

Науково-дослідний інститут
політичної регіоналістики
Ужгородського національного університету

Науково-дослідний інститут європейської
інтеграції та регіональних досліджень
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ: Буковина і Закарпаття

Ужгород
Поліграфцентр «Ліра»
2014

УДК 323.1 (477. 87 / 477. 85)

ББК 66.3 (4 УКР - 4 ЗАК) 6

Е 50

Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). - Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. - 552 с.

Буковина і Закарпаття – два регіони України, які мають подібні історичні та сучасні тенденції суспільно-політичного розвитку. У монографії досліджуються регіональні політичні процеси крізь призму електоральної участі та культури виборців, елітотворчих традицій, партійного структурування тощо. На основі взаємозв'язку історичних та етнополітичних фактів аналізується характер політичного життя у регіональному вимірі ХХІ століття.

Видання розраховане на широке коло читачів, політологів, соціологів, істориків, краєзнавців, студентів.

Рецензенти:

Романюк Анатолій Семенович, доктор політичних наук, професор кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка;

Климончук Василь Йосипович, доктор політичних наук, професор кафедри політології Івано-Франківського національного університету імені Василя Стефаника.

*Рекомендовано до друку
Науковою радою НДІ політичної регіоналістики
(Протокол № 6 від 3 березня 2014 року)*

© НДІ політичної регіоналістики, 2014

© НДІ європейської інтеграції
та регіональних досліджень, 2014

© Поліграфцентр «Ліра», 2014

ISBN 978-617-596-169-8

ЗМІСТ

Історія та політика в дослідженнях наукових центрів Буковини і Закарпаття

Передмова / *Анатолій Круглашов* 9

Науково-дослідний інститут європейської
інтеграції та регіональних досліджень Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича
(коротка інституційна біографія) / *Анатолій Круглашов* 11

Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики
Ужгородського національного університету
(коротка інституційна біографія) / *Маріан Токар* 14

Частина 1.

Історико-культурні та етнополітичні особливості Буковинського та Закарпатського регіонів

Регіональна етнополітична стабільність:
історична ретроспектива (на прикладі
Чернівецької області) / *Анатолій Круглашов* 21

Політичний образ регіону: Закарпаття
в історико-політичній площині / *Маріан Токар* 45

Етнополітичні процеси в Закарпатті: історична
ретроспектива та сучасний стан / *Михайло Зан* 66

Політологічний аналіз історико-культурних передумов
формування електоральної специфіки
Чернівецької та Закарпатської областей / *Микола Гуйтор* 101

Частина 2.

Електоральна участь та електоральна поведінка

Еволюція геоструктури електоральної участі
громадян України / *Наталія Ротар* 115

Регіональний вимір електоральної поведінки
громадян України / *Анатолій Ключкович* 128

Частина 3.

Регіональні еліти: особливості творення та участі у виборчих процесах

- Буковинська політична еліта: амбіції та владні
позиції / *Олексій Колесников, Анатолій Круглашов* 145
- Особливості формування та діяльності
регіональної еліти в Закарпатті / *Маріан Токар* 191

Частина 4.

Партійна структура регіонів

- Виборчий процес як фактор формування
дієздатної партійної системи (на прикладі
Чернівецької області) / *Павло Молочко* 215
- Еволюція партійної структури
Закарпаття / *Юрій Остапець* 220

Частина 5.

Парламентські та місцеві вибори 2002 року

- Вибори 2002: специфіка виборчого процесу
в Чернівецькій області / *Віра Бурдяк, Оксана Сакрієр* 235
- Регіональні особливості парламентських
та місцевих виборів у Закарпатті / *Юрій Остапець* 251

Частина 6.

Президентські вибори 2004 року

- Бурхлива електоральна
осінь 2004 року / *Анатолій Круглашов, Микола Гуйтор* 269
- Особливості президентської кампанії
у Закарпатті / *Юрій Остапець, Маріан Токар* 283

Частина 7.

Парламентські та місцеві вибори 2006 року

- Стратегія політичних партій у виборах 2006 року
в Чернівецькій області / *Віра Бурдяк* 303

Аналіз парламентських та місцевих виборів
у Закарпатській області / *Юрій Остапець, Маріан Токар* 317

Частина 8.

Позачергові парламентські вибори 2007 року

Особливості політичного процесу на Буковині
в 2006 – 2007 років / *Анатолій Круглашов, Микола Гуйтор* 335

Здобутки та прорахунки опозиційних
партій на парламентських виборах 2007 року
на Буковині / *Василь Веренько* 341

Організація, хід і результати позачергових
парламентських виборів у Закарпатській
області / *Юрій Остапець, Маріан Токар* 348

Частина 9.

Президентські вибори 2010 року

Президентські вибори 2010 року в Чернівецькій
області / *Наталія Ротар, Андрій Круглашов* 363

Вибори Президента України в Закарпатській області:
аналіз результатів та поствиборче розташування
політичних сил / *Юрій Остапець, Маріан Токар* 384

Частина 10.

Місцеві вибори 2010 року

Місцеві вибори в Чернівецькій області:
нові змістовні й технологічні
тенденції / *Анатолій Круглашов, Олексій Колесников* 399

Характерні особливості виборів до місцевих органів
влади у Закарпатті / *Юрій Остапець, Михайло Зан* 421

Частина 11.

Парламентські перегони 2012 року

Парламентські вибори
в Чернівецькій області / *Микола Гуйтор* 437

Парламентські вибори
в Закарпатській області / *Юрій Остапець* 446

Частина 12.

ЗМІ у регіональних виборчих процесах

- Президентська кампанія 2010 року в новинних
випусках чернівецьких телеканалів / *Ігор Гаврада* 461
- Агітаційні кампанії в Закарпатті у контексті залучення
регіональних ЗМІ / *Маріан Токар, Юрій Остапець* 485

Частина 13.

Гендерні аспекти виборчих процесів

- Гендерний вимір електоральної участі населення
Чернівецької області / *Ірина Цікул* 499
- Гендерний аналіз передумов
та результатів участі населення Закарпатської області
у виборчому процесі / *Маріанна Колодій* 516

Післямова

- Досвід Буковини і Закарпаття:
політико-історична екстраполяція / *Маріан Токар* 533

Вибрана бібліографія 543

Відомості про авторів 549

**Історія та політика
в дослідженнях наукових центрів
Буковини і Закарпаття**

Передмова

Виборчі процеси формують напрямки розвитку політичної системи демократичних країн, визначають порядок денний національної внутрішньої та зовнішньої політики, оновлюють політичну еліту і, чи не найголовніше, періодично надають можливість громадянам безпосередньо впливати на політичний курс своєї держави. При цьому їх правові засади, інституційні механізми, політичний зміст можуть мати вирішальне значення для долі певної країни та майбутнього її громадян. При такому їх значенні, не дивно, що вони привертають значну увагу дослідників – політологів, соціологів, істориків, правників та інших.

Українські науковці не стоять осторонь процесів вивчення формування та розвитку міжнародного і вітчизняного досвіду функціонування інститутів виборів, виборчих систем, їх проявів у конкретних політичних процесах. В Україні накопичено чималий досвід дослідження в цій царині наукових знань, особливо з боку науковців Інституту держави та права НАНУ імені акад. В. Корецького, Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАНУ імені акад. І. Кураса, а також науковцями Львівського національного університету імені І. Франка, Харківського національного університету імені В. Каразіна тощо. Ці дослідження частково використовуються політичними акторами, щоправда, в царині творення політичних і виборчих технологій зокрема.

Але попри таку значну увагу переважно не отримують належного вивчення і особливо з використанням потенціалу компаративістських методів регіональні виміри виборчих процесів в Україні. В свою чергу, дослідники, що працюють у Чернівецькому національному університеті та Ужгородському національному університеті не один рік поспіль вивчають саме ці аспекти політичних процесів і накопичили певний дослідницький досвід в цій сфері наукового пізнання. Їх об'єднало спільне прагнення зробити свій внесок у подолання існуючого дефіциту наукових знань у вивченні виборчих процесів на регіональному рівні та запропонувати зацікавленим читачам свій багаторічний дослідницький доробок у вигляді узагальнюючої спільної монографії, яка виглядає поки що самотнім прикладом таких колективних творчих зусиль. Але, сподіваємось, що у цього започаткування будуть не тільки очікувані критики, але й зацікавлені послідовники, які врахують як позитивні, так і негативні сторони нашого досвіду.

Ідея видання цієї колективної монографії народилась вже кілька років тому, зі спілкування політологів двох університетів, яких поєднують достатньо тривалі творчі та особисті зв'язки. Особливе значення має те, що видання готували до друку два інститути, які діють у відповідних університетах. Це – Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики Ужгородського національного університету на чолі з професором

Маріаном Токарем та НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, очолюваний професором Анатолієм Круглашовим.

Обсяг підготовчої праці виявився значним, тим більше, що автори розділів та підрозділів цієї монографії не мали перед собою того прикладу, на який вони могли б орієнтуватись у своїх спільних зусиллях. Це, звичайно, додатково ускладнювало роботу, додаючи їй складності та відповідальності.

Автори, що зробили свій творчий внесок у текст монографії, намагались охопити основні складові виборчих процесів у двох своєрідних регіонах України, які попри свою виразну унікальність, мають й чимало рис подібності. Вони належать до прикордонних областей, з багатими традиціями поліетнічності та поліконфесійності, і водночас, із тривалим досвідом перебування у складі різних державно-політичних утворень. Історичні соціальні та культурні фактори значною мірою визначають специфіку перебігу виборчих процесів у цих областях, впливають на поведінку політичних акторів та інших суб'єктів виборчих процесів у них.

Разом із цим, Закарпатську і Чернівецьку області (ми свідомо вживаємо й історико-етнографічні назви Закарпаття і Буковина), як і більшість українських регіонів, поєднує периферійність не лише їх територіального становища щодо столиці держави, але й відсутність значного впливу на загальнонаціональну політику. Ці та інші риси регіональних та локальних спільнот, особливості становлення та діяльності їх адміністративно-політичних еліт розглянуті авторами цього видання в монографії.

Належна увага дослідниками приділена вивченню та узагальненню досвіду виборів різного рівня у ХХІ столітті – від місцевих до президентських, вивченню особливостей та, меншою мірою, спільних рис їх перебігу в двох регіонах. Таким чином, видання містить чималий систематизований емпіричний та й фактологічний матеріал. У ньому не важко знайти також цікаві теоретичні інтерпретації та певні пропозиції щодо концептуалізації вітчизняного політичного досвіду організації та проведення виборчих процесів, особливо в їх регіональних вимірах.

Попри можливі недоліки в праці першопрохідців обраної регіональної тематики, автори сподіваються, що це видання стане певним внеском у формування як корпусу сучасної наукової літератури із вивчення виборчих процесів в Україні, так і сприятиме подальшій інституціоналізації важливого і ще далекого від своєї сформованості наукового напрямку вітчизняної політичної науки – політичної регіоналістики.

Насамкінець хочу висловити щире вдячність всім причетним до формування цієї монографії, зокрема професорам Юрію Остапцю та Маріану Токарю – з боку ужгородських колег, які терпляче готували це видання та забезпечили його вихід друком, а також професор Наталії Ротар і доценту Миколі Гуйтору – з боку чернівецьких дослідників, які зробили значний внесок у підготовку та систематизацію цього видання.

**Науково-дослідний інститут європейської
інтеграції та регіональних досліджень
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(коротка інституційна біографія)**

У сучасних умовах, коли Україні необхідно обрати нову модель розвитку вітчизняної науки та освіти, саме провідні її університети зі сталими традиціями можуть стати осередком поєднання актуальних досліджень, центрами їх втілення у навчальному процесі та ініціаторами просування цих здобутків у інші сфери практичної їх реалізації. Проте цей потенціал університетів використовується далеко не в належній мірі й вітчизняні ВНЗ поки що дуже далекі від дієвої формули науково-дослідницьких університетів Заходу, де прагнуть гармонійно поєднати наукову та навчальну діяльність власних університетів.

З цієї точки зору досвід країн ЄС є особливо цінним для України. Його вивчення та адаптація до національних потреб є важливою спрямовуючою дослідницькою та інституційною стратегією для нашої держави. Але поки така стратегія відсутня або неналежно сформульована, новаторські ініціативи окремих університетів набувають все більшого значення та потребують доброзичливої уваги та державної підтримки. Серед таких багатообіцяючих започаткувань є розвиток досліджень у царині європейської інтеграції та регіональних досліджень у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (далі – ЧНУ).

Історія формування цього осередку починається з 2001 року, коли було утворено Центр європейських студій при кафедрі політології та соціології ЧНУ (з 2006 р. – кафедра політології та державного управління). Він розпочав свою діяльність у рамках проекту створення мережі Центрів європейських студій в університетах України. Його діяльність підтримувалася Міжнародним фондом «Відродження» через проект «Лідерство через освіту», проте він був призупинений фондом у виконанні вже на ранній стадії своєї реалізації. Однак втрата зовнішньої підтримки не призвела до згортання зусиль науковців кафедри у формуванні своєї дослідницької та навчальної програми в галузі європейських досліджень. Було проведено десятки міжнародних та всеукраїнських заходів, зокрема наукових конференцій та се-

мінарів, ініційованих як кафедрою, так і Буковинським політологічним центром. Більшість із них були спрямовані на вивчення процесів європейської інтеграції, зокрема в їх регіональних вимірах.

У 2006 році Центр європейських студій було реорганізовано за наказом ректора професора С. Мельничука в університетську структуру – Центр європейських та регіональних досліджень, і його знову очолив завідувач кафедри професор А. Круглашов. Важливим визнанням попередньо зробленого на кафедрі та в Центрі стало рішення Головдержслужби та МОНУ про створення на кафедрі магістратури зі спеціальності «Державна служба», якій було доручено розвивати спеціалізацію «Світова та європейська інтеграція». Таке рішення підтвердило значення попередніх зусиль науковців і відкрило для них дорогу до привнесення результатів власних досліджень у навчальний процес, а через нього й у практику роботи регіональної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, фахівців для яких готує ця магістратура.

Зміцнення наукового потенціалу та кадрової основи досліджень процесів європейської інтеграції супроводжувалось подальшими пошуками належного інституційного формату цієї роботи, а також намаганнями поєднати цей напрямок досліджень із зусиллями науковців і викладачів щодо розвитку політичної регіоналістики. Новим етапом розвитку стало утворення Науково-дослідного інституту європейської інтеграції та регіональних досліджень при ЧНУ, яке започаткувало його існування з 2010 року. Директором цього НДІ ректором було призначено професора А. Круглашова, а його заступником із наукової роботи – професор Н. Ротар.

Створення нового й унікального для університету дослідницького інституту потребувало чимало зусиль і різнобічної підтримки з боку ректорату. За цей час Інститут отримав окреме приміщення, вдалось вирішити основні питання з його ремонтом та мінімальним обладнанням. Було підготовлено необхідну документацію для його функціонування, визначено наукові пріоритети, розпочато реалізацію різних проектів. Колектив підрозділу складається як з досвідчених науковців (наприклад, проф. Бурдяк В. І. та Фісанов В. П.), так і творчої молоді (доц. Молочко П. О., к.політ.н. Колесников О. В. та інші), об'єднаних спільними зацікавленнями та бажанням долучитись до його проектної діяльності.

Науковим пріоритетам Інституту відповідає його структура, яка складається з таких підрозділів як відділ європейської інтеграції, відділ Південно-Східної Європи, відділ пострадянських країн, Центр білорусистики, літуаністики та балтійських студій, Лабораторія сучасних етнополітичних досліджень та відділ транскордонного співробітництва.

Науковцям Інституту вдалось установити й партнерські зв'язки, насамперед, з Інститутом політичної регіоналістики Ужгородського національного університету, згодом із відомим науковим центром – Інститутом політичних та етнонаціональних досліджень імені акад. Івана Кураса НАН України. Серед зарубіжних партнерів Інституту першим таким став Інститут єврорегіональних досліджень Університету Орадя (Румунія). Саме з ним НДІ долучився до втілення в життя європейського проекту в рамках дослідницького консорціуму за програмою Жана Моне із вивчення кордонів ЄС. Співпрацюємо також з науковими центрами в Росії, Польщі, Білорусі й прагнемо до розширення кола своїх партнерів.

Окремої доброї згадки в різноманітній діяльності НДІ заслуговує співпраця з науковцями факультету суспільних наук Ужгородського національного університету, яка має достатньо тривалу історію та чималі спільні здобутки. Серед них – підготовка колективної монографії, присвяченої виборчим процесам у Закарпатській та Чернівецькій областях України. Праця над цією книгою потребувала тривалих зусиль, але нарешті вона завершена й, сподіваюсь, буде потрібна науковцям і практикам в Україні, а можливо й за її межами.

Науковцями Інституту також підготовлено перший випуск «Щорічника», який виходить у видавництві «Рута». Надалі творчий колектив НДІ буде намагатись випускати цей «Щорічник» регулярно, надаючи на його сторінках можливість обмінюватись текстами, які відбивають наукові пошуки вітчизняних і зарубіжних дослідників, аналізувати та дискутувати з приводу сучасних інтеграційних процесів, проблем розвитку регіонів у Європі. В останньому випадку, редколегія «Щорічника» особливу увагу приділяє країнам саме пострадянського простору.

У планах Інституту – багато перспективної роботи і ми будемо раді появі нових партнерів у їх спільному здійсненні.

Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики Ужгородського національного університету (коротка інституційна біографія)

Останнім часом в Україні дедалі більше уваги приділяється історико-політичним аспектам розвитку регіонів як у минулому, так і сьогодні. Адже якісне та об'єктивне розуміння подій, які відбувалися впродовж останнього століття на українських землях, сприятиме й ефективному розумінню, плануванню й прогнозуванню явищ і процесів не тільки в наш час, а й у майбутньому. Тому науково-дослідна робота вчених присвячена також розробці теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із форматом життєдіяльності суспільно-політичних процесів, умов становлення громадянського суспільства, а також інститутів у регіонах та їх комунікації з центральною політичною владою.

Сучасна практика регіональної життєдіяльності постійно перебуває під суттєвим впливом історичних і культурних традицій, поліетнічності регіону, ментальності та етнічної стереотипності його населення, соціально-економічних чинників, характеру та змісту творення бізнесових груп, партійного структурування, формування та рекрутування еліт в органах державної влади, залежності трансформації регіональних еліт від виборчих процесів тощо.

Таким чином, для сучасного етапу суспільно-політичного розвитку України характерним є дослідження регіонального суспільно-політичного розвитку, що зумовлене характерними особливостями та змістовними відмінностями у різних областях України. У світлі цього, Закарпатська область традиційно розглядається як один із специфічних регіонів України, який мав своєрідні особливості політико-державних і національно-культурних процесів, що залишає відповідний відбиток і на сучасному етапі розвитку.

Вивченням згаданих проблем і займається Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики, який було створено рішенням Вченої ради Ужгородського національного університету (УжНУ) 28 травня 2009 року як його структурний науковий підрозділ. Науковий центр формувався з метою ефективного використання інтелектуального потенціалу, кадрових, матеріально-технічних і фінансових ресурсів УжНУ, розвитку фундаментальних досліджень в галузі гуманітарних наук, спрямованих на підготовку науково-педагогічних кадрів та спеціалістів, забезпечення інтеграції сучасної науки і освіти.

Основними напрямками наукової та практичної діяльності НДІ політичної регіоналістики є комплексне дослідження проблем української та регіональної історії, вивчення та аналіз проблем політології, соціології, політичної регіоналістики, етнополітології в межах Карпатського регіону, в тому числі в суміжних із Закарпаттям регіонах України та зарубіжжя.

Важливою складовою діяльності НДІ політичної регіоналістики є також здійснення безпосередніх контактів і спільних наукових проєктів з науково-педагогічними, науковими та науково-просвітніми закладами сусідніх з Україною держав (Словаччини, Румунії, Угорщини, Польщі), організація етнополітологічних експедицій та соціологічних досліджень суміжних регіонів названих країн та місць компактного проживання в них українців. Інститут постійно моніторить політичне життя Закарпаття, співпрацює з подібними центрами в Україні, публікує наукові дослідження. З метою реальної оцінки суспільно-політичної ситуації регіону працівники Інституту залучають до співпраці й інших фахівців.

НДІ політичної регіоналістики покликаний впроваджувати результати наукових досліджень у навчальний процес, здійснювати, у тому числі, підготовку навчально-методичних матеріалів для молоді. Основною базою апробації наукових досліджень є Ужгородський національний університет. Його студенти також залучаються до практичного політичного моніторингу актуальних регіональних проблем сучасності.

Кадровий потенціал Інституту складають наукові співробітники і досвідчені фахівці, серед яких переважають політологи, соціологи й історики. Головним органом наукового управління Інституту є Наукова рада (НР), яка визначає загальні напрямки його наукової діяльності. Структурними підрозділами Інституту є науково-дослідні відділи – політичної регіоналістики, етнополітології, моніторингу громадської думки. При Інституті також формуються фонди Архівумузею політичної історії Закарпаття, які мають і власний інтернет-ресурс на просвітницько-пізнавальному порталі «заКарпатія» (www.zakarpatia.com).

Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики з Ужгорода регулярно здійснює моніторинг суспільно-політичного розвитку в Закарпатті й суміжних регіонах України, Румунії, Угорщини, Словаччини, Польщі. Широкий спектр досліджень дає можливість публічно розкривати проблеми поточного життя, подавати інформаційно-аналітичні оцінки буденного розвитку, актуалізувати увагу на ключових питаннях сучасного й майбутнього.

За час свого існування НДІ політичної регіоналістики виступив ініціатором та співорганізатором проведення наукових форумів різ-

ного рівня. Зокрема, з найбільш відомих за безпосередньої участі працівників Інституту в Ужгороді відбулися такі наукові форуми як: міжнародна науково-практична конференція «Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії»; всеукраїнська наукова конференція «Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку»; науковий семінар «Політичні процеси в Закарпатті після парламентських виборів 2006 року»; науково-практична конференція «Етнополітична реальність Закарпаття на сучасному етапі» та ін.

Працівники Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики брали участь в чисельних міжнародних конференціях в Україні (Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Львів, Чернівці, Івано-Франківськ та ін.), а також в іноземних державах – Словаччині, Румунії, Угорщині, Польщі, Росії, Придністровській Молдавській республіці.

У 2010 році працівниками НДІ політичної регіоналістики спільно з Інститутом етнонаціональних досліджень Угорської академії наук (Угорщина) завершено роботу над масштабним міждержавним проектом, результатом якого стало видання одночасно двома мовами (українська і угорська) комплексної монографії «Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура» (Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.). Угорською мовою таку ж працю (640 с.) видано в Угорщині (Будапешт) завдяки старанням проф. Чіллі Фединець. У підсумковому виданні системно висвітлюються взаємопов'язані проблеми історичного розвитку Закарпаття в ХХ – на початку ХХІ століття. Для детального ознайомлення подаються матеріали історико-політичного, соціально-економічного, культурно-освітнього життя закарпатців. Автори акцентують увагу на взаємній історичній спадщині українського та угорського місцевого населення краю, а також їхнього сучасного співіснування.

У 2009 році НДІ політичної регіоналістики започаткував видавничу серію «Studia Regionalistica». Вона являє собою видання книжок історико-політичного характеру з найбільш актуальних проблем регіональної історії та сучасності, висвітлення політичних, етнічних та конфесійних процесів у Закарпатті та суміжних з ним регіонах.

У видавничій серії «Studia Regionalistica» опубліковано:

- Басараб М., Токар М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття): Серія «Studia Regionalistica» / № 1. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 336 с. ISBN 978-966-671-224-3.
- Остапеч Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів: Серія «Studia Regionalistica» / № 2. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с. ISBN 978-966-671-225-0.

- Вегеш М., Молнар С., Молнар Й., Остапець Ю., Офіцинський Р., Токар М., Фединець Ч., Черничко С. Хроніка Закарпаття. 1867 – 2010 / Kárpátalja évszámokban. 1867 – 2010 / українсько-угорське двомовне видання; Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány: Серія «Studia Regionalistica» / № 3. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. – 312 с. ISBN 978-966-2095-55-5.
- Гирия В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті): Серія «Studia Regionalistica» / № 4. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2012. – 200 с. ISBN 978-966-671-319-6.
- Стряпко І. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920 – 1939): Серія «Studia Regionalistica» / № 5. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. – 328 с. ISBN 978-966-332-109-7.
- Сергієнко Т. Українсько-словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століть): Серія «Studia Regionalistica» / № 6. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. – 274 с. ISBN 978-966-332-107-3.
- Рюль В. Соціалізація дітей трудових мігрантів Закарпаття: Серія «Studia Regionalistica» / № 7. – Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. – 222 с. ISBN 978-966-2668-50-6.

У 2010 році НДІ політичної регіоналістики зареєстрував інформаційно-аналітичний журнал «Регіоналістика» (побачили світ два випускові номери), теми якого присвячені різноманітним проявам регіонального життя, проблемам суспільно-політичного розвитку регіонів, етнополітичного спектра, тенденціям регіонального елітотворення, партійного будівництва, виборчих процесів, етноконфесійних характеристик. Видання розраховане не тільки на науковців та краєзнавців, а й фахівців-практиків, політиків, державних службовців.

У розрізі комплексних фундаментальних досліджень Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики здійснював вивчення і аналіз проблем етнополітичного розвитку Закарпаття у ХХ – на початку ХХІ століття. У розрізі теми досліджувалися: етнонаціональна структура Закарпатської області, суспільно-політичний розвиток національних меншин Закарпаття, регіональний етнополітичний менеджмент, еволюція громадських та політичних організацій національних меншин Закарпаття, русинство як етнополітична проблема України, освітньо-виховний розвиток національних меншин, регіональна етноконфесійна динаміка, культурно-мистецьке життя і медіа-простір національних меншин, реалізація в Закарпатській області державної мовної політики.

Одночасно Інститутом здійснюється постійний аналіз поточної діяльності громадських організацій національних меншин Закарпатської області та їх співпраця з материнськими організаціями в зарубіжних країнах. Інститут формує базу нормативно-правових даних щодо забезпечення прав національностей у світі, а також детальну аналітичну оцінку розвитку національних меншин у Закарпатті.

У 2013 році НДІ політичної регіоналістики розпочав виконання фундаментального дослідження, об'єктом якого виступає регіональна політична еліта Закарпаття та суміжних регіонів у ХХ – на початку ХХІ століть. Предметом дослідження є тенденції та особливості регіонального елітотворення Закарпаття в цілому, а саме узагальнення наукових досліджень з проблеми становлення й функціонування політичних еліт Закарпаття, аналіз джерел, еволюції та сучасного стану різноманітних елітних груп, які мали значний вплив на суспільно-політичний розвиток регіону, впливовості їх представників у громадських та партійних структурах, державних органах, специфіки їх відтворення тощо.

Проект спрямований на історико-політологічне наукове вивчення проблеми елітотворення в Закарпатті у ХХ – на початку ХХІ століть, а також вивчення досвіду життєдіяльності елітних груп та їх проєкції в умовах сучасного розвитку суспільно-політичних відносин в Україні. Його виконання зумовлене відсутністю комплексного узагальненого висвітлення елітотворчих процесів у регіоні у вказаний період.

Дослідження також передбачає впровадження в науковий обіг неопублікованих джерел, критичний аналіз періодики, історіографічну оцінку та формулювання практичних пропозицій щодо специфічних умов елітотворення в регіоні.

Науковими партнерами Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики виступають Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» та Агенція політичних досліджень «Соціум Карпат» (Ужгород, Україна), Науково-дослідний інститут європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці, Україна), Центр політичних досліджень (Львів, Україна), Центр політичного моніторингу (Івано-Франківськ, Україна), Музей Історії Сату Маре (Сату Маре, Румунія), Інститут етнонаціональних досліджень (тепер Інститут досліджень меншин Центру суспільних наук) Угорської академії наук (Будапешт, Угорщина), Інститут політології Пряшівського університету (Пряшів, Словацька Республіка), кафедра політології Жешувського університету (Жешув, Республіка Польща) та інші науково-дослідні інституції.

Частина 1

**Історико-культурні
та етнополітичні особливості
Буковинського та Закарпатського
регіонів**

Регіональна етнополітична стабільність: історична ретроспектива (на прикладі Чернівецької області)

Одним із постійних чинників вітчизняної історії був дефіцит безпеки та стабільності на українських теренах. Після завершення Другої світової війни зовнішня небезпека не перестала бути важливим фактором долі українського народу, але вірогідність військово-політичних конфліктів із того часу значно зменшилася. Проте з утворенням незалежної української держави проблема національної безпеки посідає одне з ключових місць не лише у внутрішній та зовнішній політиці країни, але й в її політичному та інтелектуальному дискурсі. Це, у свою чергу, відбиває реальну слабкість молодої держави у сенсі її геополітичного та регіонального становища, засвідчує відсутність повноцінних гарантій недоторканості та територіальної цілісності України.

Такі загрози походять не лише ззовні держави, але й мають власну, успадковану від минулого внутрішньополітичну природу. По-перше, серед основних факторів, які впливають на національну безпеку, треба наголосити на регіональній різноманітності українських територій (соціокультурній, ментальній, економічній і т.д.). Це надає політичним силам різного ґатунку сприятливий «будівельний матеріал» для формування електоральних, ідеологічних та інших політичних стратегій, спрямованих якщо не на розкол країни, то, принаймні, утримання її влади та суспільства у напруженому занепокоєнні та страху перед такою загрозою. І, по-друге, етнонаціональна строкатість України, яка є домінантною рисою її прикордонних територій періодично творить підстави для напруженості на зовнішніх кордонах. Особливо це стосується відносин із тими державами, які ставляться під сумнів «історичну справедливість» існуючих кордонів або ж мають власне, часом дуже специфічне бачення перспектив розвитку етноспоріднених громад, які проживають на природних територіях України. Нерідко регіональні та етнонаціональні ризики національної безпеки та стабільності збігаються просторово і сутнісно. У такому разі вони створюють подвійне навантаження на систему, національної безпеки, яка все ще залишається недосформованою, не відповідною сучасним вимогам навіть на теоретико-концептуальному, не кажучи вже про практично-політичний рівень у нашій державі.

Постійної уваги та реагування на етнополітичні виклики потребують такі регіони України як, наприклад, Автономна Республіка

Крим, Закарпаття, Північна Буковина, ситуація в яких вимагає врахування їх безпекового стану як окремої – регіональної складової національної стабільності. Звідси походить необхідність безперервного наукового вивчення не лише регіональної ситуації на цих територіях, але й аналізу всієї системи тих чинників, які становлять загрозу їх економічному та соціально-політичному розвитку. Без сумніву, на перший план у таких «проблемних» територіях нашої держави виходять саме етнополітичні чинники та складові регіональної підсистеми національної безпеки України.

Отже, розглянемо регіональну підсистему етнополітичної безпеки в її історичному розвитку до 1991 року та ті основні фактори збереження й зміцнення етнонаціональної стабільності в Чернівецькій області, які успадковані в регіоні від його минулого.

Чернівецьку область справедливо розглядають як особливу поліетнічну територію України. Вона демонструє наявність майже усіх тих факторів, які створюють типову структуру напруженості й чинних викликів системі національної безпеки, які формувалися та, значною мірою, існують досі й в інших полікультурних регіонах держави. Ця область й у системі координат поліетнічного прикордоння має виразну специфіку, оскільки складається з різних історико-етнографічних підрегіонів із доволі відмінними внутрішньо- і зовнішньополітичними традиціями та орієнтаціями. Її сучасна територія неодноразово в минулому змінювала свою національно-державну незалежність, пройшла значну етнонаціональну й етносоціальну еволюцію. Це докорінно позначилося на складі та традиційних сферах зайнятості населення, а отже й на регіональній системі розподілу праці і відповідно ресурсів краю. Всі ці політико-географічні, демографічні, історичні та інші особливості Чернівецької області привертають до неї увагу науковців і почасти політиків як в Україні, так і за її межами.

У такому формулюванні наукова проблематика є малодослідженою, незважаючи на існування широкого комплексу наукової літератури та джерел з історії та сучасних проблем української Буковини. У вітчизняній науковій літературі з'являється все більше праць із проблем етнополітики та безпеки. Але мало які з них розглядають ці проблеми як єдину систему. Тим менше праць, в яких, за винятком хіба що Криму та частково Закарпаття, вивчаються ці аспекти як регіональна підсистема етнополітичної безпеки України. Тому ми ставили перед собою ціль розкрити основні історичні етапи формування складових регіональної етнополітичної безпеки як основи сучасного стану міжетнічних взаємин, з урахуванням якої повинні розроблятися та впроваджуватися у життя науково-організаційні та політико-управлінські заходи, спрямовані на подолання існуючих загроз та здійснення збалансованої, продуктивної регіональної етнополітики в Україні.

Становлення полікультурності Буковини: рівнозначність суперечливих впливів австрійського періоду. Регіональна етнонаціональна ситуація в Буковині закорінена в процесах минулого, щодо якого в науковому середовищі немає єдності в оцінках та судженнях. Донедавна головним вододілом у вивченні минулого краю були суперечки навколо одного й того ж кола питань: представники якого саме народу на цій території є автохтонами, за ким визнається першість його господарського та культурного засвоєння, відтак, кому належить «історичне право» вважати Буковину власною етнічною територією. Хоча політична історія ХХ століття розв'язала це питання, нехай й у небездоганий, але певний спосіб, ці суперечки точилися та продовжують тривати, викликаючи цікавість не лише науковців, але й широкої громадськості. Насамперед, йдеться про суперечки між представниками румунської та української національної історіографії, які відбивають історичний конфлікт між українськими та румунськими національно-державними прагненнями. Ідеологічний вплив конфлікту щодо так званої буковинсько-бессарабської проблематики суттєво ускладнює неупереджене ставлення й до проблем міжетнічних взаємин у нашому регіоні, накладаючи відбиток на широку палітру соціально-культурних стосунків української та румунської громад як у регіоні, так і на міждержавному рівні.

Проте не суперечки та конфлікти, а вміння їх розв'язувати, уникаючи конфронтації між представниками основних етнічних громад визначили історичну специфіку та сформували позитивну репутацію Буковини. За нею закріпилася слава краю багатьох національних культур, спільним знаменником яких є висока, особливо ж як для Східної Європи, культура міжетнічних взаємин та етнокультурної толерантності. Не торкаючись цих проблем в їх історичних деталях, зауважимо, що з наукової точки зору маємо підстави говорити про становлення регіональної моделі міжкрайової історії. Очевидно, що і до цього терени нинішньої Чернівецької області, а перед тим – усієї Буковини, не були моноетнічними. Тут проживали представники народів та етносів різного походження та культурного рівня розвитку. Відомості про їх перебування та етнокультурну спадщину, хоча і важливі, але навряд чи мають безпосереднє відношення до сучасної ситуації у міжетнічних взаєминах. Вони до того ж відрізняються фрагментарністю та епізодичністю навіть у часи середньовіччя, в якому відбувається інтенсифікація контактів та взаємних впливів, зокрема місцевого романського та слов'янського населення.

Отже, становлення буковинської полікультурної мозаїки відбувається в австрійський період. Саме тоді процеси економічного та етнокультурного засвоєння краю відбувалися у відносно сприятливих зовнішньополітичних умовах, коли потужна центральноєвропейська імперія змогла з більшою ефективністю, порівняно з попередніми

володарями регіону, забезпечити його мирний розвиток. Унаслідок прикордонного становища краю Відень вимушено приділяв чимало уваги його внутрішньополітичній стабільності. Одним із важливих вимірів цієї стабільності була підконтрольність місцевій та центральній владі стосунків між основними етнічними громадами краю. Пріоритетне значення мали взаємини між українським і румунським населенням, поруч з якими особливу роль відігравали також впливові німецька, єврейська та польська громади.

Найбільш сприятливі умови для формування місцевого етнонаціонального клімату почали складатися з середини XIX століття, відколи Буковина, отримавши статус Герцогства і відносну самостійність у розв'язанні низки господарських, адміністративних і культурних питань, розвивалася в особливих умовах, які відрізняли її не лише від сусідньої Галичини, але й від інших територій дуалістичної монархії. Румунська громада, керована переважно нащадками аристократичних родів середньовічної Молдови, мала деякі привілеї та більші можливості для досягнень у своєму етнокультурному та соціально-політичному розвитку¹. Чимале значення для зміцнення позицій цієї громади в регіоні мало поступове ствердження молодого румунської держави після остаточного отримання нею незалежності у 1878 році. Наявність такого зовнішнього чинника, як саме існування та доволі активна політика Румунської держави, керованої елітою, що надихалась ідеалами Великої Румунії, і відповідно, постійна загроза румунського іредентизму на теренах Буковини, спонукали віденський уряд до політики батога й пряника стосовно верхівки румунської громади. З одного боку, для її представників були відкриті досить широкі можливості кар'єри в імперії та впливу в регіоні, а з іншого, поліція та інші інститути державного контролю намагалися вчасно попередити зародження сепаратистського руху та поширення антигабсбурзьких настроїв у середовищі місцевої румунської інтелігенції.

На відміну від румунів Буковини, українська громада в краї не мала свого зовнішнього національно-державного центру. Щоправда, гостро відчуваючи брак такої зовнішньополітичної підтримки й переймаючись слабкістю своїх позицій у діалозі з Віднем, частина українських за походженням діячів Буковини і Галичини відшукали своєрідний заміник – сурогат такої підтримки та зовнішньої опори у вигляді Російської імперії. Її ж керівництво періодично охоче використовувало москвофільські настрої в Австро-Угорщині у власних геополітичних цілях та планах, підтвердженням чого було не лише існування, але й активна діяльність російського консульства в Чернівцях². Тому «русинський фактор» зовнішньої та внутрішньої полі-

¹ Luceac I. Familia Hurmuzaki: intre ideal si realizare. Cernaut – Timisoara, 2000. – P. 26-34.

² Буковина. Історичний нарис. – Чернівці, 1996. – С. 170-171.

тики Австрії набував все більшого значення. Це призводило до зміни ставлення Відня як щодо українського населення в імперії, так і щодо його лідерів та організацій на окремих територіях, заселених українцями. Звідси австрійський уряд вимушено вдавався і на теренах краю до політики балансування інтересів та конфліктного менеджменту, вміло протиставляючи інтереси окремих національних громад у цілому, підтримуючи або переслідуючи деякі суспільно-політичні течії, а потім і політичні партії, які претендували на представництво та вираження цих інтересів.

Треба визнати, що майже до кінця існування імперії така політика давала позитивний з точки зору збереження цілісності держави результат. Ні румунське, ні українське політичне середовище в Буковині не народили націонал-сепаратистських рухів, а їх провідники вели діалог із Віднем, демонструючи свою, у більшості випадків, абсолютну щирю лояльність насамперед імператору та династії, а вже потім – власним національно-політичним ідеалам.

Важливу роль у місцевому житті відігравали також німецька, єврейська та польська громади. Перша з них була своєрідним політичним, адміністративним і культурним провідником імперської політики, забезпечувала бюрократичну опору імперському режиму і користувалася відповідними, але радше «неписаними» привілеями. Проте її відносна чисельність, слабкість та обмеженість ресурсів місцевого впливу не дозволяла центральній владі спиратися тільки на цю громаду і діяти від її імені та задля задоволення її інтересів¹. Тому нема вагомих підстав стверджувати про якесь домінування німецької громади в регіоні в цей період. Своєрідну роль у діалозі представників різних націй та культур відігравала європейська громада, яка була домінуючою або хоча б відносно найчисельнішою в міських поселеннях Буковини². В цьому аграрному регіоні саме вона претендувала на розвиток високої міської культури і справді найбільш активно поширювала, споживала і підтримувала тогочасну німецько-австрійську культуру та традиції³. Освічені місцеві євреї виступали агентами імперської культури, радо брали на себе цю роль, зрікаючись, наприклад, власної традиційної мови – їдиш. Натомість, вони отримували таку підтримку влади, яку не мали їх родичі ані в Росії, ані, мабуть, і в інших європейських імперіях⁴.

¹ Осадчук С. Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок Х ст.) / С. Осадчук. – Чернівці, 2002. – С. 12-17.

² Corbea-Hoisei A. Chernovitzer Greachichten. Uber eine stadttisher Kultur in Miteuropa. – Bohlau Verlag, 2003. – P. 29-42.

³ Там само..

⁴ Ingraо Ch. Ten untaught lesson about Central Europe: An Historical Perspective. – Habsburg Occasional Papers, N 1, 1996, p. 10 (15 p.). – P. 10.

Вочевидь, культура буковинської етнічної толерантності з соціальної точки зору є породженням насамперед уповільнених урбаністичних процесів у регіоні¹. Унаслідок «затриманої модернізації», периферійного становища краю щодо європейських індустріальних процесів націотворчі процеси в ньому також розвивалися з іншою динамікою та відтак не набули притаманних їм рис гострої конфліктності. За попередній час склалася така система економічного розподілу праці та відповідних соціальних ролей на Буковині, яка призводила до того, що мешканці її міст і містечок перебували в складних стосунках і взаємозалежностях. У цій системі взаємозв'язків, де етнічна диференціація частково перекривалася конфесійною спільністю, а соціально-класові конфлікти навпаки, до певної міри, поглиналися етнокультурною солідарністю. Це, в цілому, призводило до нестійкої, але досить стабільної рівноваги між основними соціальними та етнічними групами населення в урбаністичному середовищі краю. Звичайно, відзначаючи ці явища, не слід забувати й про укоріненість етнотолерантності і в рустикальному, сільському сегменті регіональної духовної та політичної культури. Адже в умовах сільських поселень місцеві мешканці звикли до співжиття в середовищі не лише етнічно гомогенних, але й гетерогенних поселень, наприклад, румуно-українських чи навпаки, або й румуно-польських, україно-польських тощо. Все це еволюційним шляхом закладало підвалини буковинської етнокультурної традиції як толерантної та подекуди навіть симбіотичної.

Брак чисельності представництва окремих громад у краї компенсувався їх високою соціальною активністю, породженою якісною освітою та престижними соціальними зв'язками. Так, наприклад, буковинські поляки за відносної малочисельності відігравали поважну роль в управлінській, освітній сферах місцевого життя і, таким чином, почували себе вповні комфортно як впливова частина буковинського соціуму². Умови слабкої урбанізації та індустріалізованості призводили до відносно низької соціальної мобільності, доволі усталеного розподілу соціально-економічних ролей на регіональному ринку праці, що знижувало напругу конкурентного змагання за його основні ресурси між представниками різних етносів, перешкоджало формуванню та наступній суспільно-політичній артикуляції конфліктних інтересів. У таких умовах бракувало конфліктогенних факторів, які б викликали запеклу боротьбу місцевих еліт за політичну мобілізацію своїх співвітчизників супроти представників інших національностей та етносів³.

¹ Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О. Добржанський – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 76-77.

² Strutinskie W., Jaceniuk F. Polscy Bukovinczncy. – Bukowina. Po stonie dialogu. – Sejne, 1999. – С. 118-129.

³ Ostafi-Ost G. Etnic si economic in Bukovina. – Bukowina. Blaski I cieni «Europa w maniatyrye». Warszawa, 1995. – С. 45-58.

Мешканці краю були носіями не тільки етнічної, а пізніше національної ідентичності, але й усвідомлювали себе власне буковинцями й були горді наголошувати цю свою регіональну ідентичність. Таке спільне наголошення на регіональній самостійності представниками різних етносів та конфесій складало основи кураєвого порозуміння й культивувався засобами неформальної комунікації. Крім суто регіональних складників формування буковинської регіональної ідентичності, яка виступала своєрідним спільним знаменником інших типів самоідентифікації місцевих мешканців – імперської, етнонаціональної, конфесійної, соціально-групової тощо, політика Відня теж активно сприяла формуванню місцевого етнополітичного клімату як такого, що не становив загроз регіональній та загальнодержавній безпеці¹. Отже, місцева етнотолерантність до певної міри культивувався центральною та регіональною владою як ефективний та зручний засіб забезпечення внутрішнього та зовнішньополітичних інтересів імперії, при цьому відповідаючи настроям і потребам мешканців регіону, тогочасним інтересам його основних етнічних громад та конфесій.

Уже Перша світова війна завдала потужного удару по буковинській регіональній ідентичності. Вона поклала початок кінця цьому регіональному феномену, оскільки, окрім іншого, ця культура зазнала суттєвих втрат внаслідок чи то бойових дій та репресій військових режимів, чи то вимушеної післявоєнної еміграції поколінь діячів, які були творцями та носіями культури «буковінізму» як життєздатного регіонального синтезу імперського патріотизму та місцевого етнокультурного конформізму². Спадщина австрійського періоду залишила блискучі й навіть спокусливі міфи, ностальгійні рефлексії інтелектуалів та тугу пересічних громадян майже безконфліктними часами мирного та толерантного співжиття націй на території Герцогства Буковина³.

Звичайно, ця міфологія має свої цілком раціональні засновки. Але окрім доброї волі крайових політиків та здорового глузду пересічних буковинців творення феномену буковінізму, буковинської етнокультурної толерантності завдячує й іншим чинникам. Адже потужні процеси національного відродження та політизації етносів, які панували в Східній Європі на межі ХІХ – ХХ століть, процеси соціальної та етнічної мобілізації свідомо і доволі послідовно «гасилися»,

¹ Попик С. Українці в Австрії 1914 – 1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. – Київ – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 32-36.

² Добржанський А.В. «Буковінізм» как разновидность регионального самосознания в Австро-Венгрии конца ХІХ – начала ХХ вв. / А.В. Добржанський // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – ИСБ РАН, 1997. – С. 74-83.

³ Буркут І. Проблеми етнічної толерантності у поліетнічному середовищі (на прикладі Євро регіону «Верхній Прут») / І. Буркут. – Чернівці: Букрек, 2004. – С. 194.

нейтралізувалися розгалуженою мережею австрійських політичних та культурних інституцій¹. В умовах відсутності в краї панівного етносу ці установки спромоглися відігравати роль модератора у розв'язанні існуючих суперечностей, нерідко інтегруючи різноспрямовані інтереси місцевого населення навколо «рівновіддаленої» від усіх них імперської ідеологічної парадигми. До того ж модернізаційні процеси на переломі ХІХ – ХХ століть аж до краху Дунайської імперії не здолали патріархальну інертність та політичний консерватизм мешканців цього доіндустріального регіону Східної Європи. В ідеалізованому вигляді Буковина справді нагадувала Східноєвропейську Швейцарію. Але вся ілюзорність сподівань на політичне втілення такого проекту, на який покладала надії чимала частина місцевих діячів різного національного походження, переконливо довели події осені 1918 року, які закінчилися окупацією Буковини Румунією².

Випробування монокультурою шовінізму: Буковина в складі Великої Румунії. На жаль, румунський період історії Буковини належить до недостатньо вивчених у сучасній українській науковій літературі. Особливо вірне це зауваження щодо стану вивчення етнополітики королівства Румунії, її цілей, завдань, засобів реалізації, основних етапів розвитку і, нарешті, основних наслідків, як для самої румунської нації, так і для тих народів, представники яких опинилися в ролі меншин цієї держави в міжвоєнний період. На загал, місцева традиція підрозділяє час перебування краю у складі Великої Румунії на два основних періоди – «першої» та «другої Румунії». Перший період охоплює історію краю від кінця 1918 року до середини 1940 року. А другий – від кінця червня 1940 року до серпня 1944 року. Безсумнівно, анексія Румунією всієї території Буковини не відповідала сподіванням всіх її мешканців, і не лише українців, але й представників інших національних громад. Тріумфували національні почуття тільки переважної частини румунської громади, яка набула давно омріяний їй провідниками статус представника державної, титульної нації в регіоні. Хоча, справедливості заради треба відмітити, що ідея поділу території Буковини у 1918 році за етнодемографічним критерієм, отже, на румунську та українську її частини, мала підтримку і серед частини ліберально та демократично мислячої румунської інтелігенції. І саме реалізація такого плану, за сприятливих умов, могла би попередити виникнення тих етноконфліктних ситуацій, яких, на жаль, не позбавлений подальший період крайової історії. Але ця ідея не була реалізована, як і не були виконані навіть між-

¹ Никифорак М.В. Державний лад і право на Буковині в 1774 – 1918 р. / М.В. Никифорак. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 60-62.

² Бевз Т. Проблеми української державності 1918 р. та румунський фактор / Т. Бевз, В. Яремчик // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002. – С. 18-184.

народні зобов'язання тогочасної Румунії щодо вільного волевиявлення населення Буковини у вигляді плебісциту та забезпечення належних умов національно-культурному розвитку національних меншин її новонабутих територій. Натомість, прихід і ствердження тут румунської влади призвів до поступових змін на гірше не лише в адміністративно-територіальному статусі краю, який з 1923 року перестав бути автономним і втратив у своїй внутрішньополітичній атмосфері, що неминуче позначилося на становищі його мешканців різного етнічного походження¹.

Перш за все, перехід краю під владу Бухареста призвів до суттєвих економічних втрат його мешканців. Економічна потуга Істро-Угорщини та рівень життя в ній, за всіх негараздів цієї країни, та відповідні показники й можливості королівської Румунії були, в порівнянні, не на користь останньої. Це викликало суттєві зміни ролей та різке звуження можливостей задоволення своїх соціально-економічних інтересів з боку представників основних етнічних громад Буковини. Політика з боку Відня та Бухареста щодо Буковини також суттєво відрізнялася. Якщо імперський Відень переважно керувався принципом збереження статус-кво і підтримання балансу впливів основних етнічних громад краю, то румунська влада як у центрі, так і на місцях проводила все більш рішучо й безоглядно політику румунізації цього поліетнічного регіону. Це неминуче супроводжувалося свідомою та системною дискримінацією представників інших національностей. При цьому особливо відчутних економічних, соціально-культурних втрат зазнавали українці.

Але втрати населення від зміни державно-політичної незалежності регіону не обмежувалися суто економічними параметрами. Переймаючись потребою виправдати в очах місцевого населення та значно більшою мірою, світової громадськості окупацію краю, румунська влада обрала найлегший і відтак найпримітивніший та кінцево неефективний спосіб доведення історичної та етнічної румунськості буковинського регіону. Цьому перешкождала наявність потужної української громади в регіоні, чие чисельне переважання на його північно-західних територіях було очевидним фактом. Та й очевидні факти, за особливого бажання, можна поставити під сумнів, а потім і заперечити. Це переконливо довела й румунська історична наука того періоду, а далі й озброєні нею освітня та етносоціальна політика Бухареста. Адже офіційний погляд на існування українців на Буковині, теоретично обґрунтований, насамперед, Іоном Нестором, базувався на твердженні, що ті українці, які є корінними мешканцями на теренах

¹ Буркут І. Регіональні традиції міжетнічного спілкування і перспективи подолання етностереотипів / І. Буркут // Етнічні взаємини на території Євросходу «Верхній Прут». – Чернівці: Букрек, 2004. – С. 235-236.

Буковини, насправді – румуни, які «забули» своє істинне національне коріння. Тому слід всіляко допомогти їм щонайшвидше відновити цю втрачену національну пам'ять і самосвідомість¹.

Така «гуманітарна допомога» здійснювалася різними способами. Крім поліцейського нагая, пробудженню бажаного владі національного самоусвідомлення сприяло проведення не лише відповідної інформаційної та освітньо-культурної політики, опертої на засадах румунізації. Чималу роль відігравали більш впливові для носіїв аграрно-патріархальної культури матеріальні цінності та стимули. Так, під час проведення аграрної реформи, в рамках якої пріоритетне право на отримання землі мали румуни та ті з інонаціональних місцевих мешканців, які збагнули, що краще визнати себе румуном (результати переписів дають підстави стверджувати, що заходи прямого поліцейського примусу та система інших стимулів призводили до зречення власної національної ідентичності частиною нерумунського населення, втому числі й тих українців, які «із розумінням» поставилися до наполегливих пояснень нової влади). Допомагали також інші заходи прямої та опосередкованої дискримінації – обмеження при вступі у гімназії та вищі навчальні заклади для нерумунського населення, відсутність можливостей доступу на державну службу тощо².

Від такої етнополітики страждали не лише українці. Не набагато кращим було також становище представників інших національних громад, яке ускладнювалося в міру погіршення внутрішньополітичної ситуації в країні та перемоги радикально-правих сил у ній наприкінці 1930-х років.

Перебуваючи в стані занепокоєності та збереження своїх територіальних надбань від 1918 року, офіційний Бухарест у міжвоєнний період не мав підстав почувати себе захищеним від спроб сусідів переглянути кордони Румунії, тим більше, що в межах цих кордонів компактно проживало етноспоріднене населення цих держав. Це неминуче народжувало тертя у взаєминах Румунії зі своїми сусідами й урешті призвело до того, що більшість національних меншин розглядалися Бухарестом як «п'ята колона» стратегічних супротивників Великої Румунії. Намагаючись розв'язати проблему внутрішньополітичної стабільності та цілісності держави, яка суттєво вийшла за межі етнонаціональних територій власне румунського народу, керівництво країни проводило таку етнополітику, яка призводила до зворотних щодо очікувань результатів. Національні меншини в ній не тільки були дискриміновані й упосліджені, але потерпали від стану заручників кон'юнктури взаємин Румунії з тією чи іншою країною.

¹ Liverzeanu Irina Central Politics in Greater Romania. Regionalism, National Building, and ethnic Struggles, 1918 -1930. – Cornel University Press, 1995. – P. 65.

² Hausleinter M. Romanization of the Bukovina, 1918 – 1944.- www.BukovinaJewsWorldUnion.org.

Це загальне зауваження щодо Румунії в цілому справедливе й стосовно багатонаціональної Буковини зокрема. Зовнішньополітична кон'юнктура та внутрішньополітичні тенденції розвитку румунського суспільства та політичної системи в бік авторитаризму, а потім й тоталітаризму невпинно погіршували становище національних меншин краю, які перетворювалися на об'єкти визискування, дискримінації, шпигуноманії і, разом із цим, ставали жертвами етнічної та політичної нетерпимості, що ширилася Румунією в 1930-ті роки. Ось чому вони мали всі підстави із сумом згадувати австрійські часи, шкодувати за втратою притаманної тим часам соціально-політичної стабільності й тим статусом, яким користувалися в цей період. Наприклад, суттєвих статусних втрат зазнала німецька громада у регіоні, ставлення до якої румунської влади стало поліпшуватися лише після зближення Бухареста з керівництвом нацистського Рейху. Не витримувало жодного порівняння з австрійськими часами становище єврейської громади, яка зазнавала не лише етнічно, але соціально-економічно мотивованих утисків (міжвоєнна Румунія належала до країн з поширеним, якщо не культивованим антисемітизмом)¹. Окрім негативних етностереотипів румунського населення, які впливали і на політику влади щодо євреїв, мав місце прагматичний інтерес румунської фінансової та торгової буржуазії, який полягав у її зацікавленості у витісненні своїх успішних та активних єврейських конкурентів із відповідних сегментів регіонального та загальнодержавного ринку позаекономічними методами. Відносно погіршилося й становище польської громади, в тому числі й через непрості стосунки Варшави та Бухареста.

Оминаючи подальшої деталізації, яка повинна належати праці фахових істориків, зауважимо, що наполегливе намагання офіційного Бухареста проводити таку етнополітику, яка б гарантувала внутрішню стабільність і зовнішню безпеку держави, провалилося не лише внаслідок недоброї волі, шовіністичних настанов і зверхньої, румунізаторської поведінки еліти та бюрократії стосовно національних меншин. Така поведінка формувалася у край несприятливих для демократичної, чи хоча б ліберальної культури міжетнічних стосунків настроях ксенофобії, національної нетерпимості, антисемітизму, силового змагання шовіністичних та радикально-націоналістичних сил у регіоні Східної Європи в цілому.

З найбільш брутальною очевидністю наслідки такої політики проявилися під час другої окупації Румунією Північної Буковини, яка запам'яталася місцевому населенню військово-поліцейським терором, політикою відвертого національного гноблення, етноцидом, зокрема проти єврейського народу і залишала по собі найгіршу ко-

¹ Штейн І. Через заслання, кров і страх. Доля буковинських євреїв (1771 – 1944) / І. Штейн // Час. – 1997. – 7 листопада.

лективну пам'ять у місцевого населення. Від такої політики потерпали євреї, українці, поляки та інші національні меншини¹. Але від неї також постраждали й місцеві румуни, які далеко не завжди поділяли цілі та настанови центральної та місцевої влади. Але в кінцевому рахунку, саме вони сприймалися іншими національними групами краю як призвідці та винуватці таких ексцесів і несли в їх очах тягар відповідальності за наслідки цієї недалекоглядної політики².

Сумарно етнонаціональна політика румунського періоду крайової історії повинна бути оцінена як переважно негативна. Якщо на початку приходу румунської влади у 1920 роках зберігалися певні залишки автономії краю, полікультурні освітні заклади, діяли місцеві ЗМІ на різних мовах, зберігали значення та впливовість національно-культурні та навіть суспільно-політичні організації, які представляли інтереси нерумунського населення регіону, то до кінця 1930 років від цих відносних ліберальних свобод не залишалось майже й сліду. За цей час були суттєво підважені не лише політичні, інституційні, але й соціокультурні основи тієї традиційної полікультурності та етнонаціональної терпимості, які закладалися попередньою історією Буковини. І, хоча місцеві мешканці, насамперед, інтелігенція, намагалися чинити опір процесам руйнації традиційної буковинської полікультурності, у тому числі демонстративно спілкуючись німецькою мовою, яка тепер уособлювала не стільки належність до імперії, що відійшла в минуле, як причетність до справжньої, високої, власне європейської культури³. Проте і такий опір, соціолінгвістичне і навіть інтелектуальне фрондерство не могли переважити впливів інших несприятливих факторів. Врешті-решт, не варто нехтувати й тим прикметним фактом, що нове покоління національних діячів, в тому числі й тих, хто виховувався й у Чернівецькому університеті, формувалися на засадах національної виключності та етнічної нетерпимості, які виявляли себе, для прикладу, в «традиціях» студентських дуелей, а то й просто жорстоких бійок між різними студентськими товариствами, сформованими на засадах національної винятковості. Очевидно, що така суспільна атмосфера не могла, як це було в австрійський час, виховувати митців політичного компромісу, формувати носіїв полікультурних традицій, виводити на авансцену соціального життя людей – творців культури етнотолерантності. Позбавлена інтелектуальних спрямувань від регіональної еліти, масова культура пересічних мешканців Буковини тим менше була здатна

¹ Меначинский А. «Троянский конь» украинско-румынских отношений / А. Меначинский // «2000». – 2000. – 21 октября.

² Жуковський А. Історія Буковини / А. Жуковський. – С. 188 – 190.

³ Ауслендер Р. Спогади про одне місто / Р. Ауслендер // Ї. – 1997. – №9. – www.ji.lviv.ua/n9nexts/auslender.html.

протистояти дії розкладаючих традиційну етнотолерантність негативних впливів.

Великорумунський шовінізм породжував і підживлював відpornий націоналізм інших національних громад, що створювало порочне коло взаємних антипатій, підозр і стійких упереджень. Місце культивованої (можливо не завжди за доброї волі влади) у попередній час етнонаціональної толерантності та конфесійної терпимості, культурного плюралізму приходила офіційно й штучно насаджувана етнокультурна гомогенність, замість традиційного балансу інтересів різних національних громад та їх повноважної репрезентації у місцевих і регіональних установах управління діяла політика ствердження кадрової монополії титульної нації та витіснення представників національних меншин не лише зі структур державного управління та освітньої сфери, але й з інших скільки-небудь престижних секторів економічного та соціального життя на їх маргінес. Відтак дискримінація за етнонаціональними ознаками породжувала та закріплювала у масовій свідомості негативні етностереотипи та комплекси меншовартості, заздрісність та зневагу у стосунках представників різних етнічних громад регіону. Взаємні образи та етнонаціональні конфлікти сприяли поступовій, але неухильній втраті культури «буковінізму», яка стала заручницею і жертвою історичних колізій періоду двох світових війн. Політична культура загалу, основана на примусовій ідеологічній індоктринізації, етнонаціональній мобілізації та підтримувана системними репресивними заходами проти усіх, хто міг стати на перешкоді ствердження її цінностей, продукована та насаджувана авторитарними і тоталітарними режимами, була несумісною із цінностями та інститутами прав людини і громадянина. Вона створювала атмосферу, яка унеможлилювала повагу до національно-культурних особливостей, належний захист прав меншин, толерантність та відкритістю до «інших», усіх тих цінностей, які пов'язуються з Буковиною у її «золотому віці».

Історикам та етносоціологам все ще належить з'ясувати міру суб'єктивної відповідальності урядових та політичних чинників того часу за деструкцію полікультурних традицій Буковини, реконструювати повноцінну картину міжетнічних взаємин у регіоні. Окрім поглиненого вивчення джерел, архівних документів, в тому числі й таємної поліції (сигуранци) тощо, необхідно, поки ще залишається найменший шанс на успіх, звернутися до системного, за єдиним науковим планом збирання усних свідчень поки ще живих учасників та свідків подій цієї епохи, принаймні 1930 – 40-х років. Адже більшість із них уже відійшла у вічність, забравши з собою безцінні знання та спогади. Варто спробувати науково визначити, яку етносоціальну, етнокультурну спадщину залишив період двох світових воєн у ко-

лективній пам'яті та традиціях місцевого населення, у механізмах етнонаціональної соціалізації представників основних національних громад. Не менш важливо дослідити, в якому співвідношенні ця спадщина та традиції, засвоєні та відтворювані родинним вихованням перебувають із відповідними міфами, ментальними структурами та поведінковими настановами попереднього та наступних періодів регіональної історії.

Рівність через уніфікацію: радянська модель міжетнічних взаємин. Радянський період в історії міжетнічних стосунків у краї у післявоєнний період характеризується новими суспільно-політичними, геополітичними та соціально-економічними реаліями життя його мешканців. З північно-західної частини історичного регіону Буковини постала нова область – складова частина УРСР. У новій територіальній структурі були довільно поєднані буковинські землі, північні райони історико-демографічного регіону Бессарабії та колишнього Герцаївського цинуту власне Румунії. Це призвело до суттєвих змін у демографічній та етносоціальній структурі населення Чернівецької області, соціокультурних та етнічних стереотипах і настановах її мешканців.

Чергова зміна державно-територіального статусу краю потягнула за собою не лише втрату його цілості та традиційних адміністративних кордонів. Внутрішні, соціально-культурні параметри новоутвореної Чернівецької області суттєво перетворювалися не лише через ці фактори, але й внаслідок потужних міграційних процесів, які призводили до змін етнонаціональних характеристик місцевого населення, співвідношення між основними етнічними громадами регіону ¹. По-перше, на цей час в області припинила існування така традиційно важлива етногрупа буковинського населення як німецька громада. По-друге, суттєво зменшилася кількість польського населення. По-третє, зменшилась і частка румунського населення, переважно з причини еміграції до Румунії, а інколи й далі на Захід. По-третє, зазнала відчутних змін і українська національна громад у краї. Внаслідок Другої світової війни та післявоєнної партизанської боротьби українського націоналістичного підпілля зменшилася й частка місцевого українського населення і найбільш помітно ці процеси торкнулися національної інтелігенції. Та й чимало представників селянства, місцевої дрібної й середньої буржуазії були або фізично знищені, або репресовані або, якщо встигли, емігрували. Репресії, які проводилися радянською владою не мали чіткої етнонаціональної зумовленості, й тому торкнулися практично всіх національних громад краю.

¹ Холодницький В.Ф. З історії переселень і депортації населення Північної Буковини та Бессарабії в 40-х рр. XX ст. / В.Ф. Холодницький // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці, 2001. – Т. 8. – С. 42 – 50.

Зменшилася питома вага та змінилася соціально-культурна структура єврейського населення. Замість знищеного або такого, що встигло врятуватися еміграцією, єврейського населення до Чернівців потрапили радянські євреї, вихідці з Бессарабії та інших регіонів СРСР. Проте це новоприбуле єврейське населення виразно відрізнялося від буковинського єврейства за рівнем освіченості, за своїми традиціями і за тим місцем та значенням у етнокультурній мозаїці регіону, яке воно посіло у повоєнний час. Отже, полікультурний характер краю зберігався, але зазнав суттєвих втрат і незворотних змін. Етнонаціональна структура регіону зазнала помітного спрощення та соціально-культурного збіднення.

Додамо, що у повоєнний період на території області радянською владою проводилася свідомо переселенська політика, яка призвела до припливу сюди мешканців з інших регіонів як України, так й інших союзних республік. Так, наприклад, внаслідок цього за ці десятиріччя помітно збільшилася присутність у краї російської громади, яка деякою мірою, заступила історичне місце німецької громади, принаймні, за численністю. До цього часу присутність росіян у краї була представлена острівками розселення липованської, старообрядницької громади. Натомість певна частина місцевого населення, насамперед українського, румунського та молдовського, рекрутувалися на «добровільно-примусові основи» для господарського освоєння цілих земель, безкраїх просторів Сибіру та Крайньої Півночі. Трудова еміграція до цих регіонів стимулювалася не лише політикою партії, але й полегшувалася традиційною для краю надлишковістю робочих рук у сільській місцевості та відносно великими заробітками на цих територіях СРСР. Отже, і в цей час міграційні процеси були потужним чинником зміни етнонаціональної ситуації в краї, що призводило до вагомих культурних та соціальних наслідків¹.

Важливо відзначити, що процеси радянзації в Чернівецькій області призвели не тільки до посилення міграційних потоків і змін етнонаціональної структури місцевого населення². Вони викликали суттєві зрушення в його соціальній структурі. Знищення місцевого поміщицтва, експропріація та репресії щодо буржуазних прошарків населення, процеси колективізації та індустріалізації призвели до формування соціально уніфіковано, загально-радянської моделі суспільного життя в краї. Носії та виразники національної свідомості були або фізично знищені, або репресовані, або корумповані чи ней-

¹ Курс України на інтеграцію до Європейського союзу: регіональні виміри громадської підтримки. – Чернівці: Прут, 2002. – С. 16 – 17.

² Григорович М.В. Особливості міграції чернівецької області / М.В. Григорович, Б.М. Кобевка // Міжвідомча науково-практична конференція по раціональному використанню трудових ресурсів в галузях народного господарства Чернівецької області. Тези доповідей. – Чернівці, 1971. – С. 90 – 92.

тралізовані в інший спосіб новою владою ¹. Серед наслідків радянзації треба згадати ліквідацію інститутів не лише національно-політичного життя краю, але й самодіяльних інститутів громадського суспільства, на які був відносно багатим край у австрійський період і які пережили навіть більшу частину румунського періоду історії Буковини. Національно-культурні товариства були ліквідовані, а вся сфера місцевого національно-культурного життя була звужена до функціонування офіційних державних інститутів радянської освіти та культури та підконтрольних ним товариств, гуртків самодіяльності тощо.

Унаслідок втілення у життя радянської національної політики місцева національна інтелігенція як основний носій та виразник національної ідентичності провідних громад регіону не могла мати ані інституційних, ані суспільно-політичних умов для своєї автономної від держави діяльності до періоду горбачовської перебудови включно. Це сприяло замовчуванню специфічних етнонаціональних прагнень та інтересів етнічних громад області. Більше того, внаслідок інституційного розгрому систематичних репресій, наступної невщухаючої «профілактичної» боротьби проти «рецидивів буржуазного націоналізму» свідомо та відкрита діяльність самих національних громад у радянський період була унеможливлена. Замість організованих і певним способом об'єднаних структурами громадянського суспільства національних громад на території області мешкали радянські громадяни українського, румунського та іншого національного походження. Публічна суб'єктність етнонаціональних громад була втрачена, а з нею й була втрачена можливість публічного, легального та автономного щодо офіційної пропаганди та політики проявів колективних інтересів цих громад та їх представників.

Радянська доба в регіоні відзначена тим, що нарешті на повну потужність запрацювали процеси індустріалізації, звичайно в її сталінсько-радянській моделі, які суттєво вплинули насамперед на соціально-культурне життя м. Чернівці. Адже мешканці навколишніх сіл не тільки заповнювали певний вакуум, що породжували хвилі перманентної еміграції з обласного центру. Вони забезпечували формування місцевого робітничого класу – соціальної та політичної опори режиму, а після отримання відповідної освіти й низового управлінського апарату. Водночас, саме цей новостворюваний клас, поряд з партійною, радянською та господарською бюрократією і частиною освітянських кадрів ставав провідником не лише радянзації, але й комунікативним каналом русифікації місцевого населення. І хоча питома вага власне російського населення при всьому його зростанні аж ніяк не створювала критичну масу в краї, тим не менше вони поруч із

¹ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція. Реальність життя та діяльності / Т. Марусик. – Чернівці, 2002. – С. 134, 141, 144.

значною частиною українців – переселенців зі східних областей УРСР, а також російськомовні євреї разом утворили соціальну «верхівку» місцевого життя, визначаючи тим самим тогочасні стандарти причетності до міської культури та вказуючи на засоби наближення до них – через опанування радянського варіанту російської мови та культури. Російська, а не українська – як мова більшості населення області та УРСР все більше виступала основним засобом комунікації, відіграючи раніше не притаманну їй роль мови міжнаціонального спілкування в краї.

Проте україномовне середовище не було усунуте з культурного та соціального життя і, незважаючи на постійну боротьбу партії та спецслужб із найменшими проявами «українського буржуазного націоналізму», українська культура в області досягла значно більш високого щабля розвитку, небаченого її представниками у попередні десятиріччя. З усіма суттєвими обмеженнями українська культура творилася водночас і як масова, і як, меншою мірою, висока, чого не було у попередній історичний період. Це викликало почуття лояльності до нової влади, яка відкривала в обмін на вимогу відданості з боку місцевих українців, молдаван та й пересічних румунів, нові соціальні горизонти, зокрема шлях до професійної, управлінської, партійної тощо кар'єри не лише у місцевому, але й в республіканському і, навіть, всесоюзному масштабах. При цьому при формуванні керівних кадрів місцевих органів влади та управління влада досить послідовно дотримувалася «процентовки» – системи номенклатурних вимог щодо пропорцій соціального та національного представництва населення області в керівних органах радянських, партійних, комсомольських і профспілкових організацій. Така система покликана була створювати враження повноти й точності, отже, й незаперечної справедливості саме такого представництва. Треба визнати, що вона й справляла на багатьох саме таке враження, яке було радше ілюзією щодо справедливості та мудрості партійної національної політики в регіоні. Але і в такому вигляді етнополітична ситуація в області контрастувала з відвертою дискримінацією та національним пригнобленням і загрозами румунського періоду.

Територіальна, соціальна, професійна та інші види мобільності 1950 – 80-х років додатково знімали загрози міжнаціональної напруги, які накопичилися за попередній час. Нівеляції значення міжетнічних взаємин сприяло також і те, що представники всіх національностей в області, за винятком росіян, перебували в ролі де-факто меншин у масштабах єдиного Радянського Союзу. Таке фактичне становище, за відсутності легальних соціальних і культурних каналів агрегації та вираження етнонаціональних інтересів призводило до зменшення значення етнонаціональних факторів не лише на рівні регіону в цілому, але й в особистому та соціальному житті його мешканців. Бадьорий

акомпанемент офіційної пропаганди, яка проникала своїм системним впливом майже у всі сфери життя, включно з приватним, де й формувала панівні уявлення про небачений розквіт усіх національних культур СРСР, постійно поновлювана пильність партійних і державних органів щодо недопущення відхилень від офіційної лінії в національній політиці давалися взнаки. Існуючі повсякчас суперечності між представниками окремих націй та національностей на теренах області або ігнорувалися з точки зору їх соціально-політичної зумовленості, або в разі свого проявлення, що тягнуло за собою те чи інше владне реагування, не набували повноцінного суспільного резонансу.

З розвитком «соціалістичного будівництва» міжнаціональні взаємини у краї регулювалися у відповідності з панівними тоді концепціями пролетарського, а пізніше – радянського інтернаціоналізму, брежневської теорії про появу нової небаченої історичної спільності радянського народу. Звичайно, партійні та радянські органи невтомно демонстрували турботу про всебічний розвиток «національних за формою, соціалістичних за змістом» культур, зокрема українського, румунського та молдавського народів, але водночас ретельно придушували спроби демонстрації національної самобутності, які відрізнялися, навіть у деталях, від офіційної концепції «єдності у різноманітності».

Вистачало й інших чинників, які ставили під сумнів офіційно пропаговану картину гармонійного та безхмарного співжиття різних народів навіть у традиційно етнотолерантній Чернівецькій області. Так, наприклад, політичного значення в етнонаціональній сфері набула й проблема масової еміграції єврейського населення з 1970 років, яка завдавала відчутної шкоди не тільки кадровим ресурсам СРСР, але й його міжнародному пресу. Адже масовий виїзд радянських громадян у будь-якому разі підважував офіційний міф про чудесну країну, яка йде в авангарді всього прогресивного людства, до якої линуть думками та мріями інші народи. Масова еміграція євреїв із УРСР та СРСР доводила дещо інше: масовий рух відбувається у протилежному напрямку.

Це призводило до спорадичних антисемітських виступів, які провокувалися та камуфлювалися офіційною компанією боротьби зі світовим сіонізмом¹. Завзята боротьба зі сіонізмом підживлювала ксенофобію, породжувала й побутовий негативізм у ставленні до єврейського населення, представники якого зазнавали різного роду гласної та негласної дискримінації.

Наявність збоїв у праці всесоюзного «плавильного казана» з творення єдиного радянського народу засвідчувало й ставлення чималої частини місцевих мешканців до представників молдавського населен-

¹ Котигоренко В. Зміни в етнічній і етномовній ідентифікації населення України: порівняльний аналіз кількісних показників (за матеріалами переписів 1959, 1970, 1979, 1989 та 2001 р.) / В. Котигоренко // Міжнародні відносини і національні меншини України, стан, перспективи. – Київ, 2004. – С. 276.

ня¹. Традиційно аграрно-патріархальне походження його представників, труднощі з вивчення престижної в цей час російської мови, дефіцит високо статусних ролей та престижних позицій дозволяти зловтішатися немудрящим пересічним громадянам з приводу поведінки окремих представників цієї національності, переносячи їх індивідуальні якості на колективний образ усіх молдаван. Незважаючи на явну національну дискримінацію, для місцевої влади в цій непривабливій історії принаймні один вигідний аспект – поширена іронія з приводу «малокультурності» молдавського населення нібито узаконювали в очах громадськості як «істинного» критерію незалежності до високої, міської культури саме російськомовні її символічні ознаки, а шлях успішної русифікації відтак відкривав перспективи позбавитися зовнішніх ознак «меншовартості» можливо, були і інші підстави у тогочасної влади на диво толерантно ставитися до цієї практики що вимагає додаткових пошукових зусиль істориків та етнологів нашого краю.

За повоєнний період позитивний вплив на структуру етнонаціональних взаємин в області впливало зменшення значення безпечових чинників на його розвиток. Вперше за свою історію край, залишаючись прикордонним, не отримав як доважок до такого становища безпосередніх військово-політичних загроз. В умовах існування так званої соціалістичної співдружності, зокрема Організації Варшавського Договору, керівництво соціалістичної Румунії не могло безпосередньо загрожувати СРСР. Щоправда, у 1968 році, наприклад, під час придушення «празької весни» вождь Румунії дозволяв собі різкі антирадянські висловлювання з елементами націоналістичної риторики. Але така позиція комуністичного Бухареста була радше фрондерською, аніж реальною політичною опозицією СРСР. Небезпека з боку Румунії полягала в тому, що при Н. Чаушеску румунські історики мали певну підтримку з боку політичного керівництва державою в спробах розглядати з ревізійністських позицій проблему Буковини та Бессарабії, отже й існуючих кордонів між СРСР та СРР. Притому, що такі «зазіхання» не ставали, з багатьох причин, предметом публічного обговорення, все одно ставило представників румунської громади в області у стан підозрюваних у можливих симпатіях до великодержавних настроїв їх співвітчизників у братній Румунії. Додамо, що особливо в перші повоєнні роки радянська влада багато в чому завинила перед представниками і цієї громади, а тому болісно сприймала всілякі відступи від офіційної лінії і, навіть охоче підтримувала, як засіб розв'язання існуючих проблем виправлення в метричних документах радянськими громадянами – етнічними румунами своєї національної належності на, наприклад, запис «мол-

¹ Буркут І.Г. Питання міждержавних стосунків у контексті міжнаціональних відносин та транскордонного співробітництва. Чернівецька область / І.Г. Буркут. – Режим доступу: <http://europoxxi.kiev.ua>.

даван». Утім, щоб уникнути помилкових або поверхневих висновків про зумовленість і масштабність таких явищ, потрібні поглиблені та комплексні та архівні пошуки ¹.

Перебудова: впізнавання національного. Приховані та невирішені проблеми міжетнічних взаємин у краї стали виходити на поверхню його суспільно-політичного життя тільки з розгортанням процесів перебудови, власне з 1988 року такі гасла, як «гласність», «більше демократії», «боротьба з білими плямами історії», «пріоритет загальнонародських цінностей» тощо часткового втілювалися в справи, зокрема супроводжувалися відкриттям історичних архівів у тому числі ВЧК-ОДПУ-НКВС-КДБ. Жваве й навіть пристрасне обговорення давнього та недавнього радянського минулого, злочинів проти окремих людей, цілих соціальних груп та народів неминуче призводило спершу до сумнівів, а потім й деструкції закорінених у масовій свідомості радянських міфів про непорушний Союз, про абсолютну вірність ленінської національної політики. Ідейний плюралізм перших років перебудови швидко переходив у ідеологічне змагання з офіційною політикою та її речниками. Спершу такі виклики «системі» кинули так звані неформальні організації, а потім й альтернативні КПРС громадські, громадсько-політичні та нарешті, партійні організації. На теренах краю виникали такі опозиційні утворення, як Українська гельсінська спілка (УГС), Товариство «Оберег», Спілка незалежної української молоді. Опозиційними настроями «заражувалися» і офіційні структури, комсомольські профспілкові та інші низові організації. Зокрема комсомольська організація Чернівецького державного університету виступила ініціатором створення дискусійного політичного клубу. Одне із його засідань у березні 1989 року проведене клубом спільно з Чернівецькою обласною організацією молодих істориків, було присвячено якраз гострим проблемам національної політики у УСРС тоді там з'явилися представники УГС (В. Кузьмін, Е. Ганкевич) із власним поглядом на це питання.

Розпалювання міжнаціональної ворожнечі в Союзі, криваві етнічні конфлікти в Узбекистані, Казахстані, Вірменії, Азербайджані змушували не стільки владу, як крайову інтелігенцію, широкий загал освічених краян з острахом озиратися на буковинські поліетнічні реалії, спільно шукати відповідь на запитання: чи не зріють у місцевому ґрунті насіння свого «Карабаху». Негативні приклади міжетнічного протистояння в країні діяли як суворе застереження, а відтак певною мірою консолідували відповідально мислячі суспільні сили області.

Процеси відновлення статусу національних громад в якості суб'єктів громадянського суспільства проходили, перш за все, за моделлю національного відродження. Тобто, назовні відбувалося повер-

¹ Лазаренко Л. Лексична інтерференція в усному румунському мовленні в Україні (лінгвістичний та соціолінгвістичний аспект) / Л. Лазаренко. – Київ, 2001. – С. 42 – 44.

нення до взірців, відомих з історії краю, традиції яких уособлювали ще живі представники старших поколінь, котрі пам'ятали та навіть мали досвід участі в таких організаціях¹. Щоправда, уявлення про «ідеальний час» національно-культурного життя у різних етнічних громад краю суттєво відрізнялися. Наприклад, для лідерів румунської громади таким видався міжвоєнний період, який заходами центральної влади забезпечив цій громаді статус панівної у регіоні². Але більшість громад, у тому числі й українська та молдовська охоче сприймали та поширювали думки про «золотий час» Буковини в складі Австрійської імперії саме як позитивного взірця культури міжнаціональних відносин та етнотолерантності. У цілому, міф австрійської-європейської Буковини, який донедавна існував у середовищі емігрантів із Буковини на Заході, отримав не лише своїх ентузіастів – регіональну інтелігенцію але й від неї, доволі вдячну аудиторію серед мешканців краю.

Переважно неконфліктному розвитку стосунків між національно-культурними товариствами, що відроджувалися, та іншими громадсько-політичними організаціями, які представляли інтереси національних громад області, сприяла традиційна ментальність регіонального суспільства, засади етнотолерантності в якому переважали радикально-екстремістські умонастрої. Згуртуванню багатоетнічного буковинського суспільства допомагало й усвідомлення спільності загроз радянської уніфікації, які несла радянська політика СРСР. Саме ця політика, її інститути та речники набули якості спершу мішені критики, а невдовзі й образу «спільного ворога» для лідерів національних товариств та політичних організацій наприкінці існування Радянського Союзу. На тлі соціально-економічної кризи, процесів інфляції та товарного дефіциту, політичної нестабільності, пошук винуватців відповідав нагальним потребам місцевому політикуму, що лише формувався. Наявність такого спільного ворога дозволяла певною мірою провідникам національно-культурних товариств і представникам партійних середовищ шукати й знаходити порозуміння на загальнодемократичних та громадських позиціях. Тим самим унеможлиблюючи або принаймні нейтралізуючи поширення настроїв ксенофобії, національної нетерпимості, які мали місце серед радикально налаштованих краян різного етнічного походження. Останні спроби мали місце в інших багатонаціональних регіонах і використовувалися як засіб тиску на населення та керівників республік, що брали політичний курс на усамостійнення та відновлення державної незалежності.

Розгортання не лише політичної, але й соціально-економічної кризи з 1990 року поряд із активізацією боротьби за владу в партійно-

¹ Буковина. Історичний нарис. – С. 289 – 299.

² Герман К. Ностальгічні рецидиви флондоризму сіють тривогу на Буковині / К. Герман // Буковина. – 1991. – 6 грудня.

радянських органах, наростаюча мітингова хвиля, гострі політичні дискусії, які пронизували життя радянських людей у цей час призводили до переоцінки минулого та змушували занепокоєно замислюватися над майбутнім. Суспільна свідомість втрачала тоталітарну цілісність, але ще не набувала плюралістичного змісту, наповненого європейськими демократичними цінностями та уявленнями. Локальні прояви радикального українського раціоналізму резонували й підживлювалися першими публічними симптомами румунської іреденти. Її поодинокі представники, засуджували ганебний пакт Молотова-Рібентропа, водночас ставили під сумнів післявоєнне мирне урегулювання, а відтак і територіальну цілісність УРСР – СРСР. Вони наполягали на «історичній справедливості» повернення буковинської території Румунії з незаперечними етнодемографічною характеристикою області, в якій власне румунське населення становило, за переписом 1989 року близько 10 % ¹.

Розпад СРСР у 1991 році, слабкість молоді української незалежної держави, тривала розгубленість її керівництва у всіх питаннях, які не стосувалися її особистої влади та багатства, призвели до окремих помилок і прорахунків у зовнішній і внутрішній політиці.

Таким чином, за період історичного розвитку Буковини як своєрідного, адміністративного та історико-етнографічного регіону, міжетнічні відносини на її території сформувалися в певну системну цілісність. Свого позитивного розвитку крайова модель міжетнічних стосунків досягла в другій половині XIX століття – на початку XX століття. Цьому періоду притаманна специфічна культура переважно толерантного взаємного ставлення місцевих мешканців, об'єднаних етнічними, конфесійними, соціальними та іншими зв'язками, що формували своєрідну, інтегральну регіональну ідентичність її мешканців. Ця форма ідентичності мала важливе значення у деконфліктизації розвитку буржуазного, а потім й власне індустріального суспільства в краї. Її поширеність та добровільне прийняття мешканцями регіону уповільнювали та певною мірою трансформували процеси національної ідентифікації та відповідної етнополітичної мобілізації, які мали місце на Буковині. Відсутність панівної соціальної громади, перехрещення та взаємне переплетіння соціальних та духовно-культурних ролей представників основних етносів краю сприяли пошуку їх лідерами суспільно-політичних компромісів. Відбувалося формування регіональної політичної субкультури, творцем якої була місцева інтелігенція. Ця культура опиралася на цінності політичного компромісу, діалогу з позиції взаємної поваги, врахування протилежних інтересів і готовності до певних поступок.

¹ Національний склад населення Чернівецької області та його ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). – Чернівці, 2003. – Частина 1. – С. 4.

Прикордонне становище регіону, який перебував у полі геополітичних зацікавлень Російської держави, змушували віденський уряд уважно ставитися до його безпеки. Одним з основних вимірів цієї безпеки була стабільність міжетнічних взаємин, яка відтак отримувала додаткову підтримку та культивувалася центральною та регіональною владою, що разом утворювало сприятливу комбінацію зовнішніх та внутрішніх чинників еволюції буковинської моделі співжиття різних етнічних громад.

З приходом на терени краю румунської влади з 1918 року регіон не лише втратив свою автономію, але й державну підтримку традиційної для нього етнотолерантності. Домінантне, всупереч етнодемографічним реаліям становище представників румунської нації, які сприймали край як невід'ємну частину Великої Румунії, владна шовіністична, дискримінаційна політика стосовно національних меншин породжували міжнаціональні тертя та масове невдоволення. Ці негативні явища загострювалися з просуванням політичної системи Румунії від становлення авторитарного до тоталітарного режиму. Намагаючись забезпечити свою країну від зовнішніх і внутрішніх загроз, офіційний Бухарест проводив етнополітику, яка породжувала взаємні образи, атмосферу недовіри, а потім і негативного ставлення у взаємовідносинах різних етнічних громад.

Час Другої світової війни призвів до подальшого екстремального погашення становища різних етнічних громад, проводив практику етноциду, як організованого державою, так і, вкрай епізодично, стихійного. Поряд із поширенням крайніх націоналістичних та шовіністичних настроїв такі явища поставили під сумнів життєздатність традиційної буковинської етнотолерантності.

З остаточним утвердженням на теренах північно-західної Буковини та Північної Бессарабії радянської влади з 1944 року й утворенням тут Чернівецької області УРСР, поєднання репресій, пропаганди та активної соціально-економічної політики вплинули на втрату гостроти та конфліктності міжетнічних стосунків. Але разом із демонтажем залишків громадянського суспільства припинили своє існування усталені крайові інститути та канали публічного, організованого національно-культурного життя. Натомість, з етнополітикою радянської влади, поряд із деякими заходами спрямованими на розвиток української культури та інших національних культур, прийшла практика радянської уніфікації, політичної та ідеологічної цензури проявів національної самобутності, процеси русифікації. Отже, на додаток до проблем, успадкованих від попереднього періоду, стали виникати нові негативні явища у сфері національно-культурного життя регіону.

Протягом майже всього ХХ століття край зазнав інтенсивних впливів міграційних процесів, які призводили до певного розриву в

традиціях міжетнічного спілкування його мешканців, глибоких змін системи їх цінностей та рівня культури, моделей побутової поведінки, зокрема міри визнання й сприйняття етнонаціональної толерантності. Поступово крайова модель поліетнічності втрачала риси збалансованої системи, в яку вона склалася в австрійський період крайової історії. Вона неухильно спрощувалась, еволюціонуючись до свого роду біполярної системи, на однім полюсі якої перебуває національна більшість, а на іншому – національні меншини. В штучному вигляді така система формувалася як уявна та бажана модель для Буковини за часів королівської Румунії. Події наприкінці ХХ століття перетворюють цю етносоціальну дихотомію у дійсність уже в Чернівецькій області. Відбувається протилежне позиціонування чисельності та вагомості української та румуно-молдавської громад при незначній присутності і впливові інших, малочисельних етнічних груп, наслідки чого будуть визначати регіональну етнополітичну ситуацію вже у ХХІ столітті.

Процеси перебудови принесли в регіональне суспільне життя багато позитивних явищ. Зокрема відновилася діяльність національно-культурних товариств, з'явилася можливість відкритого, публічного обговорення національно-етнічних проблем мешканців області. Разом із позитивами, демократизація суспільного життя та політика гласності вимагали глибокого переосмислення всієї історичної ретроспективи краю, України та СРСР. А це неминуче призводило до гострих дискусій щодо статусу краю, його «національності», викликало зіткнення інтересів прихильників різних концепцій його минулого й майбутнього. Перебудові часи, з їх пришвидшеною динамікою розвитку подій, дозволили вивести з тіні та забуття чимало проблемних питань національно-культурного розвитку етнічних громад, діагностувати найболючіші аспекти їх життя.

З іншого боку, як відбиток суперечливих впливів і змін всього повоєнного періоду, при зовнішній стабільності міжетнічних взаємин в області серед її мешканців поступово накопичувалися настрої ксенофобії, національної нетерпимості, яким вдавалося епізодично виходити назовні. Не можна виключати, наприклад, свідоме культивування радянською владою таких настроїв і спроб маніпулювання ними під час офіційних компаній боротьби з космополітизмом, світовим сіонізмом, українським буржуазним націоналізмом і т.д. Не надто активно протидіяла тогочасна влада поширення негативних етностереотипів, намагаючись спрямовувати й такі стихійні явища у вигідне для досягнення своїх цілей річище. Але проблеми, виявлені в цей період, залишалися до розв'язання молодій українській державі, над чим її інститути та громадянське суспільство намагаються працювати, з різною часткою успішності, з 1991 року.

Політичний образ регіону: Закарпаття в історико-політичній площині

Проблемам політичного розвитку регіонального суспільства останнім часом приділяється значна увага. Особливого значення вони набувають у процесі вивчення політичної історії, що несе в собі необхідність уникнення стереотипних помилок, закладених вимушеним тоталітарно-адміністративним тиском на наукову сферу, нівелюванням політико-партійної заангажованості, підняттям на високий рівень питання боротьби українців за статус політичної нації тощо. Важлива увага в цьому відношенні приділяється останнім часом, зокрема регіональній політичній історії, що розглядається як один із складових елементів політичної регіоналістики.

Політична історія Закарпаття ХХ століття є своєрідною і в деякій мірі символічною для українців краю. Це полягає в тому, що ефективний політичний розвиток краю, коли в цьому процесі почали брати безпосередню участь місцеві жителі, розпочався практично з початку ХХ століття. Логічність розуміння сказаного слід шукати в можливостях та перспективах закарпатських українців впливати на перебіг політичних подій та вирішувати важливі політичні завдання на власний розсуд і власними силами. До ХХ століття таких можливостей у Закарпатті місцеве населення майже не мало. У часи розпаду Австро-Угорської монархії з'являється надія, складаються сприятливі передумови власними силами розбудовувати суспільно-політичне життя. А після завершення Першої світової війни такі сподівання отримали можливість реалізації.

З початку ХХ століття можемо із впевненістю говорити про еволюцію політичних інститутів у Закарпатті, а також про формування нових політичних реалій, що реалізовувалися відповідно до складеної ситуації. Найбільш своєрідними у цьому відношенні були складні трансформаційні зміни, що торкалися політичних систем, оскільки впродовж останнього століття край пережив цілу низку політичних катаклізмів. Вони якраз і виступали рушійною силою різних елементів державотворення, становлення та занепаду політичних систем, функціонування різних політичних режимів, їхніх інституційних проявів тощо.

Отже, саме з початку ХХ століття розпочався реальний і ефективний розвиток політичної історії Закарпаття, коли активізувалися спроби політизації закарпатського суспільства, доведення до свідомості мас політичності української нації. Впродовж цього періоду

край пережив цілу низку політичних змін, які проявилися в процесі різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду політичних систем тощо.

У ХХ столітті Закарпаття носило різні офіційні назви власної географічної території, що в тій чи іншій мірі відбивало специфіку політичного розвитку краю: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область. Різним було й територіальне наповнення краю, а тому дослідниками умовно вживається узагальнена назва щодо визначення регіону – «історичне Закарпаття».

Першоосновою, на нашу думку, розуміння специфіки суспільно-політичної еволюції закарпатського суспільства є той факт, що лише впродовж ХХ століття воно входило до складу щонайменше восьми різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорська монархія, Угорська Республіка, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР/СРСР, Україна). А це в тій чи іншій мірі відбивало специфіку політичного розвитку краю, вказувало на його приналежність або входження до складу певного державного утворення й, відповідно, вимагало адаптацію політичних інститутів краю до вимог тієї чи іншої політичної системи, яка щоразу поглинала досить слабо розвинуті й відносно стабільні крайові політичні підсистеми. Виходячи з останнього слід розуміти й вплив трансформаційних процесів на партійні та електоральні системи. Оскільки згадані вище державні утворення мали відмінні одну від одної політичні системи, в межах яких функціонували різноманітні політичні режими, то відповідно різними були й методи формування органів державної та місцевої влади.

Необхідно врахувати історичну своєрідність розвитку регіону, яка впливала на різноманітні політичні зміни за останнє століття. Тому, слід виходити із певного аналізу окремих компонентів, які дають можливість об'єктивно змалювати комплексну картину суспільно-політичного розвитку Закарпаття як політичного регіону. Символізм політичної історії Закарпаття ХХ століття в даному випадку полягає також у різкій еволюції, починаючи з відсутності політичних традицій, політичної культури і політичного лідерства, завершуючи сучасними інститутами політичної життєдіяльності.

Таким чином, політичний портрет Закарпаття слід розглядати в хронологічній послідовності й поетапності еволюції політичних інститутів та відносин регіону з центром.

Спроби політизації закарпатців на початку ХХ століття. Перший важливий у політичній історії Закарпаття ХХ століття період ґрунтуються на політико-правовій та державно-представницькій основі. Його аналіз слід починати з розгляду політичного становища регіону

на зламі ХІХ – ХХ століть до розпаду Австро-Угорщини, закінчення Першої світової війни, проблем пошуку державно-національної ідентичності. Цей період був ще характерний національно-культурним пробудженням українців Закарпаття.

Фелвідейк / Прикарпаття (Верхня Угорщина). Перебуваючи у складі дуалістичної Австро-Угорської монархії (1867 – 1918 рр.) край іменувався умовною назвою Підкарпаття (за географічним розташуванням від центру). В офіційній хроніці частіше регіон називали Фелвідейком (Верхня Угорщина). Суспільно-політичне становище населення Закарпаття у цей час було досить складним, оскільки загальносуспільні зміни майже не торкалися провінції, хоча у 1900 році територія чотирьох закарпатських комітатів становила близько 18 тис. кв. км., на якій проживало 848 тис. 160 чол. Внаслідок політико-правового безсилля та соціальної нерівності жителі краю були позбавлені можливостей ефективно боротися за свої політичні права. Політична система характеризувалася обмеженням виборчих прав (високий майновий і освітній ценз), свободи друку, зборів тощо. Крім того, виборчі процеси проходили в умовах жорсткого політичного терору (переслідування, арешти). Відповідною була й політика угорських політичних партій щодо Закарпаття. Участь закарпатців у діяльності загальнодержавних політичних організацій, акціях протесту, страйках була обмеженою ¹.

На подібний стан речей впливала слабка структурованість закарпатського суспільства й відсутність політико-правових традицій управління. Найбільшою політичною проблемою очевидно була відсутність політичної еліти. Її провідні функції взяла на себе національно-культурна інтелігенція (активність просвітителів), котра виконувала важливу роль у процесі політичної соціалізації громадян.

Більш-менш організованими були виступи робітників великих підприємств, які очолювалися щойно створеними соціал-демократичними організаціями – першими політичними осередками в краї. Зростання суспільно-політичного руху в Закарпатті припало на 1905 – 1907 роки. З новою силою розпочалася боротьба за введення загального виборчого права.

І незважаючи на зростаючу активність робітників великих підприємств, які спільно з новоствореними соціал-демократичними осередками (першими протопартіями в краї) організовували політичні виступи, політичне безправ'я місцевого населення, соціально-економічна відсталість краю, політика мадяризації та денационалізації реально впливали на політичну безсилість регіональних політичних інститутів у межах потужної державної системи. Внаслі-

¹ Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т.І. (з найдавніших часів до 1918 року). – С. 338 – 357.

док цього, інституційні прояви політичної системи дуалістичної монархії Австро-Угорщини були надзвичайно слабкими, оскільки централізована влада всіляко намагалася контролювати всі політичні й економічні важелі суспільного прогресу. Це стосувалось і партійної системи Австро-Угорщини, прояви якої в Закарпатті на початку ХХ століття були ледь помітними. Політика як проурядових, так і опозиційних партій щодо Закарпаття була однаковою, а відтак угорські політичні партії популярністю в краї не користувалися й безпосередньої структурно-організаційної розбудови в краї не здійснювали. Якщо ж класифікувати політичну систему, в межах якої перебувало Закарпаття на початку ХХ століття, то, беручи до уваги формаційний підхід типології суспільств, це була буржуазна політична система західного зразка. Її політичний режим характеризувався авторитарними методами управління.

Руська Країна. Лише наприкінці Першої світової війни, внаслідок піднесення національно-визвольного руху, посилення боротьби проти війни почалася змінюватися й політична обстановка в регіоні. Відбувалося поетапне зростання національної самосвідомості українців, чому сприяв пошук шляхів національно-державного самовизначення. Відтак з'явилися спроби угорського уряду М. Карої утримати Закарпаття в складі Угорщини (Закон про Руську Країну)¹. Участь у політичному самовизначенні закарпатської спільноти безпосередньо брала й закарпатська еміграція.

Закон про Руську Країну передбачав утворення з чотирьох комітетів (Унг, Угоча, Берег, Мараморош) автономного краю в межах Угорщини. Документ також надавав право на самовизначення у внутрішньополітичних справах, а конкретніше – адміністративному самоуправлінні, правосудді, освіті, релігії, мові. Законодавчим органом автономного краю Закон проголошував Руські національні збори. Натомість до загальнодержавних обов'язків регіону документ відносив: зовнішньополітичні та економічні відносини, військові, фінансові, транспортні та соціальні питання тощо. Політичну владу краю представляв губернатор (регент). Проте його влада не була абсолютною, оскільки інспекцію й контроль за його діями здійснював міністр зі справ Руської Країни, який підпорядковувався Угорському державному зібранню (парламенту)².

Однак післявоєнна трансформація політичної системи відбувалася в умовах переважання реінтеграційних процесів. У цьому й полягали основні регіональні особливості трансформації політичних

¹ Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С. 53 – 58.

² Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918 – 1945 / Андрей Пушкаш. – Москва: Издательство «Европа», 2006. – С. 32.

систем у Закарпатті в першій половині ХХ століття. Вони характеризувалися декількома чинниками. По-перше, серед них можна назвати суспільну роз'єднаність, котра базувалася на національному та релігійному розмежуванні населення. Другим чинником можна вважати політико-державну невизначеність. У той час, коли всі слов'янські національності чітко визначили курс на незалежність нації, українці-русини Закарпаття вагалися, чим і користалися інші народності. Значний негатив у цьому процесі накладала відсутність власної міцної політичної еліти, котра б спрямовувала населення в потрібному руслі. Більше того, серед місцевої еліти переважали ліберальні настрої угодництва, зокрема у відносинах з угорським політичним бомондом. Третім чинником була економічно-господарська слабкість Закарпаття, регіону, який традиційно вважався аграрним сектором. Тому спроби утримати історичне Закарпаття в межах слабкої в тогочасних умовах угорської політичної системи виглядали мізерними. Натомість дана ситуація впливала на чисельні спроби встановлення власних локально-автономних політичних режимів зі специфічними моделями владного порядку.

Гуцульська Республіка. Черговою спробою стабілізувати політичну ситуацію, а скоріше визначитися з національно-державною орієнтацією було існування Гуцульської Республіки на північному сході Закарпаття (1918 – 1919 рр.). Своє існування Гуцульська Республіка припинила після окупації румунськими військами, які, отримавши згоду європейських країн, почали наводити лад в прилеглих до неї територіях¹. Це було напівдержавно-політичне утворення, яке виникло стихійно. У той час, коли угорська влада втрачала контроль над ситуацією, загони народної самооборони, роззброївши жандармерію, шляхом мирного повстання передали владу до рук місцевих жителів. А 8 листопада 1918 року на всенародних зборах в Ясіня вони прийняли одностайне рішення про об'єднання з Україною².

Керівництво двадцятитисячним населенням і законодавчі функції було покладено на своєрідний парламент – новостворену Українську національну раду, котра складалася з 42 членів. Крім того, було чітко розділено повноваження гілок влади. Виконавча влада належала комісіям (секціям), керівники яких повинні були звітувати перед Головною управою. Відтак були утворені адміністративна, внутрішня, господарська, шкільна, лісова, торговельна, харчова, дипломатична, військова та інші секції. Ці елементи державотворення доповнювалися існуванням збройних сил (міліції та прикордонників), що мали відзнаки Української армії. Слід зазначити, що на першому ж

¹ Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під заг. ред. М.М.Вергеша. – Ужгород: Карпати, 2002. – С. 107 – 112.

² Там само. – С. 107.

засіданні Української народної ради депутати прийняли звернення до уряду Західно-Української Народної Республіки про бажання возз'єднатися з нею. 8 січня 1919 року, внаслідок збройного повстання проти угорців, Українська народна рада в Ясіня офіційно проголосила самостійну і незалежну Гуцульську Республіку¹.

Прем'єр, військовий командант і голова ради фактично перейняв на себе функції президента Гуцульської Республіки з надзвичайними повноваженнями. І хоча це напівдержавне утворення не було визнане міжнародною спільнотою, її внутрішньополітичне життя розгорталось за класичним державотворчим сценарієм. Якщо ж говорити про реалії та перспективи самостійного існування такої держави, то виходячи з тогочасної політики як сусідніх держав, так і великих країн-переможниць у Першій світовій війні довготривалість її існування також виглядала примарною.

На зростання політизації українців Закарпаття вплинуло й рішення загальносуспільного з'їзду. Хустський форум (21 січня 1919 р.) і його рішення зайвий раз підтвердили орієнтацію місцевих жителів на возз'єднання з Україною. Гуцульська Республіка (1918 – 1919 рр.) та діяльність її лідерів підкріплювали ідею Соборності України². І тільки складні зовнішньополітичні обставини завадили об'єднавчим процесам української нації, що згодом змусило закарпатців розпочати рух за включення краю до складу новоствореної держави – Чехословацької Республіки.

Руська Країна (при радянській владі в Угорщині). На 1919 рік припадає ще одна спроба формування нового політичного режиму на закарпатських землях. Вона була пов'язана з встановленням в Угорщині радянської влади. У зв'язку з кризою уряду М. Карої, до влади прийшли соціалісти, котрі 21 березня 1919 року проголосили Угорщину радянською республікою. Внаслідок злиття соціалістів з комуністами були створені Об'єднана соціалістична партія Угорщини й однопартійний уряд, котрі й здійснили в Угорщині мирним шляхом соціалістичну революцію. Це стало несподіванкою для всіх суб'єктів тогочасних політичних процесів. Уже за три дні після цього радянська влада поширилася на території Закарпаття. Радянська влада залишила в силі територіальну приналежність і назву краю – Руська Країна.

Пріоритетним завданням нової влади була зміна політичного устрою держави. Це стосувалося повною мірою суспільно-політичного й соціально-економічного змісту державної життєдіяльності. Серед основних планів щодо реалізації завдань Революційна урядова рада Угорщини виділяла націоналізацію банків, підпорядкування фінансових, господарських, промислових установ, створен-

¹ Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під заг. ред. М.М.Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002. – С. 109.

² Там само. – С. 104 – 123.

ня Червоної армії, інших військових формувань¹. Переважну більшість цих сміливих задумів радянська влада реалізувати не встигла. Її політика як в Угорщині, так і в Закарпатті була характерною дублюванням внутрішньополітичної розбудови влади Рад в тогочасних Росії й Україні. Процес створення радянських органів влади відбувся за важливістю ролі Рад, їх виконавчих комітетів, директоріумів із залученням більш широких кіл населення. Це підтверджується й наслідками виборів, згідно з чим можна говорити про неоднорідний соціальний склад рад².

Якщо формування народних Рад мало певний позитивний відгук серед місцевого населення, то інші форми управління ставали непопулярними. Управлінські інновації мали негативні наслідки, оскільки влада все більше набирала диктаторських рис. Найбільш хибним у тогочасній ситуації був шлях дублювання радянської політики більшовицької Росії з її основними негативними проявами (репресії проти опозиції та інакомислячих тощо). До того ж, поглиблювала проблеми адаптації нової політичної системи зовнішньополітична обстановка, яка аж ніяк не сприяла реалізації нових форм функціонування інститутів слабкого політичного режиму. До цього слід додати виношування власних планів щодо карпатського ареолу великими світовими державами або використання ними тактики впливу й контролю сусідніх із Закарпаттям держав. А ті інституційні прояви, які намагалися ініціювати представники радянської влади в Закарпатті за браком часу не могли знайти належної підтримки у громадян.

Проте здійснити кардинальні зміни в суспільно-політичному й економічному напрямках повною мірою радянській владі не вдалося і внаслідок зовнішньополітичного несприйняття «радянського островця» в Центральній-Східній Європі.

Радянська влада проіснувала 133 дні в Угорщині і всього 40 днів у Закарпатті. За такий короткий час про становлення нової політичної системи, а тим більше про її стабілізацію та адаптацію місцевого населення до нових вимог державної життєдіяльності говорити неможливо. А ті інституційні прояви, які намагалися ініціювати представники радянської влади в Закарпатті за браком часу не могли знайти належної підтримки у громадян. Крім того, політики не зуміли реалізувати значний комплекс суспільно-політичних змін. І на це були не тільки часові причини, а й складні внутрішньо- та зовнішньополітичні. Тому, як і попередні спроби, котрі ми розглянули вище, остання також завершилася невдачею.

¹ Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918 – 1945 / Андрей Пушкаш. – Москва: Издательство «Европа», 2006. – С. 59 – 61.

² Гранчак І.М. Виникнення і діяльність Рад. Проблема самовизначення і державотворчості / І.М.Гранчак, В.П.Приходько // Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918 – 1945). – Ужгород, 1995. – С. 50.

Причини також є спільними у згаданих випадках. Зовнішньополітичні обставини тяжіли над можливостями розбудови будь-яких нових суспільно-політичних інституцій регіональної самоорганізації. Інтерес сусідніх держав до Закарпаття був викликаний переважно стратегічним положенням території – природними умовами гірського кордону. Всі без винятку варіанти розвитку подій, на наш погляд, залишали регіону сумну перспективу «глухої периферії». Так чи інакше, вважаємо, що в тогочасних умовах могли переважити важелі виключно зовнішнього характеру.

Перевірка демократією та авторитаризмом. Підкарпатська Русь. Наступний період державної приналежності регіону – процес утворення Чехословацької Республіки, який покликав мешканців Закарпаття активно включитися в політичне життя і стати справжнім політичним суб'єктом післявоєнного світоустрою. Зокрема, новим для населення було те, що політична історія 1920 – 1930-х років базувалася на підвалинах демократичного суспільства. А становлення багатопартійної системи дало поштовх різнобічному розвитку політичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в цілому.

Дійсно кардинальні зміни відбулись, коли внаслідок добровільного рішення місцевої політичної еліти, емігрантських елітних груп та підтримки європейськими країнами-переможницями у Першій світовій війні, а також США закарпатські землі були включені до складу новоутвореної слов'янської держави – Чехословацької Республіки¹. Упродовж 1919 – 1939 років регіон під назвою Підкарпатська Русь отримав можливість реалізувати себе в демократичній політичній системі. Здійснювалася поступова еволюція нової державної структури в Закарпатті та її інтеграція в політичну систему Чехословаччини. На практиці почалося становлення нової політичної еліти, представники якої висунули пріоритетне питання відстоювання дієвої автономії. Чехословацька політична система мала усі характерні риси демократичного суспільства, що перш за все виражалося в дієвості плюралізму, реалізації законодавчих основ, практиці політичного рівноправ'я.

Згідно з прийнятим чехословацькою владою Генеральним статутом про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі, було утворено Директорію як дорадчий орган в автономних справах. Адміністратор разом з військовим командуючим концентрували в своїх руках виконавчу владу. Упродовж 1919 – 1920 років чехословацький уряд провів реорганізацію адміністративно-територіального устрою в Підкарпатській Русі. Проте стосунки між місцевою і центральною владою майже постійно перебували в стадії конфлікту, оскільки надані у Генеральному Статуті широкі повноваження автономній владі не реалізовувались. У всіх управлінських органах відбувалося засилля чеських

¹ Болдичар М. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини / Михайло Болдичар, Петер Мосні. – Ужгород, 2002. – С. 61 – 69.

службовців, оскільки уряд вважав, що місцеві жителі ще не готові професійно виконувати управлінські функції в органах місцевої влади.

У вересні 1919 року в краї створюють політичний і шкільний реферати-відділи, а також охорони здоров'я. Згодом виникають судовий реферат, поліцейний реферат, реферат публічних робіт, реферат пошт і телеграфів, господарський та фінансовий реферат, реферат соціальної опіки¹. Таким чином, розпочалася інтенсивна інтеграція Закарпаття в політичну і державну систему Чехословацької Республіки.

З прийняттям Конституції чехословацька влада змушена була піти на деякі поступки у визначенні статусу Підкарпатської Русі, оскільки продовження конфлікту між центральною і місцевою владами не сприяло стабільності політичної ситуації в державі. Згідно зі змінами до Генерального статуту, прийнятими 26 квітня 1920 року, цивільного адміністратора було позбавлено права очолювати місцеву виконавчу владу. Замість адміністратора вводилась посада Губернатора Підкарпатської Русі, до компетенції якого входило здійснення виконавчої влади у питаннях, віднесених до відання автономії². Конституція Чехословацької Республіки надавала досить широкі права майбутньому Союму Підкарпатської Русі (регіональний парламент). Згідно з нормами Конституції Союм міг приймати закони, які стосувалися питань мови, релігії, освіти, а також функціонування місцевої адміністрації. Окрім цього Союму було надано право приймати спеціальні закони, які стосуються Підкарпатської Русі та діють на її території, у випадку надання йому такого права парламентом Чехословаччини та якщо прийняті закони не суперечать чинному законодавству ЧСР. Конституція визначала Губернатора Підкарпатської Русі як найвищого представника автономії, який призначається на посаду президентом Чехословаччини. Було також зазначено, що губернатор відповідальний не лише перед Союмом Підкарпатської Русі, але й перед владою ЧСР. Представництво Підкарпатської Русі у законодавчому органі держави мало бути визначено законодавством Чехословаччини про вибори. Суб'єктами виборчого процесу ставали політичні партії, які почали створюватися вже з 1919 року³.

Після юридичного оформлення закарпатських земель у складі нової держави відчутною стала динаміка демократизації суспільно-політичного життя в регіоні. Впродовж 1920 – 1930-х років прояви політичного плюралізму набули ефекту безпосеред-

¹ Нариси історії Закарпаття: Т. II. (1918 – 1945). – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – С. 122 – 123.

² Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918 – 1945 / Андрей Пушкаш. – Москва : Издательство «Европа», 2006. – С. 71.

³ Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939) / Маріан Токар. – Ужгород, 2006. – С. 8.

ньою участі в політичній еволюції держави її громадян. Місцеве населення отримало реальні можливості публічного доступу до діяльності громадських та політичних організацій. З'явилися нові лідери, які набували політичного досвіду (Г. Жаткович, А. Бескид, І. Куртяк, А. Волошин, С. Фенцик, А. Бродій та ін.). Саме вони стали виразниками суспільних інтересів закарпатської громади і завдяки ним центральна влада була змушена рахуватися з потребами регіону.

Підкарпатська Русь, як складова частина Чехословаччини, опинилася в епіцентрі політичних перетворень, отримала внаслідок трансформації політичної системи можливості участі у державотворенні тощо. Процес залучення громадян до державного розвитку проходив через призму представницької демократії, посередниками якої виступали політичні партії. Багатопартійна система, яка мала як позитивні, так і негативні ознаки сприяла більш швидкому залученню народних мас до державної політики.

Одним із практичних проявів демократизму стало залучення закарпатців до виборчих процесів. Зокрема, результати парламентських виборів даного періоду показали спроможність тих чи інших політичних партій впливати на суспільно-політичне життя регіону. Не останню роль у міцності організацій відіграла й матеріально-фінансова допомога філіям від їх центральних органів у Празі. З іншого боку, цей важіль занадто суттєво впливає на самостійність партійних дій і рішень.

Важливим у діяльності партій було акумулювання серед місцевих жителів пріоритетного питання – доведення до свідомості населення об'єктивної спільності українців по обидва боки Карпат. Українських політиків і діячів партій міжвоєнного періоду можна, і це було б справедливо, вважати передвісниками тих воз'єдначчих політичних процесів, що відбулися в другій половині 1940-х років, кращими представниками української політичної нації Закарпаття. Проте, здобутки багатьох українських політичних партій та їх представників на цьому шляху фактично були приватизовані однією комуністичною політичною організацією, яка, об'єктивно кажучи, не претендувала на роль лідера загальноукраїнського воз'єднання й не виношувала ідеї соборності в його сучасному розумінні.

Саме політичні партії очолили у цей час боротьбу за політичність української нації в Закарпатті та ідею воз'єднання українських земель по обидві сторони Карпат. Хоча вона не була новою в міжвоєнний період. Тому ще наприкінці Першої світової війни реально розглядалася ідея створення єдиної національної держави в етнографічних межах. Проте зовнішньополітичні чинники цьому завадили. Новоутворена Чехословацька Республіка, яка відразу ж розпочала широкомасштабну розбудову демократичних засад, серед яких було й становлення

багатопартійної системи, дала можливість вільно провадити політичні ідеї різних орієнтацій у життя. Головний тягар щодо реалізації воз'єднавчих процесів взяли на себе окремі політичні партії.

Вони представляли так званий проукраїнський політичний напрям у тогочасній Підкарпатській Русі. Серед них – Руська хліборобська (емледільська) партія (РХ(З)П) (1920 – 1924 рр.), Християнсько-народна партія (ХНП) (1924 – 1938 рр.) (обидві мали статус автономних політичних організацій) та філії загальнодержавних партій – Закарпатський крайовий комітет Комуністичної партії Чехословаччини (крайком КПЧ) (1921 – 1938 рр.) і Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі (СДППР) (1920 – 1938 рр.)¹. У програмах названих політичних партій відкрито ще не звучали вимоги про приєднання Закарпаття до України як кінцевої мети, але поступово проходила еволюція їх радикалізації в політичному сенсі. На середину 1930-х років припав час появи на політичній арені краю ще двох проукраїнських партій – Української селянської партії (УСП) та української фракції Аграрної партії. Основне завдання УСП її керівники вбачали у створенні на базі партії об'єднаного ядра всіх українських громадсько-політичних сил: «Отже, всі українці, під синьо-жовтий прапор, під яким ми стояли в 1918 році! Мусимо боротись за ідею українського автономного Підкарпаття!»².

Цікаво, що як ліві, так і праві політичні партії, незважаючи на ідеологічні розбіжності, бажали об'єднати українців Закарпаття з українським народом по той бік Карпат. Єдина відмінність полягала в тому, що одні (крайком КПЧ) вбачали цей союз у складі Радянської України³, а інші (ХНП, УСП, СДП, українські аграрники) – в некомуністичній Соборній Українській державі. Українські лідери відігравали передову роль і в надпартійному представницькому органі – Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді. Їхньою культурно-національною опорою було товариство «Просвіта», яке в 1937 році об'єднало всі прогресивні національні сили, незалежно від їх партійної приналежності.

Варто зазначити, що трансформація політичної системи, а тим більше її стабілізація та поступова адаптація закарпатських регіональних політичних інститутів до чехословацької політичної системи стала значним кроком вперед у порівнянні з попередніми спробами подібного характеру. Навіть незважаючи на певну половинчастість цього процесу прогрес для місцевих громадян був очевидним у всіх суспільно-політичних сферах.

¹ Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939) / Маріан Токар. – Ужгород, 2006. – С. 167 – 222.

² Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20 – 30-х років ХХ ст. / Іван Добош. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 63.

³ Карпатська Правда. – 1937. – 3 жовтня.

Карпатська Україна. Особливості національного державотворення Карпатської України кінця 1930-х років змушують зробити основний акцент на політико-правових засадах. Цей етап став вершиною державотворчих змагань закарпатських українців, які в повну силу заявили про себе як про політичну націю.

Празький уряд упродовж міжвоєнного періоду постійно зволікав із виконанням своїх обіцянок щодо автономії краю, мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не готові до самостійного життя. Проте політична зрілість місцевих жителів уже не викликала сумнівів у свідомих представників крайового політикуму. 1938 рік став роком кардинальних суспільно-політичних змін у Закарпатті. Партійний розвиток 20 – 30-х років ХХ століття, в процесі якого викристалізувалися два партійні блоки, що дотримувалися українофільської та русофільської орієнтації, теж перебував на порозі трансформації. Найбільший вплив на політичне життя краю мали у той час народні ради, зокрема Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада й Центральная Русская Народная Рада (русофільська), в середовищі котрих і координували дії представники крайової політичної еліти.

Внаслідок компромісу 11 жовтня 1938 року сформувався перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А. Бродій – лідер русофільського напрямку в краї. Але автономний уряд проіснував дуже короткий час і встиг провести всього три міністерські засідання (15, 18, 22 – 23 жовтня 1938 року), на яких були розглянуті й затверджені основні органи управління, низка важливих економічно-господарських питань, проблеми встановлення кордону зі Словаччиною, створення центру соціального забезпечення, внутрішньо-політичної ситуації в Підкарпатській Русі тощо. Невдовзі стало відомо, що А. Бродій вже тривалий час працював на Угорщину під кличкою «Берталон». Його було звинувачено в державній зраді й арештовано.

Особливо кардинально змінилася ситуація в політичному житті краю з приходом до влади другого автономного уряду на чолі з лідером проукраїнської орієнтації А. Волошином (жовтень 1938 р.). Після заборони діяльності всіх політичних організацій Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада монополізувала політичне життя краю, що повинно було стабілізувати суспільно-політичну ситуацію¹.

Одночасно розпочалася організаційна робота зі створення нової (владної парадигми) української національної партії, апарат якої формувався з провладної еліти краю. Створена у січні 1939 року партія Українське національне об'єднання (УНО) виступила і єдиним виборчим суб'єктом. Такі факти вказують на однопартійну систему й безальтернативність виборів до Союму (крайового парламенту), що

¹ Нова Свобода. – 1938. – 30 жовтня.

вказувало на авторитарний характер політичної системи. І хоча влада виправдовувала це необхідністю призупинити політичний хаос, своїми діями вона порушувала вже здобуті в попередні роки демократичні звичаги.

Припускаємо, що авторитарність була тимчасовою, оскільки скликання Сойму та значення його рішень, зокрема, проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 року, обрання президента і міністрів, затвердження державної символіки, вказували на політико-правову основу демократичного державного статусу Карпатської України. Проте, несприятливі умови для розгортання державного життя, а також початок угорської окупації звели нанівець спроби політичного будівництва.

Уряд працював у екстремальних умовах. Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеськими службовцями і місцевим населенням, а також численні конфлікти в самому українському таборі. В 1938 – 1939 роках зіткнулись між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій і старші за віком помірковані політики, які при допомозі маневрувань намагалися зберегти автономний статус краю. Автономний уряд Карпатської України після рішень першого Віденського арбітражу перемістився до Хуста.

Політичний режим Карпатської України почав базуватися на однопартійній системі, яку представляло УНО. Його політика символізувала авторитарний тип правління. Утворення єдиної продержавної партії УНО і наявність її членів серед уряду визначало й державницьку позицію правління, яка базувалася на авторитаризмі і націоналізмі, навіть незважаючи на демократичний зміст проголошених документів. Лідери партії пішли радикальним шляхом внаслідок внутрішніх та зовнішніх кризових обставин і таким чином намагалися призупинити політичний хаос у краї. Тому цей шлях був обраний як прийнятний у тогочасних умовах і мав вирішити два основні завдання. По-перше, згуртувати і об'єднати всі національно-українські політичні й культурні сили та єдиним фронтом виступити на захист своїх завоювань. По-друге, не давати можливості організувати потужну опозицію, яка б звела нанівець всі намагання українського об'єднання створити передумови побудови повної автономії Карпатської України.

На листопад 1938 року припадає утворення Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС), хоча перші січові загони ще на початку 1930-х років почав формувати Дмитро Климуш з Ясіня. 9 листопада 1938 року в Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі. Командантом Карпатської Січі було обрано Дмитра Климуша.

22 листопада 1938 року чехословацький парламент змінив Конституцію, доповнивши її постановами про федеративний устрій.

Тоді ж була прийнята окрема Конституційна грамота Підкарпатської Русі, згідно з якою край вважався федеративною частиною оновленої Чехо-Словацької Республіки (т.зв. «друга» республіка). Завдяки прийняттю цього Закону, юридичний статус Підкарпатської Русі / Карпатської України далеко виходив за рамки автономії, визначеної в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій Конституції 1920 року. Згідно з цим рішенням передбачалося утворення власного уряду і скликання крайового Союму (парламенту).

У січні 1939 року празька влада запропонувала новий склад уряду Карпатської України (третій автономний уряд) під керівництвом А. Волошина.

На 12 лютого 1939 року були призначені вибори до Союму Карпатської України, за результатами яких 92,4 відсотки виборців голосували за список партії УНО. Це дало право уряду Карпатської України скликати Соїм – перший парламент в історії регіону.

14 березня 1939 року прем'єр-міністр А. Волошин проголосив самостійність і суверенність Карпатської України і призначив скликання Союму на 15 березня 1939 року, який мав це рішення затвердити, що й відбулося. В цілому було проведено шість засідань Союму, які прийняли рішення, що мали велику історичну вагу для становлення молоді Карпато-Української держави. Його засідання офіційно проголосили незалежність Карпатської України – республіки на чолі з президентом. 22 депутати парламенту прийняли Конституційний Закон Ч. 1: «§1. Карпатська Україна є незалежна Держава. §2. Назва держави є: Карпатська Україна. §3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Союмом Карпатської України, на чолі. §4. Державна мова Карпатської України є українська мова. §5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня. §6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півполі, і Тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середущому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому закону. §7. Державний гімн Карпатської України є: «Ще не вмерла Україна...». §8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття».

Після цього Соїм Карпатської України обрав А. Волошина президентом Карпатської України, який після складення присяги, призначив новий (четвертий автономний) уряд на чолі з Юліаном Реваєм.

Рішення Союму в черговий раз змінили державно-правовий статус Карпатської України. З цього часу, хоча в деякій мірі символічно, Карпатська Україна перестала бути складовою частиною федеративної Чехословащини і стала незалежною державою. Проголошення повної незалежності Карпатської України стало важливим державно-політичним актом, хоч не мало міжнародного визнання, бо на це не

було часу. Воно було найвищим проявом волі населення, згідно з правом на самовизначення, яке належить українському народові так, як і панівним державотворчим народам. Треба розуміти, що у той час це була загальна криза політичних систем в умовах загострення міжнародних відносин. А Карпатська Україна пройшла короткий шлях від політичного регіонального автономізму до державної незалежності з перехідним авторитаризмом.

Підкарпатська територія. Період угорської окупації (1939 – 1944 рр.) також є своєрідним в політичній історії Закарпаття. Його характеристики свідчать про різкий злам щойно встановленої системи демократичних відносин у суспільстві й реваншу угорського політичного режиму, відновлення староугорських порядків початку ХХ століття.

Впродовж березня – липня 1939 року в краї встановилася військово-адміністративна диктатура угорської окупаційної влади. Змінилась і офіційна назва регіону – Підкарпатська територія. Режим характеризувався репресіями та чистками, звільненням великої кількості фахівців, службовців, що вказувало на нетолерантну кадрову політику нової влади. Як і до Першої світової війни посилилася мадяризація всіх суспільних сфер. Політична система в котре зазнавала докорінних змін. Улітку 1939 року Угорщина замінили диктатуру цивільною владою. Ратифіковані угорським парламентом закони стосовно Закарпаття вводили в дію новий політичний управлінський інститут – Регентський комісаріат Підкарпатської території.

Крім того, партійна система Угорщини повернула порядки «австро-угорської» доби і про обіцяні автономні партії в Закарпатті могли забути. Через те, що поповнення депутатського корпусу в угорський парламент відбувалося в краї шляхом кооптації «кращих» і «вірних» представників місцевої еліти, то й про систему плюралістичного вибору у цей час говорити не приходиться.

Втрата регіональних особливостей у процесі радянзації Закарпаття. Закарпатська Україна. Після ліквідації угорського окупаційного режиму восени 1944 року в Закарпатті розпочалося утвердження народної влади за участі радянських політичних та силових структур. Активізувався рух за возз'єднання з Радянською Україною. Цей період отримав політико-правовий статус напівдержавного (перехідного) організму і назву – Закарпатська Україна (1944 – 1946 рр.). Створювалися розгалуження народних комітетів, як органи місцевого самоврядування. Проте їх формування лише частково було з народної ініціативи¹. Головну роль виконували представники військового командування Червоної армії, котрі призначали керівництво населених пунктів.

¹ Макара М.П. Утвердження радянського ладу. Кадрова політика / Микола Петрович Макара // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 2003. – Т.ІІІ. (1946 – 1991). – С. 44.

Поряд з цим на своїх посадах ще залишалися місцеві чиновники. Тому, на цьому етапі, склалася дещо парадоксальна ситуація з двовладдям. Однак з часом комуністи та радянські працівники витіснили з управлінських посад старих службовців і монополізували владу в своїх руках¹. Повсюдно здійснювався контроль радянських силових структур над політичними органами Закарпатської України.

Нова влада чітко дала зрозуміти, що повернення до «чеського плюралізму» з розгалуженою багатопартійною системою не буде. Натомість формувалась однопартійна, з монополізуючою роллю в суспільстві, система. Утворена Комуністична партія Закарпатської України (КПЗУ), яка діяла в Закарпатті з 19 жовтня 1944 року до 15 грудня 1945 року, була правонаступницею Закарпатського крайового комітету КПЧ (діяла у 1921 – 1938 рр.). На Установчій конференції в Мукачеві було вирішено об'єднати всі осередки в одну комуністичну організацію².

Головним своїм завданням партія вважала возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, а тому зобов'язала своїх членів очолити рух народних мас за єдність українського народу і найближчим часом вирішити соціально-економічні та національно-культурні проблеми крізь призму радянзації краю. На ділі це означало створення різноманітних комітетів, які займалися конфіскацією приватних землеволодінь і створенням на їх основі колективних сільських господарств, ліквідацією просвітницьких і пластунаських осередків та організацією відповідних комуністичних молодіжних організацій тощо.

Загалом першочерговим завданням членів КПЗУ стала тотальна більшовизація суспільства за допомогою силових структур. Крім того проводилася посилена чистка новоприйнятих комуністів, зважаючи на особливості «нешодавнього перебування у складі іноземної держави». Діяльність КПЗУ носила глибоко революційний характер, ідеалізувалися заслуги Червоної Армії та комуністів у визволенні краю.

У своїй роботі КПЗУ спиралася на створювані масові профспілкові, молодіжні культурно-мистецькі та спортивні організації. З ініціативи КПЗУ впродовж 1944 – 1945 років проводилися масові збори, мітинги, конференції, з'їзди робітників, селян, педагогів, працівників культури та ін. Значну роботу було здійснено під час підготовки і проведення Першого з'їзду народних комітетів, який ухвалив Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Украї-

¹ Король І. Створення народних комітетів на Закарпатті та їх роль у возз'єднанні краю з Україною (1944 – 1945 рр.) : еволюція оцінок / Іван Король // Возз'єднання : Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною. – Ужгород, 2001. – С. 48.

² Макара М. П. Закарпатська Україна : шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.) / Микола Петрович Макара. – Ужгород, 1995. – С. 19 – 27.

ною 26 листопада 1944 року¹. Участь у цих подіях брали широкі верстви місцевого населення, що сприяло піднесенню рівня політичної культури в умовах адаптації до нової політичної системи.

Внаслідок виконання свого основного завдання і непередбачуваності накреслених подальших програмних положень, існування КПЗУ як окремої партійної структурно-організаційної одиниці стало недоцільним. 15 грудня 1945 року ЦК ВКП (б) вирішив вважати можливим прийняття КПЗУ до складу ВКП (б) і автоматичне переведення членів КПЗУ у члени ВКП (б). Проте це рішення викликало чергову хвилю партійно-політичної чистки кадрів, про що промовисто свідчать факти (всього 38 відсотків членів КПЗУ стали членами ВКП (б)). Замість ЦК КПЗУ був призначений обласний комітет КП(б) У, а 5 січня 1946 року затверджений його новий склад².

Перший з'їзд народних комітетів, крім Маніфеста про Возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, обрав вищий орган державної влади – Народну Раду Закарпатської України (НРЗУ), до складу якої увійшло сімнадцять чоловік. Головою ради обрали І. Турянищю. Також був затверджений склад виконавчо-розпорядчого органу – уряду Закарпатської України. Згідно з декретом НРЗУ (9 січня 1945 р.) вся повнота влади в краї належала народу і здійснювалася через вільно обрані ним представницькі органи, тобто народні комітети на місцях і Народну Раду – в центрі.

Оскільки НРЗУ була єдиним вищим виконавчим і законодавчим органом влади в Закарпатській Україні, то її діяльність можна охарактеризувати як повну узгодженість законодавчих і виконавчих повноважень. Обрані члени НРЗУ крім законодавчої діяльності здійснювали реалізацію прийнятих радою законів. Переважав принцип «демократичного централізму». Однак поступово все відчутнішим стає дублювання основоположних засад радянської влади в контексті Радянського Союзу, а спроби противитися цьому відразу ж ліквідовувалися.

Закарпатська область в Радянській Україні. На початку 1946 року перехідний статус Закарпатської України був змінений правовим затвердженням її території в складі УРСР і утворенням Закарпатської області з центром у м. Ужгород. Юридично питання статусу краю вирішилося 29 червня 1945 року³. З цього часу йде повноправне впливання суспільно-політичних інституцій в загальнодержавну радян-

¹ Болдижар М. Про деякі аспекти возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / Михайло Болдижар // Возз'єднання Закарпаття з Україною : Матеріали наукової конференції, присвяченої 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. – Ужгород, 2006. – С. 100 – 101.

² Макара М. П. Закарпатська Україна : шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.) / Микола Петрович Макара. – Ужгород, 1995. – С. 28.

³ Марьина В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина : монографія / Валентина Марьина. – Москва, 2003. – С. 154 – 164.

ську політичну систему й аспекти політизації українців Закарпаття втрачають свої регіональні особливості в порівнянні з іншими регіонами України. Це був третій і останній період радянзації краю у ХХ столітті. Цей процес повністю реалізовувався під споконвічною ідеєю єдності українського народу.

Хоча, слід відзначити, що ідеї возз'єднання українських земель по обидві сторони Карпат не були новими. Ще наприкінці Першої світової війни реально розглядалася ідея створення єдиної національної держави в етнографічних межах (щоправда в нерадянському варіанті). Цього разу склалися сприятливі умови для її реалізації. У міжвоєнний період головний тягар щодо реалізації возз'єднувачих процесів взяли на себе окремі політичні партії, що діяли в Закарпатті. Серед них була й комуністична політична організація. Політичні партії Закарпаття можна, і це було б справедливо, вважати передвісниками тих возз'єднувачих політичних процесів, що відбулися в другій половині 1940-х років. Проте, здобутки багатьох українських політичних сил та їх представників на цьому шляху фактично були приватизовані однією комуністичною політичною організацією, яка, об'єктивно кажучи, не претендувала на роль лідера загальноукраїнського возз'єднання в його сучасному розумінні ¹.

Так чи інакше, на етапі радянзації ядром політичної системи залишалися комуністи, партія котрих цілковито контролювала суспільно-політичні процеси. Вона практично монополізувала всі важелі крайової життєдіяльності. Головним завданням тогочасності стало зміцнення і активізація органів радянської влади, встановлення радянських порядків, дотримання соціалістичної справедливості тощо. Посилювалася ідеологічна робота, особливо в середовищі людей, котрі недовіряли комуністам. Розпочалась кампанія формування радянських і партійних вищих кадрів за рахунок приїжджих. Натомість масового характеру набуло усунення з посад кваліфікованих місцевих працівників ².

Отже, можна говорити про те, що кадрова політика радянської влади була спрямована на якнайшвидше утвердження нової політичної системи й адаптації до неї відповідних інститутів. Для цього було й здійснено заміну статусу перехідного напівдержавного але власне автономного утворення на рівнозначну адміністративно-територіальну одиницю – область у складі УРСР. Як результат, поряд

¹ Токар М. Питання возз'єднання Закарпаття з Україною в програмних ідеях політичних партій краю міжвоєнного періоду / Маріан Токар // Возз'єднання Закарпаття з Україною : Матеріали наукової конференції, присвяченої 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. – Ужгород, 2006. – С. 59 – 66.

² Макара М.П. Утвердження радянського ладу. Кадрова політика / Микола Петрович Макара // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Вид-во «Закарпаття», 2003. – Т.ІІІ. (1946 – 1991). – С. 45 – 49.

з політичними аспектами реалізовувалися й економічні (приведення до стандартів п'ятирічок, колективізація), культурно-національні (відхід від поняття «карпатоукраїнці» й розширення значення поняття «українці»), соціальні заходи (введення радянського паспортного режиму з обов'язковою пропискою). Але були й інші незручності, котрі в перші роки радянської влади негативно впливали на її імідж. Це надзвичайна мілітаризація краю через перенасиченість військовослужбовцями, жорсткий прикордонний режим, антирелігійна політика (ліквідація греко-католицької церкви), впровадження командно-адміністративної системи управління всіма суспільними сферами.

У змісті процесу радянзації 1950 – 1980 років відбувалося фактичне дублювання головних елементів політичної системи Радянської України / Радянського Союзу. Загальні тенденції переважали над регіональними особливостями цього процесу і вказували, що радянська Закарпаття проводилася «зверху», швидкими, авральними темпами. Керівну роль у цьому процесі відіграли партійні осередки при повній підтримці і контролі військових частин та органів безпеки. Тому цей період називають і як динамічним, з точки зору суспільного розвитку краю, так і суперечливим, внаслідок перебільшення ролі «народної ініціативи».

Виборчі процеси в Закарпатті впродовж радянського періоду пройшли складну еволюцію, а електорат – хорошу практику політичного вишколу. За цей час було все: від жорсткого відбору депутатів (кооптування) до альтернативності й прозорості суб'єктів виборчого процесу. В повоєнні роки було створено умови для розгортання громадсько-політичної активності трудящих, забезпечення їх широкої участі в суспільно-політичному житті. Однак, у роки сталінщини мали місце грубі порушення прав людини. Це, насамперед, показали умови проведення виборчих кампаній, які з попередніми дорадянськими традиціями плюралізму та демократії не мали нічого спільного¹.

Таким чином, процес адаптації до радянської політичної системи в Закарпатті відбувався в досить складних умовах післявоєнної відбудови. Якщо економічні успіхи мали об'єктивно позитивний характер, то політичний контроль життєдіяльності місцевих жителів залишив негативний слід на радянзації Закарпаття як особливого багатонаціонального регіону.

Закарпатська область в незалежній Україні. Розвиток політичного життя в період становлення незалежності України та її подальшої життєдіяльності слугує сьогодні новим орієнтиром еволюції Закарпаття як політичного регіону.

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 113 – 118.

Кінець 1980-х – початок 1990 років став рубіжним чинником у визначенні українців як політичної нації. Хвиля лібералізації суспільно-політичних відносин, демократичні перетворення громадського життя сприяли трансформації національної свідомості, пошуку істини, свободи, людських цінностей, збереженню історичних пам'яток, відродженню культурної спадщини. В умовах монопартійної системи групування громадян за спільними інтересами здійснювалося через створення неформальних громадських організацій, товариств і спілок. Як і на інших українських землях, в Закарпатській області процес активізації громадських товариств, осередків політичних партій, представників регіональної еліти носив акумулюючу роль у здійсненні важливих суспільних перетворень¹.

Історичне значення й роль багатьох тоді ще неформальних громадських організацій важко переоцінити. Вони фактично створили масову соціальну базу й широке підґрунтя для виникнення потужного національно-демократичного руху з найрізноманітнішими його проявами. І культурно-просвітницька орієнтація займає тут далеко не останнє місце.

За часи новітнього національно-культурного і політичного пробудження на українських землях 1990 – 2013 років сталися кардинальні суспільно-політичні зміни, що спричинили повернення національно-самобутніх джерел карпатського краю, дали можливість торкнутися незабутніх сторінок минулого. Українське суспільство новітньої держави відчуло на собі період становлення й адаптації багатьох громадських інститутів до політичної системи. Обравши демократичний шлях розвитку у всіх сферах суспільного життя і маючи за приклад західноєвропейський варіант демократії, українці намагалися пристосуватися до реалій і перспектив розвитку сучасного демократичного суспільства. Лише в таких умовах можна було сподіватися на лібералізацію відносин і громадсько-політичну активність закарпатців у контексті формування засад громадянського суспільства.

У буденній лексиці Закарпатську область ідентифікують регіональним іменем Закарпаття. Це географічна та історична територія, геополітичне положення якої називають унікальним внаслідок розташування на перехресті економічних, торговельних, національно-культурних шляхів у центрі Європи. Регіон розташований на крайньому заході України. На північному сході, сході і південному сході межує зі Львівською та Івано-Франківською об-

¹ Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття) / М. Басараб, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 1. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 266 – 270.

ластями, а на північному заході, заході і півдні кордони області виступають державним кордоном України загальною протяжністю 467,3 км, у тому числі з Польщею – 33,4 км, Словаччиною – 98,5 км, Угорщиною – 130,0 км та Румунією – 205,4 км. Виходячи з останнього в Закарпатській області є 19 пунктів переходу кордону сусідніх держав.

Площа Закарпаття з центром в Ужгороді становить 12.8 тис. км², або 2,1% території України і є однією з найменших серед областей Західного регіону, займаючи 11,6% його території¹.

Чисельність наявного населення області на 1 січня 2010 р. становила 1244,8 тис. осіб, що відповідає 2,7% населення України. За його чисельністю область серед інших регіонів держави займає 17, а за середньою густиною (97,6 осіб на км) – 8 місце. У сільській місцевості проживає 62,8% населення².

Географічне розташування регіону і визначає наявність серед його населення досить великої кількості національних меншин. У Закарпатській області проживають громадяни близько ста національностей та етнічних груп, у тому числі 80,5% українців, 12,1% – угорців, 2,6% – румунів, 2,5% – росіян.

Багатонаціональний склад населення регіону зумовив його поліконфесійний характер. У регіоні зареєстровано чисельні релігійні організації різних конфесійних напрямів і віросповідань. Етноконфесійні спільноти найбільш характерні для єврейського населення, німців, словаків, румунів, угорців. Для них, згідно з власними історичними, етнокультурними та канонічними й обрядовими традиціями, створено нормальні умови і можливості задоволення релігійних потреб.

Виходячи з цього огляду, слід зауважити, що у Закарпатській області за останнє століття створилися передумови для формування нового типу мислення місцевого населення та особливих ознак його регіональної політичної свідомості та політичної культури. Закарпатці регулярно брали участь у державотворчих та інших політичних процесах, специфічно впливаючи на їх динаміку завдяки особливим регіональним і національним традиціям, історичним, культурним, ментальним ознакам, характерним змістом боротьби й відстоювання суспільно-політичних цінностей.

¹ Закарпаття: регіон Української Держави [Електронний ресурс] // «заКарпатія» – просвітницько-пізнавальний портал / Проект Агенції досліджень регіонального соціуму «Карпатія» (Ужгород). – Режим доступу: http://www.zakarpatia.com/?page_id=509

² Там само.

Етнополітичні процеси в Закарпатті: історична ретроспектива та сучасний стан

Закарпатська область є своєрідним етноісторичним регіоном України, де впродовж століть проживають представники багатьох національностей та конфесій. Географічне розташування вздовж кордонів чотирьох держав (Польща, Словаччина, Угорщина та Румунія), історико-політичні трансформації (зміна державно-правового статусу та політичних режимів на теренах краю) спричинили як дилему етноідентифікації місцевого русинського/українського населення, так і утворення ареалів компактного та дисперсного проживання угорців, румунів, словаків, німців, євреїв, ромів, росіян, білорусів та представників інших етнічних спільнот.

За даними останнього перепису населення 2001 року в Закарпатті проживало 1 254 614 чол. Етнонаціональна структура населення представлена українцями (1 010 127 чол. або 80,5%), угорцями – 151 516 чол. (12,1%), румунами – 32 152 чол. (2,6%), росіянами – 30 993 чол. (2,5%), ромами – 14 004 чол. (1,1%), словаками – 5 695 чол. (0,5%), німцями – 3 582 чол. (0,3 %), білорусами – 1 540 чол. (0,1%), євреями – 565 чол. (0,04%). В сукупності представники найбільших етнічних громад краю – українці, угорці та румуни краю становлять 95,1% населення області, а дев'ять вищеназаних етнонаціональних спільнот складають 99,6% постійного населення сучасної Закарпатської області¹.

Головним чином у містах Ужгород і Мукачево проживають етнічні громади поляків (518 чол.), вірменів (490 чол.), чехів (320 чол.), болгар (279 чол.), татар (252 чол.), азербайджанців (231 чол.), грузинів (190 чол.), які впродовж останнього часу мають тенденцію до чисельного зростання та об'єднання в рамках національно-культурних товариств.

Зауважимо, що перепис населення 2001 року вперше зафіксував наявність так званих етнографічних (субетнічних) складових української нації. На Закарпатті офіційна статистика зафіксувала русинів (10 090 чол.), гуцулів (83 чол.), бойків (25 чол.) та лемків (3 чол.). Серед русинів рідною мовою «свої групи» назвали 6 724 чол. (66,6%), 3 115 чол. (30,8%) назвали українську, а понад 2% – російську, румунську, словацьку та угорську мови. Більшість (43%), яка ідентифікувалася русинами, проживає у містах Ужгород і Мукачево, 30% – мешканці

¹ Поточний архів Закарпатського обласного управління статистики. Розподіл населення за національністю та рідною мовою за даними перепису 2001 року. Закарпатська область. Все населення. Таблиця 5.1. Постійне населення. Абсолютні дані.

Свялявського району¹. Така незбалансована вибірковість русинської етноідентифікації, на наш погляд, породжує сумніви у примордіальній сутності русинської етнічності краю. Вона засвідчує, що процес реідентифікації в середовищі українства Закарпаття слід пов'язувати власне з реанімацією та просуванням ідеї політичного русинства, яка постала на порядок денний вже на початку 1990-х років.

Передумови формування мультикультурної мозаїки. Слід зауважити, що корінне *руське/русинське/українське населення* здавна населяло не тільки територію сучасної Закарпатської області. До XIX століття русини проживали в північно-східній частині Угорського королівства, тобто в межах так званого «історичного Закарпаття»: жупах/комітатах Шариш (Sáros), Земплін (Zemplén), Унг (Ung), Берег (Bereg), Угоча (Ugocsa), Мараморош (Máramaros) і меншою мірою в комітатах Спіш (Szepes), Абов (Abaúj-Torna), Гемер (Gömör), Боршод (Borsod), Саболч (Szabolcs) і Сатмар (Szatmár)². Із включенням Закарпаття до складу Чехословаччини значна частина цієї території (Пряшівщина) була адміністративно відокремлена від решти краю під назвою «Підкарпатська Русь». Крім цього, внаслідок підписання Сен-Жерменського (1919 р.) та Тріанонського (1920 р.) мирних договорів інша складова історичного Закарпаття – Мараморощина була розмежована вздовж р. Тиси у співвідношенні 3/5 (Чехословаччина) та 2/5 (Румунія)³. Румунські війська зайняли до 65% території та перебували на території Закарпаття аж до літа 1920 року. Таким чином, українське населення Пряшівщини та Мараморощини, навіть попри намагання територіально приєднатися до Закарпатської України, все таки опинилося поза межами основного етнічного ядра вже в умовах становлення радянської влади на Закарпатті (жовтень 1944 р. – січень 1946 р.)⁴.

Представники найбільшої національної меншини Закарпаття – *угорці* – цілком справедливо вважаються автохтонами краю, адже їхні предки здобули нову батьківщину в басейні Середнього Подунав'я

¹ Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка. Відп. за вип. Н.С. Власенко, Л.М. Стельмах. – К. : Державний комітет статистики України, 2003. – С. 62–70.

² Поп І. Комитат/Жупа / Иван Поп // Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі / Карпато-руський Етнологічний Ісследовательський Центр США / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К.А. Шабак; Ред. чеш., слов., польск., болг. текстів Д. Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к.ф.н. В. Падык / Иван Поп. – Ужгород : Изд-во В.Падыка, 2001. – С. 214.

³ Брацайко М.М. «Що видів я на Закарпаттю...» : Спогади / Передмова та упорядкування І.Ліхтей, Ю.Сідей / Юлій Михайлович Брацайко. – Ужгород : Поліграф центр «Ліра», 2009. – С. 22.

⁴ Див.: Зан М. Визволення Закарпаття та рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною (контroversії вітчизняних та румунських дослідників) / Михайло Зан // Закарпатська Україна : перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 року). – Ужгород : «ТІМΠΑНИ», 2010. – С. 88–100.

ще в кінці IX століття. Згодом місцями компактного проживання мадярів/угорців ставали в основному низинні населені пункти сучасного Берегівського, Виноградівського та Ужгородського районів довкола містечок Берегсас (Берегово), Севлюш (Виноградово), Уйлок (Вілок), Кіральгаз (Королево)¹.

В умовах політичного панування Угорського королівства на теренах Закарпаття істотно збільшувалася кількість представників саме угорської національності. Значна частина русинів, словаків, німців, євреїв та ромів ідентифікували себе як з угорською мовою, так угорською нацією. За даними перепису 1910 року на Закарпатті проживало більше як 260 тис. угорців, що становило біля 30% всього населення². Однак вже під час перебування Закарпаття у складі Чехословаччини (1919 – 1939 рр.) питома вага угорського населення знизилася, а за часів радянської влади в краї його чисельність коливалася в межах 13 – 15%.

Інша найбільш компактна національна меншина – *румун* – традиційно проживає в межах Рахівського та Тячівського районів Закарпаття. Румуні презентують сільські населені пункти Середнє Водяне (Arșa de Mijloc), Добрик (Dobric), Біла Церква (Biserica Albă) та Плаюц (Plăiuț) на Рахівщині; смт. Солотвино (Slatina), села Діброва (з 2004 року – Нижня Апша / Arșa de Jos), Подішор (Podișor), Глибокий Потік (Strâmtura), Пещера (Peștera), Бескеу (Bescău), Корбунешть (Carbunești), Великий Боуц (Boțu Mare) та Малий Боуц (Boțu Mic), Топчино (Topsino) Тячівського району. На теренах історичної Мараморощини поряд з русинськими та угорськими з'являються волоські/румунські поселення в основному з XIV століття³.

За часів радянського періоду кількість румунів Закарпаття більш як подвоїлася. Якщо в 1946 році їхня кількість складала 12 412 чол. (2%), то в 1989 році вже 29 485 чол. (2,4%). У порівнянні з представниками інших етнічних груп Закарпаття, в румунів майже не відбувалося еміграційного відтоку населення. Водночас за часів СРСР в середовищі румунського населення області виробилася практика сезонної заробітчанської міграції, а кінці 1980-х – на початку 1990-х років поширення набула торгівля та приватне підприємництво. Внаслідок цього виробився своєрідний феномен закарпатського румунського добробуту, про що свідчать елітне житлове будівництво

¹ Мигович І.І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І.І. Мигович, М.П. Макара. – Ужгород : Патент, 2000. – С. 13–14.

² Лавер О. Холодний кравець з гарячими ножицями / Олександр Лавер // Карпатський край. – 1992. – № 38. – С. 9.

³ Див.: Марина В.В. Первые письменные упоминания о населенных пунктах Мараморошского комитата / Василий Васильевич Марина // Carpatica – Карпатика. Випуск 14. Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худанича. – Ужгород : Приватна друкарня Романа Повч, 2002. – С. 85–106.

та високе матеріальне становище значної більшості румунів краю¹. Зворотнім вектором такого status quo є низький рівень офіційної зайнятості, спеціальної та вищої освіти.

Присутність *росіян* на Закарпатті фахівці-історики пов'язують з військово-політичними подіями середини XIX – початку XX століття². Насамперед йдеться про участь військ царської Росії в акції придушення угорської революції 1848 – 1849 років та Брусилівський прорив під час Першої світової війни (1916 р.). Істотно збільшилася чисельність росіян в краї після його включення до складу Радянського Союзу. В 1946 році їхня кількість нараховувала 12 176 чол. Велика частка росіян зайняла насамперед керівні посади в партійних організаціях та практично всіх секторах народного господарства³.

У подальші роки кількість росіян дедалі зростала і в 1989 році становила вже 49 458 чол. або 4% всього населення області. В основному це були представники партійної номенклатури, інженерно-технічні працівники, творча інтелігенція, яка оселялася в містах Закарпаття. В умовах погіршення соціального становища в 90-х роках XX століття у середовищі російської етнічної групи позвавились еміграційні потоки, що й призвело до зменшення її кількості за часів незалежності України.

Подібна ситуація в середовищі *білоруської етнічної групи*. Як і більшість етнічних росіян, білоруси на Закарпатті з'явилися після завершення Другої світової війни. В 1959 році їхня кількість становила 1 102 чол. (0,1%), а в 1989 році – 2 521 чол. (0,2%)⁴. В той же час перепис 2001 року зафіксував 1 540 чол., які визначили себе білорусами. Більшість із них проживають у містах Ужгород і Мукачево; 43,3% білорусів краю – російськомовні⁵.

Ромська громада на Закарпатті була представлена в досить давній історичний період, про що свідчать грамоти та урбаріальні описи кінця XVII – початку XVIII століть⁶. Уже у 1691 році в Ужгороді було

¹ Гаврош О. Точка перетину / Олександр Гаврош. – К. : Грані-Т, 2009. – С. 102–103, 111.

² Див.: Макара М. Росіяни в Карпатах / М. Макара, І. Чаварга // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. Випуск 2. – Ужгород : Видавництво Ужгородського державного університету, 1998. – С. 85–89.

³ Див.: Макара М.П. Початок змін етнополітичної структури населення Закарпаття (кадровий зріз) / Микола Петрович Макара // Carpatica – Карпатика. Випуск 3. До 50-річчя Ужгородського державного університету. – Ужгород : Патент, 1995. – С. 84–94.

⁴ Лавер О. Білоруси в колишньому СРСР, на Україні, Закарпатті та за його межами / Олександр Лавер // Карпатський край. – 1993. – № 2. – С. 19.

⁵ Зан М. Етнонаціональна структура населення Закарпаття у світлі результатів перепису населення 2001 р. / Михайло Зан // Carpatica – Карпатика. Випуск 28. Актуальні проблеми політичної історії та духовності Закарпаття. – Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. – С. 154.

⁶ Навроцька Є.В. Історія та культура ромів: Метод. посіб. для вчителів (Факультативний спецкурс за вибором) / Євгенія Миколаївна Навроцька. – Ужгород : «Видавництво Олександри Гаркуші», 2007. – С. 157–159.

зафіксовано вулицю Циганську (сучасний мікрорайон «Радванка») з поіменним переписом її жителів¹.

Чехословацька статистика 1930 року зафіксувала в Закарпатті (тоді – Підкарпатській Русі) 1 442 представників ромської етнічної групи. Під час радянського перепису населення 1959 року її кількість сягнула 4 970 чол., а в 1989 році ромів нараховувалось вже значно більше – 12 131 чол.². Однак суцільне соціально-демографічне обстеження умов життєдіяльності ромів Закарпатської області, яке було проведено на початку 90-х років ХХ століття, виявило їхню фактичну чисельність – понад 20 тис. чол. або 1,6% у загальній етнODEMOграфічній структурі населення області³. Втім ця цифра також є невірною, адже серед ромського населення поширена практика мовної, а не етнічної ідентифікації (значна частина записували як угорці, українці, словаки). Так за даними ромських неурядових організацій в Закарпатській області нараховується понад 40 тис. осіб, які проживають в низинних районах області (Ужгородський, Мукачівський, Берегівський та Виноградівський райони). Ці показники співпадають з даними подворових медичних обходів. Станом на 1 січня 2012 року медики надали цифру 39 270 осіб ромської етнічної групи⁴.

Варто відзначити також і про спільноту так званих *волохів* – діалектну групу ромів, нащадків переселенських груп з Трансільванії другої половини ХVІІІ століття. Вони компактно проживають в с. Мирча Великоберезнянського району, селах Кам'яниця та Анталовці Ужгородського району, селах Сімер, Тур'я Пасіка, Тур'ї Ремети та Порошково Перечинського району, селах Обава та Верхня Визниця Мукачівського району та с. Довге Іршавського району⁵. Відсутність чіткої етнічної ідентифікації (заперечення ромської ідентичності, натомість, попри явну її недоречність – офіційна реєстрація при переписах української національності) породжує псевдодискусії стосовно статусу цієї спільноти навіть серед науковців. Втім авторитетні вчені доводять, що волоська діалектна група склалася з етнографічних груп циган, які довгий час проживали в оточенні східнороманських народів (молдаван і

¹ Мигович І.І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І.І. Мигович, М.П. Макара. – Ужгород : Патент, 2000. – С. 28.

² Лавер О. Фараонове плем'я: Цигани в світі та на Закарпатті / Олександр Лавер // Карпатський край. – 1992. – № 35. – С. 21.

³ Ємець Г.С. Циганське населення Закарпаття / Г.С. Ємець, Б.І. Дяченко. – Ужгород : Карпати, 1993. – С. 8.

⁴ Туберкульоз в Закарпатській області (аналітично-статистичний довідник за 2005–2011 роки) / Підготовлено: Скрип В.В., Марковій Л.Ю. – Ужгород, 2012. – С. 80.

⁵ Макара М.П. Волохи: етнонаціональні та етнокультурні питання / М. Макара, В. Марина // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П.В. Токаря. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. – С. 102.

румунів). Про це свідчать елементи матеріальної та духовної культури волохів краю, їхня соціально-психологічна адаптація в закарпатському соціумі (ранні шлюби, велика кількість дітей, низький рівень освіти, безробіття, «ложкарювання», схильність до жебракування тощо).

У рамках контактної русинсько-словацької етнічної зони в західній частині Закарпаття проживають *словаки*. Найбільша їхня кількість зосереджена м. Ужгороді. Окремі дисперсні групи словаків в переважному середовищі українського населення краю представлені в смт. Великий Березний, с. Тур'ї Ремети Перечинського району, с. Довге Іршавського району, с. Родникова Гута Савалівського району, селах Середнє, Сторожниця, Анталовці та Глибоке Ужгородського району. Якщо в повоєнному Закарпатті словаків нараховувалось 13 404 чол., то з часом їхня кількість зменшилася і в 1989 році склала 7 329 чол. Не дивлячись на значні потуги обласної культурно-освітньої організації «Матица Словенска» на Закарпатті в напрямку етнічного ренесансу кількість словаків все ж скоротилася й за даними перепису населення 2001 року становила 5 695 чол.

На запрошення угорських можновладців на теренах Закарпаття ще за середніх віків з'явилися *німці*. В XIII столітті це були «саси» (в основному переселенці з Саксонії), на початку XVI ст. та пізніше – в XVIII ст. закарпатські землі заселяють німецькі колоністи з Саксонії та інших земель – Тюрингії, Франконії, Швабії та Тиролю. Це були кваліфіковані фахівці на лісорозробках, лісосплавах, солевидобуванні, виноробстві тощо. Таким чином були засновані німецькі поселення не тільки в низинній території довкола Мукачева та Берегова, в долині р. Тиса, але й в передгір'ї та гористій місцевості Мараморощини.

У 1910 році в шести північно-східних комітатах Угорщини в містах проживало 18,5 тис., а в селах 94 тис. німців¹. Після розпаду Австро-Угорщини значна частина німецького населення краю емігрувала до Німеччини та Австрії. В міжвоєнному Закарпатті чисельність німців скоротилася до 13 804 чол. Унаслідок подій Другої світової війни кількість німців краю значно скоротилася, а за часів СРСР коливалася в межах 3,5 тис. чол. (0,3%)². Нині найбільша кількість німців проживає в м. Мукачеві та Мукачівському районі (села Нове Село (Шенборн), Павшино, Синяк, Барбово, Нижній Коропець, Верхній Коропець, Софія, Лалово та ін.).

Письмові джерела повідомляють про *єврейську громаду* в Закарпатті в XVII столітті, зокрема мова йде про «Єврейський дім» в Ужго-

¹ Немцы // Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К.А. Шабак; Ред. чеш., слов., польск., болг. текстов Д. Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к.ф.н. В. Падяк / Иван Поп. – Ужгород : Изд-во В.Падяка, 2001. – С. 275.

² Мигович І.І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І.І. Мигович, М.П. Макара. – Ужгород : Патент, 2000. – С. 5–7.

роді¹. В часи Австро-Угорської імперії чисельність євреїв (особливо в містах) на Закарпатті поступово збільшувалися і на 1910 рік становила більше 135 тис. чол. ². У Підкарпатській Русі 14 – 15% (117,6 – 126 тис. чол.) населення сповідувало юдаїзм. Євреї становили більше 20% населення в містах та містечках і переважали в таких населених пунктах як Солотвино (44%), Мукачево (43%), Бушгино (38%), Іршава (36%) ³. У роки Другої світової війни єврейська громада зазнала катастрофічних втрат і на 1946 рік складала близько 7 тис. чол. Зрештою в 1970 – 80-х роках більша частина євреїв краю емігрувала до США, Ізраїлю та країн Західної Європи. Чисельність самоідентифікованої єврейської громади на початку XXI століття істотно зменшилася.

Етнополітична ретроспектива: досвід XX століття. В умовах демократичних перетворень *Першої Чехословацької Республіки* закономірним вектором суспільно-політичної динаміки поліетнічного Закарпаття постала політизація етнічності. Завдяки впровадженню багатопартійної системи в демократичній Чехословацькій був каталізований процес етногрупової консолідації найбільш чисельних національних меншин Підкарпатської Русі – угорців, євреїв та німців.

Угорська громада краю, яка до 1919 року була домінуючою, державотворчою етнічною групою, найбільш болісно сприйняла нові політичні реалії міжвоєнного часу. Тому в середовищі угорськомовної інтелігенції, яка була найбільш чітко представлена соціальною стратифікацією (духовенство, службовці, інженери, вчителі, лікарі), сформувався опозиційний напрям стосовно політики офіційної Праги. В залежності від ідеологічних розмежувань її інтереси вдало артикулювали політичні партії. Серед авторитетних політичних сил були консервативно-монархічна *Угорська християнсько-соціалістична партія (УХСП)*, радикально-шовіністична *Угорська партія права (УПП)* та *Угорська партія дрібних землеробів (УПДЗ)*. Менш впливовою політичною партією була *Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі (АПАПР)*.

З метою залучення «свого» електорату під час виборчих кампаній угорські політичні партії вдавалися до координації власних дій, утворюючи при цьому нові організації. Зокрема, в 1926 році на базі УПДЗ і УПП та частково АПАПР було створено *Угорську національну партію (УНП)*, а 1936 року – через об'єднання УНП і УХСП виникла *Об'єднана угорська партія*. Напередодні Віденського арбітражу (2 лис-

¹ Макара М. Гнані долею (Етносоціальний нарис історії єврейства на Закарпатті) / Микола Макара // Карпатський край. – 1995. – № 9–12. – С. 13.

² Елинек Й.А. Карпатская диаспора: Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848 – 1948) / Йешаягу А. Елинек; пер. с англ. М. Егорченко, С. Гурбича, Э. Гринберга, при участии С. Беленького, О. Клименко; фотоматериалы и карты П.Р. Магочия; ред. рус. текста В. Падык. – Ужгород : Изд-во В. Падыка, 2010. – С. 15.

³ Магочій П.Р. Євреї на Закарпатті: Короткий історичний нарис / Павло Роберт Магочій. – Ужгород : Видавництво В. Падыка, 2005. – С. 5.

топада 1938 року) в Ужгороді була утворена *Угорська національна рада*, яка виступала надпартійним органом, який представляв угорську національну меншину Підкарпатської Русі¹. Відомими лідерами угорської громади були Ендре Корлат, Ференц Еґрі, Аґош Аркі. Використовуючи фінансову підтримку Угорщини, симпатії місцевого угорського населення та проугорськи налаштованих русофільських груп впливу угорські партії проводили активну іредентистську діяльність, яка пришвидшила процес «повернення» краю до Святостефанської коронної держави².

Більш як 100-тисячна єврейська громада Підкарпатської Русі виробила власний формат громадсько-політичного представництва. Він вдало поєднував релігійний (юдаїзм) та етнонаціональний (сіонізм) чинники, громадянську, етнокультурну та регіональну ідентичності закарпатських євреїв. За вдалим висловом дослідника М. Токаря, «єврейський націоналізм... був переважно аполітичним»³. Серед найбільш впливових у середовищі єврейства краю була *Єврейська сіоністська партія (ЄСП)* із центром в Мукачеві. Співпрацюючи з Чехословацькою соціал-демократичною партією (ЧСДП), ЄСП пропагувала ідеї сіонізму та спиралася в основному на представників єврейської інтелігенції, фінансистів, заможних селян⁴. У 1935 році, завдяки висуненню свого кандидата в списку ЧСДП, політична сила отримала представника в парламенті – *Хаїма Кугеля*.

Авторитетною політичною організацією серед євреїв Закарпаття була *Єврейська демократична партія* (з 1925 року – *Єврейська ортодоксальна партія*) з центром в Ужгороді. Соціальною базою партії були ремісники, торговці, корчмарі, землевласники. Ця політична сила орієнтувалася на Аграрну партію Чехословаччини, хоча її програма була насичена переважно ортодоксальними юдейськими постулатами. Серед її лідерів слід відзначити главу мукачівської єврейської громади *Белу Кроо*⁵. Крім названих єврейських політичних організацій у міжвоєнному Закарпатті діяли *Єврейська громадянська партія*, *Єврейська міщанська партія* та ін.

¹ Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20 – 30-і роки ХХ ст.) / Маріан Токар. – Ужгород, 2002. – С. 17, 22.

² Гиря В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті): Монографія / Володимир Гиря / Серія «Studia Regionalistica» / № 4; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород : Видавництво «Карпати», 2012. – С. 122.

³ Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20 – 30-і роки ХХ ст.) / Маріан Токар. – Ужгород, 2002. – С. 26.

⁴ Там само. – С. 27.

⁵ Елинек Й.А. Карпатская диаспора: Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848 – 1948) / Йешаягу А. Елинек; пер. с англ. М. Егорченко, С. Гурбича, Э. Гринберга, при участии С. Бельногого, О. Клименко; фотоматериалы и карты П.Р. Магочия; ред. рус. текста В. Падык. – Ужгород : Изд-во В. Падыка, 2010. – С. 207, 209.

Із середини 1930-х років у німецькомовних селах краю розпочала свою діяльність філія Судето-німецької партії Конрада Генляйна – *Карпаторуська німецька партія (КНП)*. Не маючи істотного впливу, вона залишалася на маргінесах політичного життя міжвоєнного Закарпаття. У 1938 році на базі КНП створюється *Німецька партія (Дойче партай)*. Ця політична сила формувалася як інституційна форма підтримки нацистського режиму Адольфа Гітлера в умовах його зовнішньополітичного розгортання на Схід. Структурно-організаційну роботу політична партія не змогла провести через заборону діяльності всіх політичних сил краю урядом Августина Волошина розпорядженням від 29 жовтня 1938 року. Втім вже 4 грудня у Хусті була створена *Німецька народна рада*, яка на кшталт проукраїнської, русофільської та угорської народних рад репрезентантом групових інтересів німецької національної меншини Карпатської України. Прикметно, що попри заборону політичних партій, на початку лютого 1939 року Августин Волошин зробив виняток для Німецької партії, яка отримала дозвіл на відновлення своєї діяльності на засадах націонал-соціалізму¹.

Як відомо, провідною політичною силою в *Карпатській Україні* з 18 січня 1939 року постало *Українське Національне Об'єднання (УНО)*, яке базувало свою діяльність на підставі доктрини інтегрального українського націоналізму. Саме це дає підстави сучасним прихильникам політичного русинства гостро критикувати Августина Волошина та очільників УНО за їх «націоналістичні» та «фашистські» погляди. Поряд з цим варто згадати, що готуючи виборчий список УНО для виборів до Союму Карпатської України, його лідери взяли до уваги й представництво національних меншин. Серед 32 обраних послів (депутатів) Союму 12 лютого були представники чеської, німецької та румунської громади краю. Уповноваженим чехів став доктор, адвокат *Мілош Дрбал*, який мав значний авторитет у середовищі жителів Хуста. Румунську громаду представив протопоп *Грігоре Мойш* із с. Біла Церква. Як і Мілош Дрбал він був включеним до культурно-освітньої комісії Союму. Німецька партія та Українсько-німецьке товариство, створене напередодні виборів, уповноважили інженера *Антон-Ернеста Ольдофреді* з Хуста². Крім цього, значної підтримки УНО здобуло завдяки голосуванню єврейської громади краю.

¹ Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20 – 30-і роки ХХ ст.) / Маріан Токар. – Ужгород, 2002. – С. 42.

² Зан М.П. Участь національних меншин у державотворчих процесах Карпатської України / Účast' národnostných menšin v procese štátotvorby Karpatskej Ukrajiny / Михайло Петрович Зан // Карпатська Україна (1938–1939). Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції до 70-річчя проголошення Карпатської України, Пряшів, 5 березня 2009 року / Karpatska Ukrajina (1938–1939). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej 70-výročiu vyhlásenia štátu Kárpátská Ukrajina v Prešove 5 marca 2009 roka. – Пряшів – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. – С. 131.

Варто констатувати, що саме в умовах міжвоєнної демократичної Чехословаччини постала нова генерація закарпатців, які сформували свідому українську національну орієнтацію¹. Цьому сприяли саморганізація краян у рамках товариства «Просвіта», проукраїнських політичних партіях (Руська хліборобська (земледільська) партія / Християнсько-народна партія Підкарпатської Русі, соціал-демократична партія Підкарпатської Русі, Українська селянська партія, українська фракція Аграрної партії), молодіжних громадських організаціях («Пласт», «Січ»), педагогічних («Учительська громада», «Педагогічне товариство») і мистецьких організаціях (театр «Просвіта», «Нова сцена»), організації народної самооборони «Карпатська Січ» та УНО.

Унаслідок анексії краю *Угорщиною* в березні 1939 року колишній плюралізм етнонаціонального життя пішов у забуття. Етнічні громади, за винятком угорської та німецької спільнот, опинилися в підпорядкованому, а фактично дискримінованому становищі. Культивувався доктрина неукраїнської, а так званої «угроруської» ідентичності домінуючого населення краю. У школах почали використовувати «Граматику руського язика» Івана Гарайди, вилучалася або обмежувалась у використанні (виключно в наукових цілях) україномовна література, для викладання в школах надсилались вчителі з інших регіонів Угорщини, відновлювались колишні угорські назви населених пунктів, змінювались на угорськомовні назви вулиць та площ і т.п.²

Із самого початку встановлення угорської адміністрації розпочався жорсткий наступ на місцевих євреїв. Їх позбавляли прав власності, патентів, анулювали концесії на право заняття торгівлею і ремеслом, збільшували податки, відбирали землю тощо. Пізніше, впродовж 1941 – 1944 років закарпатських євреїв, а згодом і ромів ізолювали в таборах і гетто, депортували на примусові роботи, зрештою відправляли до таборів смерті. Це принесло істотні демографічні втрати як для єврейської, так ромської громад краю³.

В умовах становлення *радянської влади* насамперед зазнали переслідування закарпатські угорці та німці. Значна частина закарпат-

¹ Див.: Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20–30-ті роки ХХ століття / Петро Ференц. – Мукачево : Карпатська вежа, 2005. – 216 с.

² Мазурок І.О. Правове становище Закарпаття в 1939 – 1944 рр. : Монографія / Ігор Олегівич Мазурок. – Ужгород : Карпатська вежа, 2010. – С. 111–125.

³ Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 – 1944) / Передм. В. Задорожного / Роман Офіцинський. – К.: Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. – С. 83–85; Див.: Адам А. Білий камінь з чорної катівні: Голокост ромів Закарпаття / А. Адам, Ю. Зейкан, Є. Навроцька. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2006. – 146 с.; Див.: У рабстві: усні історії примусових робітників із Закарпаття 1939–1944 років / Упорядк., підг. текстів, комент., прим. О. Грицака, Р. Офіцинського. – Ужгород : ІВА, 2013. – 166 с.

ських німців із Тячівщини та Мукачівщини вже восени 1944 року встигли виїхати в Німеччину та Австрію. У надзвичайно короткий термін (листопад – грудень 1944 року) була здійснена операція по затриманню та відправці до таборів військовополонених близько 30 тис. чоловіків угорської та німецької національності від 18 до 50 років¹. Затримані, переважна частина яких ніколи не служила в угорському війську, були розосереджені в місцях концентрації військовополонених – збірному пункті м. Свалява, Перечинському таборі, м. Самборі, містах Донбасу, м. Новий Борисов Мінської області (Білорусія) та ін. Згодом у січні 1946 року народний комісар внутрішніх справ СРСР видав розпорядження про масову депортацію німців Закарпаття. В Сибір (насамперед, Тюменська область) було вивезено 2 тис. закарпатських німців².

Окремим протоколом до договору від 29 червня 1945 року передбачався вільний вибір (оптація) громадянства: з одного боку особами української та російської (Чехословаччина), з іншого – представниками словацької та чеської національностей Закарпатської України. В результаті оптаційних процесів упродовж 1946 року біля 12 тис. мешканців Пряшівщини переселилися до Волинської та Рівненської областей УРСР і стали громадянами СРСР, а близько 10 тис. закарпатців (значна частина власне українців) стали громадянами Чехословаччини³. Оптація породила зворотній процес, тобто прагнення східнославацьких селян-українців до повернення в рідний край. Переселенці були розчаровані радянською дійсністю. До кінця 1960-х років оптанти з Волині «підтягувалися» до радянсько-чехословацького кордону, намагаючись повернутися до Чехословаччини. Більшість з них тимчасово, а деякі й назавжди поселялися в Закарпатській області. Значна частина повернулася до колишньої домівки, нівелювавши рідну етноідентичність. Оптанти ставали переконаними русинами, а не українцями, зрештою, маргіналізувавшись в інтеретнічному середовищі Східної Словаччини, власне словаками⁴.

Упродовж 1940 – 1980-х років Закарпатська область була включена в загальносоюзні декларовані процеси інтернаціоналізації та формування нового типу радянської людини. Натомість російськомовні ім-

¹ Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944 – 1955 рр. / Збірник архівних документів і матеріалів. – Ужгород: Карпати, 2012. – С. 13.

² Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 285.

³ Там само. – С. 282–283.

⁴ Вовканич І. Оптація між ЧСР і СРСР в 1945 – 1947 рр. та проблеми мови і освіти [Електронний ресурс] / І. Вовканич, І. Сюсько. – Режим доступу : <http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2000/sjusko-vovkanic.html>

мігранти займали майже всі керівні господарські, державні та партійні посади, в краї насаджувалась русифікація. В середовищі національних меншин (насамперед, угорців і румунів) підтримувалась консервативна етнокультурна автаркія, що в свою чергу сповільнювало негативні асиміляційні процеси¹. Якщо для угорців краю типовою стала модель аграрія-трудівника, то закарпатські румуни масово виїздили на сезонні роботи за межі області, набуваючи особливого статусу. До осілості та зайнятості ромів краю спонукали указ Президії Верховної Ради СРСР та постанова Ради Міністрів СРСР від 5 жовтня 1956 року «Про залучення до праці циган, які займаються бродяжництвом».

Тільки в умовах перебудови та гласності кінця 1980-х років відбувається своєрідний етнополітичний та етнокультурний ренесанс Закарпаття. Створюються національно-культурні товариства, з числа представників етнічних груп формуються групи інтересів, які ставлять на порядок денний розв'язання громадсько-політичних, соціально-економічних та духовно-культурних проблем українців і національних меншин області.

Угорський національний рух за автономію. Найбільш потужно процеси етнополітичного та етнокультурного відродження відбувались в середовищі найбільшої за чисельністю угорської національної меншини краю. Цьому сприяли як високий рівень національної самосвідомості, так і відмінність угорської мови від української чи російської, збереження традиційних сімейних відносин, які забезпечували міжпоколінну спадкову передачу етнічної інформації.

26 лютого 1989 року ініціативна група з представників угорської інтелігенції (Ю. Дупка, Л. Балла, Ш. Фодо) організувала установчі збори по створенню угорського культурного товариства, яке було проведено в м. Ужгороді у приміщенні лекторію товариства «Знання». Було прийнято рішення про створення *Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ)*, статут товариства, Рада (47 чол.) та Президія (7чол.). Головою товариства став Шандор Фодо. З ініціативи ТУКЗ та при підтримці службових осіб з Угорської республіки розгорнулася робота по відновленню на території області пам'ятних знаків, пов'язаних з іменами національних героїв та видатних історичних діячів Угорщини.

Поступово представники ТУКЗ перейшли від культурної до політичної сфери діяльності. Зокрема, в кінці 1989 року Президія Березівської районної організації ТУКЗ звернулася до республіканських органів влади щодо створення угорської автономії в межах району, що викликало неоднозначну реакцію серед угорців інших районів. Під час місцевих виборів 1990 року в угорськомовних населених

¹ Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40 – 80-х рр. ХХ ст. / Олександр Омелянович Малець. – Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІПО, 2004. – С. 169.

пунктах кандидати від ТУКЗ пройшли до місцевих, районних та обласної рад, а в Берегівській районній раді утворили власну фракцію. В подібних умовах обласне керівництво Комуністичної партії відзначало про «тенденцію до політизації товариства»¹.

Політизувавши свою діяльність у грудні 1991 року товариство змінює свій статут, у якому зокрема вказувалось, що ТУКЗ – «громадська культурно-політична організація, яка проводить активну діяльність по захисту інтересів угорців Закарпаття в усіх сферах суспільного життя і на всій території Закарпаття, де проживають угорці»². Найбільшим досягненням організації стала ініціатива проведення локального референдуму в Берегівському районі за утворення *Угорського автономного територіального округу (УАТО)*. Під час референдуму 1 грудня 1991 року з 61 070 виборців району взяли участь у голосуванні 53 442 чол. (87,5%). З них за утворення УАТО проголосували 43 482 виборців або 81,4%. Наступного року обласна Рада розглянула матеріали про підсумки районного референдуму і прийняла рішення звернутись до ВРУ перейменувати Берегівський район у Берегівський угорський автономний округ з центром у м. Берегове в складі Закарпатської області та передбачити у Конституції України таку адміністративно-територіальну одиницю як національний автономний округ. Водночас вже наприкінці 1992 року питання автономного округу не отримало підтримки в обласній Раді. Тоді депутати-угорці демонстративно покинули залу засідання.

Отже, ідея УАТО була відкинута, оскільки центральна влада України відмовилася від створення національних одиниць. Подібну норму не містив ні Закон України «Про національні меншини в Україні» 1992 року, ні Конституція України 1996 року. Поряд з цим починаючи з 2000 року в засобах масової інформації набуває розповсюдження ідея створення *Притисянського району*, що була висловлена у листах народного депутата та голови ТУКЗ Міклоша Ковача до Президента України Л. Кучми та радника Президента України В. Литвина, голови обласної Ради І. Іванчо. Притисянський район проєктувався як об'єднання населених пунктів Берегівського, Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського районів із компактним проживанням угорського населення. Центром мало стати м. Берегове. До району мали бути віднесені 58 сілрад, 94 населені пункти з населенням біля 155 тис. чол., з яких 112 тис. (75%) угорської національності. Передбачалось, що в цьому регіоні була б краще встановлена система освіти та виховання, що дозволить реалізувати норми міжнародного законодавства щодо захисту національних меншин.

¹ Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. ХХ ст.) / Михайло Зан // *Carpatica-Carpatika*. Випуск 18: Історія, політологія, культура: минуле і сучасне. – Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2002. – С. 228.

² Там само. – С. 229.

Також, за логікою Міклоша Ковача, в умовах району значно простіше вирішувати питання локального значення через оперативність та простоту у прийнятті рішень¹.

Пропозиція Міклоша Ковача щодо створення Притисянського району була неоднозначно сприйнята громадськістю. Особливо активно її критикували представники українських національно-демократичних сил, патріотично заангажована преса Закарпатської області. Втім ідея Притисянського району фактично стала однією з постійних вимог угорської сторони під час засідань змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин. Питання неодноразово дебатовалося у стінах угорського парламенту.

Зі створенням у лютому 2005 року на базі ТУКЗ політичної сили під назвою «КМКС» *Партія угорців України* її лідер, Міклош Ковач, розпочав активну кампанію просування проекту Притисянського району, нищівно критикуючи при цьому своїх як реальних, так абстрактних опонентів. До прикладу, в серпні 2009 року Міклош Ковач заявив, що «Українську державу слід сприймати як ворожу фортецю, звідки методично тримають під вогнем закарпатську угорську спільноту... Для того, щоб наша спільнота вийшла з-під пережесного вогню, що загрожує її існуванню, частину цієї фортеці необхідно захопити»².

У 2012 році лідер «КМКС» черговий раз реанімує ідею створення Притисянського району, контури якого забезпечили б реальне представництво угорської національної меншини в українському парламенті. Як відомо, партія влади не пішла на цей крок, знову «розпорошивши» угорську громаду в межах трьох (68, 69 та 73) виборчих округів. За це «КМКС» офіційно засудила діяльність ЦВК України. В процесі передвиборчої агітації, кандидати-мажоритарники від «КМКС» (особливо Міклош Ковач та Ласло Гулачі) неодноразово поверталися до критики влади, яка обмежує права закарпатських угорців³.

Електоральна поведінка угорської громади та представництво у владі. Активною формою політичної участі є залучення угорців краю до

¹ Берені А. Національний рух угорців Закарпаття за утворення адміністративно-територіальної автономії (1991–2004 рр.) / Андраш Берені // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 12 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), С. Віднянський, Д. Данилюк та ін. – Ужгород : СМП «Вісник Карпат», 2005. – С. 83.

² Гаврош О. Чому Міклош Ковач не любить Українську державу? [Електронний ресурс] / Олександр Гаврош // Закарпаття онлайн. – Режим доступу: <http://zakarpatya.net.ua/News/48871-Chomu-Miklosh-Kovach-ne-liubyt-Ukrainsku-derzhavu>

³ Зан М.П. Громадсько-політичний дискурс українсько-угорських міжетнічних відносин на Закарпатті / Михайло Петрович Зан // Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник конфослідації українського суспільства: досвід Закарпаття. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 28 – 29 травня 2013 року, м. Ужгород, Україна. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. – С. 198–199.

виборчих процесів. Вже в березні 1990 року угорці брали участь у виборах до республіканських та місцевих рад народних депутатів, які відбувалися в ейфорії національного ренесансу. За підсумками виборів, у Верховну Раду України не було обрано жодного угорця, тоді як в Закарпатську обласну раду із 120 чоловік обрали 14 угорців (11,6%), з них 11 були членами ТУКЗ (9,1%)¹. Як мовилось вище, це був початковий етап формування лідерів думок і груп інтересів угорської громади області.

На парламентських виборах 1994 року народним депутатом України від Берегівського виборчого округу був обраний голова *Демократичної спілки угорців України (ДСУУ) Михайло Товт*. Він представляв владу й на момент обрання займав посаду представника Президента у Берегівському районі. Під час депутатської каденції (1994 – 1998 роки) Михайло Товт очолював підкомісію з питань національних меншин, етнічних груп і корінного населення в рамках постійної депутатської комісії з питань прав людини, національних меншин, міжнаціональних відносин. Прагнучи привернути увагу колег до проблеми захисту прав національних меншин згідно міжнародних стандартів, у березні 1996 року разом з депутатом, етнічним румуном Іваном Попеску та іншими депутатами (разом 18 осіб) створив міжфракційне депутатське об'єднання національних меншин у Верховній Раді України².

На середину 1990-х років представництво угорців у органах місцевого самоврядування фактично віддзеркалювало їхнє пропорційне співвідношення в етнонаціональній структурі Закарпатської області. Зокрема, в червні 1994 року в складі новообраної обласної Ради народних депутатів із 59 депутатів – 9 склали угорці (15%). Із 347 депутатів районних Рад було 49 угорців (14,2%), із 4 304 депутатів сільських, селищних та міських Рад було 611 угорців (14,2%). У Берегівському районі, де кількість угорців складала майже 70%, серед 30 депутатів районної Ради було 20 угорців (66,7%). Із 384 депутатів сільських, селищних та міських Рад 287 склали представники угорської громади (77,6%)³.

Специфікою парламентських виборів 1998 року було створення Центральною виборчою комісією (ЦВК) України 72 виборчого округу з центром у Берегові. Більшість виборців цього округу становили саме угорці. На виборах змагалися два реальні кандидати – Михайло Товт

¹ Шипка Н.П. Угорська національна меншина у виборчих процесах незалежної України [Електронний ресурс] / Наталя Петрівна Шипка. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2008/79-66-9.pdf>

² Там само.

³ Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. ХХ ст.) / Михайло Зан // *Сагратіса-Карпатіка*. Випуск 18: Історія, політологія, культура: минуле і сучасне. – Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2002. – С. 233.

і Міклош Ковач. У підсумку переміг останній, який позиціонувався як більш радикальний лідер, набравши 29,3% голосів проти 18,1% голосів виборців, які підтримали колишнього народного депутата.

Представництво угорців серед депутатів усіх рівнів рад Закарпатської області 1998 року зросло в порівнянні з попередніми виборами й становило 13,3%. У Берегівському районі – 75,6%, відповідно у Виноградівському районі – 26,9%. В обласній раді із 60 делегатів 6 були угорцями, а в райрадах 120 угорців із 320 членів; 49 із 130 голів рад населених пунктів Закарпатської області також представляли угорську громаду краю ¹.

2002 року до Закарпатської обласної ради було обрано вже 9 етнічних угорців. Прикметно, що до обласної, районних та місцевих рад тоді було обрано 134 угорці або 12,1%, що чітко відповідає частці угорського населення в етнонаціональній структурі області. В Берегівському районі серед 600 депутатів рад усіх рівні 450 (75%) були угорцями ². Тому можна констатувати факт підтримання квотної моделі представництва угорської громади в органах місцевого самоврядування Закарпаття.

Зауважимо, що напередодні парламентських виборів 2002 року в межах 72 виборчого округу пройшли зміни. Були вилучені 8 населених пунктів, де проживали переважного угорці, натомість до округу приєднали українські села. Під час виборів протистояли дві майже політичні (вони легітимували свою діяльність в 2005 році як політичні партії) сили – ТУКЗ та ДСУУ. Від ТУКЗ знову був висунений Міклош Ковач, тоді як ДСУУ запропонував кандидатуру *Іштвана Гайдоша*, який на той час був заступником голови Закарпатського обкому Соціал-демократичної партії (об'єднаної) (СДПУ(о)) та головою Берегівської районної державної адміністрації. Потужний адмінресурс, який працював на Іштвана Гайдоша, в тому числі через залучення двійника (за прізвищем) Міклоша Ковача та анулювання результатів на чотирьох виборчих дільницях, забезпечив перемогу представнику від влади. Судовий процес у цій справі завершився рішенням Європейського суду з прав людини 2008 року, визнавши дії української влади неправомірними ³. У той же час Іштван Гайдош зайняв посаду Секретаря Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин та

¹ Шипка Н.П. Угорська національна меншина у виборчих процесах незалежної України [Електронний ресурс] / Наталя Петрівна Шипка. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukrprac/politics/2008/79-66-9.pdf>

² Там само.

³ Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 534.

став Головою представників громадських організацій національних меншин України при Президентові України. Впродовж 2002 – 2004 років він представляв СДПУ(о), а в 2004 році перейшов до Соціалістичної партії України (СПУ).

Напередодні парламентських виборів 2006 року угорська національна меншина вже була партійно структурованою в рамках «КМКС» Партії угорців України («КМКС» ПУУ; 17 лютого 2005 року, лідер Міклош Ковач) та Демократичної партії угорців України (ДПУУ), яку очолив Іштван Гайдош (24 березня 2005 р.). Однак створення двох політичних сил, яке розділило угорськомовний електорат приблизно на половину, не сприяло проходженню до парламенту представника від угорської меншини краю. Тому угорські партії змушені були шукати необхідних політичних сателітів.

ТУКЗ заключив угоду з «Нашою Україною», але через відсутність реальних перспектив пройти за її списком (Міклошу Ковачу запропонували 274 місце) «КМКС» ПУУ відхилила пропозицію політичної сили В. Юценка. В той же час ДПУУ вела перемовини з СПУ, яка також запропонувала нереальний діапазон для проходження угорського представника до парламенту – від 80 до 90 місця у партійному списку СПУ¹. Фактично, вже на кінець 2005 року стала зрозумілим, що угорці вже не будуть мати свого представника в парламенті. Водночас за результатами виборів, у округах, які охоплювали більшість населених пунктів з компактним проживанням угорців, перемогу здобув блок «Наша Україна».

На позачергових парламентських виборах 2007 року «КМКС» ПУУ надалі підтримувала виборчий блок «Наша Україна – Народна самооборона», який запропонував Міклошу Ковачу 99 місце у списку. На з'їзді ДПУУ делегати проголосували за підтримку соціалістів, за що представник від ДПУУ – Михайло Товт отримував 11-е місце у виборчому списку політичної партії².

Переважає більшість угорців Закарпатської області на парламентських виборах 2007 року проголосувала за блок «Наша Україна – Народна Самооборона». Отож, передвиборча кампанія «КМКС» ПУУ та авторитет Міклоша Ковача були більш ефективними, ніж ДПУУ та її лідера. Водночас, за результатами виборів блок Віктора Юценка отримав тільки 76 місць, а СПУ не пододала виборчого бар'єру. Таким чином, угорці знову залишилися без представництва в парламенті України.

У січні 2012 року «КМКС» ПУУ звернулася до ЦВК України з

¹ Gajdos István: az UMDP betartja a törvényeket [Електронний ресурс] // Kárpáti Igaz Szó online. – 2005. – № 54–55. – Режим доступу: <http://www.hhrf.org/karpatiigazszo/051215/ke02.html>

² Esélytelen pártot támogat az UMDSZ! [Електронний ресурс] // Kárpátalja online. – 2007. – № 346. – Режим доступу: <http://archiv.karpataljalap.net/archivum/346szam/b1.html>

проханням урахування інтересів багатотисячної угорської національної меншини Закарпатської області при визначенні меж виборчих округів. Міклош Ковач знову окреслив контури Притисянського району, в якому угорці становили б більшість населення і змогли повноцінно реалізувати свої права. В січні 2012 року питання про «угорський» виборчий округ розглядалось навіть на парламентській асамблеї Ради Європи. Депутат від угорської Християнсько-демократичної народної партії Ференц Калмар пропонував на розгляд цю проблему асамблеї. Завдяки співробітництву з депутатами Румунії, Молдавії та Угорщини вдалось прийняти вимоги до ЦВК України про те, щоб вона при формуванні виборчих округів враховувала інтересів меншин¹. Про створення угорськомовного виборчого округу йшлося й на президентському рівні під час зустрічі прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана з Президентом України Віктором Януковичем.

У кінці квітня 2012 року ЦВК України оприлюднила список виборчих округів, де очікуваного «угорського» виборчого округу не було. Ужгородський район з м. Ужгород та з м. Чоп складав виборчий округ № 68 (16,1% угорців), угорські села Мукачівського району, та північно-східна частина Берегівського району увійшла в 69-ий округ (17,8% угорців), до 73-го округу увійшов Виноградівський район, м. Берегово та Берегівський район (33,6 % угорців). Прикметно, що навіть у 2002 році при змішаній виборчій системі в одномандатному окрузі № 72 з центром у Берегові частка угорців була більше 50 %. Таким чином, для угорців значно зменшились шанси просування свого кандидата у парламент.

Зрозуміло, що запропонувавши угорцям національний округ, Партія регіонів повинна була забезпечити подібні округи й для інших національних меншин України. Саме тому влада запропонувала компромісний варіант включення представника ДПУУ Іштвана Гайдоша до виборчого списку Партії регіонів, гарантувавши йому прохідне 74 місце. Це була своєрідна квота влади для національних меншин, адже румунський представник від Чернівецької області Іван Попеску отримав 73 місце у виборчому списку Партії регіонів.

В умовах партійного протистояння із середини 2000-х років угорська громада краю на рівні представництва в органах місцевого самоврядування фактично ділить своїх представників на половину. Зокрема, за результатами виборів 26 березня 2006 року обласні організації «КМКС» ПУУ та ДПУУ подолали 3% бар'єр і отримали відповідно 5 та 4 мандати в Закарпатській обласній раді. Успіхом «КМКС»

¹ Timosenko mellett téma a magyar körzet is az EU-ban [Електронний ресурс] // Kárpátalja online. – 2012. – № 577. – Режим доступу: <http://www.karpataljalap.net/2012/02/03/timosenko-mellett-tema-magyar-korzet-az-eu-ban>

ПУУ стало обрання заступника голови партії Ласло Брензовича заступником голови Закарпатської обласної ради.

За результатами місцевих виборів 31 жовтня 2010 року до Закарпатської обласної ради VI скликання, яка складається з 108 депутатів, з 8 партій які подолали прохідний бар'єр, дві угорські партії отримали тільки 7 депутатських місць, тобто набрали 35 810 голосів.

З двох угорських партій «КМКС» ПУУ у залученні голосів за партійними списками провела кращу роботу. Перевищивши 3% бар'єр, за партійними списками, мандати отримали Міклош Ковач, Ласло Брензович та Шандор Мілован. Список партії виборці підтримали 20 456 голосами. З її кандидатів до обласної ради в одномандатних округах ніхто не пройшов.

У той же час кандидати партії ДПУУ здобули переконливу перемогу в одномандатних округах. У місті обласного підпорядкування Берегово по виборчому округу № 2 мандат отримав Габор Кінч, № 17 Берегівського району – Чаба Петер, № 18 – Іштван Медвідь, № 23 Виноградівського району – Кароль Резеш¹.

У містах обласного підпорядкування та у районних органах самоврядування дві угорські партії мають загалом 82 депутата (ДПУУ – 49, а «КМКС» ПУУ – 33 мандати). У міських та в сільських депутатських корпусах ДПУУ має 523, а «КМКС» ПУУ 235 депутатів. Відбулося зростання кількості угорських депутатів у районних центрах, де переважно проживають угорці. З 69 населених пунктів, де переважно проживають угорці, сільськими головами було обрано 41 кандидата від ДПУУ. Тільки в 9 селах сільськими головами стали висуванці «КМКС» ПУУ².

Таким чином, через брак єдності двох угорських партій, у порівнянні з минулими виборами, значно скоротилась присутність угорців в органах самоврядування. Скориставшись протистоянням двох угорських партій, в угорських населених пунктах з'явилися загальноукраїнські партії, які через привабливу фінансову підтримку, в своїх списках висували угорськомовних кандидатів, які таким чином відібрали голоси від двох угорських партій.

Біпатризм на прикордонні з Європейським Союзом. Упродовж останнього часу в Україні актуалізується проблема так званого біпатризму (від лат. *bis* – двічі та грец. *patris* – батьківщина), тобто перебування однієї й тієї ж особи в громадянстві двох держав одночасно. Проблема подвійного громадянства в останні роки набула безпрецедентного розголосу саме в Закарпатті. Вагомою причиною стала активна політика сусідніх держав, насамперед, Румунії та Угорщини стосовно своїх закордонних співвітчизників.

¹ Угорці у місцевих органах самоврядування та у виконавчій владі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uzhgorod.net.ua/news/44979>

² Там само.

Сусідня Румунія ще 2002 року відредагувала Закон про громадянство 1991 року. Згідно з внесеними змінами, громадянство Румунії можуть відновлювати особи, котрі мають предків, які народилися або проживали на її території з 1918 до 1940 року¹. У 2009 році була значно спрощена сама процедура отримання паспорта Румунії. Замість складання мовного іспиту в румунській столиці, достатньо вже подати необхідні документи лише до консульства Румунії в Україні. Наступного року майже вдвічі зросла кількість членів комісії, які розглядають відповідні заяви. Відкрито також додаткові філії дирекції видачі громадянства в східних повітах Румунії.

Значна частка етнічних румунів Тячівського та Рахівського районів Закарпатської області, через особисті меркантильні інтереси набувають румунське громадянство безпосередньо в Генеральному консульстві Румунії в м. Чернівці. Для цього, всупереч нормам вітчизняного законодавства, вони знаходять виключно аргументовані обґрунтування. До прикладу, голова соціально-культурного товариства румун імені Дж. Кошбука Юрій Опріш констатував, що 10% представників румунської громади краю володіють румунськими паспортами. Для представників румунської національної – це можливість вільно потрапити до країн Європейського Союзу. До позитивів лідер румунської громади відносить можливість отримання вищої освіти, працевлаштування, ведення бізнесу².

Більш масштабнішим явищем стало набуття закарпатцями громадянства Угорщини. Цьому сприяла попередня тривала робота щодо юридичної формалізації статусу закордонного угорця. Ще в 2001 році Державними Зборами Угорщини був прийнятий Закон № LXII «Про угорців, що проживають в сусідніх країнах». Він гарантував соціальні пільги особам, які вважають себе угорцями і проживають в Хорватії, Сербії, Румунії, Словаччині та Україні. Вони стосувалися сфери працевлаштування, освіти, соціального захисту, медичної допомоги тощо.

26 травня 2010 року більшістю конституційного складу Державних зборів Угорщини (344 з 386 депутатів парламенту) було ухвалено Закон про спрощену процедуру отримання громадянства країни. Згідно прийнятих поправок, які ініціювала коаліційна більшість Союзу молодих демократів (Фідес) і Християнсько-демократичної народної партії, громадянство Угорщини може отримати та особа, предки якої були угорськими громадянами, може доказати своє угор-

¹ Скумін А. Роздвоєння особистості. Чим небезпечне подвійне громадянство в Україні [Електронний ресурс] / А. Скумін, В. Ільницький // Закарпаття онлайн. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/75801>

² Петерварі Н. «Чужий» паспорт [Електронний ресурс] / Наталка Петерварі // Всеукраїнська експертна мережа. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=60514

ське походження та проілюструвати знання мови. Вже в грудні 2011 року парламент Угорщини вніс відповідні поправки до Закону про вибори депутатів Державних зборів. Тепер за угорським законодавством громадяни, які не проживають на території країни, отримали право голосувати за загальнонаціональними виборчими списками політичних партій¹. Як перспектива залучення додаткового електорату на парламентських виборах у квітні 2014 року, можна пояснити часті відвідування Закарпаття представниками політичних партій Угорщини впродовж останнього часу. Це стосується насамперед політичних форумів праворадикальної угорської партії «Йоббік».

За офіційними даними з 1 січня 2011 року (станом на 4 квітня 2013 року) з поданих 422 870 заявників успішно склали присягу на громадянство Угорщини 341 447 чол. Більшість цих заяв подаються безпосередньо в Угорщині (203 199 чол.). Зазначимо, що в Україні подано 10 437 заяв, у той час як осіб з українським громадянством, які подали заяви в джерелі вказується вже цифра 50 658 чол.²

Ураховуючи юридичну неврегульованість питання подвійного громадянства в Україні, для представників угорської національної меншини Закарпаття логічне обурення викликали факти «переслідування» працівниками Служби безпеки України (СБУ) осіб, які мають за мету отримати чи вже отримали громадянство Угорщини. Цей колективний месидж угорської громади вже травні 2011 року висловив очільник «КМКС» ПУУ Міклош Ковач у зверненні до Президента України, де заявив про «дії СБУ, що нагадують практику колишнього НКВС сталінських часів, спрямовані на залякування громадян угорської національності...»³.

Не забарилася відповідь з іншого боку громадсько-політичного дискурсу українсько-угорських взаємин. Вже на початку червня 2011 року в засобах масової інформації була розміщена заява Ради Закарпатської обласної організації політичної партії «Українська платформа» під назвою «Батьківщину не дублюють!» Представники обласної Ради «Української платформи» заявили про мовчазне потурання влади видачі угорських паспортів, жертвуючи таким чином «національними інтересами держави, допускаючи при цьому навіть загрозу для її безпеки і цілісності». Також наголошувалось на фактах

¹ Az országgyűlési képviselők választásáról, 2011. évi CСIII. évi törvény [Електронний ресурс] // Magyar Közlöny. – 2011. – № 165. – Режим доступу : <http://www.kormany.hu/download/a/71/70000/MK11165.pdf>

² Legfrisebb honosítási adatok [Електронний ресурс] // Az Egyszerűsített Honosítási Eljárás Nonlapja. – Режим доступу : http://www.allampolgarsag.gov.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=251:hirek1304042&catid=1:friss-hirek&Itemid=50

³ Мартин В. «Присягаю на вірність Угорщині...» / Володимир Мартин // РІО. – 2011. – 14 травня. – С. 5.

неправомірного використання національної угорської символіки в місцях компактного проживання угорської громади, бо «в'їжджаючи нині в прикордонні населені пункти, може здатися, що ти вже в сусідній Угорщині, а не Україні...»¹.

Зауважимо, що впродовж останніх років у закарпатській обласній пресі зустрічається чимало публікацій про «маленькі кроки» до ідеї проекту «Великої Угорщини»². В березні 2013 року в Інтернет-джерелах з'явилися оприлюднення кількісних даних про осіб, які набули угорське громадянство за спрощеною процедурою. Цікаво, що Україна займає третє місце в рейтингу за кількістю виданих Угорщиною паспортів. Першість логічно мають Румунія та Сербія. За словами віце-прем'єр-міністра Угорщини Жолта Шем'єна, лише 1,5 % з усієї кількості заяв було відхилено. Переважна більшість тих, кому було відмовлено в наданні угорського громадянства, не володіють угорською мовою. Зовсім невелику кількість відмов було зроблено з міркувань національної безпеки Угорщини³.

Зрозуміло, що кількість бажаючих отримати угорське громадянство за спрощеною процедурою, не тільки в середовищі угорської громади краю, істотно збільшилася. Саме тому угорський «Документ про повернення громадянства» став останнім часом бізнесовою, а фактично корупційною справою⁴. Зокрема зі спекуляцією архівними справами пов'язують звільнення з посади двох поспіль директорів Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО). Зокрема, колишнього директора ДАЗО в кінці лютого 2013 року затримали працівники Управління боротьби з організованою злочинністю Управління МВС в Закарпатській області. В службовому кабінеті працівники УБОЗ задокументували хабар у розмірі 1 тис. євро. за виготовлення та видачу архівної довідки громадянину про підтвердження його родинного зв'язку з жителькою угорськомовного села Малі Геївці Ужгородського району⁵.

Ситуація актуалізується тим, що останнім часом вже йдеться й про випадки затримання на кордоні українських громадян з інозем-

¹ Батьківщину не дублюють! Заява Ради Закарпатської обласної організації політичної партії «Українська платформа» з приводу видачі Угорщиною національних паспортів етнічним угорцям, які проживають у Закарпатті // Вісті тижня – центр. – 2011. – 4 червня. – С. 1.

² Світлик Я. Маленькі кроки до «Великої Угорщини»? / Ярослав Світлик // Старий Замок – Паланок. – 2010. – 9-15 грудня. – С. 6–7.

³ Майже 9 тисяч українців стали громадянами Угорщини за 2 роки [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/03/26/6986431/>

⁴ Ганич М. Скільки коштує подвійне громадянство? Частина 1 [Електронний ресурс] / Микита Ганич // Голос Карпат. – Режим доступу : <http://goloskarpat.info/blog/4782.html>

⁵ На хабарі 1 000 Євро затримано директора Закарпатського державного обласного архіву [Електронний ресурс] // Неділя. – Режим доступу : <http://nedilya.net/?p=7852>

ними, насамперед угорськими паспортами. Так на початку квітня 2013 року під час здійснення прикордонного контролю в міжнародному пункті пропуску «Тиса» (м. Чоп), прикордонники запобігли спробі незаконного перетину кордону громадянина України, який для виїзду за кордон скористався паспортом громадянина Угорщини. Так само на пункті пропуску «Ужгород» була затримана громадянка, яка хотіла виїхати до Словаччини, використавши для цього угорський паспорт¹.

Позаяк подвійне громадянство є поширеним явищем, особливо серед представників політичного класу України, то жодних реальних і дієвих механізмів його врегулювання поки не було прийнято. Наразі питання дебатуються, реєструються протилежні за змістом законопроекти. Зокрема, минулого року, 15 лютого 2013 року позафракційний депутат Верховної Ради України Лев Миримський подав на розгляд Верховній Раді проект закону про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо подвійного громадянства в Україні. В проекті передбачалася зміна, за якою набуття громадянином України громадянства іншої держави не призводить до автоматичної втрати громадянства України.

З іншого боку, зареєстрований проект закону № 4116 від 7 лютого 2014 року про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за неповідомлення громадянином України про набуття іноземного громадянства. Передбачається штраф в розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до десяти років. Прикрим є факт того, що Україна на двадцять третьому році незалежності так і не змогла запровадити законодавство, адекватне зовнішньополітичним викликам сусідніх держав. У світлі останніх подій відвертої агресії Російської Федерації в Криму за власним мотивуванням захисту прав своїх співвітчизників, ситуація з подвійним громадянством на західних кордонах впритул загрожує національній безпеці Української держави.

Політизація русинської етноідентифікації. В умовах розпаду Радянського Союзу в Закарпатській області як альтернатива всезростаючої потенціалу націонал-демократичних сил виникає локал-патріотичний русинський рух. Вже в лютому 1990 року в Ужгороді було створено *обласне культурно-освітнє Товариство карпатських русинів*. На початку своєї діяльності товариство задекларувало ідею відродження історії, культури та звичаїв русинів як корінного етносу Закарпаття. Однак вже у вересні того ж року організація поширює «Декларацію Товариства карпатських русинів про повернення Закар-

¹ Прикордонники на Закарпатті затримали українців з угорськими паспортами [Електронний ресурс] // Закарпаття. Про головне. – Режим доступу : <http://zaholovok.com.ua/prikordonniki-na-zakarpatti-zatrimali-ukrajintsiv-z-ugorskimi-pasportami>

патській області статусу автономної республіки». Така ідея схвально сприймалася партійною номенклатурою, адже гарантувала їй збереження владних позицій та була додатковим аргументом проти поширення в краї українських націонал-демократичних організацій, насамперед Народного руху України за перебудову¹.

Упродовж 1991 року була проведена широка роз'яснювальна та пропагандистська робота щодо далекоглядних перспектив автономного статусу Закарпатської області. Попри жорстке протистояння більшості депутатів обласної влади з депутатською групою «Демократична платформа» (голова Михайло Тиводар) та громадськими активістами обласних націонал-демократичних організацій 1 грудня 1991 року було проведено обласний референдум, на якому 78 % проголосували за «статус спеціальної самоврядної адміністративної території як суб'єкта у складі незалежної України».

Упродовж подальших років в громадсько-політичному просторі Закарпаття відбувається розкол на два табори. Зокрема, з березня 1992 року почала діяти *Українська Народна Рада Закарпаття*, до складу якої входили обласні осередки Народного руху України, Української республіканської партії, Демократичної партії України, обласна організація товариства української мови «Просвіта», крайова «Просвіта», товариство політв'язнів і репресованих та спілка майстрів народного мистецтва Закарпаття. Ця організація рішуче виступала проти сепаратистських дій обласної влади та русинських лідерів. Головним її опонентом виступила *Демократична ліга національностей Закарпаття*, до якої входили ТУКЗ, словацьке національно-культурне товариство ім. Л. Штура, товариство німців краю «Відродження», товариство євреїв області «Менора», «Русский Дом», «Рома» та русинське товариство.

Згодом у рамках русинського руху з'являються відверто сепаратистські організації. У березні 1992 року заявляє про себе *Пудкарпатська республіканська партія*, яку очолив *Василь Заяць*. 15 травня 1993 року в Мукачеві було проголошено *Тимчасовий уряд Підкарпатської Русі* на чолі з професором *Іваном Туряницею*, до якого ввійшли і громадяни Словаччини та Угорщини. Самопроголошений уряд розпочав кампанію дискредитації української державності, привернення уваги громадськості до становища русинів на Закарпатті, визнання нечинності радянсько-чехословацького договору 1945 року. Обласна влада в цих умовах спробувала дистанціюватись від політичного сепаратизму, який пропагували окремі лідери русинського руху. В серпні 1996 року в м. Пряшеві Світова Рада русинів висловила недовіру Івану Туряниці, як «провокатору в русинському русі», а 29 березня 1997 року

¹ Див.: Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989–1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / Михайло Зан // *Carpatica-Carpatika*. Випуск – 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи. – Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2002. – С. 140–166.

в Мукачеві на позачерговій конференції товариства підкарпатських русинів він був позбавлений будь-яких прав та повноважень¹.

Починаючи з 1994 року в Закарпатській обласній раді проблема-тику русинства перманентно актуалізує депутат *Євген Жупан*. Вже у вересні 1994 року за його депутатським поданням до розгляду сесії Закарпатської обласної Ради було подано питання про статус автономії краю. У підготовленій «Заяві про включення в порядок денний питання про статус автономії нашого краю» констатувалось проголошення Підкарпатської автономної республіки та в її складі Берегівського національно-культурного округу. Обласну Раду пропонувалось перейменувати на парламент Подкарпатської автономної республіки у складі України.

Окрім Закарпатської обласної ради вимоги політичного русинства продовжували лунати на зібраннях громадськості, акціях русинських товариств. Так, на Форумі громадськості Закарпаття 23 січня 1999 року звучали заклики прийняти «врешті-решт» статус спеціальної самоврядної адміністративної території та забезпечити відновлення національності «русин». Продовжувалась робота по поверненню світової громадськості до русинства на Закарпатті. 24 – 27 червня 1999 року в Ужгороді проходив V Світовий Конгрес русинів. Основний лейтмотив виступів на зібранні та в прийнятому «Зверненні V Світового Конгресу русинів до органів державної влади» – визнання русинської національності, внесення русинів до офіційного переліку національностей, припинення інформаційного блокування русинства, низка культурних заходів.

Упродовж 1999 – 2001 років агітація русинських товариств розгорнулась і через проведення 5 – 14 грудня 2001 року Всеукраїнського перепису населення. Основні аргументи висвітлювали газети «Подкарпатська Русь» та «Християнська родина». Представники русинських товариств поширювали також листівки та календарі на 2002 рік із закликом «Запишися русином!». На цей заклик відгукнулись 10 090 закарпатців, що становить менше 1 % населення краю. В той же час русинські національно-культурні товариства заявляють про 150 тис. чол., які декларують себе русинами і половина з них отримали відповідні посвідки².

У середині 2000-х років відбувається чергова активізація русинського руху. В цей час лідером закарпатських русинів став священник *о. Димитрій Сидор*, який очолив організацію «*Соїм підкарпатських русинів*». Окремі експерти зазначають, що в цей час русинський рух

¹ Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. : Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 512.

² Там само.

явно підпадає під вплив Москви. Про це свідчать конференції та створення організацій-земляцтв в Російській Федерації, участь проросійських організацій в русинських акціях, що проводились в Мукачеві та Ужгороді. За інформацією засобів масової інформації Сойм підкарпатських русинів фінансувався російським урядовим фондом «Русский мир». Один із лідерів політичного русинства, голова Тимчасового уряду Підкарпатської Русі *Петро Гецко* не приховує своїх проросійських сентиментів. Адже, за його словами, проєвропейська орієнтація русинства не знайшла адекватної підтримки ні в Європі, ні в заокеанській діаспорі ¹.

Окрім зовнішньої підтримки з боку Росії, русинські громадські організації черговий раз (як це було на початку 1990-х років) підпадають також під лояльність обласної влади. В цей час на піку владного олімпу закарпатського політикуму знаходиться команда *Віктора Балоги*, який очолив Секретаріат Президента України. З його протекцією пов'язують визнання національності «русин» 7 березня 2007 року більшістю депутатів Закарпатської обласної Ради. Власне рішення про визнання русинів було внесене фракцією «Наша Україна» та підтримане Партією регіонів та угорськими фракціями. За нього голосували 72 з 90 депутатів ². Згодом, на початку 2009 року, обласна Рада прийняла рішення про фінансування за рахунок державного бюджету газети «Підкарпатський русин».

У ситуації, коли влада дала «зелене світло» русинським активістам, не забарилися їх подальші, більш активні, сепаратистські дії. 15 грудня 2007 року в Мукачеві на засіданні Сойму була ухвалена декларація з вимогою незалежності. Через рік, 25 жовтня 2008 року, Другий Європейський конгрес русинів в Мукачеві ухвалив «Меморандум про прийняття акта проголошення відновлення русинської державності». Перебуваючи на початку грудня в Мінську, о. Димитрій Сидор заявив про легітимність уряду республіки Підкарпатська Русь. 9 грудня 2008 року Сойм підкарпатських русинів звернувся до Державної Думи Російської Федерації, до тодішнього прем'єр-міністра Росії Володимира Путіна і Президента Дмитра Медведева з проханням визнати незалежність русинської республіки. 19 грудня 2008 року в Ростові-на-Дону відбулася міжнародна наукова конференція «Геноцид і культурний етноцид русинів Карпатської України». На форумі не було жодного представника України, тільки члени уряду «республіки Підкарпатська Русь» та численні представники Росії.

25 квітня 2009 року в м. Пардубіце (Чеська Республіка) Перший Світовий Конгрес Підкарпатських Русинів прийняв рішення про

¹ Буткевич Б. Нами пригноблені / Богдан Буткевич // Тиждень. – 2008. – № 37 (46). – 12–18 вересня. – С. 25.

² Там само. – С. 27.

створення 1 грудня 2009 року республіки Підкарпатська Русь зі столицею в Мукачеві або Ужгороді. Цю ідею разом із прийняттям Конституції 1 травня 2009 року мав затвердити Європейський конгрес в Ужгороді, однак він не відбувся.

У 2008 році за фактом діяльності «Союму підкарпатських русинів» СБУ порушила проти о. Димитрія Сидора кримінальну справу в зв'язку з «зазіханнями на територіальну цілісність України». 19 лютого 2012 року Ужгородський міськрайонний суд за частиною 1 статті 110 Кримінального кодексу України («посягання на територіальну цілісність і недоторканість України») присудив йому три роки позбавлення волі (умовно, з відтермінуванням на два роки) та сплату штрафу (1 840 гривень).

Відзначимо, що русинський етнополітичний фактор активізується в кризових суспільно-політичних обставинах та під час виборчих кампаній, «знаходячи» собі при цьому нових регіональних лідерів-патронів. Напередодні парламентських виборів 2012 року прихильником русинського руху позиціонував себе керівник фракції Партії регіонів в обласній Раді, вихідець з м. Виноградово Іван Бушко. Ставши народним депутатом, він розпочав лобювати інтереси політичного русинства, задекларувавши про перспективу впровадження русинської мови в статусі регіональної. 13 липня 2013 року Іван Бушко брав участь у роботі XII Світового конгресу русинів в Ужгороді, де заявив про свою готовність підняти у Верховній Раді України питання про визнання русинів як національності. Прикметно, що п'ять сіл Мукачівського району (Страбичово, Лохово, Бобовище, Копинівці та Лалово) в грудні 2013 року визнали русинську мову регіональною.

Сучасний русинський рух Закарпаття надзвичайно фрагментований. В чисельних організаціях у різних форматах (керівники, заступники, актив) домінують одні й ті ж активісти. Це пов'язано з амбіціями окремих лідерів та жорсткою конкуренцією за отримання бажаних дивідендів.

З одного боку, закарпатське русинство розділено на *проєвроатлантичну та проросійську течії*. До першої належать лідери, які орієнтуються на Світову Раду русинів (наразі до неї входить Микола Бобинець, голова Крайового товариства подкарпатських русинів) та канадсько-американського науковця Пола Роберта Магочія (Карпаторусинський дослідний центр в США). До цієї течії відносимо Закарпатське обласне науково-культурологічне общество імені А. Духновича, Русинське науково-освітнє товариство, Крайове товариство подкарпатських русинів, Народну Раду Подкарпатской Руси, Закарпатське народне об'єднання «Субкарпатія», благодійні фонди «Газда» та «Русинська школа» та ін.

Проросійську течію русинства представляють Соїм підкарпатських русинів (о. Дмитрій Сидор), Народна Рада русинів Закарпаття (Євген Жупан), Общество подкарпатських русинів (Ладислав Лецович), радикальні русинські лідери Василь Заяць, Петро Гецько, Євгеній Ластівка. Представники цієї течії утворили альтернативні Всесвітньому (Світовому) конгресу русинів мега-об'єднання – Європейський конгрес підкарпатських русинів (співголови Василь Микулін та Дмитрій Сидор) та Всесвітній конгрес підкарпатських русинів (голова Василь Джуган).

Прикметно, що в поширеній на початку березня цього року Заяві русинських організацій із засудженням збройної агресії Російської Федерації в Автономній Республіці Крим представлені підписи очільників русинських організацій саме проєвроатлантичної течії (Русинське науково-освітнє товариство, Закарпатське народне об'єднання русинів, Закарпатське обласне науково-культурологічне общество імені А. Духновича, крайове товариство подкарпатських русинів)¹. Проросійська течія русинства мовчазно проігнорувала події в Криму.

Закарпатське русинство *розмежоване також у розрізі політико-партійного спектру*. Це можна чітко зафіксувати під час виборчих кампаній. Зокрема, в ході президентських виборів 2004 року русинські організації Закарпаття поділилися на поміркованих та радикалів. До перших, які підтримували опозиційного В. Ющенка, належали члени Ужгородського та Великоберезнянського товариств карпатських русинів, Ужгородського відділення Товариства імені О. Духновича, русинська інтелігенція Закарпаття. Радикалів, які підтримували провладного В. Януковича, представляли члени Закарпатського обласного підкарпаторусинського товариства імені Кирила і Мефодія, Соїму підкарпатських русинів, квазіполітичної організації «Підкарпатська Русь України», обласного Товариства імені О. Духновича. Заяву останніх планували озвучити на сепаратистському з'їзді в Северодонецьку².

Узявши за критерій методику роботи русинських національно-культурних товариств, можна виокремити *три головні напрями сучасного русинського руху Закарпаття*. По-перше, *етнокультурний вектор русинства*. Він представлений громадськими організаціями, які ставлять за мету відродження історичної пам'яті та культури русинів Закарпаття. Для цього їх очільники та громадський актив працюють у науковій, освітній, письменницькій, видавничій сферах. Серед таких організацій – русинське науково-освітнє товариство (Іван Кривський), Союз русинських письменників Закарпаття (Михайло Град), Закарпатське

¹ Заява Русинського науково-освітнього товариства, Закарпатського народного об'єднання русинів, Закарпатського обласного науково-культурологічного общества ім. А. Духновича, Крайового товариства подкарпатських русинів // РІО. – 2014. – 8 березня (№ 10). – С. 5.

² Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПЕД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 584.

обласне науково-культурологічне общество імені А. Духновича (Юрій Продан), благодійний фонд «Русинська школа» (Валерій Падяк).

Другий напрям – *русинські організації локал-патріотичного формату*, які перманентно підтримуються представниками місцевого бізнесу та обласного полікуму й проводять організаційну з визнання офіційного національності «русин» і забезпечення повноцінної реалізації прав русинів як національної меншини. Насамперед, це обласна спілка русинських організацій «Народна рада русинів Закарпаття» і Общество Карпатских Русинів (Євген Жупан), Закарпатське обласне підкарпатоторусинське товариство імені Кирила і Мефодія та Асоціація «Сойм підкарпатських русинів» (о. Димитрій Сидор), Закарпатське обласне «Общество подкарпатських русинів» (Ладислав Лецович), Закарпатське народне об'єднання «Субкарпатія» (Микола Бурак), Закарпатське обласне громадське об'єднання «Русинська родина» (Василь Лендел), Закарпатська обласна громадська організація «Народна Рада Подкарпатської Русі» (Микола Староста), Закарпатське обласне об'єднання громадян «Крайове товариство подкарпатських русинів» (Микола Бобинець), Закарпатський обласний благодійний фонд молодих русинських підприємців «Газда» (Юрій Головачко). Останні три організації 25 березня 2012 року об'єдналися в Асоціацію русинських організацій Закарпаття. Саме ці організації пов'язують із підтримкою Партії регіонів і народного депутата Івана Бушка, в той час як Народна рада русинів Закарпаття і Сойм підкарпатських русинів знаходиться під впливом «Єдиного центру» Віктора Балоги.

Третій напрям – *радикальне політичне русинство*, лідери якого пропагують ідею широкої автономії та державності русинів Закарпаття. Це – лідери Пудкарпатської республіканської партії Василь Заяць та Степан Ач, професор Іван Туряниця, прем'єр-міністр Підкарпатської Русі, голова громадської організації «Зайнятість» Петро Гецько та очільник Радикальної партії на Закарпатті, голова нелегітимізованого Конгресу корінних народів Підкарпатської Русі й «гетьман подкарпатоторусинського народу» (з серпня 2012 року) *Євгеній Ластівка*. Цікаво, що останнього після проведення прес-конференції 2 грудня 2013 року разом з ветераном військової розвідки Сергієм Розумовським різко засудив за сепаратистські лозунги навіть русинський лідер о. Димитрій Сидор.

Принагідно зауважимо, що в середовищі русинського руху були спроби як декларації, позиціонування власної діяльності через провокативні публічні заяви, так організаційної роботи по створенню власної політичної партії. Однією з перших була *Пудкарпатська республіканська партія*, яку представляв Василь Заяць, а згодом *Степан Ач*. У «народній програмі» партії ставилося за мету «утворити незалежну, нейтральну Республіку Підкарпатську Русь за типом Швейцарії...

отримати повну політичну і економічну незалежність... щоб наш русинський народ був визнаний повноправним народом серед інших народів»¹. В липні 1999 року до Президента Чехії Вацлава Гавела був адресований лист від «председателя Республиканской Партии Подкарпатской Руси» Степана Ача. В листі, російською мовою, піддавалась сумніву приналежність краю до України. Адресант твердив про «військове становище» Закарпаття та пропонував вибір: «якщо Підкарпатська Русь не воз'єднається із Чехією, то допоможіть (пан В. Гавел – авт.) русинському народу добитись незалежності від України»².

21 лютого 1995 року в Мукачеві відбулися установчі збори Християнсько-демократичної партії Закарпатської Автономної Республіки, яку очолив Петро Годьмаш³. В кінці серпня 2002 року лідери русинського руху (о. Димитрій Сидор, Михайло Шарга, Михайло Алмашій та інші) провели в Мукачеві установчі збори з метою створення партії «Підкарпатська Русь України». Її очолив Микола Бурак. Оскільки русинські партії створювалися в умовах гострої конкуренції лідерів, без конкретної соціальної бази, то за доречною оцінкою авторів монографії «Історія республіки Підкарпатська Русь», вони не мали жодних перспектив, адже були «мертвонародженими»⁴.

Громадські організації національних меншин. Сьогодні в Закарпатській області представлені 66 національно-культурних товариств з обласним статусом. Серед них 18 – ромської, 13 – угорської, 11 – русинської, 5 – російської, по 4 – румунської та словацької, 3 – єврейської, 2 – німецької та по одному чеської, польської, білоруської, вірменської, азербайджанської та грецької громад краю.

Найбільша кількість громадських організацій обласного статусу представляють ромську етнічну громаду Закарпаття. Із початку 1990-х років в елітному середовищі ромів виділилися два лідери – Аладар Адам (товариство «Романі Яг»; 1993) та Йосип Адам (товариство «Рома»; 1993). Їхнє протистояння згодом стало передумовою створення потужних мега-організацій. Так, в 1998 році виникла Закарпатська асоціація ромських громадських організацій «Єкгіпе» («Єдність»), яку очолив Аладар Адам, а в 2000 році – Конгрес ромів Закарпаття «Праліпе» («Братерство») на чолі з Йосипом Адамом.

Захищати соціально-економічні інтереси та відроджувати традиційну культуру ромів покликані Закарпатське обласне товариство ци-

¹ Панчук М. До питання політичного русинства [Електронний ресурс] / Май Панчук // Віче. – Режим доступу до журн. : <http://www.viche.info/journal/1390/>

² Президенту Чехии пану Вацлаву Гавелу Гор. Прага от Председателя Республиканской партии Подкарпатской Руси Степана Ач. 15 июля 1999 года // Інформаційний листок. – 2000. – квітень–червень. – Число 50. – С. 8.

³ Годьмаш П. История республики Подкарпатская Русь / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород : ВАТ «Патент», 2008. – С. 501.

⁴ Там само. – С. 520–521.

ган «Амаро Дром» (1995; Омелян Пап), культурне товариство циган «Ром сом» (1997; Аладар Пап), товариство музичної культури циган Закарпаття «Лаутарі» (1998; Вільгельм Пап), культурне товариство по зихисту інтересів угорських ромів Закарпаття «Унг ромен» (1999; Тібор Горват), Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство ромських жінок «Терне чая по нево дром» (1999; Чіла Бакша), Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство «Роми ловари» (1999; Іван Адам), обласне молодіжне товариство ромів «Романі бахт» (2000; Наці Пап), Закарпатське обласне товариство ромів «Романі зор» (2001; Валерій Плісов), «Романі чгіб» (2003; Борис Бучко) та ін.

На сучасному епаті в ромському середовищі яскраво виділяється постать голови Закарпатського обласного молодіжного ромського клубу «Романі Черхень» (2000), журналіста обласної телерадіокомпанії *Мирослава Горвата*. Він піднімає найбільш болючі проблеми жителіності закарпатських ромів – освіта, зайнятість, соціальне забезпечення, правовий захист, паспортизація ромського населення тощо. 30 грудня 2013 року він був обраний лідером організації «Об'єднання ромів Ужгорода». В кінці лютого 2014 року він увійшов до Ужгородського міськвиконкому як представник від ромської громадськості обласного центру.

Особливістю *угорських національно-культурних товариств* є з одного боку, сегментація за професійною сферою діяльності, з іншого (не беручи до уваги політичне розмежування ТУКЗ і ДСУУ), це – координація та співпраця всіх організацій задля спільної справи розвитку угорської громади краю¹. Одними з перших виникли товариство угорської інтелігенції (1993; Юрій Дупко) та Закарпатське угорськомовне наукове товариство (1993; Петро Лизанець). Потужну організаційну роботу проводить Закарпатське угорськомовне педагогічне товариство (1996; Ілдико Орос). Професійні організації презентують Спілка угорських журналістів Закарпаття (1998; елемір Кевсегі), Спілка угорських бібліотекарів Закарпаття (1994; Єва Варга) Закарпатське угорське товариство працівників охорони здоров'я (1996; Адальберт-Ференц Чік). Добре представленим є молодіжний спектр громадської самоорганізації угорців краю: Закарпатська угорська асоціація скаутів (1992; Павло Попович), Закарпатське угорськомовне товариство студентів та молодих дослідників (1998; Тетяна Турані), Закарпатська демократична спілка угорської молоді – «Гордіус» (1999; Йосип Торпоі), Демократична спілка молодих угорців (2006; Нандор Дупко).

Із початку 1990-х років значну громадську роботу проводило обласне товариство *російської культури* «Русский дом». Серед його ор-

¹ Токар М. Етнічна палітра громадських організацій Закарпаття / Маріан Токар // Регіоналістика. Інформаційно-аналітичний журнал Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики. – 2011. – № 1. – С. 33.

ганізаторів були відомі представники інтелігенції Ужгорода – лікар Володимир Пахмурний, науковець Світлан Мітряєва, художник Тетяна Романова, педагог Світлана Махортова. Згодом (з 1998 року) в області було утворено відділення Всеукраїнської громадської організації «Руський рух України» (Олексій Шестаков) та товариство російської культури «Русь» (1999; Володимир Салтиков). У 2007 році виникли ще дві організації – Товариство руської культури – «Руський світ» (Костянтин Тимофеев) та «Руський культурний центр «Київська Русь» (Юрій Гецько). Головні напрямки їх діяльності – пропагування російської культурної спадщини через наукові конференції, фестивалі тощо.

Поряд із угорцями піонерами громадської самоорганізації в умовах розпаду СРСР стали *румуні Закарпаття*. Вже в 1989 році відбулося організаційне оформлення соціально-культурного товариства румун Закарпаття імені Джорджа Кошбука. Першим головою товариства був журналіст Іван Мигалко, пізніше його очолювали Василь Марина, педагог з села Глибокий Потік, Юрій Симйонка, лікар із Солотвина. Зараз товариство очолює вчитель Юрій Опріш. Слід зауважити, що товариство було єдиною структурою з числа громадських організацій національних меншин, яке не підтримало ідею автономії Закарпаття. У спільній заяві 13 жовтня 1991 року до Закарпатської обласної Ради, Голови ВРУ Л. Кравчука за незалежну Україну та автономне Закарпаття в її складі були прізвища лідерів товариств карпатських русинів (В. Сочка), «Відродження» (Е. Кайнц), «Рома» (А. Поп), ТУКЗ – КМКС (М. Товт), словацьке товариство ім. Л. Штура (Й. Горват).

У кінці 1990-х – на початку 2000-х років розгорнули діяльність Соціально-культурне товариство румун Закарпаття імені Іоана Міхалі де Апша (1999; Василь Йовдій), обласна румунська спілка «Дачія» (2001; Іван Ботош) та товариство румунської молоді «М. Емінеску» (2003; Іван Бокоч). Головними напрямками діяльності організацій є інформаційна робота, проведення масових культурних заходів і налагодження співпраці з Румунією. Серед проблем, на яких наголошують представники румунських громадських організацій краю: відновлення роботи змішаної міжурядової українсько-румунської комісії, оновлення договору між міністерствами освіти України та Румунії, проблеми з опануванням державною мовою в школах з румунською мовою викладання, можливість парламентського представництва румунів Закарпаття¹.

Найбільш потужною організацією *закарпатських словаків* є обласна культурно-освітня організація «Матіца Словенска» на Закарпатті (1993), яку понад двадцять років очолює Йосип Гайніш. Власне його довготримале одноосібне представництво словаків краю, підозри у

¹ Опріш Ю.М. Румуні Закарпаття: питання розвитку та перспектив / Юрій Михайлович Опріш // Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 28 – 29 травня 2013 року, м. Ужгород, Україна. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2013. – С. 130.

зловживаннях при будівництві в Ужгороді Центру словацької культури стали причиною різкої критики Йосипа Гайніша з боку словацьких громадських активістів у засобах масової інформації¹. Насамперед, йдеться про товариство словаків Закарпаття імені Людовіта Штура (1992; Валерія Баланко) і товариство словацької інтелігенції Закарпаття (2000; Ернест Горват).

Значну роботу проводить Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство словацьких жінок «Довіра» (1999; Марина Дудаш). Воно поєднує правозахисну, культурно-освітню та видавничу діяльність. Щорічно товариство «Довіра» бере участь у «Постійній конференції», яку організовує «Уряд для закордонних словаків» (Словаччина, Братислава). У 2003 році товариство «Довіра» стало членом «Світової асоціації словаків за кордоном», метою якої є збереження та розвиток національної, культурної та мовної ідентичності словаків світу, створення сприятливих умов для співпраці зі Словацькою Республікою, налагодження та підтримка контактів зі словацькими міжнародними організаціями².

Євреї Закарпаття представлені трьома обласними організаціями: обласне єврейське культурно-освітнє товариство (1993; Наум Репкін), товариство угорськомовних євреїв (2001; Адальберт Губерт) і представництво філії «Сохнут – Україна» в Закарпатській області (2009; Тетяна Стужук). З 2000 року розгорнув свою діяльність обласний благодійний фонд «Хесед Шпіра» (директор Михайло Галін). Німецьку національну меншину Закарпаття репрезентують обласне товариство німців «Відродження» (1990; Золтан Кірман) та обласна організація «Німці Закарпаття» (2000; Валентина Фехтел).

Шість нечисельних етнічних громад краю представлені по одному товариству з обласним статусом: товариство польської культури імені Гневи Волосевич (1995; Галина Вакарова), товариство вірменської культури культури Закарпаття Закарпаття «Арарат» (1996; Вардан Товмасян), Закарпатське обласне культурне товариство білорусів «Сябри» (1999; Анатолій Донець), Закарпатська обласна організація Конгресу Азербайджанців України (2000; Закір Геюшев), обласне культурно-просвітнє товариство греків Закарпаття «Еллада» (2004; Анжела Хайтул), Закарпатське товариство чеської культури (2011; Тетяна Сергієнко).

Для задоволення потреб національних меншин, сприяння діяльності їх організацій у жовтні 1999 року в Ужгороді відкрито перший

¹ Коли Матіца Словенська стане матір'ю всіх словаків України? або: Темні справи Гайніша // Новинка. – 2010. – 27 листопада. – С. 4; Культурні війни – 2 // Новинка. – 2012. – 2 марта. – С. 4.

² Закарпатське обласне культурно-просвітнє товариство словацьких жінок «Довіра» [Електронний ресурс] // Центр культур національних меншин Закарпаття. – Режим доступу : <http://centerkultur.xtreemhost.com/archives/666>

в Україні *Центр культур національних меншин Закарпаття*, на базі якого всі національно-культурні товариства мають можливість безкоштовно проводити збори, конференції, культурно-масові заходи, приймати гостей тощо. При Центрі діє координаційна рада з числа голів національно-культурних товариств, на засіданнях якої обговорюються актуальні проблеми національних меншин.

У серпні 2005 року було створено *Громадську колегію* як дорадчий орган при голові Закарпатської обласної державної адміністрації, до складу якої входять також голови національно-культурних товариств регіону. Однією з форм взаємодії влади та громадськості є зустрічі керівництва облдержадміністрації з представниками національних меншин, за результатами яких готуються відповідні рішення та доручення очільника області.

Таким чином, мультикультурна мозаїка Закарпаття, яка формувалася впродовж століть, представлена русинами/українцями, угорцями, румунами, ромами, росіянами та білорусами, словаками, німцями, євреями, громадами поляків, чехів, вірменів, азербайджанців і греків. Компактне розселення в сільській місцевості та дисперсне проживання етнічних громад у містах краю витворило закарпатську модель мирного поліетнічного та поліконфесійного співіснування.

В умовах перебування краю в складі Чехословаччини (1919 – 1939) були створені сприятливі умови для легітимного представництва інтересів як чисельно домінуючого українського населення, так національних меншин. В середовищі українців сформувалася нова генерація національно свідомих громадян. Цей елітотворчий процес отримав своє інституційне втілення у діяльності політичних партій та громадських організацій. Зрештою спричинив державотворчий потенціал Карпатоукраїнської держави. Поряд з цим угорська, єврейська та німецька етнічні громади Підкарпатської Русі отримали можливість політико-партійної структуризації.

Під час перебування в складі Угорщини (1939 – 1944) можливості політизації етнічних громад краю були зведені практично нанівець. Попри декларовану офіційну двомовність, фактично відбувалася поступова мадяризація Закарпаття. В обставинах терору були дискриміновані закарпатські євреї та роми. Через встановлення радянської влади, в середині 1940-х років подібна доля вже спіткала угорців і німців краю. Владний тоталітарний режим всіляко сприяв утвердженню радянського інтернаціоналізму, а фактично утвердженню етнополітичної моделі російськомовного домінування та асиміляції.

У кінці 1980-х – на початку 1990-х років відбувається етнополітичний та етнокультурний ренесанс Закарпаття. Були створені національно-культурні товариства національних меншин, які стали потужними центрами формування лідерів думок, громадських

активістів, політичних діячів. Найбільш динамічним процесом національного відродження були охоплені угорці Закарпаття, які прагнули реалізувати ідею національно-територіальної автономії. З початку 1990-х років у форматі Угорського автономного територіального округу, а в 2000-х роках за активного лобювання ТУКЗ через створення Притисянського району. Крім цього закарпатські угорці вже з середини 1990-х років домоглися парламентського представництва. На обласному рівні національна меншина представлена як у Закарпатській обласній раді, так районних і місцевих радах. Водночас політико-партійне протистояння «КМКС» ПУУ (Міклош Ковач) та ДПУУ (Іштван Гайдош) створює перешкоду для більш широкого формату представництва у владі, чим відверто користуються домінуючі політичні сили України та регіональний політикум.

Прикордонне розташування Закарпатської області, активна політика сусідніх держав щодо підтримки своїх співвітчизників (насамперед, Угорщини та Румунії) спричинила феномен біпатризму. Впродовж останнього часу поступово збільшилася кількість мешканців краю, які володіють румунськими та угорськими паспортами. В умовах нормативно-правової невизначеності подібне status quo спричиняє додаткові ризики для національної безпеки України.

Етнополітичною «родзинкою» Закарпаття є політичне русинство. В умовах розпаду Радянського Союзу, через комплекс зовнішніх та внутрішніх чинників в краї сформувались етнокультурний, поміркований та радикальний вектори русинського руху. Можна констатувати акматичні фази його громадської активності – початок 1990-х років та середина 2000-х років. Закарпатське русинство залишається надзвичайно фрагментованим і дискурсно неоднозначним. У ньому присутні проєвроатлантична та проросійська течії. Наявні протилежні орієнтації на регіональних політичних лідерів, які його фінансово підтримують.

Широким є спектр громадських організацій національних меншин Закарпаття. В області діє 66 організацій з обласним статусом. Найбільш чисельно представленими є ромські, угорські та русинські національно-культурні товариства. Вони виконують функцію формування еліти національних меншин краю, сприяють утвердженню етнічної самосвідомості та громадянської позиції. Водночас в середовищі багатьох організацій присутні елементи протистояння та конкуренції. Разом з тим діалектика їхнього розвитку породжує нові реалії громадянського суспільства та полікультурного діалогу початку XXI століття.

Політологічний аналіз історико-культурних передумов формування електоральної специфіки Чернівецької та Закарпатської областей

За роки незалежності Україна намагається позбутися залишків тоталітарної моделі регіональної командно-адміністративної політики. Органи державної влади та різноманітні суб'єкти виборів намагаються враховувати у своїй діяльності запити населення. Тому, дослідження електоральної специфіки областей допомагає виробляти та корегувати державну політику щодо регіонів, оцінювати її ефективність, дозволяє суб'єктам виборчого процесу заручатися підтримкою населення. Особливо актуальним є дослідження специфіки регіонів, які мають спільні особливості. Це допоможе визначити спільні тенденції поведінки виборців у регіонах та дасть можливість органам державної влади уникнути помилок при прийнятті важливих рішень.

На заході України спільними рисами особливо виділяються Чернівецька та Закарпатська області. По-перше, обидві області є поліетнічними, причому поліетнічність пов'язана з географічною специфікою регіонів та з подіями, які відбувалися в різні історичні часи на даних територіях. По-друге – обидві області є прикордонними регіонами. Також серед спільних ознак можна виділити невелику територію регіонів та незначну, порівняно з іншими областями, кількість населення.

Чернівецька область є найменша за територією з областей України, її площа становить 8,1 тисяч квадратних кілометрів, дещо більшою є територія Закарпатської області – 12,8 тис. кв. км. На півдні Чернівецької області проходить державний кордон з Молдовою і Румунією. Закарпатська область має державний кордон на півночі з Польщею, на заході – з Угорщиною і Словаччиною, на півдні – з Румунією. Територія Чернівецької області поділяється на 11 адміністративних районів і має у своєму складі 11 міст, 8 селищ міського типу і майже 400 сільських населених пунктів. Адміністративним центром області є м. Чернівці. На два адміністративних райони більше на Закарпатті, також в склад входять 10 міст, 20 селищ міського типу та 579 сільських населених пунктів. Адміністративним центром Закарпатської області є м. Ужгород.

Формування території областей проходило в непростих історичних умовах, і це безперечно вплинуло на формування елек-

торальної специфіки регіонів. Чернівецька область в нинішніх її кордонах була утворена в серпні 1940 року об'єднанням північної частини Буковини і Хотинського повіту Бессарабії. І хоча в повсякденному житті Чернівецьку область називають Буковиною, ці терміни не є тотожними, адже до складу області увійшла тільки північна частина історичної Буковини, а південна на сьогодні входить до складу Румунії. Довгий період часу територія сучасної Чернівецької області входила до складу різних держав: Молдовського князівства, Османської імперії, Габсбурзької Австрії та Австро-Угорщини, Румунії, Української РСР, а відтак і до складу СРСР. Період, коли край входив до складу Київської Русі та Галицько-Волинської держави охоплює X – IV століття. Далі було входження до Молдавського князівства, яке поширило свою владу і на землі, що раніше належали Галицько-Волинській державі. Після 1538 року Буковина, разом із всім Молдавським князівством, потрапила під владу Османської імперії. Після того як край зайняли австрійські війська, на основі Кючук-Кайнарджійського мирного договору між Туреччиною та Росією, розпочався новий етап в історії Буковини. Землі історичної Буковини опинилися поділеними між Австрійською та Османською імперіями, причому в складі Османської залишилася Хотинщина, яка була перетворена на турецьку райу, тобто мілітаризовану зону. І тільки в 1812 році за Бухарестським мирним договором Хотинщина разом із всією Бессарабією опинилася в складі Російської імперії.

Поразка Австро-Угорщини в Першій світовій війні призвела до розпаду імперії. Українська та румунська громади в таких умовах почали активно діяти з метою захисту своїх інтересів. Депутат сейму Я. Флондор разом із румунськими землевласниками виступили за об'єднання земель Австро-Угорщини, на яких проживало румунське населення, в єдину державу. Ігноруючи інтереси українського населення, вони розглядали Буковину як історичну землю, яка належить тільки румунам. Щоб не втратити політичну ініціативу, лідери українського населення Буковини провели 3 листопада Буковинське народне віче в Чернівцях. Воно ухвалило рішення про розподіл краю за етнічним принципом і висловилося за приєднання до північної частини України території де перепис населення 1910 року зафіксував перевагу українського населення. Президентом української частини Буковини став бувший депутат крайового сейму Омелян Попович. Але далі цих ухвал справа національного самовизначення населення краю не пішла, бо вже 11 листопада румунська армія увійшла у Чернівці. Під владу Румунії потрапила не тільки Буковина, а й Бессарабія. Тільки влітку 1940 року СРСР висунув Румунії претензії щодо Бессарабії та північної частини Буковини, що і призвело до об'єднання

Бесарабії із північною частиною Буковини та утворення Чернівецької області. З 1991 року Чернівецька область входить до складу незалежної України.

Майже на шість років пізніше за Чернівецьку утворилася Закарпатська область – 22 січня 1946 року. Варто зазначити, що територія сучасної Закарпатської області також довгий період входила до складу різних держав: Австро-Угорщини, Чехословацької Республіки, Угорщини, Української РСР. Тут існували й квазідержавні утворення – Гуцульська Республіка, Карпатська Україна, Закарпатська Україна. Вважається, що наприкінці IX століття угорські племена мігруючи зі сходу, почали переходити через Карпати і заселяти Середнє Подунав'я. З тих часів, вочевидь, починається їхня боротьба зі східнослов'янськими племенами, які заселяли територію сучасного Закарпаття і входили до складу Київської Русі. До XIII століття угорці домоглися контролю над цією територією. У середині XVI століття Угорщина і Трансільванія більш ніж на сторіччя попадають у васальну залежність від Османської імперії. Після вигнання турків з Угорщини наприкінці XVII століття на території Закарпаття надовго встановилася влада однієї з найвідоміших правлячих династій Європи – Габсбургів, які в 1867 – 1918 роках були монархами Австро-Угорщини. Після поразки Австро-Угорщини в роки Першої світової війни (1914 – 1918 рр.), на основі рішень Паризької мирної конференції, Сен-Жерменського мирного договору в 1919 році та Тріанонського договору в 1920 році Закарпаття одержало статус автономії у складі Чехословацької Республіки. Наприкінці 1938 року, коли Гітлер розчленував Чехословацьчину в результаті проведення двох арбітражів у Відні, всі південні райони Закарпаття, де проживала більшість угорського населення були передані Угорщині. На початку 1939 року на території краю виникло нове державне утворення – Карпатська Україна. У березні 1939 року війська Гортистської Угорщини окупували територію всього краю і припинили існування цього державного утворення. Після визволення краю Червоною Армією в жовтні 1944 року в Закарпатті була проголошена самостійна держава – Закарпатська Україна зі своїм урядом – Народною Радою. Це державне утворення існувало лише до липня 1945 року, коли відбулося приєднання до УРСР. Підставою стало волевиявлення населення краю шляхом прийняття Першим З'їздом народних комітетів Закарпатської України «Маніфесту про возз'єднання з Радянською Україною». З серпня 1991 року Закарпатська область є адміністративно-територіальною складовою незалежної України.

З історичних аспектів утворення областей видно що ці два регіони формувалися впродовж багатьох віків перебуваючи під впливом багатьох держав. Саме перебування під впливом різних держав

виробило у ментальності населення Чернівецької та Закарпатської областей гнучкість у поведінці, яка проявляється у лояльному ставленні до влади. Науковець А. Круглашов зазначає, що радянський період в історії обох регіонів особливо сприяв виробленню лояльності до влади, яка відкривала, в обмін на вимогу відданості з боку місцевого населення нові соціальні горизонти, зокрема шлях до професійної, управлінської партійної кар'єри не лише у місцевому, але й в республіканському і всесоюзному масштабах¹. Історично зумовлена гнучкість поведінки на сьогодні частково впливає на формування громадської думки в регіоні, підтримку населенням областей того чи іншого вектора як зовнішньої так і внутрішньої політики Української держави.

Окрім розглянутих історичних передумов, чільне місце займають соціокультурні аспекти формування електоральної поведінки обох областей. Вони відіграють важливу роль при виробленні державної політики, оцінці її ефективності та відповідності мети, при проведенні виборчих кампаній дозволяють уникати конфліктних ситуацій. Найбільш репрезентативним та достовірним джерелом інформації, необхідної для вирішення зазначених завдань, є дані переписів населення. В сучасних пізнавальних та етнополітичних контекстах надзвичайно актуальними є матеріали Всеукраїнського перепису 2001 році.

Хоча обидві області невеликі за територією, проте вони є густонаселеними. Загальна кількість наявного населення Чернівецької області, за уточненими даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року становила 922,8 тисячі осіб², Закарпатської – 1254,6 тис. осіб³. У складі електорату областей найбільш помітні такі дві соціальні групи, як міські та сільські жителі. Кількість міського населення Буковини складала 373,5 тисячі осіб, або 40,5%, сільського – 549,3 тисячі осіб, або 59,5%. Порівняно із 1989 роком, чисельність міського населення зменшилася на 21,5 тисячі осіб, а сільського – збільшилася на 6,3 тисячі осіб⁴. Подібні тенденції зменшення кількості міського населення та збільшення сільського спостерігалася і в Закарпатті:

¹ Круглашов А. Регіональна етнополітична стабільність: історична ретроспектива (на прикладі Чернівецької області) / Анатолій Круглашов // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т. III. – Чернівці: Рута, – С. 28.

² Перегляд результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Загальна кількість наявного населення Чернівецької області // http://www.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_chrnv/.

³ Поточний архів Закарпатського обласного управління статистики. Розподіл населення за національністю та рідною мовою за даними перепису 2001 року. Закарпатська область. Все населення. Таблиця 5.1. Постійне населення. Абсолютні дані.

⁴ Про кількість та склад населення Чернівецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Чисельність міського і сільського населення // <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/chernivtsi/>.

кількість міського населення зменшилася порівняно з 1989 роком на 9,5 відсотка і склала 466,0 тис. осіб, сільського зросла на 7,5 % до 792,3 тис. осіб ¹.

У регіонах на даний час простежується зменшення чисельності населення. Так, у 2006 році кількість населення Чернівецької області становила 906,3 тисячі осіб ², тобто за 5 років його чисельність скоротилася на 16,5 тисяч осіб. Віковий склад населення, зафіксований Всеукраїнським переписом населення, характеризувався зменшенням частки дітей у загальній кількості населення поряд із суттєвим збільшенням частки осіб у віці, старшому за працездатний, що значно ускладнює демографічну ситуацію в областях і свідчить про постаріння населення. В непростих соціально-економічних умовах молоді сім'ї виховують одну – максимум двох дітей. Вагома частина молоді виїжджає за кордон, а після повернення також намагається виховувати максимум двох дітей. Для міського населення актуальною стає західноєвропейська тенденція за якою молоді люди намагаються спочатку зробити кар'єру а вже потім створювати сім'ю. Першою причиною скорочення кількості населення є природній чинник, другою – масовий виїзд людей на заробітки за кордон. Чимала кількість жителів Чернівецької та Закарпатської областей працює на теренах Російської Федерації. Втім, усе більше знаходять роботу поза межами СНД. Крім наявності вільних робочих місць, напрям трудової міграції визначають й інші фактори. Так, спорідненість слов'янських мов впливає на те, що у Польщі, Словаччині або Чехії людина, яка володіє українською та російською мовами, легше пристосовується до умов проживання та праці. Так само той, хто володіє румунською, скоріше починає розуміти мови романської групи – італійську, іспанську, португальську. В Італію, Іспанію та Португалію останнім часом виїжджає на заробітки значна кількість буковинців. Чимало чернівчан працюють в Ізраїлі, де вони мають зв'язки з колишніми співгромадянами, а значна частина цієї близькосхідної країни розуміє російську мову. Виїжджають також буковинці та закарпатці в Австрію та Німеччину, до того ж традиційні контакти регіонів з цими країнами полегшують шукати роботу.

Серед соціокультурних аспектів виділяються кількісні показники якісних ознак етнічної структури населення та мовної самоідентифікації людей. Зазначимо, що попри значні зміни у складі населення Чернівецька та Закарпатська області продовжують залишатися поліетнічними (див. *Табл. 1*).

¹ Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Чисельність міського і сільського населення // <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/zakarpattya/>.

² Хотинська Х. Буковинки живуть у середньому на 10 років довше, ніж чоловіки. Або шлюбів стає більше / Х. Хотинська// *Вечірні Чернівці*. – № 9 (73), 1 березня 2007 р. – С. 3.

Таблиця 1

**Склад населення Чернівецької та Закарпатської областей
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року**

	Чернівецька (тис. осіб)	Закарпатська (тис. осіб)	Чернівецька у % до під- сумку		Закарпатська у % до підсумку		Чернівецька	Закарпатська
	2001 р.	2001 р.	2001 р.	1989 р.	2001 р.	1989 р.	2001 рік у % до 1989	2001 рік у % до 1989
Українці	689,1	1010,1	75,0	70,8	80,5	78,4	103,4	103,4
Угорці	-	151,5	-		12,1	12,5	-	97,3
Румуни	114,6	32,1	12,5	10,7	2,6	2,4	114,2	109,0
Молдавани	67,2	-	7,3	9,0	-	-	79,5	-
Росіяни	37,9	31,0	4,1	6,7	2,5	4,0	60,1	62,7
Цигани	-	14,0	-	-	1,1	1,0	-	115,4
Словаки	-	5,6	-	-	0,5	0,6	-	77,7
Німці	-	3,5	-	-	0,3	0,3	-	103,0
Поляки	3,4	-	0,4	0,5	-	-	71,6	-
Білоруси	1,5	-	0,2	0,3	-	-	51,8	-
Євреї	1,4	-	0,2	1,8	-	-	8,8	-
Інші національності	3,9	-	0,4	0,2	-	-	103,6	-

Науковець І. Буркут підкреслює, що населення Буковини відрізняється поліетнічністю, пов'язаною з географічним розташуванням краю на кордоні між двома великими етнічними масивами та з переселенською політикою, котру проводили держави, до складу яких входила Буковина ¹. Звичайно, географічне розташування та переселенська політика вплинули на поліетнічність і Закарпатської області.

Українців у Чернівецькій області проживає 75 % від усього населення області, в Закарпатській вони складають 80,5 відсотка. Відзначимо, що у порівнянні з 1989 роком в регіонах збільшилась кількість українців на 4,2% та 2,1%. На другому місці за чисельністю знаходяться румуни в Чернівецькій – 12,5% та угорці в Закарпатській

¹ Буркут І.Г. Історичні та етнічні особливості регіону / І.Г. Буркут // Курс України на інтеграцію до Європейського Союзу: регіональні виміри громадської підтримки. (Наукове видання). – Чернівці: Прут, 2000. – С. 9.

– 12,1%. Якщо порівняти дані 1989 року то можна побачити зростання чисельності румунів Буковини на 1,8% та зменшення угорців Закарпаття на 0,4%. Серед інших чисельністю виділяються молдовани, росіяни, поляки, білоруси, євреї в Чернівецькій та румуни, росіяни, цигани, словаки, німці в Закарпатській областях. Можна визначити наступні райони компактного проживання представників етнічних груп Чернівецької області:

- румуни – Глибоцький, Герцаївський, Сторожинецький райони та м. Чернівці;
- молдавани – Глибоцький та Новоселицький райони;
- росіяни – м. Чернівці, Глибоцький та Сокирянський райони;
- євреї – м. Чернівці;
- поляки – Глибоцький та Сторожинецький райони.

На Закарпатті до районів компактного проживання етнічних груп можна віднести наступні:

- угорці – Берегівський, Виноградівський, Ужгородський, Мукачівський, Тячівський, Хустський райони;
- румуни – Тячівський район (Солотвино, Діброва (Нижня Апша), Глибокий Потік, Топчино, Подішор, Бескеу, Корбунешть, Малий Боуц, Великий Боуц), Рахівський район (Біла Церква, Середнє Водяне, Добрик, Плаюц);
- росіяни – м. Ужгород, м. Мукачево.

Серед районів Чернівецької області певною електоральною специфікою відзначаються гірські – Путільський та Вишницький, географічно та етнографічно тісно пов'язані з сусідньою Івано-Франківською областю. Відносячись у етнографічному плані до Гуцульщини, їхнє населення усвідомлює в той же час свою належність до України в цілому і відрізняється підкресленою орієнтацією на українські національні цінності. Для нього характерним є консерватизм, у певній мірі залишки патріархальності¹. Відрізняються електоральною поведінкою Хотинський, Кельменецький, Сокирянський та Новоселицький райони, які залишилися в складі Чернівецької області після приєднання північної частини Бессарабії до Радянського Союзу та реорганізації Хотинського повіту. Також у складі Чернівецької області виділяється Герцаївський район. Місцеве населення там складається переважним чином з румунів, які підтримують тісні зв'язки з сусідніми населеними пунктами Румунії. На електоральній карті Закарпаття можна виділити Берегівський, Виноградівський, Ужгородський, Мукачівський райони. На даних територіях компактно проживають угорці і це надає районам елек-

¹ Буркут І.Г. Історичні та етнічні особливості регіону / І.Г. Буркут // Курс України на інтеграцію до Європейського Союзу: регіональні виміри громадської підтримки. (Наукове видання). – Чернівці: Прут, 2000. – С. 12.

торальної специфіки, яка проявляється як у повсякденному житті, так і під час конкретних політичних подій. Наступну групу утворюють населені пункти компактного проживання румунів Тячівського та Рахівського районів. Компактність проживання угорців та румунів робить їх потужною політичною силою на виборах.

Мовний склад населення областей, за даними Всеукраїнського перепису ¹, можна охарактеризувати наступним чином. 75,6% населення Чернівецької області вважали українську мову своєю рідною. Вищий відсоток тих хто вважав своєю мовою українську зафіксовано на Закарпатті – 81,0%. Серед етнічних груп виділяється те, що 6,8% румунів, 3,2% молдованів, 8,1% росіян в Чернівецькій області та 2,6% угорців, 0,6% румунів, 8,1% росіян в Закарпатській визнали українську своєю рідною мовою. Набагато вищий відсотковий рівень визнання української мови рідною простежується серед поляків (47,8%), білорусів (19,0%), євреїв (23,8%) Буковини та циган (16,4%), словаків (42,1%), німців (38,9%) Закарпаття. Пояснити таке явище можна кількома припущеннями. По-перше, угорців та румунів можна вважати одними з найстійкіших щодо асиміляції етнічних груп України завдяки компактному розселенню на території одного чи кількох районів області. По-друге, окремі райони, де компактно проживають румуни чи угорці, межують з Румунією чи Угорщиною. На етнічному та мовному факторах спекулюють різноманітні політичні сили під час виборчих кампаній та сусідні країни.

Визначають електоральну специфіку сусідніх регіонів також конфесійні особливості областей, що мають певний, хоча й далеко не визначальний вплив на поведінку мешканців. На теренах Чернівецької та Закарпатської областей віруючими себе визначають орієнтовно 70% населення, проте активно практикуючими віруючими є близько 8% населення. Традиційно більшість віруючих буковинців (53%) як українського, так і румунського походження сповідує православ'я. Дослідники зазначають, що історично позиції православної церкви були досить сильними на Буковині ². Також православ'я сповідує більшість закарпатців. Меншу частину, проте достатньо велику, формують прибічники греко-католицької церк-

¹ Про кількість та склад населення Чернівецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Мовний склад населення Чернівецької області // <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/chernivtsi/>; Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Мовний склад населення Закарпатської області // <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/zakarpattya/>.

² Скорейко Г.М. Греко-католицька і православні церкви на Буковині у кінці ХХІІІ - на початку ХХ ст.: деякі аспекти протистояння / Г.М. Скорейко // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснуванню Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. У двох томах. Том 1: Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги, ХХІ. – 2005. – С. 364.

ви в Закарпатській області (370 громад). Також у Закарпатті можна виділили римо-католиків, проте їхня кількість є незначною. У Чернівецькій області, порівняно з Закарпатською, католики складають невелику частину. Більшість римо-католиками Буковини є етнічні поляки, але серед віруючих цієї конфесії є певна кількість українців, румунів, німців і навіть росіян. Греко-католики у Чернівецькій області – переважно етнічні українці, але свого часу сюди переселилася і певна кількість трансільванських румунів, що відносилися до цієї конфесії¹. Греко-католикам в Чернівецькій області належить 25 громад, римо-католикам – 30 громад.

Окреме місце в Чернівецькій області посідають росіяни-старообрядці. Давні традиції на Буковині та Закарпатті має і протестантизм. Хоча більша частина населення областей вважає себе православними, проте сукупна кількість активно віруючих членів різних протестантських громад в області майже на рівні за кількістю активно віруючих православних УПЦ та УПЦ КП. При цьому треба мати на увазі, що до цього числа входять не тільки віруючі традиційних протестантських церков (яких в областях небагато) чи таких течій, які вже можна назвати традиційними, як баптисти, євангелісти та адвентисти. Більшість цієї групи під назвою «протестантські церкви», становлять віруючі різних так званих «нових релігійних рухів», передусім різноманітних угруповань. Членство в таких релігійних громадах буває тільки «активним», тобто майже немає таких людей, які називають себе протестантами і водночас регулярно не брали б участі в богослужіннях. Неопротестантські громади тісно пов'язані зі своїми духовними центрами, що розташовані в Північній Америці та Західній Європі. Це, безумовно, впливає на їхні зовнішньополітичні орієнтації та електоральну поведінку. Після розпаду СРСР діяльність протестантських конфесій значно активізувалася. Маючи великий досвід діяльності, вони швидко поширюють свій вплив. Протестантські громади розподіляють гуманітарну допомогу, що надходить з-за кордону, дбають про вирішення життєво важливих питань, які виникають у віруючих. Все це приваблює людей, що опинилися на самоті з важкими проблемами, характерними для так званого перехідного періоду. Конкуренція між релігійними громадами змушує їх шукати сучасні форми залучення нових членів, постійно дбати про зростання кількості віруючих і впливу своїх громад у суспільстві. Особливу активність тут проявляють неопротестанти, що мають найтісніші духовні зв'язки з Заходом.

Проте, найбільша кількість громад у Чернівецькій та Закарпатській областях належить до Української Православної Церкви Мос-

¹ Буркут І.Г. Історичні та етнічні особливості регіону / І.Г. Буркут // Курс України на інтеграцію до Європейського Союзу: регіональні виміри громадської підтримки. (Наукове видання). – Чернівці: Прут, 2000. – С. 9.

ковського Патріархату. На Буковині з 1029 громад до УПЦ МП належать 399 зареєстрованих та 1 незареєстрована, на Закарпатті з 1488 до УПЦ МП належать 557 зареєстрованих.

На даний час можна спостерігати процес глибокої політизації релігійно-церковного життя, який активізується під час виборчих кампаній та в кризових ситуаціях. В суспільстві спостерігаються зустрічні тенденції: з одного боку, політичні діячі, партії та блоки намагаються використати релігійні організації, опертися на високий авторитет церкви в суспільстві; з іншого – духовенство, церковний актив досить інтенсивно прилучається до політики, прагнучи лобіювати власні інтереси, співпрацюють із політичними організаціями. Нині практично жодна з конфесій не залишається осторонь соціально-політичних реалій і активно впливає на формування громадської думки щодо конкретних подій, політиків, доцільності прийняття участі у виборах тощо. Сьогодні майже кожен 10 віруючий визнає, що повністю або частково прислухається до тих політичних ідей, котрі пропагуються в релігійній організації або громаді. Показниками політизації релігійного життя стало також і помітне зростання кількості навколоцерковних політизованих структур. За наявності певної частини політичних партій та релігійних організацій відбувається об'єктивний процес переплетіння поліконфесійності з багатопартійністю. Конфесійний фактор досить суттєво впливає на електоральну специфіку, проте не слід переоцінювати його важливість.

Спільним в історії двох областей є використання етноніма «русин», навколо якого зараз в Закарпатській області продовжуються дискусії. Впродовж століть корінне населення Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття називало себе русинами, рідше руснаками. Етнонім зберігав історичну пам'ять про Київську Русь, про тісні зв'язки народу, територія якого внаслідок складних історичних обставин опинилася розірваною державними кордонами¹. Проте, на рубежі XIX – XX століття етнонім «русин» на Буковині був поступово замінений самоназвою «українець». Самоназву «русин» активно використовували для агітаційної діяльності москвофіли, які прагнули об'єднання з Російською імперією та доводили тотожність русинів та росіян. На противагу їм народовці втілювали в суспільну свідомість етнонім «українець», який повільно і витіснив традиційну самоназву «русин». Даний етнонім сьогодні зберігся лише там, де на протязі тривалого часу окремі групи населення існували в ізоляції від основного свого етнічного масиву.

На сьогодні дана самоназва частково використовується в Закарпатській області та на сході Словаччини. Також цей етнонім розпо-

¹ Буркут І.Г. Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону) / І.Г. Буркут. – Чернівці: Прут, 2005. – С. 98.

всюджений в сербській Воеводині та прикордонних з нею районах Хорватії¹, Польщі та Югославії². Слід також відзначити общини русинів Канади та США, які намагаються здійснювати вплив на поведінку населення, яке називає себе русинами, в Україні та в інших країнах. Діаспора в даних країнах постійно прагнула активізувати дії русинів, «бралася до серйозних організаційних заходів, прагнучи допомогти своєму рідному краєві»³. Різняться і статистичні дані щодо кількості русинів. Так, за підрахунками Карпатсько-Русинського наукового центру у США, чисельність русинів у Закарпатській області складає близько 650 тисяч⁴, натомість, перепис населення України в 2001 році вказав, що русинами вважають себе 10 тис. чоловік цієї області⁵. Дані Карпатсько-Русинського наукового центру не слід сприймати як істинні, адже не вказано коли проводився підрахунок та за якими методами. Використовуючи необ'єктивні дані частина публіцистів та науковців мають вихідну позицію від якої можна відштовхуватися для пропаганди ідей, які ніяким чином не спрямовані на консолідацію українського народу. Виокремити специфіку електоральної поведінки русинів ми не можемо, оскільки дана община не проживає компактно. Оскільки на початку 1990-х років «натхненниками сучасного «русинства» на Закарпатті виступила Комуністична партія, лідери якої здебільшого й контролюють більшість русинських організацій краю, спрямовуючи їхню діяльність у русло проросійської орієнтації»⁶, то можемо припустити, що русинські організації підтримували цінності цієї політичної сили та поширювали їх серед своїх прихильників. На теренах Чернівецької області підтримкою цінностей, які продукуються Російською Федерацією, виділяються росіяни-старообрядці.

Особливість електоральної специфіки Чернівецької та Закарпатської областей залежить від багатьох факторів. Всі фактори можна віднести до двох основних груп чи передумов – історичні та соціокультурні. Довгий період часу території сучасних областей знаходились під владою різних держав. Відповідно, стереотипи суспільної свідомості, які пов'язані з історичною пам'яттю народу та з

¹ Буркут І.Г. Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону) / І.Г. Буркут. – Чернівці: Прут, 2005. – С. 98-99.

² Лосик К. Народ є – національності нема, або деякі дані про Підкарпатських русинів / К. Лосик // <http://www.brama.com/survey/messages/18963.html>.

³ Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 - 1948) / Павло Роберт Магочій. – Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994. – С. 51.

⁴ Лосик К. Народ є – національності нема, або деякі дані про Підкарпатських русинів / К. Лосик // <http://www.brama.com/survey/messages/18963.html>.

⁵ Буркут І.Г. Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону). – Чернівці: Прут, 2005. – С. 98.

⁶ Червак Б. Гідра сепаратизму // Час. – №11, 15 березня 2007 р. – С. 3.

уявленнями про оточуючий світ, що формуються в родині, школі, постійному колі спілкування відіграють визначальну роль у орієнтаціях населення областей. Разом з тим історичні передумови сформували у ментальності населення обох областей гнучкість у поведінці. Водночас, не менше впливають етнічний і мовний фактори та діяльність країн-сусідів, які намагаються різноманітними методами впливати на представників різних етнічних груп, що проживають на території областей. До важливих факторів впливу на регіональну специфіку можна віднести також соціально-демографічні характеристики населення областей та належність до тієї чи іншої релігійної конфесії.

Частина 2

Електоральна участь та електоральна поведінка

Еволюція геоструктури електоральної участі громадян України

Незважаючи на всі розчарування в практичному функціонуванні української демократії, вибори залишаються реальним механізмом зміни влади, а участь громадян у них – суттєвим механізмом впливу на політичний процес. Участь в електоральних процесах приводить до того, що методом спроб та помилок громадяни формують для себе достатньо чітку картину про те, яким чином співвідносяться основні гілки влади, якими є принципи їх функціонування у міжвиборчий період та можливості участі громадян у міжвиборчому політичному дискурсі. Проблема геоструктури електоральної участі давно викликає значний інтерес наукового співтовариства. Основними причинами формування цього інтересу в українській політичній науці є цілком об'єктивні передумови, які конкретизуються окресленням небезпечної тенденції до політичної регіоналізації України. Проблема геоструктури електоральної участі як на теоретико-методологічному, так і на практичному рівні є недостатньо дослідженою. Відсутність точних даних про співвідношення регіональних, національних і загальногромадянських цінностей у системі мотивації електорального вибору громадян України та особливості їх проявів на регіональному рівні спонукає деяких дослідників до спроб гіперболізації, применшення чи навпаки, заперечення існування явища регіональних моделей політичної участі.

Здійснюючи аналіз еволюції геоструктури електоральної участі громадян України, по-перше, звернемося до президентських електоральних циклів; по-друге, послуговуватимуся динамічною моделлю регіонального простору, згідно з якою він завжди розуміється як *чийсь*, тобто простір дій того чи іншого суб'єкту: «Територія – це тільки умовне місце, яке може стати частиною *чись* політичної активності, а тому може стати частиною *чийогось* політичного простору»¹. Таке розуміння електоральної геоструктури спонукає до з'ясування особливостей формування регіональних ідентичностей, які лежать в основі формування геоструктури електорального простору України. У політичній науці пострадянських країн сформувалося два основних підходи до аналізу регіональних ідентичностей. Перший підхід базується на понятті патерн регіональний розвиток – «тип відтворення регіональної ідентичності, який формується історично»². Патерн

¹ Дахин А.В. Региональная стратификация политического пространства России: новые подходы и тенденции / А.В. Дахин [Текст] // Политическая наука. Пространство как фактор политических трансформаций. – М., 2003. – № 3. – С. 92.

² Политика и культура в российской провинции [Текст]. – М.; СПб: Летний сад, ИГПИ, 2001. – С. 13.

визначається як аналог габітусу П. Бурдьє, – це матриця, соціокультурний код, зразок, модель розвитку. В основі регіональної ідентичності перебувають регіональні традиції й ідеологія, тип заселення й процес засвоєння регіону. Відзначимо, що, на думку прихильників цієї позиції, для аналізу регіональних політичних процесів існує необхідність аналізу неполітичного матеріалу оскільки політичні процеси періоду постсоціалістичних трансформацій «неможливо пояснити тільки в рамках політичної теорії»¹.

Другий підхід заснований на визнанні ключової ролі регіональних еліт у політичних процесах, що відбуваються на регіональному рівні. Регіональні еліти як політичні актори транслюють ідентичність у політичний порядок денний, тому саме їх слід розглядати як найбільш активних агентів формування регіональних ідентичностей². Цією обставиною на практиці активно користуються українські регіональні політичні еліти, які є головними агентами культивування політичних регіональних ідентичностей. Однак, слід наголосити на тому, що «у спеціальній літературі завжди зневажають тим фактом, що регіони, як і нації-держави, також є «уявними спільнотами»³. Як і у процесі державотворення, регіональні діячі конструюють певну просторово-тимчасову ідентичність згідно зі своїми інтересами. Однак, на відміну від процесу державного будівництва, ідентифікаційні символи повинні бути споконвічно максимально доступні розумінню й сприйняттю більшості, що населяє той або інший регіон.

Не заперечуючи провідної ролі регіональних еліт у формуванні регіональних ідентичностей, зауважимо, що другий підхід має тенденцію до суб'єктивізації процесу формування ідентичностей на регіональному рівні. Адже, регіональні еліти формують ідентичності на основі того, що їм дісталось в спадщину від минулого, і переступити через це без виникнення політичних і культурних загроз вони не в змозі. Регіональні еліти завжди мають безліч альтернатив у формуванні регіональних ідентичностей, але ці альтернативи є похідними від *стежки залежностей*, яка створює певний коридор можливостей. Регіональні ідентичності можуть варіюватися як комбінації елементів, створених на основі певної бази, що відрізняються кількісно, ідеологічно, функціонально, але не якісно. Тому, варто наголошувати на патернах як типах відтворення ідентичності: національної (державної), регіональної й місцевої. Регіональна ідентичність може збігатися з територіально-адміністративними границями, але в ряді випадків вона може бути

¹ Политика и культура в российской провинции [Текст]. – М.; СПб: Летний сад, ИПИ 2001. – С. 11.

² Neumann I.B. Russia as Central Europe's Constituting Other / I. B. Neumann [Текст] // East European Politics and Societies. – 1993. – Vol. 7. – № 2.30. – P. 342–364.

³ Ohmae K. The Rise of the Region State / K. Ohmae [Текст] // Foreign Affairs. – 1993. – Vol. 72. – № 2. – P. 79.

більшою або меншою за своїм територіальним, етнічним, історичним обсягом. Патерни мають свою політичну складову, яка відтворює себе в нових формах навіть після значних трансформацій.

Незважаючи на те, що політичний патерн належить до реальності політичного світу, він проявляється не як строго обумовлена структура політичних інститутів або форм політичної діяльності, які можуть суттєво різнитися залежно від конкретно-історичної ситуації, а як матриця кращих типів діяльності й способів політичної організації соціуму. Це означає, що при зміні форм політичної організації суспільства, новий спосіб його організації й спосіб, що йому передував, будуть, швидше за все, однотипні. Політичний патерн регіону містить кілька складових: (1) основні способи реакції регіонального співтовариства на виклики навколишнього середовища; (2) історичні моделі взаємодії політичного співтовариства з навколишнім середовищем; (3) політичний патерн є способом взаємодії еліт і населення з навколишнім світом політичного¹. Ці способи взаємодії реалізуються через кілька структур діяльності еліт. Насамперед, через структури політичної діяльності регіональних еліт, які використовуються у взаємодії з населенням регіону і залежать від специфіки тих ресурсів, якими розпоряджаються еліти. По-друге, через структури політичної діяльності регіональних еліт, які використовуються стосовно політичного Центра. Наявність внутрішніх ресурсів ще не означає, що регіональні еліти вільні у виборі своєї політичної діяльності. Вони вбудовані в політичну систему суспільства, політичний простір, де їхні дії обмежуються об'єктивними стосовно регіону обставинами. Центр не тільки вибудовує відносини з регіонами, він визначає основи внутрішньої структури політичних відносин у регіонах, включаючи й відносини з населенням. По-третє, через структуру внутрішньо-елітних взаємодій, які залежать від структури владних груп у регіоні. Форма організації владних груп визначена як характером політичної системи, так і ресурсною базою регіону. Це найбільш мінлива частина патерна, але водночас відносно стійка стосовно політичної ситуації, політичній системі в цілому. По-четверте, через способи взаємодії мас зі світом політичного. Ці способи можуть задаватися традиційними для даного регіону і визначатися релігійними, етнічними, історичними обставинами, які визначають ставлення населення до влади, політичного центру, місцевої влади, моделей участі в політиці.

Таким чином, політичний патерн є базовою структурою, яка забезпечує наступність, стабільність розвитку, його основна роль полягає у підтримці тих політичних способів відповіді на виклики середовища, які найбільш адекватні історичним умовам. Ситуативні потреби цілком можуть привести до встановлення інших, не харак-

¹ Каганский В. Регионализм, регионализация, пострегионализация / В. Каганский [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://www.archipelag.ru/text/493.htm>

терних для даного суспільства режимів, практик, форм політичної організації, але через певний проміжок часу відбуватиметься повернення до традиційних для даного регіону моделей. Водночас, політичний патерн виступає механізмом, що забезпечує органічний опір зовнішньому середовищу, який може модифікуватися в деталях, але зберігати свій цілісний зміст. Проте, не слід вважати, що політичний патерн абсолютно незмінний. Він піддається еволюції, здатен модифікуватися, насамперед за рахунок включення (або виключення) елементів, які формуються новими умовами. До певної межі ці елементи будуть мати допоміжний, другорядний характер, поки не відбудеться якісна зміна патерна. Політичні трансформації та модернізації ні процеси не руйнують патерни, але стихійно коректують їх, привносять у них нове або повертають їх до старих стандартів.

Сценарії електоральної участі, реалізовані прихильниками Віктора Ющенка та Віктора Януковича на президентських виборах 2004 року, засвідчили важливість аналізу її геоструктури з урахуванням регіональних патернів, яка за своєю складністю корелюється не тільки зі структурою партійної системи, а й структурою політико-ідеологічних орієнтацій громадян нашої держави, ґрунтується на визначенні основних територіальних моделей голосування, що здійснюється шляхом побудови географічних моделей виборчого процесу та факторного аналізу географічних закономірностей голосування. Однією з найбільш продуктивних моделей аналізу електоральної геоструктури є модель *центр – периферія*, яка ґрунтується на тривимірному характері географії політичної системи, коли територія України уявляється системою центрів і периферій по вертикалі та геокультурних ареалів по горизонталі. Модель *центр – периферія*, використовуючи метод розколів, в основі якого є пошук протилежних територіальних груп з полярними типами електоральної участі, передбачає аналіз електорального процесу у його територіальній динаміці, причому *територія* визначається «ключовим поняттям у порівнянні поведінкових структур»¹.

Відомі дослідники С. Липсет та С. Роккан вважають центр-периферійну вісь розмежування суспільства латентним джерелом політичних конфліктів: «Побудова національної держави неминуче породжує територіальний супротив та культурну напругу. Потенційні центри політичного контролю будуть вступати у суперництво між собою: може спалахнути конфлікт між столицею та зростаючими областями провінції; напруга між культурно та економічно розвиненішими областями і відсталою периферією також неминуча»².

¹ Роккан С. Центр-периферийная полярность (Перевод) / С. Роккан [Текст] // Политическая наука. – 2006. – № 4. Научное наследие Стейна Роккана. – С. 73.

² Липсет С.М. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей / С.М. Липсет, С. Роккан [Текст] // Партии и выборы: Хрестоматия; Отв. ред. и сост. Н.В.Анохина, Е.Ю.Мелешкина. В 2-х частях. – М.: ИНИОН, 2004. – Ч. 1. – С. 70.

В Україні центр-периферійна напруга підсилюється тим, що електоральна практика українських регіонів має різний часовий та змістовний вимір, спричинений досвідом історичного розвитку, що, в свою чергу, актуалізує проблему політичної цілісності нашої держави.

Проблема політичної єдності України набула своєї актуальності ще на початковому етапі державотворення. Зокрема, у 1991 році лідер соціалістів Олександр Мороз, висловлюючи позицію СПУ, заявив, що «найважливішою з нинішніх проблем нашого суспільства є проблема його єдності. Саме тому Україні потрібен Президент, здатний бути гарантом єдності. Потрібен Президент як уособлення довіри народу»¹. Це твердження мало всі підстави для існування, оскільки вже на перших виборах Президента України чітко окреслилася геоструктура електоральних позицій виборців – політична меншість зосередилася в трьох західних областях країни – Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській, в яких за найбільш популярного кандидата від національно-демократичних сил В'ячеслава Чорновола проголосувало, відповідно, 75,9%, 57,4% та 67,1% виборців². Основною тенденцією цих виборів стало виразне зменшення підтримки патріотичних та демократично зорієнтованих політичних сил за віссю Захід – Центр – Південь – Схід, яка з кожним президентським електоральним циклом набувала більш наочних форм на рівні моделювання електоральної участі виборців цих регіонів.

Починаючи з виборів 1994 року, можна говорити про певну стабільність електоральної геоструктури у президентських електоральних циклах, яка особливо чітко фіксується у других турах президентських виборів 1994 і 1999 років та у всіх трьох турах виборів 2004 року. У першому турі виборів 1994 року жоден з кандидатів не отримав більше необхідних для перемоги 50% голосів виборців. Перші чотири сходинки виборчого змагання зайняли Л. Кравчук, Л. Кучма, О. Мороз та В. Лановий, які вийшли у другий тур голосування завдяки чіткій регіональній підтримці³. Зокрема, Л. Кравчука підтримали 89,4% виборців у Львівській, 87,8% – у Івано-Франківській, 89,7% – у Тернопільській та 75,7% – у Рівненській областях, натомість за Л. Кучму проголосували 88,8% виборців Криму, по 53,6% – у Донецькій та Луганській областях, 48,5% – у Запорізькій області. Другий тур виборів підтвердив відтворення геоструктури електорального вибору громадян України. Зокрема, підтримка Л. Кравчука зросла у Львівській області до 95,8%, Івано-Франківській – до 94,5%, Тернопільській – до 94,8%, Рівненській

¹ Про Президентство [Текст] // Матеріали I–V з'їздів Соціалістичної партії України / Голова редкол. О.Мороз. – К.: Вибір, 1997. – Т. 1: 1991–1994. – С. 17.

² Офіційні результати виборів Президента України 1 грудня 1991 р. [Текст] // Урядовий кур'єр. – 1991. – 14 грудня. – № 38–39. – С. 1.

³ Офіційні результати виборів Президента України 26 червня 1994 року [Текст] // Урядовий кур'єр. – 1994. – 30 червня. – С. 1.

– до 87,2%; Л. Кучму підтримали виборці Криму (89,7%), Луганської (79,0%), Донецької (79,0%), Запорізької (70,0%) областей. Більше 50% виборців підтримали переможця у Чернігівській, Сумській, Полтавській, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Дніпропетровській, Харківській областях. В інших областях України, окрім Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської та Чернівецької, підтримка Л. Кучми зросла в два і більше разів.

У другому турі президентських виборів 1994 року основна боротьба розгорнулася за центральні області України, де різниця у підтримці виборцями Л. Кравчука та Л. Кучми в першому турі була незначною. Наприклад, у Полтавській області Л. Кравчук отримав 29,5% голосів виборців, Л. Кучма – 28,4%; Миколаївській, відповідно, 36,7% та 33,0%; Кіровоградській, відповідно, 30,0% та 20,9%. Зважаючи на помірковані політичні орієнтації громадян географічного центру України, кандидати другого туру змушені були пом'якшити формулювання своїх політичних позицій. Зокрема, Л. Кучма заявив, що робить все можливе, щоб вивчити українську мову, тоді як Л. Кравчук менш категорично висловлюється щодо статусних позицій російської мови в Україні.

Таким чином, обидва тури президентських виборів 1994 року продемонстрували суттєву різницю у перевагах регіонів України, яка відобразила розбіжності у системі політичних та ідеологічних орієнтацій виборців. Двічі Л. Кравчук перемагав у західних та центральних областях України, Л. Кучма – у східних та південних областях та Криму.

Специфікою президентських виборів 1999 року було те, що як кандидат у Президенти України активну участь у них взяв лідер українських комуністів П. Симоненко. Саме він серед усіх лівих кандидатів перетворився на свого роду маркера, що підтвердив принципи формування геоструктури електорального вибору в незалежній Україні. У першому турі президентських виборів Л. Кучма переміг у 17 регіонах з 27, П. Симоненко – у 7 регіонах Сходу і Півдня України, у Вінницькій та Полтавській областях перемогу здобув О. Мороз, Сумській – Н. Вітренко¹. У другому турі Л. Кучма кількісно зберіг ту частку регіонів України, в яких він переміг у першому турі виборів, однак структура перемоги була дещо іншою за рахунок успіху в Донецькій та Харківській областях. Незважаючи на поразку, за П. Симоненка проголосували виборці більшості індустріальних областей Сходу, індустріально-аграрного Півдня та сільськогосподарського Центру України, що свідчить про заперечення реформаторського

¹ *Вибори Президента України 1999: Інформаційно-аналітичне видання / М.М. Рябець (голова ред. колегії), М.І. Ставнійчук (уклад. інформаційно-аналітичних матеріалів) [Текст]. – К.: ЦВК, 2000. – С. 291–293.*

курсу у вигляді, пропонованому Л. Кучмою. Водночас, протистояння з П. Симоненком забезпечило Л. Кучмі беззаперечну перемогу в усіх західних областях України.

Фактично, логіка протистояння основних кандидатів у другому турі виборів 1994 та 1999 років, в яких брав участь Л. Кучма, була збережена. Порівнюючи підтримку переможця обох президентських кампаній, можна виділити 4 групи областей України, де сформувався та відтворюються моделі електоральних переваг виборців:

- Західні області, які голосували проти Л. Кучми у 1994 році, проте підтримали його у 1999 році (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області).
- Східні області, які менше підтримали Л. Кучму у 1999 році, ніж у 1994 році (Донецька, Луганська, Запорізька області).
- Центральні області, які підтримали Л. Кучму у 1994 році більшою мірою, ніж у 1999 році (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Черкаська області). Винятком є Полтавська область, де рівень підтримки виборцями Л. Кучми знизився на 24,0%.
- Південні області, в яких електоральна підтримка Л. Кучми у 1999 році поступово знижувалася від менш південних до більш південних областей (Миколаївська, Одеська, Херсонська області, АРК) ¹.

Аналіз електоральної геоструктури політичної участі засвідчує, що у другому турі виборів 1999 року в Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях віддали свої голоси за Л. Кучму на 88% громадян більше, ніж у другому турі виборів 1994 року, у Волинській, Рівненській, Закарпатській областях цей показник становив 59 – 66%. Відповідно, у східних областях України та Автономній Республіці Крим електоральна підтримка Л. Кучми у 1999 році знизилася на 46 – 47%. Слід зазначити, що у всіх регіонах, де у 1994 році виборці віддали свої голоси за Л. Кучму, у 1999 році перемогу здобув П. Симоненко. Це переконливо свідчить, по-перше, про дихотомічне голосування за системою ідеологічних цінностей, по-друге, про стабільність ідеологічних орієнтацій громадян України, оскільки у другому електоральному циклі Л. Кучма використовував імідж *червоного директора*, популярного на Сході України, тоді як у третьому електоральному циклі він виступав з *державницьких та антикомуністичних* позицій, поширених серед громадян західних областей України. До того ж, електоральна участь у другому турі президентських виборів 1999 року у більшості громадян заходу держави мала протестний характер, оскільки вони голосували не за Л. Кучму, а проти його про-

¹ Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Монографія / Н.Ю. Ротар [Текст]. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 129.

тивника – П. Симоненка, який унаочнював небезпеку повернення до комуністичного минулого.

Геоструктура голосування у другому турі виборів 1999 року виявила низку основних тенденцій політичної участі громадян на виборчих етапах президентських електоральних циклів перехідного періоду. По-перше, чітко окреслилася тенденція до зниження електоральної активності громадян. У виборах взяли участь тільки 68,4% виборців, причому на Сході та Півдні України ці показники були ще нижчими – в Донецькій області участь у голосуванні взяли 62,5% громадян з правом голосу, в Криму – 60,4%. По-друге, засвідчили свою ідеологічну єдність громадяни західних областей України – Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської, на фоні якої стає очевидною специфіка політико-ідеологічних ідентичностей громадян Чернівецької та Закарпатської областей. По-третє, аналіз геоструктури протестного голосування громадян на виборах 1999 року засвідчує, що частка голосів, поданих проти всіх кандидатів, є вищою на Сході та Півдні України та поступово зменшується зі сходу на захід. Винятком є голосування виборців у Луганській та Сумській областях, в яких протестний потенціал було реалізовано громадянами у вигляді голосування, відповідно, за П. Симоненка та Н. Вітренко. По-четверте, особливістю геоструктури електоральної участі на виборах 1999 року є й те, що виборці, які підтримали непрохідних кандидатів у першому турі (від 1 до 15 відсотків голосів підтримки), зосереджені переважно у центральному та східному регіонах України¹. По-п'яте, регіони України, в яких фіксується найвища підтримка лідера компартії П. Симоненка, як правило, високоурбанізовані, характеризуються низьким рівнем активності громадян у виборчих кампаніях та високим рівнем протестного голосування як на президентських, так і на парламентських виборах.

Передвиборча активність влади, зміст її політичного курсу спричинив чергове коливання вектора підтримки кандидата у Президенти України, якому активно сприяла влада. Електорат В. Януковича територіально зосереджувався у східних областях України, перш за все у Донецькій та Луганській областях, що зумовлено фінансовою підтримкою регіонів за часів його прем'єрства. Як і в попередніх президентських електоральних циклах, на противагу супернику, електорат В. Ющенка зосереджувався у Західній Україні та електорально подібному Києві. На цей раз політичний і культурний капітал громадян Центру України, значною мірою експортований до Харкова, зіграв визначальну роль у перебігу етапу голосування.

Отже, вибори 2004 року засвідчили регіональну поляризацію підтримки В. Ющенка та В. Януковича за віссю Захід – Північ – Пів-

¹ Вибір України – 99. Що далі: Збірник статей і довідкових матеріалів / Упоряд. Я.Хобота, Ю.Тимчук, І.Берец, І.Філенко та інші [Текст]. – К., 1999. – С. 105, 107.

день – Схід, що остаточно виявилось під час переголосування другого туру виборів. Звертаючись до електоральних профілів макро-регіонів, ми побачимо, що майже рівномірно високого результату не показав жоден з претендентів на пост глави держави. До певної міри, це пояснюється параметрами соціальної структури регіональних електоральних груп основних претендентів на пост Президента України (Табл. 1).

Таблиця 1

Соціальна структура електоратів В. Ющенка та В. Януковича, %*

Соціально-демографічні параметри	Електорати		
	В.Ющенка	В.Януковича	Проти всіх
Стать респондентів			
Чоловіки	48,4	42,7	48,5
Жінки	51,5	57,3	51,5
Вікові групи			
18 – 29 років	20,5	19,6	26,8
30 – 39 років	19,6	17,2	21,2
40 – 49 років	22,4	20,8	21,2
50 – 59 років	18,8	20,6	18,7
60 років і більше	18,5	21,7	12,2
Рівень освіти			
Менше повної середньої	10,6	10,7	7,5
Повна загальна середня	21,9	21,7	22,6
Середня спеціальна	35,0	38,3	32,6
Вища (повна чи неповна)	32,4	29,4	37,3
Поселенські групи			
Міське населення	60,4	78,4	74,7
Сільське населення	39,6	21,6	25,3
Регіон проживання			
Західний	37,4	4,0	10,1
Центральний	42,6	11,0	36,1
Південний	14,4	38,5	33,0
Східний	5,5	46,4	20,8

Джерело: Хмелько В. Динаміка рейтингів і соціальний склад електоратів В. Ющенка та В. Януковича у виборчій кампанії 2004 року / В. Хмелько [Текст] // Політичний портрет України. – 2005. – № 32. – С. 18.

*Примітка: Розподіл подано у відсотках за даними екзит-полу третього туру виборів.

Дані таблиці свідчать, що за статтю, віковими та освітніми параметрами електорати В. Ющенко та В. Януковича суттєво не різняться, проте їх поселенська і регіональна структури є доволі відмінними. Зокрема, в електораті В. Ющенко на 80% більше мешканців сільської місцевості, відповідно, в електораті В. Януковича – на 30% більше мешканців міст і селищ міського типу; у регіональному вимірі діаметрально протилежними за підтримкою є західний і центральний регіони, з одного боку, та східний і південний – з другого. Загалом, електоральна участь громадян Східної України визначається ретростратегіями політичного розвитку, які знаходять тут беззаперечну підтримку. Із суттєвими зауваженнями, пов'язаними з ефективнішою мовною та етнокультурною інтеграцією, ретростратегії підтримуються громадянами Південно-Східної України. Характер участі громадян Півдня України у виборах визначається еkleктичним поєднанням проросійських та прозахідних орієнтацій.

Регіональні відмінності електорального вибору громадян України набули на виборах 2004 року нового ідейного забарвлення – південні та східні області чітко сформулювали ідею автономізації та найбільш гучно презентували її на першому з'їзді народних депутатів і депутатів місцевих рад 28 листопада 2004 року у Сєвєродонецьку. Ми погоджуємося з тезою Р. Павленка, що до певної міри це було спричинено порушенням «мовчазного мораторію на політизацію ідентифікаційних питань (мови, релігії, подвійного громадянства)»¹. Одного разу актуалізовані, в подальшому ці настрої можуть стати ґрунтом для відтворення в масовій політичній свідомості цих регіонів автономістських та сепаратистських настроїв. На перешкоді цьому може стати зміна принципів взаємодії у системі центр-периферійних відносин у сучасній Україні.

Отже, геоструктура електоральної участі громадян України засвідчує, що найкраще виборці України реагують на ідеї, що вкладаються у парадигму центр-периферійної оцінки політичного процесу, яка не може бути визначена в категоріях протистояння, а тільки демонструє специфічне сприйняття політичних проблем у різних регіонах нашої держави, засвідчує відмінну різнорівневу проблематику політичного дискурсу в регіонах та його відсутність на загальнонаціональному рівні. Це спричинило відсутність єдиного політичного, адміністративного та економічного центрів у країні й сприяло порушенню рівноваги у взаємодії *центр – периферія*.

Результати президентських виборів 1991, 1994 та 1999 років визначали східні регіони України, хоча переможці на третьому етапі президентського електорального циклу завжди використовували ідеологію захід-

¹ Павленко Р. Електоральна роздільність України: шляхи подолання / Р. Павленко [Текст] // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 38.

них регіонів країни. У цьому контексті слушною є позиція, відповідно до якої Західна Україна від початку постсоціалістичних перетворень вважається центром політичних інновацій з достатньо прагматичними орієнтаціями на київських політиків прозахідного, демократичного плану, тоді як Схід держави в цьому аспекті – периферією¹. І тільки на виборах 2004 року вперше загальнонаціональне лідерство виборів політик, ідеї якого були адекватні політичному центру України – західним областям. До виборів 2004 року жодна політична сила в Україні навіть не намагалася побачити проблеми специфіки та єдності регіонів комплексно. Переважно пропонувалися елементарні рішення складної проблеми – від негайної федералізації до жорсткого унітаризму. Достатньо ефективно використовувалася схема, за якою Схід контролював економіку країни, а Захід формулював державну ідеологію, патрунував систему освіти та зовнішню політику. Це дозволяло оцінювати сучасну «електоральну» Україну «як сукупність великої кількості компромісів, балансів, стримувань та противаг, яка перешкоджає швидкому руху країни у бажаному для будь-якої однієї сили напрямку, однак забезпечує внутрішню єдність та керованість держави»².

Регіональна ідентичність може розглядатися як ресурс, який безпосередньо не розподіляється, однак контроль над використанням якого, може бути утилізований регіональними елітами у своїх інтересах. Ці інтереси можуть бути звернені як всередину регіону, так і на зовні. Використовуючи метафору Р. Патнема, можна стверджувати, що здійснювана регіональними елітами політика регіональної ідентичності є *гроу на двох рівнях*, які тісно зв'язані між собою. З одного боку, вона адресована акторам, що перебувають за межами регіону (центру, економічним суб'єктам, закордонним і міжнародним організаціям), і переслідує мету надходження до регіону доступних акторам ресурсів ззовні – від залучення інвестицій до одержання податкових пільг або одержання підтримки на виборах з боку впливових політиків. З іншого боку, вона спрямована всередину регіону – як політичним й економічним акторам, так і виборцям, і переслідує мету максимізації влади для легітимації статус-кво (для правлячих груп) або підризу його легітимності (для контреліт)³. При виборі стратегій формування регіональної ідентичності еліти не можуть не брати до

¹ Furman D. «Centers» and «peripheries»: the political system of the three east slavic republics // Russian Politics and Law / D. Furman [Текст] // 1999. – Vol. 37, № 2; Лапкин В.В. Освоение институтов и ценностей демократии украинским и российским массовым сознанием. Предварительные итоги / В.В. Лапкин, В.И. Пантин [Текст] // Полис. – 2005. – № 1. – С. 50–62.

² Мошес А. Парадоксы украинских президентских выборов / А. Мошес [Текст] // Современная Европа. – 2004. – № 1. – С. 110.

³ Гельман В. Стратегии региональной идентичности и роль политических элит (на примере Новгородской области) / В. Гельман [Текст] // Региональные процессы в современной России: экономика, политика, власть: Сб. статей / Отв. ред. Н.Ю. Лапина. – М., 2002. – С. 35.

уваги історичні, економічні, соціальні, геополітичні й культурні особливості відповідних регіонів.

Геоструктура електорального простору України є потужним формотворчим чинником електоральної моделі політичної участі. В межах основних українських регіонів – західного, східного, центрального та південного – історично утворилася досить складна система відносин між різними соціальними групами, які мають специфічні політичні інтереси, а також способи та можливості їх вираження. Це стало основою для формування регіональних моделей електоральної участі, які відрізняються власною системною цілісністю на рівні політичних установок та орієнтацій громадян. В Україні центр-периферійна напруга підсилюється тим, що електоральна практика українських регіонів має різний часовий та змістовний вимір, спричинений досвідом історичного розвитку, що, в свою чергу, актуалізує проблему політичної цілісності нашої держави.

Поява регіональних політичних інтересів пов'язана з формуванням регіонального політичного простору мобілізаційного типу, основою якого є прагнення модернізувати відносини в системах *центр – регіон* та *регіон – регіон*, та потребую представництва економічних, соціальних, культурних інтересів регіону в політичному центрі. В ситуації, коли центр здійснює ефективну регіональну політику, забезпечує інтеграцію регіональних інтересів у загальнонаціональний контекст, використовує адекватні механізми представництва інтересів регіонів, відбувається їх деполітизація. Натомість в Україні – надцентралізованій державі, регіони «позбавлені можливості приймати самостійні рішення, не мають достатніх ресурсів не лише для інвестування розвитку, але й для вирішення поточних місцевих проблем і забезпечення соціальних стандартів»¹. У сукупності, це дозволяє регіональній еліті загострювати увагу населення регіону навколо причин неможливості забезпечення реалізації соціально-економічних і культурних інтересів й створює передумови для переведення їх у площину політичного протистояння між центром та регіоном. Водночас, існує думка, що зміст регіонального інтересу утворює перш за все ставлення регіону до політичної автономії: «Відповідно до рівня розвитку власних інтересів (...) регіон прагне до засвоєння певної компетенції (повноважень), вимагає певну кількість «ступенів свободи». При чому мова, зазвичай йде не про абстрактну вимогу більшої автономії, а про конкретні повноваження у сфері економіки, культури та інші, які, на думку регіонального співтовариства, дозволяють реалізувати його унікальність та значимість»².

¹ Федюк В. Регіональний розвиток у Швеції та Україні / В. Федюк, А. Биченко [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 50

² Туровский Р.Ф. Центр и регионы: проблемы политических отношений: Монография / Р.Ф. Туровский [Текст]. – М.: ГУВШЭ, 2007. – С. 90.

Механізми артикуляції регіональних інтересів формуються залежно від сформованих структур діяльності регіональної еліти. По-перше, це структури, які використовуються елітою у взаємодії з населенням регіону та залежать від специфіки ресурсів, якими розпоряджаються еліти (наприклад, починаючи з 2000-х років відбувається неухильне зростання активності еліти східних регіонів України, забезпеченої економічними ресурсами). По-друге, це структури, які використовуються у взаємодії з політичним центром. Наявність внутрішніх ресурсів ще не означає, що регіональні еліти вільні у виборі своєї політичної діяльності. Вони вбудовані в політичну систему суспільства, політичний простір, де їхні дії обмежуються об'єктивними стосовно регіону обставинами. Центр не тільки вибудовує відносини з регіонами, він визначає основи внутрішньої структури політичних відносин у регіонах, включаючи й відносини з населенням. По-третє, це структури внутрішньоелітних взаємодій, які залежать від структури владних груп у регіоні, характеру їх організації та ресурсної бази. По-четверте, це способи взаємодії мас зі світом політичного, які є традиційними для даного регіону і визначаються релігійними, етнічними, історичними обставинами, тому формують базову модель ставлення населення до влади, політичного центру, місцевої влади, моделей участі в політиці.

Використовуючи типологію моделей активізації регіонів¹, можна стверджувати, що в Україні у міжвиборчий період використовується елітарна модель, коли основним суб'єктом регіональної діяльності та представництва регіональних інтересів в центрі є місцева еліта, яка в разі потреби здатна здійснити мобілізацію населення регіону, використовуючи при цьому не систему логічних аргументів, а власний вплив та авторитет. У період виборів в Україні використовується реактивна модель представництва регіональних інтересів, тобто артикуляція та агрегація інтересів регіонів є скоріше реакцією на виклики політичного центру, які завдяки дискурсу регіональної еліти змістовно насичуються елементами загрози, що стимулює політичну активність населення регіону.

Специфіка ролі регіональних еліт у процесах представництва інтересів територій в Україні підсилюється й тим, що з середини 1990-х років в Україні відбувається формування потужних фінансово-промислових груп, які міцно пов'язані з регіональною елітою та інтенсивно шукають ефективні для себе форми представництва власних інтересів у центрі. Обираючи серед сукупності стратегій реалізації корпоративних інтересів в системі владно-управлінських відносин, фінансово-промислові групи використали найбільш вигідну для себе та неефективну для регіонів стратегію анонімної інкорпорації в політичні структури центру.

¹ Туровский Р.Ф. Центр и регионы: проблемы политических отношений: Монография / Р.Ф. Туровский [Текст]. – М.: ГУВШЭ, 2007. – С. 22–23.

Таким чином, було покладено початок становленню системи представництва регіональних інтересів, яка змістовно відповідає *жорсткій моделі корпоративізму* та є латентним джерелом політичних конфліктів. Жорстка модель корпоративізму орієнтує еліти не стільки на узгодження інтересів, скільки на суперництво та протиставлення регіональних інтересів як між собою, та і в системі *центр – регіон*.

Попри поширення центр-периферійної системи політичних координат, у крестемпоральному вимірі електоральний вибір громадян України у 1991, 1994, 1999 та 2004 років має суттєві відмінності. Якщо голосування на президентських виборах 1991 року можна оцінити швидше як експресивне, то подальші виборчі кампанії відбувалися на фоні певного оволодіння правилами демократичного політичного процесу та механізмами раціонального політичного мислення. На нашу думку, вибір громадян України на президентських виборах 1991, 1994, 2004 та 2010 років можна визначити як егоцентричний та перспективний, на відміну від виборів 1999 року, коли мотивація електоральної участі формувалася у соціотропному та ретроспективному вимірах.

Регіональний вимір електоральної поведінки громадян України

Вибори є ефективним інструментом виявлення просторової політичної структури суспільства, її відображення в електоральній поведінці громадян. Електоральне структурування території в умовах перехідного суспільства дозволяє визначити регіональні політико-культурні особливості та суперечності, врахувати їх при розробці регіональної політики держави та стратегії інших перетворень.

Дослідженням регіональних особливостей електоральних процесів займаються політологи, соціологи, географи, історики, що зумовлено складністю та багатоаспектністю предмету дослідження. З початку ХХ століття у західних країнах розвивається електоральна географія, що є своєрідним міждисциплінарним синтезом ряду наук. Водночас дана дисципліна не вирішує чимало проблем, що стоять перед політичною наукою в регіональному дослідженні електорального простору та електоральної поведінки.

Класичні теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної поведінки (екологічний, соціологічний, соціально-психологічний, раціонально-інструментальний) розроблені на основі вивчення електорального досвіду переважно західних демократій, а в умовах пострадянського суспільства з нестабільною партійною ідентифікацією, нестійкою соціальною структурою, амбівалентни-

ми цінностями і регіональною диференціацією можуть використовуватися обмежено. Тому існує потреба методологічної адаптації, синтезу моделей з метою пошуку адекватного інструментарію для дослідження вітчизняного електорального простору, в т.ч. у регіональному контексті.

В електорально-просторових дослідженнях пострадянських суспільств доцільним видається застосування інтегративного підходу, що дозволяє уникнути однобічності у вивченні електорального процесу й аналізувати комплекс коротко- та довгострокових факторів впливу на електоральну поведінку, насамперед соціокультурних, ідеологічних, інституційних, умов конкретної політичної ситуації та ін.

Вивчення електоральної проблематики – одна з найпопулярніших тем вітчизняної політичної та соціологічної науки, оскільки періодичність всезагальних виборів, динамічність і бурхливість виборчого процесу постійно насичують електоральну науку новою емпіричною інформацією і, відповідно, поживляють дослідницький інтерес.

Чільне місце в роботах українських дослідників відведено вивченню територіальних особливостей електоральної поведінки громадян України. У даному контексті слід навести роботи В. Березинського¹, О. Вишняка², А. Колодій³, А. Нікіфорова⁴, Ю. Остапця⁵, А. Романюка та Л. Скочиляса⁶, А. Черкашина⁷ та ін., що стосуються поведінки виборців як окремих регіонів чи окремих виборчих кампаній, так і території України в цілому або всього періоду української незалежності.

¹ Березинський В. П. Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Володимир Павлович Березинський; Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

² Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін / Олександр Вишняк // Українське суспільство 1992 – 2008. Соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціол. НАН України, 2008. – С. 331 – 342.

³ Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / Антоніна Колодій // АГОРА. Випуск 3: Україна – регіональний вимір. – К.: Стило, 2006. – С. 69 – 91.

⁴ Никифоров А. Р. Электоральное районирование украинского политического пространства / А. Р. Никифоров // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11(1). – С. 156 – 167.

⁵ Остапець Ю. О. Регіональні особливості парламентських виборів в Україні в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Юрій Олександрович Остапець; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2004. – 22 с.

⁶ Романюк А. С. Електоральна карта Львівщини у міжрегіональному зрізі / А. С. Романюк, Л. С. Скочиляса та ін. – Львів: ЦПД, 2010. – 168 с.

⁷ Черкашин К. В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Кирил Валерійович Черкашин; Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімферополь, 2005. – 19 с.

Проблема регіональної диференціації електоральної поведінки громадян України порушується не тільки в науковій літературі, але й у контексті політичної риторики. Особливо, це стосується тези «регіоналізації» чи «розколу» України за віссю «схід – захід», яка часто експлуатується політиками в спекулятивному і маніпулятивному аспектах.

У контексті висвітлення даної проблеми, на нашу думку, уваги потребують питання щодо: узагальнення основних підходів до електорального структурування території України; встановлення основних факторів регіональної диференціації електоральної поведінки; виокремлення основних етапів електоральної історії України в контексті прояву регіональних особливостей.

Політичне структурування території країни за результатами виборів, далеко не завжди відображає формальний (адміністративно-територіальний) устрій країни, що дозволяє виокремлювати т.зв. «електоральні» регіони. Кожний неформальний електоральний регіон характеризується визначеною електоральною культурою, в якій відображаються особливості політичної культури, політичної поведінки і політичної участі, що виявлені в ході виборчих кампаній¹. Кількість електоральних районів в Україні, їх регіональні межі дослідники даної проблематики встановлюють по-різному: більшість виокремлюють у тій чи іншій конфігурації 4 – 7 електоральних регіонів чи субрегіонів в географічних координатах України.

О. Вишняк на основі аналізу результатів президентських та парламентських виборів 1994 – 2006 років за критерієм національно-демократичної, проросійської та невизначеної ідентифікації кандидатів та партій виокремив п'ять типів політичних регіонів України: Донбас і Крим; інші південно-східні області; перехідний регіон Північного Сходу та Кіровоградська область; Центральна Україна; Західна Україна².

На думку К. Черкашина, основою для електоральної диференціації території України є підтримка виборцями «прозахідних» чи «євразійських» політичних сил. Залежно від рівня їхньої популярності, дослідник виокремлює 7 субрегіонів: Галичина, Волинь, Закарпаття, Центр–Захід, Центр–Схід, «більшість індустріальних областей Сходу і Півдня» і «євразійський полюс країни» (Донбас і Крим). При цьому

¹ Туровский Р. Ф. Региональное измерение электорального процесса: концептуальные основы исследований [Електронний ресурс] / Р. Ф. Туровский // Общественные науки и современность. – 2006. – №5. – С. 5 – 19. – Режим доступа: <http://www.electoralgeography.com/ru/articles/turovsky/2006/regional-dimension-of-electoral-process.html>

² Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін / Олександр Вишняк // Українське суспільство 1992 – 2008. Соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціол. НАН України, 2008. – С. 334.

найадекватнішою загальною схемою видається та, відповідно до якої в Україні виділяються три типові регіони зі своєю специфікою голосування виборців – східний, західний і центральний. Подібних три стійких електоральних районів – Захід, Південний-Схід і проміжна «зона електоральної невизначеності» – виокремлює А. Нікіфоров ¹.

У якості узагальненого варіанту районування України може бути використаний поділ на чотири субрегіони «з різною історичною традицією, різними типами політичної культури і специфічною електоральною свідомістю» (див. Табл.), що представлений в праці вчених ЦПД ЛНУ ім. І. Франка ².

Таблиця

Електоральні регіони України

<i>Регіони</i>	<i>Територіальні одиниці (області/АР)</i>
Західний регіон	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька;
Центральний регіон	Київ, Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська;
Східний регіон	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська;
Південний регіон	Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим.

Звичайно, що об'єднання в регіони не позбавляє гетерогенності та неоднорідності включених територіальних одиниць, що характеризується своєю електоральною специфікою. Наприклад, на Заході виокремлюються ще чотири субрегіони – Галичина, Волинь, Буковина та Закарпаття. При чому електоральна поведінка жителів Закарпаття помітно вирізняється на електоральній карті західних областей.

Тому електоральне районування не виключає дослідницьких обмежень стосовно того, що регіональні електоральні кордони великих регіонів є доволі умовними, а малих – локалізованими.

Ступінь ідейно-ціннісних відмінностей і відповідно секторальної диференціації між регіонами коливається між двома ідеологічними полюсами, стосовно територіального складу яких, немає суттєвих розбіжностей між вченими. Це полюси – Західний (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська область) і Східний (Донецька, Луганська область, АР Крим). В основі поділу – діаметрально протилежні орієнтації населення, що стосуються оцінки історичного минулого, різновекторних геополітичних позицій, ідеологічних цінностей, вживання української мови та ін.

¹ Никифоров А. Р. Электоральное районирование украинского политического пространства / А. Р. Никифоров // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11(1). – С. 160.

² Романюк А.С. Електоральна карта Львівщини у міжрегіональному зрізі / А. С. Романюк, Л.С. Сковчиляс та ін. – Львів: ЦПД, 2010. – 168 с.

У даному контексті важливе значення мають проміжні між полюсами електоральні регіони, що роблять українських політичний простір більш гнучким, мають консолідуєчий потенціал, запобігають розколу в контексті протилежних устремлінь Заходу і Сходу. Саме за електорат «проміжних» чи «рубіжних» регіонів активно борються у виборчій кампанії полюсні політичні сили.

Для сутнісного розуміння проблеми регіональної диференціації електоральної поведінки доцільним є розгляд основних факторів, що її зумовлюють. Дослідники виокремлюють комплекс факторів довго- та короткострокового характеру, об'єктивно та суб'єктивно зумовлених¹.

У історико-культурному аспекті доцільно виокремити такі чинники територіальної диференціації України: різна історична доля територій, поліетнічність, конфесійна гетерогенність, лінгвістична специфічність, психологічні особливості населення, – що впливають на ідейно-ціннісні орієнтири та електоральну поведінку громадян. Електоральне районування України носить досить стійкий характер, оскільки відповідає, насамперед, її історико-культурній регіоналізації.

Процес територіальної диференціації в Україні тісно пов'язаний з формуванням регіональної ідентичності, роль якої підвищується у відповідальних і кризових ситуаціях. Л. Угрин виокремлює наступні особливості українського регіонального контексту:

- а) регіональні відмінності, значно глибші, ніж у країнах Європи, і набувають рис цивілізаційного характеру;
- б) регіональні ідентичності сформувалися раніше, ніж виникла держава;
- в) переважання (особливо на Сході та Півдні) регіональної та місцевої ідентичностей над загальнонаціональною і державною;
- г) дихотомічність регіональних ідентичностей Заходу та Сходу, особливо на ідеологічному та політичному рівнях, елементи чужості у взаємосприйнятті;
- д) взаємозумовленість регіональних та політичних ідентичностей;
- е) спроби конструювання етнічних відмінностей (української та російської) як основи західноукраїнської та східноукраїнської ідентичності;

¹ Березинський В. П. Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Володимир Павлович Березинський; Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.; Романюк А.С. Електоральна карта Львівщини у міжрегіональному зрізі / А. С. Романюк, Л. С. Скочиляс та ін. – Львів: ЦПД, 2010. – 168 с.; Черкашин К. В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Кирил Валерійович Черкашин; Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімферополь, 2005. – 19 с.

е) вплив зовнішніх чинників на відтворення та конструювання регіональних ідентичностей в Україні¹.

Значний вплив на електоральну поведінку здійснюють особливості геополітичного та економіко-географічного положення територій, суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України.

Інституційні чинники (насамперед виборче законодавство) є впливовим мотиватором електоральної поведінки. Український досвід доводить, що мажоритарна формула актуалізує індивідуалістичні (раціонально-егоїстичні) інтереси виборця, тоді як пропорційна – колективістські (ідеологічна, соціокультурна, регіональна прихильність до партії/кандидата).

Важливим, хоч і непостійним у просторовому відношенні, є фактор впливу політичної кон'юнктури на конкретні голосування в регіонах України, що пов'язано з передвиборчою діяльністю політичних акторів, застосуванням виборчих технологій, адмінресурсу, фальсифікацією процесу і, відповідно, результатів волевиявлення та ін. Показовим у даному контексті є президентські вибори 2004 року і Помаранчева революція.

Наведені вище фактори зумовлюють регіональну неоднорідність України, що позначається на суспільно-політичній ідентифікації населення та електоральній поведінці.

Серед основних політичних орієнтацій, що впродовж електоральної історії незалежної України діаметрально мотивують українських виборців і регіонально диференціюють електоральний простір, варто назвати: геополітичну і цивілізаційну орієнтацію (Захід – Росія), підтримку владної верхівки чи опозиції, політико-ідеологічну ідентифікацію (ліві – неліві).

Геополітична самоідентифікація виборців є протилежною на двох регіональних полюсах України: «прозахідною» на Заході і «євразійською» на Сході. На думку К. Черкашина, у Центрі для більшої частини населення цей фактор не є важливим, оскільки там існує «власна самоідентифікація», відповідно до якої ця територія не належить до сфер впливу ні Росії, ні Заходу, а є самодостатньою. Партійно-ідеологічно «євразійство» виражалось в підтримці проросійських, ліворадикальних сил, «прозахідництво» – у довірі до «національних демократів» і «українських націоналістів»².

¹ Угрин Л. Вплив регіональних ідентичностей на політичний процес в Україні [Електронний ресурс] / Леся Угрин // Регіональний вимір політичного процесу в Україні: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. – Львів: ЦПД, 2007. – С. 4 – 16. – Режим доступу: http://westukr.itgo.com/ugryn_cpd_conf_0701.html

² Черкашин К. В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Кирил Валерійович Черкашин; Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімферополь, 2005. – 19 с.

Якщо взяти до уваги політико-ідеологічний критерій, то його значення в електоральній історії незалежної України неоднакове. У виборчих процесах 1990-х років основна ідеологічна боротьба розгорталася між лівими і націонал-демократами, а владна – між лівими, що претендували на владу, і центристами, що перебували при владі. Більшість українських партій, починаючи з кінця 1990-х років, програмно-ідеологічно переміщуються у бік центру, нівелюючи розмежування між двома основними полюсами «ліво-правої» шкали. Хоча в світлі останніх виборчих кампаній стає очевидним, що політико-ідеологічно партії отримують електоральний потенціал рухаючись не до центрризму, а через радикалізацію закликів. Загалом же стали регіональні електоральні розмежування, які чітко проявляються після 2004 року, сприяють деідеологізації політичної конкуренції.

Незважаючи на відмінності в електоральному потенціалі, різні ідеологічні складові є представленими в усіх регіонах, що створює різноманіття альтернатив для реалізації інтересів різних соціальних верств. Праві та правоцентристські сили мають більш розгалужені структури на Заході та частково в Центрі, тоді як ліві та лівоцентристи – на Сході та Півдні, що знаходиться у прямому зв'язку з регіональними особливостями електоральної поведінки та електорального простору в цілому: вищий рівень підтримки лівоорієнтованих сил на Сході і Півдні, а правоорієнтованих – на Заході. В політико-ідеологічному контексті найбільш стійким є електорат лівих, дещо менше правих партій. Максимально коливаються прихильники центристів.

Не зважаючи на суттєве зменшення впливу ідеологічних пререференцій на електоральну поведінку, ідеологія і надалі зберігає свою роль як важливий чинник електоральних процесів.

Ідеологічний критерій при диференціації електорального простору та електоральної поведінки громадян України варто доповнити критерієм «влада-опозиція», що дозволяє вивчати владні або опозиційні орієнтири виборців у залежності від регіону¹.

Електоральна історія незалежної України налічує п'ять президентських (1991, 1994, 1999, 2004, 2010 рр.) та шість парламентських (1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012 рр.) загальнонаціональних виборів, упродовж яких з різною чіткістю проявилися регіональні особливості електоральної поведінки.

Аналіз регіонального змісту загальнонаціональних виборчих кампаній дозволив дослідникам говорити про умовні етапи становлення електоральної карти України.

Перша половина 1990-х років означена початковим етапом регіональної диференціації електорального простору. В даний період по-

¹ Березинський В. П. Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України : Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Володимир Павлович Березинський; Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

ступово окреслилася контури ключової вісі протистояння між «про-західниками», прихильниками повноцінної незалежності та західної зовнішньополітичної орієнтації, і «євразійцями», що виступали за поглиблення зв'язків в межах колишнього СРСР. Початково цю лінію диференціації зафіксував референдум 1991 року з питання незалежності України.

Перші президентські вибори 1991 року виявили диференціацію електоральних переваг українців за регіональною ознакою стосовно учасників другого туру – провладного кандидата Л. Кравчука та представника опозиції В. Чорновола, останній здобув електоральну більшість тільки в трьох областях Західної України.

Президентські вибори 1994 року стали першими, що продемонстрували чіткий географічний розподіл країни на східну і західну частини в контексті підтримки Л. Кучми та Л. Кравчука відповідно (див. Рис.1). Прикметно, що представник від влади Л. Кравчук отримав найбільше (понад 90%) голосів у тих трьох «галицьких» областях, які в 1991 року проголосували проти нього.

Рис.1

Переможці по областях на президентських виборах 1994 року¹

Мажоритарна основа парламентських виборів 1994 року створила певні інституційні перешкоди заповненню складу парламенту і його партійно-ідеологічному структуруванню. Попри значний

¹ Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / Антоніна Колодій // АГОРА. Випуск 3: Україна – регіональний вимір. – К.: Стило, 2006. – С. 88.

електоральний успіх безпартійних кандидатів, географія виборчих преференцій засвідчила, що кандидати від лівих політичних сил опиралися на підтримку виборців Сходу, Центру і Півдня, тоді як у Західному регіоні перевагу отримали кандидати від правих і правочентристських партій.

Загальна тенденція 1990-х років: відбувається одночасне розширення електоральної бази політичних антиподів – націонал-демократів на чолі з Народним рухом України та лівих організацій, очолюваних Комуністичною партією України.

Другий етап територіальної диференціації електорального простору охоплює період другої половини 1990-х – початок 2000-х років. Домінуючими можна визначити дві осі диференціації – геополітичну (прозахідна-проросійська) та ідеологічну (ліві – неліві), навколо яких визначалися громадяни на виборах 1998, 1999, 2002 років.

Якщо взяти до уваги узагальнені політико-ідеологічні характеристики електоральних орієнтацій громадян у вказаний період, то варто відмітити, що виборці Заходу в своїй більшості поділяли націонал-демократичні цінності (НРУ, Конгрес українських націоналістів, Українська республіканська партія). При цьому позиції націонал-радикалів виявили тенденцію до послаблення свого впливу на виборців. Більшість населення (насамперед особи похилого віку) Півдня та Сходу підтримували лівоорієнтовані політичні сили – КПУ, Прогресивну соціалістичну партію України, Соціалістичну партію України, Селянську партію України. Центристські політичні сили – Соціал-демократична партія України (об'єднана), Народно-демократична партія, Демократична партія України – опиралися на найменш структурований та мінливий електорат по всіх регіонах.

Із запровадженням партійних списків на парламентських виборах 1998 року регіональні особливості електоральної поведінки стали більш відчутними. За партійними списками три перші місця по країні посіли комуністи (24,6% голосів), НРУ (9,4%) і блок СПУ-СелПУ (8,6%)¹. Опозиційні настрої громадян зумовили перемогу політичних сил, які опонували владі з різних частин ідеологічного спектру.

Результати виборів 1998 року підтвердили практично діаметрально протилежні електоральні позиції партій у розрізі «схід-захід». Правоорієнтовані політичні сили найбільшою популярністю користувалися тільки в західній частині країни, але в міру просування із заходу на схід і на південь частка тих, хто голосував за них зменшувалася і поступово зростала частка за їх антиподів – комуністів. Комуністи спиралися на потужний електоральний потенціал мешканців Сходу, Центру, Півдня, які ще не позбулися ностальгічних

¹ Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>

почуттів за радянським минулим. В цьому контексті слід відзначити успіхи і партій лівоцентристський сегменту – СПУ і СелПУ, які здобули значні відсотки в Центрі.

На президентських виборах 1999 року владний кандидат Л. Кучма електорально опирався вже не на Схід, а на Захід України. Західний націонал-патріотичний полюс (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) віддали за Л. Кучму понад 90% голосів, тоді як у 1994 році стільки ж проголосувало проти нього як «проросійського». Водночас вибори 1999 року не зафіксували такого наглядного електорального розмежування території за віссю «схід-захід», як президентські вибори 1994 року.

Електорат Півдня і Сходу розділювався в підтримці Л. Кучми і П. Симоненка приблизно порівну, а в більшості областей Центру перемагав комуніст П. Симоненко. Підтримка комуністів електоратом центральних областей (т.зв. «червоний пояс» 1999 року), значну частку якого складає сільське населення, зумовлена соціально-економічними проблемами, прорадянською риторикою КПУ.

В політико-ідеологічному плані для цих виборів стрижневою було боротьба центристів, що знаходилися при владі, та опозиційних лівих. Слід наголосити, що націонал-демократи були змушені, по суті, укласти союз із центристами заради недопущення лівих до влади. В даному контексті електоральна поведінка громадян Заходу може бути пояснена із позицій теорії раціонального вибору (вибору «меншого зла»).

На парламентських виборах 2002 року ідеологічна вісь протистояння «ліві – неліві» хоч і зберігається, але ослаблюється, оскільки в центристському та правоцентристському (націонал-демократичному) спектрах з'являються інтегруючі блоки, що претендували на домінування в українській політиці. Перемогу націонал-демократичного блоку «Наша Україна» забезпечили виборці Заходу та значної частини Центру; південні, центральні та східні регіони віддали перевагу лівоорієнтованим (КПУ і СПУ), водночас на Сході частина виборців підтримала і владний блок «За єдину Україну!».

Вибори 2004 року означили собою початок третього, сучасного, етапу регіональної диференціації електорального простору України. Класична геополітична вісь електоральної ідентифікації «Захід – Росія» зберігається. У політико-ідеологічному плані, слід зазначити, що у порівнянні з 1990-ми роками в 2004 році ліві вже не претендували на владу, протистояння «ліві – неліві» змінюється на боротьбу між помаранчевими (націонал-демократами) і біло-блакитними (євразійцями, регіоналами). Ідеологічні розбіжності набули чіткої прив'язаності до регіональної ідентичності, що сприяло посиленню територіального розмежування.

мігся БЮТ, охопивши Захід і Центр України, при цьому, обмеживши територіально електоральну перемогу «Нашої України» на виборах 2006 року Галичиною і Закарпаттям, а на виборах 2007 року – тільки Закарпаттям. У 2007 році БЮТ отримав перемогу в більшості областей України (15-ти), на противагу, Партія регіонів – у восьми і АР Крим. Регіональний електоральний потенціал ПР залишився традиційним – Схід і Південь України, але за результатами виборів 2007 року підтримка виборців у східних та південних областях послабилася у порівнянні з 2006 року, при цьому дещо зросла в «перехідному» Центрі.

Електоральну опору на більш аграрні центральні області робили й інші успішні учасники виборів, що балансували в «міжполярному» просторі: в 2006 році – СПУ, в 2007 році – «Блок Литвина». Водночас парламентські вибори 2007 року зафіксували більш концентровану і поляризовану підтримку саме лідерів – БЮТ та ПР, які йшли під гаслами взаємного протиборства і разом здобули понад 65% голосів виборців.

Президентські вибори 2010 року знову ж таки підтвердили територіальний електоральний поділ, що окреслився на виборах 2004 року в розрізі підтримки кандидатів «постпомаранчевих» (Ю. Тимошенко) та «біло-блакитних» (В. Янукович) політичних сил. Водночас співвідношення виборчих результатів цього разу було на боці В. Януковича, перемогу якого забезпечили на тільки східні і південні регіони, але й частина виборців у західних і центральних областях.

Загальнонаціональні парламентські вибори 2012 року проводилися за змішаною виборчою системою із значною кількістю кандидатів-самовисуванців, що дещо утруднює партійно-ідеологічне структурування електорального простору. Результати виборів до Верховної Ради 2012 року є ще одним підтвердженням територіальних закономірностей розподілу електоральних симпатій виборців (в розрізі «помаранчеві – біло-блакитні»). Партія регіонів з деякими електоральними втратами зберегла лідерство на Півдні і Заході, а також додала до свого електорального здобутку Закарпаття (31% голосів за партійними списками і 3 мажоритарники). БЮТ утримав лідерські позиції у базових регіонах на Заході та Центрі, але, як і ПР, з ослабленням електорального потенціалу. Поява в опозиційному таборі нових впливових фігурантів («Свобода», «УДАР») зумовила ротації симпатій виборців постпомаранчевого простору. Водночас зафіксовано висхідну динаміку електоральної підтримки БЮТ на Сході та Півдні.

Крім того, слід зазначити, що в умовах наростання протестних настроїв громадян позиції радикальних політичних сил виявляють тенденцію до посилення свого впливу.

За результатами виборів 2012 року в західних округах підтримку отримала правоорієнтована «Свобода», яка в Львівській області навіть стала лідером по багатомандатному округу (38% голосів). Політична сила освоїла, насамперед, радикальну націоналістичну електоральну нішу БЮТ і «Нашої України».

На виборах 2012 року електоральний результат КПУ значно покращився – 13,2% (у 2007 р. – 5,4%). Електоральні позиції КПУ зміцнилися не тільки на Сході і Півдні, але й по всій Україні, де вона отримала не менше 5% голосів (крім Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей). Зміцнення електоральних позицій КПУ на Сході відбулося, зокрема, за рахунок переорієнтації радикальних виборців ПР та акумулювання потенціалу лівого електорату.

В контексті регіонального поширення електоральний потенціал «УДАРу» В. Кличка є найбільш однорідним чи розпливчатим, що зумовлено його балансуванням між опозиційним статусом та позицією третьої сили. Партія хоч і не перемогла в жодній області, проте отримала рівномірний результат (в середньому 10 – 12%) практично по всій Україні (окрім Луганської, Донецької областей і Криму).

Попри збереження вже класичної схеми регіонального електорального розмежування, вибори 2012 року продемонстрували тенденцію до зменшення регіональної поляризації: оскільки лідери виборчих перегонів – ПР та БЮТ – з деякими електоральними втратами утримали свої базові регіони, водночас збільшивши підтримку виборців у т.зв. «не своїх» регіонах. Також у «не своїх» регіонах відбулося підвищення електорального рейтингу КПУ та «Свободи».

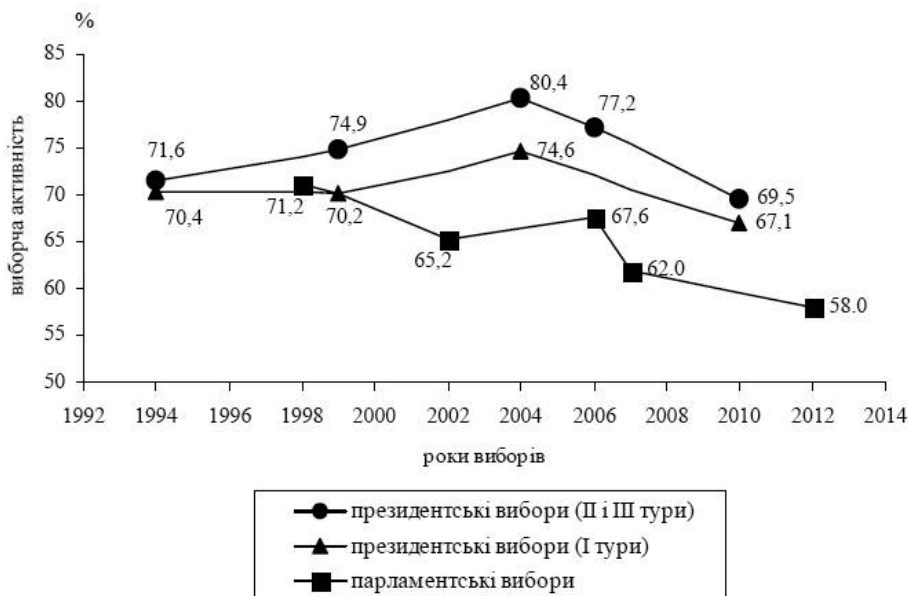
Зменшенню електоральної поляризації між регіонами (принаймні зовнішньо видиме) сприяла і мажоритарна складова виборів 2012 року в розрізі підтримки партії влади, оскільки Партія регіонів, її прибічники з інших партій, самовисуванці перемагали у мажоритарних кругах не тільки на Сході та Півдні, але й в центральних і західних областях України.

Загалом же результати останніх електоральних кампаній (2006 – 2012 рр.) підтверджують дію саме регіонального чиннику як визначального в електоральній поведінці значної частини громадян, оскільки на рівні усвідомлення регіональної ідентичності та її політичного виразника здійснюється електоральний вибір, який на Сході і Заході є поляризованим («Партія регіонів – антиподи»).

Одним із динамічних показників електоральної поведінки є рівень виборчої активності. Загальні показники коливання виборчої активності на парламентських і президентських виборах в Україні різняться, однак спільною є тенденція до зниження явки виборців у контексті останніх виборчих кампаній (див. Рис. 3).

Рис. 3

Динаміка виборчої активності в Україні на президентських та парламентських виборах, 1994 – 2012 роки (у %) ¹

Попри значні коливання рівня виборчої активності, можна виокремити регіональні особливості явки виборців, що зумовлені рядом факторів: на зниження явки впливає вищий ступінь урбанізованості регіонів (Схід і Південь), а також значна частка національних меншин (Закарпатська і Чернівецька області, АР Крим); підвищують виборчу активність – високий рівень політизації (Галичина) і підтримка впливових регіональних репрезентантів (Донбас).

Впродовж всієї електоральної історії України високим показником виборчої активності відзначалися західні області, за винятком Закарпатської та Чернівецької областей. З посиленням електоральної поляризації між регіонами в підтримці «взаемовиключних» політичних сил висока явка стала характерна і для жителів Донбасу. Тоді як найнижчий рівень виборчої активності характерний для регіонів Півдня та периферійних територій Заходу (насамперед, Закарпаття).

Для всіх регіонів характерна тенденція до послаблення виборчої активності: найбільшими темпами явка виборців на парламентських

¹ Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін: Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 36.

виборах знижувалася в областях Заходу та Центру (окрім Київської області), найменшими – в Донбасі та Криму¹.

Зниження рівня виборчої активності, поряд з підвищенням кількості тих, хто голосує проти всіх, свідчить про розчарування частини виборців, як конкретними політичними силами, так і політикою загалом, що, безумовно, негативно позначається на легітимациї політичної системи України в цілому.

Таким чином, для сучасної України характерним є соціально-політичний поділ на територіальній основі, який, зокрема, знаходить прояв у протилежних електоральних перевагах населення регіонів впродовж останніх двох десятиліть. Наявність стійких регіональних особливостей (історико-культурних, соціально-економічних, геополітичних та ін.) дозволяє говорити про стійкість електоральних переваг, характерних для населення визначених регіонів (Заходу, Сходу, Півдня, Центру). На сучасній електоральній карті України викристалізувалися два політико-географічні полюси – західний (Галичина) та східний (Донбас), які одночасно є полюсами максимальної електоральної активності. Поведінка виборців Сходу і Заходу суттєво відрізняється, оскільки її мотивують багато в чому «взаємовиключні» політичні сили. Взаємовиключність політичних орієнтирів зумовлює те, що повноцінна інтеграція на сучасному етапі не можлива в жодному полюсному напрямі. Саме тому важливе значення має інтегруючий потенціал Центру. В контексті сучасних процесів соціальної та політичної трансформації українського суспільства важливим є враховувати територіальні особливості електорального простору та електоральної поведінки при розробці регіональної політики держави, спрямованої на інтеграцію та консолідацію української нації.

¹ Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін: Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 32.

Частина 3

**Регіональні еліти:
особливості творення та участі
у виборчих процесах**

Буковинська політична еліта: амбіції та владні позиції

Серед проблем, які сьогодні найчастіше потрапляють у поле зору вітчизняних науковців і громадськості, особливе місце посідають питання становлення національної еліти України. Дехто схильний бачити у ній нового колективного месію приспаної й упослідженої нації, інші – своєрідний інструмент народного розвитку, треті – клан егоїстичних можновладців, що прагнуть монополізувати винятковість або привілейованість власного становища, нехтуючи соціальною ціною та наслідками боротьби за таке самоствердження.

Варто зазначити, що більшість науковців, які досліджують проблеми розвитку політичної еліти в Україні, зосереджують свою увагу насамперед на державно-національному рівні, а точніше – на тих процесах, що відбуваються у столиці. Проте, на нашу думку, стурбованість дослідників кадровими «перетасовками» в столиці й «кланізацією» українського істеблішменту позбавляє належного аналізу процеси становлення національних груп інтересів, системи лобізму і партійних впливів, що до певної міри вже сформовані та функціонують. А саме вони є важливими сферами, в яких проявляє себе українська політична, бізнесова та духовна еліти.

Тому достатньо важливо розширювати порядок денний дослідницької програми вітчизняних науковців вивченням витоків формування, ресурсів діяльності, цілей та інтересів регіональної еліти України. В цьому відношенні приклад Чернівецької області видається доволі цікавим для аналізу, адже тут, наприклад, спостерігається певне «надвиробництво» висуванців у національну еліту як на найменшу за територією та населенням область нашої держави.

Найбільш очевидною для спостереження видається діяльність політичної та духовно-культурної еліт. Передусім впадають в око звуження кола представників культурної еліти, деструктуризація або маргіналізація діяльності об'єднань, які історично не так давно, принаймні, у роки перебудови і на початках творення української державності, відігравали роль представницьких інституцій крайової інтелігенції. Це стосується, на жаль, місцевих осередків спілок письменників, журналістів, художників, театральних діячів України тощо.

Доводиться визнати, що відчутно знизили темп і результативність своєї діяльності організації, котрі в переломні роки переходу від «перебудови до розбудови» втілювали в собі найбільший потенціал соціальної енергії та політичної ініціативи. І хоча вони продо-

вжили виконувати роль клубів однодумців і взаємних прихильників, надаючи інколи соціальну підтримку своїм членам, проте все-таки вони вже не в змозі претендувати і підтверджувати діями роль своєрідних «камертонів» у духовному розвитку краю. До того ж, ці організації залежать значною мірою не від коштів свої членів чи місцевих меценатів, а від владних дотацій або зовнішньої щодо регіону підтримки. Такими фінансовими «ін'єкціями» стимулюється активність цих товариств, що робить їх залежними від гри сторонніх сил, які користуються ними відповідно до політичної кон'юнктури ¹.

У цьому контексті варто згадати спроби утворення громадянських та суспільно-політичних регіональних об'єднань, які мали місце у 1990-х роках на теренах краю, як і в Україні в цілому. Надії, що покладалися на утворення таких надструктур, зокрема на Конгрес української інтелігенції, в тому числі й у Чернівецькій області, не виправдалися. Громадське ж «перевидання» Конгресу національно-демократичних сил виявилось аморфним, а відтак його існування не змогло принести відчутних результатів. Замість започаткованої форми діалогу крайової інтелігенції та й в цілому культурної еліти із владою, ця структура стала черговим суспільним додатком до звичних політичних комбінацій на навколоставданому олімпі. Враховуючи викладені обставини, цілком логічно, що центром розпорядження ресурсами влади і найбільш видимою частиною місцевої еліти стали керівні представники органів державної влади та місцевого самоврядування ².

Зазначимо, що роки незалежності значною мірою сприяли демонтажу номенклатурних механізмів формування, а відтак і функціонування владної еліти у регіонах та на місцях. Перемога формально-демократичних процедур обрання та діяльності влади, що досягла апогею у 1991 – 1994 роках, змусила представників місцевого істеблішменту мобілізувати фінансові, організаційні, інтелектуальні ресурси задля отримання мандату довіри від виборців.

З іншого боку, намагання центрального керівництва з приходом до влади Президента Л. Кучми запровадити жорстку вертикаль виконавчої влади знову стало фактором усезростаючого тиску центру на регіони та їх владних представників із метою забезпечення максимальної присутності інтересів столичної виконавчої влади. Більше того, після укладення Конституційного договору, надто після прийняття нової Конституції України 28 червня 1996 року, відбулася суттєва ротація керівників регіонів, їх апарату, а врешті й, зміна регіональної владної еліти ³.

¹ Круглашов А. Місцева еліта: регіональна чи периферійна? / А. Круглашов // Віче. – 1998. – №5. – С. 4.

² Там само. – С. 5.

³ Там само. – С. 5.

На загал, процес становлення регіональної еліти Чернівецької області позначений низкою особливостей, які обумовлені специфікою регіону. По-перше, це сам розмір області, яка є найменшою в Україні як за територією, так і за кількістю населення. Соціальні психологи давно помітили таку закономірність: чим менший регіон, тим вищий ступінь неформальних зв'язків між його вихідцями на рівні управлінських майданчиків. Люди, які «виросли в одній пісочниці», добре знають один одного. Відтак, у людей, які виростили і сформувалися у досить кулуарних умовах Буковини, існують доволі тісні та розгалужені тісні зв'язки на рівні родинних, кумівських, бізнесових відносин¹.

По-друге, це периферійний характер економіки Чернівецької області, що проявлявся у фактичній відсутності великої власності, яка могла би бути перерозподіленою. Відтак, буковинській регіональній еліті, на відміну від елітних груп багатьох інших регіонів України, вдалося уникнути надмірно гострого й часом кривавого протистояння у боротьбі за цю власність, оскільки наявні цілі просто не виправдовували використання таких засобів. Навпаки, у цих умовах перед представниками регіональної еліти постала необхідність згуртованої командної гри з метою уникнення потрапляння під вплив зовнішніх щодо регіону акторів.

По-третє, це загальновідомі традиції «буковинської толерантності», що попри всі умовності, залишаються певною є основою для підтримки в цілому збалансованих міжетнічних і міжконфесійних взаємин на теренах поліетнічної й поліконфесійної Чернівецької області. Вочевидь, ці традиції наклали відбиток і на відносини між групами регіональної еліти, що, у свою чергу, сприяло утвердженню переважно неконфронтаційної моделі взаємин між ними.

Початок формування та інституціоналізації нової регіональної політичної еліти незалежної України значною мірою пов'язаний з утворенням перших осередків політичних партій та громадсько-політичних рухів у Чернівецькій області наприкінці 1980-х – на поч. 1990-х років. Так, у серпні 1989 року було створено обласну організацію Народного руху України, яку очолив лідер «Зеленого руху Буковини», професор Л. Сандуляк. Він вже навесні 1989 року здобув переконливу перемогу у Чернівцях на виборах З'їзду народних депутатів СРСР. Чимало зробили для згуртування у нову організацію демократичних сил В. Старик, О. Панчук, Т. Кияк. Останній також згодом став народним депутатом, перемігши у Чернівцях на парламентських виборах 1994 року.

У травні 1990 року на базі місцевого осередку Української гелісінської спілки було створено крайову організацію Української рес-

¹ Буковинський клан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2007/08/10/146580/>

публіканської партії (УРП), що стала першою з нових партій, офіційно зареєстрованих в Україні. Її лідери – брати Богдан та Ігор Кравчуки, О. Юрійчук та деякі інші стали ініціаторами багатьох масових акцій. Активісти вищезгаданого «Зеленого руху Буковини» утворили Партію зелених України; її організація в Чернівецькій області виникла в жовтні 1990 року. За нею створюються обласна організація ДемПУ (лідери – Т. Кияк, І. Буркут, В. Землюк, М. Гнидюк), і чернівецькій міській комітет Партії демократичного відродження України (ПДВУ, лідер – В. Кондратенко) ¹.

Водночас із формуванням конкурентного партійного середовища в краї відбувається процес становлення регіональної управлінської еліти Буковини. В ці роки на чолі Чернівецької області стає І. Гнатишин, який до цього обіймав різні посади в міському і обласному виконкомах. Так, у 1990 році І. Гнатишин став головою Чернівецького облвиконкому і безпосередньо з цієї посади був перезатверджений представником Президента України в Чернівецькій області, а в 1994 році – призначений першим головою Чернівецької обласної державної адміністрації.

Ще з обранням І. Гнатишина на посаду голови облвиконкому в регіоні змінюються методи керівництва, а також певною мірою структура і кадровий склад облвиконкому. Однією з головних відмінностей стилю керівництва нового голови від стилю керівництва його попередника В. Ленчинського було те, що І. Гнатишин був більш енергійним і публічним політиком ². Разом з цим, із самого початку він виступає за перехід від планово-централізованих до ринкових відносин, а також за економічну автономію Чернівецької області, відділення обласного бюджету від республіканського ³, а також за економічне посилення обласних органів влади. Підтвердженням цих намірів може слугувати той факт, що облвиконком виступив співзасновником низки комерційних структур, зокрема таких, як «Інтурсервіс», «Медіа» та ін.

Водночас, враховуючи те, що І. Гнатишин був вихідцем із радянської номенклатури, радикальної зміни складу регіональної управлінської еліти не відбулося. Більше того, багатьом представникам колишньої радянської управлінської верстви вдалося зберегти та й

¹ Буркут І.Г. Сучасна Буковина: 1991-2005 роки в підсумках соціально-економічного і політичного розвитку краю / І.Г.Буркут, О.І.Герасько, М.В.Романів. – Чернівці: Книги ХХІ, 2006. – С. 106

² Гнатишин Иван Николаевич [Электронный ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukrregions/data/189.html>

³ Гнатишин І. Прогодують область курорти / І.Гнатишин // Радянська Буковина. 1990 р.– 3 січня.

навіть посилити свої владні позиції, пересівши у нові крісла вже у зовсім інших умовах.

У цілому ж, незважаючи на доволі часті консультації лідерами місцевих партійних осередків, у кадровій політиці на місцях І. Гнатишин віддавав перевагу тим людям, яких зав особисто, чимало з яких були пов'язані з колишнім обкомом або міськомом партії. Та й взагалі, при прийнятті рішень І. Гнатишин мало орієнтувався на пропозиції політичних партій, а більше уваги приділяв зміцненню «свого» виконавчого апарату¹. Як наслідок, у губернатора склалися не найкращі відносини з регіональними осередками політичних партій, як, проте, і з народними депутатами, обраними до ВРУ від Чернівецької області.

Варто зазначити, що І. Гнатишин час від часу конфліктував з різних питань із першим секретарем обкому партії Є. Дмитрієвим, а також з міським виконкомом Чернівців, і, зокрема, з його головою П. Каспруком, який користувався чималим авторитетом серед жителів міста. Так, із міськвиконкомом І. Гнатишин конфліктував, наприклад, у зв'язку з розподілом бюджету і «відтягуванням грошей» з міського бюджету Чернівців до обласного бюджету. Також І. Гнатишин скасовував окремі постанови міськвиконкому, пов'язані з будівництвом будинків та деякі інші нормативно-правові акти².

Фактично, саме за часів керівництва І. Гнатишина (1990 – 1996 рр.) у Чернівецькій області відбувається процес первинного перерозподілу власності, наслідком якого стає формування перших регіональних бізнесових груп, які при цьому так чи інакше зв'язані як зі столичним бізнесом, так і з його політичним істеблішментом. У результаті утверджується типова для більшості регіонів України модель взаємовідносин між центральною і регіональною елітами, за якої ці еліти тісно зв'язані між собою та взаємодоповнюють одна одну: представники регіональної еліти в Києві виступають виразниками інтересів відповідних регіональних груп та каналом рекрутування вихідців із регіону на адміністративні й політичні посади центрального рівня; у свою чергу, регіональна еліта репрезентує інтереси (бізнесові, політичні тощо) цих лідерів на обласному та місцевому рівнях. Як наслідок, формуються стійкі неформальні або й тіньові патрон-клієнтські зв'язки по лінії «центр-регіон», що виступають важливим каналом рекрутування як регіональної, так і національної еліти.

На загал, до середини 1990-х років у Чернівецькій області утворилися декілька помітних і достатньо потужних груп впливу, які

¹ Гнатишин Иван Николаевич [Электронный ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukrregions/data/189.html>

² Там само.

проте не тільки особливо не конкурували між собою, але й були тісно взаємопов'язаними. Першою такою групою стала т. зв. «група Пужнікова – Зінченка». Одним із її лідерів – І. Плужніков – був уродженцем м. Олександрії Кіровоградської області, який після служби в армії залишився працювати у Чернівцях. Після того, як радянська влада дозволила кооперативну діяльність, у 1987 – 1988 роках він створив та очолив художньо-виробничий кооператив «АРС»; а згодом, упродовж 1988 – 1993 років, був генеральним директором міжгалузевого виробничо-кооперативного об'єднання «Буковина»¹. Саме в цей же час І. Плужніков почав тісно співпрацювати з відомим комсомольським діячем О. Зінченком, який у 1989 році перейшов на роботу до Москви, де був обраний секретарем ЦК ВЛКСМ. З тих пір «Буковина» перетворилася на одну з найбільш процвітаючих фірм в області. У 1993 році І. Плужніков переходить на роботу до Києва, де представляє інтереси корпорації «Балчуг», що входить в орбіту впливу О. Зінченка. А вже у 1994 році І. Плужніков стає народним депутатом України².

Сам же О. Зінченко народився в м. Славута Хмельницької області. Навчався на фізичному факультеті Чернівецького державного університету, після закінчення якого залишився працювати на кафедрі теоретичної фізики. Комсомольську кар'єру розпочав у 1983 році. За 6 років пройшов шлях від заступника секретаря комітету комсомолу Чернівецького університету до завідувача відділу пропаганди та агітації ЦК ВЛКСМ, голови координаційного комітету зі зв'язків із молодіжними організаціями СРСР; згодом був головою ліквідаційної комісії ВЛКСМ. Після – закінчив Академію суспільних наук за спеціальністю «Політологія» і повернувся до Києва, де очолив ТОВ «Омета-Меркантайл», що була частиною створеного у 1992 році київським бізнесменом Г. Суркісом холдингу «Омета – XXI сторіччя». Після того О. Зінченко був віце-президентом, заступником керівника представництва вже згаданого АТ «Балчуг», де також працював й І. Плужніков³.

Ключовою фігурою цієї групи в Чернівецькій області став колишній комсомольський діяч та директор фірми «Альянс» (входила до Асоціації з виробництва автомобілів «Таврія»), а згодом – генеральний директор виробничого об'єднання «Полімермаш» М. Папієв. Саме навколо нього згодом гуртується низка представників регіо-

¹ Буковинський клан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2007/08/10/146580/>; Звезда и смерть Игоря Плужникова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.compromat.ru/page_17420.htm

² Буковинський клан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2007/08/10/146580/>

³ Зинченко Александр Алексеевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://file.liga.net/person/220-aleksandr-zinchenko.html>.

нальної еліти – управлінці, бізнесмени, представники інтелігенції – переважно колишні комсомольські й компартійні діячі.

У 1997 році І. Плужніков, О. Зінченко і М. Папієв стають членами СДПУ (о), куди залучають і решту представників своєї групи. При цьому «буковинська трійця» займала окрему позицію у цій партії з багатьох питань. Вплив групи всередині партії був колосальним, а сама Чернівецька область, поруч із Закарпатською, тривалий час була одним із ключових регіонів, що забезпечував електоральну підтримку цієї політичної сили. За повідомленнями преси, І. Плужніков контролював близько половини активів СДПУ (о) і цілком міг змагатися за впливовість з В. Медведчуком та Г. Суркісом. Зокрема, саме «буковинська група» контролювала основний медіа-актив СДПУ(о) – заснований у 1996 році І. Плужніковим телеканал «Інтер», де О. Зінченко здійснював оперативне управління (був генеральним директором, згодом – почесним президентом) ¹.

Другою впливовою групою чернівецької регіональної еліти у 1990-х роках стає т.зв. «група Короля – Москаля», очолювана міліцейськими генералами В. Королем (працював в УМВС Чернівецької області, був заступником міністра – начальником кримінальної міліції МВС, а в 1996 році очолив Податкову міліцію України) та Г. Москалем (працював на різних посадах в УМВС у Чернівецькій області, у 1992 – 1995 роках – очолював обласну кримінальну міліцію).

У «велику політику» В. Король прийшов дещо пізніше – у 1998 році, коли став народним депутатом України. Але вже на той час, за повідомленнями ЗМІ, сприянням із боку В. Короля користувалися ряд бізнесменів ². Зокрема, найближчим соратником В. Короля у Чернівцях був бізнесмен В. Чинуш. У 1996 році він створив ТОВ «Надіна», що займалася постачанням нафтопродуктів на АЗС області. У 1996 – 1997 роках на нього було скоєно два замаху, однак він залишився живий. Саме в тому ж 1997 році В. Чинуш тісно зійшовся з генералом В.Королем і довгі роки залишався одним із ключових його соратників ³.

Що ж стосується Г. Москаля, то у 1990-х роках він працював на різних керівних посадах у міліції. Зокрема, у 1995 році з посади начальника чернівецької кримінальної міліції він був призначений начальником УМВС у Закарпатській області. У 1997 – 2000 роках – заступник Міністра внутрішніх справ України – начальник Головно-

¹ Буковинський клан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2007/08/10/146580/>.

² Король буковинських бандитов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cipro.com.ua/?sect_id=4&aid=2364; Буковинський клан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2007/08/10/146580/>.

³ Буковинський клан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2007/08/10/146580/>.

го управління МВС України в Автономній Республіці Крим; у 2000 – 2001 роках – заступник міністра – начальник УМВС України у Дніпропетровській області ¹.

Поступовому зростанню політичного впливу чернівецьких міліцейських генералів певною мірою сприяло й те, що у 1990 – 1994 роках (тобто, під час президентства Л. Кравчука) Міністром внутрішніх справ України був А. Василюшин – виходець із Хмельницької області, який упродовж 1974 – 1982 роках очолював Чернівецьке УМВС, а відтак, безпосередньо працював зі згаданими особами. Такий патронат дозволяв багатьом буковинським міліцейським високопосадовцям доволі впевнено себе почувати в регіоні. Деякі оглядачі навіть вважають А. Василюшина засновником «чернівецького клану» української політичної еліти ².

У цьому контексті варто також зазначити, що початок 1990-х років у Чернівецькій області, як і в усій Україні, став часом оформлення декількох регіональних кримінальних угруповань, їх спроб перерозподілити власність і підпорядкувати своєму впливу органи влади обласного рівня. Проте, на відміну від деяких інших регіонів нашої країни, на Буковині організована злочинність так і не змогла належним чином інституціоналізуватися та здобути вагомий вплив на регіональні політичні процеси. Попри те, що існуючі угруповання все-таки встигли взяти участь у перерозподілі власності, вони досить швидко почали розпадатися, а їх представники – переходити в коло представників легального бізнесу.

На нашу думку, цьому сприяли декілька чинників. По-перше, це відсутність порівняно великої власності, яка би могла бути перерозподіленою, а відтак, могла слугувати економічною базою для посилення політичного впливу. По-друге, це згадані доволі міцні політичні позиції міліцейського керівництва області, які дозволили йому швидко встановити контроль за процесами криміналізації бізнесу. По-суті, в умовах, які склалися, саме міліцейський патронат став для починаючих підприємців найкращим варіантом захисту власної справи, в той час як кримінальні угруповання у цих відносинах виявилися просто неконкурентноздатними. По-третє, у силу периферійного характеру області, кримінальні угруповання, як і політичні групи впливу, змушені були діяти злагоджено, щоби не стати жертвою зовнішніх сил, а тому конкуренція поміж ними не була такою гострою, як у багатьох інших регіонах України.

¹ Геннадій Москаль. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moskal.in.ua/?loc=biography>; Москаль Геннадій Геннадієвич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://file.liga.net/person/254-gennadii-moskal.html>.

² Хома Хрущ. Рік «шоколадного Яценюка»? Ч.3 [Електронний ресурс] / Хома Хрущ. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/crime/rik-shokoladnogo-yatsenyuka-ch.3.htm>.

Третя, відносно автономна група буковинської регіональної еліти, тісно пов'язана з ім'ям колишнього першого секретаря Чернівецького обкому партії Є. Дмитрієва. Після того, як у 1991 році відбулася департизація органів державної влади Є. Дмитрієв, який мав добре налагоджені зв'язки у владних колах та все ще залишався народним депутатом України, виявився заангажованим у бізнес-середовищі. Зокрема, йому вдалося вийти на впливові бізнес-кола в Російській Федерації, при чому, за інформацією преси, не без допомоги групи «Плужнікова – Зінченка». Двічі – у 1994 році і 1998 році – він балотувався у народні депутати в одномандатних округах Чернівецької області, проте так і не був обраний. Водночас йому вдалося посилити свій вплив у АР Крим, де з 1999 року був генеральним директором державного виробничого об'єднання «Титан»¹. Саме з ім'ям Є. Дмитрієва пов'язується прихід на низку керівних посад в Криму вихідців із Буковини, зокрема колишнього першого секретаря Ленінського райкому комсомолу міста Чернівці В. Куліша, першого демократичного голови Чернівецької міської ради В. Павлюка, екс-військовослужбовця і бізнесмена П. Лебедева, а також А. Яценюка.

На загал, саме ці три найвпливовіші групи стають не тільки тим ядром, навколо якого відбувається формування регіональної еліти, але й каналом рекрутування вихідців із Чернівецької області у політичну та бізнесову еліти центрального рівня та інших регіонів України. Водночас варто відзначити, що на початку 1990-х років у Чернівецькій області формуються й відносно самостійні регіональні групи впливу, найбільша з яких пов'язана з ім'ям багаторічного міського голови Чернівців М. Федорука.

М. Федорук є вихідцем із Волинської області. До Чернівців потрапив у другій половині 1970-х років, після закінчення Львівського політехнічного інституту. Саме тут він розпочав свою трудову діяльність інженером-технологом заводу «Гравітон». Пізніше працював переважно у комсомольських і партійних органах, дійшовши владною драбиною до посади голови Першотравневої районної ради м. Чернівці (1987 – 1994 рр.)². У 1994 році на виборах голови Чернівецької міської ради переміг В. Павлюка, і на чолі міста протримався аж до березня 2011 року.

¹ Буковинський клан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2007/08/10/146580/>; Дмитрієв Евгений Иванович [Електронний ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukregions/data/188.html>

² Федорук Микола Трохимович. Досьє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molbuk.ua/persons/44276-fedoruk-mikola-trohimovich.html>

Із М. Федоруком пов'язана ціла епоха розвитку обласного центру Буковини. З його приходом до влади у міській раді почала осідати значна кількість колишніх комсомольських і компартійних діячів і працівників виконавчих органів місцевих рад радянських часів. Чималий вплив на процеси в місті отримали також керівники великих підприємств (багато з яких були вже напіврозвалені), що підтримали М. Федорука, в обмін на сприяння у приватизаційній діяльності. З часом членами своєї «команди Федорука» стають низка новоспечених місцевих бізнесменів, які міській раді та великою мірою самому Миколі Трохимовичу зобов'язані сприянням у розвитку власного бізнесу, зокрема в приватизації чи наданні в оренду приміщень, виділенні земельних ділянок, видачі дозволів на будівництво тощо. Все це дозволяє М. Федоруку створити в місті складну систему патронатно-клієнтальних зв'язків, що стають основою для збереження та відтворення його владного становища. Більше цього, Чернівецькому міському голові вдається тривалий час уникати вступу до будь-яких політичних партій та вмilo балансувати на інтересах різних місцевих партосередків, концентруючи при цьому у своїх руках все більше владних важелів. Унікаючи чіткої партійної «прописки», він постійно підкреслює, що був, є і буде тільки членом свого роду «партії чернівчан», тим самим демонструючи свою незалежність від будь-яких політичних сил.

Особливе місце в команді М. Федорука посідав І. Ринжук – генеральний директор найбільшого в місті підприємства – МТК «Калинівський ринок», що знаходиться у комунальній власності, і в 1990-х роках був найбільшим промтоварним ринком країни. Власне, сам ринок заснований 1990 року, і впродовж декількох років пережив низку реорганізацій та змін керівників. У 1993 році його директором стає Б. Кравчук – депутат міської ради, раніше дисидент, член Української гельсінської спілки. Однак із приходом до влади М. Федорука в місті розгортається серйозна боротьба за контроль над ринком. У 1995 році проти Б. Кравчука порушено кримінальну справу за обвинуваченням в отриманні хабара (за однією з версій – сфабриковану)¹ і незабаром він засуджений до тюремного ув'язнення. Його місце в 1996 році займає І. Ринжук – уродженець с. Ржавинці на Буковині, який до цього займався підприємницькою діяльністю. З цього часу починається 15-річний період керівництва ринком І. Ринжука. З цим періодом пов'язуються чисельні зловживання й корупційні дії на ринку і, навіть, спроба взяти його в оренду на підставну комерційну структуру. Зрозуміло, що ці зловживання

¹ Буковинський клан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2007/08/10/146580/>

для багатьох городян асоціювалися і з постаттю М. Федорука, який стояв на захисті І. Ринжука. Сам же І. Ринжук поступово стає дуже вагомою фігурою, вплив якої поширюється далеко за межі Чернівецької області.

Ще одною важливою персоною буковинської регіональної політики, навколо якої формується своєрідна група впливу, став уродженець Буковини І. Шилепницький. Ще в 1978 році він був обраний заступником голови Кіцманського райвиконкому і відтоді працював на різних владних і партійних посадах в регіоні. У 1990 році він стає заступником І. Гнатишина на посаді голови Чернівецького облвиконкому, однак вже згодом повертається назад у рідний Кіцманський район, де почергово працює представником Президента, головою районної ради та районної державної адміністрації. Існує версія, що І. Гнатишин спеціально позбувся І. Шилепницького, відправивши його в Кіцманський район, адже побоювався конкуренції з боку цього досвідченого й амбітного управлінця¹. Проте вже згодом І. Шилепницькому вдається повернутися у політику обласного рівня, і в 1996 році він стає головою Чернівецької обласної ради. Відтоді й, принаймні, по 2010 рік він залишається однією з найбільш помітних і впливових постатей регіональної політичної еліти.

У контексті розгляду подальшого розвитку регіональної еліти Буковини в 1990-х роках варто зазначити, що незабаром після президентських виборів 1994 року позиції керівника області І. Гнатишина, який відверто під їх час підтримував кандидатуру Л. Кравчука, суттєво похитнулися. Вже з осені 1995 року, коли в пресу просочилася інформація про дипломатичне майбутнє І. Гнатишина, в області заговорили про те, хто саме буде наступником керівника обласної влади. Серед імовірних претендентів розглядався висуванець І. Гнатишина М. Романів; довірена особа Л. Кучми на президентських виборах Є. Горда; народний депутат від ДемПУ Т. Кияк, заступник голови ОДА В. Євдокименко, народні депутати від Народного руху України Г. Філіпчук та Г. Манчуленко.

Ці кандидати мали різні шанси на «губернаторство», однак переможцем доволі несподівано вийшов Г. Філіпчук, хоча на початку боротьби за крісло голови обласної державної адміністрації він підтримував голову Кіцманської РДА І. Шилепницького. За висновками дослідників, логіка призначення нового голови ОДА була обумовлена ще й тим, що в країні йшов конституційний процес, у зв'язку із чим, цілком можливим було проведення референдуму. Тому Л. Куч-

¹ Шилепницький Іван Орестович [Електронний ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukrregions/data/142.html>

мі в області була потрібна «своя» людина, яка, будучи лояльною до президента, водночас мала би достатній вплив на місцеві політичні кола¹. Саме такою людиною і став Г. Філіпчук. Своєю чергою, звільнений з посади голови ОДА І. Гнатишин відбув на дипломатичну службу до Молдови. З дипломатичною ж службою стала пов'язаною його подальша кар'єра.

На загал, призначення Г. Філіпчука головою Чернівецької ОДА стало несподіванкою для регіональної політичної еліти, більше того – для більшості посадовців він був чужинцем, оскільки всі вони, поперше, були призначені його попередником, а, по-друге, будучи переважно вихідцями з комуністичної номенклатури, із настоюого ставилися до губернатора-рухівця. Саме тому тривалий час становище Г. Філіпчука в області було доволі нестійким, а його дії часом наштовхувалися на серйозний спротив. Доходило навіть до створення паралельних до РДА органів влади з виконавчими функціями на базі районних рад. Так, наприклад, звільнений у 1996 році голова Сторожинецької РДА Г. Мазур пересів у крісло голови райради та передав собі з райдержадміністрації матеріально-технічні засоби і збільшив штат виконкому².

У цьому контексті важливою перемогою Г. Філіпчука стало обрання головою обласної ради І. Шилепницького, що був на той час найзручнішим претендентом на це місце. Щоправда, вже з кінці 1997 року відносини між ними зіпсувалися, і місцеві оглядачі навіть називали їхні стосунки «війною кабінетів»³.

З політичних сил Г. Філіпчука підтримали насамперед праві партії, що було цілком логічно для того часу з огляду на його партійну приналежність. Підтримала його на початках діяльності й більшість регіональних ЗМІ, а також та частина підприємницько-промислових кіл області, що були негативно налаштовані щодо І. Гнатишина. Найбільш яскравими прикладами останніх можуть бути згадані гендиректор Чернівецького машинобудівного заводу В. Фотокакіс (згодом він кардинально змінив своє ставлення до Г. Філіпчука) та автомагнат Ю. Петренко, які за часів керівництва І. Гнатишина були під слідством. Що стосується лівих політичних сил, то зрозуміло, що вони були проти призначення головою облдержадміністрації члена НРУ, однак комуністи все ж таки поставилися до нього дещо стримано (можливо, це можна пояснити впливом на

¹ Філіпчук Георгій Георгиевич [Электронный ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukrregions/data/190.html>

² Там само.

³ Там само

комуністів В. Фотокакіса, який спочатку підтримував Г. Філіпчука). Соціалісти ж поставилися до кадрових перестановок в області різко негативно ¹.

Свою діяльність на посаді голови обласної державної адміністрації Г. Філіпчук почав з формування власної управлінської команди і погашення соціальних заборгованостей. Проте формування команди у Г. Філіпчука переросло в перманентний процес, що тривав майже до кінця його перебування на посаді голови ОДА. За підрахунками журналістів, упродовж квітня 1996 року – червня 1998 року він зробив більше ста кадрових перестановок. Однак навіть до кінця терміну повноважень йому так і не вдалося звільнити всіх, кого би він хотів позбутись. Наприклад, він так і не звільнив своїх заступників Є. Горду, за яким стояв президент Л. Кучма, і М. Папієва, якого підтримували впливові лідери СДПУ(о).

Варто зазначити, що при формуванні своєї команди Г. Філіпчук, незважаючи на своє членство в НРУ та підтримку з боку правих партій, не дуже-то враховував побажання останніх. До кінця його перебування головою обласної державної адміністрації майже всі керівники були членами тільки НРУ, однак ставали вони ними, зазвичай, уже після призначень на свої посади.

Чимало соціально-економічних проблем області Г. Філіпчук також зводив до кадрових проблем, а відтак – пропонував вирішувати їх простою заміною керівників. За час свого перебування на посаді голови ОДА він направляв подання на звільнення керівників ВАТ завод «Металіст» О. Попова, ВАТ «Гравітон», М. Горобця, ВАТ завод «Кварц» Р. Костіва, ВАТ «Чернівецький радіотехнічний завод» Я. Геряка, ДАК «Чернівціобленерго» В. Грабовецького та ін. ². Зрозуміло, що такими діями він прагнув посилити свій вплив в області.

Найпоказовішим прикладом протистояння за сфери впливу в регіоні за часів Г. Філіпчука стала боротьба за одне з найуспішніших підприємств області – Чернівецький машинобудівний завод, що випускає обладнання для нафтопереробки. Саме з Г. Філіпчуком пов'язують прихід на посаду генерального директора цього підприємства Ю. Колесника, який згодом здійснив спробу з порушенням статуту підприємства перереєструвати його в Києві як товариство з обмеженою відповідальністю та новими засновниками.

¹ Філіпчук Георгий Георгиевич [Электронный ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukrregions/data/190.html>

² Там само.

Як вже було зазначено вище, другим своїм завданням Г. Філіпчук визначив погашення соціальних заборгованостей та поліпшення соціально-економічного становища в області. Однак, незважаючи на ці гучні заяви, до червня 1998 року соціальні заборгованості лише зросли, а соціально-економічне становище краю навпаки погіршилося. У цій ситуації деякі політичні партії, які спочатку підтримували Г. Філіпчука, переходять в опозицію до нього, зокрема це Конгрес українських націоналістів (КУН) та Українська республіканська партія (УРП). УРП навіть виключила зі своїх лав членів, які працювали в обласній державній адміністрації. З НРУ відносини також склалися не кращим чином, і згодом Г. Філіпчук вийшов з фракції НРУ у Верховній Раді України. Напередодні ж парламентських виборів 1998 року він звернувся до керівництва НРУ з проханням про виключення його з виборчого списку, будучи на прохідному 26 місці. Причиною такого прохання стала надмірна опозиційність НРУ до президента, і як наслідок Г. Філіпчук балотувався на цих виборах як самовисуванець.

На загал, парламентські й місцеві вибори 1998 року займають особливе місце у подальшому розвитку регіональної еліти Чернівецької області. Адже вони стали першими виборами, які проходили за змішаною виборчою системою, коли половина депутатів обиралися в загальнодержавному багатомандатному окрузі за списками політичних партій, а половина – в одномандатних округах, яких у Чернівецькій області було чотири.

За підсумками голосування, народними депутатами України стали 11 чоловік, біографія яких була так чи інакше пов'язана з Буковиною. Серед них голова облдержадміністрації Г. Філіпчук, вже згадуваний экс-міліцейський генерал В. Король, голова Хотинської РДА А. Корчинський, президент науково-виробничої фірми «Октава Сервіс ЛТД» М. Гуцол, голова об'єднання селянських господарств «Ленінський шлях» у Новоселицькому районі В. Кирил, нардепи попереднього скликання І. Попеску і Г. Манчуленко. Особливо потужним буковинське представництво було в лавах СДПУ(о), де 4 члени першої п'ятірки були тісно зв'язані з Чернівцями: І. Плужніков, О. Зінченко, Л. Кравчук та В. Онопенко¹. Щоправда, далеко не всі з цих народних обранців у підсумку прагли та змогли стати впливовими регіональними лобістами й здобути вплив на політичні процеси у Чернівецькій області.

¹ Вибори народних депутатів України 29 березня 1998 року. Результати голосування по Україні в одномандатних виборчих округах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>; Вибори народних депутатів України 29 березня 1998 року. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) у багатомандатному окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>.

У зв'язку з обранням народним депутатом України Г. Філіпчук залишає посаду голови Чернівецької ОДА, проте домагається призначення на цей пост свого протеже Т. Бауера. Пізніше, працюючи в столиці, Г. Філіпчук зберігає певний вплив на політичні процеси в регіоні, щоправда з часом цей вплив зменшується. У вересні 1998 року Г. Філіпчук розглядався як один із трьох претендентів у кандидати в Президенти України від НРУ на виборах 1999 року. Проте згодом він став одним із ініціаторів та активних учасників розколу Народного руху України.

Призначення Т. Бауера на посаду голови Чернівецької ОДА у червні 1998 року для абсолютної більшості регіональної політичної еліти виявилось ще більшою несподіванкою, ніж у свій час призначення самого Г. Філіпчука. Це був наймолодший голова облдержадміністрації в Україні (на момент призначення йому було 36 років), який не мав переконливого управлінського досвіду. До цього призначення він працював економістом, а потім головою колгоспу «Україна» в рідному с. Тарашани Чернівецької області; пізніше – майже два роки очолював Глибоцьку райдержадміністрацію¹.

Причин для призначення саме Т. Бауера за наявності більш досвідчених претендентів на цей пост можна назвати декілька, але найголовнішою, напевно, були президентські вибори, що мали відбутися в наступному 1999 році. Оскільки основним конкурентом Л. Кучми на цих виборах мав стати комуніст П. Симоненко, що користувався найвищим рівнем підтримки у східних і південних регіонах України, західні області розглядалися як потенційні «донори» голосів для чинного президента. Саме тому Л. Кучмі потрібен був абсолютно лояльний голова обласної державної адміністрації, який би забезпечив необхідні голоси на його підтримку. А оскільки неуспішне здійснення цієї задачі могло означати кінець кар'єри, деякі місцеві політичні діячі вирішили не просувати свої кандидатури на цей пост, застережливо очікуючи на закінчення виборчої кампанії. І саме виходячи з таких розрахунків, деякі оглядачі розглядали Т. Бауера як тимчасового губернатора, який буде звільнений одразу ж після виборів².

Проте це призначення не обійшлося і без допомоги Г. Філіпчука, який особисто клопотав про нього безпосередньо перед президентом, у той час як Прем'єр-міністр України В. Пустовойтенко та деякі інші впливові політики в Києві були проти цієї кандидатури. Власне

¹ Бауер Теофіл Йозефович. Досьє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molbuk.ua/persons/44598-bauer-teofil-yozefovich.html>

² Бауэр Феодил Йозефович [Электронный ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukrregions/data/191.html>

заради допомоги цього патрона Т. Бауер навіть став бодай формальним членом НРУ, буквально перед своїм призначенням.

З приходом на посаду голови Чернівецької ОДА Т. Бауера, методи роботи виконавчої влади стали значно жорсткішими. При цьому активну боротьбу новий губернатор розгорнув як із провідними політичними силами, так і з місцевими опозиційними газетами, які з перших днів критикували його за молодість і недосвідченість.

Незважаючи на своє формальне членство в НРУ, Т. Бауер чітко заявив про свою підтримку Л. Кучми у президентській кампанії 1999 року, а ближче до виборів взагалі призупинив своє членство у Русі. Вже у ході кампанії своїми активними діями та адміністративним втручанням у виборчий процес Т. Бауер зміг досягнути бажаного результату. У першому турі за Л. Кучму проголосували 51% виборців, за Симоненка – всього 8,22%, а за Г. Удовенко разом з Ю. Костенко – не більше 3%. У другому турі за Л. Кучму проголосували 73,21%, а за П. Симоненка – 21,43% виборців¹. Здобувши у такий спосіб «кредит довіри» з боку Президента, Т. Бауер зайнявся місцевою політикою, де розпочав боротьбу за укріплення власних позицій та розв'язав низку конфліктів з представниками місцевої політичної еліти: своїм попередником і патроном Г. Філіпчуком, головою обласної ради І.Шилепницьким, мером Чернівців М. Федоруком і більшістю партійних організацій області.

Причин для таких конфліктів було декілька. Проте, основною з них була несприятлива для Т. Бауера політична ситуація, адже він продовжував багатьма сприйматися як тимчасова фігура. Рахуватися з молодим губернатором не хотіли ні лідери СДПУ(о), ні голова облради, ні інші впливові групи регіону. Тому для того, щоб утриматися, він був просто змушений демонструвати максимальну лояльність до Президента і намагались впоратися зі своїми супротивниками. Для досягнення цих цілей він обрав силові стратегії, і вже згодом найменша область України, і донедавна одна з найбільш політично спокійних, стала ареною розгортання публічних скандалів, відгомони яких долинали й до Києва².

Насамперед, остаточно розірвавши стосунки з НРУ у 1999 році, Т. Бауер оголосив «першу велику обласну департизацію»³ і під цим гаслом заходився очищати обласну державну адміністрацію від

¹ Вибори Президента України 31 жовтня 1999 року; повторне голосування – 14 листопада 1999 року. Результати голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/webproc0>.

² Бауэр Феофил Иозефович [Электронный ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukrregions/data/191.html>

³ Стефанец В. Шах чи маг? / В.Стефанец // Доба. – № 13 (131), 23 березня 2001.

ставлеників Г. Філіпчука. Також «у спину губернатору дихав» його заступник і представник СДПУ(о) М. Папієв, який був на доброму рахунку в партії за досягнутий на виборах 1998 року другий результат по Україні, а тому його кандидатура активно лобіювалася на центральному рівні. Оскільки вступити у впливову СДПУ(о) в Т. Бауера не вийшло (він подав заяву, але йому публічно відмовили), то йому довелося постійно доводити Президенту свою корисність у регіоні, протидіяти нападкам в медіа з боку соціал-демократів, і водночас чекати можливості усунути зі своєї команди М. Папієва. Нарешті, скориставшись черговою Постановою Кабміну про реорганізацію органів місцевої виконавчої влади у серпні 2000 року, він скоротив посаду заступника, яку посідав М. Папієва, а соціальні питання, які той курував, були передані заступнику з гуманітарних питань М. Березовському¹.

Конфлікт із головою облради І. Шилепницьким дістався Т. Бауєру у спадок від Г. Філіпчука. Набравши сили, Т. Бауєр теж почав нападати на доволі впливового регіонального політика, щоби продемонструвати, хто в області є господарем. Підконтрольні голові ОДА медіа транслювали на всю область губернаторські звинувачення на адресу облради. У відповідь І. Шилепницький заявляв про умисне недофінансування облради адміністрацією. При цьому арбітром конфлікту губернатор і голова облради намагалися зробити Президента, і з цього приводу у Чернівцях працювало навіть декілька столичних комісій з Адміністрації Президента України².

Ще один гострий і тривалий конфлікт у Т. Бауєра розгорівся з міським головою Чернівців М. Федорук. Основним інструментом з'ясування відносин між областю та містом став міський бюджет. Початок конфлікту поклав бюджет 2001 року, згідно з яким обласний бюджет мав покрити дефіцит міського бюджету дотацією, але не зробив цього. У такий спосіб були спровоковані заборгованості по зарплатах працівникам бюджетних установ, яких у Чернівцях до цього не було. Щоправда, згодом губернатор втратив цей інструмент тиску на місто, зокрема після того, як у 2002 році був здійснений перехід на принципово іншу схему формування бюджетів обласних центрів³.

М. Федорук довго ухилявся від персонального конфлікту, але й уступати не збирався. У відповідь на його непоступливість, область

¹ Буковина має свого соціального міністра // Молодий буковинець. – 2002. – №146. – 2 грудня.

² Стефанець В. Хороші хлопці почали, погані хлопці відгукнулись. На Буковині почався новий етап протистояння виконавчої і представницької Влад / В. Стефанець // Доба. – № 28 (146), 6 липня 2001.

³ Юрій Т. Чернівецький бюджет позбувся «опіки» «левів» / Т.Юрій // Доба. – 2001. – № 57 (175). – 28 грудня.

відключала міський електротранспорт від електромережі та ввела обмеження для чернівчан на подачу холодної води¹. При цьому характерно, що виникнення проблемних ситуацій ставали не предметом узгоджених дій мерії та губернатора, а приводом для зведення рахунків і переведення стрілок.

Ще однією ареною з'ясування стосунків поміж Т. Бауером і М. Федоруком стало міське комунальне підприємство МТК «Калинівський ринок». Зокрема, адміністрація і підприємці ринку були піддані низці масштабних перевірок із боку контролюючих органів обласного рівня. Також кілька працівників адміністрації ринку були спіймані на вчиненні корупційних дій та притягнуті до кримінальної відповідальності. Крім того, М. Федорук був звинувачений у махінаціях із передачею ринку земельної ділянки, що раніше використовувалась як дослідна ділянка Чернівецького національного університету.

У таких конфліктних умовах напередодні місцевих і парламентських виборів 2002 року перед Т. Бауером гостро постала задача мобілізації всіх ресурсів, адже на них потрібно було вирішити багато завдань: не допустити обрання народним депутатом Г. Філіпчука; усунути з посади І. Шилепницького і обрати підконтрольний керівний склад облради; забезпечити обрання міським головою Чернівців лояльної до ОДА людини і водночас засвідчити підтримку на парламентських виборах пропрезидентським політичним силам, щоби не втратити посаду.

Що стосується Г. Філіпчука, то на цей момент він був одним із лідерів Народного руху України за єдність. Це був пропрезидентський технологічний партійний проект, покликаний остаточно розколоти електоральну базу колишнього НРУ, який фактично паразитував на назві, ідеології та попередній популярності останнього. Попри використання розкрученого бренду Руху шанси потрапити до парламенту у цієї партії були примарними, однак Г. Філіпчук цілком міг взяти участь у виборах за одномандатним виборчим округом, в якому він виграв минулу кампанію. Аби цього не сталося, Т. Бауер ще в жовтні 2001 року ініціював своєрідний демарш Чернівецької обласної організації НРУ за єдність, яка прийняла рішення підтримати блок Віктора Ющенка «Наша Україна», і таким чином відкололася від центру та самого Г. Філіпчука. Як наслідок, він втратив організаційну підтримку в Чернівецькій області, а відтак – і можливість виграти вибори в одномандатному окрузі². У підсумку, він взяв участь у виборах другим номером у списку НРУ за єдність, однак до парламенту не потрапив.

Що ж стосується посади міського голови Чернівців, то тут ситу-

¹ Стефанець В. Любов гаряча, вода холодна. Теофіл Бауер розпочав нову війну. Тепер з Чернівцями / В.Стефанець // Доба. – 2003. – №1 (275) – 3 січня.

² Стефанець В. Іронія долі вона і у політиці іронія / В.Стефанець // Доба. – 2001. – № 42 (160). – 12 жовтня.

ація для Т. Бауера була складнішою, через доволі високий рейтинг чинного міського голови М. Федорука та фактичну відсутність сильного опонента, здатного виграти в нього вибори. У таких умовах Т. Бауер робить ставку на представника провладного блоку «За єдину Україну» – голову обласної організації Партії регіонів М. Романюка, розраховуючи, вочевидь, виключно на адміністративний ресурс. Проте вибори з результатом у 61,17% голосів «за» виграв М. Федорук, в той час як М. Романюк набрав лише 17% голосів. То ж битву за Чернівці Т. Бауер явно програв.

Безпосередньо після виборів конфліктна атмосфера у відносинах губернатора і вже втретє обраного мера дещо розрядилася, і Т. Бауер навіть прийшов на сесію міськради, де пообіцяв М. Федоруку забути всі перипетії виборчої кампанії та почати все «з чистого аркуша». Але вже до початку 2003 року конфлікт між керівництвом міста та області розгорівся з новою силою. Оскільки Президент в кінці 2002 року виніс Т. Бауеру догану з приводу недостатнього розвитку малого і середнього бізнесу, провладні ЗМІ почали звинувачувати в цьому обласний центр. У відповідь сесія міськради прийняла несподівано різке звернення до Президента, спікера парламенту та прем'єр-міністра, в якому зажадала розглянути питання про відповідальність губернатора за дестабілізацію обстановки у місті Чернівці¹.

Вибори 2002 року стали ареною для з'ясування стосунків між Т. Бауером та І. Шилепницьким. Останній так і не став народним депутатом, програвши вибори в одномандатному окрузі Г. Манчуленку, якого підтримувала «Наша Україна». Однак справжні баталії розгорілися на виборах обласної ради, що були позначені активним втручанням облдержадміністрації у хід виборчого процесу, а їх результати навіть спершу не були визнані тервиборчкомом через чисельні порушення в ході підрахунку голосів. Після тривалого протистояння сторін, у тому числі із судовою тяганиною, вибори все-таки були визнані дійсними. І новий склад облради вже у квітні 2002 року обрав своїм новим головою нікого іншого, як Т. Бауера, а його заступником – голову Кельменецької райдержадміністрації О. Смотра. Таким чином, якщо протистояння в Чернівцях губернатор програв, то область після цих виборів опинилася повністю під його контролем.

Незважаючи на протести опозиції, головою облради Т. Бауер пробув досить довго. Лише 29 серпня 2002 року, впевнившись у відданості О. Смотра, Т. Бауер сам передав йому цю посаду. Заступником голови облради був обраний перший заступник голови

¹ Стефанець В. Любов гаряча, вода холодна. Теофіл Бауер розпочав нову війну. Тепер з Чернівцями / В.Стефанець // Доба. – 2003. – №1 (275). – 3 січня.

ОДА М. Шевчук¹. Відповідно, така контрольованість депутатського корпусу та керівництва облради стала наслідком того, що близько 70% обраних депутатів склали працівники обласних і районних органів виконавчої влади, безпосередньо залежні від губернатора.

Парламентські вибори пройшли для Т. Бауера також певною мірою успішно, адже йому вдалося провести до ВРУ двох із чотирьох мажоритарників, висунутих блоком «За єдину Україну», а саме свого рідного старшого брата М. Бауера та першого і єдиного космонавта України Л. Каденюка. Водночас, результати виборів за пропорційною частиною для цього блоку не була такою успішною, і йому довелося задовольнитися лише п'ятим місцем із результатом у 5,5% голосів. Перемогу ж тут святкував опозиційний блок «Наша Україна», якому вдалося набрати 46,25%. Друге місце дісталось СДПУ(о) із результатом у 10,10% голосів, що вкотре підтвердило достатньо високий ступінь впливовості цієї політичної сили у регіоні.

Загалом, за підсумками парламентських виборів 2002 року Чернівецька область отримала приблизно таке ж представництво у Верховній Раді України, як і на попередніх виборах. Зокрема, зберегли свої депутатські мандати В. Король і Г. Манчуленко, які перемогли в мажоритарних округах, а також О. Зінченко і І. Плужніков, що пройшли в народні депутати за списками СДПУ(о). Новими людьми у парламенті стали вже згадувані М. Бауер і Л. Каденюк, а також комуніст В. Жук, голова Новоселицької районної ради, представник СПУ М. Мельничук та вже згадуваний очільник обласної організації СДПУ(о) і представник інтересів групи «Зінченка – Плужнікова» в Чернівецькій області М. Папієв. Пройшли до парламенту і пов'язані з Чернівцями Л. Кравчук та В. Онопенко, щоправда останній на цей раз за списками опозиційного Блоку Юлії Тимошенко².

Одразу ж після виборів в області загострився конфлікт губернатора з місцевими ЗМІ. Оскільки Т. Бауер багато уваги приділяв медійному висвітленню своєї діяльності та діяльності своїх конкурентів, ЗМІ виступали для нього важливим ресурсом, який він весь час намагався підпорядкувати своїм інтересам. Ці устремління співпадали із загальним посиленням владного тиску на опозиційні ЗМІ у загальнодержавних масштабах та все активнішим запровадженням політичної цензури. У підсумку, досить жорстка позиція адмі-

¹ Чорней Ю. Один голова добре. А два краще? / Ю.Чорней // Доба. – 2002. – № 65 (240). – 30 серпня.

² Вибори народних депутатів України 31 березня 2002 року. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) у багатомандатному окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC15V?kodvib=400>; Вибори народних депутатів України 31 березня 2002 року. Результати голосування по Україні в одномандатних виборчих округах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC73V?kodvib=400>.

ністрації Т. Бауера щодо критичних матеріалів у регіональних і місцевих ЗМІ вилилась у серйозний конфлікт губернатора з місцевими медіа.

Насамперед, домагаючись власних цілей, він намагався вплинути на обласну раду, обрану ще в 1998 році, щоби вона вийшла зі складу засновників газет, які кригикують губернатора (до речі, це був ще один привід для конфлікту з облрадою). І таки домогся цього з новим складом облради зразка 2002 року. Також Т. Бауер заснував нове друковане видання зі «своїм» журналістським складом – газету «Свобода слова» та активно тиснув на газети, що не були залежні від нього фінансово. Натомість опозиційні до губернатора газети часто солідаризувалися з позицією мера Чернівців М. Федорука і колишнього голови облради І. Шилепницького, активно висвітлюючи весь виборчий процес і різні конфлікти губернатора ¹.

З кінця 2002 року журналісти почали проводити чисельні публічні акції, покликані привернути увагу до проблем свободи слова в області. Вони писали відкриті листи в центр, бойкотували губернаторські прес-конференції, оголошували свої редакції «зонами, вільними від Бауера» і відмовлялися визнавати його своїм губернатором. Але результату не було – центр мовчав, віддавши ситуацію на відкуп губернатору. На диво згуртованою виявилися в цій складній ситуації позиція працівників самих мас-медіа, що в більшості своїй виступили проти губернатора єдиним фронтом.

У цілому ж, за висновками дослідників, основними підсумками роботи Т. Бауера на посаді голови Чернівецької ОДА стали: 1) тривалий конфлікт із представниками регіональної еліти за різними напрямками: представники ЗМІ, партій, малого та середнього бізнесу, місцевого самоврядування обласного центру, ряду інших міст; 2) незадовільне соціально-економічне становище регіону; 3) адміністративна керованість регіону під час загальнонаціональних політичних подій, яка досягалася виключно методами силового тиску; 4) постійні публічні скандали, пов'язані з ім'ям губернатора, які час від часу доходили до Києва; 5) відсутність скільки-небудь серйозних зв'язків із представниками загальнонаціональної політичної та економічної еліти ².

Проте, якщо Т. Бауеру і вдавалося протистояти своїм супротивникам у регіоні, то до зміни ситуації в Києві він був явно неготовий. Прихід на посаду глави Адміністрації Президента України лідера СДПУ(о) В. Медвечука, а на пост Прем'єр-міністра України – В.

¹ Бауэр Феодил Иозефович [Электронный ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukrregions/data/191.html>

² Там само.

Януковича, позначили низку нових критеріїв, за якими стала оцінюватися робота регіональної влади. Лояльності до президента стало замало, і важливою складовою стала лояльність до нового прем'єр-міністра і підтримка його соціально-економічного курсу, а також – партійна приналежність.

У такій ситуації непопулярний в народі і неефективний в економічній політиці Т. Бауер став просто непотрібним Києву. Приводом для його відставки стала продовольча криза влітку 2003 року, коли ціни на продовольчі товари різко поповзли вгору без жодної, як запевняв уряд, реальної причини. Відтак, Кабінет Міністрів України на одному зі своїх засідань ухвалив рішення рекомендувати до відставки кількох регіональних керівників, серед яких був і Т. Бауер. Президент цю ініціативу підтримав, і в кінці липня 2003 року Т. Бауер був звільнений.

За інформацією чернівецької газети «Час», через своїх довірених людей, Т. Бауер розпочав кампанію з обрання себе головою обласної ради, але маючи недостатньо підтримки в регіоні, так і не зміг після свого звільнення зайняти гідне місце серед регіональної еліти¹. Відтак, він змушений був задовольнитися посадою Надзвичайного і Повноважного посла України в Румунії, куди був призначений у 2004 році, і на певний час зник із політичного життя регіону.

Варто також звернути увагу, що важливу державну посаду на цьому етапі також обійняв М. Папієв, який став міністром праці та соціальної політики в уряді В. Януковича. Відтак, вплив буковинської групи «есдеків» тільки посилювався, а сам М. Папієв перейшов у розряд політиків національного рівня.

Наступником Т. Бауера на посаді голови Чернівецької ОДА став доволі відомий представник регіональної адміністративної еліти М. Романів, який працював ще в команді першого губернатора області І. Гнатишина, а потім на різних посадах в центральних органах виконавчої влади у Києві. На думку К. Бондаренка, призначення М. Романіва губернатором ознаменувало процес повернення до Чернівецької області старих кадрів, які допомогли Кучмі в його становленні під час першого терміну президентства².

Основним завданням, поставленим перед М. Романівим, стало підняття в регіоні авторитету виконавчої влади, що було цілком логічно з огляду на наближення президентських виборів. Водночас перед командою нового губернатора постало чимало проблем як економічного характеру (підприємства працювали

¹ Кобевко П. Команда Бауера: бери «шинель», іди додому... / П. Кобевко // Час. – 2003. – № 32. – 7 серпня.

² Цит. за: Губернаторські чистки: Людмила Миколаївна більше не врятує [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2003/07/30/2994847/>

лише на 57%, в регіоні була одна з найнижчих середніх зарплат та низький рівень інвестицій), так і політичного: протистояння ОДА з опозицією, різко негативне ставлення громадськості, представників політичних партій та ЗМІ до особистості попереднього губернатора ¹.

Зазначимо, що призначення М. Романіва було в цілому позитивно оцінене представниками різних політичних сил області, що мали затяжний конфлікт із попереднім губернатором і пов'язували з М. Романівим надії на нормалізацію відносин ОДА зі ЗМІ, політичними партіями, підприємцями ². До того ж, правильність вибору саме М. Романіва полягала ще й у тому, що він добре знав і регіональну опозицію, оскільки раніше працював у команді І. Гнатишина з керівником обласної організації «Нашої України» І. Демчаком та регіональним очільником ВО «Батьківщина» П. Гасюком ³. То ж саме кандидатура М. Романіва стала компромісним варіантом, здатним залагодити попередні міжелітні протиріччя.

Одразу після призначення новий губернатор взяв невелику паузу, яку він використав для проведення консультацій у Києві щодо кадрового складу своєї команди. При цьому основну ставку він зробив на людей, які працювали з ним у команді І. Гнатишина, в якій сам М. Романів обіймав посаду першого заступника. Крім того, були звільнені найбільш одіозні представники команди Т. Бауера (наприклад, перший заступник голови ОДА В. Мельник, проти якого прокуратура порушила кримінальну справу). Далі в. о. першого заступника голови ОДА був призначений Є. Луцишин, який при І. Гнатишині очолював виконавчу владу Кельменецького району, а потім працював в апараті облради. Керівником апарату адміністрації був призначений В. Кирдилюк, який вже займав цей пост раніше. Радником голови ОДА став І. Шилепницький – екс-голова облради, вижитий з цього поста Т. Бауером. Водночас на посаді заступника голови ОДА був залишений М. Романюк, що, вочевидь, зумовлено тим, що він очолював обласну Партію регіонів.

Сформувавши свою команду, новий губернатор взяв курс на примирення з регіональними і місцевими ЗМІ. За його ініціативи облдержадміністрація вийшла зі складу засновників газети «Свобода слова», що була рупором Т. Бауера у боротьбі з місцевими медіа. Крім того,

¹ Романів Михайл Васильевич [Електронний ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukregions/data/231.html>

² Мостіпака О. Замість Бауера губернатором став Романів / О. Мостіпака // Молодий буковинець. – 31 липня.

³ Стефанець В. Бауер з попелу не постав. Карта Романова сильніша / В. Стефанець // Доба. – 2003. – № 57 (331). – 1 серпня.

М. Романів реорганізував ту частину адміністрації, яка відповідала за співпрацю із ЗМІ. Замість прес-служби був створений відділ взаємодії зі ЗМІ, який очолив лояльний до більшості ЗМІ регіону А. Томків. Врешті, були нормалізовані відносини і з місцевим самоврядуванням обласного центру. Як наслідок, уже під час перших офіційних заходів мер Чернівців М. Федорук з'явився на публіці по праву руку нового губернатора, чого за його попередника годі й було уявити¹.

Попри те, що на першій же своїй прес-конференції М. Романів оголосив про свою позапартійність, насправді уникнути партійної приналежності йому так і не вдалося. Вже у вересні 2003 року він не тільки вступає в СДПУ(о), але й очолює її чернівецьку обласну організацію замість М. Папієва, що в цей час вже був у Києві. Очевидно, що це партійне призначення стало наслідком взаємних домовленостей М. Романіва і есдеків, згідно з якими перший здобував належну підтримку на центральному рівні, проте натомість повинен був забезпечити відстоювання інтересів групи СДПУ(о) в регіоні.

Серед заступників голови ОДА та високопосадовців обласного рівня були представники різних пропрезидентських партій, зокрема СДПУ(о) (Є. Луцишин, М. Гайничеру, О. Александрюк), Трудової України (Ф. Федорович), Партії регіонів (М. Романюк). Загалом же, за публікаціями в пресі, у виконавчих гілках влади обласного, місцевого та районного рівнів найбільше представництво мала Аграрна партія України (понад 100 осіб), проте експерти відмічають, що це, як правило, були керівники низових структур. Понад 50 працівників належали до СДПУ(о), причому вони обіймали вищі пости в чиновницькій ієрархії. Трудова Україна нараховувала приблизно 20 представників у виконавчих структурах регіону, а Партія регіонів – близько 10. Членів НДП, КПУ, СПУ та Руху серед чиновництва налічувалося по 1 – 3 особи².

У цілому, період керівництва областю з боку М. Романіва пройшов у звичному режимі функціонування і не був позначений якими б то не було гучними скандалами, кадровими перестановками чи то протистоянням елітних груп. Звичайно, під час президентської кампанії 2004 року йому часто закидали упередженість та використання адміністративного ресурсу на користь провладного кандидата В. Януковича. Однак на тлі його попередників все-таки адміністративне втручання у виборчий процес стало значно мен-

¹ Романів Михаил Васильевич [Электронный ресурс] / Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). – Режим доступа: <http://133.50.171.227/ukrregions/data/231.html>

² Перебіг виборчої кампанії–2004 на Буковині. Регіональна аналітика. Огляд № 36, вересень 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/publications/perebig-viborchoii-kampaniii2004-na-bukovini/view_print

шим, а самого М. Романіва можна назвати ледь не найбільш безконфліктним губернатором Чернівецької області за всю історію незалежної України.

Суттєвий вплив на подальший розвиток і зміни конфігурації владної еліти в Україні справили результати президентських виборів 2004 року та ті події, що в новітній історії України отримали назву «помаранчевої революції». Очевидно, що ці процеси не минули й Чернівецьку область, мешканці якої на цих виборах підтримали опозицію та взяли безпосередню активну участь у самих протестних акціях. Відтак, коли вляглися «революційні баталії», настав час «збирати каміння» у вигляді владних ресурсів і повноважень.

Важливу роль у процесі зміни влади в регіоні на цьому етапі відіграв О. Зінченко, щоправда вже поза СДПУ(о). Справа в тому, що ще в 2003 році у нього стався серйозний конфлікт із В. Медведчуком, внаслідок якого О. Зінченко був змушений залишити партію. Фактично, це був розкол групи «Плужнікова – Зінченка», який суттєво вдарив по позиціях самої групи як у цілому в країні, так і всередині СДПУ(о). Однак попри це, О. Зінченко не випав із політичного життя, а, навпаки, опинився у лавах опозиції, де згодом набув значного впливу, і вже під час президентської кампанії 2004 року очолив виборчий штаб В. Ющенка.

По завершенню виборів В. Ющенко віддячив О. Зінченку за віддану та ефективну роботу посадою голови президентського секретаріату, що навіть в умовах переходу до парламентсько-президентської форми правління, дозволило йому стати одним із ключових політичних лідерів у державі. Відтак, О. Зінченку вдалося не тільки зберегти свій політичний вплив, але й посилити його, на відміну від СДПУ(о), яка цей вплив невпинно втрачала. Згодом, у червні 2005 року, за доволі дивних обставин раптово помер І. Плужніков, і буковинська група в СДПУ(о) остаточно розпалася. Її третій лідер М. Папів через деякий час став членом Партії регіонів.

Натомість, О. Зінченко намагається посилити свої позиції, в тому числі у Чернівецькій області. Саме за його безпосередньої участі новим головою Чернівецької ОДА стає ректор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича М. Ткач – людина повністю позбавлена партійно-політичних амбіцій, проте тісно пов'язана із самим О. Зінченком як колишній науковий керівник його кандидатської дисертації. Водночас керівник обласного опозиційного виборчого штабу І. Демчак, якому до цього моменту пророкували губернаторство, змушений був задовольнитися посадою заступника Міністра аграрної політики України. Чималий вплив на область зберігає і народний депутат України В. Король, який активно підтримує В. Ющенка на президентських виборах 2004 року.

Разом із М. Ткачем на керівні посади в ОДА, РДА та інші владні структури приходять низка нових людей, чимало з яких були призначені виключно з огляду розподіл партійних квот між учасниками коаліції «Сила народу». Водночас чимало новопризначенців уже працювали в органах виконавчої влади і місцевого самоврядування, то ж про якусь принципову зміну крайової еліти на цьому етапі не йдеться. Так, першим заступником голови облдержадміністрації став керівник обласної організації «Батьківщини» П. Гасюк, який вже працював в ОДА на різних посадах за часів керівництва областю І. Гнатишиним і Г. Філіпчуком (в останнього він був заступником із гуманітарних питань). Іншим заступником став Б. Баглей, який також раніше працював в обласній владі, опікуючись питаннями сім'ї, молоді та спорту за часів І. Гнатишина. Ще одним заступником губернатора став В. Усик – людина з чималим управлінським досвідом, яка працювала в ОДА ще з 1995 році. Нарешті, четвертим заступником стає молодий «помаранчевий» активіст М. Сенічак, який також мав невеликий досвід роботи в органах виконавчої влади на різних посадах у 1997 – 2002 роках. Начальником управління економіки став екс-голова Чернівецької ТВК на президентських виборах М. Малярчук, який до цього в органах виконавчої влади не працював. Керівнику штабної служби безпеки В. Василову за сумлінну роботу віддячили посадою начальника УМВС у Чернівецькій області.

Не залишилися обділеними посадовими винагородами й довірені особи кандидата в президенти В. Ющенко: довірена особа у в.о. № 205, редактор вічно опозиційної газети «Час» П. Кобевко став штатним радником голови ОДА; довірена особа у в.о. № 206, голова обласного об'єднання «За Україну! За Ющенко!» Т. Гуцуляк став головою Сторожинецької райдержадміністрації, а довірена особа у в.о. № 207, голова обласної організації партії ПРП, приватний підприємець В. Затірка очолив Головне фінансове управління обласної держадміністрації¹.

На окрему згадку заслугове призначення керівником Регіональної приймальні Президента України в Чернівецькій області В. Чинуша – фактично правої руки депутата В. Короля у Чернівецькій області. На перших порах це призначення надало В. Чинушу чималі важелі впливу на процеси в регіоні, однак згодом регіональні приймальні президента були скасовані як інститут, а В. Чинуш – звільнений із займаної посади. Щоправда, при цьому він зберіг посаду голови чернівецького міського осередку «нашоукраїнців».

У контексті аналізу розвитку регіональної еліти Буковини не варто оминати увагою й те, що в червні 2005 році суттєві пертурба-

¹ Буковинський кадровий пасьянс: прихід професіоналів чи роздача «помаранчевих слів»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2005/04/24/8980>

ції торкнулися і Чернівецької обласної ради, де все більше депутатів ставали на підтримку «помаранчевої» влади. Відтак, ними були ініційовані перевибори голови облради, і на цю посаду були висунуті два претенденти: колишній губернатор і посол України в Румунії Т. Бауер та колишній заступник голови обласної ради О. Грушко. За підтримки губернатора М. Ткача переміг О. Грушко, який хоч і був раніше членом СДПУ(о), проте останнім часом все більше контактував із керівництвом НСНУ та співпрацював зі штабом В. Ющенка під час «помаранчевої революції». Це стало важливою перемогою М. Ткача і обласної організації «Нашої України», адже завдяки цій перестановці їм вдалося отримати лояльний до себе склад обласної ради.

У цілому М. Ткач перебував на посаді голови ОДА найменше з усіх чернівецьких губернаторів, однак період його керівництва областю вирізнявся своїми особливостями, що мали важливий вплив на подальший розвиток регіональної еліти. По-перше, у системі регіональних і місцевих органів виконавчої влади відбулися суттєві кадрові перестановки, які, щоправда, торкнулися переважно керівних постів. Службовці середньої і нижньої ланки у більшості випадків зберегли свої посади, чого не сталося в деяких інших областях України, де звільнення були більш масовими.

По-друге, М. Ткачу, як і його попереднику, не вдалося уникнути примусової партизації, й уже згодом, після свого призначення губернатором він те тільки вступає в новоутворену «партію влади» – НСНУ, але й очолює її чернівецьку обласну організацію. Відповідно, чимало призначень в області робилися з огляду на партійну приналежність претендентів: або призначалися вже дійсні члени партії влади, або зарахування на посади здійснювалося за умови набуття в ній членства. При цьому фаховий рівень призначенців нерідко мав другорядне значення. У підсумку, така кадрова політика себе абсолютно не виправдала, адже на відповідальних постах опинилися чимало випадкових для цієї роботи людей, які не мали належної кваліфікації й досвіду для виконання службових обов'язків. І, як наслідок цього, нова «помаранчева» команда досить швидко почала втрачати свій авторитет серед мешканців краю.

По-третє, кадровими дарунками «помаранчевої революції» скористалися далеко не всі ті, хто брав у ній найактивнішу участь і не ті, хто послідовно підтримував В. Ющенка, починаючи з часу його прем'єрства у 1999 – 2001 роках. Це дало підстави раді обласної організації УНП ухвалити заяву, що кадрові пропозиції партії не були враховані при формуванні команд ОДА і РДА (справді, представники партії отримали лише посаду начальника Головного управління економіки ОДА та начальника управління у справах сім'ї, молоді і спорту). Ще більш обділеною виявилася крайова організація Народного руху Укра-

їни, представник якої отримав лише посаду голови Глибоцької РДА. Не дуже відзначили кадровими призначеннями й обласну організацію ВО «Батьківщина», яка фактично була представлена лише першим заступником голови облдержадміністрації П. Гасюком та декількома особами на посадах заступників голів райдержадміністрацій. Натомість, значно більше посад отримали соціалісти та порошенківська «Солідарність». Перші завдячують кадровими успіхами народному депутату, члену політради СПУ М. Мельничуку, який, за деякими даними, не виходив з кабінету М. Ткача, допоки не отримав більшість із того, що хотів (посади керівників Новоселицького і Хотинського районів та посаду заступника голови ОДА з питань агропромислового комплексу). Другі «прорвалися» до влади завдяки тому, що керівник обласного осередку «Солідарності» І. Демчак очоловав обласний виборчий штаб В. Ющенко, а П. Порошенко був куратором області від центрального штабу. Саме представникам «Солідарності» спершу дісталася посада першого заступника губернатора, яку обійняв вже згадуваний Б. Баглей, а також керівництво Путильського, Герцаївського, Кіцманського, Заставнівського, Кельменецького районів. А формування керівного складу Сокирянського району стало своєрідним компромісом І. Демчака з одним із найвпливовіших місцевих бізнесменів, колишнім головою райдержадміністрації, депутатом обласної ради В. Козаком ¹.

Нарешті, по-четверте, характерною особливістю цього періоду стало те, що в області не відбулося гучних «розправ» над політичними опонентами з СДПУ(о), Партії регіонів, КПУ та ін., що часом можна було спостерігати в інших регіонах України. І хоча представники цих партій були звільнені з більшості керівних постів, на рівні середньої управлінської ланки чимало з них продовжили й надалі працювати. Поодинокі ж спроби чинити тиск на представників колишньої владної команди, про які писала буковинська преса ², навряд чи можна вважати притаманними функціонуванню нової владної команди. Найбільшого ж суспільного розголосу набуло звільнення з посади начальника управління лісового господарства ОДА В. Дарчука, який проте мав конфлікти і з попередніми очільниками обласної виконавчої влади, зокрема з Т. Бауером.

У цілому, можна цілком погодитися з деякими аналітиками, що М. Ткач, який йшов у владу без своєї команди, достатньо швидко впорався з формуванням керівного складу ОДА, зумівши вдовольнити як запити київських партійних та парламентських очільників, так і претензії місцевої революційної еліти. Проте в команді М. Ткача

¹ Буковинський кадровий пасьянс: прихід професіоналів чи роздача «помаранчевих слонів»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2005/04/24/8980>

² Чернівецька обласна організація «Комітет виборців». Звіт про виконання програми «Права людини-2005» у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.khpg.org/index.php?id=1152524484>

фактично не виявилось його людей, окрім нового керівника прес-служби, викладачки філологічного факультету університету Т. Гуцуляк та начальника обласного управління освіти¹. Очевидно, що в наслідок цього, можливості ефективно керувати такою політично різнорідною командою, що мала відмінні інтереси, у самого М. Ткача були мінімальними, особливо з огляду на відсутність у нього попереднього досвіду роботи в органах державної влади.

Результатом і водночас переконливим підтвердженням невисокої ефективності роботи команди М. Ткача та власне падіння авторитету «помаранчевої» влади в Чернівецькій області стали парламентські й місцеві вибори 2006 року. На них партія влади поступилася своїм колишнім партнерам з Блоку Юлії Тимошенко, а також ледве обійшла за популярністю серед виборців Партію регіонів у м. Чернівці. Крім того, у ході виборів розгорівся конфлікт у лавах самого НСНУ (між обласною і чернівецькою міською організаціями), через який «нашоукраїнці» так і не спромоглися висунути єдиного кандидата на посаду Чернівецького міського голови. Як наслідок, участь у цих виборах брали два представники НСНУ – В. Чинуш і М. Сенічак, що в підсумку сприяло черговій перемозі М. Федорука. Все це дало підстави для кадрових висновків у центрі та звільнення М. Ткача з посади голови ОДА.

Додатковим чинником стала фактична відсутність в М. Ткача підтримки на рівні Києва. Адже О. Зінченко, який колись особисто посприяв призначенню М. Ткача, у вересні 2005 року пішов із посади керівника Секретаріату Президента України, звинувативши оточення В. Ющенка у відновленні корупційних схем, чим власне і спровокував конфлікт з президентом та відставку уряду Ю. Тимошенко, що, насправді, була на користь останній. Сам же О. Зінченко після свого звільнення утворив Партію патріотичних сил України, з якою і пішов на вибори 2006 року. Однак партія спромоглася набрати лише 0,1% голосів виборців, внаслідок чого сам О. Зінченко на певний час випав з публічного політичного життя. Згодом Ю. Тимошенко віддячила О. Зінченку за його критику на адресу президента в 2005 році посадами керівника фракції БЮТ у Київській міській раді (за підсумками дострокових виборів 2008 р.) та голови Національного космічного агентства України (з 2009 р.). Проте його робота на цьому етапі є все менш помітною для широкого загалу, значною мірою через важку хворобу, яка вразила О. Зінченка ще до «помаранчевої революції». У 2010 році О. Зінченко помер у віці 53-х років.

Повертаючись до розгляду політичних процесів у Чернівецькій області, зазначимо, що парламентські й місцеві вибори 2006 року

¹ Буковинський кадровий пасьянс: прихід професіоналів чи роздача «помаранчевих слонів»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2005/04/24/8980>

суттєво змінили як розклад партійно-політичних сил у регіоні, так і представництво Буковини у політичній еліті національного рівня. Головним їх наслідком стало остаточне падіння колишнього впливу СДПУ(о), яка на цей раз не потрапила до парламенту. Відтак, Буковина не тільки остаточно втратила потужне ескеківське лобі, але й було запущено процес остаточного занепаду колись надпотужної обласної організації СДПУ(о). Хоча останній на цих виборах все-таки вдається провести 5 депутатів до Чернівецької міської ради, щоправда більшою мірою завдяки постаті її нового керівника – доволі одіозного місцевого журналіста та директора регіонального медіа-холдингу «Сіті» В. Забродського.

Натомість, вперше народним депутатом України став очільник обласної організації Партії регіонів М. Романюк. Крім того, за списками ПР до Верховної Ради України пройшли досвідчений депутат І. Попеску та відомий музикант і виходець із Чернівців Я. Табачник. Пізніше, у 2007 році внаслідок просування списку нардепом також стає буковинець І. Шкіра, щоправда вже за декілька місяців парламент був розпущений, тож повною мірою скористатися своїми депутатськими повноваженнями йому так і не вдалося. Також за підсумками виборів депутатські мандати зберігають В. Король з «Нашої України» і М. Мельничук із СПУ (останній стає депутатом також після входження низки соціалістів до складу уряду, а відтак – і руху партійного списку). Парламентськими новобранцями стали П. Гасюк – тодішній перший заступник голови Чернівецької ОДА й очільник обласної організації ВО «Батьківщина» та П. Лебедев – бізнесмен всеукраїнського масштабу, колишня військова кар'єра і початок підприємницької діяльності якого напряду були зв'язані з Чернівцями (обидва за списками БЮТу) ¹.

Ще декілька зв'язаних із Буковиною людей отримали впливові посади в інших органах влади центрального рівня. Так, після оформлення парламентської більшості та формування уряду на чолі з В. Януковичем, посада Міністра праці та соціальної політики вдруге дістається М. Папієву. Вочевидь, не без сприяння земляків, в структурі керівництва Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності з'являється уродженець Чернівців Е. Ушаков, який пізніше очолює виконавчу дирекцію Фонду і згодом потрапляє у великий корупційний скандал, через який тікає за кордон ². Спершу нардепом за списками БЮТу, а потім головою Верховного Суду України стає вже згадуваний В. Онопенко.

¹ Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року. Списки депутатів від партій (блоків) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>

² Эдуард Ушаков. Как превратить соцстрах в соцукас [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ord-ua.com/2012/05/22/eduard-ushakov-kak-prevratit-sotsstrah-v-sotsuzhas/>

Що ж стосується місцевого рівня виборів, то слід відзначити помітне оновлення депутатського корпусу місцевих рад Чернівецької області, яке можна було спостерігати за підсумками голосування 26 березня 2006 року. Насамперед це стосується збільшення у ньому частки представників малого і середнього бізнесу, що, на наш погляд, було зумовлено запровадженням пропорційної виборчої системи. Так, якщо у 1998 і 2002 роках переважну більшість депутатів Чернівецької міської ради складали вчителі і лікарі, то за результатами виборів 2006 року з 60 депутатів 26 були керівниками підприємств, а 5 – приватними підприємцями; у обласній раді – з 104 депутатів 36 – керівники підприємств і 8 – приватні підприємці¹.

Зазначимо, що місцеві вибори 2006 року дозволили ВО «Батьківщина» взяти певний реванш на рівні області та здобути найбільше представництво в більшості місцевих рад краю, чим компенсувати недостатню увагу до себе при формуванні органів виконавчої влади. До того ж, саме бютівцям дісталася посада голови Чернівецької обласної ради, яку обійняв І. Шилепницький, що, у свою чергу, знаменувало його повернення в регіональну політику.

На окрему згадку в цьому контексті заслуговують вибори в Чернівцях, що запам'яталися ескалацією низки міжелітних конфліктів. Зокрема, одне з таких протистоянь із економічним підґрунтям розгорнулося між чинним на той момент мером Чернівців М. Федоруком та одним з провідних підприємців краю, головою Чернівецької міської організації НСНУ В. Чинушем, який висунувся кандидатом на посаду міського голови. Другий конфлікт розгорнувся навколо внутрішнього розколу всередині обласного осередку НСНУ, і був пов'язаний з боротьбою за сфери впливу між різними угрупованнями партійного керівництва. Ця боротьба відштовхнула багатьох виборців від підтримки нашоукраїнців, і в підсумку завершилася відставками головних фігурантів конфлікту зі своїх партійних посад.

Але найбільш важливим все-таки було протистояння у боротьбі за посаду мера обласного центру. Приводом до переходу конфлікту з мером у відкриту фазу стала спроба директора стратегічного для життєдіяльності Чернівців комунального підприємства МТК «Калинівський ринок» І. Ринжука (члена НСНУ) провести передачу ринку в оренду підставній фірмі «Мегамаркет», що викликала хвилю протесту серед підприємців. Тоді команда В. Чинуша розгорнула широку інформаційну кампанію з одночасної дискредитації як І. Ринжука, так і мера М. Федорука, а пізніше, за ініціативи В. Чинуша, міська парторганізація НСНУ показово виключила І. Ринжука із виборчих списків до міської ради².

¹ Буркут І. *Виборчі технології: регіональний досвід* / І. Буркут, О. Колесников. – Чернівці: Букрек, 2009. – С. 160

² Там само. – С. 146.

Однак найбільший інтерес із точки зору характеру міжелітних взаємодій для нас становить доволі специфічна конфігурація депутатської більшості, яка утворилася в Чернівецькій міській раді за підсумками виборів 2006 року. Фактично, мова йде про неформальну промерську коаліцію в складі БЮТу, Партії регіонів і 5 депутатів від Опозиційного блоку «Не Так!», в той час як «Наша Україна», представники якої на виборах відверто виступили проти М. Федорука, опинилися в опозиції. На нашу думку, цей випадок є типовим проявом «буковинської толерантності» на рівні міжелітних взаємодій, оскільки засвідчує як представники різних, на перший погляд протилежних груп регіональної еліти можуть знаходити компромісні моделі поведінки навколо спільних прагматичних, переважно, приватних, а не декларованих ними на публіку партійних та ідеологічних інтересів.

Після відставки М. Ткача новим головою Чернівецької ОДА в травні 2006 року призначений В. Куліш – колишній комсомольський і компартійний діяч, екс-заступник голови Чернівецької міської ради, який останнім часом працював у Криму на посаді міністра економіки (2003 – 2005 рр.) та представника Президента України (2005 – 2006 рр.)¹, та був тісно пов'язаний з групою Є. Дмитрієва.

Новопризначений губернатор одразу задекларував свою позапартійність, а також заявив, що свою команду будуватиме за критеріями професіоналізму та працюватиме виключно над виконанням доручень Президента України. Власне у кадрових питаннях В. Куліш своє слово, в цілому, стримав, і фактично залишив оточення свого попередника, усунувши лише декілька ключових фігур або ж перевівши їх на нижчі посади. Зокрема, був звільнений наймолодший заступник голови ОДА М. Сенічак. Керівник управління економіки М. Мальярчук був переведений на посаду заступника начальника фінуправління. Партійний рупор НСНУ і колишній перший заступник губернатора Б. Баглей, з яким пов'язували більшість прорахунків регіональної помаранчевої команди, став просто заступником, проте водночас очолив обласну організації НСНУ замість М. Ткача, що повернувся у наукову і викладацьку діяльність та відійшов від політичного життя.

У нових призначеннях В. Куліш основну ставку зробив на перевірені часом та особисто вірні йому кадри, з якими він раніше працював як на Буковині, так і в Криму. Так, посаду його першого заступника обійняв В. Павлюк, у команді якого В. Куліш працював, коли той був головою Чернівецької міської ради у 1991 – 1994 роках. Потім у Криму вже В. Павлюк був заступником В. Куліша, коли той працював міністром економіки та представником президента.

¹ Куліш Володимир Іванович. Досьє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molbuk.ua/persons/44118-kulsh-volodimir-vanovich.html>

Своїх людей із Криму він також призначив керувати головними управліннями економіки та фінансів, а також одним із пріоритетних на Буковині управлінням лісового господарства. Зокрема, управління фінансів ОДА очолила Є. Пушко-Цибуляк – экс-керівник групи радників Представника Президента в Криму, уродженка Буковини, яка починала тут свою кар'єру в системі КРУ. Начальником головного управління економіки став кримчанин Ю. Космачевський, який у свій час був радником В. Куліша на посту Міністра економіки Криму, а його заступником стала Л. Панова, котра раніше працювала начальником управління економіки Севастопольської МДА. Щоправда за два місяці Ю. Космачевський потрапив у гучний внутрішньовладний скандал, внаслідок якого позбувся своєї посади та повернувся до Криму. Управління лісового господарства очолив колишній голова Комітету лісового і мисливського господарства АР Крим А. Ковальський, який зробив кар'єру у лісовому господарстві Криму ще в часи УРСР. Його попередника М. Карлійчука призначили головою Сторожинецької РДА¹.

Найбільший же резонанс викликало призначення радником губернатора кримчанина О. Лієва, який буковинському політичному бомонду був відомий не лише як один з ініціаторів та підписантів звернення керівників на підтримку кандидата в президенти В. Януковича на посаді голови правління заводу «Бром», але й як один з організаторів перекриття автотраси Херсон-Сімферополь, якою до Криму їхали учасники автопробігу «Поїзд дружби» на підтримку В. Ющенка².

На посаду заступника голови ОДА В. Куліш також призначив і колишнього буковинського банкіра Г. Шутака, який до «помаранчевої революції» був членом СДПУ(о), а під час парламентських виборів 2006 року – одним із керівників блоку Кармазіна на Буковині. Пересічним буковинцям він був відомий не стільки своєю політичною діяльністю, скільки роботою на посаді керуючого філією банку «Аваль», з якої його звільнили без публічних пояснень причин такого рішення.

Таким чином, на відміну від свого попередника, В. Куліш значно ближче просунувся до формування саме своєї команди, хоча й залишив на постах багатьох посадовців, призначених за М. Ткача. Дещо пізніше, у лютому 2007 року, під контроль губернатора було взято й обласну організацію НСНУ, яку очолив сам В. Куліш, а його заступниками стали попередній партійний очільник Б. Баглей і тодішній заступник голови Чернівецької облради Т. Гуцуляк.

¹ Сто днів команди Куліша: почали з обіцянок і піару [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/analytics/2006/09/06/48514>

² Там само.

Примітно, що час керівництва областю В. Куліш запам'ятався активізацією взаємодії обласної виконавчої влади із засобами масової інформації, а також певним підвищенням рівня інформаційної відкритості ОДА. Зокрема, його командою було реорганізовано інформаційні структури в ОДА, а новим прес-секретарем губернатора і за сумісництвом – начальником інформаційного управління став Б. Онуфрик, який був зв'язаний із В. Кулішем спільною комсомольською роботою в Чернівцях, а потім працював на місцевому представництві «5-го каналу». У нове інформаційне управління почали набирати кадри з числа журналістів. Вони зокрема оновили офіційний сайт ОДА, який став більш функціональним та інформаційне наповненим, запровадили регулярні зустрічі журналістів із керівником виконавчої влади у краї.

З іншого боку, цей період позначений і низкою скандалів, в які потрапляли члени команди В. Куліша, як власне і звинувачень в службових зловживаннях і корупції. Першими такими «ластівками» стала вже згадувана історія зі звільненням Ю. Космачевського та невдоволення багатьох представників місцевих політичних кіл роботою в адміністрації О. Лієва. «Героєм» корупційного скандалу став також голова Герцаївської РДА О. Кіцен¹, який щоправда був призначений на цю посаду ще за часів М. Ткача. Найбільше же звинувачень на адресу команди В. Куліша сипалося у зв'язку з нецільовим використанням бюджетних коштів під час ліквідації наслідків повені, що сталася в липні 2008 року. І по цих справах згодом деякі посадові особи навіть були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Слід звернути увагу, що саме в період президентства В. Ющенко широкому загалу стає відомою одна особа, яка стрімко нарощує свої бізнес-активи та політичний вплив, стає все більш помітною на коловладному олімпі, і біографія якої тісно пов'язана з Чернівецькою областю. Мова йде про бізнесмена Д. Фірташа, який тривалий час уникав публічності, однак просто не може робити цього надалі, коли підконтрольна йому компанія «РосУкрЕнерго» стає посередником у постачанні газу в Україну та інші країни Європи. Досить швидко Д. Фірташ потрапляє у списки найбагатших людей України, і навколо нього формується нова впливова елітна група з великими амбіціями, які, в тому числі, поширюються на територію Чернівецької області. Враховуючи зазначене, постає необхідність більш детального аналізу цієї постаті.

Д. Фірташ народився в 1965 році у с. Синьків Заліщицького району Тернопільської області у звичайній сільській родині. У 1984 році закінчив Краснолиманське залізничне профтехучилище в Донецькій

¹ Голову Герцаївської РДА підозрюють у корупції, але гроші з хабара прокуратура знайти не змогла [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2009/02/05/168408>

області і був призваний до армії. Після служби одразу пішов працювати, а вищу освіту здобув значно пізніше, закінчивши Національну академію внутрішніх справ України.

Чернівецький період життя Д. Фірташа розпочався у 1986 році з роботи водієм пожежної частини Чернівецької взуттєвої фабрики. Однак вже у 1988 році він розпочинає у Чернівцях власну справу у сфері торгівлі та згодом очолює ТОВ «КМІЛ», що спеціалізується на бартерних операціях із країнами СНД. На початку 1990-х років переїжджає до Москви, де згодом засновує власний енергетичний бізнес, пов'язаний з постачанням туркменського газу в Україну в обмін на продовольчі товари. Упродовж 10 років Д. Фірташ динамічно нарощує свої бізнес-активи, і до сфери його інтересів, поруч із газотранспортуванням, поступово потрапляє й низка підприємств хімічної промисловості у різних країнах колишнього СРСР. Особливим у житті Д. Фірташа стає 2004 року, коли він, спільно з російським «Газпромом» створює компанію «РосУкрЕнерго», для здійснення транзиту газу в Україну та в країни ЄС, а також купує австрійську компанію Zangas Hoch und Tiefbau GmbH, що спеціалізується на будівництві газопроводів, та пакети акцій двох потужних хімічних підприємств у Криму: Кримського содового заводу в Красноперекопську і заводу «Титан» в Армянську¹. Директором останнього, до речі, в цей час працює вже згадуваний Є. Дмитрієв, який є своєрідним центром «буковинської групи» у середовищі кримської управлінської еліти.

Примітно, що тривалий час Д. Фірташ тримався осторонь публічної політики. Першу, проте безуспішну, спробу пройти до парламенту він здійснив на виборах 2002 року коли балотувався за списками ВО «Жінки за майбутнє», опікуваного дружиною Президента Л. Кучми. Згідно з даними на сайті ЦВК, на той момент він проживав у Чернівцях і був директором ТОВ «КМІЛ»². Однак вже на наступних парламентських виборах 2006 року Д. Фірташ фігурує як «спонсор» цілої групи тиску, хоча особисто в політику вже не йде. Зокрема, його пов'язують з экс-керівником НАК «Нафтогаз України» Ю. Бойком, який в 2006 році стає міністром палива і енергетики, а також із В. Хорошковським, який на цей час повернувся в Україну з Росії та все частіше з'являється в колі вищих посадових осіб держави. Наприкінці 2006 року він одержує посаду заступника секретаря РНБОУ, а згодом почергово очолює Державну митну службу та СБУ.

¹ Фирташ Дмитрий Васильевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://file.liga.net/person/287-dmitrii-firtash.html>; Фирташ Дмитрий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://files.korrespondent.net/persons/firtash>

² Список кандидатів від партії (виборчого блоку партій). «Жінки за майбутнє», всеукраїнське політичне об'єднання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

Д. Фірташу також приписують контакти з С. Львовичем – людиною колись дуже близькою до Л. Кучми, а також із тодішнім президентом В. Ющенком¹.

Варто також зазначити, що в т. зв. «помаранчевий період» в українському політичному істеблішменті остаточно утверджується ще один виходець із Чернівців – А. Яценюк, який не лише займає впливові позиції в середовищі політичної еліти, але й реально починає претендувати на роль національного лідера. Особливо помітною фігура А. Яценюка стає з огляду на його молодий вік (на час зайняття важливих постів національного рівня йому трохи більше 30 років), що дає підстави скептикам вважати його протеже і ставлеником різних олігархічних груп. Однак, на наш погляд, А. Яценюк як політичний лідер є типовим продуктом існуючої в Україні системи рекрутування політичної еліти, заснованої на патрон-клієнтських зв'язках. Тож його вихід на політичний олімп потребує детальнішого аналізу, оскільки, по-суті, відображає типову для нашої країни модель інкорпорації в політичний клас та подальшого руху владною ієрархією.

Особистість А. Яценюка привертає сьогодні увагу багатьох вітчизняних вчених-елітологів і політичних публіцистів. Останнім часом з'явилася ціла низка розвідок різного характеру, автори яких намагаються осмислити, яким чином цьому політичному лідеру вдалося здійснити таку блискавичну кар'єру в такому молодому віці. Чимало цих «опусів» мають відверто замовний характер проти А. Яценюка, інші ж, навпаки, апологетичний. Ми ж у цьому дослідженні претендуємо на неупереджений аналіз становлення цього політичного лідера та його місця і ролі в розвитку регіональної політичної еліти Чернівецької області.

Отож, А. Яценюк народився у 1974 році в Чернівцях у родині вкладачів Чернівецького державного університету. Здобув непогану на свій час освіту, закінчивши у 1991 році спеціалізовану англійську середню школу №9 в Чернівцях, а в 1996 році – юридичний факультет Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича. Ще навчаючись в університеті, А. Яценюк разом зі своїми однокурсниками А. Пишним і А. Іванчуком, однокласником О. Бурбаком та сином голови Чернівецької ОДА І. Гнатишина Валентином засновує першу в Чернівцях приватну юридичну компанію «Юрек-Лтд» та працює на посаді її президента. Займаючись юридичним супроводом приватизації, фірма динамічно розвивається, а серед її клієнтів з'являються впливові представники регіональної еліти, зокрема вже неодноразово згадувані М. Папієв, В. Чинуш, В. Король, Г. Москаль.

¹ Газовая камера Дмитрия Фирташа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.compromat.ru/page_29031.htm

Саме в цей час А. Яценюк потрапляє в орбіту СДПУ(о), стовпами якої були колишні комсомольські функціонери О. Зінченко та І. Плужніков.

На думку деяких дослідників, ці контакти відіграли чималу роль у подальшій кар'єрі А. Яценюка, адже саме завдяки їм він потрапив на роботу до банку «Аваль», очолюваного тоді ще одним екс-комсомольцем та членом СДПУ(о) Ф. Шпигом. До цього А. Яценюк також встиг трохи попрацювати помічником-консультантом народного депутата України В. Короля. Банківська ж кар'єра А. Яценюка була блискавичною: не маючи ще тоді спеціалізованої економічної освіти, за три роки він зі скромного консультанта кредитного відділу банку стає заступником голови його правління та отримує солідний пакет акцій «Авалю»¹.

Власне політична ж кар'єра А. Яценюка розпочалася у 2001 році і, що примітно, не була прямо пов'язана з Чернівецькою областю. Саме в цей час у віці 27 років він стає спершу виконуючим обов'язки, а згодом повноправним Міністром економіки АР Крим, і на цьому пості працює до 2003 року. Поява А. Яценюка на цій посаді очевидно не була випадковістю або ж результатом його видатних досягнень, адже відповідного посаді досвіду державного управління він на цей час не мав. Справа в тому, що саме в цей час на Кримському півострові з'являється група впливових вихідців із Буковини, які ініціюють перетягування кадрів із Чернівецької області до АРК. Насамперед, мова йде про вже згаданого Є. Дмитрієва, який з 1999 року працює генеральним директором заводу «Титан» в Армянську, а також генерала Г. Москаля, що в 1997 році очолив кримську міліцію. Певну роль у цьому призначенні відіграла і група «Плужнікова – Зінченка», з якою тісно співпрацював Є. Дмитрієв.

На загал, робота А. Яценюка на посаді Міністра економіки АР Крим нічим особливим не запам'яталася. Проте в січні 2003 року він йде на підвищення та стає заступником голови Національного банку України. Натомість міністром економіки Криму стає ще один виходець із Чернівецької області – вже згадуваний В. Куліш. Коли ж у квітні 2004 року тодішній голова Нацбанку С. Тігіпко очолив виборчий штаб В. Януковича на президентських виборах, фактичним керівником НБУ став саме А. Яценюк.

Після «помаранчевої революції» А. Яценюк на певний час опиняється поза великою політикою і декілька місяців працює першим заступником губернатора Одеської області. Проте вже у вересні 2005 року він отримує посаду міністра економіки України в уряді Ю. Єханурова, за деякими даними – не без допомоги П. Порошенка. Після

¹ Хома Хрущ. Рік «шоколадного Яценюка»? Ч.1 [Електронний ресурс] / Хома Хрущ. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/crime/rik-shokoladnogo-yatsenyuka.htm>

парламентських виборів 2006 року А. Яценюк стає першим заступником глави Секретаріату Президента В. Балоги. Крім того, він очолює Спеціальну комісію з реформування СБУ, стає членом Ради НБУ та наглядових рад державних «Укрексімбанку» і «Ощадбанку». У березні 2007 року А. Яценюк очолює Міністерство закордонних справ в уряді В. Януковича, однак на цій посаді проявляє себе як людина президента. За це В. Ющенко на позачергових парламентських виборах 2007 року віддичив йому третім місцем в списку «Нашої України», а після – сприяв його обранню головою ВРУ.

Більша частина часу, який було відведено А. Яценюкові на посаді спікера, пройшла у постійних кризах: парламент не працював місяцями. Парламентська опозиція блокувала трибуну і не давала можливості розпочати роботу, оскільки виступала з критикою євроатлантичних намірів президента. В. Ющенко і В. Балого тиснули на А. Яценюка з тим, щоби він погодився на доведення ситуації до нової кризи і до повторного розпуску ВРУ. Саме тоді між А. Яценюком і В. Ющенком почалися перші серйозні тертя, а з В. Балогою дійшло до відвертого конфлікту. Крім того, не менші конфлікти відзначалися у А. Яценюка з прем'єр-міністром Ю. Тимошенко, яка активно намагалася втягнути спікера у протистояння з президентом¹. Вочевидь втомившись від усіх цих інтриг та неможливості нормально управляти роботою парламенту, А. Яценюк у вересні 2008 року заявляє про бажання піти з посади голови Верховної Ради України, і в листопаді того ж року це бажання було задоволене парламентом.

Після відставки А. Яценюк розпочинає формування власного політичного проекту. З цією метою було придбано нікому не відому Народно-трудова партія (зареєстрована в березні 2007 р. явно «на продаж»), яку в грудні 2008 року перейменовано на партію «Фронт змін». При цьому від самого початку А. Яценюк відмовився від формування партії за принципом «знизу», зосередившись на створенні лідерської партії «під себе». Згодом, Арсеній Яценюк бере участь у президентських виборах 2010 року, в яких, на перший погляд, має досить непогані шанси з огляду на чималий попит на нові політичні обличчя в українському суспільстві. Проте його виборча кампанія виявилася організованою не вдало, особливо з точки зору обраної іміджевої стратегії, а тому А. Яценюку доводиться задовольнитися лише четвертим місцем з результатом у 6,96% голосів виборців. Та попри поразку, після цих виборів А. Яценюк утверджується у вітчизняному політичному істеблішменті й донині залишається найбільш помітним представником Буковини у загальнодержавній еліті України.

¹ Бондаренко К. Арсеній Яценюк – політичний портрет [Електронний ресурс] / К.Бондаренко. – Режим доступу: <http://politics.comments.ua/2012/02/14/321616/arseniy-yatsenyuk-politichniy.html>

Примітно, що набираючи політичної ваги і Д. Фірташ, і А. Яценюк швидко перетворюються на впливових патронів у процесі формування політичної еліти на національному та регіональному рівнях, сприяючи при цьому інкорпорації в політичний клас багатьох вихідців із Буковини. Так, наприклад, завдяки Д. Фірташу на парламентських виборах 2007 року народним депутатом України від ПР стає І. Мирний, який колись працював на різних постах в УМВС у Чернівецькій області, а з часом очолив охорону Д. Фірташа. У 2000-х роках на керівних посадах в компаніях, підконтрольних олігарху, з'являється Ю. Борисов – уродженець м. Могилів-Подільський Вінницької області, життя якого тісно пов'язане з Чернівцями. У 2010 році за сприяння Д. Фірташа він призначений директором Державної компанії «Укргазвидобування», що є ключовим підприємством із видобування природного газу і газового конденсату в Україні.

Своєю чергою, А. Яценюк підтримує тісні відносини зі своїми однокласниками й однокурсниками, з якими колись починав як власну справу, так і політичну кар'єру, та активно сприяє просуванню в середовищі національної політичної еліти цілого ряду буковинців. Крім того, у нього з'являються власні бізнесові й політичні інтереси у Чернівецькій області, тому він все активніше намагається впливати й на процеси в регіоні. У цьому напрямку в нього складаються доволі непогані відносини з мером Чернівців М. Федоруком, який сприяв просуванню інтересів групи А. Яценюка на місцевому рівні.

Правою рукою А. Яценюка сьогодні по праву вважається його однокурсник А. Пишний, який паралельно з А. Яценюком розпочав банківську кар'єру, щоправда в «Ощадбанку», де головою наглядової ради в цей час був ніхто інший, як І. Плужніков. У травні 2007 року А. Пишний, за підтримки А. Яценюка став заступником секретаря РНБОУ, де працював до 2009 року. Коли ж створювалася партія «Фронт змін», то А. Пишний став одним із ключових її функціонерів.

Так само, важливе місце в партії посідає ще один однокурсник А. Яценюка – А. Іванчук, який у 1998 – 1999 роках був віце-президентом згаданої юридичної фірми «Юрек-Лтд». Вочевидь не без допомоги А. Яценюка та впливових патронів з СДПУ(о) А. Іванчук у свій час потрапив на роботу до Івано-Франківської філії банку «Аваль», де зробив доволі стрімку кар'єру. У 2006 році А. Іванчук став віце-президентом НАК «Енергетична компанія України», а з 2008 року по 2009 року працював директором ДПЗД «Укрінтеренерго» – компанії, що займається експортом української електроенергії в країни ЦСЄ.

Ще одним близьким соратником А. Яценюка є його однокласник О. Бурбак, якого перший прилаштував своїм радником, коли був Міністром економіки АР Крим. Після від'їзду А. Яценюка О. Бурбак залишився в Криму, де працював радником у провідних посадових

осіб автономії та був депутатом кримського парламенту. Сьогодні ж він очолює Кримську республіканську організацію «Фронту змін». Його молодший брат – М. Бурбак – залишився представляти інтереси групи в Чернівецькій області, де згодом також очолив обласну партійну організацію і став депутатом Чернівецької облради, а на парламентських виборах 2012 року – народним депутатом України. Орієнтація А. Яценюка на вузьке коло довірених друзів, можливо, й забезпечує йому значний рівень довіри до своїх соратників, але водночас суттєво перешкоджає подальшому нарощенню його власного політичного впливу та й обмежує лідерський та кадровий потенціал розвитку створеного ним зі своїм колом партнерів політичного проєкту «Фронт змін».

Повертаючись у більш ранній період, відзначимо, що позачергові парламентські вибори 2007 року не внесли особливих змін у розклад політичних сил в Чернівецькій області, проте дещо модифікували конфігурацію представництва Буковини в політичній еліті центрального рівня. Так само, як і в попередньому скликанні, народними депутатами України стають буковинці І. Попеску і Я. Табачник (ПР) та П. Гасюк (БЮТ). Водночас на непросте місце у партійному списку потрапляє голова обласної організації Партії регіонів та депутат минулого скликання М. Романюк, і омріяний депутатський мандат йому вдається здобути лише в 2010 році, після суттєвого посування списку. Натомість нардепами від ПР стають колишній есдек і двічі міністр праці та соціалістики М. Папієв, якому зі зрозумілих причин не знаходиться місця в уряді Ю. Тимошенко, а також згадуваний І. Мирний – протеже Д. Фірташа. Депутатський мандат, а згодом – і посаду спікера здобуває А. Яценюк, який вперше потрапляє до складу українського парламенту. Так само вперше народним депутатом стає экс-міліцейський генерал Г. Москаль (за списками НУНС), який щоправда не зникав з політичного життя України, адже впродовж останніх років працював на багатьох відповідальних посадах у системі виконавчої влади. Зокрема, він очолював Держкомітет у справах національностей та міграції, був заступником Ю. Луценка на посаді Міністра внутрішніх справ України (саме йому Г. Москаль завдячує потраплянням до прохідної частини виборчого списку), а також очолював Луганську ОДА, був Представником Президента України в АР Крим та заступником голови СБУ. Ще один парламентський новобранець – Ю. Стець, який навчався і тривалий час працював в Чернівцях, в т.ч. очолюючи місцеву телерадіокомпанію, на базі якої згодом виник «5 канал». Натомість, не проходять до ВРУ депутати попередніх скликань В. Король і М. Мельничук.

Також народним депутатом України від Блоку Юлії Тимошенко стає ніхто інший, як другий в історії незалежної України голова

Чернівецької облдержадміністрації Г. Філіпчук. Його поява в прохідній частині списку БЮТу, напевне, зумовлена підтримкою П. Гасюка, який, нагадаємо, колись був заступником Г. Філіпчука на посаді голови Чернівецької ОДА. Більше того, у новому уряді Г. Філіпчуку вдається очолити Міністерство охорони навколишнього середовища України. Крім того, міністром культури і туризму в уряді Ю. Тимошенко стає В. Вовкун, який хоча й не є корінним буковинцем, проте певний час працював у Чернівецькому музично-драматичному театрі ім. О. Кобилянської. Зберігає за собою посаду голови Верховного Суду України і зв'язаний із Буковиною В. Онопенко, якого активно підтримує БЮТ.

Слід зазначити, що вдруге очоливши уряд, Ю. Тимошенко завдає відчутного удару по позиціях Д. Фірташа, фактично усунувши його компанію «РосУкрЕнерго» з посередництва в постачанні газу в Україну. Проте ця група зовсім не занепадає, а навпаки – нарощує свої бізнес-активи. У 2007 році з метою консолідації управління своїм бізнесом Д. Фірташ створює Group DF. Згодом він купує пакет акцій найбільшої в Україні медіа-групи «Інтер», що об'єднує 7 телеканалів і новинне агентство Ukrainian News Agency. Упродовж 2010 – початку 2011 років бізнесмен став власником хімічного концерну «Стирол» (Горлівка), Северодонецького об'єднання «Азот» і черкаського «Азоту», остаточно охопивши своїм впливом хімічну промисловість України. Також під його контроль поступово переходить банк «Надра». Все це дозволяє Д. Фірташу посилити свій політичний вплив, і він відверто починає конкурувати в цій сфері з провідними олігархічними колами країни.

Що ж стосується політичного процесу регіонального рівня, то варто звернути увагу, що у червні 2008 року до активного політичного життя Чернівецької області повернулися відразу два експериментатори: Т. Бауер і М. Романів. Зокрема, Т. Бауер на обласній конференції очолив облорганізацію політичного проекту В. Балого – партії «Єдиний центр». Ядро команди новоутвореної партії склали колишні заступники Т. Бауера в облдержадміністрації: з гуманітарних питань – В. Мельник та з питань агропромислового комплексу – М. Шевчук. До компанії партійних заступників запросили й підприємця І. Хоча, який у часи губернаторства Т. Бауера займався відновленням роботи Берегометського деревообробного комбінату. Виконавчу роботу доручили колишньому нашоукраїнцю і заступнику голови Чернівецької ОДА в 2005 – 2006 роках М. Сенічаку. Серед більш-менш відомих фігур місцевого управлінського і політичного бомонду на конференції «Єдиного центру» були помічені й увійшли до складу ради облорганізації депутат обласної ради від НСНУ, колишній начальник обласного управління охо-

рони здоров'я С. Малиш, головний лікар Глибоцької ЦРЛ, давній активіст НДП І. Шкробанець, директор Буденецького заводу мінеральних вод В. Веклич ¹.

Що ж до экс-губернатора М. Романіва, який на цей час вже очолював обласне управління Пенсійного фонду України, то він обрав для своєї діяльності Народну партію, що була основою Блоку Литвина. Здобутки цієї політичної сили у Чернівецькій області були скромними – фракція в облраді та декілька фракцій в районних радах. Проте поява в ній М. Романіва, напевне, дозволила підвищити лідерський потенціал цієї партії, принаймні на регіональному рівні, особливо з огляду на відсутність у цього очільника скільки-небудь вагомого антиобразу.

Черговий поштовх розвитку політичної еліти України, в тому числі на регіональному рівні, дали президентські вибори 2010 року, що завершилися перемогою В. Януковича. Одразу після виборів у країні розпочалися масштабні й цілком прогнозовані кадрові перестановки, що торкнулися усіх рівнів владної вертикалі. У цих умовах в Чернівецькій області розгортається досить гостра боротьба за крісло голови облдержадміністрації. Серед основних претендентів на цю посаду фігурували: очільник обласної організації Партії регіонів М. Романюк; колишній заступник губернатора області, знаний у краї підприємець і меценат та член ПР Ф. Федорович; экс-губернатор і голова обласної організації Народної партії М. Романів. Певні шанси зберегти свою посаду мав і В. Куліш, особливо з огляду на кримський період його роботи, під час якого він, очевидно, працював зв'язки із впливовим в колі ПР бізнесменом Д. Фірташем. Серед претендентів на губернаторство згадувався й экс-міністр праці та соціальної політики М. Папієв, однак його все ж таки більше розглядали як кандидата на повернення до Кабміну.

У підсумку ж це призначення нового глави регіональної виконавчої влади виявилось доволі неочікуваним. Спершу 18 березня 2010 року головою Чернівецької ОДА було призначено Ф. Федоровича, і це рішення Президента України вже почало обговорюватися у владних колах та ЗМІ краю. Проте вже до вечора на офіційному президентському сайті з'явився новий указ, згідно з яким новим губернатором Чернівецької області став М. Папієв. Своєю чергою, М. Романюк, який активно боровся за крісло очільника області, отримав мандат народного депутата України за рахунок просування у виборчому списку ПР, частина депутатів якого перейшли на роботу до уряду. А Ф. Федорович був змушений задовольнитися посадою заступника голови ОДА. Попередній же губернатор В. Куліш зали-

¹ Тіні забутих губернаторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/analytics/2008/07/10/142967>

шився на чолі облорганізації «Нашої України» та був призначений керівником Дирекції з будівництва Дністровської ГАЕС у місті Ново-дністровську Чернівецької області.

Згодом, після призначення головою облдержадміністрації, М. Папієв очолює й обласну організацію Партії регіонів. Проте тут виникає й серйозний конфлікт, оскільки команда, яку він формує довкола себе в партії та в системі органів виконавчої влади, великою мірою складається з колишніх функціонерів СДПУ(о) та інших політичних сил, в той час як низка впливових членів ПР, які роками вірою й правдою служили партії, були причетні до її розбудови та доклали чимало зусиль для перемоги на президентських виборах В. Януковича, фактично опиняються на других ролях. У результаті в середовищі чернівецької обласної Партії регіонів відбувся умовний поділ парторганізації на «старих» і «нових» регіоналів, при чому перші до сьогодні залишаються невдоволеними як своєю другорядною роллю, так і методами роботи останніх.

Так, першим заступником М. Папієва на посту голови Чернівецької ОДА, став його кум та беззмінний найближчий соратник на багатьох посадах Г. Галиць. Серед інших заступників тільки Ф. Федоровича з певними застереженнями можна вважати представником когорти «старих» регіоналів, адже до 2005 року він був активним членом «Трудової України», і, до слова, не зміг довго протриматись в команді М. Папієва та був згодом переведений на нижчу посаду голови Сторожинецької РДА. Решта ж людей, що в різний час обіймали посади заступників М. Папієва, жодним чином до цього не були пов'язані з обласним осередком Партії регіонів. Зокрема, экс-есдек М. Гайнічеру хоч і був на момент призначення членом ПР, все-таки не входив до еліти її крайової організації. Інший заступник – В. Бурлака – свого часу був членом НРУ, проте ніколи не входив до Партії регіонів. Так само не входив цієї партії й К. Крищенко – киянин, який колись був заступником М. Папієва в уряді, а нині є його заступником в ОДА. Нарешті, наймолодший заступник губернатора В. Темерівський отримав цю посаду лише тому, що очолював обласну організацію «Сильної України», що влилася в Партію регіонів.

Водночас варто відзначити, що попри серйозну кадрову ротацію та зміни, низка колишніх «помаранчевих» керівників змогли втриматися в системі виконавчої влади, а дехто – навіть покращити свої позиції. Наприклад, на чолі головного управління економіки ОДА залишився І. Сідляр, що працював у ньому за попереднього губернатора. Його заступником став ще донедавна «помаранчевий» В. Вакарюк. Інший відомий діяч «помаранчевих часів» і колись активний функціонер «Нашої України» Б. Баглей був призначе-

ний начальником обласного управління охорони навколишнього природного середовища. Втрималися на своїх посадах начальник управління зовнішніх зносин та зовнішньополітичної діяльності ОДА С. Куренной, начальник управління ЖКГ Г. Леонтьї, начальник інспекції держтехнагляду О. Варжевський, начальник управління праці та соціального захисту ОДА Б. Сеньків, начальник обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України В. Мотуляк та чимало інших посадовців.

Що ж стосується т. зв. «старих» регіоналів, то з них відповідальні посади отримали лише декілька. Так, колишній керівник міліції м. Чернівців М. Харабара очолив обласне управління МВС, а на посаді начальника управління охорони здоров'я ОДА залишився І. Шкробанець, хоча його партійність не зважала йому успішно працювати на ній і за попередньої, здавалося би такої далекої від «регіоналів» влади. Ще один «старий» регіонал О. Унгурян став головою спершу Вижницької, а згодом – Кіцманської райдержадміністрації. Решта ж представників «старої гвардії», фактично, опинилися поза новими кадровими призначеннями.

Районні державні адміністрації зазнали значно масштабніших ротаций, і фактично, всі їх керівники були змінені. Проте нові призначення також часто йшли всупереч з інтересами старих партійних функціонерів, а деякі взагалі для них виглядали доволі дивно. Так, головою Сторожинецької РДА спершу став П. Брижак – колишній член СДПУ(о), який потім активно працював в попередній «помаранчевій» команді й навіть очолював Сокирянську РДА. Керівником Заставнівської райдержадміністрації був призначений відомий місцевий бізнесмен М. Бойчук – на той момент депутат облради, обраний за списками партії «Пора», та очільник Заставнівської районної організації «Фронт у змін». Нарешті, головою Сокирянської РДА став ще один бізнесмен – В. Козак, голова районної організації ВО «Батьківщина». Деяко пізніше, у 2011 році, головою Вижницької РДА був призначений ще один член ВО «Батьківщина» – депутат облради В. Ткачук.

Значні зміни у конфігурацію регіональної політичної еліти ввели місцеві вибори 2010 року. І хоча за їх підсумками до органів місцевого самоврядування Чернівецької області потрапило небагато нових депутатів, а більшість представників депутатського корпусу вже мали попередній досвід такої роботи, все-таки ці вибори суттєво змінили розклад політичних сил на теренах Буковини.

По-перше, попри те, що абсолютну більшість місць вдалося здобути тільки ПР в Герцаївській районній раді, на практиці партії влади вдалося встановити контроль за більшістю місцевих рад Чернівецької області, насамперед за рахунок мажоритарників та перебіжчиків із лав інших партій. Головами відповідних рад ставали або представ-

ники ПР, або члени інших партій з числа перебіжчиків. Обласну ж раду нового скликання очолив представник «старих» буковинських регіоналів, директор цегельного заводу №3 В. Ватаманюк.

По-друге, чисельні зміни партійної та фракційної приналежності новообраних депутатів нанесли доволі відчутний удар по позиціях т. зв. «помаранчевих» сил і реально поставили під сумнів подальше існування багатьох їхніх партійних організацій, адже останні просто розгубили свій кадровий потенціал. Ця криза найбільш відчутно позначилася на позиціях «Нашої України», але й стан обласної організації «Батьківщини» після виборів бажав кращого також.

По-третє, результати цих виборів засвідчили остаточну зміну конфігурації груп впливу буковинської регіональної еліти. На зміну трьом попереднім групам прийшли нові, і пов'язані вони з іменами Д. Фірташа і А. Яценюка. До того ж, зазнали краху локальні групи, зокрема група М. Федорука, яка розпалася після його відставки з посади міського голови, та група І. Шилепницького, що останнім часом взагалі не помітний в публічному політичному процесу регіону.

Поряд із тим, на місцевих виборах 2010 року на публіку вийшов новий механізм впливу партії влади. Він став помітним протягом нечуваної місцевим істеблїшментом кампанії з позбавлення повноважень М. Федорука, місце якого зайняв секретар ради, раніше невідомий в місті (хоча і виходець із нього) В. Михайлішин. Як виявилось, його поява мала безпосереднє відношення до регіональних планів Д. Фірташа і Ю. Борисова. Загалом же вплив Д. Фірташа на Партію регіонів у Чернівецькій області в останні роки суттєво зріс, й багато рішень в політичному житті краю диктуються побажаннями олігарха. Така ситуація зумовлена значною фінансовою підтримкою Чернівецької області, яку здійснює цей мультимільярдер. Всі його публічні заходи здійснювались за активної підтримки Чернівецької облдержадміністрації, а діяльність венчурного фонду «Буковина» презентував сам М. Папів. Окрім публічного фінансування від імені Д. Фірташа, область отримує кошти від Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, яке очолює також людина «групи Фірташа» Ю. Бойко. Між Чернівецькою ОДА та обласною радою було підписано угоду про співпрацю з міністерством, згідно якої області виділяється 60 млн. грн. на «соціально значущі об'єкти»¹.

Отже, за роки незалежності в Чернівецькій області пройшло формування власної регіональної еліти. Зазнаючи поступових ево-

¹ Тимошук Н. Вибори-2012 у Чернівцях: чинник Фірташа і інтрига з космонавтом Каденюком [Електронний ресурс] / Тимошук Н. – Режим доступу: <http://kontrakty.ua/article/52275>.

люційних змін від радянських номенклатурних правил гри до перевірки на життєздатність в умовах жорсткого, конкурентного й позбавленого визначених формальних правил політичного ринку України, вона пройшла через низку змін персонального та групового характеру. Достатньо успішно, як для сумарного ресурсного потенціалу області, ця еліта змогла просувати або надавати для подальшого рекрутування своїх представників на високі рівні політичного впливу в Україні та інших регіонах держави. Але при цьому вона залишається розпорошеною як за груповими, корпоративними, економічними, так і за партійно-політичними інтересами й устремліннями. Сумарно їй не вдалось утворити консолідовану регіональну лобістську групу, здатну справляти самостійний узгоджений вплив на загальнодержавну політику в інтересах регіону та його мешканців. Втім, її потужності переважно вистачає на те, щоби сам регіон не потрапив до домену впливів вихідців з інших областей України, а достатньо часто потрапляння окремих її представників на високі державні посади створює підстави для визначення феномену загальнонаціональної «надпредставленості» вихідців із Буковини як свого роду пластичної кадрової сировини для формування загальнонаціональних партійних проєктів та державно-управлінської еліти.

Якщо ж поставити питання в такій площині – хто і що є ресурсом та інструментом реалізації інтересів мешканців регіону й еліти, в якому співвідношенні між собою перебувають їх інтереси та устремління, то відповідь, скоріше за все варто запропонувати у такому вигляді. Чернівецька область та її сукупні можливості, в тому числі кадровий потенціал, є ресурсом боротьби регіональної еліти та вихідців з її середовища за власні інтереси та відповідний реальний і символічний капітал, а не еліта, що тут розглянута, є ресурсом і засобом реалізації значимих інтересів мешканців цього краю.

Особливості формування та діяльності регіональної еліти в Закарпатті

Актуальність творення і функціонування регіональних політичних еліт полягає у тому, що вони відіграють значну роль у розвитку регіонів. Особливо це стосується управлінських та адміністративних еліт, які покликані формувати нормативний, бюджетний, податковий, організаційний, управлінський регіональний простір для успішної діяльності органів регіональної влади й управління. Аналіз проблеми формування і функціонування регіональних політичних еліт дозволяє виявити їх специфічні особливості та тенденції творення. Регіональні еліти відіграють важливу роль у розвитку політичного процесу в Україні. Власне, вони виступають провідниками загальнонаціональної політики на місцях, слугують опорою всього державного механізму.

Проте поняття «регіональна еліта» має декілька змістовних характеристик. Найперше, її можна розуміти як регіональну владну еліту, що складається з осіб, котрі займають основні посади в органах державної влади й місцевого самоврядування в регіоні й безпосередньо, так би мовити, за посадами, впливають на процес прийняття політичних рішень. До цієї когорти відносять і парламентарів, які представляють регіон на загальнодержавному рівні¹. Інше поняття – «регіональна політична еліта» – набагато ширше. Сюди включають осіб, які не тільки мають владні повноваження, а й представляють регіональну партійну еліту, провідні громадські організації, ділову еліту. «Регіональна еліта» в цілому додає до цього переліку й представників інтелектуальної та культурно-просвітньої еліти. Детальніше регіональну політичну еліту можна класифікувати за такими структурними підходами:

- соціогенетичний – визначає регіональні еліти через призму соціально-професійного походження (професійні, кар'єрні, освітні критерії);
- географічний – визначає регіональну еліту за її територіальним походженням (в його розрізі передбачається поділ на «своїх» (вихідці із місцевого регіону) і «чужих» (вихідці з іншого регіону));

¹ Арапханова Л.Я. Тенденции развития региональной политической элиты: сравнительный анализ / Л.Я. Арапханова // Элиты и будущее России: взгляд из регионов: Сборник материалов международной научно-практической конференции 12 – 13 октября 2007 г. – Выпуск первый. – Ростов-на-Дону: Издательство СКАГС, 2007. – С.154.

- етнічний – визначає етнічну структуру регіональної еліти відповідно до національної структури регіону (поліетнічності)¹.

За такими характеристиками формується й політичний образ регіону, який повинен враховувати ще одну суттєву позицію – взаємодію регіональних політичних еліт із загальнонаціональною, без чого неможливе нормальне функціонування держави. Формування регіонів – складний історичний процес. Упродовж багатьох десятиліть українські землі входили до складу різних державно-політичних утворень, а відтак у їхніх територіальних межах вбудовувалися різноманітні адміністративно-територіальні означення, формувалася різний імідж політичного регіону. Тому, з часу становлення сучасної незалежної України статус регіонів виплеканий багатьма чинниками, серед яких головними є історико-політичні традиції, сегмент політичної культури та політичної самосвідомості місцевого населення.

Особливо це відчутно в західноукраїнському ареалі. Саме тут найхарактернішою рисою є самоусвідомлення місцевим населенням «окремішності» регіональних інтересів. Створення соціокультурної та історико-традиційної єдності крайового соціуму є першою ознакою формування регіону. А специфічні політичні інтереси формують зі звичайного територіального (географічного) окреслення політичний регіон зі своїми місцевими політичними інститутами. Їхні очільники й складають унікальну групу – регіональну політичну еліту. Ключовою її функцією є здійснення специфічних відносин з центром, впровадження в регіоні його програм, реалізація специфічних інтересів свого регіону.

Змістовні тенденції творення регіональних еліт в Україні. Як уже доведено політичною наукою, залежно від масштабів діяльності політичні еліти поділяються на загальнонаціональну та регіональні. Регіональні політичні еліти відіграють особливо важливу роль у федеративних державах, де організація влади в суб'єктах федерації, як правило, повторює організацію влади в державі в цілому. За таких умов політична еліта суб'єктів федерації має таку ж структуру, як і загальнонаціональна еліта. В унітарних державах до регіональних політичних еліт належать керівний склад органів державного управління вищих адміністративно-територіальних одиниць, депутати органів місцевого самоврядування цих одиниць. Окремі еліти формуються в автономних утвореннях.

Регіональні еліти сприяють агрегації та артикуляції політичних інтересів населення певного регіону, виконуючи, з одного боку,

¹ Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика: учебное пособие для вузов / Ростислав Феликсович Туровский. – М.: Узд. дом. ГУ ВШЭ, 2006. – С.664 – 665.

класичні функції партії, а з другого – поглиблюючи міжрегіональні відмінності. Саме регіональні еліти та контреліти, як особливі групи інтересів, відіграють вирішальну роль у мобілізації населення і здійснюють управління політичними інститутами, функцією яких є артикулювання та агрегування інтересів. Інтеграція територіальної спільноти на основі спільних інтересів забезпечує регіональним елітам уникнення політичної відповідальності. Саме тому регіональні рухи та партії віддають перевагу децентралізації перед іншими засобами захисту регіональних інтересів.

Незважаючи на існуючі характерні відмінності, впродовж декількох останніх десятиліть центральні та регіональні політичні еліти перебували в чітко вираженій ієрархічній системі, де перша виконувала переважаючу роль над другою, визначальною і в долі регіонів. Проте саме демократичні зміни в суспільних відносинах зламали традиції й привнесли новий імпульс у взаємовідносини між центром і регіоном, особливо в напрямку формування самих еліт. Для періоду кризи комуно-радянської системи й лібералізації суспільно-політичних відносин характерною ознакою стало те, що регіональними політичними лідерами ставали надіслані з центру керівники (умовно «чужі»), або ж ті з місцевих, кому вдавалося більше сподобатися тому ж таки центру (умовно «свої»). Для останніх важливим було вміння залишитися «в правильній позиції» як для центру, так і для регіональних еліт. Важливо було, щоб «чужий» лідер, який приїздив, як правило, зі своєю командою знайшов спільну мову з частиною тих еліт, котрі в силу певних обставин реально не могли претендувати на передові ролі в ешелоні регіональної еліти. Така група місцевих соратників ставала хорошим підґрунтям для найшвидшої адаптації «чужих» в середовищі регіонального політикуму¹.

У іншому випадку, «свій» представник регіональної еліти міг за сприятливих умов швидко піднятися по елітній загальнодержавній драбині, не завжди відстоюючи інтереси «свого» регіону, хіба що, інтереси останнього співпадали з інтересами центру. У такому разі, «свій» лідер вбивав двох зайців – вписувався в стратегію центру і виконував забаганки регіону. Ця тенденція витворилася як стала домінанта останнього десятиліття радянської політичної системи. Відтак, регіональні еліти, котрі не мали можливість домінувати і впливати на центральну еліту намагалися використати будь-яку помилку «привілейованих», а подекуди й свідомо «під-

¹ Мархив М.И. Региональная политическая элита: формирование и особенности / М.И. Мархив // Элиты и будущее России: взгляд из регионов: Сборник материалов международной научно-практической конференции 12 – 13 октября 2007 г. – Выпуск первый. – Ростов-на-Дону: Издательство СКАГС, 2007. – С. 107.

ставити» останніх. Така ситуація переростала в міжкланову боротьбу¹.

З початком перебудовних процесів, а особливо на зламі 1980 – 1990 років регіональні еліти швидше за інших відчули можливість розширення своїх повноважень. Одночасно вирости амбіції регіональних лідерів, котрі отримали більший простір для реалізації власних інтересів. У цей час з'явилися дві групи осіб, що претендували на роль регіональних еліт. До першої слід відносити «демократичних романтиків», котрі на хвилі суспільної лібералізації витворилися передусім із середовища місцевої інтелігенції. Джерелом їхньої активності стали гасла повернення історичних традицій, відродження національної культури, збереження духовних, освітніх і мовних цінностей. Ця група претендентів на елітний Олімп очолила національно-визвольну боротьбу українців новітнього часу, була в когорті провідників перших опозиційних громадсько-політичних організацій, котрі очолили масовий спротив монополії Комуністичної партії СРСР.

Другу групу склали вихідці із комуно-радянської та комсомольської номенклатури, котрі пристосовувалися до суспільних змін і виражали бажання переоцінки загальнонаціональних цінностей, проектуючи власні управлінські здібності в трансформаційних процесах².

На першому етапі регіонального елітотворення (1989 – 1994 рр.) у декількох регіонах, унаслідок альтернативності виборчих процесів, до владних ешелонів потрапили так звані «демократичні романтики». Проте переважна більшість народних обранців виявилися професійно та організаційно не готовими до реалій управління. Переважно вони оперували демагогічними гаслами, а відтак на наступному етапі елітотворення майже без бою віддали свої позиції другій групі регіональних еліт, котрі зуміли пристосуватися до нових реалій і поєднали управлінські здібності й уміння з вимогами часу.

Відтак, другий етап регіонального елітотворення (1995 – 1998 рр.) характерний поверненням до владного Олімпу партійно-радянської номенклатури (тільки незначний прошарок «романтиків» відстояв свій статус), яка швидко адаптувалася до нових викликів часу. У цей час в умовах унітарного розвитку України регіональна еліта дедалі більше потрапляє в системну залежність від центру, оскільки фінансові гарантії стабільності розвитку регіонів залишилися за центром, а управлінські кадри стали формуватися на місцях синтезуючи ін-

¹ Мархив М.И. Региональная политическая элита: формирование и особенности / М.И. Мархив // Элиты и будущее России: взгляд из регионов: Сборник материалов международной научно-практической конференции 12 – 13 октября 2007 г. – Выпуск первый. – Ростов-на-Дону: Издательство СКАГС, 2007. – С. 107.

² Там само. – С. 108.

тереси центру і регіону. Разом з цим, важливим моментом регіонального елітотворення залишився процес формування еліт на основі політико-культурних традицій регіону. На другому етапі проявився й конфлікт між старою і новою елітами. Останні, переважно, вже не були вихідцями із комуно-радянської управлінської школи, а торували собі шлях за допомогою домовленостей владних і бізнесових груп. Таким чином, відбувається рекрутування еліт серед молодих і успішних у бізнесі людей.

На третьому етапі регіонального елітотворення (1998 – 2003 рр.) відчутним стало поступове зрощення еліти з бізнесом. Інтереси політичної та бізнесової еліт тісно переплелися, а подекуди склалися обставини залежності прийняття політичних рішень у регіонах від бізнесінтересу.

Четвертий етап (2003 – 2010 рр.) характерний подальшим розкольніцтвом та кризовістю регіональної політичної еліти, котра не спромоглася ефективно відстояти свій статус у загальнодержавному контексті й, більше того, за допомогою центру була втягнута в «місцеві розборки» з собі подібними ідеологічними та бізнесовими противниками.

П'ятий етап (2010 – 2014 рр.) характерний монополізацією елітного простору представниками Партії регіонів, контролем їм підпорядкованих бізнес-груп та залежністю від політико-партійного центру.

Незважаючи на визначену періодизацію, процес регіонального елітотворення не є завершеним¹. Більше того, еліта фактично втратила статусну змістовність відповідальності за свої дії та адекватність прийняття політичних рішень в інтересах регіону. Внаслідок цього політична регіональна еліта перетворилася виключно у структурований панівний (пануючий) клас.

Однією із характерних ознак сучасної регіональної політичної еліти України стала її пасивність щодо законодавчих ініціатив, що безпосередньо стосувалися її статусу та компетенції. Так, на початку 1990-х років в Україні було прийнято низку законів, що призвели до фактичного одержавлення (читай приватизації центром) місцевих органів влади. Як результат – місцева еліта повністю підпорядкована Києву. Звідси відповідь на запитання деяких київських аналітичних центрів, чому в Закарпатській області дія адмінресурсу є досить потужною. До того ж, економічний потенціал регіональної еліти є незначним, а відносини центру і регіонів створюють прецедент розбіжностей на рівнях політичної свідомості, політичної активності й політичної діяльності в центрі та на місцях. Незважаючи на це, регіональна політична

¹ Токар М. Регіональна політична еліта: тенденції творення / Маріан Токар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Вип. 13. – Ужгород, 2009. – С. 297 – 300.

еліта залишається базисом загальнодержавної еліти, постійно кадрово підживлює й оновлює її. Вона формується шляхом призначення (органи державної адміністрації тощо) або шляхом участі й перемоги в регіональних виборах (так складається система рад).

Така ситуація визначальним чином впливає на формування політичного образу регіону, а особливо на його об'єктивні особливості, ступінь важливості регіонального фактору в системі владних відносин, персоналізацію електорального відбору (фактор особистості політичного лідера) та ін.

Регіональне елітотворення в Закарпатті. Виходячи з логіки вищесказаного модель регіонального елітотворення спробуємо змалювати за допомогою прикладу Закарпатської області.

На зламі 1980 – 1990 років форми регіонального елітотворення виражалися в існуванні національно-визвольного руху в Закарпатті, у безпосередній діяльності багатьох націонал-патріотичних організацій на кшталт Української Гельсінської спілки, Народного руху України за перебудову, Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака, «Меморіалу», «Просвіти», Товариства української мови ім. Т. Шевченка, асоціації УНРЗ та їх протистоянні комуно-радянським структурам. Завдяки діяльності цих громадських організацій нагромаджувався досвід плюралізму, з'являлися люди нового типу мислення, конкретизувалася основна мета національно-визвольних змагань¹.

На заключному етапі боротьби за незалежність України навіть у теоретичних документах різнопланових за своєю суттю громадських організацій та об'єднань знайшли відображення ідеї державотворення, які викристалізувалися десятилітньою боротьбою українців. Саме утворення демократичних принципів національно-визвольного руху стали головним здобутком того часу. А у 1991 році ідеї УГС та Народного Руху України за перебудову були реалізовані проголошенням незалежності України.

Серйозне протистояння між громадськими організаціями й Закарпатським обласним комітетом компартії на зорі незалежності в питаннях державотворення відчутно вражало регіональний соціум. Після того, як оголошений Михайлом Горбачовим курс на перебудову суспільства відкрив шлях до прозорості владних відносин, наслідком чого стала можливість участі у виборах усіх рівнів представників демократичних сил, здавалося, що прийняття важливих рішень буде відбуватися консенсусно, прозоро, за участі громадськості. Але консервативно налаштована більшість ко-

¹ Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України: монографія / Михайло Басараб, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 1. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 55 – 57.

лишніх партійних та радянських функціонерів всіма можливими методами намагалася унеможливити демократичний поступ і під різними ідеями замаскувати проведення в життя власних кланових інтересів. Якщо впродовж досліджуваного нами періоду діяльність окремих громадських організацій була направлена на вирішення проблем розвитку Закарпаття, яка не співпадала з курсом партії, то це наражалося на свідоме небажання владними структурами продовжувати їхні державотворчі ініціативи.

Ще у березні 1989 року бюро обкому КПУ прийняло рішення «Про організацію в області постанови ЦК КПРС «Про міри протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КПРС політичні структури». У цьому документі особливо було підкреслено про небезпеку з боку груп антикомуністичного опору й зосереджено увагу компартійців на посиленні контролю за неформальними об'єднаннями, які створюються в Закарпатській області.

У доповненні до цього документу (на ньому був відбиток «Цілком таємно») вказувалося на складну ситуацію в суспільстві. Йшлося також про те, що під впливом подій у Прибалтиці, активізації неформальних рухів у інших регіонах України, в Закарпатті слід очікувати пожвавлення різнопланових груп, котрі під гаслами культурно-просвітницького відродження підніматимуть ідеї «націоналістичної та антипартійної спрямованості». Тому й рекомендувалося «більш чітко концентрувати увагу радянських і господарських органів на вирішення проблем, що викликають невдоволення людей», а також протидіяти активності як окремих осіб, так і громадських організацій, котрі висувають ідеї створення опозиційних щодо КПРС структур¹.

Протистояння еліт відчувалося повсюдно. Національно-демократичний рух набирал обертів і здобував усе більше прихильників, а представники правлячої влади в краї збентежено заявляли, що «ми повинні сьогодні боротись за кожного комуніста, щоб він не покинув наші ряди». І факти безапеляційно підтверджують, що розпочався масовий вихід громадян з лав Комуністичної партії. Довідки, що надходили до бюро компартії краю, в районні та міські осередки свідчили про добровільний характер цього процесу. А його динамічні показники мали тенденцію до подальшого зростання. У такій ситуації частина колишніх комуністів переходила до лав громадських організацій демократичного табору, лєвова частка з яких усе ж підсилювала ряди НРУ за перебудову. Серед них були представники різних

¹ Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України: монографія / Михайло Басараб, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 1. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 217 – 218.

соціальних прошарків. Але особливого резонансу в Закарпатській області набули публічні виходи з лав КПРС відомих представників інтелігенції, письменників, літераторів тощо ¹.

Як свідчить статистика, тільки у 1990 році лави комуністичної організації залишили понад три тисячі громадян. Цікаво, що переважна більшість із них не назвали жодної причини свого рішення. Вочевидь, серед основних з них було й розчарування політикою партії в умовах суспільної перебудови, небажання демократичним шляхом оновлювати владні відносини, протиставлення ідеям національно-культурного відродження й багато іншого.

Значний вплив на тогочасні державотворчі потуги закарпатців здійснило протистояння представників націонал-патріотичних громадських організацій, котрі увійшли до складу депутатського корпусу обласної Ради народних депутатів з комуно-консервативною частиною депутатського корпусу. Починаючи з 1990 року ця конфронтація набувала особливої гостроти з питань суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-духовного розвитку Закарпатської області.

Серпневі події 1991 року та створення блоку «Демократична Україна» значною мірою сприяли тому, що з лав КПРС масово почали виходити й державні службовці, зокрема голова Ужгородської міської Ради народних депутатів Еміл Ландовський, заступник голови міськвиконкому Борис Сливка, їхні заступники, окремі депутати, секретарі комісій, начальники відділів тощо ². У цей час громадськість сприймала післясерпневі події з великим піднесенням, а лідери демократичних організацій, котрі об'єдналися в лавах Закарпатського блоку «Демократична Україна», вимагали щонайшвидших політичних змін і змусили обласну раду приймати рішення в інтересах українського народу та регіону.

Упродовж в 1989 – 1994 років відбувалася постійна боротьба з політичною монополією комуністів, політична сила котрих була все ж домінуючою в регіоні. Але, охоплені пафосом загальнодемократичних ідей, національна інтелігенція, а потім і народні маси починають реалізовувати ідею національного відродження. Саме вона стала лейтмотивом нових політичних змін. Могутнім прискорювачем політичної боротьби стала підготовка до виборів у республіканську і місцеві ради народних депутатів. Одними із основних засобів дії опозиції стали мітинги, голодування, пікетування

¹ Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України: монографія / Михайло Басараб, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 1. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 220 – 221.

² Заява депутатів Ужгородської міської Ради та відповідальних працівників обласного центру про вихід з КПРС // Карпатський край. – 1991. – 21 серпня. – С. 2.

владних структур. З цього часу у регіональній еліті з'являються нові лідери. Їхня популярність адекватно відображала рівень довіри громадян до громадсько-політичних сил в регіоні. Саме тоді проходив процес своєрідної інституційної зрілості громадсько-політичних діячів.

У 1991 – 1994 роках роль регіонального керівника виконував Представник Президента України в Закарпатській області Михайло Крайло.

Упродовж 1995 – 1998 років сформовані на попередньому етапі структури використовувалися представниками регіональної еліти для самореклами і з можливістю якнайвигідніше сподобатися й продати свій продукт центральній еліті (передусім, через вияв ідеологічної вірності, ревного відстоювання демократичних засад тощо).

Починаючи з 1995 року найвищу адміністративну посаду почали займати голови Закарпатської обласної адміністрації (губернатори). Перший із них – Сергій Устич (1995 – 1999 рр.) (згодом член СДПУ(о))¹. Його губернаторство відбувалося в складних соціально-економічних умовах регіонального розвитку. Врешті стабілізувати ситуацію йому не вдалося. Навіть заяви про відповідальність СДПУ(о) (обласний осередок якої він і очолив) за перспективи розвитку краю нічого не змінили. Тому, напередодні чергових президентських виборів 1999 року, Л. Кучма був змушений зробити кардинальні кадрові перестановки в регіоні². У травні 1999 року Президент України призначає головою Закарпатської ОДА знову ж таки члена СДПУ (о) Віктора Балогоу.

У 1999 – 2004 роках регіональна еліта почала інтегруватися навколо монопольних політичних партій в регіоні. Таким чином, відбувалася соціал-демократизація регіональної еліти. СДПУ(о) зуміли залучити до своїх лав політично й економічно різноманітну громадськість. Цікаво, що акцент рекрутування еліт був спрямований на переважно знаних в регіональному соціумі людей, представників керівних ланок різних установ і підприємств, навчальних закладів, молодь з лідерськими амбіціями.

Проте в квітні 2000 року, В. Балого публічно оголосив курс на департизацію органів державної виконавчої влади. Він та голови райдержадміністрацій залишили лави СДПУ(о). Цей факт, за дока-

¹ Хроніка Закарпаття. 1867 – 2010 / Kárpátalja évszámokban. 1867 – 2010 / українсько-угорське двомовне видання; Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány; Серія «Studia Regionalistica» / № 3. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. – С. 270 – 271.

² Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія / Юрій Остапеч, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 219.

зами дослідників, став початком «неоголошеної війни» проти впливу СДПУ(о) в Закарпатській області ¹.

Однак департизація регіональної політичної еліти не вписувалася у плани президентської команди, а тому в 2001 році головою Закарпатської ОДА призначається Геннадій Москаль, який в інтерв'ю журналістам після свого призначення сказав, що він є тимчасовою політичною фігурою на цій посаді й головне його завдання стабілізувати політичну ситуацію в краї. Заступниками голови ОДА були призначені Володимир Приходько (голова обласного осередку НДП) та Іван Різак (голова обласного осередку СДПУ(о)) ². Ці призначення показали, що в Закарпатській області розпочалася підготовка до нових парламентських виборів, а над інтересами регіону стали переважати центрально-управлінські важелі впливу та контролю.

Логічним завершенням тотальної соціал-демократизації регіональних еліт стало призначення губернатором краю у вересні 2002 року голови обласного осередку СДПУ(о) – Івана Різака. Він, керуючи до 2005 року, змінив практично все обласне керівництво (керівників відділів ОДА, голів РДА, керівників силових структур та ін.) ³.

Проте, деякі перебільшення в роботі на різних рівнях представників СДПУ(о) призвели до краху її авторитету в регіоні. Як наслідок – прикінцевий результат парламентських виборів 2002 року став початком кінця впливу цієї політичної сили.

2002 – 2005 роки характеризуються тенденцією розколювання та кризовістю регіональної еліти. Відчуваючи неминучу втрату позицій СДПУ(о) в краї, більшість її якісного кадрового потенціалу розпочинають пошук нової «своєчасної» політичної сили. Покинуту об'єднаними соціал-демократами нішу заповнюють інші політичні організації (Партія регіонів, «Наша Україна», БЮТ), на допомогу яким прямує й місцева бізнеселіта. У цей же час з колись монолітної групи регіональної еліти формуються чотири елітні центри: Холдинг «Барва», ЗОО СДПУ(о) (згодом цю нішу займуть угруповання наближені до Партії регіонів), ГО «Громадянський альянс Закарпаття» (після втрати позицій сформується центр навколо БЮТ), Група «Р.І.О.».

Породжені Помаранчевою революцією політичні сили НС «Наша Україна», ГП «Пора» вплинули на перегрупування політичних сил, а завдяки законному введенню в дію пропорційної виборчої

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія / Юрій Остапеч, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 219 – 220.

² Там само. – С. 220.

³ Там само. – С. 232.

системи скористалися роллю місцевих партійних осередків у суспільстві. Відтак партизація населення набула нових ознак, а лідерство – «партійно-кольорового» забарвлення. З іншого боку, відчутною стала залежність регіональної політичної еліти від центральних, у тому числі партійних, структур.

Зміни торкнулись і верхівки адміністративної еліти. Певний час посаду губернатора обіймав Віктор Балога (НСНУ) (2005 р.), який політично зблизився з президентом Віктором Ющенком. Після переїзду В. Балого в Київ на іншу державну роботу, головою Закарпатської ОДА став Олег Гаваші (НСНУ) (2006 – 2010 рр.). За цей період відбувається закріплення владних позицій ПП НСНУ в області, а парламентські вибори 2006 року показали, що регіональна (принаймні партійна) еліта має свій особливий погляд на групування інтересів у краї. Про це свідчила специфіка утворення в Закарпатській обласній раді коаліції, аналогів якої не було в Україні (Партія регіонів, Народний Союз «Наша Україна», Соціалістична партія України, частина БЮТ, Партія угорців України, Демократична партія угорців України).

Проте, у 2008 році в НСНУ відбувся розкол, що призвів до появи нової політичної партії «Єдиний центр», яку очолив заступник голови Закарпатської ОДА Іван Балога. Невдовзі в регіоні з'являється ще одна політична сила – ГО «Фронт змін». Політична амбітність Арсенія Яценюка усе ж лише на деякий час актуалізувала увагу закарпатців до цієї сили, а її елітну верхівку поповнила бізнес-молодь (Роберт Бровді). Практично така ж доля й політичного проекту УДАРу Віталія Кличка, щоправда на 2013 рік популярність партії в регіоні значно зросла.

2009 рік – напередодні президентських виборів – був досить резонансним для Закарпаття. Регіональна політична еліта постала в центрі уваги внаслідок підготовки підґрунтя для проведення президентських виборів 2010 року, а відтак і моделювання потенційної підтримки на чергових парламентських та місцевих виборах.

Крім того, регіональна еліта була задіяна у декількох резонансних подіях. По-перше, вже традиційним стало загравання представників еліти з питанням «політичного русинства», яке час від часу набувало розголосу від національно-культурного до політичного імпульсу. Мова йде про затвердження Закарпатською обласною радою регіональної символіки (прапора та гімну Закарпатської області), обговорення національно-мовної ідентифікації місцевих русинів та провокаційні закиди щодо автономії краю.

По-друге, вперше в історії України на посаду президента балотувався закарпатець – колишній мер Ужгорода Сергій Ратушняк.

Однак загальнодержавного резонансу набув не сам факт його претендентства на найвищу державну посаду, а ксенофобна риторика, яка була спрямована в бік одного з його політичних опонентів – Арсенія Яценюка. Фактично конфлікт «Ратушняк – Яценюк» був єдиною особливістю загальнонаціональної амбіції регіонального лідера із Закарпаття¹.

Перемога Віктора Януковича на президентських виборах 2010 року кардинально вплинула не тільки на розстановку політичних сил в регіоні, а й на статусність регіональної еліти взагалі. Головою Закарпатської ОДА (вже за традицією правлячих еліт) було призначено лідера місцевої Партії регіонів Олександра Ледиду.

Фактично період регіонального елітотворення, який почався з 2010 року й практично не змінюючись змістовно продовжився до початку 2014 року, характеризувався принципом дублювання загальнонаціональних ознак – монополізація елітного простору представниками Партії регіонів та контролем їм підпорядкованих бізнес-груп (груп тиску).

Це підтверджується і тим, що традиційними залишилися бізнесові інтереси регіональних елітних осередків, які намагалися вплинути на перебіг загальнонаціональних подій.

Отже, можемо говорити про тенденції творення регіональної політичної еліти в Закарпатті крізь призму щонайменше п'ятьох етапів у процесі сучасного українського державотворення.

Варто також зазначити, що головами Закарпатської обласної ради обиралися переважно компромісні особистості. І якщо Михайло Волощук (1990 – 1991 рр.), Михайло Крайло (1991 – 1992 рр.) та Дмитро Дорчинець (1992 – 1994 рр.) були яскравими представниками централізованої вертикалі влади, то наступні очільники – ставлениками партійних інтересів впливових партструктур в регіоні. Так, Сергій Устич (1994 – 1998 рр.) – представник СДПУ(о), Іван Іванчо (1998 – 2002 рр.) – НС «Наша Україна», Микола Андрусь (2002 – 2006 рр.) – СДПУ(о), Михайло Кічковський (2006 – 2010 рр.) – НС «Наша Україна», ПП «Єдиний центр», Іван Балоба (від 2010 р.) – ПП «Єдиний центр».

Поряд з цим, Закарпаття як політичний регіон особливою активністю й впливом на велику політику в Україні останнім часом не відзначається. Маючи певні специфічні уявлення про політичний розвиток держави, громадяни краю усе ж більш помірковані й послідовні у своїх політичних уподобаннях, аніж ті закарпатці, що представляють регіон на вищих щаблях української влади. Од-

¹ Токар М. Регіональна політична еліта: тенденції творення / Маріан Токар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Вип. 13. – Ужгород, 2009. – С. 300.

нак, незважаючи на те, що Закарпатська область є однією із найменших адміністративно-територіальних одиниць України, вона не позбавлена участі її представників у великій політиці. Можемо класифікувати їх за посадовими рівнями загальнодержавного масштабу та активності. Для прикладу виберемо найвідоміших закарпатців, котрі яскраво і на різних рівнях представляли (продовжують представляти) регіон на загальноукраїнському політичному Олімпі.

Адміністративна еліта. Цю групу осіб утворюють політики, які виконували професійні обов'язки на найвищому державному рівні, зокрема як службовці найвищого рангу в президентській адміністрації та Кабінеті Міністрів.

Віктор Балоба. 27 вересня 2005 року був призначений на посаду Міністра з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи в уряді Юрія Єханурова. 4 серпня 2006 року Верховна Рада України перепризначила його на пост глави Міністерства надзвичайних ситуацій, але вже в уряді Віктора Януковича. А ще трохи більше ніж через місяць Віктор Ющенко призначив В. Балобу на посаду керівника Секретаріату Президента, з якої його було звільнено 19 травня 2009 року. На сьогодні це найвища посада, наближена до Президента України, яку коли-небудь займав закарпатець. Його діяльність характеризують кризь вплив на оточення та прийняття важливих рішень президента В. Ющенка¹.

Віктор Пинзеник. З 27 жовтня 1992 року до 13 серпня 1993 року обіймав посаду Міністра економіки України, віце-прем'єр-міністра України з економіки. З жовтня 1994 року до серпня 1995 року Віктор Пинзеник був першим віце-прем'єр-міністром України, а з серпня 1995 року до квітня 1997 року – віце-прем'єр-міністром України. У вересні 1994 року – січні 2000 року – позаштатний радник Президента України з питань економічної політики. Був головою Ради з питань економічної реформи при Президентові України з грудня 1994 року, а з квітня 1995 року – головою Національної ради з питань статистики при Президентові України. З лютого 2005 року до серпня 2006 року – Міністр фінансів України в урядах Юлії Тимошенко та Юрія Єханурова. Склав депутатські повноваження 19 грудня 2007 року через призначення Міністром фінансів України в другому уряді Юлії Тимошенко. 12 лютого 2009 року подав заяву про звільнення з посади Міністра фінансів України через принципову незгоду з бюджетною політикою уряду

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 353.

в часи фінансово-економічної кризи. 17 лютого того ж року Верховна Рада проголосувала за відставку В. Пинзеника. Професійний економіст і фахівець-практик. Його вважають генератором деяких економічних реформ¹.

Юрій Чижмарь. Державну службу високопосадовця розпочав у червні 2006 року в Міністерстві України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. До цього політичною діяльністю займався на посаді радника голови Закарпатської обласної державної адміністрації, начальника управління Закарпатської обласної державної адміністрації (2005 р.), керівника апарату Закарпатської обласної державної адміністрації (2005 – 2006 рр.). З вересня 2006 року до жовтня 2007 року – керівник Служби Глави Секретаріату Президента України. 1 листопада 2007 року Указом Президента України призначений головою Тернопільської обласної державної адміністрації. А 6 березня 2010 року Указом Президента Віктора Януковича його було знято з цієї посади. Натомість з 13 липня 2010 року він продовжив державну службу на посаді заступника голови Київської обласної державної адміністрації. Його кар'єрний ріст пов'язують з Віктором Балогою².

Нестор Шуфрич. З травня 1999 року – член Національної ради з питань молодіжної політики при Президентові України Леонідові Кучмі. За часів президентства Віктора Ющенка – 13 грудня 2006 року – був призначений на посаду Міністра з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. Вдруге це міністерство він очолив 21 грудня 2007 року, ввійшовши до складу уряду Віктора Януковича, де пропрацював до завершення каденції Кабінету Міністрів. Втретє Нестор Шуфрич став на чолі згаданого відомства вже за прем'єрства Миколи Азарова, щоправда ненадовго. 10 липня 2010 року його звільнили з посади міністра. А за день до цього президент Віктор Янукович призначив Нестора Шуфрича заступником Секретаря Ради національної безпеки і оборони України. Втрата авторитету Н. Шуфрича у правлячої верхівки була дещо не очікуваною. Це, очевидно, стало наслідком конкуренції елітних груп і боротьби за вплив на президента України Віктора Януковича³.

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 357 – 358.

² Токар М. Закарпатська еліта у великій політиці / Маріан Токар // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 22. – С. 253 – 263.

³ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 362 – 363.

Сергій Ратушняк. Спробу покорити найвищий щабель політичного Олімпу в Україні зробив і міський голова Ужгорода Сергій Ратушняк, взявши участь у виборах Президента України 2010 року. Перший кандидат від Закарпаття на найвищу посаду в державі набрав у регіоні 2,61% голосів виборців, що засвідчує про низький його електоральний рейтинг. Навіть в обласному центрі, мером якого він є, С. Ратушняк отримав 5,36% голосів. Але по Україні він мав кращі результати, ніж аутсайтери. Його виборча кампанія базувалась на впевненості у прихильності до нього місцевого електорату, скандалі з Арсенієм Яценюком з приводу його національності, який було через засоби масової інформації роздмухано до міжнародного резонансу, а також принциповому протистоянню з угрупованням Віктора Балоги¹.

Партійна еліта. До цієї групи включаємо закарпатців, котрі входять до вищої партійної ієрархії на загальнодержавному рівні. Всього закарпатцям вдалося підкорити верхівку таких партій, як «Реформи і порядок», Народний Союз «Наша Україна», «Єдиний центр».

Віктор Балога. 15 лютого 2008 року В. Балога покинув лави президентської партії Народний Союз «Наша Україна» (НСУ) і започаткував нову партію демократичного типу – став фактичним куратором нового політико-партійного проекту. Навесні 2008 року за його участі була створена політична сила «Єдиний центр», фактичним керівником якої він залишається і по сьогодні². У серпні 2010 року офіційно включений до складу Колегії лідерів партії (співголови організації).

Ігор Криль. Будучи політичним компаньйоном Віктора Балоги, постійно діє в одному ключі з прийнятими соратниками рішеннями. Підтримавши президентську політику Віктора Ющенка, активно зайнявся партійною діяльністю. З 2007 року займав посаду заступника голови партії Народний Союз «Наша Україна» (НСУ). Вийшовши з групою Віктора Балоги зі складу цієї партії, весною 2008 року був обраний керівником нової політичної сили – «Єдиний центр». У серпні 2010 року увійшов до Колегії лідерів (групи керівників) цієї ж політичної партії³.

Василь Петьовка. У липні 2008 року Василь Петьовка був обраний членом Президії політичної партії «Єдиний центр». З серпня 2010 року – член Колегії лідерів цієї політичної сили.

¹ Токар М. Закарпатська еліта у великій політиці / Маріан Токар // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 22. – С. 253 – 263.

² Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 353.

³ Там само. – С. 355.

Віктор Пинзеник. Один із засновників та голова Партії «Реформи і порядок» (ПРП) з жовтня 1997 року. Постійно позиціонував політичну силу з демократичним табором, співпрацюючи на різних етапах з Віктором Ющенком та Юлією Тимошенко. Останнім часом відійшов від активної політичної діяльності. У лютому 2010 року на з'їзді партії замість Віктора Пинзеника головою ПРП обрали Сергія Соболева ¹.

Парламентська еліта. Її представляє група осіб – вихідців із Закарпаття, які виконують функції народних депутатів України, задіяні в роботі різноманітних парламентських фракцій, комісій тощо. Найбільш відомими представниками українського парламенту шести скликань від Закарпаття були ²:

Віктор Балоба. Його політична кар'єра розпочалася навесні 1998 року. Віктор Балоба переміг на виборах міського голови в м. Мукачевому (як член СДПУ (о)). З травня 1999 року до червня 2001 року обіймав посаду губернатора (голови обласної державної адміністрації) Закарпатської області. На цій посаді став відомим на всю Україну, ініціювавши департизацію службовців обласної держадміністрації. У квітні 2002 року став народним депутатом України (як безпартійний). У парламенті вступив у опозиційну фракцію «Наша Україна». Працював у комітеті з питань економічної політики, власності та інвестицій. Після перемоги Віктора Ющенка на президентських виборах В. Балоба у лютому 2005 року повертається на посаду губернатора Закарпаття. Парламентську діяльність призупинив унаслідок залучення до роботи в Кабінеті Міністрів України. Депутатом ВР є і донині.

Віктор Бедь. Адвокат, член Закарпатської обласної Колегії адвокатів. Член НРУ, голова районної та обласної організації Народного Руху України. Член ХДПУ, заступник голови, голова об'єднаної ради обласної організації, голова комітету захисту прав людини при ХДПУ. Лідер Християнсько-народної спілки Закарпаття. Депутат Ужгородської міської Ради. 18 березня 1990 року був обраний народним депутатом України у Тячівському виборчому окрузі № 176 Закарпатської області. Здійснював повноваження народного депутата з 15 травня 1990 року до 10 травня 1994 року. У 1991 році Віктора Бедя обрали керівником Закарпатського блоку націонал-патріотичних сил краю «Демократична Україна». Перший керівник Тячівської організації НРУ за перебудову (з 28 жовтня 1989 року). З 12 січня до 3 травня 1992 року очолював Закарпатську обласну організацію НРУ.

¹ Токар М. Закарпатська еліта у великій політиці / Маріан Токар // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 22. – С. 253 – 263.

² Там само.

Входив до складу утвореної Демократичним блоком парламентської опозиції групи «Народна рада», фракції Народного Руху України. Член Комісії Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки.

Олександр Кеменяш. Народний депутат України трьох скликань. Уперше до Верховної Ради Олександр Кеменяш обирався у 2002 році (депутатські повноваження склав у квітні 2006 року). Як самовисуванець він переміг у виборчому окрузі № 73. На час виборів очолював правління ЗАТ «Апекс». На початку парламентської діяльності був позафракційним депутатом, а з червня 2005 року став членом фракції Блоку Юлії Тимошенко. Працював у Комітеті з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи (з червня 2002 року). Упродовж квітня 2006 – червня 2007 років був народним депутатом ВР України 5-го скликання. Депутатські повноваження отримав, пройшовши до парламенту від Блоку Ю. Тимошенко (№ 67 у списку). У листопаді 2007 року внаслідок дострокових парламентських виборів став народним депутатом України 6-го скликання знову від БЮТ. Член ВО «Батьківщина», незмінний член останніх років Комітету з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Ігор Кріль. У 2000 році став першим заступником голови Закарпатської обласної державної адміністрації Віктора Балого. У 2005 році виконував ці функції черговий раз. Очолював податкову адміністрацію в Закарпатській області. На парламентських виборах 2006 року був обраний до складу Верховної Ради під № 71 за виборчим списком ВБ «Наша Україна». На дострокових виборах 2007 року отримав депутатський мандат за списком Блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» (НУНС) (№ 40). Ігор Кріль був головою підкомітету з питань оподаткування доходів фізичних осіб (включаючи спрощені системи оподаткування фізичних осіб) і обов'язкових відрахувань до солідарних фондів державного соціального забезпечення та пенсійного страхування Комітету Верховної Ради України з питань податкової та митної політики, а також членом групи з міжпарламентських зв'язків з Канадою, Королівством Нідерландів, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії, Словацькою Республікою, Угорською Республікою, Республікою Казахстан, Федеративною Республікою Німеччина.

Едуард Матвійчук. Незважаючи на те, що він був незмінно депутатом трьох скликань Верховної Ради України, особливою активністю не відзначився. З квітня 2002 року до березня 2005 року – народний депутат України 3-го скликання, обраний за списками

Виборчого блоку Віктора Ющенка «Наша Україна». З 28 листопада 2003 року – член депутатської фракції Партії регіонів. Народний депутат України 5-го скликання з квітня 2006 року до листопада 2007 року. Обраний за списком Партії регіонів (№ 102 у виборчому списку). Член фракції Партії регіонів з травня 2006 року. З липня 2006 року був членом Комітету з питань європейської інтеграції. Народний депутат України 6-го скликання з листопада 2007 року від Партії регіонів (№ 131 у виборчому списку). Після перемоги Віктора Януковича на президентських виборах 2010 року указом Президента України 18 березня 2010 року був призначений губернатором Одеської області.

Іван Мигович. Один із небагатьох народних депутатів України від Закарпаття, котрий прийшов у парламент не із бізнесових структур. Народний депутат України двох скликань. До свого обрання Іван Мигович працював на комуно-партійній роботі – керівником сектору ідеологічного відділу в апараті ЦК КПРС. Після цього був обраний секретарем Закарпатського обкому Комуністичної партії України. Напередодні парламентських виборів 1998 року залишався членом бюро крайового обкому КПУ. Черговий раз Іван Мигович очолив Закарпатський обком КПУ на початку 2000 року. На вибори, що відбулися 29 березня 1998 року, до списку партії комуністів був рекомендований крайовою партійною організацією. У виборчому списку отримав № 55. Склав депутатські повноваження у квітні 2002 року. Тоді ж був повторно обраний народним депутатом України від КПУ (квітень 2002 – березень 2006 років). За час другої депутатської каденції І. Мигович вніс на розгляд парламенту 20 законопроектів, 78 депутатських запитів і понад 300 звернень. Був членом багатьох комітетів, міжпарламентських комісій та робочих груп, у тому числі керівником робочої групи ВР України в експертній раді Європарламенту з питань міграційного законодавства (2001 рік).

Василь Петьовка. Політичну діяльність розпочав з липня 2000 року як депутат Закарпатської обласної ради від м. Мукачєвого. У березні 2002 року став заступником голови постійної комісії Закарпатської облради з питань територіального та земельного устрою, агропромислового комплексу і розвитку села. Упродовж 2002 – 2003 років Василь Петьовка був членом Мукачівського міськвиконкому, а з 30 червня 2003 року – Мукачівським міським головою. У березні 2002 року обраний до Закарпатської обласної ради за підтримки блоку «Наша Україна». У березні 2005 року став членом Ради Народного Союзу «Наша Україна». З березня 2006 року вдруге обраний міським головою м. Мукачєво. Тоді ж Василь Петьовка стає кандидатом у народні депутати України від Блоку «Наша

Україна» під № 224 у виборчому списку. Внаслідок результатів дочасних парламентських виборів, з листопада 2007 року став народним депутатом від ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» (№ 60 у виборчому списку). Був членом однойменної фракції, а також Комітету з питань фінансів і банківської діяльності (з грудня 2007 року). Депутатом став і в 2012 році.

Віктор Пинзеник. Народний депутат України 1-го, 2-го, 3-го, 4-го, 6-го скликань. Будучи народним депутатом України 1-го скликання з грудня 1991 року, став членом Комісії з питань економічної реформи та управління народним господарством. З березня до жовтня 1992 року був заступником голови Колегії з питань економічної політики Державної думи України. Народний депутат України 2-го скликання з березня 1994 року до квітня 1998 року. Член Комітету з питань фінансів і банківської діяльності. Член депутатської групи «Реформи». Народний депутат України 3-го скликання з березня 1998 року до квітня 2002 року. З липня 1998 року він став членом Комітету з питань фінансів і банківської діяльності, а з грудня 1998 року – керівником фракції ПРП «Реформи-центр». З липня 1997 року до січня 1999 року – член Державної комісії з проведення в Україні адміністративної реформи. У 2002 році вчетверте був обраний депутатом Верховної Ради України за списком Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна» (№5 у виборчому списку). Член парламентського Комітету з питань фінансів і банківської діяльності, перший заступник голови фракції «Наша Україна». На парламентських виборах 2006 року балотувався за списками Блоку «Пора-ПРП», однак до Верховної Ради не потрапив (виборчий блок не подолав тривідсоткового бар'єру). Був народним депутатом України 6-го скликання. На позачергових виборах 2007 року балотувався від БЮТ під № 6 у виборчому списку. На час виборів тимчасово не працював, виключно займаючись партійною роботою (ПРП). Був заступником голови фракції «Блок Юлії Тимошенко». Депутатом став і в 2014 році.

Нестор Шуфрич. Народний депутат України трьох скликань. У 1998 – 2002 роках – народний депутат України 3-го скликання (по виборчому округу № 70 Закарпатської області від СДПУ(о) під № 22 в партійному списку). Уповноважений представник фракції СДПУ(о) з травня 1998 року. Був першим заступником голови партії. Упродовж 1998 – 2000 років – член комітету Верховної Ради з питань економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій. З червня 1998 року – член Контрольної комісії з питань приватизації. У 2001 – 2002 роках був членом комітету Верховної Ради з питань бюджету, заступником голови комітету (з квітня 2001 року). У 2002 році став кандидатом

у народні депутати України по виборчому округу № 70 Закарпатської області від СДПУ(о), а після поразки, з липня 2002 року, був обраний народним депутатом України 4-го скликання по виборчому округу № 201 Черкаської області. Під час президентських виборів 2004 року був представником Віктора Януковича в Центральній виборчій комісії. 26 березня 2006 року став кандидатом у народні депутати України від Опозиційного Блоку «Не Так!» (під № 4 у виборчому списку). Одночасно балотувався в парламент АР Крим, Донецьку обласну раду і в Одеську міську раду (переміг і відмовився від мандата). Став депутатом Верховної Ради АР Крим. 5 серпня 2007 року вступив до лав Партії регіонів і на дострокових парламентських виборах 2007 року був обраний у Верховну Раду за її виборчим списком (№ 5). Депутатом став і в 2012 році.

Сергій Ратушняк. З червня 1994 року до липня 1998 року – голова Ужгородської міської ради народних депутатів, Ужгородський міський голова. Після фінансового скандалу у вересні 1998 року Сергій Ратушняк виїхав за кордон і подав звітну заяву про звільнення з посади міського голови Ужгорода. Водночас, сесія Ужгородської міськради обрала С. Ратушняка почесним міським головою «за позитивні зрушення у соціально-економічному житті міста». У липні 2000 року, під час перебування під слідством, був обраний депутатом Закарпатської обласної ради (з липня 2000 року до квітня 2002 року). У 1998 році став кандидатом у народні депутати України. Однак його реєстрація була скасована незадовго до виборів. На виборах Ужгородського міського голови в тому ж році його підтримали вже близько 77% місцевих жителів. У 2001 – 2002 роках працював радником голови Закарпатської ОДА з питань підтримки та розвитку підприємництва на громадських засадах. На виборах до Верховної Ради України 2002 року як самовисуванець став народним депутатом України 4-го скликання (обраний від 70-го округу). Одночасно став міським головою Ужгорода, але обрав роботу в парламенті. На виборах 2006 року черговий раз був обраний міським головою Ужгорода. Під час свого депутатства у Верховній Раді України перебував у лавах фракцій та груп «За Єдину Україну», «Народовладдя», «Демократичні ініціативи» (до вересня 2003 року), «Наша Україна» (з жовтня 2003 року), «Регіони України» (з грудня 2003 року). У 2005 році увійшов до парламентської фракції Народної партії України Володимира Литвина. Був заступником голови СДПУ, головою Закарпатської обласної організації ВО «Громада» (1998 рік), членом Центральної ради Української партії «Єдність» (у 2000 році очолював Закарпатську обласну організацію цієї партії). З 1998 року – голова громадської організації «Нове Закарпаття». З 24 грудня 2004 року

незмінно перебував у лавах Народної партії України. До вересня 2009 року очолював її Закарпатську організацію.

Михайло Сятиня. Народний депутат України 4-го скликання (з квітня 2002 року – квітня 2006 року). Як самовисуванець був обраний у виборчому окрузі № 74 від Закарпатської області. На час виборів був безпартійним. У парламенті увійшов до фракції «Єдина Україна» (травень – червень 2002 року). Згодом був членом групи «Народовладдя» (червень – листопад 2002 року), фракції Аграрної партії України (листопад 2002 року), групи «Народовладдя» (листопад 2002 року – січень 2003 року), фракції Аграрної партії України (січень 2003 року – червень 2004 року), фракції Народної аграрної партії України (червень 2004 року – березень 2005 року), фракції Народної партії (з березня 2005 року). Обіймав посаду голови підкомітету з питань законодавчого забезпечення розвитку фармації та здійснення фармацевтичної діяльності Комітету ВРУ з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства (з червня 2002 року). Був членом декількох тимчасових слідчих комісій, а саме: Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань вивчення ситуації у зв'язку з проведенням у червні 2003 року позачергових виборів міського голови м. Мукачєвого Закарпатської області та забезпечення конституційних прав громадян під час виборів, фактів порушення правоохоронними органами виборчого законодавства України, Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів тиску на народних депутатів України з боку державних органів, Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин отруєння кандидата на пост Президента України, народного депутата України Ющенка Віктора Андрійовича. Михайло Сятиня під час депутатства – заступник члена Постійної делегації у Парламентській асамблеї Організації Чорноморського економічного співробітництва, член групи з міжпарламентських зв'язків з Республікою Казахстан, член групи з міжпарламентських зв'язків з Федеративною Республікою Німеччина, член групи з міжпарламентських зв'язків з Угорською Республікою, член групи з міжпарламентських зв'язків з Республікою Словенія, член групи з міжпарламентських зв'язків з Польською Республікою, член групи з міжпарламентських зв'язків з Державою Ізраїль.

До цієї групи осіб можемо зарахувати й Івана Різака (у квітні 2002 році став народним депутатом України, пройшовши до Верховної Ради за списком СДПУ(о) (до вересня 2002 року)), Сергія Слободанюка (у 1995 році на додаткових виборах був обраний народним депутатом України від Ужгорода), Станіслава Аржевітіна («Наша Україна-Народна самооборона»). Їхнє депутатство особливим впливом на політику не позначилося.

На кінець 2013 – початок 2014 років парламентською діяльністю продовжували займатися народні депутати України Сергій Мошак, Іван Бушко, Василь Ковач, Іштван Гайдош, Михайло Ланьо, Нестор Шуфрич (всі – Партія регіонів, але крім останнього покинули лави партії під час Революції гідності), Валерій Пацкан (УДАР), Віктор Пинзеник (Батьківщина), Валерій Лунченко (Батьківщина), Віктор Балоба, Павло Балоба.

Таким чином, політичні еліти, що виходять з регіонів (регіональні еліти), відіграють важливу роль у розвитку політичного процесу в Україні. Одночасно вони виступають провідниками загальнонаціональної політики на місцях, слугують опорою всього державного механізму. Важливою є політична спроможність осіб займатися великою політикою, які не тільки мають владні повноваження, а й представляють партійну еліту, здійснюють активну парламентську діяльність. Бачимо, що Закарпаття також представлене в цьому спектрі й надалі намагається брати участь у загальнонаціональних суспільно-політичних процесах на різних управлінських рівнях.

Варто також зазначити, що економічний потенціал регіональної еліти є незначним (на відміну від таких регіонів як Донецький, Дніпропетровський і т.д.), а тому місцева еліта повністю підпорядкована центру. Звідси відповідь на запитання деяких київських аналітичних центрів, чому в Закарпатській області дія адміністративного ресурсу є досить потужною. Незбалансованість структури відносин центру і регіонів створює прецедент розбіжності на рівнях політичної свідомості, політичної активності й політичної діяльності в центрі та на місцях.

Частина 4

**Партійна
структура регіонів**

Виборчий процес як фактор формування дієздатної партійної системи на прикладі Чернівецької області

Виборча система традиційно вважається одним з найважливіших політичних інститутів, чий вплив безпосередньо відображується на політичній системі в цілому. Прямо впливаючи на інтенсивність змагальних та кооперативних відносин між партіями на електоральному та парламентському рівнях, виборчий процес багато в чому визначає формат партійної системи і ступінь її фрагментації.

Вибори безпосередньо відбивають політичну систему і зі свого боку впливають на неї. Уся їхня організація і порядок визначення результатів голосування тісно пов'язані з політичними партіями. Вибори допомагають громадянам усвідомити справжній зміст програм політичних партій, що борються за владу. Через них, і тільки через них виявляється воля більшості, на основі якої може бути створена демократична влада.

Вибір виборчої системи – як у широкому, так і у вузькому сенсі – справедливо вважається однією з інституціональних основ формування нових демократичних режимів. Цей вибір, так само як і вибір конституційної моделі взаємин виконавчої та законодавчої влади, створює рамки інституціонального дизайну в нових демократіях. Вибір виборчих інститутів має як безпосередні наслідки, пов'язані з їх впливом на розвиток партій, так і опосередкований вплив на становлення нового політичного режиму як такого. У цьому відношенні аналіз процесу формування виборчих систем важливий не тільки для вивчення власне виборів, але і для оцінки перспектив процесу демократизації.

Класичні теорії впливу виборчих систем на партійні дозволяють передбачити, що змішана незв'язана виборча система теоретично могла б забезпечити оптимальний формат партійної системи України. Як показують дослідження незмішаних виборчих систем, пропорційне представництво здатне забезпечити участь у політичному процесі всього спектру політичних партій та об'єднань, сприяючи найшвидшому структуруванню партійної системи, а введення загороджувального бар'єру – захистити її від надмірної фрагментації. Зі свого боку, система відносної більшості полегшує становлення двопартійного змагання, загороджуючи доступ до парламенту дрібним партіям¹.

¹ Левусь Д. Становлення сучасних виборчих систем в Україні і Росії / Д. Левусь. – Режим доступу: http://www.russia.org.ua/ukr/explorations/3fc78fb742c37/view_print/. Дата перегляду 17 лютого 2004 року.

Відомо, що високий рівень фрагментації партійної системи, як правило, буває наслідком комплексного впливу цілого ряду факторів. У випадку України до їх числа можна віднести організаційні ресурси політичних сил, що приймають участь у процесі партійного будівництва, розвиток політичної ситуації на початку 1990-х років.

Дослідження електорального процесу в багатопартійних системах показало, що не всі партії впливають на хід виборів і не всі з них є значимими для виборців. У свою чергу розподіл місць у парламенті модифікував розподіл влади і вплив вже парламентських партій на діяльність представницьких органів. Фактично вплив на державну політику і законотворчий процес обмежується «ефективною кількістю» партій, яка значно менша ніж загальна кількість партій, що беруть участь у виборах ¹.

Представники класичних теорій формування політичних партій говорять, що на перших етапах існування політичних партій їхня діяльність зводилась до участі у виборах, а у міжвиборчий період вони вирішували лише інтереси своїх представників або взагалі призупиняли своє існування. Подібна ситуація складається із політичними партіями, що діють на терені Чернівецької області. Якщо у міжвиборчий період, у межах області функціонували осередки лише декількох партій (насамперед НСНУ, Батьківщина, Партія регіонів, Соціалістична партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Комуністична партія України), то для участі у виборах до Чернівецької обласної ради було зареєстровано 37 партій та блоків.

Переважна більшість зареєстрованих партій та блоків не були відомі виборцям, і відповідно для того, щоб подолати 3% загороджувальний бар'єр їм необхідно було брати активну участь у виборчому процесі.

Проведений моніторинг діяльності представників політичних сил, показав, що всіх представників політичних сил, учасників виборчого процесу, можна поділити на три групи – статисти; партії, що розраховують на зв'язане голосування за списки до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування, в першу чергу за рахунок імені лідера партії чи блоку або за рахунок великої кількості реклами, що йде з центру; лідери, які проводили активну роботу в міжвиборчий період та мають своїх представників у органах місцевого самоврядування попередніх скликань. Партії-статисти були зареєстровані лише для того, щоб назва партії чи блоку була присутня не лише у виборчих бюлетенях до Верховної Ради України, а по мож-

¹ Сморгунів Л. Современная сравнительная политология: Учебник / Л. Сморгунів. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – С. 327.

ливості у всіх бюлетенях. Насамперед, це робилось з метою показати виборцю велич партії, та штучно підняти собі рейтинг у виборах до парламенту. При цьому основна ставка представників регіональних партій та блоків робилась на вибори до Верховної Ради України, а вибори до органів місцевого самоврядування були другорядними, а подекуди вдалий результат міг стати винагородою за успішно виконану роботу. Свідченням цього може бути кількісний аналіз виборчих списків учасників виборчого процесу у виборах до Чернівецької обласної ради.

Так, на 104 депутатські місця представники регіонального блоку «Блок Бориса Олійника та Михайла Сироти» зареєстрував лише 5 кандидатів, «Блок Лазаренка» – 5, Народно-демократична партія – 9, Партія промисловців і підприємців України – 12, ВО «Свобода» – 9, Селянська партія України – 6, Народний рух України за єдність – 8, «Всеукраїнська політична партія Екологія та соціальний захист» – 5, Партія зелених України – 8, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» – 12, Виборчий блок «Євген Марчук - Єдність» – 8, партія «Віче» – 4, партія «Зелена планета» – 12, Українська консервативна партія – 5, Соціально-християнська партія – 14, соціально-екологічна партія «Союз. Чорнобиль. Україна» – 13, партія «Третя сила» – 8, Християнсько-демократична партія України – 7, Християнсько-демократичний союз – 10, Українська республіканська партія «Собор» – 7, блок «Влада народу» – 5. Така кількість зареєстрованих кандидатів у депутати, свідчить про нечисельність партійної структури, наслідком чого є нездатність впливати на виборчий процес та здобувати владу (що є однією з основних функцій партії). З цього можна зробити висновок, що по суті ці організації не можна назвати політичними партіями, які можуть представляти інтереси певної частини населення. Як наслідок нездатності такої кількості партій та блоків впливати на виборчий процес, під загрозою зриву можуть опинитись вибори до органів місцевого самоврядування, адже такі штучні учасники виборчого процесу не здатні забезпечити частку свого представництва при формуванні окружних, територіальних та дільничних виборчих комісій. Також недостатня присутність представників партій-статистів у виборчих комісіях різного рівня, дає підстави їхнім представникам стверджувати про фальсифікації виборів на користь потужних партій.

До другої групи партій, що розраховували пройти до органів місцевого самоврядування можна назвати: Демократичну партію України, партію екологічного порятунку «ЕКО + 25%», Громадянський блок «Пора», партія «Відродження», блок «В'ячеслава Чорновола», «Блок Юрія Кармазіна», Партія патріотичних сил

України, Український народний блок Костенка і Плюща, партія Реформи і порядок, «Народний блок Литвина». Представники цієї групи партій проводили досить активну виборчу кампанію, але здебільшого вся регіональна робота проводилась паралельно з реалізацією завдань поставлених центральними штабами, тому регіональні списки та передвиборні програми відходили на задній план і пересічний виборець не завжди мав змогу ознайомитись із ними.

Зовсім інша ситуація з представниками третьої групи партій та блоків – Народний Союз «Наша Україна», Блок Юлії Тимошенко, Партія регіонів, Соціалістична партія Україна, опозиційний блок «Не так», Комуністична партія України. Представники цих політичних сил проводили свою регіональну виборчу кампанію, в першу чергу, за рахунок своїх чисельних партійних організацій та роботи з прихильниками цих партій. На відміну від партій другої групи, які витрачали свої сили та значні ресурси на роботу зі всіма виборцями, розраховуючи на ситуативний успіх, представники лідерів виборчих перегонів основну ставку робили на представників свого електорального поля – з одного боку НСУ та БЮТ, з іншого СПУ, КПУ, Партія регіонів та СДПУ(о). Найвність власного електорального поля у представників цієї групи партій, пояснюється не лише впливовістю цих партій на загальнодержавному рівні, а й тривалою роботою представників партій у регіоні.

Щоправда, незважаючи на досить тривалий період роботи в регіоні, представники партій-лідерів також мали певні проблеми. В першу чергу, це стосується недостатньої кількості регіональних інформаційних приводів (СПУ, Партія регіонів), не досить активної регіональної інформаційної кампанії (БЮТ), питання партійної дисципліни, що також є чинниками гальмування розвитку дієздатної партійної системи.

Питання партійної дисципліни було дуже актуальне під час виборчої кампанії 2006 року в Чернівецькій області. Обласна та міська організація НСНУ при висуванні кандидатів на посаду Чернівецького міського голови підтримали різних кандидатів, що в кінцевому підсумку забрало значу частину голосів у НСНУ в регіоні. В умовах розвитку плюралізму така ситуація є свідченням демократичності та прозорості процесу висунення кандидатів, але в подальшому представники політичних партій повинні уникати таких ситуацій керуючись усталеними принципами партійної дисципліни, яка повинна впроваджуватись у всіх політичних силах та якою повинні керуватись у своїй діяльності їхні представники.

За результатами виборів до Чернівецької обласної ради з 37 учасників виборчих перегонів пройшли представники лише 6 по-

літичних сил – БЮТ, НСНУ, Партія регіонів, СПУ, Громадянський блок «Пора», Народний блок Литвина. Причинами такого зменшення ефективної кількості партій можна вважати, по-перше, підвищення партійного принципу при голосуванні, по-друге, вплив так званого психологічного ефекту, коли виборці перестають голосувати за дрібні партії, усвідомлюючи, що вони не мають жодних шансів на отримання місць в органах влади за партійними списками.

Очевидним є те, що та партійна система, що склалась на даний момент об'єктивно не буде відповідати потребам нової політичної системи. Адже теперішня партійна система характеризується нестійкістю положення більшості її складових, які знаходяться в постійному процесі перетворень, – розпадаючись, об'єднуючись, реорганізуючись тощо.

Якщо брати до уваги соціологічні опитування, за результатами яких кожного року зростає кількість громадян, що вважають непотрібною для України багатопартійну систему та показник ефективної кількості партій, що також зменшується після кожних виборів (у 1998 р. – 8,59 партій, у 2002 р. – 7,76), то можна прийти до висновку, що в Україні вже намічається тенденція до створення партійної системи поміркованого плюралізму. Такий тип партійної системи характеризується середнім рівнем партійної фрагментації (наявністю в парламенті 4 – 6 партій, жодна з яких не має переваги, тому вони змушені формувати уряд на основі угод і компромісів у відповідності з кількістю отриманих депутатських мандатів) і незначними ідеологічними розбіжностями між партіями.

Звичайно, можна говорити про переваги та недоліки політичних партій у процесі демократизації українського суспільства, особливо після довготривалого панування тоталітарного режиму, але все ж таки треба брати до уваги, що демократія буває такою, якими є самі люди. Тому діяльність політичних партій це не тільки справа керівників окремих партій, але й всього населення, від якого залежить чи зможе політична партія своїми діями впливати на політичні процеси, що відбуваються в державі.

Еволюція партійної структури Закарпаття

У законодавстві України заборонено створення політичних партій за регіональним принципом, а тому вони створюються тільки із загальнонаціональним статусом. Відтак, аналізуючи особливості функціонування і розвитку партійної структури Закарпатської області, слід спочатку зупинитись на еволюції української партійної системи загалом.

На основі методології дослідження партійних систем (теоретичні концепції Дж. Сарторі, М. Дюверже, К. Джанди, С. Ліпсета та ін.), проаналізувавши електоральні парламентські цикли в Україні 1994, 1998, 2002, 2006, 2007 та 2012 років, можна зробити наступну періодизацію становлення партійної системи України.

І етап – етап початкової багатопартійності (середина 1980-х років – кінець 1991 року).

Витоки сучасної багатопартійності в Україні можна віднести до підписання СРСР у 1975 році Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі, що спонукало діячів правозахисного руху до легалізації своєї діяльності у вигляді Української гельсінської групи. Однак діяльність цієї організації переслідувалась правлячими колами, а її члени зазнали репресій. Процес становлення багатопартійності в Україні відновився з початком перебудови, а після амністії політв'язнів-правозахисників з'явилися відверто антикомуністичні організації, які дедалі більше політизувались – Українська гельсінська спілка, Українська демократична спілка та інші.

Після проведення перших альтернативних виборів 1990 року до законодавчого органу влади в Україні виникає ряд політичних партій. Українська гельсінська спілка перетворилась у партію, яка після установчого з'їзду отримала назву Українська республіканська партія. Відбулося розмежування на консерваторів і реформаторів у КПРС, з якої виділилась «Демократична платформа», яка стала Партією демократичного відродження України. Процес прискорення партійного будівництва в Україні на даному етапі був обумовлений наступними значимими подіями:

а) у жовтні 1990 року Верховна Рада України скасувала статтю Конституції УРСР про провідну і спрямовуючу роль Комуністичної партії;

б) прийняття 24 серпня 1991 року Акту проголошення незалежності України;

в) проведення в грудні 1991 року референдуму щодо ставлення населення України до незалежності та президентських виборів.

На кінець 1991 року в Україні було зареєстровано 8 політичних партій: Українська республіканська партія, Українська селянська демократична партія, Народна партія України, Партія зелених України, Ліберальна партія України, Соціал-демократична партія України, Українська християнсько-демократична партія, Соціалістична партія України.

II етап – етап атомізованої багатопартійності (кінець 1991 року – початок 1998 року).

На даному етапі відбувається низка подій, які мали суттєвий вплив на процес утворення політичних партій. Це, насамперед, прийняття ВР України Законів «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 року) та «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 року), які заклали підвалини правового регулювання діяльності політичних партій. У цей період відбуваються вибори до Верховної Ради України 1994 і 1998 років та вибори Президента України 1994 року.

Для цього етапу була характерною легалізація найбільш впливових партій – носіїв альтернативних ідеологій – КПУ та НРУ, інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій, як основи політичної діяльності та партійних програм. На кінець 1994 року в Україні було зареєстровано вже 35 політичних партій, а наприкінці 1997 року – 54.

III етап – партійна система функціонує на принципах системи плюралізованого плюралізму (початок 1998 року – 2009 рік).

У даний період слід відзначити наступні істотні події, які мали вплив на становлення партійної системи України: вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування в 2002 та 2006 роках, вибори Президента України 1999 та 2004 років, прийняття Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні» (5 квітня 2001 року) та Закону України «Про вибори народних депутатів України» (25 березня 2004 року), який встановив пропорційну виборчу систему.

Процес утворення політичних партій на даному етапі відбувався наступним чином:

- нові політичні партії утворюються внаслідок розколів у вже існуючих партійних структурах;
- утворення партій адміністративним шляхом;
- низка партій починає утворюватися і функціонувати як лобістські угруповання;

- партії - політичні проекти фінансово-промислових груп та окремих осіб.

IV етап (від 2009) - у розвитку партійної системи з'являється тенденція до формування двоблокової системи, що є один із видів системи поміркованого плюралізму.

В даний період відбуваються вибори місцевих органів влади (2009 рік), вибори Президента України (2010 рік), вибори ВР України (2012 рік), які відбуваються за новою змішаною виборчою системою.

Процес утворення політичних партій в даний період відбувається таким же чином як і на попередньому, але спостерігається тенденція до зменшення появи нових партійних утворень. Пов'язано це в першу чергу з відчутністю нових яскравих політиків, а також з тим, що уже вкотре вибори засвідчують про усталеність громадян у виборі політичних партій.

Проаналізувавши становлення партійної системи України, можна зробити наступні висновки:

а) визначальний вплив на становлення партійної системи України мали парламентські вибори 1994, 1998, 2002, 2006 та 2012 років, президентські вибори 1999, 2004, 2010 років та місцеві вибори 2002, 2006, 2010 років.

б) логіку становлення партійної системи України можна передати наступним чином: від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій - до системи поляризованого плюралізму, а відтак до двоблокової партійної системи (варіант системи поміркованого плюралізму);

в) партійна система поляризованого плюралізму є перехідною і еволюціонує, як правило, до системи поміркованого плюралізму, яка є характерною для цілого ряду розвинутих демократичних країн світу. Але можливий також інший варіант розвитку. Партійна система поляризованого плюралізму трансформується у двопартійну (двоблокову) систему або партійну систему з домінуючою партією (наприклад, Росія). І якщо за результатами місцевих виборів 2010 року в Україні спостерігалась тенденція до утворення партійної системи з домінуючою партією, то після парламентських виборів 2012 року з'являється інша тенденція - тенденція до формування двоблокової партійної системи.

г) основні чинники, які впливають на становлення партійної системи України можна виділити наступні: а) характер трансформаційного конфлікту і роль старих еліт; б) відсутність можливостей використовувати досвід «історичних партій»; в) незручне для формування партій інституціональне середовище (президенціоналізм, відсутність належної нормативної бази, специфіка виборчої системи

тощо); г) наявність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму¹.

На кінець 2013 року Міністерством юстиції України зареєстровано 201 політичну партію.

У той же час, наявність великої кількості партій аж ніяк не свідчить про партійну стратифікацію населення України. Навпаки, для українського суспільства на сьогоднішній день характерною є деполітизація та департизація населення. Адже у 2008 – 2009 роках показник членства громадян у політичних партіях є досить низьким – усього чотири відсотки. Щоправда, раніше цей показник був ще меншим. А вічна «українська» проблема з амбітністю лідерів, укотре дає підстави сумніватися в знаходженні остаточного компромісу й переваги загальнодержавних цінностей над особистими.

Утворення політичних партій у суспільствах, які трансформуються, підпорядковується логіці політичного транзиту і може бути описане наступним чином. Консолідація партійних систем є частиною загального процесу консолідації демократії, тому питання про консолідацію партійної системи безпосередньо торкається перспектив демократії в посткомуністичних країнах. Перехід до демократії здійснюється в три етапи, які в політичній науці дістали назви лібералізації, демократизації і консолідації. На кожному з цих етапів партійна система має свою конфігурацію і на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі й опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в межах правлячої партії та опозиції.

На етапі демократизації визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави, вибір системи правління, вибір виборчої системи.

Звичайно, що для посткомуністичних країн можна говорити і про особливу специфіку становлення в них партійних систем. Перш за все, слід відзначити, що на відміну від країн Західної Європи, де процес партійного будівництва відбувався знизу, в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) все відбувалося навпаки – згори до низу. Тобто, спочатку відбувається інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для виникнення та інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії «третьої хвилі».

Політична наука виокремлює й типи партій у країнах ЦСЄ:

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія / Юрій Остапеч, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 159.

1. Партії масових демократичних рухів («Солідарність» у Польщі, «Громадянський форум» у Чехії, «Саюдіс» у Литві, «Союз демократичних сил» у Болгарії, «Фронт національного порятунку» в Румунії і т.д.).
2. Партії – залишки комуністичних партій.
3. Відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські).
4. Етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словаччині).
5. Релігійні партії.
6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту оточуючого середовища тощо).
7. «Екзотичні» партії (партії шанувальників пива) ¹.

Закарпаття в даному випадку не є виключенням, оскільки за багатьма вказаними показниками такі традиції в політичній історії регіону залишили помітний слід. Крім того, аналізуючи особливості розвитку партійної структури краю, слід акцентувати увагу на регіональній специфіці розбудови партійної системи України. Йдеться про те, що в Україні дослідники виокремлюють п'ять регіонів (Схід, Захід, Південь, Північ, Центр), кожний з яких має свою специфіку (історичні традиції, культурна спадщина, економічна структура, політичні уподобання тощо).

Аналізуючи розбудову партійної структури Закарпаття можна виділити ряд етапів, пов'язаних з домінуванням тієї чи іншої партії в області. Визначальним чинником домінування політичної партії в краї є «партійна належність / партійна прихильність» голів Закарпатської ОДА.

Таким чином, аналізуючи діяльність осередків політичних партій в Закарпатській області слід, перш за все, акцентувати увагу на тих політичних організаціях, які, насамперед, борються за голоси виборців та беруть активну участь у реалізації владних відносин, суспільно-політичному житті краю.

Закарпатським обласним управлінням юстиції станом на 29 грудня 2012 року було зареєстровано 176 обласних осередків політичних партій. Динаміка легалізації обласних осередків політичних партій є наступною: 1993 – 4; 1994 – 2; 1996 – 2; 1997 – 9; 1998 – 3; 1999 – 7; 2000 – 8; 2001 – 28; 2002 – 3; 2003 – 11; 2004 – 8; 2005 – 30; 2006 – 6; 2007 – 6; 2008 – 8; 2009 – 15, 2010 – 8, 2011 – 8, 2012 – 9.

Отже, найбільша кількість обласних осередків політичних партій легалізується в Закарпатській області напередодні загальнонаціональних виборів – парламентських і президентських.

Можемо визначити основні групи осередків політичних партій на Закарпатті за ідеологічним спрямуванням та метою діяльності, зареєстрованих обласним відділом юстиції станом на кінець 2012 року (див. Табл.).

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія / Юрій Остапеч, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 161.

Таблиця

Основні групи осередків політичних партій на Закарпатті за ідеологічним спрямуванням та метою діяльності, зареєстрованих обласним відділом юстиції станом на кінець 2012 року*

№ з/п	Назва партій	Ідеологія, мета діяльності
1	Комуністичні	КПУ, КПУ(о), КПРС, Комуністична партія трудящих, ВПТ та ін.
2	Соціалістичні	СПУ, ПП «Союз лівих сил», ПСПУ, ВО лівих сил «Справедливість», Всеукраїнська партія Миру і Єдності та ін.
3	Соціал-демократичні	СДПУ(о), СДПУ, ПП «Соціал-демократичний союз», УСДП, ХДПУ, Дем. ПУ та ін.
4	Народно-демократичні	НДП, Народна партія, ПП «Нова демократія», ВО «Громада» та ін.
5	Державницькі	ВО «Батьківщина», ПП «Молода Україна», ПП «Прагматичний вибір», ВП «Нова сила», ПП «Відродження», ПП «Держава», ПП «Віче», ПП «Україна соборна», ПНЕРУ, УП «Єдність» та ін.
6	Ліберальні	ЛПУ, ЛДПУ та ін.
7	Правоцентристські партії прагматичного спрямування	Партія регіонів, ПП НСНУ, ПП «Єдиний центр», ПРП, ПП «Трудова Україна» та ін.
8	Консервативні	УНКП, УКП та ін.
9	Націонал-демократичні	НРУ, УНР, УРП «Собор», ГП «Пора», ВО «Свобода» та ін.
10	Екологічні партії	ПЗУ, Зелена партія України, Зелена екологічна партія України «Райдуга», ПП «Партія екологічного порятунку ЕКО + 25 %» та ін.
11	Націоналістичні партії	КУН, УНА, ПП «Організація українських націоналістів в Україні», ПП «Руський блок», ПП «Слов'янський народно-патріотичний союз» та ін.
12	Партії захисту підприємництва	ПППУ, Партія малого і середнього бізнесу України та ін.
13	Партії європейської інтеграції	ПП «Європейська платформа», ПП «Євро турбота». «Європейська партія України» та ін.
14	Жіночі партії	ПП «Солідарність жінок України», ВПО «Жінки за майбутнє» та ін.
15	Угорські загальнонаціональні партії	ПП «КМКС» Партія угорців України, Демократична партія угорців України.
16	Політичні партії, які захищають інтереси різних верств населення	А) селянські партії – СПУ, АПУ та ін. Б) пенсіонерів – Партія пенсіонерів України та ін. В) чорнобильців – УПС – СВІЧА, Всеукраїнська народна партія соціальної справедливості «Союз Україна. Чорнобиль» та ін. Г) широких верств населення – Партія соціального захисту, Партія захисту знедоленого народу України та ін.
17	Екзотичні партії	Партія здоров'я, ПП «Яблуко», Партія гуманістів України, ПП «Совість України», Козацька партія України та ін.

*Таблиця складена на основі даних Закарпатського обласного управління юстиції

У розвитку партійної структури Закарпаття можна виокремити такі етапи:

1 етап: від початку перебудови до виборів у республіканську та місцеві ради (березень 1990 року). На даному етапі домінуючою політичною силою в області лишалась КПРС. Але, охоплені пафосом загальнодемократичних ідей, ініційованих Москвою, національна інтелігенція, а потім і народні маси починають реалізовувати ідею національного відродження. Саме вона стає лейтмотивом нових політичних сил. Могутнім прискорювачем політичної боротьби стала підготовка до виборів у республіканську і місцеві ради народних депутатів. Одним із основних засобів дії опозиції стає мітинг, силові методи тиску на владу.

Значну підтримку нові опозиційні лідери одержали за рахунок зломпенізованої і маргінальної частини суспільства, що дозволило підсилити агресивність рухів. «Гасла на мітингах, – як зазначає в своєму дослідженні П. Токар, – мали протилежний характер офіційній ідеології: альтернативою соціалізму поставлений капіталізм, інтернаціоналізму – націоналізм, державному червоному прапору – синьо-жовтий, чорно-червоний і т.п.»¹. Таким чином, початкова самоідентифікація рухів і політичних організацій відбувалася через пошук «ворогів».

Одними з перших національно-культурних товариств, створених у краї, стали: Товариство української мови ім. Т.Шевченка «Просвіта» (21 січня 1998 року), Товариство угорської культури Закарпаття (26 серпня 1989 року), Соціально-культурне товариство румунів ім. Г.Кожбука (22 лютого 1989 року), товариство «Меморіал» (жовтень 1990 року), Національно-культурне товариство німців Закарпаття «Відродження» та ряд ін. У 1989 році відбувається установча конференція Народного руху України за перебудову в Закарпатській області, а 5 листопада 1990 року був зареєстрований перший альтернативний КПРС осередок політичної партії: нею стала Українська республіканська партія².

«За підсумками виборів у Верховну Раду України серед 11 народних депутатів від Закарпаття були обрані три прихильники НРУ, в обласну раду (120 чоловік) – 12 членів НРУ (10 відсотків), 11 членів Товариства угорської культури (9,1 відсотка), 2 члени Соціально-економічного товариства румунів ім. Г. Кожбука (1,6 відсотка). Показові й деякі інші результати виборів в умовах конкуренції: в обласну раду були обрані 96 членів КПРС, 2 члени ВЛКСМ; 4 депутати у віці 30 років; 10 жінок; 91 українець (75,8 відсотків), 14 угорців (11,6 відсотків), 4 росіянина (3,3 відсотка), 2 румуни (1,6 відсотка), 2 євреї і 1 болгарин; один робітник і жодного колгоспника»³.

¹ Токар П. Національний рух на Закарпатті: 1988 – 1993 рр.: Соціолого-політологічний аналіз / Петро Токар. – Ужгород, 2002. – С. 45.

² Токар П. Політичні партії в Закарпатті / Петро Токар, Надія Токарчик. – Ужгород, 1998. – 118 с.

³ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія / Юрій Остапеч, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 164.

2 етап: 1990 – 1995 роки, етап формування початкового політичного спектру в регіоні. Для даного етапу був характерним процес інституціоналізації політичних організацій у краї. Починаючи з 1990 року поряд з функціонуванням різних рухівських структур та різного роду громадських організацій, у регіоні розпочався процес конституювання обласних організацій загальнонаціональних партій. Процес утвердження партійного плюралізму в західних областях України відбувався не лише в напрямку створення нових опозиційних інституцій, специфікою регіону було відродження так званих «історичних партій», лідери яких неодноразово проголошували свою ідеологічну єдність з попередніми структурами. Саме тому, до перереєстрації органами юстиції України політичних партій, в області були зареєстровані і діяли переважно осередки національно-демократичних партій: Української республіканської партії (УРП) – 5 листопада 1990 року, Народної партії України (НПУ) – 28 серпня 1991 року, Української християнсько-демократичної партії (УХДП) – 14 листопада 1991 року, Української консервативно-республіканської партії (УКРП) – 21 липня 1992 року.

У цей же час на Закарпатті виникають і перші квазіпартійні утворення: Демократична ліга національностей Закарпаття (27 жовтня 1991 року) та Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ). До складу Демократичної ліги увійшло п'ять національно-культурних товариств. Основними напрямками програмної діяльності даної організації були наступні:

- збереження адміністративно-територіальної цілісності Закарпаття у складі України;
- надання краю самоврядного статусу;
- представництво меншин в органах влади і т.д.¹

Об'єднання УНРЗ було створене навесні 1992 року, а зареєстроване управління юстиції 26 січня 1994 року. До складу УНРЗ увійшли: НРУ, товариства «Просвіта» та «Меморіал», УРП, ДемПУ, ПЗУ, НПУ. Головними програмно-цільовими установками організації стали:

- координація діяльності опозиційних політичних сил в області;
- побудова суверенної незалежної України без будь-яких національно-культурних автономій, вільних економічних зон.

Відновлені національно-демократичні політичні організації заповнили правочентристський та правий фланги партійного спектру Закарпатської області.

Структурування політичних сил на лівому фланзі суспільно-політичного спектру почалося після серпневих подій 1991 року, в результаті яких Верховна Рада України видала постанови «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» (26 серпня) та «Про заборону діяльності Компартії України» (30 серпня). Нішу колишньої Ком-

¹ Програмна заява Демократичної ліги національностей // Карпатський край. – 1991. – 12 листопада.

партії в області заповнили: Соціалістична партія України – 25 листопада 1991 року, Селянська партія України – 3 березня 1992 року. Організаційне становлення цих організацій в області відбулося за досить короткий термін. Після того, як ВР України прийняла постанову, яка дозволяла діяльність Комуністичної партії України (травень 1993 року), в області за досить короткий термін часу відбувається і структурування обласного осередку КПУ. Слід відзначити, що КПУ вдалося привернути значну частину прихильників. Соціальною базою партії стали безробітні, колишні члени КПУ, ветерани, робітники, колгоспники.

На даному етапі становлення партійної структури краю починається й інституціоналізація центристських партій. Такими партіями в області були: Демократична партія України (ДемПУ) – 28 червня 1991 року, Партія демократичного відродження України (ПДВУ) – 27 вересня 1991 року, Соціал-демократична партія України (СДПУ) – 1 листопада 1991 року. Центристські партії мали досить слабкий вплив як на населення краю, так і на перебіг політичних процесів у області.

Крім вище вказаних, до центристських партій можна віднести і Партію зелених України (ПЗУ), яка була створена 24 травня 1991 року. Процес її структуризації в області, її впливовість, пов'язані з вирішенням екологічних проблем (закриття Мукачівського військового аеродрому, припинення будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції, заборона вирубування лісів і т.д.).

Не відзначалися впливовістю в області й партії ліберального спрямування: Ліберальна партія України (ЛПУ) та Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ), зареєстровані відповідно 10 жовтня 1991 року та 17 липня 1992 року. Головні причини їх низького рейтингу в області були наступними:

- відсутність соціальної бази (середнього класу);
- орієнтація на союз з Росією.

Висновки про мотивацію участі населення краю в діяльності політичних партій, про їхню чисельність, про тенденції майбутнього розвитку можна зробити на основі результатів соціологічних досліджень, проведених робочими групами під керівництвом П. Токаря (лютий 1992 року), І. Миговича та А. Колібаби (вересень 1992 року). Результати дослідження викладені ними в монографіях «Національний рух на Закарпатті: 1988 – 1993 рр. Соціолого-політологічний аналіз»¹, «Соціальне самопочуття та ціннісні орієнтації закарпатців»². Так, А. Колібаба і І. Мигович на основі соціологічного дослідження роблять наступний висновок відносно залученості населення до політики: «67,4% респондентів політика цікавить в тій чи іншій мірі, абсолютно не цікавить 32,6%.

¹ Токар П. Національний рух на Закарпатті: 1988–1993 рр.: Соціолого-політологічний аналіз / Петро Токар. – Ужгород, 2002. – 148 с.

² Мигович І.І. Соціальне самопочуття і ціннісні орієнтації закарпатців / І. І. Мигович, А. В. Колібаба. – Київ-Ужгород, 1994. – 147 с.

Низькою є участь в роботі політичних партій – 4,9% респондентів, в місцевих Радах – 10,4%, національно-культурних товариствах – 9,1%»¹. Авторами дослідження робляться наступні висновки щодо орієнтації закарпатців у суспільно-політичній сфері:

- більшість населення області після мітингової хвилі 1990 – 1991 років починає уникати участі в політиці;
- осередки партій, утворених в області після заборони діяльності Компартії, залишаються нечисленими, не мають соціальної бази, авторитетних лідерів і дієздатного активу. Істотне значення має і їхня різка конфронтаційність з органами влади, ігнорування специфіки регіону;
- рейтинг партій є наступним: ДемПУ – 5%, НРУ – 3,5%, ПЗУ – 2,1%, СПУ – 1,6%, Селянська спілка – 1,4%, Асоціація демократів Закарпаття – 1%;
- чисельність політичних партій на кінець 1992 року становила за неповними даними близько 10 тис. чол. (1,2% від загальної чисельності населення краю)².

Таким чином, незважаючи на велику кількість різних партійних угруповань, які заявили про себе в області напередодні парламентських виборів 1994 року, жодне з них не стало достатньо впливовим. Більшість з них не вирости у міцні організації, що здатні виразити корінні інтереси певних прошарків суспільства. Вони мали слабкий вплив на політичні процеси в регіоні і були неспроможними повною мірою реалізувати суспільні інтереси через інститути і механізми влади. Для цього були об'єктивні чинники:

- відсутність у більшості із партійних керівників досвіду політичної діяльності;
- брак детально розроблених програм державного будівництва;
- руйнівний характер їх діяльності.

3 етап: кінець 1996 року – кінець 2001 року. Він пов'язаний з інституціоналізацією центристських партій у партійній структурі області. Засвоєнню центристськими партіями електорального простору сприяла зміна балансу впливів у регіоні. В умовах біполярності суспільства та політичної невизначеності більшості населення, тяжіння до третьої, центристської врівноважуючої сили виглядає природним процесом. Йдеться, перш за все, про обласні осередки НДП, АПУ та СДПУ(о).

У цей період відбуваються вибори до ВР України, органів місцевої влади (1998 рік) та вибори Президента України (1999 рік). На парламентських і місцевих виборах у Закарпатті впевнену перемогу отримує СДПУ(о). Це був початок політичного триумфу цієї партії в регіоні. Най-

¹ Мигович І. І. Соціальне самопочуття і ціннісні орієнтації закарпатців / І. І. Мигович, А. В. Колібаба. – Київ-Ужгород, 1994. – С. 63 – 64.

² Там само. – С. 63.

більш впливовими в закарпатському політикумі цього періоду були наступні партії: СДПУ(о), НРУ, КПУ, СПУ, СелПУ, ПРП, ВО «Громада».

Загалом вплив СДПУ(о) в області починається з призначення головою Закарпатської ОДА в липні 1995 року С. Устича (голова обласного осередку СДПУ(о)). Однак у травні 1999 року Президент України призначає головою ОДА знову ж таки члена СДПУ(о) В. Балогу. Невдоволений жорстким керівництвом СДПУ(о) він вступає в конфлікт з партією, виходить з її лав і оголошує про «департизацію органів влади». Позиція Віктора Балогі була підтримана на той час Прем'єр-міністром України В. Ющенком. Довибори обласної ради 12 червня 2000 року у восьми округах області показали, що СДПУ(о) втрачає свої лідируючі позиції. Таким чином, у цей період на теренах області починає зароджуватись опозиційна сила до діючої влади.

Завершується цей період інституціоналізацією всього партійного спектру області за схемою ліві – центр – праві і перегрупуванням партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2002 року¹.

4 етап: початок 2002 року – кінець 2004 року. У даний період в області відбуваються наступні важливі події, які мали вплив на структуру партійного простору – парламентські, місцеві вибори (2002 рік) та вибори Президента України (2004 рік).

Головою Закарпатської ОДА після звільнення В. Балогі був призначений Г. Москаль. Загалом же на цьому етапі боротьбу за впливовість в області вели наступні чотири політичні сили: ВБ «За єдину Україну» (ПР, АПУ, ПП «Трудова Україна», ПППУ), ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (КУН, НРУ, УНР, ЛПУ, ПРП та ін), ВБ Ю. Тимошенко (ВО «Батьківщина», УРП, УНП «Собор», УСДП) та СДПУ(о). Головним завданням нового губернатора напередодні виборів було забезпечити підтримкою провладні політичні сили. Спочатку Г. Москаль дотримувався політики СДПУ(о) в області, але потім відмежувався від цієї політичної сили і сконцентрував свою діяльність на підтримку ВБ «За єдину Україну», що звичайно дало свої позитивні результати на виборах. Після виборів Геннадій Москаль був звільнений з посади голови ОДА і у вересні 2002 року губернатором був призначений голова обласного осередку СДПУ(о) – Іван Різак. Він змінив практично все обласне керівництво (керівників відділів ОДА, голів РДА, керівників силових структур та ін.). Таким чином, на Закарпатті відбувалося накопичення адмінресурсу напередодні президентських виборів 2004 року. А на виборах міського голови м. Мукачево партією були апробовані брудні виборчі технології по фальсифікації волевиявлення громадян, які з успіхом потім були використані на президентських виборах 2004 року.

¹ Остапеч Ю. Політичні об'єднання Закарпаття / Ю. Остапеч // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під. ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколегія: Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 514 – 531.

Своїми діями І. Різак налаштував проти себе всі політичні сили краю. Розв'язка настала після президентських виборів – І. Різак був звільнений з посади, а партія СДПУ(о) від поразки вже не змогла оговтатись¹.

5 етап: початок 2005 року – 2009 рр. Для даного етапу характерним було протистояння двох політичних сил ПП НСНУ (з 2008 р. ПП «Єдиний центр») та Партії регіонів. Домінуючий вплив належав ПП «Єдиний центр». Починаючи з 2005 року партійна конфігурація в області під впливом президентської кампанії суттєво змінюється. Перш за все, слід відзначити, що на теренах краю з'являються політичні партії, народжені «помаранчевою революцією» – ПП НСНУ, ГП «Пора». У цілому ж суспільно-політичне життя області проходило у форматі перегрупування політичних сил напередодні парламентських і місцевих виборів 2006 року, які вже мали проходити за партійними списками. Таким чином, вплив місцевих партійних осередків значно збільшився.

Вибори 2006 року мали свій особливий вплив на партійну структуру краю. По-перше, в обласній раді була утворена коаліція, аналогів якої не було в Україні. Це ПР, ПП НСНУ, СПУ, ПУУ, ДПУУ, частина ВБ Ю. Тимошенко. По-друге, відбувся розкол у ВО «Батьківщина» на обласному рівні. По-третє, пройшла інституціоналізація конфлікту між БЮТ і ПП НСНУ. По-четверте, остаточно закріпилися домінуючі позиції ПП НСНУ в області.

У 2008 році в ПП НСНУ відбувся розкол, що призвів на теренах Закарпаття в 2008 році до появи нової політичної партії «Єдиний центр», яку очолив заступник голови ОДА – І. Балюга. З ПП НСНУ вийшли 15 депутатів обласної ради, ряд депутатів міських, районних, сільських рад, активісти партії. «Єдиний центр» у травні 2009 року провів у Перечині на посаду міського голови члена партії – Мирославу Гуранич, а у Воловці змістив голову районної ради (члена БЮТ) і провів на цю посаду представника «Єдиного центру».

Слід відзначити також появу в області ще одного молодого «електорального гравця» ГО «Фронт змін» (лідер на загальнонаціональному рівні А. Яценюк), яка почала свою активну діяльність з квітня 2009 року і за короткий час, за словами її лідера Р. Бровді, створила свої осередки у всіх районах і містах області.

Резонансними в закарпатському політикумі напередодні президентських виборів 2010 року стали наступні події. По-перше, звернення до В. Литвина з вимогою розпустити обласну раду, яка «підтримує» політичне русинство. Рішення підписали лідери націонал-демократичних сил краю – голови ЗОО УРП «Собор», ВО «Свобода», НРУ, КУН, УНП та голова управи крайового товариства «Просвіта». По-друге, рішення

¹ Пашенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору: Довідник / Віктор Пашенко. – Ужгород: «Видавництво О. Гаркуші», 2006. – 136 с.; Пашенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології / В. Пашенко. – Ужгород: Вид-во «Карпатська вежа», 2008. – 87 с.

обласної ТВК від 17 червня 2009 року про позбавлення депутатських мандатів депутатів обласної ради, які вийшли з БЮТ і приєдналися до коаліції більшості (йшлося про 14 депутатів). Але рішення не набуло чинності, оскільки на наступний день ряд членів ТВК відкликало свої підписи під заявою¹.

Таким чином, напередодні президентських виборів 2010 року в Закарпатській області виокремились наступні основні політичні сили: ВО «Батьківщина» (БЮТ), ПП «Єдиний центр», ПП НСНУ, ВО «Свобода», СПУ, Партія регіонів, Народна партія, ГО «Фронт змін». Усі вони на початок жовтня 2009 року, крім ПП «Єдиний центр», уже чітко визначились з тим, кого будуть підтримувати на майбутніх президентських виборах.

6 етап: від 2009 року. На даному етапі продовжується протистояння ПП «Єдиний центр» та Партії регіонів, але поступово домінуюче положення переходить до останньої політсили. Протистояння цих двох політичних сил має латентний характер.

Звичайно, що суттєвий вплив на розташування партійно-політичних сил області мав електоральний цикл 2009 – 2012 років, який включав президентські, місцеві та парламентські вибори. Кожні вибори констатували факт протистояння цих двох політичних сил, але на жодних з них не було явного переможця.

Результати виборів до ВР України в Закарпатській області не виділяють її на загальнонаціональному фоні, але вже не в перше виділяють її на фоні Західного регіону. Результати виборів в Закарпатті практично відобразили загальноукраїнські результати: ПР (30,07%), ВО «Батьківщина» (24,47%), ПП «УДАР» (20,67%), ВО «Свобода» (8,45%), КПУ (5,19%).

Особливістю закарпатських виборів є участь у них трьох регіональних партій (партії мають загальноукраїнський статус, але структуровані лише в Закарпатті): ПП «Єдиний центр», ДПУУ, КМКС – ПУУ.

Таким чином, напередодні нового електорального циклу (місцеві, президентські і парламентські вибори) в партійній структурі краю можна виокремити наступні політичні сили, які мають вплив на електоральні уподобання громадян та на суспільно-політичний розвиток краю (подано як рейтинговий список): ПР, ПП «Єдиний центр», ВО «Батьківщина», ПП «УДАР», ВО «Свобода», ДПУУ, ПУУ, КПУ та інші.

¹ Остапеч Ю. Вплив місцевих виборів 2010 року на еволюцію партійної системи України та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області) / Ю. Остапеч // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 14. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 183 – 198; Остапеч Ю. Президентські вибори 2010 року в Закарпатській області: аналіз результатів / Ю. Остапеч, М. Токар // Політологічні та соціологічні студії: Т. X. Вибірчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах : зб. наук. праць / Наук. ред. А. М. Круглашов. – Чернівці : Букрек, 2011. – С. 316 – 345.

Частина 5

**Парламентські
та місцеві вибори 2002 року**

Вибори 2002: специфіка виборчого процесу в Чернівецькій області

Парламентські вибори 31 березня 2002 року в Україні були третіми, на яких громадяни голосували за свою національну законодавчу владу – Верховну Раду, з часу проголошення незалежності у 1991 році. З якими настроями та думками підійшло українське суспільство до цих виборів? Відповідаючи на це запитання, слід зауважити, по-перше, що громадяни розглядали ці вибори як індикатор прогресу демократії, якого досягла Україна з часу парламентських виборів 1998 року та Президентських 1999 року, оскільки вказані попередні вибори далеко не відповідали міжнародним стандартам та зобов'язанням, які Україна взяла перед ОБСЄ. По-друге, резонансні події, які відбулися у міжвиборчий період, зокрема вбивство двох журналістів – Георгія Гонгадзе (2000 р.) та Ігоря Александрова (2001 р.) і нездатність влади встановити та покарати злочинців, які скоїли ці злочини, справили охолоджуючий ефект на фундаментальні свободи, що поступово озвичаювались у суспільстві. Звинувачення у нападах та залякуванні активістів опозиції впродовж місяців, коли велась передвиборча боротьба 2002 року стримували цей процес ще більше.

Ситуація в Україні напередодні виборів була не стабільна. Великий вплив на неї мали протиріччя між парламентом та Президентом, які тривали майже чотири роки щодо законодавчих питань, і саме так характеризували роботу попередньої Верховної Ради, блокуючи правові реформи з багатьох питань. Верховна Рада України та Президент досягли консенсусу щодо законодавчих реформ, лише починаючи з другої половини 2001 року. Водночас парламент не затвердив результатів суперечливого референдуму 2000 року, який мав зміцнити Президентську владу, за рахунок зменшення чисельності парламентарів до 300 з 450, створення двопалатного парламенту, відкликання парламентської недоторканості та полегшення Президент процедури розпуску парламенту.

Крім того, з моменту вступу нашої держави до Ради Європи у 1995 року, на Україну поширилася процедура формального моніторингу цієї організації. У січні 2002 року Комітет Міністрів Ради Європи визнав «значний прогрес, досягнутий Україною щодо... виконання... своїх зобов'язань» та зробив наголос органам влади на необхідності виконання нових демократичних законів у всіх гілках та рівнях уряду.

У вересні 2001 року Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) також відзначила «значний прогрес» та вказала, що «у разі, якщо Україна негайно виконає декілька зобов'язань, які залишилися» до січня 2002 року, то «ПАРЄ розгляне питання про відміну формальної моніторингової процедури». Проте, у березні 2002 року моніторингова група Ради Європи все ще продовжувала спостерігати за виборчим процесом в Україні. На нашу думку, цей факт значно сприяв демократичності виборів 2002 року, зокрема: почав діяти новий закон про вибори, який врахував рекомендації, надані ОБСЄ та Радою Європи з часу попередніх виборів, забезпечив удосконалені межі демократичних виборів (30 жовтня 2001 р. Президент України підписав прийнятий 18 жовтня Верховною Радою Закон України «Про вибори народних депутатів України», що поставило крапку в багаторічному протистоянні між парламентом та главою держави відносно нового виборчого закону); впроваджувалось ефективно, впорядковане та своєчасне адміністрування виборчого процесу з боку центральної виборчої комісії (ЦВК), засідання якої були відкритими для партій, блоків, ЗМІ та спостерігачів; створювались багатопартійні виборчі комісії, які сприяли прозорості процесу; більш впорядкованим став механізм вирішення спорів щодо виборчого процесу; широкий спектр політичного вибору, представлений виборцям 33 партіями і блоками, понад 7000 кандидатів, які змагалися на парламентських виборах; активізувалось залучення громадянського суспільства до виборчого процесу.

Зауважимо, що діяльність ЗМІ у ході кампанії мала неоднозначний характер. Всі центральні ЗМІ, включаючи електронні, залишались значно упередженими. Втім, всі основні кандидати, партії та блоки мали більший доступ до телебачення та інших ЗМІ, ніж у попередніх виборчих кампаніях, за рахунок впровадження таких інновацій як організація дебатів, безкоштовний ефір та платна реклама. Однак, ситуація була іншою за межами Києва, зокрема і в Чернівецькій області, в якій опозиційні партії, блоки та кандидати, навпаки, стикались з тим, що доступ до ЗМІ обмежувала місцева влада. Крім того, очевидною була диспропорція у висвітленні виборчої тематики національним телеканалом, який фінансувався державою, і формував програми на користь пропрезидентських кандидатів.

Незважаючи на значне покращання правових та адміністративних меж виборчого процесу, передвиборчий ландшафт наповнювала загальна атмосфера недовіри. Низький рівень довіри складався за рахунок таких факторів: серйозні побоювання щодо мотивів низки провідних кандидатів; недоліки в імплементації вдосконаленого законодавства; нерівний розподіл провідних позицій в окружних виборчих комісіях та комісіях нижчого рівня; зловживання адміністративним ресурсом, у т.ч. заяви про тиск на працівників держаних установ

та вказівки голосувати за визначених кандидатів, розподіл державних приміщень, які зазвичай надавались лише певним кандидатам, та розміщення виборчих матеріалів певних кандидатів у державних установах, які часто відвідували громадяни; незаконне втручання органів державної влади у виборчий процес; подача дозваної інформації для того, щоб у ході виборчої кампанії до виборців не дійшли відомості про труднощі, з якими стикалась країна; наростання в суспільстві почуття страху, невизначеності та безвихіддя, оскільки кампанія була затьмарена вбивством провідного кандидата напередодні виборів; інші поодинокі випадки насильства, твердження про залякування та тиск на опозиційних кандидатів, активістів і виборців.

На парламентських виборах 2002 року в Україні була використана змішана мажоритарно-пропорційна система, запроваджена ще на виборах до Верховної Ради у 1998 році. Збереження на виборах 2002 року мажоритарно-пропорційної системи, було, швидше, компромісним варіантом. Хоч вона й не була оптимальною, не мала чіткого стратегічного характеру, проте разом із запровадженням законодавства про політичні партії, все ж сприяла створенню засад для певного функціонування багатопартійності в Україні, адже саме на цих парламентських виборах політичні партії стали основними, повноцінними суб'єктами політики, виборчого процесу і виборчого права.

Зазначимо, що розвиток політичного процесу в 2002 році дещо змінив традиційний розклад політичних сил. На політичній арені діяли вже відомі політики, але з'явилися й нові політичні гравці, які розуміли, що проведення виборчої кампанії за звичною стратегією (схемою) протистояння «комуністів» і «реформаторів» не дасть бажаних результатів. У ході виборчої кампанії на політичну арену, крім лівої опозиції – комуністів, вийшли нові опозиційні сили правого та центристського спрямування на чолі з харизматичними лідерами (атракція) та розпочалося формування партійних блоків провладного і опозиційного спрямування. З партій провладного спрямування самостійно на вибори йшла СДПУ(о). Програмною настановою СДПУ(о) було – вдосконалення суспільства і влади за соціал-демократичним взірцем: «Західноєвропейська соціал-демократія довела свою соціальну ефективність. Ми доведемо це на теренах України». Основне гасло СДПУ (о) звучало так: «2002 – рік соціал-демократії в Україні»¹.

Опитування громадської думки, яке проводив Український інститут соціологічних досліджень спільно з центром «Соціальний моніторинг» у грудні 2001 року, показало, що цю партію назвали прав-

¹ Буздуган Ю. Українська соціал-демократія: час програмових змін / Ю. Буздуган, А. Фінько, О. Скоморощенко // Лівоцентристська перспектива України збірник експертних матеріалів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://online.km.ua/igs/leftcent.html#4>

лячою 10% виборців. Але відставка лідера партії Віктора Медведчука з посади першого віце-спікера парламенту, значно знизилася шанси партії на перемогу на виборах, стала сигналом для багатьох громадян, які звикли голосувати за переможців (ефект «фургон з оркестром»), що есдеків не варто підтримувати. Втім, популярність у суспільстві соціал-демократичної ідеології все ж була значною, оскільки цьому, крім іншого, сприяла розгалужена мережа первинних партійних осередків (організацій у всіх регіонах України), значне фінансування та потужний медіа ресурс. Однак, підтримка партії потенційними виборцями зменшилась. Це пов'язано насамперед з іміджем СДПУ(о), яка сприймалася в українському суспільстві як партія олігархів, а для прихильників соціал-демократії асоціювання партії з великим капіталом – небезпечні. Відомо, що в інших європейських країнах такі партії підтримують інтереси тих виборців, які заробляють на хліб нелегкою працею, інтелектуальною чи фізичною. Тож, частина соціал-демократичного електорату перейшла до симпатиків Соціалістичної партії України, яка під керівництвом Олександра Мороза швидко еволюціонувала до лівого центру.

Водночас необхідно зазначити, що на виборах 2002 року було задіяно багато вже відомих і нових виборчих технологій. Ключовим у формуванні ефективних виборчих технологій виборів 2002 року стало те, що вони проходили за змішаною виборчою системою. Претенденти на депутатський мандат в одномандатних округах (225 депутатів – у мажоритарних округах), або дистанціювались від партій і блоків, обіцяючи виборцям вирішити нагальні потреби їх життя звичайними методами радянського господарника, або ж навпаки декларували свою належність до політичної сили, яка була найпопулярнішою на теренах того чи іншого виборчого округу. У будь-якому випадку, виборці мали справу з конкретною особою, і на мотиви їх електоральної поведінки значною мірою впливали особисті симпатії чи антипатії до кандидата.

Наступним визначальним чинником парламентських виборів 2002 року став адміністративний ресурс. Як зазначав український політолог і політик Микола Томенко, «вперше в історії України Президент держави відкрито дав чітку вказівку всім структурам виконавчої влади зайняти найактивнішу позицію у передвиборчому процесі»¹. Саме з цією метою і було створено провладний виборчий блок «За єдину Україну», що сприяв використанню найрізноманітніших форм впливу адміністративного ресурсу під час підготовки і в ході парламентських виборів 2002 року. Сформований провладними партіями (Народно-демократична партія, Партія регіонів, «Трудова

¹ Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влади України до і після виборів 2002 року / Микола Томенко // Універсум. – 2002. – № 9–10. – С. 5 (5–11).

Україна», Аграрна партія, Партія промисловців і підприємців), блок «За єдину Україну» мав помітний рейтинг у різних регіонах України, що дозволило йому згуртувати навколо себе різних виборців. Однак, спільної оригінальної та ефективної ідеологічної платформи для цього блоку політтехнологи не змогли сформувавши. Задекларовані і представлені напередодні виборів матеріали, в якості виборчої програми, швидше нагадували суміш ліберальних ідей з деякими національно- демократичними гаслами та невиразними натяками на адресу сучасних «слов'янофілів»¹, до яких пересічні громадяни зазвичай мало дослухались. Найбільший рейтинг блоку «За Єдину Україну» був у Донецькому регіоні – 20%, де чільні позиції лідера у політико-економічному житті області займала Партія регіонів². Завдяки масштабному застосуванню різних форм адміністративного ресурсу, блок «За єдину Україну» одержав вдвічі більше голосів на виборах, ніж прогнозували аналітики за результатами різноманітних соціологічних опитувань; крім цього блоку, завдяки адмінресурсу значно зміцнила свої позиції СДПУ(о).

Також парламентські вибори 2002 року в Україні засвідчили, що використання адміністративного ресурсу уможливорює формування представницьких органів влади недемократичним шляхом, що відбувалось нівелювання реальних результатів волевиявлення виборців. Як доводить М. Бучин, потужно адміністративний ресурс виявився ще під час референдуму 16 квітня 2000 року³. І вже після цього «вдалого» використання адміністративного ресурсу, а також після довиборів до Верховної Ради України у червні 2000 року, на яких кандидати від влади перемогли у 9 з 10 виборчих округів, «використання адмінресурсу стало сприйматись як обов'язкова передумова успіху виборчої кампанії»⁴. Явища використання адміністративного ресурсу негативно вплинули на громадську думку, сприяли втраті довіри населення до інституту демократичних виборів. За результатами опитуваннями Центру Разумкова, лише 4,6% громадян вірили в те, що вибори 2002 року будуть чесними, і цей показник був у 4 рази меншим ніж у 1994 році⁵.

¹ Буркут І. Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону) / І. Буркут. – Чернівці: Прут, 2005. – 572 с.

² Яременко О. Хто при владі / О. Яременко, М. Міщенко // ПіК. – 2002. – № 4.

³ Бучин М. Адміністративний ресурс як невід'ємний елемент виборчої практики сучасної України / М. Бучин; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postua.info/buchyn.htm>

⁴ Звіт за результатами фокус-групового дослідження «Використання «адміністративного ресурсу» під час виборчої кампанії 2002 року», УНЦПД, 2002URL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/Ukrainian/adminresurs/002.html>.

⁵ Жданов І. Вибори – 2002: соло для адміністративного ресурсу? / І. Жданов // Дзеркало тижня. – 2002. – № 50 (374). – С. 3.

Певною популярністю користувалась серед електорату, хоч і не зовсім чітко сформульована національно-демократична (з ліберальним відтінком), ідеологія блоку «Наша Україна», до якого ввійшли 10 партій правого та центристського спрямування, в т.ч. два Рухи, КУН, Ліберальна партія України, «Реформи та порядок», «Солідарність» та ін. Лідер блоку Віктор Ющенко користувався авторитетом серед тих виборців, які належали до різних верств населення та вікових категорій. Одні сприймали його як колишнього прем'єр-міністра, що виплатив заборгованості по зарплатах і пенсіях, інші пам'ятали роль В. Ющенка у запровадженні стабільності гривні. Підкреслено шанобливе ставлення до всього українського, на сірому тлі демонстрованої космополітичності значної частини правлячої еліти, сприяло формуванню іміджу В. Ющенка, як справжнього патріота. Він не підкреслював свою опозиційність до існуючої влади, а, навпаки, демонстрував лояльне ставлення до неї. Втім, суспільство сприйняло «Нашу Україну» як помірковану опозицію, її підтримала значна кількість населення Буковини, особливо, ті, які були не задоволені політичною та економічною ситуацією в Україні.

У день виборів явка виборців склала 64,7%. Загалом голосування проходило у спокійній обстановці, і спостерігачі позитивно оцінили роботу переважної більшості виборчих дільниць. Водночас, вказуючи на недоліки, найбільш серйозними з них назвали порушення таємності голосування та внесення виборців до списків, всупереч положенням законодавства.

У результаті виборів у Верховній Раді склалась доволі не проста конфігурація політичних об'єднань: жодна з політичних сил, що подолали 4% бар'єр на виборах до парламенту за партійними списками (Блок В. Ющенка «Наша Україна» – 23,52%, КПУ – 20,02 %, Блок «За єдину Україну» – 11,84%, «Блок Юлії Тимошенко» – 7,24%, СПУ – 6,89%, СДПУ(о) – 6,27%)¹, навіть якщо додати до цих відсотків місця, отримані у мажоритарних округах, не могла самостійно сформувати партійну парламентську більшість. Очевидно, що саме тому в Україні у 2002 – 2006 роках діяв парламент, у якому більшість була сформована не за результатами пропорційних виборів, не на ідеологічній, програмній основі, а на основі інтересів представників кланово-корпоративної системи, що й пояснює її нестабільний, ситуативний характер і консолідацію лише відносно окремих питань та об'єктів політичного торгу.

У Чернівецькій області за підсумками виборів до Верховної Ради України 2002 року «Наша Україна» здобула підтримку 46,27%

¹ Поліщук І.О. Нова конфігурація партійного процесу в Україні. Загальнонаціональні аспекти та регіональні аспекти / І.О.Поліщук // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24-26 травня 2002 р.) – К.: Ай Бі, 2003. – С. 409.

виборців Буковини, що вдвічі перевищило загальнодержавний показник; на третину вищою була підтримка буковинцями СДПУ(о) – 10,07%. Підтримка БЮТ в області (7,25%), була майже тотожною з тією, яку отримала ця політична сила на теренах всієї України. Варто також наголосити, що в 2,5 рази менше голосів віддали буковинці за КПУ – 8,17%; у 2 рази менше Блоку «За єдину Україну!» – 5,51%; майже втричі СПУ – 2,67%. Інші політичні сили, які не змогли подолати 4% бар'єр і пройти до Верховної Ради України, в Чернівецькій області також не набрали необхідної кількості голосів. Наступні результати отримали, зокрема: Блок Наталії Вітренко – 2,09%, ВПО «Жінки за майбутнє» – 1,77%, «Команда озимого покоління» – 1,01%, КПУ(оновлена) – 0,94%.

Тож, слід підкреслити, що переважна більшість буковинців підтримали на виборах демократичну опозицію у складі «Нашої України», Блоку Юлії Тимошенко та Соцпартії О. Мороза, які отримали в Чернівецькій області сукупно понад 56% голосів. Незаперечну перевагу ці сили мали в усіх без винятку районах області. Зокрема, зазначимо, що у Вижницькому районі виборці віддали демократичній опозиції майже 80% голосів, у Заставнівському – понад 60%, у Кельменецькому – понад 57%, у Путильському – понад 66%, у Сторожинецькому – понад 70%, у м. Чернівці – 55%.

У ряді районів значний відсоток голосів отримав саме Блок Юлії Тимошенко, обласний і районні штаби якого вели найбільшу агітаційну роботу в регіоні. Це передусім райони, які входили до Кіцманського виборчого округу: Путильський (10,1%), Вижницький (8,3%), Кіцманський (7,1%), Сторожинецький (6%). Такі результати деякі представники місцевої влади, пояснювали тим, що «гуцули голосували лиш би на збитки». Водночас значні симпатії Блок Юлії Тимошенко мав і на сході області: в Сокирянському (8,8%) та Хотинському (6,2%) районах, а також у м. Чернівцях (13,6%), де БЮТ упевнено вийшов на друге місце після «Нашої України» (37,8%).

При таких результатах голосування, цілком зрозуміло, що кількість голосів, які виборці віддали за третю ліву силу у складі демократичної опозиції, виявилася невисокою, тобто Соцпартія, як вже вказано вище, здобула в області всього 2,67%. Результати блоку «За єдину Україну!» по області склали – 5,51% голосів, а в Чернівцях – трохи більше 3%. Хоч Компартія значно втратила свої позиції в області, здобувши лише 8,17% голосів виборців на фоні загальноукраїнських 20%, але це не означало, що буковинці вже відійшли від підтримки марксистської ідеології, адже в окремих районах КПУ набрала значну кількість голосів. Найбільшу підтримку прихильники П. Симоненка отримали в східних районах області: Кельменецькому (11,9%), Новоселицькому (12,6%), Сокирянському (16,3%) і Хотинському (14,1%),

а також у м. Чернівці (9,2%), Герцаївському (8,1%) та Глибоцькому (6,1%) районах.

Обласний здобуток СДПУ(о) – 10,07% значно випередив її загальноукраїнський показник (6,27%), хоч і був вдвічі меншим від прогнозованого. Найкращі позиції партія мала, знову-таки, у східних районах: Герцаївському (16,3%), Глибоцькому (13,7%), Заставнівському (8,5%), Кельменецькому (7,2%), Новоселицькому (14,5%), Сокирянському (11%), Сторожинецькому (9,9%), Хотинському (13,6%) та в м. Чернівцях (10,1% – третій результат).

У Чернівецькій області на початку нового століття склалося визнане регіональною спільнотою ядро лідерів, до яких слід віднести представників різних політичних сил, зокрема депутатів Верховної Ради, обласної ради, керівників місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, лідерів осередків політичних партій. Населення області віддавало перевагу не так посадовцям, які мали можливість розпоряджатися фінансовими і матеріальними ресурсами, як сильним особистостям із сучасними демократичними поглядами. Серед них вирізнялися депутат ВР України II і III скликань, член ПАРЄ, лідер румунської національної меншини Іван Попеску, голова обласної ради декількох скликань, член Конгресу місцевих і регіональних влад Європи Іван Шилепницький, мер м. Чернівці Микола Федорук, генерал міліції, народний депутат України Віктор Король та ін.

Владні структури, використовуючи надане їм право на організацію виборчого процесу, створювали перешкоди, публікували в місцевій пресі матеріали, які завдавали шкоди «незручним» кандидатам та принижували їх авторитет. Цьому сприяла й одна з особливостей парламентських виборів 2002 року на Буковині – політичні конфлікти між представниками регіональної еліти, які з неабиякою силою сколихнули електорат напередодні виборів: по-перше, конфлікт розгорнувся між губернатором Теофілом Бауером та Чернівецьким міським головою Миколою Федоруком; по-друге, конфлікт між губернатором та бізнесово-політичними колами Соціал-демократичної партії України (об'єднаної), яка на той час утримувала доволі сильні позиції в області; по-третє, конфлікт голови ОДА з місцевими журналістами. Зокрема, журналісти ряду незалежних ЗМІ Буковини готові були просити політичного притулку на Заході, якщо керівництво держави не відреагує на публічні погрози, висловлені на адресу журналістів головою Чернівецької облдержадміністрації Т. Бауером. Про це йшлося у спеціальному зверненні до Президента України Л. Кучми та прем'єр-міністра В. Януковича 20-ти журналістів області, які представляли регіональні газети «Молодий буковинець», «Час», «Доба», «Чернівці», «Буко-

винське віче», місцеву телекомпанію ТВА, власкору радіо «Свобода», УНІАН та «Київських відомостей»¹.

Слід підкреслити, що хоч Чернівецька область є найменшою в Україні за розмірами та чисельністю населення, але водночас – одна з найгустіше заселених. У 2002 році у Чернівецькій області зареєстровано 109 періодичних видань із місцевою специфікою поширення, у т.ч. – 98 газет (72 україномовних, 16 україно-російськомовних, 10 румуномовних) і 11 журналів. Крім цього, на території області виходять 13 газет і журналів із загальнодержавною сферою розповсюдження. Реально виходять майже 60 часописів. «Однак, з найбільшим тиражем та, відповідно, найвпливовішими громадсько-політичними виданнями є «Молодий буковинець», «Час», «Доба», «Буковинське віче», «Чернівці», «Час 2000», «Буковина»².

Співробітники Українського незалежного центру політичних досліджень у період з 1 грудня 2001 року до 30 березня 2002 року у межах проекту «Аналітика та інформування для розвитку демократичних інституцій» здійснили моніторинг, об'єктом якого були друковані мас-медіа (крім випадків, пов'язаних із фізичним насильством щодо журналістів. Такі випадки відстежувалися незалежно від місця роботи журналіста). Всього зафіксовано 28 випадків тиску. Структура порушень виглядала так: 20% – перешкоджання збиранню інформації; 11% – перешкоджання опрацюванню інформації; 57% – перешкоджання поширенню інформації (зокрема відмова в друкуванні видання); 46% – застосування фізичного насильства щодо журналістів та працівників, причетних до поширення ЗМІ; 11% – переслідування журналістів у зв'язку з виконанням ними своїх професійних обов'язків.

У багатьох випадках спостережено наявність декількох видів тиску, тому сумарний відсоток видів порушень перевищує 100%. Показовий і географічний розподіл випадків застосування фізичного насильства: по два випадки зафіксовано у Львівській, Запорізькій, Черкаській областях, по одному – в Чернігівській, Чернівецькій та Херсонській. Звертає на себе увагу те, що в переліку форм тиску практично не зустрічаються такі пункти, як продаж посадовими особами інформації, відмова в акредитації або доступі до інформації. Швидше за все, варто говорити про поширення цих явищ такою мірою, що вони вже не сприймаються як чинник обмеження свободи слова³.

Зазначимо, що й після звернення журналістів до Президента та прем'єра, обласна виконавча влада повністю ігнорувала Указ Пре-

¹ Чернівецький губернатор публічно погрожує журналістам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ogo.rv.ua/arhives/2002/12/18>

² Центр екстремальної журналістики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cjes.ru/>

³ Медіа-навігатор. – 2002. – № 9. – Квітень.

зидента «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади», демонструвала відсутність відкритості у прийнятті важливих рішень, небажання в повній мірі забезпечити прозорість своєї діяльності, перешкоджала професійній діяльності журналістів, фактично вела інформаційну війну. В січні обласні газети «Час», «Молодий буковинець», «Доба», «Чернівці», «Буковинське віче», телекомпанія ТВА, ряд власкорів центральних видань не були запрошені на прес-конференції голови ОДА (11 січня), начальника управління лісового господарства В. Дарчука та начальника КРУ в Чернівецькій області І. Дребота, ряд офіційних заходів облдержадміністрації, зокрема засідання політради тощо. У лютому прес-служба Чернівецької облдержадміністрації не провела жодної прес-конференції чи брифінгу ¹.

Вибори 2002 року в Чернівецькій області, як і в центрі, дали доволі ілюстративного матеріалу щодо використання адміністративного ресурсу та «брудних технологій». Голова ОДА Т. Бауер під час виборів скерував владний ресурс на підтримку блоку «За Єдину Україну» та здобуття перемоги на виборах для рідного брата М. Бауера, який балотувався в одномандатному окрузі № 204. Зрештою, після виборів, вже в 2003 році Т. Бауера було звільнено, і на цю посаду призначено М. Романіва, лідера обласного осередку СДПУ(о).

Для нівелювання впливу «Нашої України» на західноукраїнський електорат, за активної підтримки урядової команди, було створено блок «Народний рух України», який очолили колишні губернатори Тернопільської (Богдан Бойко) та Чернівецької (Георгій Філіпчук) областей. Однак, даний технологічний проект, незважаючи на широкомасштабну пропаганду у контрольованих владою ЗМІ, не мав успіху. Т. Чорновіл для визначення лідерів подібних технічних утворень використала термін – «н'ю вітренки». На її думку, проект Прогресивної соціалістичної партії Н. Вітренко, створеної в 1996 році, був найвдалішим з усіх подібних і виконав своє завдання з відтягуванням голосів від СПУ О. Мороза (розпорошив голоси комуністичного електорату) ².

Прихильники національно-демократичних ідей голосували за Блок Юлії Тимошенко, який виступав з чіткими опозиційними закликами. Блок об'єднав досить різноманітні політичні сили – від Української республіканської партії, що мала імідж послідовного борця за національні інтереси, до залишків ідейно-невизначеної лазаренківської партії, які після розпаду «Громади» створили нову

¹ Звіт Комітету виборців України за підсумками моніторингу дотримання демократичних принципів в Україні протягом січня-лютого 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvu.org.ua/?lang=ukr&mid=fp&id=444&lim_beg=990

² Чорновіл Т.Нью-вітренки / Т. Чорновіл // ПІК. – 2003. – 22 серпня – 4 вересня. – С. 32 – 33.

партію «Батьківщина». Блок розраховував на підтримку протестного електорату правого спрямування, який зосереджений в основному в західних областях України. Парламентські вибори 2002 року засвідчили, що «лідерська» модель виборчих технологій, яка побудована на персональному іміджі, є набагато ефективнішою в Україні, ніж програмна та командна, навіть в умовах пропорційної виборчої системи. Усвідомлюючи це, кандидати-мажоритарники та кандидати до місцевих рад у 2002 році намагались абстрагуватись від партійної приналежності. Так, переможці виборів 2002 року в округах № 204 і № 205 по Чернівецькій області М. Бауер та Л. Каденюк, незважаючи на неформальну підтримку провладного блоку «За єдину Україну», позиціонували себе позапартійними. Кандидат у народні депутати від Чернівців Віктор Король у 2002 році був висунувцем блоку «Наша Україна», однак наголошував на своїй позапартійності. Леонід Сандуляк – навпаки, у 1998 році балотувався від Народного Руху України, а в 2002 році як позапартійний самовисуванець.

Таке позиціонування було цілком правильним з огляду на те, що жодна політична сила ніколи не користувалась абсолютною підтримкою всього населення області чи навіть певних виборчих округів, а тому ресурс партії не міг гарантувати їй перемогу на виборах. З іншого боку, електоральні симпатії виборців того чи іншого округу могли бути сформовані досить чітко. У деяких округах перемогу традиційно одержали представники національно-демократичних сил, в інших – сил лівої орієнтації.

У 2002 році цікаву в технологічному плані виборчу кампанію продемонструвала кандидат у депутати Верховної Ради України Оксана Рознай, яку висунула партія «Яблуко». У своїй кампанії вона намагалась поєднати власну агітаційну продукцію з агітацією за свою партію, зображуючи її логотип та фірмовий партійний стиль на білбордах та в друкованих рекламних матеріалах. Кампанія О. Рознай стала одним з прикладів оригінальної виборчої кампанії в Чернівцях, хоча їй так і не вдалося здобути перемогу. Вона посіла друге місце за результатами виборів по мажоритарному виборчому округу № 202, здобувши 9537 голосів (8,96%), а перемогу в цьому окрузі здобув, відповідно до частини 10 статті 74 Закону України «Про вибори народних депутатів України» Віктор Король, за якого проголосувало 28040 виборців (26,35%)¹. До речі, і сама партія «Яблуко» не знайшла підтримки електорату. Але позитивні моменти варто відзначити. Чисельні зустрічі з виборцями, ефективна

¹ Результати голосування в одномандатному виборчому окрузі. Виборчий округ № 202 Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://195.230.157.53/pls/vd2002/WEBPROC69V?kodvib=400&kodreg=73&kodokr=202&kodkand=10190>

зовнішня реклама та нестандартні PR-акції на кшталт написів графіті «Ми – за Рознай» дозволили маловідомому політику здобути понад 9 тис. голосів (8,96%) і посісти друге місце за результатами виборів, обійшовши значно відоміших громадсько-політичних діячів – І. Гнатишина та І. Васійчука. Основні помилки виборчої кампанії О. Рознай, як вважали Н. Бабинська та І. Буркут, полягали в підкресленій орієнтації виключно на молодь та недооцінка ЗМІ, які практично не були залучені для підтримки виборчої кампанії цього кандидата ¹.

У Чернівецькому одномандатному виборчому окрузі № 204, в якому компактно проживає румуномовне населення, була використана технологія клонування. Кандидату в народні депутати України Івану Попеску підібрали «дублера» Володимира Попеску, прізвище якого було надруковано в бюлетені першим. Для цього бюлетені для голосування не перекладалися румунською мовою, оскільки згідно румунської абетки прізвище Івана Попеску було б розташоване в документі вище за прізвище кандидата-фантома, який не проводив передвиборчої агітації, не зустрічався з виборцями. Завдяки такій технології клонування дублер отримав понад 4 тисячі голосів, які виборці помилково віддали за нього, будучи певні, що голосують за Івана Попеску. Через це, як засвідчили результати виборів, у цьому виборчому окрузі виявилось понад 11 тис. зіпсованих бюлетенів.

За результатами виборів 2002 року румунська національна меншина вже не мала представництва у Верховній Раді України. Крім того, активна й відверта підтримка кандидата від влади (М. Багера), в робочий час та відкрите використання адмінресурсу (працівників, транспорту, телефону, приміщень), тиск на ЗМІ, включення до списків кандидатів двійників та фальсифікація результатів голосування як до обласної ради, так і до парламенту, призвели до того, що досвідчений політик, фахівець у галузі прав людини і національних меншин, постійний член делегації України до Ради Європи І. Попеску не зміг пройти до Верховної Ради, а І. Зегря, П. Постевка, Л. Русу та ін. – до обласної ради. Прізвища кандидатів у депутати до обласної ради Г. Петрі та до районної ради І. Аवासілоае в бюлетенях для голосування надрукували з помилками, і лише після втручання політичних сил, в останню ніч перед виборами було видрукувано бюлетені з правильними прізвищами. Інші національні меншини кандидатів узагалі не висували.

У ході виборчої кампанії представники виконавчої влади в Чернівецькій області створювали перешкоди для проведення зустрічей з

¹ Бабинська Н. Чернівецька преса у виборчих кампаніях 1998 та 2002 рр. / Н. Бабинська, І. Буркут // Буковинський журнал. – 2004. – № 3-4. – С.28-45.

виборцями кандидатам не від влади. Приміщення відкривалися тільки для висуванців влади, для всіх інших вони були закриті. Отож, їм і доводилося зустрічатися з людьми під відкритим небом (так було, зокрема в селах Остриця, Годинівка, Буда, Горбово Герцаївського району). Владні структури, використовуючи адміністративний ресурс публікували в місцевій пресі матеріали, що були спрямовані на дискредитацію іміджу опозиційних кандидатів.

Досить високим рівнем використання адміністративного ресурсу відрізнялася виборча кампанія мера Чернівців, хоч адмінресурс тут носив швидше характер «сірих» технологій. Під час виборів сільського голови Рукшин спостерігалася агітація посадовими особами за кандидатуру Корнія Миронюка. З закликом підтримати цього кандидата до виборців звернулися заступник начальника УМВС в Чернівецькій області В. Скланев, депутат обласної ради, начальник управління адміністративної служби УМВС В. Палій, начальник відділу по боротьбі з корупцією та безпеки в органах ДПА в Чернівецькій області М. Іванович¹. Виборці Чернівецької області схильні до певного роду «прагматичного консерватизму», тобто, навіть будучи незадоволеними своїм становищем, вони все одно обирають діючих управлінців, оскільки не знають, чого можна очікувати від інших. Найбільш яскраво цей феномен проявився на виборах Чернівецького міського голови, коли більшість громадян не задоволені сучасним станом міста, але зазвичай віддають голоси за чинного мера М. Федорука. Саме тому в Чернівецькій області перемагають кандидати, які демонструють прагматизм та гнучку конструктивну позицію. Надмірний радикалізм у виборчій кампанії може тільки шкодити досягненню результатів².

Парламентські вибори 2002 року проходили за умов різноманіття політичних партій та виборчих блоків. На час виборів кількість зареєстрованих осередків різних політичних партій сягнула 1273. Активісти партій проводили величезну агітаційну діяльність, що, безперечно, знайшло конкретний вираз у результатах виборів. Втім, одночасні місцеві вибори ускладнювали можливості вибору для електорату, невиразне позиціонування перевибірних програм, особливо центристських партій, вплинуло на вибір, оскільки громадянам важко було зробити раціональний вибір. При чому в мажоритарних округах громадяни змушені були здійснювати електоральний вибір не на основі (вивчення) розуміння особливостей програм та виборчих платформ партій і блоків, а на основі враження, яке на них

¹ Звіт Комітету виборців України за підсумками моніторингу дотримання демократичних принципів в Україні протягом січня-лютого 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvu.org.ua/?lang=ukr&mid=fp&id=444&lim_beg=990

² Буркут І. Виборчі технології: регіональний досвід / І. Буркут, О. Колесников. – Чернівці: Букрек, 2009. – 240 с.

справляли учасники виборчих перегонів. Фактично під час виборчої кампанії вперше була зроблена спроба перевести увагу виборців не на передвиборчі програми партій, блоків, а на імідж лідерів політичних партій і сформований бренд. Під час виборчої кампанії 1998 – 1999 років вже використовувались засоби масової комунікації. Створені під вибори партії та їх лідери спробували довести, що в Україні, щоб донести свої настанови до електорату та перемогти на виборах, можна обійтись без леґіонів, постійно працюючих партійних агітаторів. Ефект персонального контакту зі своїм виборцем можна встановити за допомогою телебачення.

Отже, в ході підготовки до виборів з'явився попит на прошарок менеджерів виборчих кампаній – медіарадників, іміджмейкерів, які активно почали заповнювати нішу політичного маркетингу і вже під час виборів 1998 року спробували рекламувати партії й політиків так само як інший товар для продажу. Провладна партія компенсувала свій програш у багатомандатному окрузі можливістю перемоги в мажоритарних округах за допомогою використання прихованих форм адміністративного ресурсу.

Специфіка виборчих технологій 2002 року характеризувалася використанням або комбінацією ресурсів: особистісного, медійного, адміністративного, фінансового й ідеологічного¹. Доволі значним було використання іміджевого ресурсу, образ харизматичного лідера партії став ефективним чинником впливу на електоральну поведінку. У зв'язку з цим на виборах 2002 року чітко виокремилась тенденція до зміни стилю ведення виборчої кампанії, до більшої персоніфікації політичних партій та блоків. На виборах 2002 року вперше в українському політикумі була зроблена спроба практично співставити та конвертувати між собою електоральну увагу, з одного боку, рейтингового (харизматичного) лідера, а з іншого відомих політичних партій. Свідченням цього стало формування списку блоку «Наша Україна», де частка персонального списку лідера В. Ющенка була близькою до частки окремих політичних партій (НРУ, УНР, ПРП). Тож, на політичному ринку України ціна іміджу окремої особистості наблизилася до ціни окремої партії.

Слід наголосити також на ролі буковинських ЗМІ у виборчій кампанії 2002 року. Влада використовувала адміністративно-фінансовий ресурс за для розміщення пропагандистських матеріалів у контрольованих ними ЗМІ. При цьому матеріали на підтримку кандидатів від влади з'являлися у пресі задовго до офіційного оголошення початку проведення агітаційної кампанії в засобах масової інформації, що свідчать про застосування адміністративного

¹ Специфіка виборчих технологій: порівняльний аналіз 1998 – 2002 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polityka.in.ua/tomenko.php?id=pc03-2002-07>

ресурсу. Газета «Молодий буковинець» друкувала матеріали В. Короля та Г. Філіпчука, чітко спрямовані на виборців округів № 202 та № 203, де газета мала багато передплатників. У цих же округах на В. Короля працювала і дуже популярна серед місцевого населення газета «Час». В. Король – був сильний і досвідчений політик, підтриманий блоком «Наша Україна» (найпопулярніша політична сила в регіоні на той час). Медіа-тексти даного кандидата з'являлися не лише на шпальтах комерційних видань, але потрапляли й на сторінки провладної преси. Для цього використовувалися різноманітні інформаційні приводи, особливо ситуація з банком «Україна», в якій народний депутат В. Король намагався розібратися з професійної точки зору, демонструючи активну позицію у питаннях захисту прав вкладників. Це привертало увагу громадськості, що й висвітлювала чернівецька преса. Також вдалим інформаційним приводом стала підтримка у видавництві книги відомого буковинського журналіста І. Чеховського про Чернівці, що відзначила газета «Час 2000»¹, в якій працював автор книги. Подяка автора, доповнена іміджевим фото В. Короля, створювала у читачів образ мецената, який піклується про збереження історичної та культурної спадщини міста.

Ще однією особливістю виборчої кампанії 2002 року в Чернівецькій області став той факт, що використання засобів масової інформації не гарантує сто відсоткової перемоги на виборах. У цьому випадку показовою стала виборча кампанія В. Прядка, основного супротивника В. Короля у виборчих перегонах, висуванця блоку «За Єдину Україну», який балотувався по мажоритарному виборчому округу № 202 (м. Чернівці). Для цієї кампанії характерним був професійний склад команди кандидата, продумане створення та пропаганда його іміджу у регіональній пресі. Аналіз чернівецьких газет 2002 року показує, що саме В. Прядко був одним з лідерів по кількості публікацій виборчих медіа-текстів. Його медіа-кампанія була спрямована на весь електоральний масив округу і враховувала особливості читацької аудиторії тієї чи іншої газети.

Для читачів газети «Час-2000»², серед яких переважають люди молодшого покоління, медіа-тексти Прядка акцентували увагу на тих фактах його біографії, де наголошувалось на нелегкому минулому тощо.

Таким чином, вибори 2002 року в цілому, як на загальнодержавному рівні, так і на рівні регіону – Чернівецької області мали загальні тенденції та підтвердили властиву тому етапу розвитку держави схему протистояння політичних сил. Замість боротьби двох основних

¹ Час – 2000. – 2002. – 22 березня.

² Час – 2000. – 2002. – 8 лютого. – С. 4.

політичних сил розгорнулася боротьба трьох: лівих радикалів, центристів більшої частини країни і центристів в основному західного регіону, що перебували у союзі з правими. Характерні тенденції виборчої кампанії 2002 року – деяке зниження рівня виборчої активності; скорочення підтримки лівих. Однак останній процес на той час ніяк не можна було назвати «обвальним», лідер цього руху – КПУ, як і раніше мала майже 20% голосів. Зміна рівня популярності лівих у регіонах і навіть у різних районах одного регіону – різна. Найбільших утрат вони зазнали в центрі країни, де, очевидно, мала місце серйозна переорієнтація виборців.

На цих виборах правий політичний напрям не виступав самостійно, крім маргінальних УНА і «клонowanego» блоку НРУ (Б. Бойко), а перебував у союзі з лібералами. Головний результат такого союзу – Блок «Наша Україна» – за підсумками голосування за партійними списками здобув перемогу, набравши близько 24% голосів. Друге місце посіла КПУ з 20%, третє місце – у Блоку «За єдину Україну!» з 11,8%. Далі йшли БЮТ, СПУ і СДПУ(о). Лише перераховані вище шість партій подолали 4% бар'єр. Ці результати продемонстрували усталений паритет сил між трьома політико-ідеологічними напрямками. На тлі втрат лівих, найбільший ріст спостерігався у правих. Вважаємо, що основними причинами трансформацій у структурі електорату країни стали: зміна акцентів в іміджах деяких політичних сил найперше правих; нова конфігурація передвиборних блоків; зростання впливу «адмінресурсу» на окремих територіях. Ці причини повністю підтвердились у ході виборчої кампанії у Чернівецькій області. Хоч вона пройшла загалом без особливих порушень, але відрізнялась від попередніх значно більшим використанням адміністративного ресурсу, тиску на журналістів, використанням «сірих» технологій. Результати виборчих перегонів на Буковині були дещо відмінні від загальноукраїнських, вони засвідчили, що буковинці віддали пріоритети політичним силам, яким більше довіряли, на які покладали більше надій і сподівань.

Регіональні особливості парламентських та місцевих виборів у Закарпатті

Напередодні виборів 2002 року в Україні було зареєстровано понад 120 політичних партій. Суб'єктами виборчого процесу стали 20 політичних організацій та 13 виборчих блоків, до яких увійшло 42 політичні партії¹. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні сили.

Важлива особливість виборчої кампанії 2002 року – структурування значної частини політичних сил для ефективної участі у виборах не в рамках окремих політичних партій, а у форматі виборчих блоків. На процес структурування мали значний вплив інтереси бізнесу, лояльність чи опозиційність до глави держави тощо.

Найбільш потужними партійними об'єднаннями стали виборчі блоки: ВБ В. Ющенко «Наша Україна», ВБ «За єдину Україну», ВБ Ю. Тимошенко. ВБ «Наша Україна» був утворений у січні 2001 року на базі політичних партій: «Вперед, Україно!» (В. Мусяка), КУН (Я. Стецько), ЛПУ (В. Щербань), Молодіжної партії України (Ю. Павленко), НРУ (Г. Удовенко), УНР (Ю. Костенко), Республіканської християнської партії (М. Покровський), Партії «Реформи і порядок» (В. Пинзеник), «Солідарність» (П. Порошенко), ХНС (В. Стретович). Партнерами «Нашої України» виступили ще шість політичних партій: Партія соціального захисту (М. Чечель), Партія захисників Вітчизни (Ю. Кармазін), Соціал-демократична партія молоді (Р. Черненко), Партія «Нова генерація України» (Ю. Мірошніченко), Український союз праці «Орій» (В. Негода) та 118 громадських організацій. Статус блокоутворюючих отримали: НРУ, УНР, ПРП та «Солідарність»².

ВБ «За єдину Україну» був утворений п'ятьма провладними партіями: ПП «Трудова Україна» (С. Тигіпко), Партія регіонів (М. Азаров), НДП (В. Пустовойтенко), АПУ (М. Гладій), ПППУ (А. Кінах).

Третім потужним блоком став ВБ Ю. Тимошенко, який був утворений 22 грудня чотирма партіями: УНП «Собор», ВО «Бать-

¹ Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України / О. Грязнова // Часопис Парламент. Інформаційно-аналітичне видання громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив». – 2002. – № 1–2. – С. 2.

² Мостова Ю. Україна партійна. Частина 2. «Наша Україна» / Ю. Мостова, С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого. – С. 4 – 5.

ківщина», УРП та УСДП. До утворення блоку УКРП об'єдналась з ВО «Батьківщина».

Крім вищевказаних блоків шанс подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців мали наступні суб'єкти виборчого процесу: КПУ, ПЗУ, ВПО «Жінки за майбутнє», СДПУ(о), СПУ, ВБ «Блок Н. Вітренко», ВБ «Команда озимого покоління».

Таким чином, реальними суб'єктами виборчого процесу можна було вважати не більше 10 політичних партій і виборчих блоків. Призначення ж 23 інших політичних партій і виборчих блоків було дещо іншим. Одні були створені або ж брали участь у виборах з метою розсіювання голосів виборців, інші робили спробу «розкрутки» нового партійного бренду, треті були суб'єктами «трастового» типу, утвореними для того, щоб заробити на виборах кошти і т.д.

За результатами голосування до українського парламенту пройшли три політичні партії та три виборчі блоки: ВБ ПП В. Ющенко «Наша Україна» – 23,57% (70 мандатів), КПУ – 19,98% (59 мандатів), ВБ ПП «За єдину Україну» – 11,77% (35 мандатів), ВБПП «Виборчий блок Ю. Тимошенко» – 7,26% (22 мандати), СПУ – 6,87% (20 мандатів), СДПУ(о) – 6,27% (19 мандатів). В одномандатних округах перемогу отримали представники наступних політичних сил: ВБ ПП «За єдину Україну» – 65 мандатів, ВБПП В. Ющенко «Наша Україна» – 42 мандати, КПУ – 5, СДПУ(о) – 5, СПУ – 3, ВБ «Єдність» – 2, УМП – 1, ПНЕРУ – 1, ВБПП «Демократична партія України – Партія «Демократичний союз» – 4, інші мандати отримали кандидати-самовисуванці¹.

Партійна складова парламентських перегонів на Закарпатті. Конфігурація партійного простору Закарпатської області після парламентських виборів 1998 року змінювалась декілька разів. Після перемоги на виборах у краї домінувала СДПУ(о). Партія заявила про те, що вона бере на себе відповідальність за соціально-економічний розвиток та суспільно-політичну стабільність в регіоні.

Голова Закарпатської облдержадміністрації Сергій Устич був обраний головою обласного осередку СДПУ(о), але не зміг на той час стабілізувати соціально-економічну ситуацію в краї. У серпні 1998 року в області відбувається ряд масових акцій протесту проти політики уряду. Нестабільність у регіоні напередодні президентських виборів не могла не викликати зворотної реакції Адміністрації Президента України. У травні 1999 року головою Закарпатської

¹ Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України / О. Грязнова // Часопис Парламент. Інформаційно-аналітичне видання громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив». – 2002. – № 1–2. – С. 2 – 6; Підсумки парламентських виборів 2002 року // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.21 – 26.

облдержадміністрації було призначено мера м. Мукачево В. Балогу, який на той час був членом обкому СДПУ(о). Але, ставши головою ОДА, в квітні 2000 року, він бере курс на департизацію органів державної виконавчої влади. Вийшовши з лав СДПУ(о), Віктор Балог примусив це зробити і голів райдержадміністрацій. Деякі з них, вийшовши з партії, зробили відповідне звернення до громадян області, яке було надруковане 22 квітня 2000 року в «Новинах Закарпаття». Заступник голови ОДА, голова обласного осередку СДПУ(о) Іван Різак, написав заяву про відставку¹.

В. Балогу підтримав тодішній прем'єр-міністр України В. Ющенко. Така політична позиція губернатора області напередодні парламентських виборів 2002 року не влаштувала Адміністрацію Президента України, тому в 2001 році головою ОДА був призначений Г. Москаль, який в інтерв'ю журналістам після свого призначення сказав, що він є тимчасовою політичною фігурою на цій посаді й головне його завдання стабілізувати політичну ситуацію в краї.

Станом на 1 лютого 2002 року в обласному управлінні юстиції була зареєстровано 71 обласна організація політичних партій. Найбільший електоральний потенціал (фінансові, адміністративні, організаційні, медійні, кадрові) напередодні виборів мали: СДПУ(о), ВБ В. Ющенка «Наша Україна» та ВБ «За єдину Україну». Інші ж суб'єкти виборчого процесу значно поступалися лідерам виборчих перегонів за всіма параметрами.

Виборча кампанія 2002 року в Закарпатській області розпочалася ще до прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України» 19 вересня 2001 року «бойкотом» роботи сесії обласної ради. Ситуація навколо обласної ради розколола політичні сили області на прибічників партії СДПУ(о) і тих, хто виступає проти тривалого її домінування в регіоні.

20 вересня 2001 року відбувся круглий стіл політичних партій та громадських об'єднань, які підписали заяву, де засудили дії СДПУ(о) в області. На цих зборах були присутні лідери наступних обласних осередків партій та громадських об'єднань: В. Бедь (голова ЗОО ПРП), Р. Войтчук (голова ЗОО ДемПУ), В. Гурзан (голова ЗОО КУН), В. Дуфинець (голова ЗОО ПНЕРУ), О. Карабінюш (голова ЗОО ПП «Трудова Україна»), О. Малець (голова ЗОО УРП), М. Мартин (голова ЗОО ВО «Батьківщина»), Е. Матвійчук (група «Солідарність» в обласній раді), О. Марченко (перший секретар ЗОО СПУ), О. Орос (голова ЗОО УКРП), В. Панов (голова ЗОО ЛПУ),

¹ Пашенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології / Віктор Пашенко. – Ужгород: Вид-во «Карпатська вежа», 2008. – С. 61 – 62.

В. Розман (голова ЗОО НДП), М. Шутко (секретар обласної організації КПУ), Є. Ясінський (голова ЗОО УНП «Собор») та ін. Не поставили підпис під заявою наступні партії: ПП «Яблуко», Партія «Демократичний союз», ПЗУ, СДПУ(о), УНР, НРУ, ППП, ПСПУ, СелПУ, УСДП та ряд інших¹.

Майже через місяць відбуваються збори керівників обласних осередків політичних партій, на яких:

а) утворено Закарпатський громадський форум як постійно діючий міжпартійний координаційний центр. До Президії цієї організації ввійшли: В. Бедь (ПРП), М. Мартин (ВО «Батьківщина»), О. Марченко (СПУ), І. Мигович (КПУ), В. Опіярі (ПНЕРУ), О. Ткаченко (ВПО «Жінки за майбутнє»). Головне завдання форуму – забезпечення громадського контролю за дотриманням законності та об'єктивності при проведенні виборів у березні 2002 року;

б) підписано звернення до Президента України про дестабілізуючі дії СДПУ(о) в області. Звернення до Президента не було підписано цілим рядом партій, які утворили Громадський форум (наприклад, ЛПУ(о), АПУ, СелПУ, Партією «Демократичний союз», ЛПУ, ВПО «Жінки за майбутнє»)².

Після того, як спроба усунути лідерами СДПУ(о) голову обласної ради І. Іванча не вдалася, політичне життя краю заспокоїлося. Партії почали займатися поточною роботою: відбуваються чергові звітно-виборчі збори, утворюються партійні блоки на рівні області, висуваються кандидати, відбуваються зустрічі між лідерами партій і т.д.

У січні в Закарпатті викристалізувались чотири групи впливу:

1. Холдинг «Барва» (В. Балого, В. Петьовка, А. Колібаба, І. Кріль, Е. Матвійчук, В. Бедь, О. Ледида).

Головні цілі: а) повернення до влади в області; б) перемога у трьох мажоритарних округах (Мукачівський, Рахівський, Берегівський) на виборах до ВР України; в) забезпечення ВБ В. Ющенко «Наша Україна» не менше 20 відсотків голосів; г) перемога на виборах до місцевих органів влади.

Політична підтримка: ЗОО ПРП, ЗКО НРУ, ЗКО УНР, ЗОО ПП «Солідарність», 20 депутатів обласної ради. Медіасоюзники: газети «Старий замок», «Європа – Центр», «Срібна Земля», «Срібна Земля. Фест», ТРК «М-студія».

2. ЗОО СДПУ(о) (І. Різак, Н. Шуфрич, С. Бобик, В. Дядченко).

¹ Круглий стіл політичних партій та громадських організацій // Європа-Центр – 2001. – №38. – С.5.

² Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 220.

Головні цілі: а) відновлення домінуючого впливу на Закарпатті; б) перемога на виборах в Ужгородському, Мукачівському, Березівському, Іршавському виборчих округах; в) перемога на виборах до місцевих органів влади.

Політична підтримка: СДПУ(о), Партія «Демократичний Союз». Медіасоюзники: газети «Соціал-демократ», «Орбіта-логос», корпункт ТРК «Інтер», ТРК «Хуст».

3. ГО «Громадянський альянс Закарпаття» (В. Гісем, В. Макієнко, В. Панов, В. Приходько, Г. Москаль, Ф. Харута, М. Каламуняк, В. Русин, П. Трачук).

Головні цілі: а) підтримка ініціативних, авторитетних громадян на виборах усіх рівнів; б) збереження влади; в) перемога на виборах у всіх мажоритарних округах; г) перемога на виборах до обласної ради.

Політична підтримка: ЗОО НДП, ЗОО ПП «Трудова Україна», ЗОО АПУ, ЗОО ЛПУ, ЗОО ЛПУ(о), ЗОО ДемПУ, ЗОО ХДПУ. Медіасоюзники: газети «Вісті тижня», «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», «Репортер», «Слово», «Р.І.О.», ТРК «ICTV».

4. Група «Р.І.О.» (С.Ратушняк, О.Антал, М.Качалаба).

Головні цілі: а) реванш на виборах мера Ужгорода; б) перемога на виборах в Ужгородському мажоритарному окрузі; в) відновлення економічної могутності «Р.І.О.»-синдикату; г) провести в обласну раду не менше 12 депутатів.

Політична підтримка: ГО «Нове Закарпаття», ЗОО УП «Єдність», ЗОО СДПУ. Медіасоюзники: газети «Р.І.О.», «Ехо Карпат»¹.

Розстановка політичних сил напередодні виборів була наступною. Перш за все, слід відзначити, що в області не був представлений правий спектр політичного простору. Виключенням був ВБ «Команда озимого покоління», який, не маючи місцевих осередків, боровся за голоси виборців на відстані шляхом політичної реклами.

По-друге, найбільш потужно в області були представлені центристські сили. Це, перш за все, СДПУ(о), ВБ «За єдину Україну», ВБ В. Ющенко «Наша Україна».

По-третє, у виборах в Закарпатській області, як і в Україні в цілому, брали участь багато партій, головне призначення яких полягало у відборі голосів у більш потужних партій (наприклад, КПРС, КПУ(о), ВБ політичних партій «Руський блок», ВБ «Народний рух України», який очолив К. Бойко), або отримати голоси електорату, який ще не визначився (ПЗУ, ВПО «Жінки за майбутнє»).

По-четверте, у виборах брав участь виборчий блок, який важко ідентифікувати по шкалі: ліві – центр – праві і який репрезентував

¹ Групи впливу в Закарпатті // Вісті тижня. – 2002. – №3. – С.1.

інтереси як лівого, так і правого протестного електорату. Це ВБ Ю. Тимошенко.

По-п'яте, низький рейтинг провладного ВБ «За єдину Україну» надавав хорошу можливість для проведення виборчої кампанії тим партіям, які не наближені до влади. Оскільки було зрозуміло, що проурядові сили будуть робити ставку на вибори у мажоритарних округах та на вибори до місцевих органів влади.

По-шосте, в Закарпатті осередками на рівні області були утворені наступні виборчі блоки політичних партій:

1. ВБ «За єдину Україну» (НДП, АПУ, ПРУ, ПП «Трудова Україна», ПППУ);
2. ВБ В.Ющенко «Наша Україна» (НРУ, ПРП, УНР, ПП «Вперед, Україно!», ХНС, РХП, МПУ, КУН);
3. ВБ Ю.Тимошенко (ВО «Батьківщина», УНП «Собор», УРП) ¹.

Чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців у Закарпатській області в 2002 році подолали дві політичні партії і три виборчі блоки: 1. Виборчий блок В.Ющенко «Наша Україна» – 36,63%, 2. СДПУ(о) – 14,01%, 3. ВБ «За єдину Україну» – 10,26%, 4. КПУ – 6,01%, 5. ВБ Ю.Тимошенко – 4,4%. Тобто, на відміну від парламентських виборів 1998 року, в 2002 році чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців подолали тільки ті суб'єкти виборчого процесу, які були давно відомі виборцям, мали розгалужену структуру, свій потенційний електорат. Партії і виборчі блоки, які розраховували отримати голоси виборців завдяки популістським обіцянкам і рекламі, не змогли подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців. Наприклад, ПЗУ, ПП «Яблуко», КПРС і т.д. ².

Якщо парламентські вибори 1998 року проходили під домінуючим впливом СДПУ(о), то в 2002 році в Закарпатті найвищий рейтинг популярності мав ВБ В. Ющенко «Наша Україна». «В 1998 р. на популярність СДПУ(о), – як відзначає у своїй статті ужгородський дослідник А. Колібаба, – працювало два фактори: а) влада на чолі з тодішнім губернатором С. Устичем; б) авторитет В. Медведчука як молодого перспективного політика». Перемога партії Віктора Медведчука в Закарпатській області 1998 року була аж надто переконливою: «31,18% за партійними списками; в 3-х із 5-ти мажоритарних округів перемагають члени СДПУ(о); членами СДПУ(о) були 29 депутатів обласної ради, 96 депутатів районних рад, 15 міських,

¹ Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 222 – 224.

² Ганусич А. Усе сталося як гадалося? Результати виборів до парламенту хоч і не збіглися з прогнозами, але й сенсаційними не стали / А. Ганусич // Срібна Земля. Фест. – 2002. – №18. – С.4.

49 селищних та 46 сільських голів»¹. На цьому фоні перемога ВБ В. Ющенко «Наша Україна» в Закарпатті не була переконливою. Блок отримав 36,63 відсотки голосів виборців за партійними списками, але при цьому лише один представник від блоку переміг у мажоритарних округах, а вибори до місцевих органів влади ВБ В. Ющенко «Наша Україна» практично програв. До місцевих рад були обрані 8 членів ПРП, 33 – НРУ, 14 – УНР. Причин цьому є багато, але до основних можна віднести наступні:

а) низька популярність партій, які утворили ВБ В. Ющенко «Наша Україна» в Закарпатській області;

б) відсутність належної агітації на виборах до місцевих органів влади;

в) відсутність яскравих «прохідних» особистостей від ВБ В. Ющенко «Наша Україна» в бюлетенях для голосування до органів місцевої влади.

Електорат Закарпатської області вперше за роки незалежності України голосував протестно (опозиційно), тобто проти діючої влади: ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (36,63%) + КПУ(6,02%) + ВБ Ю. Тимошенко (4,4%) + ВБ політичних партій «Блок Н. Вітренко» (1,65%) + СПУ (1,39%) = 53,67%. На попередніх виборах населення краю більшість голосів віддавало за проурядові сили: в 1994 році за діючого президента Л. Кравчука, у 1998 році за СДПУ(о) та НДП, у 1999 році за діючого президента Л. Кучму.

У порівнянні з минулими виборами населення Закарпатської області стало більш компетентнішим. Виборці акуратніше заповнювали виборчі бюлетені (менше стало недійсних бюлетенів); чітко розрізняли «політичних двійників», знаючи їх призначення (КПУ(о) – 0,88%, ВБ «Народний рух України» – 0,26%, КПРС – 0,5% і т.д.), відмовили у мандатах «аполітичним» партіям, усвідомлюючи при цьому кого вони насправді репрезентують. Так, ПЗУ в 1998 році отримала в Закарпатті 5,4 відсотків голосів, а в 2002 році – 1,26 відсотків. Не змогли подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців і такі, на перший погляд аполітичні партії, як ВПО «Жінки за майбутнє» (3,14%), ПП «Яблуко» (0,63%), Народна партія вкладників і соціального захисту (0,18%) та ін. Таким чином, за партії, які подолали чотиривідсотковий бар'єр проголосувало 431 тисячі 966 виборців або 71,31 відсотків тих, хто брав участь у голосуванні².

¹ Колібаба А. Українське суспільство нині нагадує розбалансовану систему, яка не може функціонувати стабільно / А. Колібаба // Срібна Земля. Фест. – 2002. – 18 – 24 квітень. – С.5.

² Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 225 – 227.

Розглядаючи результати голосування в Закарпатській області, слід зупинитись на аналізі впливу політичних технологій на виборчий процес.

На парламентських виборах 2002 року практично кожна партія офіційно заявила про свою співпрацю з відомими PR-агентствами Росії та інших держав¹. Перш за все, слід відзначити, що на виборах 2002 року особливого значення, порівняно з ідеологічним, набув іміджевий ресурс. Імідж формувався або за рахунок відомих партій, або за рахунок харизматичних лідерів. Значна увага у виборчому процесі була відведена іміджевим повідомленням.

Наприклад, за результатами соціологічних досліджень, проведених напередодні виборів закарпатським соціологом А. Колібабою видно, що рейтинг партій, які утворили блок «Наша Україна», до утворення блоку був досить низьким (6 – 8%). У жовтні 2002 року, коли стало відомо, що націонал-патріотичні партії об'єднуються під керівництвом В. Ющенка, їх рейтинг зріс до 19 відсотків, а ще пізніше рейтинг ВБ В. Ющенка «Наша Україна» в області став найвищим. Аналогічно постійно зростав рейтинг ВО «Батьківщина». У січні 2001 року його рейтинг становив 1,39 відсотків. Після утворення ВБ Ю. Тимошенко його рейтинг значно зріс². У цьому і полягала ідея використання іміджевого ресурсу у виборчій кампанії.

Але найбільш широко використовувалась технологія клонування, утворення двійників (ВБ «Народний рух України», КПУ(о) і т.д.). В Ужгород з Києва приїхали для реєстрації кандидатами в народні депутати чотири Сергії Ратушняки, яким ОВК відмовила в реєстрації. Слід відзначити, що в регіоні СДПУ(о) найбільше використовувала виборчі технології, причому із значним успіхом. Так, у 1998 році С. Ратушняк був знятий з виборчих перегонів і перемогу в 70 окрузі отримав член СДПУ(о) Н. Шуфрич. У 2002 році у 72 окрузі, де перемогу прогнозували М. Ковачу, її отримав член СДПУ(о) І. Гайдош. Оскільки двійник М. М. Ковача – М. І. Ковач «відібрав» 8063 голоси, І. Гайдош отримав перемогу з мінімальною різницею голосів.

Адміністративний ресурс в Закарпатській області працював настільки, наскільки йому дозволяли це робити опоненти. Адже загальновідомо, що бездіяльність політичних партій призводить до посилення адмінресурсу у виборчій кампанії. Але, населення

¹ Специфіка виборчих технологій: порівняльний аналіз 1998 – 2002 рр. // Політичний календар. – 2002. – № 3. – С.42 – 48.

² Колібаба А. Українське суспільство нині нагадує розбалансовану систему, яка не може функціонувати стабільно / А. Колібаба // Срібна Земля. Фест. – 2002. – 18 – 24 квітень. – С.5.

Закарпатської області, як і населення України в цілому, були готові до цього. І в більшості випадків голосування було суто прагматичним, особливо в мажоритарних округах. Якщо представник ВБ «За єдину Україну» був міцним господарником, здатним принести користь округу, адмінресурс лише допомагав забезпечити і без того гарантовану перемогу. Якщо ж в окрузі яскрава особистість, господарник представляв іншу політичну силу, то адмінресурс нічого протидіяти не міг.

У партійних списках на виборах 2002 року було 60 представників від Закарпаття. Але, як і в 1998 році, їх місця були «непрохідними». Це є свідченням незначного впливу осередків партій Закарпаття на партійно-політичне розташування сил в Україні загалом. До ВР України за партійними списками: КПУ (І. Мигович, М. Маркуш), ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (Е. Матвійчук, І. Іванчо), СДПУ(о) (І. Різак).

Таким чином, виходячи з результатів голосування за списки політичних партій у шести округах області, можна сказати, що з п'яти партій, які подолали виборчий бар'єр, стабільний результат по всій області мали ВБ В. Ющенко «Наша Україна», ВБ «За єдину Україну», СДПУ(о) та КПУ. Виборчий блок Ю. Тимошенко подолав чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців тільки завдяки голосуванню в 70 (м. Ужгород) та 74 (м. Хуст) виборчих округах.

Загальним висновком після проведення двох парламентських виборчих кампаній 1998 та 2002 років в Закарпатській області є відсутність механізму реалізації результатів голосування. Так, у 1998 році СДПУ(о) перемогла на виборах в краї і заявила про те, що готова взяти на себе політичну відповідальність за ситуацію в краї. Але головами Закарпатської ОДА за період між виборами були призначені В. Балого і Г. Москаль, які особисто не підтримували партію в регіоні.

У 2002 році в Закарпатській області найбільшу кількість голосів виборців отримав ВБ В. Ющенко «Наша Україна», а головою ОДА відразу після виборів був призначений голова обласного осередку СДПУ(о) І. Різак. Як у першому, так і в другому випадках партія, яка отримала перемогу на виборах в області не мала реальної влади, а значить і можливості для реалізації своїх програмних положень.

Мажоритарна складова виборчого процесу. Набагато серйознішою боротьба за депутатські мандати на парламентських виборах 2002 року була в мажоритарних округах. У шести виборчих округах було зареєстровано 107 кандидатів, що становило майже вісімнадцять претендентів на одне депутатське місце: округ №

70 (м. Ужгород) – 29 кандидатів, округ № 71 (м. Мукачево) – 15, округ № 72 (м. Берегово) – 9, округ № 73 (м. Іршава) – 16, округ № 74 (м. Хуст) – 16, округ № 75 (м. Рахів) – 22. Серед 107 кандидатів 66 були «самовисуванцями» і 41 – членами різних партій. Найпотужніше в округах були представлені СДПУ(о) і ВБ В. Ющенко «Наша Україна». Від СДПУ(о) балотувались: народний депутат України Н. Шуфрич, голова Мукачівської райдержадміністрації, голова Берегівської райдержадміністрації, голова Іршавської райдержадміністрації, заступник голови Хустської райдержадміністрації, голова Тячівської райдержадміністрації. Крім СДПУ(о) і ВБ «Наша Україна» практично у всіх виборчих округах своїх кандидатів висунули ПП «Яблуко», СелПУ, СПУ, Всеукраїнська Партія «Нова сила», Виборчий Блок партій «Народний рух України». Завданням останніх двох суб'єктів виборчого процесу було розсіювання голосів виборців, відбирання їх у ВБ В. Ющенко «Наша Україна».

Переможцями виборів у одномандатних округах стали:

- 70 округ (м. Ужгород) – С. Ратушняк – 35,47 відсотків. Перемога С. Ратушняка в даному окрузі була прогнозованою. Це лідер харизматичного типу, колишній мер міста, який постраждав від владних структур. Це один із мотивів голосування за його кандидатуру. Перспективний політик І. Кріль, набрав 20,1 відсоток голосів виборців. І. Кріль із Мукачева, і саме протистояння цих двох міст не дало можливості набрати йому необхідну кількість голосів виборців.
- 71 округ (м. Мукачево) – В. Балого – 66,39 відсотків. Перемога колишнього губернатора області також була прогнозованою і ні в кого не викликала сумніву;
- 72 округ (м. Берегово) – І. Гайдош – 33,5 відсотка. Аналітики прогнозували перемогу в даному окрузі М. Ковачу, голові Товариства угорської культури Закарпаття. Але М. Ковач набрав лише 32,72 відсотків голосів виборців. Підрахунки голосів в даному окрузі відбувались найдовше, а голосування в ряді дільниць округу були визнані недійсними. Зіграло свою роль у поразці М. М. Ковача балотування його «двійника», М. І. Ковача, який набрав 8,4 відсотка голосів виборців. Вибори в цьому окрузі показали можливість фальсифікування результату волевиявлення. Брудні технології, які були задіяні і апробовані партією СДПУ(о) в даному окрузі згодом успішно використовувалися на виборах мера м. Мукачево та на президентських виборах 2004 року. Маніпуляції використовувалися уже з визначення меж округу, коли

до нього чомусь не були включені села, де мав домінуючий вплив М. Ковач. На чотирьох виборчих дільницях 14, 45, 58, 67, де впевнену перемогу отримав М. Ковач (2488 голосів проти 1269) вибори були визнані недійсними. Найбільшою в окрузі по Закарпаттю була кількість недійсних бюлетенів – 15 тисяч 404, тоді ж як в окрузі № 70 (м. Ужгород) – 6 тисяч 271, в окрузі № 74 (м. Хуст) – 6 тисяч 452 і т. д.

Крім того, кількість виборців внесених у протокол по мажоритарному округу на 8 тисяч 462 виборців менша, ніж у протоколі за партійними списками. Показовим було й те, що в Угорщині в цей час також відбувались парламентські вибори і на них перемогла політична сила, яка підтримувала політичну структуру І. Гайдоша. Судові суперечки завершилися на користь останнього. Але очевидним був правовий колапс, спричинений виборчими маніпуляціями¹.

- 73 округ (м. Іршава) – О. Кеменяш – 25,13 відсотків. Прогнозувати результат голосування в даному окрузі було надзвичайно важко, оскільки крім О.Кеменяша високий рейтинг мали В. Дурдинець (Міністр України з питань надзвичайних ситуацій) та С. Бобик (голова Іршавської райдержадміністрації, член СДПУ(о)). Виборці віддали голоси місцевому підприємцю, і це була основна мотивація вибору. В. Дурдинець отримав 24,26 відсотків голосів, а С. Бобик – 18,81 відсоток (такий результат – наслідок зменшення рейтингу впливовості СДПУ(о) в області);
- 74 округ (м. Хуст) – М. Сятиня – 31,39 відсотка. Перемога М. Сятині, президента фірми «Гедеон-Ріхтер-Укрфарм», була прогнозованою, оскільки ним були зроблені суттєві капіталовкладення в округ. Суперники в нього також були впливовими і відомими в області: В. Сливка (ректор УжНУ), В. Бедь (ректор Закарпатського інституту ім. А. Волошина МАУП), В. Лінтур (заступник голови облдержадміністрації), В. Кашук (заступник голови Хустської райдержадміністрації), І. Гецянин (заступник голови Державної податкової адміністрації в Закарпатській області).
- 75 округ (м. Рахів) – О. Климпущ – 28,87 відсотків. Виходець із Закарпаття, Надзвичайний і Повноважний посол в Угорщині і Словенії, який вигравав вибори до ВР України в цьому округу-

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 239.

зі у 1990 році. Його перемога в 2002 році була очікуваною. Він позиціонував себе з ВБ «За ЄДУ», який підтримував у Закарпатській області губернатор Г. Москаль¹.

Вибори до місцевих органів влади. Із 71 організації політичних партій, зареєстрованих у Закарпатській області, активно взяли участь у виборчих перегонках лише деякі з них. Лише 27 обласних організацій партій (блоків), громадських організацій було зареєстровано обласною виборчою комісією для участі у виборах депутатів обласної ради (НДП, ВПО «Жінки за майбутнє», НРУ «За єдність», СПУ, ПСПУ, ХНСЗ, АПУ, ВО «Батьківщина», УНП «Собор», УРП, ПЗУ, СелПУ, Партії регіонів, ПДС, «Трудова Україна», «Нова генерація України», ВПМЄ, ПППУ, РУХ, СДПУ(о), ВП «Нова сила», виборче об'єднання «Блок В.Ющенко «Наша Україна», Товариство угорської культури Закарпаття, обласна організація профспілок працівників фінансово-інвестиційних та підприємницьких організацій України, крайове товариство «Просвіта»).

У 2002 році в Закарпатті нараховувалось 334 ради, 6463 виборчих округів, 7061 депутатських мандатів у них. Серед обраних депутатів членів партій було 1767 чоловік, з них членів СДПУ(о) – 995, ВПО «Жінки за майбутнє» – 123, АПУ – 142, «ДемСоюз» – 119, СелПУ – 82, НРУ – 33, Партія регіонів – 20, НДП – 53, УНР – 14, ПРП – 8, КПУ – 7, ВО «Батьківщина» – 6, ПП «Трудова Україна» – 1, СПУ – 1 і т.д. Партійність селищних, сільських, міських голів формували: СДПУ(о) – 112, НДП – 6, «ДемСоюз» – 7, НРУ – 4, СелПУ – 4, ВО «Батьківщина» – 3. Найбільше членів СДПУ(о) і у виконавчих комітетах рад: СДПУ(о) – 368, АПУ – 42, СелПУ – 28 і т.д.

До обласної ради було обрано в 2002 році 85 депутатів. З них членів СДПУ(о) – 15 депутатів, АПУ – 4, НДП – 3, ВО «Жінки за майбутнє», ПП «Єдність», УНП «Собор», ПП «Яблуко», ПРП, Партія регіонів – по 1 представнику. Всього членів різних партій – 26 депутатів. Партійність міської ради (м. Ужгород) була наступною (всього 41 депутат): СДПУ(о) – 8 чол., Всеукраїнська партія «Нова сила» – 3, НДП – 2, Всеукраїнська партія «Молода Україна» – 1.

Міськими головами міст обласного підпорядкування в Закарпатті було обрано: в Ужгороді – С. Ратушняк, голову облорганіза-

¹ Остапець Ю. Регіональні особливості парламентських виборів 2002 р. в Закарпатській області / Юрій Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія Історія. – Випуск 7. – Ужгород, 2002. – С.96–102.

ції УП «Єдність», в Мукачеві – В. Балогу, колишнього голову ОДА, в Берегові – знову обрано Й. Жупана, в Хусті – М. Джанду, юриста ТзОВ «Олена», видавця газети «Нова свобода», голову облорганізації УНР¹.

Цікавими були повторні вибори міських голів міста Ужгород (8 вересня 2002 року) та міста Мукачево (29 червня 2003 року), оскільки С. Ратушняк та В. Балоба з двох депутатських мандатів вибрали мандат депутата ВР України. У 1998 році, наприклад, після відставки С. Ратушняка, про участь у виборах міського голови заявили 15 політичних партій та громадських організацій: НДП, КПУ, СДПУ(о), НРУ, СПУ, УПС, ХДПУ, ВО «Громада» та ін. Міські організації СДПУ(о), НРУ, НДП, ПРП, ХДПУ підтримували кандидатуру В. Цоклана. Але 15 серпня 1998 року обласні організації СДПУ(о), НДП, ЛПУ та АПУ після консультацій з центром оприлюднили заяву про підтримку С. Сембера.

Тобто, в 1998 році вже була помітна тенденція неспівпадіння інтересів міських партійних організацій та обласних і центральних керівних органів партії. Проявила себе ця тенденція і на повторних виборах міського голови Ужгорода в 2002 році. Після того, як закінчилася реєстрація кандидатів, стало зрозуміло, що реальними кандидатурами на посаду мера є В. Погорелов, П. Чучка та В. Прокопець. ВБ В. Ющенко «Наша Україна» підтримав кандидатуру ужгородського підприємця П. Чучку. Але 23 серпня 2002 року Ужгородський міський ВБ «Наша Україна» приймає рішення та оголошує про політичну підтримку на виборах ужгородського міського голови, що відбудуться 8 вересня 2002 року, кандидатури позапартійного В. Погорелова. У цьому засіданні брав участь і голова Об'єднаної ради ЗО ПРП та ХНСЗ В. Бедь.

Результатом даного конфлікту було те, що всі голови ужгородських міських організацій політичних партій подали у відставку. А політрада Партії «Реформи і порядок» прийняла рішення про розпуск Закарпатської обласної організації ПРП. Рішення було викликане розкольницькою поведінкою обласного керівництва і, в першу чергу, голови обласного осередку ПРП В. Бедя під час виборів ужгородського мера та його подвійною грою по відношенню до ВБ В. Ющенко «Наша Україна». В. Бедь у газеті «Срібна Земля» опублікував заяву про свій вихід з лав ПРП. Після перемоги В. Погорелова на виборах ряд представників політичних партій, які

¹ Богдан В. *Вибори-2002: результати, оцінки, прогноз – 3. Особливості виборів до обласної та місцевої рад у Закарпатті* / В. Богдан // Європа-Центр. – 2002. – №22. – С.2 – 3; Підсумки парламентських виборів 2002 року // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.21 – 26.

його підтримували, отримали посади в управлінському апараті міської управи: В. Бедь, І. Сарканич та інші¹.

Перевибори міського голови Мукачєва були призначені на 29 червня 2003 року. В. Балєга єдиний в Україні держслужбєвець, кому всупереч законодавству вдалося «вїдтягнути» свої перевибори до лїта 2003 року. В Ужгородї це зробити не вдалося, що було однїєю з причин поразки як команди С. Ратушняка, так і ВБ В. Ющенка «Наша Україна». Вїдтягуючи перевибори, Вїктор Балєга хотїв виграти час для того, щоб «розкрутити» потрібну кандидатуру на посаду міського голови. В. Балєзі, який очєлював обласну структуру ВБ В.Ющенка «Наша Україна», потрібна була гучна перемога на виборах, що дало б змогу йому утвердитись як лїдеру опозиції на Закарпатті. Конкурентами В. Балєги і його команди була обласна влада на чєлі з головою Закарпатської ОДА І. Рїзакєм. На рївнї партїйних структур існувало протистєяння ВБ В. Ющенка «Наша Україна» і СДПУ(є). Обласні осередки потужних центрїстських партїй (НДП, АПУ, Партїї рєгїєнїв, ПППУ) вїдкрито не заявїли про підтримку того чи іншого кандидата.

Для Мукачївських виборїв міського голови також була характерною розбїжність у підтримці кандидатїв партїйними структурами рїзного рївня. Так, полїтради СПУ та ВБ Ю. Тимошенко прийняли рїшення про підтримку кандидатури В. Петьєвки, а мїські осередки СПУ та ВО «Батьківщини» заявїли про свою підтримку кандидатури Е. Нусєра. Електоральний потенціал головних конкурентїв практично був однаковий: адмїнресурс, PR-технологїї, використання брендїв СДПУ(є) та ВБ «Наша Україна», фїнансовї ресурси, вплив на виборців через ЗМІ. Керувати виборчим штабом В. Петьєвки, якого підтримував ВБ В. Ющенко «Наша Україна», було доручєно А. Колїбабі та І. Крїлю, який досить вдало організував свою виборчу кампанїю в 2002 році. Виборчий штаб Е. Нусєра, якого підтримувала СДПУ(є), очєлили М. Попєвич та Ю. Кохан, а фактично роботу виконувала обласна та Мукачївська організації СДПУ(є).

За попереднїми соцієлогічними дослїдженнями, які проводив В. Пащєнко, в квітнї рейтинги В. Петьєвки і Е. Нусєра були однаковими, а в подальшому спостєрїгалось зрєстання рейтингу В. Петьєвки. Екзит-пол, проведений у день виборїв, також був на користь В. Петьєвки: 47,2% прєти 39,2% у Е. Нусєра. Результати ви-

¹ Остапєць Ю. Закарпаття через призму полїтичних виборїв: Монографїя / Ю, Остапєць, М. Токар; Серїя «Studia Regionalistica» / №2; НДІ полїтичної рєгїєналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 234; Пащєнко В. Закарпатський вїбір: Полїтичний розвитєк області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соцієлогїї / Вїктор Пащєнко. – Ужгород: Вид-во «Карпатська вежа», 2008. – С.69.

борів були наступними: В. Петьовка – 15 тисяч 288 голосів виборців (47,23%), а Е. Нусер – 12 тисяч 702 (39,24%). У виборах взяли участь 32 тисячі 371 чоловік (49,39% усіх виборців)¹. Це низький показник, оскільки, як правило, в м. Мукачево участь у виборах була на рівні 65 відсотків. Низький рівень участі у виборах може бути пояснений сезоном відпусток та просто небажанням жителів брати участь у виборах.

Вибори в Мукачеві отримали гучний резонанс по Україні. Їх було названо найбруднішими в історії держави. Причому слід відзначити, що брудні технології використовувалися майже однаково всіма кандидатами. Обласне керівництво на чолі з І. Різаком кандидатура В. Петьовки не влаштувала. Після серії судів, різного роду провокацій Указом Президента «Про заходи щодо забезпечення конституційних прав громадян та нормалізації життєдіяльності м. Мукачева Закарпатської області» виконуючим обов'язки міського голови було призначено члена СДПУ(о) М. Опачка².

Повторні вибори міського голови м. Мукачево були призначені на 18 квітня 2004 року. Це були найбрутальніші вибори в історії України: безпрецедентна фальсифікація, розгул бандитизму на виборчих дільницях, побиття народних депутатів України, викрадення бюлетенів та протоколів з результатами волевиявлення громадян Мукачева. Мукачівська територіальна виборча комісія оголосила переможцем Е. Нусера, хоча насправді перемогу отримав В. Балюга. Мукачево алегорично назвали «Сталінградом для СДПУ(о)». 12 травня ВР України прийняла постанову, в якій містилося звернення до Президента України дати належну оцінку подіям в Мукачеві. У Постанові рекомендувалося звільнити з посади голову Закарпатської ОДА І. Різака, начальника та заступника УМВС України в Закарпатській області В. Варцабу і В. Русина. Натомість В. Варцабі було присвоєно звання генерал-майора міліції, а І. Різак отримав орден «За заслуги» II ступеня. Нагороджені були й інші дійові особи мукачівської епопеї (Е. Нусер, М. Попович та інші)³.

Голова Адміністрації Президента України та голова СДПУ(о) Віктор Медведчук на 18 з'їзді СДПУ(о) позитивно оцінив вибори в Мукачеві: «Досвід позитивний – треба поширювати»⁴. Брудні технології, зухвало апробовані на виборах у Мукачеві були засто-

¹ Украдена перемога: хроніка мукачівської епопеї / Уклад. і передм. : О. Гаврош. – Мукачево : Видавництво «Карпатська Вежа», 2004. – С. 15.

² Там само. – С. 20.

³ Мукачівська епопея: хроніка найбрутальніших виборів / Уклад. і передм. : О. Гаврош. – Мукачево : Видавництво «Карпатська Вежа», 2004. – С. 27 – 28.

⁴ Там само. – С. 27.

совані у всеукраїнському масштабі на президентських виборах 2004 року.

Мукачівські вибори завершили парламентський виборчий цикл 2002 року в Закарпатській області, а їх аналіз дозволяє зробити декілька висновків.

По-перше, вибори перестали бути боротьбою окремих амбіцій і перетворились у боротьбу окремих команд та їх виборчих штабів.

По-друге, протистояння потужних команд мінімізують фальсифікацію, застосування адмінресурсу та брудних технологій.

По-третє, в Закарпатті виокремилися дві потужні політичні сили: СДПУ(о) та ВБ В. Ющенко «Наша Україна», відносини між якими і зумовили на певний термін політичний розвиток Закарпаття.

Частина 6

**Президентські
вибори 2004 року**

Бурхлива електоральна осінь 2004 року

Політичні процеси 2004 року стали новим, поворотним моментом у новітній історії України. З величезною напругою моральних сил і ціною балансування на межі громадянської конфронтації й розколу країни, значна частина суспільства заявила про своє право на вибір, якщо не власного майбутнього, то хоча б тієї влади, з якою можна до цього майбутнього дійти. Кульмінацією подій на авансцені української політики став феномен Майдану, насамперед, київського та його побратимів на інших площах, на яких вирував неспокій у містах, а інколи й навіть у селах. Значна частина громадян несподівано для багатьох вийшла із стану «керованого застою», апатії та моральної анемії, культивованих і послідовно втілюваних політичним режимом, який символізував колишній Президент України Леонід Кучма.

Підготовка опозиції до виборів почалася ще задовго до передвиборчої кампанії. На нашу думку, апробація технологій формування суспільної думки, заручення підтримкою регіональних еліт та фінансово-промисловими групами з боку В. Ющенка почалися після президентських виборів 1999 року, а новий поштовх цьому процесу надали парламентські вибори 2002 року. Після них частина суб'єктів політичного процесу зрозуміла, що, по-перше, перемога на виборах не завжди гарантує доступ до влади, по-друге – отримати владу у тогочасних політичних реаліях законними методами було практично неможливо. Відповідно, президентські вибори 2004 року продовжили протистояння між двома політичними об'єднаннями, яке було закладене у 2002 році.

У президентській виборчій кампанії 2004 року основні фінансово-політичні групи намагалися підтримати того кандидата, який би гарантував їм збереження домінування в політичному й економічному процесах. Відповідно, В. Янукович заручився підтримкою тих, хто мав доступ до існуючих лояльностей системи. Натомість В. Ющенка підтримали ті групи, які з різних причин були відсторонені від важелів впливу на суспільно-політичне життя і прагнули отримати домінування, нові групи, групи тогочасної системи, які отримали гарантії збереження своїх економічних, соціальних та інших позицій. Умовно В. Януковича ми будемо називати провладним кандидатом, В. Ющенка – опозиційним. Умовність таких визначень ґрунтується на складних соціально-політичних реаліях того часу. Та й на сьогодні немає однозначності у поглядах на те,

кому із кандидатів влада більше сприяла для перемоги. Населення сприймало протистояння двох опонентів як боротьбу протилежних світоглядів, цінностей, орієнтацій. Проте значна частина фінансово-промислових груп загальнонаціонального та регіонального рівнів, під час підтримки одного з кандидатів відштовхувалася від власної подальшої вигоди. Відповідно, для реалізації своїх цілей основні кандидати на пост Президента України використали широкий спектр маніпулятивних технологій з метою заручитися підтримкою населення.

Центральна виборча комісія зареєструвала 26 кандидатів на пост Президента України, проте було зрозуміло, що основними конкурентами виступлять В. Янукович та В. Ющенко. Можна вважати, що всі інші кандидати, окрім П. Симоненка та О. Мороза, були технологічними та виконували функцію руйнації іміджу одного з лідерів кампанії за допомогою оприлюднення недостовірної інформації, компроматів. Також вони надавали свій ефірний час певному кандидату для агітації, забезпечували його своїми членами виборчих комісій чи відкрито агітували за нього. Їхня діяльність фінансувалася кандидатом, якого вони підтримували. Інша частина технологічних кандидатів мала на меті вигідно продати своїх членів ТВК, ДВК певному лідеру кампанії і заробити на цьому дивіденди в перспективі. Виділимо також тих, хто балотувався для того, щоб не підтримувати жодного з кандидатів-лідерів чи намагався «засвітитися» з метою створення подальшої політичної кар'єри.

Відсутність будь-якої інформації про те, хто з ким співпрацював, дозволяє нам тільки припустити наступний розподіл частини кандидатів. М. Бродський, М. Грабар, О. Омельченко, Л. Черновецький, С. Комісаренко, М. Рогожинський – швидше співпрацювали з В. Ющенком. Натомість Р. Козак, О. Базилюк, Б. Бойко, В. Волга, І. Душин, Ю. Збітнев, Д. Корчинський, В. Кривобоков, В. Нечипорук, О. Ржавський, А. Чорновіл, Н. Вітренко, А. Яковенко – радше з В. Януковичем. Зазначимо, що розподіл ґрунтується лише на власному аналізі їхньої конкретної діяльності, тобто заяв, публікацій, висловлювань, інтерв'ю у ЗМІ. Діяльність псевдоопозиційної Н. Вітренко була спрямована на формування В. Ющенку іміджу крайнього націоналіста чи навіть націонал-соціаліста. Слід також виділити претендентів з лівого спектра – О. Мороза та П. Симоненка, які не об'єдналися та не висунули єдиного кандидата. Ми не можемо вести мову про їхню співпрацю з В. Ющенком чи В. Януковичем на перших етапах виборчої кампанії. Проте у другому турі О. Мороз підтримав опозиційного кандидата, П. Симоненка – провладного.

До початку виборчої кампанії соціально-політична ситуація в області виглядала доволі стабільною та прогнозованою. Економіка

регіону розвивалася, особливо ж завдяки невтомній праці заробітчани, які всякими правдами та неправдами потрапили в країни ЄС, звідки регулярно надсилали до своїх рідних гроші та інші блага цивілізації. Самі успішні та оптимістичні з них або поверталися додому й започатковували тут свій бізнес, або допомагали своїм рідним відкрити малий та середній бізнес, на походження якого прозоро натякали італійські, іспанські та інші чужомовні назви крамничок, перукарень, кав'ярень тощо. За самим приблизними експертними оцінками такої надлишкової й не надто вибагливої робочої сили Чернівецька область подарувала світові в обсязі від 150 до 170 тисяч трудових мігрантів. У свою чергу, вдячність земляків своєму рідному краю становила понад 60 і більше млн. доларів щомісячно щорічно. Отже, значна частина буковинців зрозуміла, якщо вся Україна ще не йде в Європу, треба в неї йти «по частинам».

Призначений у 2003 році голова Чернівецької обласної адміністрації (далі – ЧОДА) М. Романів намагався продемонструвати новий стиль мислення та управлінської діяльності. В області було розроблено науковцями, насамперед, ЧНУ та прийнято обласною Радою низку програм, в тому числі й комплексну програму соціально-економічного розвитку до 2011 року. Одним із ключових пріоритетів розвитку крайової економіки та інфраструктури визначили туристичну галузь, успіхи якої переконливо демонструвала за останні роки сусідня Івано-Франківщина. Задля переконливості демократизації управлінського процесу та досягнення консенсусу місцевих еліт було сформовано низку дорадчих і консультативних органів при губернаторові та його заступниках.

До періоду після першого туру виборів головна увага більшості місцевих ЗМІ приділялася діяльності єдиного кандидата – В. Януковича. При відсутності крайньої односторонності в цілому, низка ЗМІ віддала відверту перевагу позитивному висвітленню діяльності єдиного кандидата (насамперед ЧДТРК, газета «Свобода слова», «Буковинське віче», «Чернівці» тощо). З протилежних позицій відстоювала переваги тільки опозиційного лідера газета «Час», а вже за нею й «Буковина». Відносно збалансованих позицій щодо висвітлення діяльності обох кандидатів дотримувалися часописи «Молодий Буковинець» та «Доба». В цілому ж, рівновіддалене та збалансоване ставлення до обох кандидатів та політичних сил, що їх підтримують, не продемонструвала більшість впливових регіональних ЗМІ.

Діяльність регіональних органів влади, зокрема голови ЧОДА подавалася переважно у нейтральному, або позитивному плані. Але виборча боротьба все ж таки стала вносити свої корективи. Наприклад, газета «Час», в міру розгортання восени боротьби між двома основними претендентами на президентський пост все частіше роз-

міщувала критичні виступи й на адресу М. Романіва, не кажучи за окремих представників його команди.

Медійний образ виконавчої влади, сформований упродовж січня – жовтня 2004 року в основному збігався із результатами соціологічного опитування, проведеного науковцями ЧНУ у рамках виконання дослідження наприкінці червня 2004 року. Так, особистий авторитет губернатора сягав 42,7% опитуваних. Щоправда, якість цього параметру підважувала майже подвійний відрив оцінки авторитету очолюваного ним органу. Така розбіжність між іміджем самого губернатора та оцінками краян про діяльності керованої ним структури не могла не насторожувати. З іншого боку, особистим авторитетом серед краян найбільше користувався Чернівецький міський голова Микола Федорук – 40,7%. До речі між ним і тогочасним губернатором склалися доброзичливі ділові стосунки, що вигідно відрізняло політичну атмосферу в обласному центрі від попередніх років.

Проте, більш глибокий аналіз отриманих соціологічних даних, у тому числі в їх динаміці за попередні роки демонстрував наявність у краї суттєвих соціально-економічних проблем і протиріч. Соціально-економічні проблеми ускладнювалися тим політичним фактом, що місцева виконавча влада все менше сприймалася населенням від часу укладення Конституційного договору 1995 року як власне місцева, а як представництво центральної бюрократії у регіоні, адже всі останні призначення керівників ЧОДА відбувалися завдяки вибору оточення Президента, без найменших спроб не те що узгоджень, але навіть вивчення громадської думки в області. Були випадки, коли Президент підписував відповідні кадрові Укази без відповідної хоча би формальної пропозиції Кабміну, як цього вимагало українське законодавство. Цю сумнівну практику призначень не прикрашало навіть те, що, як правило, в краї на цю посаду призначалися люди за своїм походженням або трудовою діяльністю біографію пов'язані з регіоном.

Не становив винятку із цього правила й останній керівник області. Йому довелося визначатися зі своєю партійно-політичною належністю на користь мало популярної партії в регіоні - СДПУ(о). Хоча вона й мала статус найбільшої партійної організації в краї, певні фінансові, медійні та кадрові ресурси, але не спромоглася завоювати собі того авторитету, який дав би їй змогу стати провідною політичною силою в області. Що було підтверджено результатами парламентських виборів 2002 року, тому партії довелося використовувати адміністративний ресурс свого впливу в Адміністрації Президента, щоб за допомогою кадрових призначень домогтися політичного контролю над Чернівецькою областю.

Але така формально-бюрократична партизація керівної ланки регіону, в умовах, коли політичні симпатії більшості його мешканців

були на боці інших політичних сил (насамперед блоку «Наша Україна») не могла не породити політичного конфлікту, який до виборів 2004 року перебував у латентній фазі. Його прихованості сприяло те, що партійне життя в регіоні взагалі не було визначальним чинником, що впливає на настрої та поведінку крайової громади, адже сумарно всі діючі в Україні політичні партії підтримували заледве четверта частина населення області. По друге, діячі опозиції не були налаштовані на конфронтацію з місцевою владою із різних причин, в тому числі й внаслідок добрих стосунків окремих їх провідників із губернатором. Він, у свою чергу, намагався всіляко нейтралізувати можливі вияви невдоволення, використовуючи як формальні, так і неформальні важелі впливу.

Такий позірний баланс прагнень та інтересів влади та місцевої «контреліти» був порушений лише з входженням президентської кампанії у завершальну стадію. Зокрема справа Віктора Сідляра, якому намагалися підкинути матеріали з дитячою порнографією, справедливо була сприйнята як сигнал готовності влади використовувати силові методи та провокації як засіб тиску на опонентів. Незалежно від того, чи ця справа була розроблена в Києві чи у Чернівцях, хто саме був дійсним замовником цієї акції реакція громадськості на неї не додала авторитету владі. А тут ще сталася загадкова для громадян серія пригод з гендиректором Калинівського ринку Іваном Ринжуком, що разом порушило зовнішній спокій та стабільність життя буковинського політикуму та регіональної бізнесової еліти. «Пакт про ненапад», якщо він й існував до цього, був розірваний і відтак в області почали вирувати пристрасті: заяви та контр заяви депутатів, партійних лідерів тощо.

Незважаючи на те, що в області не були зафіксовані (або принаймні не стали відомі громадськості) скільки-небудь системні фальсифікації виборів, прояви адмінресурсу на користь В. Януковича, місцева влада мусила приймати на себе невдоволення суспільства, яке посилено мобілізувалося учасниками виборчих перегонів. З кожним новим туром голосування позиції В. Ющенко стрімко йшли в гору. Зміна настроїв у суспільстві, протилежність цих настроїв офіційній політичній та партійній позиції обласного керівництва не могли не призвести до більш публічного конфлікту, який й знайшов вираз у листопадових вуличних акціях після другого туру голосування.

Усі тури виборів засвідчили досить високу ступінь сконсолідованості регіональної громадськості навколо загальнодемократичних і патріотичних цінностей, симпатії переважної частини виборців до європейського вектору та відповідної моделі розвитку України, її внутрішньої та зовнішньої політики. Ось чому результати голосування за кандидата в президенти В. Ющенко значно перевищили

прогнозні оцінки, які висловлювалися експертами за результатами соціологічних опитувань, що проводилися на початку виборчої кампанії. В той час, як підсумки голосування за кандидата в президенти, прем'єр-міністра України В. Януковича не перевищили очікуваних ними результатів.

Такі показники виявили стрімку динаміку зміни суспільно-політичних настроїв у краї, високий рівень протестних настроїв у суспільстві, очікування багатьма виборцями радикальних змін на краще у політичному житті нашої держави, їх зростаючу вимогливість до влади на всіх її рівнях. З іншого боку, певна розбіжність результатів не виключена й в наслідок «самоцензури» респондентів, які ще влітку цього року побоювалися висловлювати свої погляди під час соціологічних опитувань, що проводилися на початку виборчої кампанії.

Разом з цим, привертає увагу той факт, що вже під час проведення екзит-полів у день переголосування другого туру президентських виборів 26 грудня організатори таких опитувань по всій країні майже одногосно відзначали значний рівень відкритості респондентів, які охоче йшли на контакт з інтерв'юерами. Крім всього іншого, це засвідчує – до того щодо всієї України, а не лише окремих регіонів, зріст впевненості громадян у своїх силах, у своєму праві на власну позицію й їх готовність висловити та захистити її.

Бурхливі події «помаранчевої революції» розгорталися у нашому краї у такому темпі та вируванні пристрастей, що їх взагалі немає з чим порівняти в його історії. Такого рівня громадської активності та масового збурення історія краю та обласного центру не знали в минулому. Треба зазначити, що прийняття відповідних рішень Чернівецької міської та, з певною затримкою, обласної Рад запобігли реалізації конфронтаційного сценарію. Цей факт, а, головне, налаштованість учасників тривалих масових акцій на мирні протестні дії сприяли тому, що такі події не дестабілізували економічне життя та громадський порядок у регіоні. Екстремістські форми поведінки, цілком можливі й навіть прогнозовані під час таких велелюдних заходів не досягли небезпечного розвитку та реалізації на практиці.

Зауважимо, що ані керівники вуличних акцій, ані місцева влада не прагли до конфронтаційного сценарію розвитку цих подій. Але виборна природа посад й ступінь близькості до громади виявили й тут своє значення. Першим із керівників зорієнтувався в подіях Чернівецький міський голова Микола Федорук. Рішення Чернівецької міської Ради на підтримку Віктора Ющенка призвело до ствердження нової диспозиції сил у обласному центрі, підтвердило силу вимог страйкуючих та мітингуючих чернівчан. А найголовніше - небачений за всю історію краю рівень та масштаб політичної активності

прихильників В. Ющенко продемонстрував – в країні у цілому та в області зокрема склалася неординарна, безпрецедентна ситуація, в якій владі діяти так само неординарно. Заява ж голови ЧОДА про необхідність зберегти успіхи в економіці, досягнуті завдяки політиці уряду у таких умовах могла бути зрозумілою, але не стала адекватною відповіддю на запити активної частини населення краю.

Після цього, дезорієнтоване відсутністю послідовної політики центральної влади, місцеве обласне керівництво зайняло відсторонену позицію стосовно перебігу політичних процесів у краї, віддавши ініціативу створеному на мітинговій хвилі обласному Комітету національного порятунку (голова – Іван Демчак). Хоча, після певних зволікань, сесія обласної Ради таки ухвалила рішення на підтримку В. Ющенко і депутат Ради і губернатор М. Романів також проголосував за це рішення. Щоправда, в цей сам час деякі його колеги, наприклад, керівники Івано-Франківської та Львівської області вже встигли заявити свою повну підтримку вимог народу. Аналогічної або подібної Заяви з кабінетів ЧОДА обласна громада не дочекалася аж до відставки їх керівного складу.

Звичайно, загальна атмосфера в регіональних ЗМІ суттєво почала змінюватися вже у перший тиждень після другого туру голосування, результати якого були визнаними невідповідними волевиявленню виборців як Верховною Радою України, так і Верховним судом нашої держави. Спостереження останніх тижнів показують, що симпатії чернівецьких ЗМІ змінилися на користь кандидата у президенти В. Ющенко. Щоправда, особливу, напевне, саме партійну позицію в цьому питанні займала компанія ТВА. Відзначимо, що зміна політичних орієнтирів не завжди супроводжується покращенням якості та повноти картини життя в нашій державі та регіоні. Хоча в цілому певне зменшення присутності «замовних матеріалів» сприяла очищенню інформаційного простору регіону.

Водночас, переорієнтація публічної позиції журналістів на переважну підтримку В. Ющенко може бути зрозумілою як адаптація частини з них до панівних у місцевому середовищі настроїв, як реакція на тривалий період позитивного висвітлення позицій та іміджевих переваг протилежної сторони. Загострене сприйняття подій, що відбуваються, високий рівень емоційної та соціально-психологічної напруги в суспільстві не завжди сприяв різнобічному та об'єктивному аналізу процесів, що відбуваються в місцевому інформаційному та соціальному середовищі. Як взірць недостатньо професійного підходу в нашому регіональному медійному просторі, окрім вже згадуваних партійно, ідеологічно або в інший спосіб заангажованих видань, треба відзначити передачі «Дзеркало», які з'являлися у прямому ефірі ТВА упродовж останніх тижнів грудня. Очевидно, що ви-

бір тем та змісту їх висвітлення – виключна прерогатива компанії та її керівника. Але викликає подив, що на гострі, а може навіть і підбурливі теми, системно запрошувалися в якості експертів люди, які за своїм професійним рівнем не були фахівцями з питань, що виносилися на публічне обговорення.

Адже саме від фахівців можна очікувати кваліфікованого аналізу неоднозначних подій, що відбуваються, професійного накреслення перспектив перед громадянами їх політичного, правового розв'язання (натомість, наприклад, авторитетний фахівець-суспільствознавець як В. Довгешко глибоко й професійно оцінював альтернативні політичні сценарії виборів, відома й талановита поетеса Т. Севернюк з незрозумілих для глядачів мотивів визначалася провідним експертом у питаннях революцій та демократії, а znana своєю об'єктивністю доктор економічних наук Н. Вітренко рятувала Україну від підступів Америки. Це не поодинокий і до нині прикрий випадок не лише певного політичного ангажементу, але й, на жаль, взірць тих маніпулятивних технологій, які продовжують застосовуватися в українському політикумі.

Результати лідерів виборчої кампанії на Буковині дещо відрізнялися від інших областей Західного регіону на користь В. Януковича. За явної переваги В. Ющенка на більшості дільниць дещо нижчі за загальнообласні результати простежувалися в місцях компактного проживання румунів. Таке явище можна пояснити наступними аргументами. По-перше, частковий вплив на румунів мала й має Українська православна церква Московського патріархату, оскільки більшість румуномовного населення є православними. По-друге, представники згаданої етнонаціональної групи не підтримують політичні сили, які мають виражену правоцентричну орієнтацію. Відповідно, поєднання цих чинників сформувало значний рівень підтримки В. Януковича. Крім того, команда Віктора Федоровича використовувала питання мови та громадянства як виборчу технологію, які також є досить близькими для представників румунської етнічної групи.

Перед першим туром президентських виборів у Чернівецькій області найбільш помітною була діяльність команд В. Ющенка, В. Януковича, О. Мороза, П. Симоненка та певною мірою А. Кінаха і Н. Вітренко. Штаби перших чотирьох кандидатів здійснювали активну роботу під час формування ТВК та ДВК, спостерігали за виборчим процесом. Присутність штабу А. Кінаха можна було бачити на Буковині переважно в трудових колективах великих підприємств, керівники яких були членами ПППУ¹. Зазначимо, що обласні штаби

¹ Зав'ялов В. Регіональна аналітика: Голосування на президентських виборах–2004 у Чернівецькій області. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=4403> – Дата перегляду 17.04.2008.

кандидатів В. Ющенко та В. Януковича використовували стандартні технології, швидше запропоновані центром. Тут основне навантаження лягало на роботу з масою, а не з окремою людиною. Виділимо технологію «автопробіг», яку досить ефективно використовував штаб опозиційного кандидата та Буковині. Десятки автомобілів оформляли у символіку В. Ющенко і вони їздили колоною по місту. На хвилі піднесення (пов'язаного з подіями, які отримали назву «помаранчева революція») більша частина автотранспорту зовні та зсередини була прикрашена прапорцями, наклейками, стрічками кандидата від опозиції.

«Автопробіг» у м. Чернівці пробував реалізувати і штаб В. Януковича, проте успіху не досяг, бо більша частина населення міста не підтримувала цього кандидата. Команді Віктора Федоровича в області потрібно було зосередитися на технологіях роботи з індивідами, а не орієнтуватися на масу. Адже навіть потенційні виборці провладного кандидата не висловлювали відкрито своїх намірів проголосувати за нього. Це пов'язане з тим, що на регіональному рівні представники опозиції використовували методи залякування прихильників кандидата від влади, працівників його штабів та лояльної до нього місцевої еліти. Вони знімали на відеокамеру заходи, які проводили штаби В. Януковича (зустріч довірених осіб з виборцями, мітинги) та наголошували на тому, що «прийдуть до влади і все згадають зрадникам». Особливу активність у цьому на Буковині проявляв головний редактор вже згадуваної газети «Час» П. Кобевко. У смт. Путила Чернівецької області представники опозиційного кандидата кожного дня заходили в районний штаб В. Януковича та говорили: «Вам залишилося ... днів», «До нашої перемоги ... днів». В основному такі методи були досить ефективними, адже вони знижували рівень активності та ініціативності штабістів кандидата від влади, які боялися фізичної розправи над ними. В таких умовах люди відмовлялися працювати в штабах, або робота велася тільки на папері.

Вирізняється проект «Нова взаємодія», який реалізовувався штабом Віктора Януковича на регіональному рівні. Він включив у себе елементи різноманітних технологій: «від дверей до дверей», зустріч з виборцями, доручення кандидату від виборців. Мета проекту полягала у побудові взаємодії населення з урядом з приводу точкових інвестицій в райони та міста. Зокрема, у кожному населеному пункті працювали агітатори, які за допомогою технології «від дверей до дверей» доносили до виборців зміст проекту та повідомляли про місце та час проведення зборів громади. На зборах населення обговорювало актуальні проблеми свого населеного пункту, визначало кілька найважливіших проблем та зверталось до прем'єр-міністра з дорученням вирішити їх.

Окрім того, населенню повідомляли, що їхні побажання щодо вирішення проблемних питань будуть враховані Кабінетом Міністрів і на цій основі буде сформовано бюджет на наступний рік. Провладне становище Віктора Федоровича давало можливість його команді вирішити більшість таких питань. У багатьох гірських населених пунктах було побудовано мости, велика частина сіл була газифікована, частина населених пунктів отримала допомогу на добудову шкіл. Активу населеного пункту надавали можливість контролювати використання коштів, які виділялися Кабміном на вирішення проблем. Звичайно, вся діяльність підкріплювалася агітаційною кампанією у засобах масової інформації. Ще один масовий проект, який реалізувала команда В. Януковича на регіональному рівні, – агітбригади. Згідно з ним, у населені пункти виїжджали мікроавтобуси, обладнані технічними засобами озвучення. В кожному населеному пункті в місцях масового скупчення людей вони проводили агітаційну роботу.

Наступне, до чого вдавалися штаби обох кандидатів, – це проведення мітингів на підтримку свого кандидата. Слід відзначити низький рівень організації таких заходів командою В. Януковича. Коли до учасників таких заходів підходили сторонні і запитували: «Що ви тут робите?», – відповідь була наступною: «Не знаю. Директор школи (заводу, підприємства) сказав прийти і тримати прапор». На нашу думку, такий варіант відповіді свідчив про дві речі. По-перше, частина учасників мітингів була там не за власною ініціативою. По-друге, інша частина боялася висловитися про свою підтримку кандидата від влади. Припускаємо, що закритість електорату В. Януковича на теренах Чернівецької області у 2004 році пов'язана із чутками про те, як побили в тролейбусі жінку з синьою шаллю і т.п. Адже були випадки, коли студенти професійно-технічних училищ нападпитку зривали речі синього кольору із перехожих, ляляли їх. У Чернівецькій області на Калинівському ринку молодики обливали оранжевою фарбою товар тих підприємців, які не пішли на акції протесту а продовжували торгувати. Ми не можемо визначити, яка зі сторін була ініціатором таких дій, адже вони були вигідні штабам обох кандидатів.

Загалом, для цієї виборчої кампанії характерною була велика кількість провокацій та провокативної агітлітератури. Зокрема, в м. Чернівці розповсюджували несправжній лист голови Соціалістичної партії України О. Мороза, в якому він відкрито виступав проти В. Ющенка та називав його «агентом Кремля та російського капіталу». Також у листі містився заклик об'єднатися КПУ, СДПУ(о), Трудовій партії, НДП навколо кандидатури О. Мороза. Ще одним прикладом такої агітлітератури була біографія В. Ющенка, надрукована на аркуші формату А4. У ній з діяльністю Віктора Андрійо-

вича пов'язували більшість соціально-економічних проблем України. Проведений аналіз вказує на те, що біографічні дані в даній листівці є уривком із брошури «Fuckt ю», яка згодом отримала широке розповсюдження на теренах багатьох областей.

Незрозумілим видається звернення Чернівецького обласного відділення «Всеукраїнської Спільки «Берегиня України», яке розповсюджувало під час мітингу на підтримку В. Януковича. Вся інформація, яка міститься в листі, має дуальний характер і може бути розглянута як агітація і за провладного, і за опозиційного кандидата. На нашу думку, до провокацій слід віднести напад на офіс Чернівецького обласного осередку Партії регіонів та жорстоке побиття охоронця. Адже інформаційний привід був потрібний штабу В. Януковича, який поступався у місцевій інформаційній війні, а окремі прихильники В. Ющенко, на регіональному рівні, використовували методи залякування опонентів.

Інколи випадковість чи непередуманість дій штабу одного кандидата мали більший вплив на електоральну поведінку, ніж розпланована та реалізована технологія. Для прикладу, в м. Чернівці на Центральній площі біля пам'ятника Т. Г. Шевченку опозиція планувала проводити мітинг на підтримку свого кандидата орієнтовно о 17.00 год. Вночі, напередодні дня проведення акції, позаду пам'ятника на стіні невідомі розвісили транспарант великих розмірів із написом «У світле майбутнє із Віктором Януковичем!». Під час мітингу довірена особа В. Ющенко В. Король по драбині заліз на стіну та зірвав транспарант під шалені оплески натовпу. Дії В. Короля були озвучені наступним чином: «... стара влада впаде, як упав цей плакат...».

Основне завдання штабної роботи на регіональному рівні полягало у демонстрації масової підтримки кандидата. Штаб В. Ющенко обрав тактику, за якою його агітатори з прапорами були присутні практично на всіх акціях кандидата від влади. На початку заходу вони махали прапорами, а потім починали вигукувати «Ющенко!». Таким чином, зривали захід чи зменшували рівень запланованого ефекту від нього. Особливо це проявилось в м. Чернівці під час концерту на підтримку В. Януковича. Захід завчасно був розрекламований та проанонсований. На його початку було безліч прапорців та прапорів на підтримку Віктора Федоровича. Проте з середини концерту ситуація почала змінюватися. Кількість символіки провладного кандидата зменшувалася, а всюди було видно прапори опозиції. Концерт проходив і закінчувався під вигук «Ющенко!», хоча організовувався штабом Януковича. Команда останнього нічого не могла протиставити активності агітаторів опонента. Вони пробіралися в натовп, виймали з-під курток складені спінінги з прапором і зривали будь-який захід.

Команди лідерів виборчої кампанії у період між голосуваннями діяли переважно в наступних напрямках: агітація в проблемних для кожного з них районах та селах, перегляд складу ДВК та унеможливлення фальсифікацій. Штаб В. Ющенко зосередився на формуванні команд спостерігачів, які повинні були бути направлені у східні та південні райони області, роботі з уточнення списків виборців, агітації в румуномовних районах області. У відповідь на дії штабістів Ющенко у цих місцевостях з новою силою розгорнулася агітація за В. Януковича. Під час проведення другого туру виборів 21 листопада головними проблемами знову стали помилки в списках виборців, неодноразове голосування одними й тими ж особами. Результати другого туру не змінили ситуацію у розподілі симпатій виборців. Ані команді Ющенко, ані владі не вдалось істотно вплинути на електоральний вибір. Агітаційно-роз'яснювальна робота штабу В. Ющенко в місцях компактного проживання румуномовного населення не дала помітного результату¹. Проте виокремимо зростання підтримки серед населення кандидата від опозиції під час переголосування другого туру виборів на 5,25%, при тому що явка, у порівнянні з другим туром, була нижчою. Остання, на нашу думку, пов'язана з частковою неявкою електорату В. Януковича та з відсутністю голосування за відкріпними посвідченнями. Щодо різниці підтримки В. Ющенко між другим туром та переголосуванням, то вона містить у собі кілька складових елементів: по-перше, вплив адмінресурсу під час другого туру; по-друге, ширші можливості команди В. Ющенко перед переголосуванням другого туру; по-третє, зменшення активності команди В. Януковича перед переголосуванням; по-четверте, зменшення підтримки останнього з боку владних структур.

Слід підкреслити, що масові акції протесту, які розгорнулися по всіх регіонах країни, вирізняються певною особливістю у мотивації їхніх учасників. Не всі, хто брав участь у протесті опозиції, підтримували опозиційного кандидата чи його виборчу програму. Особливо це стосується представників регіональної влади та регіональної бізнесової еліти. Досить часто їхня діяльність мотивувалася власними прагматичними інтересами. Свідченням цього були дії ректора Буковинської державної медичної академії В. Пішака та голови управління АТ «Трембіта» С. Станкевич. Остання була довіреною особою В. Януковича, проте згодом заявила про помилковість своєї позиції та перейшла на бік В. Ющенко. Щодо В. Пішака, то він одного дня брав участь у мітингу на підтримку кандидата від влади, проте наступно-

¹ Зав'ялов В. Регіональна аналітика: Голосування на президентських виборах-2004 у Чернівецькій області. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=4403> – Дата перегляду 17.04.2008.

го дня вже виступав на підтримку опозиційного кандидата. Загалом активна участь в акціях протесту значно зміцнила позиції деяких регіональних керівників.

Для виборів 2004 року характерною була дуальність у поведінці частини регіональної еліти, лідерів громадсько-політичних організацій. Вона проявлялася в одночасній підтримці обох кандидатів, демонстрації штабним структурам лояльності до них. Причому, відкрито свої позиції перед населенням вони намагалися не афішувати.

Загалом, президентська кампанія 2004 року проходила з мінімальною самостійністю. Працівники штабів обох кандидатів зазначають, що перед ними було поставлено два основні завдання: демонстрація масової підтримки кандидата на терені області та оперативне реагування на вказівки центрального виборчого штабу. Причому штабісти В. Януковича вказують на те, що їхня робота зводилася досить часто до бюрократичних звітів. Наявність у В. Януковича та В. Ющенко по кілька штабів, які діяли паралельно, не дала позитивних результатів. На регіональному рівні їхня робота часто позначалася конкуренцією і це практично унеможливило координацію спільних дій.

Проте, на відміну від попередніх виборчих кампаній, частково враховувалася специфіка областей. Зокрема, в місцях компактного проживання румунів агітаційна література розповсюджувалася на їхній мові. В основному це були перекладені на румунську мову додатки до газет, які агітували за певного кандидата. В м. Чернівці 25 листопада 2004 року було проведено Буковинське віче (орган прямої демократії), на якому населення області висловило недовіру обласній раді та адміністрації. Першим прикладом, в історії незалежної України, співпраці влади з населенням та вирішення проблем населених пунктів за короткий термін, а не спекуляція навколо них, був проект «Нова взаємодія». Проте, оскільки він реалізовувався в межах виборчої кампанії, то його слід віднести до одного з варіантів маніпулятивних технологій (підкупу голосів виборців). Прикладом останнього з боку опозиційного кандидата на терені Чернівецької області був продаж дешевого хліба у мережі магазинів «Ліга-Прім». Під цінником на хліб містився напис «Хліб від Нашої України».

Вибори 2004 року продемонстрували неефективність методів жорсткого вертикального проведення виборчої кампанії. Збори в трудових колективах на підтримку кандидата від влади, які примусово проводили керівники організацій, підприємств, установ з метою вислужитися перед вищим начальством, швидше відштовхували людей від цього кандидата. Зустрічі довірених осіб В. Януковича з виборцями, на які останніх буквально заганяли, також відіграли негативну роль. Реалії засвідчили, що ініціатива зустрічі чи

підтримки повинна виходити з самого колективу, а не нав'язуватися ззовні. А для цього потрібно спочатку провести ґрунтовну підготовчу роз'яснювальну роботу. Команда опозиційного кандидата використовувала нові методи роботи з населенням, що й сприяло формуванню позитивного образу їхнього кандидата. Одночасно штаби кандидатів застосовували широкий спектр маніпулятивних технологій. Причому оперативна та стратегічна маніпуляція була основою більшості реалізованих технологій. М'які технології застосовували для керування емоційним станом людей, натомість кандидати від влади та опозиції використовували один проти одного жорсткі техніки для руйнації іміджу. Події, пов'язані з президентськими виборами, дали поштовх тенденціям розвитку нових інститутів демократичного суспільства, сформувавши у населення усвідомлення місця та ролі громади у суспільно-політичному розвитку країни. А з другого боку – створили передумови до міжрегіональної та внутрірегіональної конфронтації і поляризації як еліти, так і населення.

Перед інаугурацією В. Юценка відбулася відставка М. Романіва у відповідності з чинним законодавством. Щоправда, при символічній передачі влади новопризначеному голові ЧОДА – Миколі Ткачу на сцені обласного муздрамтеатру імені О. Кобилянської його попередник присутній не був. Як не був у 2003 році присутній на подібній церемонії його попередник Теофіл Бауер.

Спроби влаштувати щось на кшталт відкритого обговорення кандидатів на керівні посади в області та районах вже мала місце під головуванням М. Ткача. Але саме коло учасників цілого обговорення відзначалося не всім зрозумілою селективністю. Наприклад, керівники відомих і авторитетних громадських організацій не були запрошені до участі у цьому заході. Не так важливо відзначити цю організаційну помилку, можливо навіть суто технічний недогляд, як зауважити на існування принципової проблеми. Кадровий потенціал обласних та районних осередків політичних партій в області, які гучно проголосили своє право на отримання ключових посад є, щонайменше, не зовсім відповідним їх реальним можливостям, впливу та суспільному авторитетові. До того ж за попередні роки сформувалася традиція діяльності цих осередків у масштабах всієї країни не як лобістів та представників інтересів крайової громади у їх стосунках з центральною законодавчою та виконавчою владою, що вкрай потрібно будь-якому регіону України, а як місцевого офісу – представництва інтересів центральних політичних штабів та кланово-фінансових угруповань. У таких початкових умовах влада просто зобов'язана компенсувати слабкості партійних структур у своєму діалозі із суспільством, спираючись на інтелектуальний та організаційний ресурс діяльних громадських організацій.

Особливості президентської кампанії у Закарпатті

Загальнонаціональний контекст президентських виборів. Ще до початку президентських виборів 2004 року було зрозуміло, що їх перебіг буде важким, а самі вибори і їх результат будуть жорстко корегуватись адмінресурсом. Такий прогноз – це наслідок конфлікту між владою і опозицією напередодні виборів. Інституціалізована неформально система бюрократично-олігархічного авторитаризму («кучмізм») прагнула до легалізації шляхом президентських виборів. У той же час опозиція, яка на парламентських виборах 2002 року отримала перемогу в пропорційній частині виборів також мала намір отримати перемогу у виборчій кампанії і таким чином змінити авторитарний режим Леоніда Кучми.

Важливим чинником, що істотно вплинув на перебіг президентської виборчої кампанії, стало підписання на початку липня 2004 року угоди між Блоком В. Ющенка «Наша Україна» і Блоком Юлії Тимошенко про створення коаліції «Сила народу». Вона передбачала об'єднання зусиль для перемоги на президентських виборах 2004 року спільного кандидата В. Ющенка і мала на меті «відродження України, побудову демократичної правової справедливої держави».

Для участі у виборах зареєструвалось 24 претенденти. В більшості це були технічні кандидати, головне завдання яких зводилося до залучення представників у виборчі комісії як для провладного, так і для опозиційного кандидата.

Виборча кампанія 2004 року мала брудний та агресивний характер. Подібного в Україні не спостерігалось за всі роки незалежності. Саме в процесі цієї кампанії політтехнологи Партії регіонів поділили Україну на території трьох сортів і такий поділ був оприлюднений на біл-бордах. Звичайно, що Схід був віднесений до третьосортного регіону, а Захід до території першого сорту. На розпалювання ворожнечі між регіонами України не було ніякої реакції ні з боку ЦВК, ні з боку правоохоронних органів.

31 жовтня 2004 року відбувся перший тур президентських виборів, у якому, незважаючи на всі зусилля влади, переміг В. Ющенко, якого підтримали 39,87% виборців. Другим став В. Янукович, який здобув 39,32% голосів. Після цього деякі колишні кандидати президентської кампанії заявили про свої симпатії до учасників другого туру. Так, Прогресивна соціалістична партія Н. Вітренко висловила підтримку В. Януковичу, а Соціалістична партія О. Мороза та Партія промисловців і підприємців А. Кінаха – В. Ющенку.

У виборчій кампанії 2004 року був задіяний неймовірної сили адмінресурс на всіх етапах виборчої кампанії. Саме завдяки адмінресурсу і здійснювалось фальшування результатів виборів для провладного кандидата у першому і другому турі виборів, що в свою чергу привело до масового супротиву громадян, який дістав назву «помаранчева революція».

Можна виділити такі найпоширеніші форми прояву адміністративного ресурсу під час виборів президента у 2004 році:

- 1) адміністративний тиск на опозиційні ЗМІ;
- 2) зловживання при формуванні виборчих комісій, складанні списків виборців та зборі підписів за В. Януковича;
- 3) використання службового становища В. Януковичем;
- 4) використання владою кримінальних елементів проти опозиційних кандидатів, а також проти політичних сил і виборців, що їх підтримували;
- 5) масове незаконне голосування за відкріпними талонами;
- 6) використання коштів державного бюджету для агітації за провладного кандидата Віктора Януковича;
- 7) застосування адміністративного ресурсу під час голосування і підрахунку голосів (аж до втручання в роботу серверу ЦВК), а також під час передачі результатів голосування з ДВК у ОВК, і з ОВК до ЦВК та інші.

Якщо подивитись на перераховані вище форми використання адмінресурсу, то стане зрозумілим, що за допомогою вже названого арсеналу засобів можна переписати будь-яке волевиявлення громадян.

Під час підготовки та проведення другого туру виборів Президента України, що відбувся 21 листопада, посягання на конституційні права громадян були ще брутальнішими, ніж перед цим. Процес голосування, а інколи і підрахунок голосів характеризувались численними випадками кримінального втручання, насильства і залякування на виборчих дільницях. Органи внутрішніх справ не забезпечили підтримання порядку в день виборів, а в багатьох випадках спостерігалася їхня бездіяльність.

У другому турі виборів активність виборців зростає – в середньому по Україні до 80,4%. Примітним однак став дуже нерівномірний приріст голосуючих – на Сході і Півдні країни він був неправдоподібно великим: у Донецькій області 18,6%, в Луганській 13,9%, в Криму 12,2%. Натомість у західних та центральних областях приріст становив 2 – 3% відсотки виборців.

Розуміючи, що ЦВК зволікає з оголошенням результатів, підлаштовуючи їх під провладного кандидата, 22 листопада на майдані Незалежності зібралися десятки тисяч протестантів. Перед учасниками мітингу виступили В. Ющенко, Ю. Тимошенко, О. Мороз, А. Кінах,

Ю. Луценко, інші члени коаліції «Сила народу», які закликали своїх прихильників до початку загальнонаціонального страйку. Однак 24 листопада Центральна виборча комісія, проігнорувавши скарги на порушення виборчого законодавства з боку представників В. Ющенка – народних депутатів Р. Зварича, Ю. Клочковського та М. Катеринчука – визнала переможцем виборів В. Януковича з результатом 49,46% голосів виборців (за В. Ющенка – 46,61%).

Тим часом, відповідальність за захист демократії в Україні взяв на себе створений 25 листопада 2004 року коаліцією «Сила народу» Комітет національного порятунку, який одним із перших рішень призначив А. Кінаха головою Всеукраїнського страйкового комітету та оприлюднив «Декрет про поновлення народовладдя в Україні». Того ж дня підтримку учасникам акцій непокори висловили учасники Надзвичайного всеукраїнського з'їзду депутатів місцевих рад, понад 300 співробітників зовнішньополітичної служби держави, Вища кваліфікаційна комісія адвокатури України, мер столиці О. Омельченко, який дозволив мітингуючим користуватися приміщенням Київської міської ради. Важливими подіями четверга 25 листопада були також рішення Верховного Суду України про заборону ЦВК оголошувати результати виборів до закінчення розгляду скарги В. Ющенка на незаконність постанови про обрання В. Януковича Президентом України.

Готовність шукати вихід із політичної кризи продемонструвала й Верховна Рада України та спікер парламенту В. Литвин. 27 листопада на позачерговому засіданні Верховної Ради України 307 народних обранців ухвалили постанову, в якій вибори визнавались такими, що не відповідають реальному волевиявленню людей. Крім того, більшість депутатів підтримала вимоги опозиції про повторне переголосування, зміну складу Центрвиборчкому, впорядкування системи голосування за відкріпними талонами. В той час, як учасники акції громадянської непокори на підтримку В. Ющенка «розширювали територію свободи» у Києві, містах і селах Центральної та Західної України, прихильники В. Януковича у східних регіонах країни заговорили про створення так званої «Південно-Східної автономії». Заклики до розколу держави прозвучали і на ініційованому виборчим штабом В. Януковича Всеукраїнському з'їзді органів місцевого самоврядування, що відбувся 28 листопада 2004 року у Северодонецьку Луганської області, за участю трьох тисяч делегатів із Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Херсонської областей і Криму. Проте далі гучних заяв про розчленування країни сепаратисти не пішли.

29 листопада Верховний Суд України прийняв до розгляду скаргу довіреної особи кандидата на пост Президента України В. Ющенка на постанову ЦВК, якою Президентом України визнано діючого Прем'єр-

міністра В. Януковича. У скарзі представника В. Юценка народного депутата М. Катеринчука вказувалося на масові кримінальні порушення виборчого законодавства під час другого туру виборів, які призвели до масштабної фальсифікації результатів волевиявлення громадян і, відповідно, безпосередньо викривили результати повторного голосування, а також вимагалось, аби Верховний Суд визнав переможцем на виборах Президента України кандидата, який у першому турі виборів набрав найбільшу кількість голосів, тобто лідера коаліції «Сила народу».

1 грудня 2004 року увага учасників непокори на Майдані знову була прикута до парламенту, де вирішувалося питання про відставку уряду, збереження територіальної цілісності України і запобігання проявам сепаратизму. У розгляді важливих питань відмовилися брати участь прем'єрські фракції «Регіони України», СДПУ(о) та комуністи (крім віце-спікера А. Мартинюка та народного депутата Б. Олійника). Однак після тривалих дискусій Верховна Рада таки ухвалила постанову про відставку уряду України на чолі з В. Януковичем і формування уряду народної довіри (за недовіру Кабінету Міністрів проголосували 229 депутатів).

Упродовж тижня увага мільйонів громадян України була прикута до засідань Верховного Суду, які транслювалися загальнонаціональними каналами. Лише надвечір 3 грудня Верховний Суд ухвалив доленосне рішення, яке стало переломним у ході «Помаранчевої революції». Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України скасувала результати другого туру виборів та зобов'язала Центрвиборчком призначити повторне переголосування на 26 грудня. Таким чином було повністю зруйновано плани правлячого режиму на проведення нових виборів та підготовки нового, сильнішого і незаплямованого кримінальним минулим кандидата від влади.

Тривалі та виснажливі переговори між владою та опозицією завершилися важливим компромісом (голосування за політреформу в обмін на ухвалення змін до закону про вибори), який поклав край політичній кризі в країні, спричиненій президентськими виборами. 8 грудня 2004 року в стінах Верховної Ради у присутності Президента України Л. Кучми народні депутати у «пакетному режимі» 402-ма голосами внесли зміни до Закону «Про вибори Президента» і ухвалили проведення політичної реформи та реформування системи місцевого самоврядування. Після цього Верховна Рада 399-ма голосами відправила у відставку Центрвиборчком і сформувала нову комісію.

За переголосуванням другого туру виборів Президента України 26 грудня стежили понад 12 тисяч спостерігачів з різних країн світу, які не виявили системних порушень виборчого законодавства. 10 січня 2005 року ЦВК, розглянувши всі скарги штабу В. Януковича, оголосила переможцем виборів В. Юценка, який набрав 51,99% голосів виборців.

В силу цілого ряду як об'єктивних, так і суб'єктивних причин «помаранчева революція» залишилася незавершеною, оскільки не змінила суспільство інституційно.

Невдача зі спробою формування «помаранчевої коаліції» після виборів 2006 року і вимушений союз Президента В. Ющенка з колишнім політичним суперником В. Януковичем, що вилилося в підписання «Універсалу національної єдності» 8 серпня 2006 року та подання кандидатури В. Януковича для призначення Прем'єр-міністром ось остаточний результат подій, які відбулися на Майдані в листопаді – грудні 2004 року.

Передвиборче позиціонування політичних сил та організація роботи виборчих комісій на Закарпатті. Дата, з якої можна починати відлік підготовки до президентських виборів 2004 року, залежить від специфіки регіону. Для Закарпаття цю дату можна назвати напрощуд точно – 18 квітня 2004 року – вибори міського голови м. Мукачева. Мукачівський варіант виборів – цікавий приклад злагоджених дій криміналітету, правоохоронців, представників влади місцевого, обласного та столичного рівня. Безпрецедентні за масштабністю порушення засудили західні дипломати, вбачаючи в них жахливу репетицію президентських виборів 2004 року¹.

Одним із найсильніших з політичних гравців області в 2004 році була місцева організація СДПУ(о). У її руках було зосереджено більшу частину адміністративного ресурсу. СДПУ(о) в регіоні мала вплив на всі органи, пов'язані з ОДА та РДА, а також правоохоронні структури, у зв'язку з чим на початку президентської виборчої кампанії всі вони активно включились у роботу, спрямовану на підтримку В. Януковича, координуючи повсякчас свої зусилля з обласним осередком СДПУ(о), який фактично і керував Закарпатською ОДА. Секретар обкому партії І. Різак був на період виборчої кампанії головою облдержадміністрації, до цієї ж партії належать частина його заступників і голів РДА та районних рад.

На СДПУ(о) орієнтувалася в своїй діяльності низка приватних газет, а у силу займаних партійцями посад – і державні ЗМІ обласного рівня. У 2002 році партійний список соціал-демократів отримав у області 14% голосів. Об'єднані соціал-демократи мали в 2004 році найбільш розбудовану структуру в області, їхня офіційна чисельність сягала 33 тисяч. Це одна з найбільш підготовлених до президентських виборів 2004 року політичних сил в області.

Паралельно із СДПУ(о) працювала команда обласної партійної організації Партії регіонів на чолі з відомим підприємцем О. Лединою, який за часів губернаторства В. Балогі у 1999 – 2000 роках був

¹ Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991 – 2004) в аспекті європейської ідентичності (На матеріалах періодики Заходу) / Р. Офіцинський. – Київ: Інститут історії України Національної академії наук України – Ужгород: Гражда, 2005. – С. 257.

його заступником. Стосунки між СДПУ(о) та Партією регіонів перед виборами 2004 року склалися доволі не прості. Якщо до лютого 2004 року Партія регіонів йшла в фарватері політики СДПУ (о), то після обрання в лютому 2004 року О. Ледиду головою обласного осередку регіоналів ситуація змінилася: Партія регіонів намітила власний шлях розвитку. Але соціал-демократи (об'єднані) і регіонали формально були змушені стати союзниками. У травні 2004 року між ними було підписано угоду про спільні дії з підтримки єдиного кандидата на пост президента. Причому про кандидатуру В. Януковича в угоді не йшлося. Очевидно, соціал-демократи до останнього сподівалися, що на вибори піде або Л. Кучма, або В. Медведчук, або ще хтось інший¹.

Штаб В. Януковича на Закарпатті очолив О. Шпенник, хоча фактично усіма процесами (в тому числі й розподілом коштів) керували люди з СДПУ(о). Винятком були лише кілька регіонів області – Хустський, Тячівський і Перечинський, де «регіоналам» вдалося взяти під свій контроль кампанію. Але формально союз між СДПУ(о) і Партією регіонів зберігався аж до грудня 2004 року (до подій на стадіоні «Авангард»).

Другим за рівнем впливу і потужністю було місцеве відділення блоку В. Ющенка «Наша Україна», очолюване народним депутатом В. Балогою. Коло його партнерів майже не змінилося з парламентських виборів 2002 року. Висловили підтримку В. Ющенку обласні осередки політичних партій блоку «Наша Україна», але реально задіяні в роботу лише КУН, УНП, НРУ, УРП «Собор».

Маючи потужне економічне підґрунтя у вигляді групи підприємств, відомих під загальною назвою «Барва» і невеликий, але якісний інформаційний ресурс, місцеві «нашоукраїнці» навесні 2004 року все-таки програвали провладним партіям у структурованості та кадровому забезпеченні.

До третьої впливової групи належать посадовці та бізнесмени, які пройшли ще радянську управлінську школу і належали до Аграрної партії, НДП тощо. Їх сила передусім у впливі її членів на потужні бізнес-структури області та впливі їх особистої позиції на частину електорату, передусім на людей похилого віку. Проте в осінніх виборах вони не виступали єдиною колоною, а підтримували окремих кандидатів.

Також в області напередодні виборів існувало кілька місцевих політико-бізнесових груп, об'єднаних навколо лідерів місцевого масштабу, які підтримували В. Ющенка. Це передусім група С. Ратушняка – народного депутата Верховної Ради України, який не мав за собою сформованої структури чи достатньої кількості кадрів, але продовжував залишатися у першій лізі обласної політики

¹ Гута А. Владний табір на Закарпатті: хто на кого працював? / А. Гута // Закарпатська правда. – 2005. – №3.

та мав вплив на низку популярних періодичних видань (насамперед «Трибуна», «РІО»). С. Ратушняк перед виборами підтримав В. Ющенка.

Продовжував зберігати популярність у мешканців Хуста їхній міський голова М. Джанда, який очолював обласну організацію УНП, яка орієнтувалася на підтримку кандидатури В. Ющенка.

На Свалявщині вплив на настрої місцевого електорату мав позафракційний депутат і голова правління ЗАТ «Алекс» О. Кеменяш, який також став на сторону опозиції.

Агітаційні заходи проводили представники практично всіх кандидатів на посаду Президента України.

У той же час слід зазначити жодна із команд претендентів на президентський пост не пропонувала особливої програми розвитку Закарпаття і, за великим рахунком, не зосереджувала своїх передвиборних заходів на болючих закарпатських проблемах.

Процес формування територіально-виборчих комісій пройшов в області досить спокійно. Особливих інцидентів не спостерігалось. В області створено 6 територіальних виборчих комісій і 681 дільничну комісію.

Таблиця 1

Територіальні виборчі округи в Закарпатській області

ТВО	Територіальні межі
Округ № 70 (м. Ужгород)	Ужгород, Ужгородський район
Округ № 71 (м. Мукачево)	Мукачево, Мукачівський район
Округ № 72 (м. Свалява)	Свалявський, Воловецький, В.Березнянський, Перечинський, Міжгірський р-ни
Округ № 73 (м. Хуст)	Хустський, Іршавський район
Округ № 74 (м. Тячів)	Тячівський, Рахівський район
Округ № 75 (м. Берегово)	Берегівський, Виноградівський район

Середня кількість виборців по округах становить 120 – 130 тис. Подібний розподіл варто визнати достатньо раціональним і таким, що відповідає розподілу жителів та динаміці демографічних процесів у регіоні. Разом із тим відповідність меж округів адміністративно-територіальному розподілу області значно полегшує організацію та адміністративний вплив на хід передвиборної кампанії і голосування.

Регіональні особливості проведення та аналіз результатів першого і другого туру президентських виборів. Перший тур президентських виборів на Закарпатті відбувся згідно з виборчим законодавством 31 жовтня 2004 року. Голосування у першому турі пройшло в області, як і у всіх регіонах України, відносно спокійно. Перший тур відзначився досить значною кількістю порушень, а також поганою організацією виборчого процесу, що, звичайно, вплинуло на результати голосування.

Насамперед слід зупинитися на активності виборців Закарпаття. Всього ж у Закарпатській області у першому турі виборів президента України взяли участь близько 66,92% громадян. Це досить низький показник активності в загальнонаціональному масштабі. Нижча явка виборців зафіксована лише в Одеській області (61,44%) та АР Крим (65,17%). Якщо ми проаналізуємо електоральну активність виборців області в історичному розрізі, за весь період незалежності України, то вона завжди була низькою і не перевищувала 70%, окрім другого туру президентських виборів 14 листопада 1999 року, де активність стрімко зросла до 88,49%. Але ситуація з цим показником активності має явні ознаки фальсифікації¹.

Серед причин такої традиційно низької закарпатської електоральної активності слід назвати, насамперед, високий рівень трудової міграції – велика кількість заробітчан перебувають за межами області. Крім того Закарпаття – це регіон компактного проживання етнічних меншин, які важко інтегруються в політичне життя України².

Підсумки голосування 31 жовтня по виборах Президента України в шести територіальних виборчих округах на Закарпатті дозволили виокремити двох переможців, які пройшли до другого туру, – В. Ющенко і В. Янукович. На Закарпатті у першому турі президентських виборів 2004 року В. Ющенко здобув 46,6%, а В. Янукович – 37,7%. В. Янукович переміг лише у 4 із 13 районів області. За винятком Ужгорода, Мукачєва, Хуста, Перечинського та Рахівського районів, В. Янукович набрав більше 30% голосів виборців.

У територіальних виборчих округах Закарпаття за В. Ющенка проголосували від 41,7% (Берегівський і Виноградівський р-ни) до 53,6% (Ужгород і Ужгородський р-н). Ужгородський ТВО № 70 – це єдиний територіальний виборчий округ Закарпаття, де за В. Ющен-

¹ Скоблик В. Закарпаття – 2004: етапи і віхи суспільно-політичних змін / В. Скоблик // Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти (Матеріали конференції, Львів, 12 лютого 2005 р.) / Упоряд.: Романюк А., Скочиляс Л. – Львів: ЦПД, 2005. – С.132-138.

² Там само.

ка проголосувало більше половини учасників виборів уже в першому турі (див. Табл. 2).

Таблиця 2

Результати голосування першого туру по територіальних виборчих комісіях¹

В. Ющенко		ТВК	В. Янукович	
%	Кількість голосів		Кількість голосів	%
53,63	57871	№70	31072	28,79
48,83	45581	№71	32808	35,14
45,08	48553	№72	44010	40,87
43,43	46334	№73	44538	41,74
47,99	48666	№74	39529	39,98
41,77	39723	№75	40296	42,38

З усіх областей України Закарпаття зайняло 8 місце в державі за кількістю голосів за В. Януковича і 12-е – за кількістю голосів, відданих В. Ющенку. Закарпаття – єдина область на заході держави, де В. Ющенко здобув менше 50% голосів.

Результати виборів дозволяють виділити кілька груп територій, які суттєво відрізняються між собою за результатами волевиявлення.

До першої належать найбільші міста, а також Рахівський та Міжгірський райони. Тут перевага В. Ющенка найбільша. Це пояснюється тим, що для жителів міст є більш доступна об'єктивна інформація, а також створені перешкоди для масового фальшування результатів. Також слід взяти до уваги те, що політична культура населення Рахівського та Міжгірського районів найтісніше переплетена із західно-українськими традиціями.

До другої групи можна віднести райони середньої частини Закарпаття: Виноградівський, Іршавський, Мукачівський, Свалявський, Ужгородський (за винятком угорських сіл). Тут населення було достатньо лояльним до тодішньої влади. Тому перевага В. Ющенка помітна, але не така однозначна, як в західних областях України.

До третьої групи належать Великоберезнянський, Перечинський, Воловецький та Тячівський райони. Штучно насаджувана ве-

¹ Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору: Довідник / В. Пащенко. – Ужгород: «Видавництво Олександрі Гаркуші», 2006. – 136 с.

лика промисловість з розпадом СРСР зруйнувалася, а люди опинилися без роботи і значною мірою люмпенізовані. Тобто тут помітне невдоволення існуючою владою (чинним Президентом Л. Кучмою), з одного боку, а з іншого – ностальгія за радянськими часами. Цей електорат за рахунок тимчасових виплат та проросійської риторики підібрав під себе В. Янукович.

Окремо слід виділити угорськомовні райони, основу яких становить Берегівщина. Але й тут ми помітимо суттєву різницю між районним центром та селами. Хоча в цілому треба визнати, що провладна пропаганда виграла бій за вплив на угорськомовний електорат. Тим більш болюче це для опозиції, тому що угорцям по своїй суті близький євроатлантичний напрям політичного розвитку, однак вони голосували за протилежне. Фактично повна відсутність альтернативної державної інформації та насаджуваний страх перед українським націоналізмом й привів до того, що закарпатські угорці проголосували майже так само, як росіяни Криму ¹.

Не вписується в загальну картину і Хустський район. По суті він мав би входити в другу групу поруч з Виноградівщиною, Іршавщиною і т.д. Але результати голосування в ньому значно відрізняються. Це можна пояснити суб'єктивним фактором: або тиск адмінресурсу виявився недефективним, або слабо спрацювала опозиція, або мали місце масштабні фальсифікації.

Порівнюючи результати 1-го туру виборів у західному регіоні України, можна помітити, що Закарпаття з-поміж усіх західних областей виявило найменшу довіру до опозиції. 46,6% голосів, які здобув В. Ющенко, – це найменший рівень підтримки опозиційного лідера в областях, де він переміг. Якщо порівняти цей результат першого туру з сусідньою Івано-Франківською областю, то побачимо разючий контраст (В. Ющенко – 89%, В. Янукович – 4%). Тобто у цій області за В. Ющенка проголосували вдвічі більше, ніж на Закарпатті, а за В. Януковича – у 9 разів менше.

Слід зазначити, що результати президентських виборів у краї виявилися несподіванкою для політологів. Адже найзахідніша область України за всіма соціологічними опитуваннями мала не відставати у підтримці В. Ющенка від решти західних, а тим паче центральних областей. До можливих причин відносять наступні.

Вплив адмінресурсу. Не секрет, що Закарпаття стало територією беззаконня. Мукачівські вибори яскраво продемонстрували цілому світові, що влада, правоохоронці і кримінал на Закарпатті злилися в одну «горючу суміш», яка спалює все, що пробує чинити хоча б

¹ Пашенко В. Закарпаття знову перетворилося на експериментальний майданчик для різноманітних маніпулятивних виборчих технологій: (Вибори Президента) / В. Пашенко // Фест. – 2004. – 4 – 10 листопада.

найменший спротив. Не дивно, що Закарпаття разом з Сумщиною та Кіровоградщиною за фальсифікаціями першого туру ввійшло в трійку «лідерів» серед областей, де переміг В. Ющенко.

У виборчому процесі на боці В. Януковича був задіяний адмін-персонал Закарпатської обласної державної адміністрації, районних адміністрацій, всіх управлінь та відділів ОДА та РДА. За конкретними районами та населеними пунктами були закріплені посадовці управлінь та відділів ОДА.

Фальсифікації у першому турі чинилися всюди, але найбільш брутальні робилися у Воловецькому, Тячівському, Хустському та Берегівському районах.

Друга складова відносно слабкого результату опозиційного кандидата – позиція чисельних національних меншин краю – угорців та румунів. У цілому їх є 180 тисяч чоловік, і вони у першому турі надали перевагу В. Януковичу. Це виглядає дивно, зважаючи на геополітичне орієнтування угорців та румунів на Захід та несприйняття східного вектора.

Пояснення тут може бути тільки одне: влада постійно працює з цими національними групами. Натомість опозиції не вдалося налагодити зацікавленого діалогу. В. Балоба, керівник виборчого штабу В. Ющенка, визнав помилку штабу в питанні співпраці з угорською громадою в першому турі¹.

Єдиним округом, де на Закарпатті у першому турі переміг В. Янукович, став Берегівський, де компактно проживає угорськомовне населення. Але відрив від В. Ющенка склав усього півпроцента, або півтисячі голосів.

У порівняльному аспекті слід відзначити, що слабка підтримка національними меншинами В. Ющенка в першому турі характерна не тільки для Закарпаття. Так, на Буковині нижчий за загальнообласний результат простежується в місцях проживання румуномовного населення краю в прикордонних з Румунією та Молдовою населених пунктах.

Характерною ознакою 1-го туру були значні порушення виборчого законодавства під час голосування виборців. Хоча голова обласної адміністрації І. Різак переконував, що 31 жовтня в області серйозних порушень, які могли б вплинути на хід чи результати голосування зафіксовано не було. Але про фальсифікації та порушення під час першого туру виборів заявляють як провладні, так і опозиційні сили.

Фальсифікації здійснювалися різними методами. Серед найбільш поширених порушень під час першого туру можна визначити такі:

¹ Влада активно готується до фальсифікацій у другому турі, попереджають її опоненти // Фест. – 2004. – 18 – 24 листопада.

- перешкоджання здійснення виборчого права громадян членами дільничних виборчих комісій. Наприклад, дільнична комісія №5 ТВО № 71 до 5 листопада не склала протокол про підрахунок голосів виборців і не здала документи до територіальної виборчої комісії¹;

- свідоме псування бюлетенів. Наприклад в ТВК № 70 за результатами підрахунку голосів виборів 31 жовтня 2004 року визнано недійсними значну кількість бюлетенів – 6039²;

- неузгодженість списків виборців. На всіх дільницях траплялись випадки, коли жителі Закарпатської області не знаходили своє прізвище в списках виборців, або воно було вказане з помилками. Цікаво, що навіть голова ОДА І. Різак неправильно був включений до списку виборців по дільниці № 16 ТВК № 70, щоправда, це не перешкодило йому проголосувати без рішення суду чи ТВК, як це встановлено законом у таких випадках³;

- присутність на дільницях під час голосування посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Наприклад, у с. Мужієво за процесом слідкував заступник голови Берегівської РДА О. Гладун. У с. Четово перебував на дільниці голова райради К. Ерделі⁴;

- не забезпечення умов для голосування на особливих дільницях. У Тячівському районі у Солотвинській алергологічній лікарні, де перебувало понад 100 пацієнтів, 60 із них хотіли проголосувати, але для них не було створено спеціальної дільниці;

- вкидання кількох бюлетенів у скриньку однією особою. Наприклад, у с. Нижні Ворота в першому турі виборів під фізичним і психологічним тиском члени комісії оформили 500 бюлетенів за В. Януковича, які пачкою було вкинуто головою ДВК Ю. Брецько до урни. Таким чином «здобуто» перемогу у 90 голосів⁵.

- маніпуляції з протоколами, коли підписувалися чисті бланки і везлися до державних адміністрацій для правильного заповнення;

- неправильно складені заяви для отримання дозволу на голосування вдома;

- недопущення громадських кореспондентів на виборчі дільниці;

- маніпуляції з відкріпними талонами.

Про відверту фальсифікацію волевиявлення виборців на окремих дільницях говорить порівняльний аналіз результатів виборів. Так, у

¹ Гарантій, що за порушення під час виборів не доведеться відповідати – нема // Трибуна. – 2004. – 16 листопада.

² Нікольська О. Вибори президента: остаточні підсумки територіальної комісії №70 / О. Нікольська // Трибуна. – 2004. – 6 листопада.

³ Там само.

⁴ Квіткова І. Правда обов'язково переможе і на Берегівщині / І Квіткова // Трибуна. – 2004. – 19 листопада.

⁵ Знову фальсифікація // Трибуна. – 2004. – 4 грудня.

деяких верховинських селах В. Янукович у першому турі набрав у десять разів більше голосів, ніж В. Ющенко, що неможливо в принципі. У той же час на сусідніх дільницях, де живуть такі самі люди, впевнено перемагав В. Ющенко. Такі випадки пояснюються просто: в одному селі вдалося проконтролювати ситуацію, а в іншому – ні.

Ситуація між першим та другим туром виборів змінила розташування сил в електоральному полі Закарпаття, що було зумовлено дією ряду факторів.

Головним чинником стало те, що В. Ющенко вийшов в лідери, і люди відчували реальність зміни влади, в яку до того мало хто вірив. Змінилося і висвітлення кампанії опозиційного лідера на центральних телеканалах. Присутність В. Ющенка на телебаченні значно зросла. Це все вплинуло на психологічний стан як виборця, так і самої влади, яка подекуди почала вагатися.

Другим фактором зміни результатів виборів стало те, що команда В. Ющенка чітко побачила, де були скоєні найбільші фальсифікації, і постаралася ці дільниці взяти під особливий контроль. Внаслідок цього результати у другому турі по окремих дільницях були протилежні першому.

І третім фактором стало залучення до виборчої кампанії Товариства угорської культури Закарпаття. Це найбільша громадська організація угорської меншини Закарпаття, членом якої є кожен четвертий місцевий угорець. Угорська меншина нараховує близько 150 тисяч чоловік, які компактно проживають у чотирьох районах області. У Берегівському вони становлять більшість.

Товариство угорської культури Закарпаття за своїм ідеологічним вектором близьке до правоцентристських сил і в останні роки перебуває в опозиції до обласної влади. Однак, регіональний штаб «Нашої України» не знайшов порозуміння з найбільшою організацією угорців, і вона по суті впродовж всієї виборчої кампанії першого туру не була залучена до роботи. Результат не забарився: в угорських селах впевнено переміг В. Янукович. А єдиним округом, де символічно переміг прем'єр-міністр, був саме Берегівський.

Однак висновки було зроблено. І голова Товариства угорської культури Закарпаття М. Ковач у Києві привселюдно підписав угоду з В. Ющенком про співпрацю на виборах і після них. Прикметно, що на підписання угоди з Угорщини спеціально прилетів колишній прем'єр В. Орбан, який користується великим авторитетом не тільки вдома, але й серед закарпатських угорців.

У другому турі президентських виборів у голосуванні взяло участь 620 448 закарпатців, тобто 67,51% від загальної кількості виборців, що на 0,59% більше, ніж у першому турі. За підсумками повторного голосування за кандидата в Президенти України В. Ющенка проголо-

сувало понад 342 тис. чол., або 55% виборців, що взяли участь у виборах. Показово, що тепер В. Ющенко виграв в усіх шести закарпатських округах, всюди набравши понад 50% голосів виборців (див. Табл. 3).

Таблиця 3

**Результати голосування 21 листопада 2004 р.
у Закарпатській області¹**

	70 округ	71 округ	72 округ	73 округ	74 округ	75 округ
Загальна кількість виборців	150962	142370	141613	166449	181151	145656
Взяли участь у голосуванні	112104	96707	107546	105545	105081	93489
К-сть недійсних бюлетенів	2858	3643	3853	3434	3583	3032
Ющенко В.	71940	51991	57341	54739	54458	50806
Янукович В.	39694	39147	45094	45680	45886	38156
Не підтримали жодного	2608	1926	1258	1668	1154	1495

Найпереконливіша перемога здобута в Ужгородському окрузі. Тут за В. Ющенка проголосувало 64%, а за В. Януковича – 31% (у першому турі відповідно – 54% на 29%). Знаковою була перемога В. Ющенка у Берегівському окрузі, де за нього проголосувало 54% виборців, за В. Януковича – 40% (у першому турі – 41,8% на 42,4%). Це був єдиний округ, де в першому турі переміг В. Янукович.

У цілому по області розрив між В. Ющенком і В. Януковичем зріс порівняно з першим туром майже вдвічі і сягнув 15%. Але попри це, Закарпаття все одно залишилося на останньому місці серед західних областей, які проголосували за В. Ющенка.

Спостерігачі відзначають у другому турі неймовірний тиск адмінресурсу та звичний уже для Закарпаття бандитизм. Підтвердженням другого стало побиття народних депутатів Ю. Оробця та С. Хмари, які спробували завадити фальсифікації у селі Грушово. Резонансним став також напад на виборчу дільницю у селі Минай, під час якого було серйозно побито двох офіцерів міліції². Найсерйознішою подією перед другим туром виборів, що демонструє всю силу тодішнього владного криміналітету, було побиття в готелі «Комфорт» м. Свалява студентів-агітаторів за В. Ющенка, які прибули з інших областей³.

¹ Пашенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору: Довідник / В. Пашенко. – Ужгород: «Видавництво Олександри Гаркуші», 2006. – С. 112.

² Сідун І. Бандитська битва як аргумент у закарпатській політиці / І. Сідун // Фест. – 2004. – 2 – 8 грудня.

³ У Сваляві озброєні бандити вчинили погром у готелі, де зупинилися студенти агітатори // РІО. – 2004. – 18 листопада.

Зіграла у другому турі свою роль і відкрита підтримка В. Януковича Українською православною церквою Московського патріархату, яка є найбільшою на Закарпатті. Хустський і Тячівський райони, де переміг В. Янукович, відомі сильною позицією цієї конфесії.

І, безперечно, продовжувалися фальсифікації, хоча й меншою мірою, ніж у першому турі. Штаб В. Ющенко заявив про масові фальшування у всіх чотирьох районах, де переміг В. Янукович: Воловецькому, Хустському, Тячівському та Берегівському.

Але більш гнучка дія виборчого штабу В. Ющенко і прорив інформаційної блокади принесли відповідний результат, і перемога В. Ющенко в другому турі на Закарпатті виглядала переконливіше.

«Помаранчева революція» і переголосування другого туру виборів. 22 листопада 2004 року ЦВК України на основі опрацювання 99 відсотків протоколів виборчих комісій повідомила про тривідсоткову перевагу В. Януковича. Однак це повідомлення не поставило крапку у виборчій кампанії, а стало каталізатором для нового витка подій у президентській виборчій кампанії 2004 року.

Численні порушення під час виборчої кампанії, попередні результати голосування в другому турі, оголошені ЦВК, а також активна агітаційна робота прихильників В. Ющенко зумовили те, що вже на наступний день після виборів в Ужгороді почалася акція протесту. 22 листопада на ужгородську площу Театральна вийшли відстоювати перемогу свого кандидата понад 10 тис. осіб. Протестувальники побували біля головних владних осередків – міської ради на площі Поштова і облдержадміністрації та облради на площі Народна. Більш ніж десятитисячна людська хвиля скандувала заклики на підтримку В. Ющенко, вимагаючи відміни оприлюдненого рішення ЦВК, як і відставки керівників місцевої влади. Наступний день – вівторок 23 листопада – приніс із собою нові акції протесту: масовий страйк студентів Ужгородського національного університету, до яких приєдналися студенти МАУП, УжДШЕП, гімназії. Частина професорсько-викладацького складу знайшла у собі мужність висловити підтримку студентам.

Кількісно лави протестуючих весь час збільшувалися. Нечувано піднесеною була атмосфера в обласному центрі, який наповнили його жителі з помаранчевою символікою (від підліткового до пенсійного віку).

У зверненні, прийнятому Народним Віче в Ужгороді 23 листопада, говориться: «Ми обрали новим Президентом України В. Ющенко. Ми бачили фальсифікації і чули про них від членів виборчих комісій: на користь В. Януковича 70-им округом (Ужгород і район) сфальсифіковано 20 тисяч голосів, 75-им (Берегово і район, Виноградівський район) – 35 тисяч»¹. У документі міститься вимога відкликання голови ЦВК, ство-

¹ Бездір В. Закарпаття відстоює свій вибір / В. Бездір // Старий Замок. – 2004. – 26 листопада – 2 грудня.

рення Парламентської комісії з участю юристів коаліції «Сила народу», ОБСЄ для перевірки достовірності підрахунку бюлетенів та протоколів із мокрими печатками. В наступні дні акції протесту продовжувалися.

Так, 25 листопада 2004 року столицю Закарпаття заповнили десятки тисяч демонстрантів не тільки з Ужгорода, а й з інших міст, які пройшлися її центральними вулицями з гаслами на підтримку В. Ющенка. Тисячі людей зібралися перед Ужгородською мерією, щоб висловити своє невдоволення не тільки грубими фальсифікаціями влади на виборах, але й позицією міського голови обласного центру В. Погорелова та депутатського корпусу міської ради, які довго не зважали на політичні симпатії громадян. Мітинги і маніфестації пройшли в усіх районних центрах краю.

Серед основних внутрішніх чинників, які сприяли демократичній опозиції на Закарпатті навіть у надзвичайно складних суспільно-політичних умовах кінця 2004 року, варто виділити такі:

1) психологічна готовність більшості громадян краю до змін у поєднанні з різко негативною реакцією на зловживання попередньої обласної влади;

2) єдність дій демократичної опозиції в краї; наявність потужних ресурсів у підприємницьких груп В. Балогі і С. Ратушняка, які діяли об'єднано;

3) наявність принаймні п'яти впливових незалежних газет і незалежної від влади регіональної телекомпанії; варто відзначити зростаючий рівень політичної аналітики у незалежних мас-медіа;

4) демократичні настрої в обласному центрі, особливо серед студентів і викладачів УжНУ, а також наявність серед інтелігенції Ужгорода самодостатніх і відважних лідерів;

5) розкол серед провладних сил в області (між Партією регіонів і СДПУ(о));

6) відсутність самоорганізації (поза вказівками з ОДА) серед порівняно чисельних прибічників провладного кандидата, деякі з яких були схильні до одіозно екстремістських дій, а інші – лише до вірно-підданського виконання наказів;

7) здатність молодіжних громадських активістів змінити настрої серед частини представників національних меншин краю, які спочатку піддалися на спокусливі обіцянки провладного кандидата про подвійне громадянство тощо;

8) здоровий глузд, прагматизм, несхильність до заідеологізованого сприйняття реальності, відроджене почуття власної гідності спонукали багатьох колишніх закарпатських прибічників В. Януковича змінити свої погляди вже до другого туру виборів ¹.

¹ Скоблик В. Закарпаття – 2004: етапи і віхи суспільно-політичних змін / В. Скоблик // Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти (Матеріали конференції, Львів, 12 лютого 2005 р.) / Упоряд.: Романюк А., Скочиляс Л. – Львів: ЦПД, 2005. – С. 137.

Під час масових демонстрацій після другого туру виборів вирішальну роль відіграло громадянське суспільство. Протестуючих підтримали низка громадських організацій, багато з яких виявили активність як до виборів, так і після них. Рівень напруги був високим протягом наступних двох тижнів, проте протести залишалися спокійними. Державні органи влади виявили повагу до права громадян на мирні зібрання впродовж всього періоду демонстрацій після другого туру виборів, і правоохоронні органи утрималися від застосування сили.

Такий варіант розвитку подій не влаштував вище керівництво облادміністрації та УМВС, які не хотіли залишати місця у владі. Готувався навіть силовий сценарій дій проти демократичних сил, який за своїм розмахом міг перевершити «мукачівський варіант» і знову сколихнути всю Україну. Лише завдяки героїчним діям окремих представників ужгородської міліції вдалося нейтралізувати десятки озброєних прибічників кандидата від влади, які майже тиждень тренувалися на стадіоні «Авангард» для розгону демонстрацій¹.

Переголосування другого туру виборів Президента України 26 грудня відбувалося в спокійній обстановці, без конфліктів. За результатами підрахунку голосів В. Ющенко отримав дві третини голосів закарпатців, а В. Янукович – трохи більше чверті (див. Табл. 4).

Таблиця 4

Результати повторного голосування 26 грудня 2004 року²

	70 округ	71 округ	72 округ	73 округ	74 округ	75 округ
Загальна кількість виборців	150827	140484	141895	166481	182775	145805
Взяли участь у голосуванні	106477	93147	101366	108822	106524	87557
К-сть недійсних бюлетенів	2349	2750	3065	3264	3283	2388
Ющенко Віктор	79511	61251	71100	66529	69711	59226
Янукович Віктор	21679	26773	25429	36827	31916	23984
Не підтримали жодного	2938	2373	1772	2202	1614	1959

Цей результат знову ж контрастує з результатами сусідніх прикорпартських областей, де за В. Ющенка проголосували від 80% (у Чернівецькій області) до 94% у Львівській і 96% у Івано-Франківській області.

¹ Сідун І. Бандитська бита як аргумент у закарпатській політиці / І. Сідун // Фест. – 2004. – 2 – 8 грудня.

² Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору: Довідник / В. Пащенко. – Ужгород: «Видавництво Олександри Гаркуші», 2006. – С. 112.

Співвідношення результатів голосування між районами збіглося з показниками попередніх турів голосування. Найбільшу підтримку кандидату від опозиції віддали м. Ужгород, Ужгородський, Міжгірський та Рахівський райони, де В. Ющенко здобув понад 70% голосів. Більше половини голосів виборців здобув В. Ющенко і в Березівському, Тячівському та Хустському, які в першому турі проголосували за кандидата від влади.

Регіональний вимір виборчого процесу виявився близький до тих результатів, яких досягли прибічники В. Ющенка у Полтавській, а також Кіровоградській і Житомирській областях.

Частина 7

**Парламентські
та місцеві вибори 2006 року**

Стратегія політичних партій у виборах 2006 року в Чернівецькій області

У листопаді – грудні 2005 року в Чернівецькій області активно розпочалась підготовка до майбутніх виборів. Політичні партії в цей період проводили партійні з'їзди (конференції), організували різноманітні акції агітаційно-пропагандистського характеру. У Чернівецькій області, як і в цілому по Україні, активний процес по створенню штабів політичних партій і блоків розпочався після проведення всеукраїнських з'їздів відповідних політичних сил, на яких розглядалися ці питання. На політичній арені області акторами виступали «Народний Союз «Наша Україна», СДПУ(о), Українська народна партія, Народний рух України, Партія промисловців і підприємців, Партія «Реформи і порядок», Блок Юлії Тимошенко, Партія регіонів, Соціалістична партія України, ПСПУ, ГО «Пора», Партія «Віче України», Комуністична партія України.

Кожного разу з проголошенням початку виборчої кампанії в Україну приходять час справжніх ілюзій. За словами І. Буркута, «щедрі обіцянки лунають з уст тих, хто хоче прийти до влади, отримати омріяний депутатський мандат, що на декілька років дає людині право недоторканості. Щедро лунають слова про чесність, порядність, верховенство права тощо і найрідше слова про чесність говорять люди чесні, а про порядність – порядні. Для них це і так зрозуміло»¹. До виборів 2006 року в Україні було змінено виборче законодавство. Замість змішаної виборчої системи, яку використовували на виборах у 1998 і 2002 років, запровадили пропорційну виборчу систему. У депутати йшли вже не поодинці, а цілими партіями. Кожна з них прагнула здобути підтримку виборців, щоб провести своїх людей до Верховної, обласних, і всіх місцевих рад. Вважалось, що та партія, яка набрала найбільше місць у парламенті, формуватиме новий уряд, але в Україні, на відміну від світової практики, існувало своє розуміння пропорційної системи та формування уряду, тому і через два місяці після виборів ця кампанія ще не завершилась. На обласному рівні у Чернівецькій області перемогу здобув Блок Ю. Тимошенко і, відповідно, посаду голови обласної ради зайняв представник цієї політичної сили².

Вже звичною тезою для політологів стала та, що демократична трансформація політичної системи України неможлива без розвитку представницької демократії, яка ґрунтується на існуванні одного з базових інститутів сучасного суспільства – політичних партій, як

¹ Буркут І. Ілюзіон / І. Буркут // Час. – 2005. – 8 грудня.

² Сулима С. Голова, який зумів об'єднати всіх / С. Сулима // Свобода слова. – 2006. – 1 червня.

об'єднань громадян на основі спільності політичних інтересів і переконань. З часу своєї появи в політичному житті держав, партії зазнали значних змін, але, починаючи з ХІХ століття, коли на Заході запровадили загальне виборче право, а громадян почали активно залучати до вирішення важливих політичних проблем, вони набули тієї форми і змісту, які звично пов'язуються з сучасним розумінням партій. З минулого періоду партії зберегли лише одну сутнісну ознаку – змагальність політичних утворень, які об'єднані навколо своїх лідерів.

Запроваджена в Україні пропорційна виборча система, яка була апробована на виборах до Верховної Ради у березні 2006 року, наділила сучасні українські політичні партії новими функціями, серед яких основне місце посіли: формування владних відносин у державі, визначення характеру і напрямів політичних процесів її розвитку, формування стратегії і тактики боротьби за владу тощо. Правовий статус українських партій, регулюється конституційними нормами або спеціальними законами, частина з яких була прийнята ще до запровадження пропорційної системи. Так, діяльність політичних партій регламентована Конституцією України, законами України «Про політичні партії в Україні», «Про об'єднання громадян», які були прийняті значно раніше, ніж запровадили пропорційну виборчу систему. Але, крім того, було прийнято ряд спеціальних законів для визначення участі політичних партій у виборах 2006 року – «Про вибори народних депутатів України»¹, «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»², «Про вибори Президента України»³. Вважаємо, що пропорційна виборча система значно актуалізувала функціональні характеристики політичних партій України і, повинна була б, як мінімум, спонукати до пошуку формування нових стратегічних підходів до виборів та здобуття бажаних мандатів у парламенті.

А. Романюк та Ю. Шведа, відзначаючи позитиви пропорційної системи, відносять до них наступне: забезпечення справедливого представництва, коли частка голосів, отриманих партією під час виборів, максимально повно корелюється з часткою належних цій партії депутатських мандатів у парламенті; сприяє кращій інституціалі-

¹ Закон України «Про вибори народних депутатів України». – № 3437-IV (3437-15) від 09.02.2006 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 10-11. – Ст. 98; № 3519-IV (3519-15) від 14.03.2006 // ВВР. – 2006. – № 33. – Ст. 285.

² Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Із змінами, внесеними згідно з Законами: №3253-15) від 21.12.2005 // ВВР. – 2006. – № 5-6. – Ст.75; № 3368-IV (3368-15) від 19.01.2006 // ВВР. – 2006. – № 10-11. – Ст. 97; № 3437-IV (3437-15) від 09.02.2006 // ВВР. – 2006. – № 10-11. – Ст. 98; № 3519-IV (3519-15) від 14.03.2006. // ВВР. – 2006. – № 33. – Ст. 285.

³ Закон України «Про вибори Президента України» // <http://www.sdpuo.com/faction/laws/president-election/4087bef6e8fb78/>

зації, артикуляції та представництву групових інтересів у суспільстві; забезпечення значно кращого представництва жінок у національних парламентах порівняно з системою більшості та двотуровим голосуванням; зняття потреби додаткових виборів, які варто проводити у межах мажоритарної виборчої системи у разі вибування дійсного депутата, місце якого займає наступний за списком кандидат, що здешевлює вибори ¹. Вони вказують на позитивні характеристики, які дають зарубіжні вчені, щодо пропорційної виборчої системи. Зокрема, за словами Дж. Сарторі пропорційне представництво «стало найкориснішим і необхідним засобом для прогресивної інтеграції антисистемних, зовнішньо створених партій (головним чином соціалістичних і католицьких) у ліберально-демократичну структуру ². На думку, А. Лейпхарта, пропорційна система сприяє формуванню консенсусної демократії у суспільствах, які її застосовують ³.

До негативних наслідків пропорційної виборчої системи більшість вчених відносить насамперед відомий закон М. Дюверже, за яким ця виборча система підтримує і заохочує розвиток багатопартійності в країні, а відповідно, входження до парламенту зазвичай 5 – 7 партій, що вимагає утворення коаліційних урядів, які вважаються потенційно більш нестабільними в порівнянні з однопартійними урядами більшості ⁴.

Погоджуючись з оцінкою вчених щодо пропорційної системи виборів, зупинемось детальніше на формуванні стратегії і тактики партій у боротьбі за владу – проблемі, що виникла відразу ж, як для участі у виборчих перегонках в Україні подали документи 53 політичні партії та виборчі блоки. Суб'єктами виборчого процесу було зареєстровано, як відомо, 45 партій і блоків. Участь у виборах брали 51 партія, об'єднані у 17 блоків, 28 партій ішли на вибори самостійно ⁵.

Голосування в Чернівецькій області відбулося в основному без порушень виборчого законодавства. Висловлені спостерігачами зауваження стосувалися порушень, пов'язаних з відсутністю осіб у виборчих списках, але це не носило масового характеру, як це було під час попередніх виборчих кампаній. Єдиною проблемою для виборців

¹ Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів: ЦПД – «Астролябія», 2005. – С. 152.

² Давидович Я. Виступ на засіданні Центральної виборчої комісії при встановленні результатів виборів народних депутатів України 10 квітня 2006 року / Я. Давидович // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 5-16.

³ Lijphart A. Democracies: patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries. – New Haven; London: Yale Univ. Press, 1984. – P. 23-30.

⁴ Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів: ЦПД – «Астролябія», 2005. – С. 153.

⁵ Давидович Я. Виступ на засіданні Центральної виборчої комісії при встановленні результатів виборів народних депутатів України 10 квітня 2006 року / Я. Давидович // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 5.

були великі черги на виборчих дільницях, спричинені необхідністю отримати по 5 бюлетенів та знайти в них потрібний номер партії чи блоку, тому досить велика кількість виборців, побачивши такі черги не виявила бажання чекати і не скористалась своїм виборчим правом.

Одразу ж після закриття виборчих дільниць штаби лідерів виборчих перегонів (БЮТ, СПУ, НСНУ, Партія регіонів) розпочали проведення паралельного підрахунку голосів, шляхом обробки даних протоколів з виборчих дільниць міста та області. Варто відзначити, що результати паралельного підрахунку голосів майже на 100% виявились ідентичними, що може свідчити про відсутність фальсифікації результатів виборів в області.

Перемогу на виборах до Верховної Ради здобули 3 партії та 2 блоки (Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна», Соціалістична партія України, Комуністична партія України), тобто лише вони змогли подолати 3 % виборчий бар'єр¹. За результатами голосування по Чернівецькій області цю межу подолали лише 4 суб'єкти політичного процесу (Блок Юлії Тимошенко – 30,34%, Блок «Наша Україна» – 27,04% Партія регіонів – 12,72%, та Соціалістична партія України – 4,48%, «Пора-ПРП» – 2,63%, Народний блок Литвина – 2,55%, КПУ – 1,70%, «Партія екологічного порятунку «Еко+25%» – 1,58%, «Віче» – 1,31%, Український народний блок Костенка та Площа – 1,28%, Блок Наталії Вітренко – «Народна опозиція» – 1,11%, Опозиційний блок «Не Так» – 0,96%). Зазвичай при такій кількості партій та блоків, щоб здобути перемогу, необхідно було провести серйозну підготовку і мобілізувати всі зусилля на вироблення нової виборчої стратегії. Пригадаємо, що політична стратегія і тактика, яка невід'ємна від стратегії, – основна лінія політичної діяльності та методів її здійснення, що визначається в програмах та інших документах партій, державних і суспільних утворень та рухів².

Для політичної стратегії характерне чітке визначення головного напрямку боротьби, засобів і шляхів, які ведуть до поставлених цілей; продумана концепція співвідношення у просторі і часі сил і засобів, які мають організовані суб'єкти політики; визначення основних етапів досягнення головних цілей, усвідомлення специфіки кожного етапу, його переваг і недоліків. До основних типів стратегій виборчих кампаній, звичних для електоральної практики, зокрема на пострадянському просторі, В.А. Полторак і О.В. Петров відносять наступні: лідерську, програмну, апаратну, проблемну, соціально-економічну, рекламну, адресну чи диференційовану стратегії³.

¹ Давидович Я. Виступ на засіданні Центральної виборчої комісії при встановленні результатів виборів народних депутатів України 10 квітня 2006 року / Я. Давидович // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 5.

² Сулима С. Голова, який зумів об'єднати всіх // Свобода слова. – 2006. – 1 червня.

³ Полторак В.А., Петров О.В. Избирательные кампании: научный подход к организации / В. Полторак, О. Петров. – К.: Знання України, 2004. – С. 75 – 79.

Таблиця 1

Пріоритети виборчих програм політичних партій та блоків

	Партія регіонів України	Блок «Наша Україна»	Блок Юлії Тимошенко	Соціалістична партія України	Кому- ністична партія України
Проблема енергозабезпечення	–	–	а	а	–
Структурна перебудова економіки	–	–	–	–	–
Реформування житлово-комунального господарства	–	–	–	–	а
Збереження і розвиток наукового потенціалу	а	–	а	–	а
Підвищення соціальних стандартів життя	а	п	п	в	п
Покращення здоров'я нації та протидія епідеміологічній ситуації	–	–	п	–	п
Демократизація суспільства	в	–	–	–	–
Розвиток інноваційної економіки	в	–	п	–	–
Підвищення рівня освіти	–	–	в	–	–
Розвиток малого та середнього бізнесу	в	п	п	–	–
Боротьба проти корупції	–	в	в	а	а
Залучення іноземних інвестицій	–	п	–	–	–
Реформування судової гілки влади	а	п	п	а	–

Примітки: П – проблема займає одне з пріоритетних місць у виборчій програмі (понад 250 друкованих знаків); В – проблему висвітлено (від 100 до 250 друкованих знаків); А – проблему артикульовано (менше 100 друкованих знаків).

Джерело: Матеріал підготовлено в рамках проекту Українського незалежного центру політичних досліджень «Суспільство та формування політики: пріоритети розвитку та політична відповідальність» за підтримки Мережі громадянської дії в Україні Інституту сталих спільнот (ISC/UCAN) (www.ucan-isc.org.ua).

Кожна із стратегій виборчих кампаній використовувалась на виборах 2006 року з більшим чи меншим успіхом. Так, *програмна* стратегія передбачала, що кожний виборець ознайомиться з програмними документами всіх партій і віддасть на цій підставі свій голос за ту, яка найбільше відповідає його уподобанням. Практично ж виборці не завдають собі клопотів з читанням цих програм, хіба що знають месидж певної партії та кілька гасел, що коротко відображають змістову суть програми партії. *Проблемна* стратегія теж не мала великого успіху на останніх парламентських виборах в Україні. Суть її полягає в акцентуванні кількох найважливіших для виборців проблем, які кандидат чи партія обіцяють виконати.

Аналіз програм провідних партій свідчить, що здебільшого вони висували майже однакові проблеми, так само і підходи до їх вирішення також дуже подібні, оскільки в сучасних умовах важко запропонувати нові, ефективні способи розв'язання нагальних проблем (*див. Табл. 1*). Підтвердженням нашої думки може слугувати також приклад з Партією зелених, що ще в кінці 1990-х років користувалась певною підтримкою виборців і хоч стан довкілля в Україні не покращився та продовжує турбувати всіх громадян, проте рейтинг цієї партії знизився вже на виборах 2002 року і така ж тенденція залишилась на виборах 2006 року, оскільки партія не змогла запропонувати ніяких нових підходів до покращення екологічної ситуації в державі.

Наступну – *соціально-економічну* стратегію організації виборчої кампанії, що спрямовується винятково на економічні інтереси різних груп виборців, як свідчать дані з таблиці 1, не задіяла жодна з тих партій, які пройшли до Верховної Ради у 2006 році. Тож, одна з ключових моделей поведінки виборців (раціональний вибір) – модель економічного голосування швидше всього не використовувалась. Безумовно, її використовували партії, які за означенням розраховували на певні групи виборців: Партія промисловців і підприємців України, Партія «Трудова Україна», Селянська партія України, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», але ми ведемо мову про ті партії, які виграли вибори.

Водночас така стратегія як *реklamна*, сповна використовувалась кожною партією в більшій чи меншій мірі, в залежності від фінансових та інших (наприклад, адміністративних) можливостей партії (блоку). Так, виконком Чернівецької міської ради затвердив перелік місць, що відводяться для встановлення агітаційних наметів з проведення передвиборної агітації на майбутніх виборах народних депутатів України, депутатів місцевих рад та Чернівецького міського голови. Для розміщення агітаційних наметів у Чернівцях було відведено всього 34 місця на чотирьох центральних площах, перехрестях основних автомагістралей, зупинках громадського транспорту, біля ринків, торгових центрів, вокзалів та лікарень. Політичним партіям та блокам, які бажали роз-

містити агітаційні намети, було рекомендовано подати звернення до міської ради про кількість наметів, а також укласти угоди з власниками або користувачами земельних ділянок на щомісячну плату за тимчасове користування та утримання місць, на яких планується розміщення агітаційних наметів. Якщо проаналізувати хід рекламних кампаній всіх партій та блоків, репрезентованих на теренах Чернівецької області, то безперечним лідером тут був БЮТ. Саме він розмістив найбільше агітаційних наметів – 14; розповсюдив понад 25000 календарів з зображенням лідера блоку; понад 100000 газет «Вечірні Вісті», «Свобода», «Самостійна Україна»; листівки та наліпки з символікою блоку.

Агітаційна та пропагандистська робота проводилась у більшості населених пунктів області. Було забезпечено присутність інформації про БЮТ на інформаційних стендах та створено *ефект присутності* по всій області¹. Активісти блоку проводили багато зустрічей, на яких виборці проявляли певний інтерес до представників БЮТ та мали змогу задавати будь-які питання. Подібних за змістом і формою зустрічей не проводили представники жодної з інших політичних сил. На Буковині постійно діяли громадські приймальні БЮТ, які рекламували свою мету – втілення програми «Справедлива пенсія». Керівник обласної приймальної В. Топало заявив, що «будь-яка особа перед пенсійного чи пенсійного віку має право звернутися до відділу пенсійного фонду і отримати копії документів, з цими документами люди звертаються до приймалень БЮТ, де наші юристи, ретельно вивчивши їх, роблять розрахунок реального розміру пенсійних виплат, на які має право громадянин». На загал такі консультації були надані понад 5 тис. громадян і в багатьох випадках юристи громадських приймалень БЮТ доводили, що реальний розмір їх пенсій може бути вищим від нарахованого державою. Така широкомасштабна рекламна кампанія обласного штабу БЮТ дала досить відчутні результати.

Подібні приклади впровадження *реklamної* стратегії можна навести й стосовно інших партій. Однак висновок один: щоб зібрати голоси потенційних виборців, партія чи блок повинні не лише постійно себе рекламувати, зробити її званою і пізнаваною серед інших партій, але й намагатись проводити рекламну кампанію на нових засадах, відмінних від діяльності в цьому контексті інших партій, зацікавити виборців та довести, що саме дана політична сила здатна внести новий імпульс у політичне життя країни.

За мажоритарної чи змішаної виборчої системи партії майже не замислювались над проблемою виборчих стратегій, адже, по-перше, партія чи блок могли подолати виборчий бар'єр і ввійти до Верховної Ради набравши необхідну кількість депутатів за рахунок *мажоритарників*

¹ Виборчий процес-2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / Укл. Романюк А.С., Скочилиас Л.С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім.І.Франка, 2006. – С. 87.

(наприклад – блок «За єдину Україну»); по-друге, партії вже звикли до використання лише звичної – однієї з багатьох виборчих стратегій – *лідерської* (наприклад – блок В. Ющенка «Наша Україна»). Очевидно цей стереотип спрацював у багатьох партій і на виборах 2006 року, оскільки з початком кампанії розпочалось гарячкове створення так званих *іменних* блоків. Серед тих, що набрали певні відсотки голосів в області на останніх виборах, вкажемо наступні: БЮТ – 30,34%, Блок «Наша Україна» (що зазвичай у виборців асоціювався з Віктором Ющенком) – 27,04%, Блок Наталії Вітренко – 1,11%, Народний блок Литвина – 2,57%, Український блок Костенка і Плюща – 1,28%¹. До тих, що не подолали виборчий поріг варто віднести Блок Юрія Кармазіна, Блок В'ячеслава Чорновола, Виборчий Блок Євгена Марчука – «Єдність», Блок Лазаренка тощо. Така ситуація свідчить, що багато політичних сил цілеспрямовано пішли на об'єднання з малочисельними чи маловідомими силами для того, щоб сформувати виборчі блоки, оскільки добре усвідомлювали, що політика в Україні – досить персоніфікована.

Використання лідерської стратегії дає змогу виборцям створити певне уявлення про кандидата, його політичні, ділові, особистісні якості, якими володіє чи ні конкретний політик – лідер певної політичної сили. Серед переваг даної стратегії насамперед слід вказати те, що вона дає можливість донести майже до кожного виборця імідж конкретного кандидата, спонукає до порівняння лідерів різних партій, за розрекламованими позитивними / негативними якостями. Швидко змінюючи імідж лідера, можна щораз до нього додавати нові ідеї, гасла тощо, знову і знову привертаючи у такий спосіб увагу до всієї політичної сили. Однак, варто зауважити, що ця стратегія, як зрештою і кожна, має свої особливості. Лідер, який очолює політичну силу, що використовує дану стратегію, повинен володіти певною *харизмою*, що позитивно сприймається виборцями. В протилежному випадку успіху не буде. Скажімо, Н. Вітренко також має певну харизму, але більшість електорату сприймає її негативно і ніяка стратегія не допомагає їй подолати бажаний 3% бар'єр та повернути депутатський мандат. Тож, від іміджу лідера при використанні даної стратегії значною мірою залежить виборчий успіх політичної сили.

Дієвість лідерської стратегії в сучасній Україні підтверджує ще й такий приклад. Створена О. Зінченком Партія патріотичних сил України набрала на Буковині та й в загальнодержавному масштабі менше 1% голосів. Водночас під час соціологічних досліджень, які тричі проводились групою соціологів Буковинського політологічного центру з початку виборчої кампанії, за лідера ППСУ мали наміри голосувати 37,50% респондентів, що підтримували партію Віче, 10,26% респондентів, що ідентифікували себе з Партією регі-

¹ Сулима С. Голова, який зумів об'єднати всіх / С. Сулима // Свобода слова. – 2006. – 1 червня.

онів України, 6,06% – з Народним блоком Литвина, 50,00% тих, хто збирався голосувати за Партію національно-економічного розвитку України. Тобто, створена напередодні виборчої кампанії, партія була мало відомою серед населення і респонденти не ідентифікували О. Зінченка із політичною партією, в якій він був лідером загальнонаціонального рівня. Цілком ймовірно, що коли б О. Зінченко не знехтував найпоширенішою в Україні *лідерською* стратегією або стратегією ідеального кандидата, як її ще називають, під час індивідуальних виборів, і додав до назви партії своє ім'я, результат міг би бути значно оптимістичнішим, принаймні, на Буковині.

Зрозуміло, що відразу ж після виборів, тобто з перших днів квітня, вся увага виборців Чернівецької області та місцевих ЗМІ була спрямована на результати голосування до місцевих рад та вибори Чернівецького міського голови. Досить несподівано переконливу перемогу на виборах до Чернівецької обласної та міської рад здобули представники регіонального блоку БЮТ. Цей блок політичних сил отримав найбільшу кількість голосів виборців і сформував фракції в Чернівецькій обласній та міській радах, а також у Сокирянській, Хотинській, Путильській та Глибоцькій районних радах¹.

Згідно з офіційними результатами голосування по виборах депутатів до Чернівецької обласної ради подолали 3% бар'єр лише шість політичних сил, а саме: БЮТ, НСНУ, Партія регіонів, СПУ, Народний блок Литвина та ГП «Пора». У відповідності до набраної кількості голосів, депутатські мандати розподілись наступним чином: БЮТ – 38, НСНУ – 32, Партія регіонів – 14, СПУ – 7, Народний блок Литвина – 7, ГП «Пора» – 6.

До складу Чернівецької міської ради також потрапило шість партій (блоків) – БЮТ, НСНУ, Партія регіонів, СПУ, Опозиційний блок «Не Так!» та партія «Віче». Відповідно до даних, опублікованих міською територіальною виборчою комісією, Чернівецька міська організація БЮТ отримала 24 мандати у складі Чернівецької міської ради V скликання, НСНУ – 14, Партія регіонів – 11, Опозиційний блок «Не Так!» – 5, СПУ та партія «Віче» по 3 мандати. Слід зауважити, що переможні результати БЮТ, НСНУ, «Не Так!», Партії регіонів та СПУ на виборах до Чернівецької міської ради прогнозували багато соціологічних служб, але такого результату партії «Віче» ніхто не передбачав. Тож, подолання 3% бар'єру та входження її до Чернівецької міської ради здивувало не лише представників політичних партій і ЗМІ, а й буковинську спільноту. Адже впродовж виборчої кампанії регіональне представництво партії «Віче» не проводило будь-яких активних дій, спрямованих на підтримку виборцями міста їх політичної сили. Зрештою, до міської ради ввійшли 100% кандидатів зі списку

¹ На Буковині представництво «Батьківщини» у райрадах скоротилося вдвічі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/11/12/256111>

партії «Віче», тобто всі зареєстровані 3 кандидати. Очевидно, одним з можливих пояснень цього результату може бути надзвичайна активність, своєрідний ефект телевізійної присутності лідера партії І. Богословської, за декілька днів до виборів, яка з'являлась практично у всіх можливих програмах, на всіх телевізійних каналах.

Ситуація з результатами виборів до районних рад виглядає дещо по-іншому, ніж в обласному центрі. У 8 районах області найбільшу кількість мандатів здобули кандидати від НСНУ. По районах результати розподілились наступним чином: у Кіцманському – 41 мандат, Заставнівському – 28, Глибоцькому – 27, Кельменецькому – 25, Вижицькому – 22. У трьох районах – Сокирянському, Путильському і Хотинському, найбільше депутатів у районних радах набрав БЮТ, як і в трьох районах м. Чернівці. У Герцаївському районі перше місце зайняв НСНУ, представники якого отримали 11 мандатів, а друге місце зайняла Партія Регіонів, отримавши 10 мандатів¹.

Симптоматично, що в порівнянні з загальнодержавними результатами та з радами попередніх скликань, у Чернівецькій обласній та міській радах зросла частка жінок-депутатів. Так, до Чернівецької міської ради обрали 9 жінок (з 60 мандатів), що склало 15 % від загальної кількості депутатів. Найбільша кількість жінок-депутатів була у складі політичних сил БЮТ та НСНУ – по 3, у «Не Так!» – 2, «Віче» – 1. До Чернівецької обласної ради обрали 13 жінок, що становило 12,5% від загальної кількості депутатів (104 депутати). Як і в Чернівецькій міській раді, в обласній раді також найбільшу кількість жінок-депутатів мали представники БЮТ – 8, у НСНУ та Народного блоку Литвина – по 2, у Партії регіонів – 1².

У першій половині квітня, згідно із законодавством України, були проведені перші сесії Чернівецької міської та районних у місті (Шевченківська, Першотравнева та Садгірська) рад, на яких депутати отримали посвідчення, та обрали керівний склад рад. Головами районних у місті рад були обрані представники БЮТ. Секретарем Чернівецької міської ради обрали керівника Чернівецького міського штабу БЮТ Т. Єремичука, який вже посідав цю посаду у раді попереднього скликання.

Цікава ситуація виникла навколо результатів голосування до Чернівецької обласної ради, яка до кінця квітня так і не змогла розпочати свою роботу. На початку квітня, після оголошення результатів голосування, керівник обласного штабу БЮТ П. Гасюк на своїй першій після виборів прес-конференції заявив, що між представниками БЮТ та НСНУ вже досягнуто угоди про створення коаліції у Чернівецькій обласній раді, за якою головою обласної ради повинен стати представ-

¹ Виборчий процес-2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / Укл. Романюк А.С., Скоцилас Л.С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – С. 88.

² Там само.

ник БЮТ, а головою Чернівецької ОДА – представник НСНУ. Проте розмови про утворення коаліції в облраді дещо відійшли на задній план, після появи спершу чуток, а потім і настійливих вимог деяких політичних сил перерахувати голоси по виборах до Чернівецької обласної ради. Представники партій «Еко+25%», ППСУ та опозиційного блоку «Не Так!» заявляли, що склад новообраної облради може змінитись на 8 чоловік, у порівнянні з оголошеними раніше результатами.

За повідомленнями сайту «buknews», підставою для перерахунку голосів стали сумніви представників обласних організацій кількох політичних партій щодо того, «в якій саме посадці переписувалися протоколи деяких дільничних комісій». Щоб розвіяти всі сумніви, щодо вірності результатів виборів, кандидати у депутати Чернівецької обласної ради від обласних організацій СПУ (отримали на виборах 4,17%), «Партії екологічного порятунку «Еко+25» (2,64%), «Опозиційного блоку «Не Так!» (1,84%) та ППСУ О. Зінченка (2,62%) звернулися до обласної територіальної виборчої комісії з вимогою про перерахунок голосів виборців на всіх 548 дільницях області.

Окрім посилань на статті 72 п. 9, 12 та 75 п. 4, 5 Закону України «Про вибори депутатів», заступник голови обласної організації ППСУ О. Зінченка Василь Юрійчук обґрунтував вимогу про необхідність перерахунку голосів, мотивуючи це «виявленими розбіжностями підрахунку голосів на 205 виборчих дільницях у всіх районах області». За словами скаржників, «під час детального спільного вивчення протоколів дільничних виборчих комісій, наданих спостерігачами від чотирьох перелічених партій, було виявлено розбіжності в 5 тисяч 912 голосів». Так, на деяких дільницях зафіксовано нестаток понад сотні і більше голосів, а на деяких, навпаки, їх надлишок. Представники «Партії екологічного порятунку «Еко+25» та ППСУ О. Зінченка вважали виявлену похибку суттєвою, оскільки їх партії не дотягнули до омріяного трьохвідсоткового бар'єра лише кілька сотих. Відповідаючи на запитання членів обласної територіальної виборчої комісії, чому вони так пізно – вже після оприлюднення у ЗМІ офіційних результатів голосування – звернулися з своїм клопотанням, автори заяви відповіли, що самі довго не могли повірити у масштабність виявлених розбіжностей.

На засіданні 14 квітня, обласна територіальна виборча комісія прийняла до розгляду заяву скаржників та копії 19 з 205 протоколів ДВК, в яких дійсно було виявлено зазначені розбіжності. 16 квітня члени комісії вивчали надані їм документи, співставляючи їх з оригіналами протоколів, що зберігаються в обласній територіальній виборчій комісії. Проте, як повідомив кореспонденту сайту «buknews» член обласної територіальної виборчої комісії Ю. Чорней, на його особисту думку, швидше за все комісія відмовить скаржникам у задоволенні їх вимог за формальними юридичними ознаками. Натомість скаржники заявили,

що в разі відмови, оскаржать рішення комісії у суді. Саме так і сталося. Територіальна виборча комісія відмовилась перерахувати голоси, а представники ППСУ подали скаргу до Шевченківського районного суду м. Чернівці. Перше засідання новообраної облради запланували на 26 квітня, тому суд до цього часу мав прийняти рішення. 25 квітня суд відмовив у задоволенні скарги, проте представники ППСУ подали апеляційну заяву, тому з інавгурацією депутатів Чернівецької обласної ради довелось зачекати до винесення остаточного рішення.

Як повідомив керівник регіонального виборчого штабу НСНУ, перший віце-губернатор Буковини Б. Баглей, його політична сила, яка отримала другий результат, не заперечувала б проти теоретичного перерахунку. «Переконали, що під час підрахунку частину голосів виборців поцупили і в нашої партії, як це виявилось на виборчій ділянці у с. Мамаївці. Тому наслідком такого перерахунку може бути лише покращення нашого власного результату», – сказав Борис Баглей.

Окрім власної легітимності, Чернівецька обласна рада V скликання породила ще одну проблему. В результаті проведення виборів за партійними списками, у ряді районів області виникла представницька диспропорція. Так, у новій облраді не було депутата, який би проживав на території гірського Путильського району і представляв його інтереси. Найвіддаленіший Сокирянський район у облраді представляв лише один його мешканець, Вижницький та Кельменецький – по 2, Кіцманський – 4. Натомість 62 з 104 депутатів облради проживали у Чернівцях¹.

За результатами виборів Чернівецького міського голови, то тут переконливу перемогу здобув М. Федорук, який отримав понад 40% голосів виборців. Головний редактор газети «Доба» В. Стефанець зазначав, що четвертий термін М. Федорука на посаді міського голови – абсолютний виборчий рекорд у незалежній Україні. Щодо інших кандидатів на посаду мера, то місця вони поділили наступним чином: М. Сенічак зайняв друге місце, набравши лише 16 % голосів виборців, по 10% набрали В. Чинуш та кандидат від опозиційного блоку «Не Так!» В. Забродський.

Оцінюючи результати виборів мера Чернівців, наголосимо, що непопулярність «єдинопомаранчевого» кандидата (В. Чинуша) та внутрішні партійні суперечки (член НСНУ, заступник голови Чернівецької ОДА і також кандидат на посаду Чернівецького міського голови М. Сенічак відверто заявляв, що «таке місто, як Чернівці, не може мати такого мера, як Чинуш») могли відштовхнути від НСНУ потенційного виборця. Це припущення має певні підстави, адже саме в Чернівцях, як видно з результатів офіційного та паралельного підрахунку голосів, «Наша Україна» набрала найменше голосів і по

¹ Виборчий процес-2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / Укл. Романюк А.С., Скочилас Л.С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім.І.Франка, 2006. – С. 89.

області, і до парламенту (БЮТ – 34,90%, НСНУ – 18,68%, ПР – 15,63%), і до ради обласної (БЮТ – 25,04%, НСНУ – 14,75%, ПР – 10,77%), і до ради міської (БЮТ – 24,01%, НСНУ – 13,49%, ПР – 11%)¹.

На цьому тлі навіть набрані М. Сенічаком 16% голосів не можуть компенсувати втрати НСНУ у обласному центрі. Б. Баглей заявив, що партія провалила кампанію у Чернівцях і звинуватив у цьому саме міську парторганізацію (тут і далі цитати за диктофонним записом): «Якби не місто, то наша партія мала б перше місце, а не друге місце в області». Він також наголосив, що «рішенням Президії політичної партії Валерію Миколайовичу Чинушу було поставлено завдання виконати. Він його не виконав. Згідно зі статутом він має бути виключений з партії». Щоправда, як пізніше заявив сам В. Чинуш розмови про його виключення з партії – лише чутки, а він і надалі очолюватиме міську парторганізацію та фракцію у міській раді (керівником якої він був обраний). Зрештою, так і було.

Загалом, аналізуючи виборчу кампанію в області, слід вказати, що вона пройшла порівняно спокійно та «чисто». Серед основних характеристик виборчої кампанії, що відбулась у Чернівецькій області, до Верховної Ради та місцевих рад, на нашу думку, можна виокремити наступні:

1) провал у Чернівецькій області, яка все ще вважалась другою після Закарпаття вотчиною СДПУ(о), Опозиційного блоку «Не Так!». «Нетаківці» зі скромними 4% потрапили до міської ради лише завдяки особистості лідера обласного блоку В. Забродського. Не допомогли їм ані потужна медіа-кампанія (антиреклама, контрпропаганда), ані запальні критичні пасажі їх лідера. Це пов'язано з тим, що політична реклама, що була спрямована переважно «проти», а не «за», спонукала протестний електорат голосувати швидше за «регіоналів», аніж за «нетаківців». Тож, можна констатувати, що використання медіа в антирекламних цілях в умовах роздробленості опозиційних політичних сил виявилось на Буковині малоефективним;

2) відносна недовіра і неефективність політичної реклами (зовнішньої та в мас-медіа). Особливо це стосується Народного блоку В. Литвина, центральний та обласний штаби якого вклали значні фінансові, людські ресурси на промоцію блоку в чернівецьких ЗМІ, а інформаційна кампанія велась з урахуванням регіональної специфіки тощо. Не виправдались сподівання Народної опозиції Н. Вітренко, штаб якої також зосередив свою діяльність на медіа-складовій виборчої кампанії, однак без врахування особливостей буковинського краю. І хоча на попередніх виборах (2002 та 2004 рр.) Н.Вітренко мала певну підтримку в деяких районах області, на виборах-2006 рівень довіри до цієї політичної сили був значно нижчим.

¹ Виборчий процес-2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / Укл. Романюк А.С., Скочилиас Л.С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім.І.Франка, 2006. – С. 89.

Це також стосується й переможців виборчих перегонів: не досить активна регіональна інформаційна кампанія БЮТ (матеріали у ЗМІ переважно загальноукраїнського характеру); потужна медіа-кампанія НСНУ (великий відсоток інформаційної присутності завдяки безпосередній дотичності до ньюзмейкерства в області тощо); практична відсутність регіональних рекламних матеріалів Партії регіонів та СПУ. Результати засвідчили зв'язаність вибору: буковинці голосували за одну й ту саму партію до рад всіх рівнів і, відповідно, до свого вибору до Верховної Ради (так, до Верховної Ради: БЮТ – понад 30%, НСНУ – 27%, Партія регіонів – 12%, СПУ – 4%; схожий розклад сил й до облради, хіба лишень блок Литвина зачепився за 3% бар'єр);

3) буковинці врешті-решт попрощались з комуністами як політичною силою та партією;

4) структуризація буковинського політичного простору, його поступова гомогенізація. Результати попередніх парламентських та президентських виборів демонстрували розбіжність і різноманіття політичних симпатій виборців (певні райони мали чітко виражені ліві, лівоцентристські уподобання, інші – праві, націонал-патріотичні), а в 2006 році політико-поведінкова карта Буковини стала менш різноманітною: вибір жителів переважної більшості районів області до всіх рівнів рад не дисонував з їх загальнонаціональними перевагами: БЮТ, НСНУ, ПРУ, СПУ;

5) більше 20% виборців (подекуди й 30%) віддали свої голоси за інші партії, які не потрапили до жодної з рад. Тобто, вибір п'ятої частини електорату області «розчинився в повітрі». Саме цей недолік пропорційної системи виборів до місцевих рад повинен бути врахований законодавством.

Підсумовуючи, зазначимо, що виборча кампанія 2006 року, яка вперше в Україні проводилась за пропорційною системою, не мала значного впливу на трансформацію партійної системи, структурування українського суспільства в період демократизації. Очевидно, що такі очікування були б марними, адже це перша спроба на шляху до консолідації демократії. Проте, як і кожна спроба, вона також спонукає до певних роздумів над отриманим досвідом.

На нашу думку, партії – і ті, що пройшли до парламенту і ті, що залишилися за його межами, повинні заздалегідь, задумуватись над тим, що вони зможуть запропонувати виборцям на наступних виборах, тобто через свою позитивну діяльність розпочинати підготовку до майбутніх виборів. Бажано завчасно визначатись з певною стратегією, брати на озброєння декілька стратегій, розробляти тактичні заходи, які сприятимуть кращій презентації партії перед потенційними виборцями. І насамкінець необхідно, щоб кожна політична сила чітко орієнтувалась у політичних процесах, які відбуваються в Україні, світі під час проведення виборчих кампаній та в їх руслі вибудовувала свою стратегію і тактику боротьби.

Аналіз парламентських та місцевих виборів у Закарпатській області

Загальна характеристика парламентських виборів 2006 року в Україні. Вибори 2006 року до Верховної Ради України та до місцевих органів влади відбувалися в умовах протистояння, яке не завершилося президентською кампанією 2004 року, коли перемогу отримав після судового оскарження результатів другого туру та призначення повторного голосування, кандидат від опозиції – В. Ющенко. Враховуючи те, що в лавах «помаранчевої коаліції» почалися серйозні протиріччя (відставка Ю. Тимошенка з поста прем'єр-міністра, П. Порошенка – з поста Голови Ради національної безпеки і оборони, взаємні звинувачення в зловживанні службовим становищем і т.д.), політичні сили, які об'єднувалися навколо лідерів колишнього оточення Президента Л. Кучми, готувалися до реваншу. Розколів у рядах партії, яка їх репрезентувала не було. Навпаки, ті з політичних лідерів, хто хотів іти на вибори з Партією регіонів, повинні були влитися до неї зі своїми партійними структурами, отримавши за це місця в партійних списках.

На президентських виборах 26 грудня 2004 року В. Янукович отримав 44,19 відсотків голосів виборців. Приблизно на таку кількість голосів ця партія розраховувала і на парламентських виборах 2006 року. Останні опитування населення України напередодні виборів показували, що найвищий рейтинг мають Партія регіонів (30 – 34%), Блок «Наша Україна» (20 – 24%), «Блок Юлії Тимошенко» (15 – 19%). Шанс отримати депутатські мандати за результатами опитування мали також – Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Володимира Литвина».

Такою була розстановка партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2006 року.

Виборча кампанія 2006 року суттєво відрізнялася від попередніх з наступних причин. По-перше, вона проходила за новим виборчим законом, який встановив пропорційну систему закритих списків із 3-відсотковим виборчим порогом. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 року: політичні сили в основному сприймалися під кутом зору результатів їх участі у президентській кампанії. По-третє, політичні сили використовували апробовані теми дискусій і політтехнології. По-четверте, на відміну від попередніх кампаній, влада мала в суспільстві більшу підтримку, ніж опозиція. По-п'яте,

набуття чинності змін до Конституції відразу після парламентських виборів робило ставки на них значно вищими, практично такими ж, як на виборах Президента, адже зростав вплив посади Прем'єр-міністра, кандидатуру якого Президенту має пропонувати парламентська більшість.

Згідно з даними Міністерства юстиції України у виборах мали право брати участь 126 політичних партій (тобто вони були зареєстровані не пізніше ніж за рік до виборів). У виборчий бюлетень для голосування Центральною виборчою комісією було внесено 45 суб'єктів виборчого процесу. Досить багато партій утворили партійні блоки (17 виборчих блоків), щоб таким чином збільшити кількість своїх прихильників і можливість подолати необхідний бар'єр.

Загалом у виборах взяли участь найбільше партій за всю історію виборів в Україні – 94.

І хоча результати виборів були дещо несподіваними, національний екзит-пол зафіксував такі прогнозовані результати загальнонаціональних виборів: Партія регіонів – 31% голосів виборців, Блок Юлії Тимошенко – 23,9%, Блок «Наша Україна» – 15,5%, Соціалістична партія України – 5,4%, Комуністична партія України – 3,3%. Величина похибки не дозволила організаторам сказати точно чи зможуть подолати тривідсотковий поріг такі партії і виборчі блоки, як «Народний Блок Литвина», Блок Н. Вітренко «Народна опозиція», Партія «Віче», Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Опозиційний Блок «Не Так!», Український Народний Блок Костенка – Площа.

За результатами виборів із 45 партій і виборчих блоків до Верховної Ради України змогли потрапити тільки п'ять: Партія регіонів – 32,14% голосів виборців (186 місць в парламенті), «Блок Юлії Тимошенко» – 22,29% (129 місць), Блок «Наша Україна» – 13,95% (81 місце), Соціалістична партія України (СПУ) – 5,69% (33 місця), Комуністична партія України – 3,66% (21 місце). Таким чином, «помаранчева коаліція», «коаліція Майдану» (Блок «Наша Україна», Блок Юлії Тимошенко, СПУ) знову отримала шанс взяти владу при умові підписання коаліційної угоди. Ці сили у Верховній Раді України в цілому могли розраховувати на майже 250 мандатів.

Але в той же час вибори показали, що Україна отримала владу, яка в 2004 році програла президентські вибори і на парламентських виборах 2006 році була представлена Віктором Януковичем. Реванш міг відбутися при умові, що до Верховної Ради потраплять Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Литвина», Партія «Віче». Саме ці політичні сили подали позов до Вищого Адміністративного Суду України про фальсифікацію результатів голосування та про перерахунок голосів виборців у загальнонаціональному виборчому окрузі. Суд визнав дії Централь-

ної виборчої комісії правильними і результатів виборів не відмінив¹.

Проаналізувавши результати виборів до Верховної Ради можна зробити наступні висновки:

1. Поляризація суспільства. Україна залишилася розділеною не тільки географічно, а й електорально: на Півдні і Сході виборці проголосували за Партію регіонів, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Комуністичну партію України, в Центрі і на Заході за Блок Юлії Тимошенко, а в трьох Західних областях України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська) перемогу отримав пропрезидентський блок «Наша Україна».

Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України. Для Сходу – це союз із Росією, російська мова як державна і т.д., для Заходу – це орієнтація на Євросоюз та європейські цінності. На місцевих виборах було збережено ту ж тенденцію. Наприклад, на виборах депутатів обласних рад виборці Півночі, Центру і Заходу 35 – 44 місць у радах довірили БЮТ (у Київській обл. – 66); на Заході – від 17 до 62 отримала ПП НСНУ, а на Сході і Півдні – 39 – 62 ПР (у Донецькій облраді – 120 місць, Луганській – 100).

Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки основних кандидатів на пост Президента України (В. Ющенко та В. Януковича) у виборчій кампанії 2004 року.

2. Голосування 26 березня 2006 року можна назвати протестним. Оскільки ті, хто віддав голоси за Партію регіонів підтримували опозицію, а ті, хто голосував за «Блок Ю.Тимошенко» – голосували за цінності Майдану, які, на їх думку, не впроваджувалися в життя. Партія влади «Народний Союз Наша Україна» вибори фактично програла.

3. Громадяни України розвіяли міф політтехнологів про свою некомпетентність та твердження деяких політиків про неможливість застосування в Україні пропорційної виборчої системи. Українські виборці дозволили отримати депутатські мандати тільки п'яти політичним партіям і виборчим блокам. Недійсних бюлетенів було порівняно небагато (більше мільйона), а до тривідсоткового бар'єру залишилося 23 відсотки голосів виборців. Це значить, що більше 70 відсотків голосів виборці віддали свої голоси за партії і блоки, які подолали виборчий бар'єр. Тобто вибір громадян України був усвідомлений і цілеспрямований.

4. Вибори 2006 року засвідчили прискорення дії тенденції декомунізації України. За умов збереження старого виборчого бар'єру

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 272 – 276.

КПУ навіть не змогла б потрапити до Верховної Ради. Таким чином, за рівнем своєї підтримки вона перейшла в категорію малих партій. Одночасно не пройшли до парламенту сили, які позиціонували себе в якості представників комуністичного напрямку (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» та Виборчий блок «За Союз»).

5. Важливим результатом виборів стало підтвердження кризи моделі суспільного розвитку, яка була запроваджена за часів президентства Л. Кравчука та Л. Кучми. На виборах 2006 року основні політичні сили, які уособлювали собою попередній режим не змогли потрапити до парламенту (Народний Блок Литвина, Опозиційний Блок «Не Так!», Блок Народно-демократичної партії, Партія «Відродження», Селянська партія України, Виборчий Блок «Держава – Трудовий Союз»). Разом вони набрали 5,41 відсоток голосів виборців.

6. Зазнали поразки на виборах екологічні партії. Попри наявність в Україні гострих екологічних проблем, їх поява носила виключно спекулятивний характер (Партія зелених України – 0,65%, Українська партія «Зелена планета» – 0,38%, Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» 0,47%, Партія «Союз. Чорнобиль. Україна» – 0,09%)¹.

7. Низький рейтинг Блоку «Наша Україна» пов'язаний також із тим, що ряд політичних партій і блоків, які представляли лідери, котрі підтримували В. Ющенко на президентських виборах 2004 року, у виборчій кампанії 2006 року брали участь самостійно. Це і Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Український Народний Блок Костенка – Плюща, Блок Юрія Кармазіна та ін. Їх об'єднання дозволило б пропрезидентським силам отримати значно більшу кількість голосів виборців.

8. Парламентські вибори 2006 року продемонстрували організаційну і кадрову слабкість більшості партій України. Незважаючи на те, що пропорційна виборча система детермінує зростання ролі й значення партійних програм, парламентські вибори продемонстрували недооцінку суб'єктами виборчого процесу своїх власних виборчих програм. Вибори також показали значну залежність партій від особистості лідера. Це виявилось у формуванні іменних блоків.

9. Вперше виступили суб'єктами виборчого процесу й регіонально-етнічні партії. У місцевих виборах у Закарпатті вперше брали участь дві партії, які представляли інтереси угорської національної меншини України – це Партія угорців України (КМКС) та Демократична партія угорців України².

¹ Романюк А. Вплив виборів до Верховної Ради України на партійну систему України / А. Романюк // Виборчий процес в Україні 2006. Політико-правові аспекти та регіональні особливості. – Львів, 2006. – С. 21–25.

² Остапеч Ю. Угорська меншина Закарпаття: суспільно-політичний та культурний розвиток / Ю. Остапеч, І. Скиба // Актуальні питання законодавчого захисту прав національних меншин в Україні та шляхи їх реалізації в умовах поліетнічного регіону: аналіз, оцінки. – Ужгород, 2012. – С. 51 – 69.

Виборчий процес у Закарпатті. У 2006 році чисельність виборців у Закарпатській області зростає в порівнянні з попереднім періодом більш ніж на 36 тисяч чоловік і становила – 936 тисяч 836 осіб.

Після початку виборчої кампанії ЦВК утворила на виборах народних депутатів України 225 територіальних округів. У Закарпатській області таких округів було утворено п'ять:

ТВО № 66 (м. Ужгород) – Ужгородський район, м. Ужгород, м. Чоп. ТВО № 67 (м. Свалява) – Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський, Свалявський, Перечинський райони. ТВО № 68 (м. Мукачево) – Мукачівський район, м. Мукачево. ТВО № 69 (м. Берегово) – Берегівський, Виноградівський, Іршавський райони, м. Берегово. ТВО № 70 (м. Тячів) – Рахівський, Тячівський, Хустський райони, м. Хуст.

Напередодні виборів у Закарпатті викристалізувалися чотири групи впливу, які в основному і вели боротьбу за депутатські мандати до представницьких органів влади усіх рівнів:

1. *Група «Барва»* (В. Балоба, Міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, В. Петьовка, мер м. Мукачево, А. Колібаба, голова Ужгородської райдержадміністрації). *Політична підтримка:* Політична партія «Народний Союз Наша Україна» (ПП «НСНУ»), Партія Реформи і Порядок (ПРП), Партія промисловців і підприємців України (ПППУ). *Медіаресурси:* телерадіокомпанія «М-студія», «Старий Замок. Паланок», «West-експрес», частково «Новини Закарпаття».

2. *Група «БЮТ»* (О. Кеменяш – народний депутат України, А. Сербайло, голова Закарпатської обласної організації Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (ЗОО ВО «Батьківщина»). *Політична підтримка:* Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». *Медіаресурси:* газета «Післямова», частково газети «Трибуна», «Р.І.О.», «Моя новинка».

3. *Група «Р.І.О.»* (С. Ратушняк, народний депутат України, М. Сятиня, народний депутат України). *Політична підтримка:* Народна партія (НП). *Медіаресурси:* газети «Р.І.О.», «Трибуна», «Моя новинка».

4. *Бізнес структури, керівники яких представляли Партію регіонів* (О. Ледида, голова ЗОО Партії регіонів, В. Харута). *Політична підтримка:* Партія регіонів України. *Медіаресурси:* ситуативна співпраця зі ЗМІ Закарпатської області ¹.

Незважаючи на те, що згідно із Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 року № 1665-IV (остання редакція від 18 березня 2006 р.) «виборчий процес чергових

¹ Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 276.

виборів депутатів розпочинається за сто двадцять днів до дня виборів», не буде перебільшенням стверджувати, що фактична підготовка до виборів 26 березня 2006 року почалась майже одразу після закінчення виборів Президента України 2004 року.

Особливістю місцевих виборів у Закарпатті було те, що у 2005 році Міністерством юстиції України було зареєстровано дві партії, які мали безпосереднє відношення до Закарпатської області – це Партія угорців України (5 лютого 2005 р.), яку очолив голова Товариства угорської культури Закарпаття М. Ковач та Демократична партія угорців України, яку очолив голова Демократичної спілки угорців України І. Гайдош (24 березня 2005 р.). Ці дві партії вели боротьбу за голоси угорської національної меншини Закарпаття, чисельність якої становила понад 150 тисяч чоловік ¹.

Під час президентських виборів, кандидат у Президенти В. Ющенко уклав спеціальну угоду про співпрацю між ним як кандидатом і М. Ковачем, а іншого кандидата в президенти – В. Януковича – підтримував колишній член СДПУ(о) І. Гайдош. В. Янукович здійснив навіть візит у м. Берегово, де зустрічався з виборцями, і це був єдиний його вояж на Західну Україну, між другим і «третім» виборчими турами у 2004 році.

Влітку 2005 року на звітно-виборчих конференціях відбувся розкол в обласних осередках НРУ та УРП «Собор». Простежувався розкол і у ВО «Батьківщина», який був пов'язаний з витісненням членами партії «Яблуко» «старих» членів ВО «Батьківщина» з керівних органів партії ².

За даними обласного управління юстиції станом на 15 грудня 2006 року на території Закарпатської області було зареєстровано 115 обласних організацій політичних партій України. Серед них близько 26 облорганізацій у своїх рядах нараховували понад одну тисячу членів.

У зв'язку з тим, що місцеві вибори відбувалися також за новими правилами (пропорційна виборча система аналогічна тій, за якою відбувалися і парламентські вибори), політичні партії з багатьох причин виявилися недостатньо підготовленими до місцевих виборів на пропорційній основі. Майже всі партії зіштовхнулися з проблемами при розробці партійних програм, в організації роботи штабів, а після виборів – у створенні коаліцій в місцевих радах. До головних недоліків передвиборних програм на місцевих виборах належать:

¹ Литвиненко О. Політичні партії за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні / О. Литвиненко, Ю. Якименко // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 3. – С. 6.

² Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 279 – 282.

- а) відсутність шляхів досягнення задекларованих цілей;
- б) проголошення зобов'язань, які не належать до компетенції місцевих рад;
- в) невідповідність або пряма суперечливість положень деяких місцевих програм загальнодержавній програмі відповідної політичної сили.

Недосконалість кадрової політики місцевих партійних осередків проявлялися в недостатній скоординованості дій центральних і місцевих штабів партій. Місцеві осередки, інколи зі згоди центрального керівництва партії, діяли цілком незалежно – місцеві заможні політики самостійно наповнювали бюджет виборчої кампанії, формували партійні списки, організовували роботу передвиборчого штабу. Така ситуація засвідчила значну невідповідність української практики партійного будівництва нормам демократії. Загалом же політичні партії поставилися до місцевих виборів суто формально, приділивши їм менше уваги, ніж загальнодержавним.

Прихильники ідеї одночасного проведення місцевих і загальнодержавних виборів головним аргументом висувають заощадження необхідних на проведення виборів бюджетних коштів. Втім, збіг виборів у часі приховує значні ризики, які шкодять розбудові демократичного суспільства. За умов обмежених ресурсів, партії змушені обирати між місцевим і загальнодержавним рівнем виборів і спрямовувати зусилля переважно в одному з напрямів. Виборці не мають достатньо часу для докладного вивчення ситуації одночасно і на державному, і на місцевому рівнях для усвідомленого вибору.

Ускладнює свідомий вибір і вивчення політичної ситуації напередодні місцевих виборів також те, що окремі політичні сили, утворюючи блоки на загальноукраїнських виборах, у місцевих виборах беруть участь самостійно. Під час виборчої кампанії 2006 р. так вчинили партії – учасники Блоку “Пора – ПРП” (Громадянська партія “Пора” та Партія “Реформи і порядок”) і Блоку “Наша Україна” (Народний Союз Наша Україна, Народний рух України, Партія промисловців і підприємців, Конгрес українських націоналістів, Християнсько-демократичний союз, Українська республіканська партія “Собор”).

У січні завершився процес формування на Закарпатті виборчих блоків та їх штабів. Виборчий блок «Наша Україна» (обласні осередки ПП «НСНУ», ПППУ, КУН) очолив І. Кріль, співголова обласної громадської організації «Рідне Закарпаття»; Блок Юлії Тимошенко (обласні осередки ВО «Батьківщина» та УСДП) – народний депутат України О. Кеменяш; «Народний блок Литвина» (обласні осередки НП та ВО лівих «Справедливість») – народний депутат України, голова облорганізації НП С. Ратушняк; Виборчий Блок Лазаренка

(обласні осередки СДС, Соціал-демократичної партії України та ВО «Громада») – Я. Андрусак, голова облорганізації партії Соціал-демократичний союз; Український Народний Блок Костенка і Плюща (обласні осередки УНП, «України соборної» та Партії вільних селян і підприємців України) – В. Мурга, начальник управління лісового господарства облдержадміністрації; Опозиційний Блок «Не Так!» (обласні осередки СДПУ(о) та Республіканської партії України) – І. Різак, голова облорганізації СДПУ(о); Блок «Християнський рух» (обласні осередки РХП, УПП «Християнський рух», УКП, «України Соборної», ОУН в Україні) очолили В. Бедь, голова ХНСЗ, ректор Ужгородської Української Богословської Академії ім. Кирила і Мефодія П. Мурник, секретар Мукачівського єпархіального управління Української Православної Церкви (МП); Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція». Обласний виборчий штаб ПР очолив О. Ледида, голова обласної організації ПР, Комуністичної партії України – І. Мигович, народний депутат України, секретар обласної організації КПУ. Визначилися зі своїми керівниками й інші політичні сили ¹.

Конфігурація партійних блоків на Закарпатті була дещо іншою, ніж по Україні загалом. Обумовлено це рядом чинників. По-перше, на рівні області не були зареєстровані осередки політичних партій, які стали блокоутворюючими на загальнонаціональному рівні. По-друге, політичні партії, які утворили виборчі блоки на загальноукраїнському рівні не мали партійної структури в Закарпатті, а відтак були маловпливовими і не помітними в політичному житті краю. По-третє, керівники деяких обласних осередків політичних партій діяли врозріз із центральним керівництвом (наприклад, УРП «Собор»). По-четверте, обласні осередки деяких партій були нелегітимними після проведення звітно-виборчих конференцій напередодні виборів із порушенням чинного законодавства (наприклад, НРУ). По-п'яте, обласні осередки деяких партій не змогли в силу різних причин підписати угоди про створення відповідних блоків (наприклад, ГП «Пора» і Партія «Реформи і порядок»).

До виборчого бюлетеня з виборів депутатів Закарпатської обласної Ради було внесено 39 суб'єктів виборчого процесу, більшість з яких репрезентували у Закарпатті 45 суб'єктів виборчого процесу, внесених до бюлетеня з виборів народних депутатів України. Але ряд політичних партій і партійних блоків не брали участі у виборах до Закарпатської обласної ради. Це такі політичні сили, як Блок безпартійних «Сонце», Всеукраїнська партія народної довіри, Народ-

¹ Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 282.

ний рух України за єдність, ПП «Європейська столиця» та ряд інших. Вказані партії не мають партійної структури в області¹.

У свою чергу до виборчого бюлетеня самостійно був внесений Народний рух України, який не увійшов на обласному рівні до Блоку «Наша Україна». Головна причина не входження цієї структури до Блоку «Наша Україна» – розкол в обласному осередку. Викликано було це тим, що ще влітку 2005 року загострилися стосунки закарпатських рухівців із центральним керівництвом НРУ. Наслідком цього було невизнання керівництвом НРУ результатів обласної звітно-виборної конференції, яка відбулася 25 вересня 2005 року і одностайно обрала В. Піпаша головою крайової організації. Причина полягала у критиці проводом Закарпатської облорганізації окремих дій центрального керівництва.

Не відбувся на обласному рівні й Громадянський Блок «ПОРА – ПРП». Громадянська партія «Пора» і ПРП брали участь у виборах до Закарпатської обласної ради окремо. Головна причина – амбітність лідерів цих партій на рівні області. Лідер обласної організації ПРП – голова Закарпатської облдержадміністрації О. Гаваші не погодився на пропозиції членів ГП «Пора» щодо місць у першій п'ятірці партійного списку².

Не була представлена у виборчому списку до обласної ради і одна з найстаріших та найвідоміших партійних структур на Закарпатті – Українська республіканська партія «Собор». Після розколу партії, який відбувся на з'їзді в Києві, аналогічний розкол здійснили і в Закарпатській організації цієї політичної сили. На звітновибірчій конференції, яка проходила влітку 2005 року, головою Закарпатської обласної організації УРП «Собор» було обрано П. Федаку, який став у конфлікті на бік Левка Лук'яненка. Колишній лідер крайової УРП «Собор» Є. Ясінський, який підтримував А. Матвієнка, зареєстрував партійний список до міської ради м. Ужгород. Взяла участь УРП «Собор» і у виборах до деяких районних рад Закарпатської області³.

Своєрідною виявилася внаслідок внутрішньопартійних конфліктів на рівні області і конфігурація Виборчого Блоку «Наша Україна». До нього не ввійшли обласні осередки НРУ та УРП «Собор» через причини, про які мова йшла вище.

До «Опозиційного Блоку «Не Так!» не увійшло Всеукраїнське об'єднання «Жінки за майбутнє». У січні було підписано меморандум про співпрацю на виборах 2006 року між керівництвом облас-

¹ Зразки виборчих бюлетенів // Трибуна . – 2006. – 23 березня.

² Інтерв'ю з Ю.Чижмарем та О.Гаваші // Післямова. – 2006. – 21 лютого.

³ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 284 – 289.

ного штабу Блоку «Наша Україна» та обласною громадською організацією Асоціація «Жінки Закарпаття», члени якої входили до облорганізації ВО «Жінки за майбутнє», що припинила свою діяльність в області у зв'язку з небажанням блокуватися на виборах із СДПУ(о).

У виборах до Закарпатської обласної ради взяли участь дві партії, що представляли інтереси угорської національної меншини.

На обласному рівні було відмовлено в реєстрації Виборчому Блоку НРУ та УРП «Собор» – Блоку П. Чучки «Карпатський Майдан», який подав передвиборчу програму «За Ющенко без Балогі». Причина відмови – утворення блоку особами, які після звітно-виборчих конференцій не могли представляти ці партії.

Результати виборів у Закарпатті. Закарпатська область – це одна із трьох областей України, де на виборах до Верховної Ради України переміг Виборчий Блок «Наша Україна». При явці виборців 61,6 відсотків результати виборів до Верховної Ради України в Закарпатській області були наступні: Блок «Наша Україна» – 25,79%, БЮТ – 20,7%, Партія регіонів – 18,56%, СПУ – 3,57%, Народний Блок Литвина – 3,49%¹. Вищеназвані результати показують, що перемога Блоку «Наша Україна» в Закарпатті не була переконливою.

В інших західних областях України Партія регіонів набиравала набагато менше голосів, ніж в Закарпатті. Наприклад, в Івано-Франківській області Партія регіонів набрала всього 1,94 відсотки голосів виборців, у Тернопільській – 2,1 відсотка, а в Чернівецькій і Волинській – менше відсотка². Від Закарпаття до українського парламенту за результатами виборів потрапили лише 5 депутатів: Е. Матвійчук (Партія регіонів), О. Кеменяш (БЮТ), О. Левида (Партія регіонів), І. Кріль (Блок «Наша Україна»), С. Аржевітін (Блок «Наша Україна»).

Результати виборів у обласну раду (яка збільшилася з 85 до 90 депутатів) принципово не відрізнялися від парламентських. З 115 обласних осередків політичних партій, які на той час були зареєстровані на Закарпатті, участь у виборах взяли 52. Так, до обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: Блок «Наша Україна» – 30 депутатів (23% голосів виборців), БЮТ – 25 депутатів (19,2%), ПР – 15 (11,5%), Народного Блоку Литвина – 7 (5,2%), СПУ – 4 (3,1%). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: Партії угорців України, яка набрала 3,3 відсотка голосів виборців (5

¹ Вибори народних депутатів України. Результати голосування по районах // Р.І.О. – 2006. – 1 квітня; Попередні результати виборів до Верховної ради України по областях // Р.І.О. – 2006. – 1 квітня.

² Попередні результати виборів до Верховної ради України по областях // Р.І.О. – 2006. – 1 квітня.

депутатів) та Демократичної партії угорців України – 3,1 відсотка (4 депутати)¹.

Серед партій і блоків, які не подолали тривідсотковий виборчий бар'єр, найвищий результат мали: Партія «Відродження» – 2,4 відсотка, ГП «ПОРА» – 1,61 відсотка, Український Народний Блок Костенка і Плюща – 1,5 відсотка та Опозиційний Блок «Не Так!» – 1,4 відсотка. Слід зазначити, що якби ЗОО ПРП та ЗОО ГП «ПОРА» утворили виборчий блок, то він потрапив би до обласної ради. Інші політичні сили отримали менше одного відсотка голосів виборців. Загалом у регіоні участь у голосуванні взяло 61,4 відсотка виборців, або 575 тисяч 150 чоловік із 936 тисяч 720.

Остаточні результати голосування до обласної ради були оголошені із запізненням. Це дозволяло робити припущення, що до обласної ради потрапили дві партії, яким були дописані голоси виборців – це ДПУУ та СПУ. Про це заявили і представники БЮТ та «Народного Блоку Литвина», від яких, на їхню думку, і були забрані депутатські місця².

Ще один дуже важливий і цікавий факт. Якщо раніше кожна адміністративно-територіальна одиниця, а в Закарпатті 13 районів і 5 міст обласного значення, обирала п'ять депутатів до складу обласної ради, то нині ситуація кардинально змінилася. За даними щодо проживання новообраних депутатів обласної ради, то 38 з них проживали в Ужгороді, 15 – у Мукачеві, по 5 – у Свалявському районі та м. Берегово, по 4 – в Мукачівському та Рахівському районах, по 3 – в Берегівському та Виноградівському районах, по одному проживало в Тячівському, Хустському, Міжгірському та Іршавському, а також містах Хуст і Чоп. Жоден обранець не представляв Великоберезнянський, Перечинський та Воловецький райони³.

У Закарпатській обласній раді лише один десяток депутатів минулих скликань знову зміг отримати мандати. Це вказує на потенційне оновлення депутатського складу. Щодо колишніх обранців, то найбільше їх було у лавах Блоку «Наша Україна», а найменше – в угорських партіях та «Народному Блоці Литвина». Найстарішим депутатом обласної ради став В. Дряшкаба (Блок «Наша Україна»), лікар-терапевт із Рахівщини, 1939 року народження. Наймолодшим депутатом – студент Ужгородського національного університету (УЖНУ), лідер «Молодої Батьківщини» А. Шекета (БЮТ). Щодо пар-

¹ Вибори депутатів Закарпатської обласної ради. Результати голосування по районах // Р.І.О. – 2006. – 1 квітня; Дивіться, хто прийшов.. (про результати виборів до Закарпатської обласної та Ужгородської міської рад) // Р.І.О. – 2006. – 15 квітня; Закарпатська обласна рада // Післямова. – 2006. – 11 квітня.

² Інтерв'ю з Ю.Чижмарем та О.Гаваші // Післямова. – 2006. – 21 лютого.

³ Партії, що пройшли до районних та міських рад (за кількістю мандатів) // Р.І.О. – 2006. – 8 квітня; Районні ради Закарпаття // Післямова. – 2006. – 27 квітня.

тійності, то в обласній раді представлені НСНУ (18 чоловік), ВО «Батьківщина» (15 чоловік), Партія регіонів (15 чоловік), «КМКС» – Партія угорців України» (4 чоловіки), Народна партія (2 чоловіки), Демократична партія угорців України (2 чоловіки), СПУ (2 чоловіки), УСДП (1 чоловік), ПППУ (1 чоловік), КУН (1 чоловік), ВОЛ «Справедливість» (1 чоловік). Безпартійних – 28 осіб, або майже третина депутатського корпусу. До складу нової ради обрали 8 жінок ¹.

Слід зазначити, що за результатами виборів міських голів, вони змінилися у всіх містах, крім Мукачева, Хуста, Перечина, Сваляви, Іршави та смт. Великий Березний. В Ужгороді міським головою став С. Ратушняк («Народний Блок Литвина»), у Берегові – І. Гайдош («Демократична партія угорців України»), у Чопі – Г. Цар (Блок «Наша Україна»), у Тячеві – І. Ковач (позапартійний, самовисування), у Рахові – Я. Думен (позапартійний, самовисування), у Виноградіві – С. Бочкай (позапартійний, самовисування), в Міжгір'ї – В. Щур (Блок «Наша Україна»), у Воловці – М. Яремчук (позапартійний, самовисування).

Як правило виборці голосували за партії та блоки не завжди однаково до обласної та місцевих ради. Зокрема, у деякі ради пройшов Опозиційний Блок «Не Так!», у Чопі на першому місці була партія залізничників «Відродження», яка в облраду не потрапила, в Перечинську райраду пройшов «Християнський рух», а в Перечинську міськраду пройшли два представники НДП. Ліберальна партія отримала п'ять представників у Міжгірській райраді. Загальні цифри такі: Блок «Наша Україна» отримав у області 254 депутатів райрад і 103 міськрад, БЮТ відповідно – 172 і 90, Партія регіонів – 114 і 50, Народний Блок Литвина – 60 і 20, Соціалістична партія – 61 і 22, «КМКС» – Партія угорців України» – 49 і 22, Партія «Відродження» – 40 і 16, Демократична партія угорців України – 36 і 9, ПОРА – 7 і 17, «Християнський рух» – 9 і 5, УНБ Костенка і Плюща – 3 і 8, ПРП – 9 і 0, Опозиційний Блок «Не Так!» – 6 і 2, «Третя сила» – 4 і 4, Блок Цірика «За майбутнє Тячівщини» – 6 і 0, ПНЕРУ – 6 і 0, ЛПУ – 5 і 0, Партія зелених України – 2 і 2, СелПУ – 2 і 2, «Єдина Україна» – 4 і 0, «Собор» 3 і 0, ХДПУ – 3 і 0, Демократичний союз 0 і 2, Партія честі і боротьби з корупцією – 0 і 1 ².

Як показали вибори 2006 року досить високим став рівень самоорганізації етнічних спільнот. Слід підкреслити про успіх на виборах до обласної та районної рад Закарпаття двох угорських партій. Так, Партія угорців України (ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради, 7 мандатів до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачів-

¹ Дивіться, хто прийшов.. (про результати виборів до Закарпатської обласної та Ужгородської міської рад) // Р.І.О. – 2006. – 15 квітня.

² Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 290 – 294.

ської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (всього 71 депутатський мандат). Демократична партія угорців України (ДПУУ) отримала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (всього 45 депутатських мандатів)¹.

Таким чином, угорська меншина в Закарпатті отримала можливість бути гідно представленою в місцевих органах влади в місцях компактного проживання угорців. Вибори також показали, що КМКС мав вищий рейтинг серед угорців, ніж Демократична партія угорців України. Вищий рейтинг КМКС обумовлений тим, що Товариство угорської культури Закарпаття, яке стало Партією угорців України, утворене в 1989 році й тривалий час було одним із найпотужніших національно-культурних товариств України. По-друге, Демократичну партію угорців України очолював І. Гайдош, якому угорці довіряють менше, ніж лідеру КМКС М. Ковачу. Іштван Гайдош тривалий час був членом СДПУ(о), що скомпрометувала себе як на рівні області, так і на загальнонаціональному рівні. Хоча слід зазначити, що І. Гайдош переміг на виборах мера м. Берегово².

Поствиборче розташування політичних сил у Закарпатській області. Перша сесія Закарпатської обласної ради п'ятого скликання, що відбулась 18 квітня, викликала чимало несподіванок. Ще 16 квітня політичні сили, які отримали перемогу на виборах до обласної ради, підписали угоду про створення коаліції. До коаліції увійшли: Блок «Наша Україна» (30), 12 депутатів від БЮТ (фундатори партії «Батьківщина» в Закарпатті), СПУ (4), ПУУ (5), ДПУУ (4) та Партія регіонів (15). Це була єдина в своєму роді «широка коаліція» (в народі – ширка), аналогів якій в Україні не було. Зокрема, на голосування за посаду голови Закарпатської облради було висунуто лише кандидатуру від Блоку «Наша Україна» М. Кічковського, а попередньо оголошена кандидатура від БЮТ В. Лінтура взагалі не була присутня в бюлетенях. Головою обласної ради обрано старшого інспектора, радника голови облдержадміністрації М. Кічковського («за» – 68 голосів, «проти» – 0, «утримались» – 0). Відповідно, решта депутатів від БЮТ та депутати від «Народного Блоку Литвина» заявили, що утворять опозицію. За такими даними 70 депутатів утворили більшість, а 20 перейшли в опозицію.

¹ Партії, що пройшли до районних та міських рад (за кількістю мандатів) // Р.І.О. – 2006. – 8 квітня; Районні ради Закарпаття // Післямова. – 2006. – 27 квітня.

² Остапеч Ю. Угорська меншина Закарпаття: суспільно-політичний та культурний розвиток / Ю. Остапеч, І. Скиба // Актуальні питання законодавчого захисту прав національних меншин в Україні та шляхи їх реалізації в умовах полі етнічного регіону: аналіз, оцінки. – Ужгород, 2012. – С. 51 – 69.

Заступників голови обласної ради, як і самого голову, було обрано шляхом таємного голосування. Участь у цій процедурі взяли 73 із 88 присутніх на сесії депутатів. Як повідомив голова лічильної комісії А. Зелінський, за кандидатуру В. Брензовича (Партія угорців України) віддали свої голоси 72 депутати, за М. Мартина (БЮТ) – 73. На засіданні було також оголошено про створення п'яти фракцій, а саме: «БЮТ» (керівник А. Сербайло), Блоку «Наша Україна» (керівник – І. Балоба), Партії регіонів (О. Ледида), Соціалістичної партії (керівник – О. Пристая) (хоча для формального існування цієї фракції необхідно було мати 5 депутатів, а на той час їх у соціалістів було всього 4), а також Народної партії (керівник – М. Сятиня)¹.

Виборчий процес у місті Ужгород. Усього 39 партій та виборчих блоків заявили про бажання поборотися за місця в Ужгородській міській раді. ТВК було зареєстровано тільки 38, одній партії – Народному руху України – відмовили в реєстрації. Відносно цього питання приймалися суперечливі рішення судів, а сам процес реєстрації блокувався головою Ужгородської ТВК Ю. Келеманом. Таким чином, НРУ на чолі з Л. Козичем, Б. Борисовим та А. Любкою втратив шанси поборотися за мандати депутатів міської ради.

На відміну від Закарпатської області, де також було зареєстровано 38 виборчих списків, в Ужгороді були відсутні списки кандидатів від таких політичних сил, що зареєстрували перелік своїх кандидатів у Закарпатську обласну раду: ПП «Віче», ВБ «Держава – Трудовий Союз», ПП «Свобода», Українська національна консервативна Партія та інші. Загалом же перелік політичних сил на виборах до місцевої ради відрізнявся від загальноукраїнського щонайменше на 17 політичних партій і виборчих блоків. Серед місцевих «родзинок» були Всеукраїнська партія «Екологія та соціальний захист» на чолі з Павлом Чучкою, якому відмовили в реєстрації Виборчого Блоку «Карпатський Майдан»; Блок «Рідне місто моє», який очолював В. Бобков; Виборчий блок ексмера «За Віктора Погорелова» (Партія екологічного порятунку «ЕКО+25», ПП «Ліберальна Україна» та ПП «Совість України»); Ужгородська міська організація Політичної партії «Організація Українських Націоналістів».

Про виборчу діяльність штабів партій та виборчих блоків можна зробити наступні висновки:

1. Лідером виборчих перегонів у м. Ужгород був Блок Юлії Тимошенко (20,3%, 17 депутатських мандатів). Це було пов'язано з тим, що електорат Ужгорода традиційно був налаштований опозиційно і провладні партії ніколи не почували себе в ньому комфортно. Крім

¹ Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 294.

того, треба мати на увазі, що постійне протистояння міст Ужгорода та Мукачева, яке здебільшого уособлювалося з обласним керівництвом ПП НСНУ, також відіграло певну роль у виборі громадян. Незважаючи на певні протиріччя серед обласного керівництва блоку, перша п'ятірка кандидатів до міської ради складалася з відомих у місті особистостей.

2. Блок політичних партій «Наша Україна» (13,9%, 12 мандатів) на рівні міста мав меншу підтримку, ніж БЮТ, через ряд серйозних причин. По-перше, до виборчого списку було включено ряд осіб (І. Цап, В. Шубчинська та інші), які на президентських виборах 2004 року активно підтримували Віктора Януковича. При цьому І. Цап (ЗОО ПППУ) зробив це всупереч рішень центрального органу партії.

По-друге, міська організація НСНУ у виборах міського голови Ужгорода виступила з підтримкою кандидатури Ю. Чижмаря. Разом із тим, обласне керівництво (В. Балоба та І. Кріль) відмежувалося від цього рішення і заявило, що не підтримує жодного кандидата на посаду мера міста. Міський осередок ПП НСНУ цим показав свою несамостійність і повну залежність від м. Мукачево.

«Наша Україна» – це чи не єдиний блок, до першої п'ятірки якого ввійшли кандидати, котрі займали аналогічні місця в списках кандидатів до обласної ради (М. Вегеш, В. Смоланка, М. Каламуняк та інші), що надзвичайно підсилило рейтинг блоку.

3. «Народний Блок Литвина» (9,2%, 8 мандатів) уособлювався в місті з народним депутатом України Сергієм Ратушняком, який балотувався на посаду мера Ужгорода. Саме фігура Сергія Ратушняка і дозволила блоку отримати на виборах у місті третій результат. Логічним виглядає, якщо б він утворив свій власний блок, то результат був би набагато кращий.

4. Партія регіонів отримала по місту 7,1 відсоток голосів виборців (6 мандатів), ГП «ПОРА» – 4,3% (4 мандати), СПУ – 4,1% (3 мандати)¹.

Проаналізувавши вибори до місцевих органів влади в Закарпатті, можна зробити наступні висновки:

1. За результатами виборів до Верховної Ради України, місцевих рад різних рівнів, можна констатувати, що найбільш впливовими в Закарпатті є наступні політичні партії: ПП «НСНУ», ВО «Батьківщина», СПУ, Партія регіонів, Народна партія. Окремо слід сказати про 2 угорські партії, які успішно завершили виборчу кампанію і які конкурують за голоси представників угорської національної меншини – це ПУУ та ДПУУ.

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 296.

2. Незважаючи на перемогу на виборах Блоку «Наша Україна», значного успіху досягла в Закарпатті Партія регіонів. У обласній раді вона ввійшла до коаліції більшості й отримала керівництво над важливими депутатськими комісіями.

3. Результати виборів засвідчують нестабільність електоральних уподобань виборців Закарпаття, які від виборів до виборів віддають голоси за різні політичні сили.

4. Аналіз виборчої кампанії дозволяє говорити, що політичні сили, які приймали в ній участь не мають належно підготовленого кадрового потенціалу. Це і кваліфіковані спостерігачі, працівники виборчих комісій, управлінці.

5. Результати виборів показали і відсутність єдності в лавах політичних партій, які отримали місця в представницьких органах влади. Коаліції в радах різних рівнів утворюються не виходячи із принципів задекларованих на загальнонаціональному рівні, а скоріше на особистісних симпатіях – антипатіях місцевих політиків. Це в свою чергу веде до партійних розколів, які вже відбулися на рівні обласних осередків політичних партій.

Частина 8

**Позачергові парламентські
вибори 2007 року**

Особливості політичного процесу на Буковині в 2006 – 2007 років

Політичний процес в Україні системно позначений суперечливими проявами і це пов'язане, перш за все, з триваючим переходом нашої держави до встановлення демократичної політичної системи. Не становив винятку і перебіг політичного процесу 2006 – 2007 років в Чернівецькій області, політична еліта якої, разом з представниками інших регіонів намагалася сформуванати специфіку взаємодії та діяльності політичних суб'єктів на загальнодержавному рівні. Проте такі спроби не виходили на жаль за рамки прагнень.

Агітаційна кампанія провідних суб'єктів виборчої кампанії у 2006 році будувалася на основі подій 2004 року, які отримали назву «Помаранчева революція». Загалом, вибори 2006 року позначилася протистоянням НУ та БЮТ, яке проявлялося і на регіональному рівні. Зокрема, під час приїзду в Чернівецьку область Ю. Тимошенко виступала перед населенням на Соборній площі у м. Чернівці. Для зменшення її підтримки серед населення кілька активістів та голова обласного осередку «молодіжки» НУ в натовпі підняли плакати з написами «ГЛЯ» (Тимошенко, Литвин, Янукович) та карикатурами на Юлію Тимошенко. Зазначимо, що цю аббревіатуру активно використовував Р. Безсмертний для висміювання Ю. Тимошенко та її приниження. Ефекту це не мало, бо під час прес-конференцій, виступів Юлія Тимошенко постійно акцентувала на недопустимості своєї співпраці з В. Януковичем. А завдячуючи її харизмі та можливостям здійснювати вплив на емоційний стан виборців, останні вірили їй, а не команді В. Ющенка. Під час парламентських виборів 2006 року масового поширення набули політичний популізм, маніпулятивні гасла і заклики. Наприклад, апелювання політичних сил до підсвідомого людського страху перед безособовими бандитами, які можуть повернутися; агресивний наступ на свідомість уже випробуваних і ефективних слоганів, символів і знаків; нейролінгвістичні атаки деяких активних частин мови («так», «ні», «не так», «наша», «ми»), дія яких уже довела свою впливовість на емоційно-вольову сферу людей¹.

На нашу думку, провідними учасниками виборчого процесу 2006 року застосовувалася технологія розпорошування голосів електорату, яка частково подібна до технології двійників. Окрім того, лідери виборчої кампанії стимулювали реєстрацію окремих партій/блоків для того, щоб мати широке представництво у виборчих комісіях. У

¹ Глібішук Я. Обережно, маніпулювання! / Я. Глібішук. – Режим доступу: http://www.academia.org.ua/index.php?p_id=55&id=630.

цьому спектрі парламентська виборча кампанія 2006 року подібна до президентської 2004 року, в якій основні кандидати (В. Янукович та В. Ющенко) мали по декілька представників у ДВК, ОВК, ЦВК. Це пояснюється прагненням лідерів парламентських виборів 2006 року контролювати як роботу виборчих комісій, так і роботу представників опонента. На цій основі припускаємо, що під час підрахунку голосів у 2006 року планувалися фальсифікації з боку окремих кандидатів.

Електоральний цикл 2004 – 2006 років, як в Україні, так і в області, виявився змістовно та сутнісно незавершеним і це призвело до пожвавлення політичного життя та активізації настроїв на підтримку проведення дострокових виборів. Дані тенденції були виявлені під час проведення кафедрою політології та державного управління ЧНУ соціологічного дослідження «Політична стабільність та електоральні орієнтації населення Чернівецької області напередодні парламентських виборів 2007 р.» (кінець червня – початок липня 2007 р.). Так, наприклад, результати опитування показали, що 79,11% респондентів висловились за зміну існуючого суспільно-політичного ладу, причому майже 39% виступали за радикальні зміни. Спостерігалася тенденція зменшення рівня довіри до Президента України, причому, 38,44% опитаних зазначали, що президент несе найбільшу відповідальність за виникнення політичної кризи в Україні. За три місяці до виборів населення Чернівецької області перевагу надавало БЮТ, ПР, НСНУ, проте, 23,73% опитаних на той час ще не визначилися у своїх симпатіях.

Адміністративний ресурс напередодні виборів у області розподілявся між двома переможцями попередніх парламентських і місцевих виборів – БЮТ і Народним Союзом «Наша Україна». БЮТ мав перевагу в органах місцевого самоврядування в містах обласного значення – Чернівцях і Новодністровську, а також у частині сільських районів, НСНУ був партією виконавчої влади – губернатор, майже усі його заступники і 9 з 11 голів райдержадміністрацій були членами саме цієї партії. Досить активного та брутального використання адміністративного ресурсу з їх боку не було. Але окремі порушення були зафіксовані. Зокрема, голова ОДА В. Куліш, керівник обласного виборчого штабу НУНС, у робочий час зустрічався з трудовим колективом Чернівецького Машзаводу. На зустрічі були присутні представники лише однієї політичної сили – НУНС¹. Та й загалом PR-активність губернатора у період передвиборної кампанії перевищила всі відповідні рекорди його попередників.

Проте така наступальна активність регіонального виконавчого істеблїшменту призвела до достатньо скромних результатів. На по-

¹ Новини // <http://cvi.net.ua/arhiv.php?action=show&id=499>.

зачергових парламентських виборах 2007 року в Чернівецькій області головним переможцем став БЮТ (46,17%), який майже на 16% покращив свій електоральний результат у порівнянні з 2006 роком (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Результати голосування по Чернівецькій області

№ п/п	Назва партії / блока	2006 р. (% за)	2007 р. (% за)
1	«Блок Юлії Тимошенко»	30.34	46.17
2	Партія регіонів	12.72	16.79
3	Блок «НУ – НС»	27.04	20.32
4	Комуністична партія України	1.70	2.29
5	Блок Литвина	2.57	2.54
6	Соціалістична партія України	4.48	3.76

Джерело: Вибори народних депутатів України // <http://www.cvk.gov.ua/vnd2006/w6p0022pt001f01=600pmenu=0.html>; Вибори народних депутатів України <http://www.cvk.gov.ua/vnd2007/w6p0022pt001f01=600pmenu=0.html>.

Переконливу перемогу БЮТ здобув у всіх чотирьох виборчих округах, які різняться між собою виразною електоральною специфікою. Навіть у 209 територіальному виборчому окрузі, який включає райони із переважною кількістю румунського та молдавського населення (Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький) БЮТ отримав 34,63% голосів і випередив Партію регіонів та НУНС (див. Табл. 2). Високий результат БЮТ на теренах області можна пояснити виборчою технологією, яка використовувалася штабом. Її зміст полягав у тому, що за кожною виборчою дільницею закріплювали людину (агітатора), яка проживала на території дільниці. Між агітатором з одного боку та партією з іншого укладався договір, в якому зазначалося, що агітатор буде включений у партійний список БЮТ кандидатом у депутати на майбутніх виборах до місцевих органів влади на конкурсній основі. Від кількості голосів, які отримає БЮТ на дільниці агітатора, залежить його номер у партійному списку на майбутніх виборах. Дана виборча процедура є змінним варіантом відомої брудної технології «сімейний агітатор», яка раніше досить активно використовувалася на виборах у Російській Федерації. Та й випадки роздачі зошитів, щоденників із логотипом та слоганом БЮТ серед учнів шкіл області мало чим різняться від роздачі продуктових товарів. Не цурався та-

кого виду агітації і блок НУНС, який подарував усім школам Чернівецької області DVD-плеєри ¹.

Щодо 209 вищезгаданого виборчого округу, то особливість районів, які входять до його складу, полягає у тому, що під час попередніх виборчих кампаній їхнє населення традиційно підтримувало провладних кандидатів, провладні партії та блоки. Але за останні роки на цьому окрузі, в районах, що входять до його складу, стали спостерігатися нові тенденції. Часткові зміни у симпатіях/орієнтаціях електорату даних районів спостерігаються на парламентських виборах 2006 року, а позачергові вибори 2007 року ще раз засвідчують, що представники етнічних груп починають голосувати все більше так, як і виборці-українці. Звідси, з обережним оптимізмом, можна зробити припущення, що в Україні все ж таки розпочався процес формування політичної нації, де переважно не етнічні, а соціальні та політичні поділи визначатимуть подальшу поведінку виборця.

Таблиця 2

Результати голосування по округах Чернівецької області

№ з/п	Назва партії / блока	2006 р. (% за)				2007 р. (% за)			
		207	208	209	210	207	208	209	210
1	«Блок Юлії Тимошенко»	34.90	32.37	22.44	29.82	45.75	55.10	34.63	45.61
2	Партія регіонів	15.63	6.98	20.82	10.26	19.78	9.34	25.27	15.57
3	Блок «НУ – НС»	18.68	35.50	23.32	28.37	16.75	23.46	16.38	23.31
4	Комуністична партія України	2.28	0.77	1.44	2.34	3.59	1.16	1.71	2.70
5	Блок Литвина	1.82	2.13	3.75	2.86	2.92	2.25	2.49	2.53
6	Соціалістична партія України	3.68	3.00	5.64	5.93	1.58	1.57	10.98	2.82

Джерело: Вибори народних депутатів України // <http://www.cvk.gov.ua/vnd2006/w6p0022pt001f01=600pmenu=0.html>; Вибори народних депутатів України // <http://www.cvk.gov.ua/vnd2007/w6p0022pt001f01=600pmenu=0.html>.

¹ На Буковині бютівці роздають майки та хустинки, «нашоукраїнці» та регіонали – календарики, комуністи – звернення, а соціалісти - своїх міністрів // http://www.zik.com.ua/index.php?news_id=100601.

Малоприємними, на загал, стали результати позачергових виборів для президентської політичної сили. На 4% зменшилась підтримка на теренах Чернівецької області блоку НУНС (20,32%) і на стільки ж покращила свій результат ПР (16,79%). Якщо блок НУНС втратив підтримку серед населення у всіх виборчих округах, то підтримка Партії регіонів навпаки зросла у всіх округах. Проте, останній результат не треба перебільшувати. Адже ПР покращила свої показники лише у порівнянні з парламентськими виборами 2006 року, а загалом за підсумками позачергових парламентських виборів вона у 2007 році вийшла на позиції підтримки місцевим населенням кандидата в президенти України В. Януковича у 2004 році, тобто пройшов процес певної реорганізації електорату. Розчарування виборців у помаранчевих лідерах – основна теза, на яку робила пропагандистську ставку Партія регіонів на виборах 2007 року Чернівецька область увійшла до так званої «зони розширення» впливу Партії регіонів. Тут регіоналами наголос робився на тому, що виборці «довіряють Януковичу так само, як і Тимошенко і Ющенку». Найголовнішим ворогом для Партії регіонів у областях «зони розширення» впливу була політична сила Ю. Тимошенко. Тому виборцям намагалися довести, що вона – «не та сила, яка виступає за стабільність».

Що ж до проблематики кампанії, то тут Партія регіонів обрала теми соціально-економічного характеру, які хвилюють виборців – покращення рівня життя, підвищення зарплат, боротьба з бідністю, стабільність цін. На теренах Чернівецької області яскравих передвиборних заходів регіонали не проводили. Це переконливо свідчить як про периферійність інтересу з боку керівників цієї партії до електорату області, так і про вплив її регіонального активу на ухвалення рішень у самій партії. Основна кампанія ПР будувалася на централізованій агітації на всю «зону розширення» впливу, без врахування специфіки області. Передвиборна робота штабів швидше зводилася до якісного підбору членів дільничних виборчих комісій, спостерігачів. Окрім того, штаби Партії регіонів на теренах Чернівецької області допомагали Соціалістичній партії людським ресурсом для дільничних виборчих комісій та спостерігачів.

Варте уваги й те, що діяльності НУНС, Блоку Литвина, Комуністичної партії, Соціалістичної партії на теренах області було майже не помітно. Під час позачергових виборів 2007 року штаби парламентських партій вирішили не орієнтуватися на підтримку нового електорату, а намагалися відтворити свій електорат зразка 2006 року.

Загалом, позачергові вибори до Верховної Ради України відзначилися мінімальною самостійністю регіональних виборчих штабів.

Що лише підтвердило та посилило загальну тенденцію неуваги, а той відвертого ігнорування інтересів та запитів більшості регіонів України керівною партійною та політичною елітою України. Робота місцевих штабів знову зводилася до комплектування дільничних виборчих комісій, подання кандидатур на спостерігачів та організацію зустрічей із лідерами партії, які приїжджали в область, отже відіграла другорядну, суто технічну роль. Всі суб'єкти виборчого процесу будували свою кампанію централізовано на уніфікованій рекламі у засобах масової інформації.

Парламентські вибори 2007 року засвідчили, що «помаранчеві настрої» населення Чернівецької області, які переважали в 2004 – 2006 років певною мірою змінилися. Рівень підтримки блоку НУНС виявився досить низьким, як у порівнянні з попередніми виборами. Це в свою чергу засвідчило про суттєве зменшення підтримки населенням регіону політики Президента та зменшення довіри до партійно-політичних угруповань, пов'язаних з НСНУ. Загалом, на той час виборці ще не повністю розчарувалися ідеалах, які вони відстоювали на майданах 2004 року, але рівень підтримки політичних сил, які не змогли виправдати їх сподівань, за час, що минув відтоді, значно змінився. Основний результат – відбувався процес перегрупування помаранчевого електорату на користь БЮТ як сили, яка демонструвала більший радикалізм та наголошувала на своїй послідовності та відданості інтересам «помаранчевого електорату».

Позачергові парламентські вибори довели, що буковинський електорат виявився розподілений між традиційно-центристськими та національно-демократичними політичними силами, причому, симпатії виборців суттєво не змінилися. Успіх БЮТ та невдачі НУНС на теренах регіону не призвели до кадрових змін у ОДА і команда голови ОДА В. Куліша продовжила свою роботу.

В цілому, як основний висновок, треба відзначити наступне: електоральний цикл 2006 – 2007 років мав кардинальне завдання призвести до зміни правлячої еліти та зміни правил гри. Правила гри змінилися певною мірою і стали більш наближеними до процедур електоральної демократії, а ось у складі правлячої еліти суттєвих змін не відбулося. Це прирікало політичний процес в Україні піти по другому колу, тим шляхом, який вторований невирішеними проблемами та конфліктами, які заклали політика й донині діючі політики часів правління Л. Кучми.

Здобутки та прорахунки опозиційних партій на парламентських виборах 2007 року на Буковині

30 вересня 2007 року в Україні відбулися дострокові парламентські вибори, які знову пробудили в серцях українців надію на зміни та покращення їх життя та добробуту. Інститут виборів в політичному житті виступає як механізм зміни влади у державі. В демократичному суспільстві за зміну політичних сил і груп біля керма державного апарату, кадрове оновлення у структурах влади, а також контроль за діями влади здійснює політична опозиція, саме тому важливим, на нашу думку, є дослідження участі та здобутків політичної опозиції у ході виборів 2007 року.

У цьому контексті доцільно з'ясувати, як визначають опозицію в Україні. Зокрема Г. Постригань у статті «Опозиція та опозиційність в теоретичних співставленнях» представляє опозицію як форму суспільного протесту, і називає її опозиційністю, в той же час він підкреслює, що опозиція є політичним інститутом, і, в свою чергу, є специфічним проявом опозиційності в політичних відносинах¹.

Цікавою є думка населення України щодо потреби існування опозиції у нашій державі. Так, за даними експертів Інституту Горшеніна, на запитання, чи потрібна Україні опозиція, влітку 2007 році дві третини респондентів відповіли ствердно. Перш за все на користь наявності опозиції висловилися жителі Харківської області – 81,7%, Галичини – 74,3%, Поділля – 80%, Києва – 69,3%, жителі Буковини і Закарпаття – 65%².

Досить суперечливими є оцінки жителів центральних областей України (Кіровоград, Полтава, Черкаси), Криму, Волині, Північного Сходу (Сумська, Чернігівська області) – позитивну відповідь у цих регіонах дали від 45% до 50% респондентів. Менш зацікавлені в існуванні опозиції жителі Донбасу, ототожнюючи, очевидно, саме поняття опозиції з конкретною політичною силою, якою, на нашу думку, є блок Юлії Тимошенко та блок «Наша Україна – Народна Самооборона».

Отже, позиція населення України підтверджує необхідність становлення та розвитку інституту опозиції у нашій державі. Однак

¹ Постригань Г.Ф. Опозиція та опозиційність в теоретичних співставленнях / Г. Постригань // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково-практичної конференції / Відп. за ред. І.М. Варзар. – К., 1996. – С. 172–177.

² Чи потрібна Україні опозиція (дослідження) / [Електронний ресурс] // <http://www.unian.net/ukr/news/news-201085.html> – відкривався 28.10.2007 р

одного їх бажання мало. Для повноцінного функціонування опозиції, необхідної у демократичному суспільстві, потрібні дії як державних інститутів, так і суспільства, наявність громадянської позиції у населення та воля влади до побудови стабільного демократичного суспільства. Саме це, на нашу думку, і повинно стати пріоритетом діяльності для представників української влади на найближчу перспективу.

Зважаючи на те, що результати дострокових парламентських виборів 2007 року знову підтвердили існування регіонального різноманіття в Україні, особливу увагу в статті звернемо до передвиборчої активності партій у Чернівецькій області, що дає змогу визначити загальні тенденції та особливості даного регіону.

Політична ситуація в області напередодні позачергових виборів характеризувалася такими головними ознаками як:

1) зменшення впливу соціалістичної партії в регіоні (за виключенням Новоселицького району) у зв'язку із переформатуванням «помаранчевої коаліції» й інформаційною кампанією опонентів стосовно зради О. Мороза в місцевих та центральних ЗМІ. В лавах обласного осередку СПУ почався певний процес розформатування, коли організація почала ділитися на «стару гвардію» та людей, які прийшли у партію після «помаранчевої революції»;

2) пропрезидентські сили в області у зв'язку із підвищенням активізації Народної Самооборони почали перетворюватися на дуалістичне утворення: Наша Україна та Народна Самооборона. Перша мала розгалужену структуру та керівні посади в обласному керівництві, друга – завдяки потужній загальноукраїнській інформаційній кампанії та шоу-турів Юрія Луценка до регіону, значно підвищила власний рейтинг і стала більш популярною і «впізнаваною» для пересічного виборця;

3) посилення позиції серед буковинців Блоку Юлії Тимошенко, який, не проводячи особливих акцій у обласному центрі та області, за рахунок іміджу свого лідера, зміг значно покращити свої результати у порівнянні з 2006 року. Найбільше це вплинуло на зростання преференцій виборців до цієї політичної сили в обласному центрі;

4) значна активізація діяльності Партії регіонів, особливо у румуномовних селах області та Чернівцях, призвела до того, що в багатьох населених пунктах «регіонали» змогли конкурувати із НУ-НС про, що ще рік-два тому назад годі й було сподіватися.

Визначаючи фактори, які потенційно могли б вплинути на перебіг дострокових парламентських виборів, вважаємо за потрібне звернути особливу увагу на владний ресурс, адже у Чернівецькій області він формально розподілений між двома переможцями попередніх парламентських і місцевих виборів – БЮТ і Народним Со-

юзом «Наша Україна», хоча останніх, ми, відносимо до політичної опозиції.

БЮТ мав перевагу в органах місцевого самоврядування в містах обласного значення – Чернівцях і Новодністровську, а також у частині сільських районів, НУ-НС була, фактично, партією виконавчої влади – губернатор, майже усі його заступники і 9 з 11 голів райдержадміністрацій мали партійні квитки цієї політичної сили. Членами НУ-НС став і чималий чиновницький «загін» середнього і нижчого рангу – як в ОДА, так і в райдержадміністраціях.

Певна частина адміністративного ресурсу області знаходилась у розпорядженні партії соціалістів: і у виконавчій владі, і в місцевому самоврядуванні вона мала своїх представників. Цей ресурс був не такий значний, щоби стверджувати, що ним можна було скористатися під час виборчої кампанії (окрім хіба, що Новоселицького району, де ця політична сила мала чималу присутність у районній та міській радах).

Партія регіонів, навіть, незважаючи на майже річне прем'єрство свого лідера В. Януковича, на Буковині так і не наростила своєї присутності. За весь цей час вона змогла розширити своє представництво лише обійнявши посаду начальника Головного управління охорони здоров'я облдержадміністрації, та й то це було швидше винятком з правил. За весь період, після попередніх виборів 2006 року, регіонали зуміли провести в обласній раді лише на дві політичні акції – відмову від двох голосувань за звернення до Президента про розпуск Верховної Ради.

Інші представлені на політичному ландшафті Буковини сили, які мали менше місць, а відповідно, і впливу у обласній та місцевій радах сподіватися на допомогу адмінресурсу не могли. А новостворений політичний проект «Народна Самооборона» взагалі лише формував свої структури в регіоні і чиновники не надто туди поспішали, воліючи мати «синицю у руках, ніж журавля у небі».

Першими виборчу кампанію почали представники виборчого Блоку Юлії Тимошенко, а насамперед закріплені за областю депутати ВРУ від Блоку та структури з ними пов'язані. Кампанія БЮТ була найбільш масованою в друкованих ЗМІ області. Однак реклама в регіональних ЗМІ блоку Юлії Тимошенко була в основному централізованою, а місцеві агітаційні матеріали були відсутні. Ще в середині власної виборчої кампанії БЮТ спробував задіяти депутатську піраміду для активної передвиборчої агітації, але остання носила більше формальний, а часто віртуальний характер, особливо в сільській місцевості.

Виборча кампанія блоку «Наша Україна-Народна Самооборона» також характеризувалася наявністю декількох центрів впливу. В

порівнянні з виборчою кампанією 2006 року вона була значно меншою за бюджетом. Головний акцент в агітаційній роботі ставився на зустрічах з виборцями, але головну участь у них брали лише обласні керівники. Реклама в регіональних ЗМІ блоку «Наша Україна-Народна Самооборона» також в основному була централізованою, а місцеві агітаційні матеріали, як правило, були пов'язані із діяльністю місцевих керівників.

Партія регіонів почала свою виборчу кампанію лише в останні два місяці. Головною особливістю цієї кампанії була значна кількість візитів до області представників першої двадцятки передвиборчого списку, особливо в останні три тижні перед виборами. В медійному просторі Буковини переважала централізована реклама партії. Як і у БЮТ найбільшу активність проявляли депутати ВРУ, які були закріплені за певними округами. Якщо БЮТ побудував роботу на «депутатській піраміді», то Партія регіонів більш активно використовувала партійні районні структури у виборчій кампанії. Цікавим є те, що у своїй виборчій кампанії регіонали використовували ті засоби, які були використані ще у 2005 році їх опонентами.

Блок Литвина основний акцент у своїй агітаційній роботі зробив на візит лідера. Головною особливістю цієї кампанії було те, що первинні партійні осередки та штаби не проводили жодної агітаційної роботи і жорстко керувалися центром. Місцевий партійний актив, особливо голови селищних і сільських рад були задіяні лише в останні два тижні і здебільшого забезпечували поширення агітаційної продукції, ніж зустрічі з виборцями. Прослідковувалася певна недовіра на рівні: Київ-область-район-село, яка швидше за все викликана тим, що саме ця ланка виявилася підірваною під час виборчої кампанії 2006 року, причому підірвана знизу, коли місцеві вибори були домінантою над загальноукраїнськими.

Найбільш провальною була виборча кампанія Соціалістичної партії України, зокрема в обласному центрі. СПУ майже не проводила активних виборчих дій, часто імітуючи роботу. Значного удару по результату партії в Чернівецькій області нанесли цільові інформаційні кампанії ініційовані БЮТ та НУ-НС, які робили ставку на переманювання значної кількості електорату соціалістів. Аналіз інформаційної кампанії СПУ показує, що для місцевих партійних структур ці вибори були швидше певним тренінгом на майбутнє, для виборів до місцевих рад. Часто представники СПУ робили власний піар у місцевих ЗМІ, ігноруючи виборчу кампанію партії. Як і виборча кампанія блоку «Наша Україна - Народна Самооборона» виборча кампанія СПУ була малобюджетною.

Говорити про передвиборчі кампанії інших партій доволі складно, тому що в порівнянні із партіями згаданими вище, їх ро-

бота була несистемною, дуже локальною, низькобюджетною та ситуативною. Часто вона (робота) активізувалася напередодні та під час приїзду партійних лідерів. Єдиним новим елементом у виборчій кампанії 2007 року стала партія «Свобода» та «Виборчий блок Людмили Супрун», які робили спроби проводити агітацію в регіоні.

На Буковині Блок Юлії Тимошенко переміг у всіх районах, окрім одного румуномовного, де лідирує Партія регіонів. Як передала УНІАН, про це свідчать узагальнені дані паралельного підрахунку 100% голосів за протоколами спостерігачів Чернівецького обласного штабу БЮТ. За їхньою інформацією, у десяти сільських районах Буковини, містах Чернівці та Новодністровськ, за попередніми даними, лідером електоральних симпатій став БЮТ, отримавши від 29 до 60% голосів виборців. У Герцаївському районі, де переважно проживає румуномовне населення, перемогу здобула Партія регіонів, набравши 42,45%. За цими даними, у Новоселицькому районі регіонали відстали від БЮТ лише на 1%, посівши друге місце. Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» найбільше відсотків набрав у Кельменецькому районі – 28,24%, але перше місце йому не вдалося здобути в жодному районі. У Новоселицькому районі НУ-НС поступився навіть соціалістам, обійнявши четверте місце. «Бютівці», за попередніми даними, набрали найбільше голосів у Вижницькому – 60,38% та Кіцманському – 60,31% – районах. У Заставнівському районі їх підтримали 57,37% виборців, а у Шевченківському – 56,39%. Соціалісти вже традиційно найбільшу підтримку отримали у Новоселицькому районі, де з результатом 15,29% обійшли НУ-НС, посівши третє місце після БЮТ та Партії регіонів. Найбільше прихильників комуністів виявилось у Новодністровську – 5,88%, Сокирянському – 3,96%, Шевченківському – 3,67%, Кельменецькому – 3,13%, Хотинському – 3%, Першотравневому – 2,98% та Новоселицькому – 2,1% районах. Блок Литвина подолав виборчий бар'єр лише у двох районах – Сокирянському – 4,09%, Путильському – 3,30%, а також у місті Новодністровськ – 3,42%. ВО «Свобода» здобула понад 1% лише у Садгірському та Першотравневому районах Чернівців, а Блок Людмили Супрун – у Сторожинецькому – 1,33% та Глибоцькому – 1,04% районах¹.

Загальний підсумок дострокових парламентських виборів 2007 року в Чернівецькій області складає наступну картину²:

¹ Результати паралельного підрахунку голосів чернівецького обласного штабу БЮТ / [Електронний ресурс] // http://www.iplus.com.uabinarticle.phparticle_id=8732 – відкривався 27.10.2007 р.

² Центральна Виборча Комісія України / [Електронний ресурс] // <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001> – відкривався 28.10.2007 р.

«Блок Юлії Тимошенко»	189132 (46,17%)
Блок «Наша Україна – Народна Самооборона»	83242 (20,32%)
Партія регіонів	68796 (16,79%)
«Блок Литвина»	10442 (2,54%)
Комуністична партія України	9413 (2,29%)

Водночас, аналізуючи діяльність опозиційних політичних партій на Буковині у передвиборчій боротьбі 2007 року, доцільно порівняти її з відповідним періодом 2006 року, що на наш погляд допоможе чіткіше виявити здобутки та прорахунки.

Тож у наступній таблиці наведемо результати попередніх парламентських виборів 26 березня 2006 року ¹:

«Блок Юлії Тимошенко»	137834 (30,34%)
Блок «Наша Україна»	122863 (27,04%)
Партія регіонів	57809 (12,72%)
Соціалістична партія України	20375 (4,48%)
«Народний блок Литвина»	11705 (2,57%)
Комуністична партія України	7727 (1,70%)

Зіставивши кількість отриманих голосів, які виборці віддали за БЮТ, бачимо, що порівняно з 2006 року її успіхи зросли у 2007 році на 15,83%; заявлений у 2006 році блок Наша Україна, що об'єднався у 2007 році з Народною Самообороною втратив 6,72% голосів виборців; за Партію регіонів на 7,07% голосів більше.

Виборці Буковини абсолютно проігнорували СПУ, і вона не набрала й 3% порівняно з 4,48% у 2006 році, очевидно ці голоси перейшли до Комуністичної партії та Партії регіонів. Народний блок Литвина залишився з такою ж кількістю голосів.

Тобто, проаналізувавши вищенаведені дані, ми можемо дійти висновку, що на Буковині домінують продемократичні настрої та переконання, які притаманні жителям Західного регіону України.

¹ Центральна Виборча Комісія України / [Електронний ресурс] // <http://www.cvk.gov.ua/vnd2006/w6p001> – відкривався 28.10.2007 р.

Перемога опозиційних сил в області ще раз засвідчує необхідність законодавчого закріплення в державі такого політичного інституту як політична опозиція, зважаючи на це, можна з впевненістю говорити про схильність громадян до розбудови Української держави демократичним шляхом.

Дострокові парламентські вибори показали, що в умовах «відриву», який поступово збільшується, між політичною та іншими сферами суспільного життя, іншого способу домогтися залучення голосів виборців у політиків окрім використання популістських гасел не існує. З іншого боку, виборці самі по собі розчарувалися в ідеологіях і їм не залишається нічого іншого, окрім голосування за харизматичних лідерів.

Особливу увагу привернула до себе соціальна спрямованість передвиборних обіцянок більшості політичних сил, часто – нереальних. Внаслідок цього до парламенту (і у владу, і в опозицію) проходять популістські сили. Прогресуючий непрофесіоналізм політичної еліти в поєднанні з популізмом і тактичною орієнтацією лише підриває її легітимність в очах населення. На майбутню перспективу країни це може створювати непередбачувану ситуацію.

Отже, по-перше вважаємо, що значними прорахунками в діяльності всіх партій-учасників виборчого процесу 2007 року є виявлена орієнтованість сучасної політичної еліти переважно на тактику, а не на стратегію. По-друге, що характерне і для правлячих партій, і для опозиційних, поведінка політиків під час виборчої кампанії свідчить про те, що вибори для них – це «бій без правил», де звичне використання найбрудніших прийомів, аж до цілеспрямованого поділу виборців на «наших» і не «наших».

По-третє, позачергові вибори показали, що Буковинці віддають найбільшу політичну підтримку трьом політичним силам: БЮТ, НУНС, Партії регіонів. Це означає, що виборці пов'язують свої надії з впливовішими політичними силами України, які вже встигли авторитетно заявити про себе.

Проте, варто зазначити, що преференції буковинців все ж на боці опозиційних сил, за які в цілому проголосували 66,49% виборців.

Організація, хід і результати позачергових парламентських виборів у Закарпатській області

Загальні тенденції та висновки парламентських виборів. Суттєвий вплив на проведення виборчої кампанії мала суспільно-політична ситуація в країні. Перш за все вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховна Рада була розпущена Президентом України, а український соціум знову виразно поділився, як колись у 2004 році, на два табори: одні політичні сили підтримували Віктора Ющенка, інші Віктора Януковича. Можемо припустити, що парламентські вибори 2007 року чимось віддалено нагадували виборчу кампанію 2004 року і були обтяжені нею: ідея двох Україн (Східної і Західної), двох мов і т.д. Головна різниця полягала в тому, що протистояння В. Ющенка і В. Януковича та політичних сил, які їх підтримували сприймалася уже не як протистояння добра і зла (це було у 2004 році), а як боротьба політичних сил за владу. Не відрізнялись суттєво вибори 2007 року і від парламентської виборчої кампанії 2006 року, оскільки часу на кардинальну зміну тактики не було та й особливого бажання у суб'єктів виборчого процесу щодо цього не проявлялося. Головні електоральні актори залишилися ті ж самі. Хоча, слід зазначити, що мотивація їх участі у виборах дещо змінилась: якщо Партія Регіонів повинна була підтвердити свій владний статус, то «помаранчеві сили» були налаштовані на реванш.

Загалом же у виборах взяли участь такі суб'єкти виборчого процесу:

Політичні партії:

- 1) Всеукраїнське об'єднання «Свобода»;
- 2) Комуністична партія України;
- 3) Соціалістична партія України;
- 4) Партія регіонів;
- 5) Прогресивна соціалістична партія України;
- 6) Всеукраїнська партія народної довіри;
- 7) Партія національно-економічного розвитку України;
- 8) Комуністична партія України (оновлена);
- 9) Партія вільних демократів;
- 10) Партія зелених України.

Виборчі блоки:

- 1) «Блок Литвина» (Народна партія, Трудова партія);

- 2) Блок Юлії Тимошенко (ВО «Батьківщина», ПРП, УС-ДП);
- 3) Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (ПП «Наша Україна», ХДС, ПП «Вперед, Україно!», ЄПУ, НРУ, ГП «Пора», УНП, КУН, УРП «Собор», ПЗВ);
- 4) Селянський Блок «Аграрна Україна» (УСДП, Партія відродження села, ПП Народна партія «Нова Україна»);
- 5) Виборчий Блок політичних партій «Кучма» (ПП «Союз», ПП «Всеукраїнське Об'єднання «Центр»);
- 6) Блок «Всеукраїнська громада» (Всеукраїнська партія миру і єдності, Партія «Національно-демократичне об'єднання «Україна», ПП «Совість України», Політична партія малого і середнього бізнесу);
- 7) «Український Народний Блок» (ПП «Україна Соборна», Всеукраїнська Чорнобильська народна партія «За добробут та соціальний захист народу»);
- 8) Блок «Християнський блок» (Всеукраїнська партія «Екологія та соціальний захист, Соціально-християнська партія);
- 9) Виборчий Блок Людмили Супрун «Український регіональний актив» (Демократична партія України, Народно-демократична партія, Республіканська християнська партія);
- 10) «Блок партії пенсіонерів України» (Партія захисту пенсіонерів України, Партія пенсіонерів України)¹.

Таким чином, рішення про участь у виборах прийняли 43 політичні партії, з яких десять виявили бажання приймати участь самостійно, а 33 були об'єднані у десять виборчих блоків. Усього суб'єктів виборчого процесу виявилось двадцять. З них до парламенту згідно з опитуваннями соціологів і експертних висновків однозначно могли потрапити чотири – це ПР, БЮТ, «НУ – НС», КПУ. Такими, що подолають тривідсотковий бар'єр голосів виборців вважали себе ЄПУ, Блок Литвина, ПСПУ. Про їхні шанси свідчили результати попередніх парламентських виборів та результати соціологічних досліджень, які проводилися напередодні виборів.

Призначення ж інших партій і виборчих блоків було, на перший погляд, не зрозумілим. Наприклад, для чого витратити як мінімум 880 тисяч грн. виборчої застави, коли попередньо відомо, що трьохвідсотковий бар'єр не буде подоланий. Але це тільки на перший погляд. Призначення непрохідних партій і блоків у виборчій кампанії було самим різноманітним.

По-перше, виборча кампанія розглядалася як шанс партії чи блоку проявити себе на загальнонаціональному рівні для того, щоб на майбутніх виборах, маючи електоральний потенціал, увійти до

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 315 – 316.

потужного блоку чи самому боротись за депутатські мандати. Такі партії і блоки технічними себе не вважають і роблять спробу вести самостійну боротьбу. До них, перш за все і можна віднести ПСПУ, Блок Литвина, ПЗУ, Блок партії пенсіонерів України, Партію зелених України.

По-друге, партії або блоки брали участь у виборах для того, щоб відбирати голоси у собі подібних, тобто їх дії підпорядковані більш потужним суб'єктам виборчого процесу. Наприклад, КПУ(о) (її призначення відбирати голоси виборців у КПУ), Український Народний Блок, призначення якого відібрати голоси у Блоку Литвина, який на попередніх виборах 2006 року мав назву «Народний Блок Литвина». Ця технологія у політології називається клонуванням.

По-третє, дрібні партії і блоки працювали на потужні суб'єкти виборчого процесу. Так, Селянський Блок «Аграрна Україна» і Блок «Всеукраїнська громада» працювала на успіх «НУ – НС». При чому «Аграрна Україна» була створена на протигагу Блоку Литвина, та СПУ, оскільки його завдання полягало у відборі в них сільського виборця, який ще не визначився серед головних претендентів на депутатські мандати. У свою чергу ВБ ПП «Кучма» активно співпрацював з Партією регіонів.

По-четверте, партії виступали політичними проектами амбітних політиків, які з якихось причин не змогли отримати прохідне місце у списках фаворитів виборчої кампанії. Наприклад, ВО «Свобода» (О. Тягнибок), ВБ ПП «Кучма» (О. Волков, О. Задорожний, В. Рабінович), Партія вільних демократів (М. Бродський), ВБ Людмили Супрун «Український регіональний актив».

За результатами виборів до українського парламенту потрапили наступні політичні сили: Партія регіонів – 34,37% (176 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 185), «Блок Юлії Тимошенко» – 30,71% (156 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 129), Блок «Наша Україна – Народна самооборона» – 14,15% (72 мандати, у ВР п'ятого скликання – 81), КПУ – 5,39% (27 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 21), «Блок Литвина» – 3,96% (20 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 0). Не пройшла за результатами виборів до ВР України СПУ, набравши лише 2,86 відсотків голосів виборців¹.

Організація виборів на Закарпатті. Організація і проведення позачергових виборів у Закарпатті були зумовлені комплексом умов, пов'язаних між собою. Деякі з них відображали загальнонаціональні особливості і тенденції, інші носили винятково регіональний харак-

¹ Остапєць Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапєць, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 317 – 318.

тер. Можна виокремити наступні фактори, які визначали специфіку виборчої кампанії 2007 року у Закарпатті:

1. Суспільно-економічна ситуація в країні й у регіоні.
2. Ситуація в інформаційному просторі області.
3. Феномен регіональної ідентичності й особливості політичних орієнтацій населення.
4. Впливовість політичних партій в регіоні та поінформованість населення про їх діяльність.
5. Взаємовідносини між місцевою політичною і бізнесовою елітою; взаємовідносини між головними групами впливу на Закарпатті ¹.

Як зазначалося вище, значний вплив на проведення виборчої кампанії мала суспільно-політична ситуація в Україні. Перш за все, вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховна Рада України була розпущена Указом Президента України. Було зрозуміло, що позачергові парламентські вибори 2007 року проходять під впливом подій 2004 – 2007 років, а відтак суспільно-політична ситуація в країні виявилась одним з головних, якщо не головним чинником, який і обумовив проведення та результати виборів у різних регіонах України.

Конфігурація територіально-виборчих округів (ТВО) на позачергових парламентських виборах 2007 року порівняно з 2006 роком не зазнала змін. Після початку виборчої кампанії ЦВК підтвердила утворення на виборах народних депутатів України 225 територіальних округів. У Закарпатській області таких округів було п'ять: територіальний виборчий округ (ТВО) № 66 з центром у м. Ужгород, ТВО № 67 (центр – м. Свалява), ТВО № 68 (центр – м. Мукачево, ТВО № 69 (центр – м. Берегово) та ТВО № 70 з центром Тячеві ².

Окружними комісіями в області було утворено 760 звичайних та 17 спеціальних виборчих дільниць, які в свою чергу, в залежності від кількості виборців, поділялися на 183 малі, 311 середніх, 283 великі. Для забезпечення їх діяльності (для роботи дільничних комісій) органами виконавчої влади було виділено додатково близько тисячі приміщень ³.

¹ Остапеч Ю. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті / Ю. Остапеч, А. Ключкович, М. Токар // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів, 2007. – С.63.

² Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 331.

³ Остапеч Ю. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті / Ю. Остапеч, А. Ключкович, М. Токар // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів, 2007. – С.64.

Комісії п'яти територіальних виборчих округів у Закарпатській області очолили представники п'яти найвпливовіших у краї політичних сил, а саме Виборчого Блоку «Наша Україна – Народна Самооборона», Партії регіонів, Блоку Юлії Тимошенко, Соціалістичної партії України, Комуністичної партії України¹.

Робота всіх окружних виборчих комісій (ОВК) області проводилася на задовільному рівні. Це стосувалося як професійного складу ОВК, так і забезпечення їх роботи з боку місцевих органів влади. Суттєвих порушень у діяльності комісій не спостерігалось, про що свідчила відповідна реакція на результати виборів політичних опонентів. Незважаючи на це, в діяльності ОВК спостерігалися і певні недоліки. Серед них головним було недотримання термінів проведення усіх процедурних заходів щодо організації виборчого процесу.

Іншою важливою проблемою в організації виборів 2007 року стала недосконалість списків виборців. Навіть враховуючи значну активність робочих груп з обліку списків виборців у Закарпатській області, слід визнати, що вони не стали якісно кращими у порівнянні з попередніми списками на виборах 26 березня 2006 року. Такий висновок можна зробити на підставі даних громадянської мережі «ОПОРА» з перевірки та уточнення списків виборців. У місті Ужгород, наприклад, не змогли проголосувати окремі під'їзди в будинках, ряд громадян не змогли знайти себе в списках та інше.

Але подібна проблема була не лише на Закарпатті, а й по Україні загалом. Складання списків проводилося згідно з новим варіантом Закону «Про вибори народних депутатів України», який набув чинності 2 серпня 2007 року. Згідно з його положеннями робочим групам з обліку виборців відводилося зовсім мало часу (близько 10 днів) на опрацювання списків минулих виборів, які бралися за основу. А 11 вересня вони вже були передані в окружну виборчу комісію.

За інформацією голови Закарпатської облдержадміністрації, вісімдесят громадян, котрі не знайшли себе у виборчих списках, звернулись у суди. Найбільше таких звернень розглянули Ужгородський (29 звернень), Мукачівський (20) міжрайонні суди та Іршавський (11) і Берегівський (10) районні суди. Загалом було задоволено 55 звернень, внаслідок чого було внесено уточнення у списки виборців, а громадяни мали змогу проголосувати без будь-яких заперечень з боку членів виборчих комісій.

¹ Остапєць Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапєць, М. Токар; Серія «*Studia Regionalistica*» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 332 – 333.

Загалом кількість виборців у 2007 році у порівнянні з попередніми виборами збільшилася на 7 тисяч (2007 рік – 944 тисячі виборців, 2006 рік – 937 тисяч 700 виборців)¹.

Особливості виборів 2007 року в Закарпатській області. У порівнянні з минулою передвиборчою кампанією учасниками виборчого процесу було змінено акцент агітаційної роботи партійних осередків і штабів. Зокрема, основна пропаганда зводилася до особистих зустрічей регіональних лідерів та місцевих партійних керівників, кандидатів у депутати Верховної Ради з виборцями на підприємствах, у навчальних закладах, на головних площах міст і містечок тощо. Ця кампанія у цьому відношенні була більш розмаїтою в Закарпатті.

У Закарпатській області найбільш потужною була агітація трьох провідних політичних сил: ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» (НУ – НС), БЮТ, «Блоку Литвина», ВО «Свобода». Особливо слід відмітити агітаційну кампанію ВБ «НУ – НС». Неодноразово на Закарпаття приїздили лідери блоку, виступали публічно депутати обласної, районних, міських рад систематично проводили зустрічі з трудовими колективами області.

Позачергові вибори депутатів Верховної Ради України у вересні 2007 року показали чергову своєрідність електоральних уподобань в окремих регіонах, зокрема в найзахіднішій області країни – Закарпатській. Серед основних регіональних специфічних ознак можна виділити наступні:

По-перше, напередодні виборів у Закарпатській області незмінними залишилися чотири групи впливу, які вже традиційно ведуть боротьбу за депутатські мандати до представницьких органів влади усіх рівнів:

1. Група впливу, економічною основою якої була фірма «Барва», а політичною ПП «Народний Союз «Наша Україна». Медійні ресурси групи: телерадіокомпанія «М-студіо», газети «Паланок», «Старий Замок», частково «Новини Закарпаття». Лідери: В. Балого, І. Балого, В. Петьовка, М. Вегеш, В. Трикур.

2. Група «БЮТ», яка мала політичну підтримку Всеукраїнського Об'єднання «Батьківщина», Блоку Юлії Тимошенко частково використовувала такі медіа-ресурси як газети «Трибуна», «РІО». Лідери: О. Кеменяш, А. Сербайло, М. Бадида.

3. Група «Р.І.О.», яка мала політичну підтримку Народної партії (НП), Блоку Литвина й володіла такими медіа-ресурсами як газети

¹ Остапеч Ю. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті / Ю. Остапеч, А. Ключкович, М. Токар // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів, 2007. – С.66.

«Р.І.О.», «Трибуна», частково «Ужгород». Лідери: С. Ратушняк, М. Сятиня, В. Бобков, Ю. Бедь.

4. Група впливу, об'єднана навколо обласного осередку Партії регіонів (О. Ледида). Група ситуативно співпрацювала з різним ЗМІ.

По-друге, Закарпатська область за підсумковими результатами позачергових парламентських виборів у 2007 році стала єдиною, де переміг Блок «Наша Україна – Народна Самооборона». Слід відмітити, що тенденція останніх перед виборами років на підтримку пропрезидентської політичної сили в Закарпатті була незмінною. Це обумовлено, насамперед, тим, що представник закарпатської бізнес еліти Віктор Балоба очолював Секретаріат Президента України Віктора Ющенка.

По-третє, в Закарпатській області явка виборців становила найнижчі показники по всій Україні. Якщо 26 березня 2006 року в голосуванні взяло участь 61,45 відсотків від загальної кількості виборців, то на виборах 2007 року в регіоні проголосувало 52,4 відсотка від загальної кількості внесених у виборчі списки.

Тенденції зниження активності участі закарпатців у голосуванні підтверджувалися практично по всіх районах області. Якщо детальніше глянути на активність виборців у районному розрізі, то найактивніше голосували у Воловецькому (65,1%), Великоберезнянському (64,5%), Ужгородському (64,2%), Перечинському (60,8%) районах та місті Чоп (63,4%). А найменшою активністю відзначилася Тячівщина, де явка виборців сягнула всього 39,6 відсотка.

У масштабах територіальних виборчих округів найвищою явкою відзначився ТВО № 66 (центр м. Ужгород), а найнижчою – ТВО № 70 з центром у м. Тячів¹.

Відповідною до загального аналізу рівня абсентеїзму (неявки на вибори) була й динаміка явки закарпатців на виборчі дільниці, яка продемонструвала наступне: ранком станом на 12 годину явка склала 12,01%, станом на 16.00 – 31,82%, а у 20.00 була на рівні 47,61%².

Якщо порівнювати із попередніми виборами, то активність голосування закарпатців завжди була на порядок нижчою ніж в середньому по державі. Серед основних причин низької явки в 2007 році слід назвати наступні:

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 333.

² Там само. – С. 334.

1. Трудова міграція. Значна кількість українських громадян, особливо з гірських районів, перебували на заробітках. Питання їх повернення або обліку з метою реєстрації в зарубіжжі часто залишилося невирішеним. Слід зважити, що близько 257 тисяч жителів Закарпаття працюють за кордоном.

2. Виїзд громадян області за кордон з метою тимчасового заробітку. Згідно із Законом про вибори, прикордонна служба мала подавати відомості про тих, хто виїжджає за межі України, до місцевих виборчих комісій, і, якщо за три дні до виборів інформації про повернення особи в Україну немає, її виключають зі списків виборців. Працівники прикордонної служби у Закарпатській області реєстрували лише виїзд громадян за кордон і не реєстрували їх повернення, яке частіше за все відбувалось того ж або наступного дня. Тобто прикордонники не встигли подати списки тих, хто повернувся. А таких виявилось не так і мало. Адже за даними прикордонної служби близько 50 тисяч виборців щодня виїжджають за кордон.

За даними різних джерел, на вище окресленій підставі, по 69-му виборчому округу (Берегівський, Виноградівський, Іршавський райони) було виключено 16 тисяч виборців, по 70-му округу (Хустський, Рахівський, Тячівський райони) – 21 тисяч виборців, по 67-му (Свалявський, Перечинський, Березнянський, Воловецький та Міжгірський райони) – 7, 5 тисяч виборців, по 66-му округу (Ужгород та Ужгородський район) – 6 тисяч виборців.

3. Високий рівень абсентеїзму був зумовлений також і розчаруванням жителів Закарпатської області в результатах президентських виборів 2004 року та парламентських виборах 2006 року.

По-четверте, симпатії закарпатців щодо основних фігурантів виборчих перегонів суттєво не змінилися. Трійку лідерів на Закарпатті сформували такі політичні сили – Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (31,11%), «Блок Юлії Тимошенко» (28,85%) і Партія регіонів (19,76%). У порівнянні з 2006 роком всі три політичні сили покращили свої результати, зокрема БЮТ на більш ніж 8 відсотків¹.

У Закарпатті тривідсотковий бар'єр також подолали Блок Литвина (6%) та Соціалістична партія (3,53%). Але Соціалістична партія України, як і комуністи, втратили у порівнянні з попередніми виборами більш ніж чотири відсотки виборців. Так, комуністи набрали лише 1,77 відсотка, тоді як у 2006 році – 5,34 відсотка. СПУ і КПУ втрачали своїх виборців рівномірно по всій території області.

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 335 – 336.

Інші ж учасники виборчих перегонів не набрали в краї й одного відсотка ¹.

Порівняльний аналіз результатів голосування на парламентських виборах 2006 та 2007 років у Закарпатській області можна прослідкувати за допомогою Таблиці.

**Порівняльний аналіз результатів голосування
на парламентських виборах 2006 та 2007 років
у Закарпатській області**

2006 р.				2007 р.			
№ з/п	Політичні партії	Результати голосування		№ з/п	Політичні партії	Результати голосування	
		ЗА (вибор.)	ЗА (%)			ЗА (вибор.)	ЗА (%)
1.	Наша Україна	148 813	25,77	1.	Блок «НУНС»	152886	31,11
2.	Блок Юлії Тимошенко	117032	20,27	2.	Блок Юлії Тимошенко	141797	28,85
3.	Партія регіонів	107542	18,62	3.	Партія регіонів	97152	19,76
4.	«Блок Литвина»	50552	7,03	4.	«Блок Литвина»	29490	6,00
5.	Соцпартія України	63898	8,89	5.	Соцпартія України	17365	3,53
6.	Компартія України	38385	5,34	6.	Компартія України	8711	1,77

На основі цих даних можна зробити наступні висновки щодо результатів виборів та поствиборчого структурування політичних сил Закарпатської області:

1. Результати показують, що перемога Блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» в Закарпатті не була однозначною і переконливою. Одна з причин такого результату полягала в слабкості партій, які утворили ВБ «НУ – НС». Конфлікти і протиріччя, які супроводжували в останній час діяльність таких осередків як НРУ, УРП «Собор», бездіяльність КУН та УНП, дають можливість констатувати той

¹ Остапєць Ю. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті / Ю. Остапєць, А. Ключкович, М. Токар // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів, 2007. – С.68 – 70.

факт, що в Закарпатті 31,1 відсоток голосів виборців НСНУ могла б набрати самостійно.

2. За результатами позачергових парламентських виборів від Закарпаття до Українського парламенту потрапили шість кандидатів: Сергій Мошак, Едуард Матвійчук (Партія регіонів), Олександр Кемєняш (БЮТ), Ігор Кріль, Василь Петьовка, Станіслав Аржевітін (Блок «Наша Україна – Народна Самооборона»).

3. Стабільним в області залишився рейтинг Партії регіонів. Найбільшу кількість голосів виборців партія отримала в 68, 69, 70 виборчих округах. Стабільна підтримка партії забезпечувалася впливом бізнесгрупи, яка її представляла та голосуванням національних меншин краю – російської, угорської, румунської.

4. Рейтинг лівих сил в області постійно зменшується. Особливо це торкається обласного осередку КПУ, яка отримала на позачергових виборах 1,77 відсоток голосів виборців. Це найменший результат за всю історію виборчих кампаній в Україні і за всю історію виборчих процесів у Закарпатті.

5. Високий рівень підтримки ВО «Свобода». Якщо на парламентських виборах 2006 року ця партія була загалом непомітна, то на виборах 2007 року у всіх виборчих округах області (крім 68) вона зайняла 7 місце. Причини успіху цієї політичної сили були наступні: а) вдало продумана і організована агітаційна кампанія; б) бездіяльність і низький рейтинг на Закарпатті, про що вже відмічалось, націоналістичних правих партій (УРП «Собор», НРУ, УНР, ПРП, КУН).

6. Відчутно зріс електоральний потенціал і підтримка Народної партії.

Згідно з результатами виборів у розрізі адміністративних одиниць (районів і міст обласного значення) беззаперечну перемогу здобув Блок «Наша Україна–Народна Самооборона», котрий підтримали виборці у дванадцяти адміністративних одиницях. БЮТ отримав підтримку у чотирьох, а Партія регіонів змогла набрати найбільшу кількість голосів тільки в одному районі (Тячівському)¹.

Міста Закарпатської області традиційно проявляли високу активність у виборчих процесах. Проте, на позачергових виборах 2007 року показник участі міських жителів у голосуванні зменшився відповідно до загальної тенденції абсентеїзму. За парламентські політичні сили разом проголосувало в м. Берегово – трохи більше 70 відсотків, у м. Чоп – понад 80 відсотків місцевих жителів, у м. Мукачево – близько 85 відсотків, у м. Хуст – понад 86 відсотків виборців.

¹ Остапєць Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапєць, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 335 – 336.

Щодо жителів обласного центру, то ужгородці на позачергових парламентських виборах 30 вересня голосували на 56 виборчих дільницях Територіального виборчого округу № 66. На відміну від загальних результатів по Закарпатській області, де більшість місцевого населення віддало перевагу НС «Наша Україна – Народна Самооборона», в Ужгороді впевнено переміг Блок Юлії Тимошенко. За цю політичну силу проголосували 21 тисяча 37 ужгородців, що становило 40 відсотків від усіх голосуючих. Майже наполовину менше голосів отримав НС «Наша Україна–Народна Самооборона» – 10 тисяч 257 жителів міста. Наступні показники такі: 8 тисяч 594 голосів – за Партію регіонів, 4 тисяч 858 – за Блок Литвина, 1 тисяча 349 – за КПУ, 917 – за СПУ. У цілому з 96 тисяч 474 виборців обласного центру Закарпатської області своїм виборчим правом скористалися 52 тисячі 568 чоловік. 2 тисячі 280 мешканців міста не підтримали жодну з політичних сил¹.

Примітно, що ужгородський електорат проявив розуміння щодо партійних новоутворень виборчого процесу 2007 року і як результат найнижчі показники отримали «вільні демократи», «оновлені» комуністи, «пенсіонери», блоки «Аграрна Україна», «КУЧМА», «Всеукраїнська громада». Натомість, дещо покращило свої попередні показники Всеукраїнське об'єднання «Свобода».

По-п'яте, значних правопорушень і фальсифікацій, які б вплинули на загальний результат виборів у Закарпатській області, не було. Як і в попередній виборчій кампанії незначні порушення чинного законодавства фіксувалися протягом усього виборчого процесу 2007 року. Їх спектр був достатньо різноманітним: ведення агітації до офіційної реєстрації, псування агітаційних матеріалів, використання неповнолітніх в агітації, поширення поліграфічної продукції та наліпок без вихідних даних, використання «чорних ПР-технологій» тощо.

Характерно, що штаби політичних сил не проводили фіксування та подання оскаржень названих порушень з боку опонентів чи до ОБК чи до суду. Однак, це є характерним явищем для всієї України.

Помітною була тенденція до збільшення кількості матеріалів у газетах, що подавалися як інформаційні матеріали, але не позначалися спеціальними відмітками як політична реклама й відповідно не оплачувалися з виборчого фонду.

Крім цього, було зафіксовано випадки псування біл-бордів з політичною рекламою політичних опонентів. Від цього постраждав зокрема БЮТ у Міжгірському, Воловецькому та Свалявському районах

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 327.

Закарпатської області. Серед них був і одиничний випадок пошкодження опори рекламоносія.

Використовувалися й інші брудні способи передвиборчої кампанії. Так, в Ужгороді в ніч з 30 на 31 серпня невідомі закидали у поштові скриньки жителів віддалених від центру районів міста листівку «Кучмин сын», яка була без вихідних даних і спрямована проти Президента України.

Незважаючи на це, грубих випадків порушення громадського спокою чи інших ексцесів під час голосування в Ужгороді не було. Щоправда, вже після закінчення голосування, впродовж 23.00 – 23.50, на кількох дільницях зникало світло. За інформацією міськвідділу міліції, світло зникало на дільницях № 8 (колишня ЗОШ № 4), № 9 (АНВК № 2), № 13 (управління соцзахисту Закарпатської ОДА), № 27 (гімназія), № 34 (ДВЗ № 26) через перевантаження в електромережі на кілька хвилин або довше, однак підрахунок голосів не припинявся, а дільниці були передбачливо забезпечені ліхтарями.

Що ж стосується можливості фальсифікації голосів виборців, то, за інформацією громадської мережі «ОПОРА», яка весь час слідкувала за ходом виборів у краї, значних порушень під час голосування та підрахунку голосів по Закарпатській області, які могли б вплинути на результати виборів 2007 року, не було. Загалом усі порушення, які вдалося зафіксувати, носили переважно локальний характер.

По-шосте, реальні зміни в настроях електорату Закарпатської області за останні два виборчі цикли можна прослідкувати через порівняльну характеристику подану вище у *Таблиці*.

Як підсумок, політичні сили, які брали участь у виборчій кампанії не мали належним чином підготовленого кадрового потенціалу для забезпечення виборчого процесу: члени виборчих комісій, спостерігачі, кваліфіковані юристи. Без відповідної роботи в цьому напрямі буде важко отримати перемогу в наступних виборчих кампаніях.

Політичні партії, які були представлені в місцевих органах влади, не брали участі у формуванні списків виборців. Виборчі списки зразка 2007 року не відповідали демократичним стандартам.

Електоральний розклад напередодні виборів 2007 року в області не змінився. Найбільший рейтинг впливовості мали ПР, БЮТ, «НУ – НС». Відтак результати виборів не стали несподіваними, а навпаки були прогнозованими і віддзеркалювали результати попередніх виборів 2006 року. Різниця полягала хіба в тому, що БЮТ отримав на 8 відсотків голосів виборців більше, соціалісти на 5 відсотків менше, а комуністи взагалі не змогли подолати тривідсотковий бар'єр.

Очевидним є також той факт, що нішу правих сил на Закарпатті заповнило ВО «Свобода».

Вибори не поклали край латентному протистоянню головних політичних сил Закарпаття. Одним із джерел таких конфліктів став формат коаліції обласної ради, до якої увійшла Партія регіонів. За результатами виборів на Закарпатті відбулися кадрові зміни. Перш за все Указами Президента було звільнено з посад голів п'яти районних державних адміністрацій: Рахівської, Тячівської, Хустської, Міжгірської, Великоберезнянської. Але основні кадрові зміни відбулися після підписання коаліційної угоди ¹.

¹ Остапець Ю. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті / Ю. Остапець, А. Ключкович, М. Токар // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів, 2007. – С.71 – 76.

Частина 9

**Президентські
вибори 2010 року**

Президентські вибори 2010 року у Чернівецькій області

Декларацією Міжпарламентського союзу, ухваленою 26 березня 1994 року у Парижі, демократія та її зв'язок з виборами визначаються як справжнє, широке і мирне змагання між індивідами та організованими групами, насамперед партіями, за найважливіші позиції в системі державної влади за допомогою регулярних, вільних і справедливих виборів¹. Наскільки варіативним та всеосяжним не видається термін «справедливі вибори», його основний зміст є достатньо очевидним – вибори можна вважати справедливими, якщо процедура їх організації та проведення узгоджена з усіма зацікавленими суб'єктами політичного процесу, й опозицією зокрема, і суворо дотримується. За даних умов сторона, що програла вибори, фактично не може нікого, окрім самої себе, звинувачувати в програші і визнає офіційні результати голосування.

Найкращим показником реального початку передвиборчої гонитви за голосами виборців є агітаційні ресурси, які претенденти намагаються використати якомога повніше і навіть понад міру. У передвиборчій президентській кампанії 2010 року білборди, які мали закріпити в пам'яті виборців Чернівецької області імена й обличчя майбутніх кандидатів на найвищу посаду, з'явилися ще задовго до офіційного оголошення виборчої кампанії. Але з її початком розпочався справжній агітаційний ажіотаж. Зокрема, до зовнішньої агітаційної продукції додалися інші форми передвиборчої роботи, і на вулицях Чернівців масово з'явилися намети з кольорами й логотипами кандидатів, а крім того – відбулося перенесення акценту агітації на ЗМІ, особливо на телебачення і радіо. За інформацією газети «Без цензури», у загальноукраїнському масштабі лідером була Ю. Тимошенко. Тільки з 1 серпня до 8 листопада на її телевізійну рекламу було витрачено 44,4 млн. грн.²

Аналізуючи повідомлення, якими була насичена політична реклама Ю. Тимошенко, зазначимо, що її команда активно застосовувала прийоми психолінгвістики. Рекламна кампанія Ю. Тимошенко стартувала під виглядом соціальної з повідомленням «Вона працює», яке контрастувало з преамбулою «вони зраджують», «вони крадуть»,

¹ Декларація про критерії вільних і чесних виборів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elections.ukrinform.com/docs/0008.doc>

² Козуля О. Президентська виборча кампанія у відгуках національно-патріотичного політикуму / О. Козуля [Текст] // Україна: події, факти, коментарі. Інформаційно-аналітичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 51.

«вони заважають». Наступний месидж – «Вона – це Україна», багато хто зі спеціалістів вважав невдалим. Проте цей креатив був виконаний у дусі патріарха практики застосування НПП у виборчих кампаніях П. Сітнікова та покликаний асоціювати Ю. Тимошенко з усією країною. На черзі був прийом ідентифікації з виборцем – «Україна – це Ти». Отже, еволюція основної ідеї сформує такий логічний ряд: «Вона працює» – «Вона – це Україна» – «Україна – це Ти». Останнім гаслом забезпечується повне отожднення прихильника з лідером, адже за формальної логіки результат – «Вона – це Ти». Тур зірок «З Україною в серці» активізував принцип авторитету та прихильності. Паралельно здійснювалася маніпуляція сексуальними бажаннями електорату через поширення вельми еротизованих фото кандидата з тигреням з оригінальним ім'ям ТигрЮля.

Гасло «Захисти Україну» мало стати об'єднуючим для всіх виборців, хто бачив загрозу в приході до влади В. Януковича. Команда Ю. Тимошенко намагалась також нав'язати виборцям, котрі вагаються, відповідальність за можливий прихід до влади В. Януковича. Це здійснювалось через розповсюдження повідомлення: «хто проти всіх – той за Януковича», яке пропонувало «вибір без вибору» тій аудиторії, яка не бажала підтримувати жодного з кандидатів. Ця кампанія була посилена стікерами Народної Самооборони «тільки не Zek» та листівками, покликаними залякувати виборців приходом «бандитів» до влади.

Реклама В. Януковича була побудована на технології «соціального доказу» та формуванні ілюзії масової підтримки. Від початку кампанії фаворит рейтингів вразив мало не екстрасенсорними претензіями, вираженими гаслом «почую кожного». Потім була мобілізаційна хвиля під гаслом «Твоя думка важлива». Врешті виявилось, що «твою думку враховано, проблему буде вирішено». Залишалось лише гадати як, коли та на чию користь. Останній месидж – «Україна для людей» викликав багато жартів та трактувань, зокрема про те, що «люди» на тюремному жаргоні – це блатні, а також, що список людей буде складено після виборів. На нашу думку, основними маніпулятивними характеристиками політичної реклами В. Януковича була очевидна нездійсненність обіцянок, які пропонував кандидат.

Реклама В. Ющенко мала багато спільного з рекламою його віваві по 2004 року. Консультанти В. Ющенко застосовували прийом соціального доказу (люди з білбордів пояснювали, чому вони «За Ющенко»). Потім йшла серія нагадувань про здобутки Президента, третьою хвилею було акцентування на базових пунктах програми. Маніпулятивний характер кампанії проявився вже після I туру, який стає помітним, якщо обернути кольори символіки кандидатів: синій стане помаранчевим, і навпаки. Зближення III і IV Президентів Укра-

їни проявилось і в зовнішній рекламі. Слоган «Україні бути» написаний синім шрифтом на помаранчевому тлі, з'явився поруч з «Україною для людей» В. Януковича вже після I туру. І навіть традиційну червону краватку Віктор Ющенко змінив на блакитну.

Для укорінення соціальних міфів технологія маніпулювання передбачає використання багатющого арсеналу конкретних методів впливу на свідомість людей¹. Виділимо насамперед міфи, які конструювалися командами кандидатів та пропонувались громадянам України в процесі кампанії з метою спрямування їх вибору в бажаному для суб'єкта впливу напрямку. Список не претендує на повноту і включає лише ті міфи, які стосувалися боротьби фіналістів перегонів 2009 – 2010 років В. Януковича та Ю. Тимошенко, впроваджувалися ЗМК та підтримувалися цільовою аудиторією за допомогою чуток:

- *«Хоч по поняттям будемо жити»*. Дуже давній, перефразований міф про «честних воров», що активно пропагувався блатними в системі ГУЛАГ.
- *«Януковичу ніхто не подасть руки за кордоном»*, залякування «донецьким безпределом» і натяки, що у разі перемоги В. Януковича, Україна стане мало не диктаторською державою й опиниться в ізоляції².
- *«Введуть другу державну мову»*.
- *«Вибори не мають змісту, бо все сфальсифікують»*. Маніпуляція, спрямована на зниження явки, дискредитацію демократії та легітимізацію в суспільній думці можливих фальсифікацій.
- *Він/Вона підніме соціальні стандарти і водночас знизить податки*. Априорі неможлива в українських умовах обіцянка справдилась з точністю до навпаки.
- *Тимошенко демократичний кандидат*. Цю тезу віднесли до міфічних, оскільки стиль керівництва Юлії Володимирівни далекий від демократичності.
- *Проти всіх – значить за Януковича*. Ця маніпуляція мала на меті примусити виборців, що вагаються, проголосувати за «менше зло».
- *Янукович перемає з величезним відривом (з метою актуалізації ефекту «фургону з оркестром» та тиску на супротивників)*.

Чимало з цих міфів були розвінчані самим життям, а деякі стали пророцтвом, що самоздійснилось, як наприклад міф про вибір без вибору, який активно нав'язувала Ю. Тимошенко ще з 2006 року під гаслом «або я, або Янукович».

¹ Поліщук І.О. Маніпуляційні технології у президентській виборчій кампанії – 2009-2010 в Україні / І.О. Поліщук; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_31/Gileya31/P10_doc.pdf

² Макітра Я. Маніпуляція свідомістю / Я. Макітра; [Електронний ресурс] <http://www.pravda.com.ua/articles/2006/02/6/3061121/>

Маніпулятивні впливи під час президентської кампанії реалізувалися також завдяки «нагріванню тем». Зокрема, «вірус H1N1» або «Свинячий грип», дозволив Ю. Тимошенко вести агітацію, використовуючи службове становище і виступати у ролі «рятівниці від чуми». Присвоєння звання Героя України Степану Бандері Президентом В. Ющенком призвело до розколу помаранчевого електорату, частково завадивши Ю. Тимошенко об'єднати під своїми прапорами прихильників В. Ющенка. Команда В. Януковича знову піднімала питання про надання російській мові статусу другої державної, а народні депутати від Партії регіонів у черговий раз розгорнули словесну кампанію про «зраду Мазепи» і «колабораціонізм ОУН-УПА», хоча в умовах глибокої економічної кризи подібні речі не перебувають у центрі уваги громадськості.

На нашу думку, особливістю передвиборчого президентського дискурсу 2010 року був крайній, войовничий радикалізм, характерний для більшості кандидатів. Традиційним мовним конструктом агітації стали вислови «Я зроблю...», «Я не допущу...», «Я посаджу в тюрму...», «Я розжену Верховну Раду...» тощо. Проте домінантною рисою передвиборної агітації було намагання переконати суспільство в тому, що є двоє реальних кандидатів, які вийдуть у другий тур – В. Янукович і Ю. Тимошенко, тоді як усі інші позиціонувалися більшістю ЗМІ як антураж, що надає виборам демократичного характеру.

Відомо, що ЗМІ, як найважливіший елемент процесів сучасної політичної комунікації, суттєво впливають на електоральну участь громадян, і зрештою на політичний розвиток країни. Політичні комунікативні процеси періоду виборів демонструють за допомогою ЗМІ як зразки діалогу і рівноправного спілкування влади з виборцями, так і відверті маніпуляції громадською свідомістю, дезінформацію та дискредитацію політичних опонентів. Зміни у структурі та характері функціонування ЗМІ, що відбуваються в наші дні, безпосередньо впливають на політику. Якщо в період становлення індустріальних суспільств ЗМІ, виконуючи функцію поширення стандартизованих образів, за допомогою яких гуртувалися нації й зазнавала уніфікації система централізованого управління, самі нагадували величезні фабрики, штампуючи ідентичні повідомлення для мільйонів людей¹, то для сучасної епохи є більш характерними зовсім інші тенденції. Президентські вибори 2004 та 2010 років стали своєрідним природним соціальним експериментом, під час якого можна було наочно спостерігати процес впливу ЗМІ на зміну електоральних установок і переваг українських виборців.

Сучасні ЗМІ, як правило, користуються послідовним і фрагментарним способами інформаційного впливу. Перший спосіб частіше

¹ Тоффлер Э. Третья волна / Пер. с англ. / Э. Тоффлер [Текст] – М.: АСТ, 2010. – С. 35–48.

використовують друковані ЗМІ, послідовно і різнобічно висвітлюючи в статтях та інших публікаціях ту чи іншу політичну проблему. Другий спосіб поширений в основному на телебаченні і має ряд особливостей, які створюють для реципієнтів інформації певні труднощі в пізнанні суті тієї чи іншої події або процесу¹. Саме цей спосіб подачі інформації дає комунікаторам додаткові можливості маніпулювати аудиторією, акцентуючи її увагу на одних сторонах події та замовчуючи інші.

Проте, буковинські регіональні ЗМІ на президентських виборах 2010 року також вдалися до використання фрагментарного способу інформаційного впливу на виборців. Зокрема, чимала кількість друкованих ЗМІ Чернівецької області більше уваги приділяла «рідному» А. Яценюку, розмістивши напередодні виборів його вітання з Новим роком, які більше нагадували агітаційну промову: «Вибори президента – шанс змінити свою країну і свою долю. У наших руках дієвий інструмент влади – виборчий бюлетень. Бажаю вам розпорядитися ним правильно. Нині всі ми стоїмо на роздоріжжі. Одна дорога веде назад, до продовження розвалу держави. Друга – це шлях уперед, до нового життя, до змін, до модернізації країни. За старе життя як за останню надію тримаються ті, хто не раз побував на самому верху і довів країну до занепаду. Старим політикам потрібна влада, щоб законсервувати існуючий в Україні устрій, за якого добре живеться тільки дуже багатим людям. Устрій, що оберігає життя і благополуччя кількох десятків людей, які приватизували в нашій країні все: підприємства, міста, села, політиків, владу і 46 мільйонів українців, які в своїй країні давно не відчують себе людьми. Нам всім потрібне нове життя. Ми вдосталь наслухалися порожніх обіцянок політиків, які забувають про своїх виборців наступного після виборів дня. Не вірте, коли вам обіцяють високі зарплати й пенсії. У побудованій ними системі вас завжди чекають мізерні зарплати, жалюгідні податки до пенсій, що принижують людську гідність. Їм вигідна ваша бідність, адже голодними людьми легше маніпулювати. [...] Хай нас Бог береже, і все у нас буде добре. Нехай у кожній вашій родині, у кожному домі буде щастя, мир і злагода! З Новим роком та Різдвом Христовим!»².

Напередодні першого туру голосування лідер БЮТ у Чернівецькій області П. Гасюк, знову ж таки, посилаючись на ЗМІ, спробував актуалізувати та використати інформацію про те, що між В. Ющенком та В. Януковичем украдено угоду про спільні дії у виборчому процесі. Копії цих документів в агентстві УНІАН проде-

¹ Дет. див.: Аронсон Э. Эпоха пропаганды: механизмы убеждения, повседневного использования и злоупотреблений / Пер. с англ. / Э. Аронсон, Э.Р. Пратанис [Текст]. – СПб.: Прайм-еврознак, 2002. – 384 с.

² Яценюк А. Новим курсом у нове життя! / А. Яценюк [Текст] // Час. – 2010. – Число 1.

монстрував журналістам колишній заступник керівника головної служби з внутрішньополітичних питань та регіонального розвитку Секретаріату Президента України Я. Козачок. Згідно з цим документом, сторони зобов'язуються уникати взаємної критики та використати усі можливості для підтримки В. Януковича у другому турі. Також сторони забезпечують висування на посаду прем'єр-міністра України В. Ющенка із подальшим позитивним голосуванням парламентської більшості за його кандидатуру¹. На переконання П. Гасюка, в існуванні такого документа немає нічого дивного, адже за узгодженими діями команд В. Ющенка та В. Януковича в процесі виборчої кампанії вже давно спостерігала вся країна. На одній із попередніх прес-конференцій лідер буковинських бютівців уже наводив приклади спільних дій, здавалося б, непримиренних опонентів: зокрема, підписання Президентом ініційованого ПР закону про псевдопідвищення соцстандартів, спільні дії щодо розірвання співробітництва України з МВФ та іншими міжнародними фінансовими установами, узгоджена протидія урядовій політиці щодо боротьби з грипом, зокрема відмова регіоналів долати президентське вето на виділення 1 млрд. гривень, а також оскаженіла в один голос критика уряду і водночас повна її відсутність в бік одне одного. На думку лідера Чернівецького осередку БЮТ, напередодні виборів тандем Януковича – Ющенко вирішує поточне завдання максимально ускладнити діяльність КМУ з подолання наслідків світової кризи та дестабілізувати соціально-економічну ситуацію в країні. Разом із тим, він був переконаний, що які б вказівки не давало керівництво цих партій на місця, ніхто не зможе змусити людей віддавати свої голоси за кандидата, неприйнятною їм за ідеологією².

Проаналізовані два приклади фрагментарного інформаційного впливу регіональних ЗМІ на електоральні установки виборців Чернівецької області засвідчують, що попри внутрішню суперечливість самого інформаційного поля, що формується ЗМІ, відбувалося індивідуалізоване сприйняття виборцем основних кандидатів на посаду Президента України, забарвленим усвідомленням того, в чій інтересах здійснюється вплив ЗМІ. В цілому, вплив ЗМІ на виборців Чернівецької області на президентських виборах 2010 року мав кумулятивний та багатоканальний характер, а інформаційна чутливість електорату підвищувалася з наближенням дати виборів.

¹ Чиновник Секретаріату оприлюднив таємну угоду між Ющенком і Януковичем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-354097.html>

² Данильчук Р. Союз Ющенка-Януковича отримав документальне підтвердження? / Р. Данильчук [Текст] // Свобода слова. – 2010. – 6 січня.

Безпосередньо перед першим туром виборів, більш активно почала обговорюватися проблема продажу виборцями своїх голосів. За повідомленнями Рейтерс, ті громадяни України, які розчарувалися в ефективності політичної еліти, виставляють на продаж свої голоси, оцінюючи їх в 300 – 500 грн. за один голос. Пояснюючи своє рішення, вони використовують такі оберти як «Я не вірю в нашу демократію», «Мені абсолютно все одно, хто переможе», «Українська політика мене аніскільки не цікавить. Мені не цікаво, хто буде президентом. Я не патріот», що є свідченням розчарування і цинічного ставлення частини виборців до політики і політиків ¹.

Організаційно, на виборах Президента України 2010 року на території Чернівецької області було утворено 4 ТВО – 204, 205, 206 та 207. Вибори Президента України на Буковині забезпечували 547 (525 – звичайних та 22 – спеціальних) дільничних та 4 окружних виборчих комісії (див. Табл. 1). Орієнтовна кількість виборців, яку повинні були обслуговувати ТВО Чернівецької області становила 697500 ².

Таблиця 1

**Структура територіальних виборчих округів
Чернівецької області**

Територіальний виборчий округ	Кількість дільниць в окрузі	Центр Територіального виборчого округу
204	111	місто Чернівці
205	173	місто Сторожинець
206	109	місто Новоселиця
207	154	місто Хотин

Джерело: Територіальні виборчі округи. Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>

Відповідно до норм чинного законодавства, головами виконавчих органів місцевих рад області були забезпечені належні умови для роботи дільничних виборчих комісій. Зокрема, визначено та надано приміщення для роботи комісій, визначено власників автомобілів для надання транспортних послуг. Кожна виборча дільниця була забезпечена сейфами, телефонним зв'язком, кабінами для голосування, друкарськими машинками, засобами протипожежної безпеки, медичними аптечками, комплектами аварійного освітлення.

¹ Українцям пропонують продавати голоси через Інтернет [Текст] // Свобода слова. – 2010. – 15 січня.

² Кількісні дані про територіальні виборчі округи по регіонах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>

Напередодні виборів від Центральної виборчої комісії України надійшла необхідна кількість виборчих скриньок, які оперативно були передані на виборчі дільниці області. УМВС України в Чернівецькій області під час виборчого процесу забезпечило охорону приміщень виборчих комісій та охорону виборчих бюлетенів, іншої виборчої документації, громадського порядку загалом¹.

У м. Чернівці працювали 112 виборчих дільниць, у тому числі 20 спеціальних. Зокрема, у Шевченківському районі працювали 63 виборчі дільниці (12 спеціальних). Усі виборчі дільниці, окрім трьох, розмістилися у приміщеннях, де вони працювали і на попередніх виборах. У Першотравневому районі працювали 35 виборчих дільниць (6 спеціальних), що на одну дільницю менше, ніж було на попередніх виборах. У Садгірському районі було створено 14 виборчих дільниць (2 спеціальні). Враховуючи, що 7 виборчих дільниць розташовані на другому поверсі, виборцям, які належать до зони обслуговування цих дільниць і пересуваються за допомогою інвалідних візків, було запропоновано висловити своє волевиявлення на дому. У кожній районній раді міста були створені робочі групи щодо сприяння організації та проведення виборів Президента України².

17 січня 2010 року на виборі дільниці Чернівецької області для голосування прийшли 59,61% зареєстрованих виборців (див. Табл. 2), з яких 30,88% проголосували за Ю. Тимошенко, 20,98% – за В. Януковича (див. Табл. 3).

Таблиця 2

Явка виборців Чернівецької області

Кількість виборців	Проголосувало
<i>за даними на 20.00 год. 17 січня 2010 року</i>	
697500	59,61 %
<i>За даними на 20.00 год. 7 лютого 2010 року</i>	
697500	61,58 %

Джерело: Хід голосування по територіальних виборчих округах регіону. Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>

¹ Під час виборів Президента України на Буковині дотримано усіх норм чинного законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=6366&Itemid=1

² На виборах у Чернівцях відкриють 112 дільниць [Текст] // Молодий буковинець. – 2009. – 24 листопада.

**Результати голосування на виборах Президента України
17 січня 2010 року у Чернівецькій області**

Прізвище, ім'я, по батькові кандидата	Кількість поданих голосів «за»	% поданих голосів «за»
Тимошенко Ю.В.	51185	30,88 %
Янукович В.Ф.	34786	20,98 %
Яценюк А.П.	30826	18,59 %
Тігіпко С.Л.	15901	9,59 %
Ющенко В.А.	12125	7,31 %
Литвин В.М.	3797	2,29 %
Симоненко П.М.	2493	1,5 %
Тягнибок О.Я.	4423	1,21 %
Гриценко А.С.	4038	0,92 %
Мороз О.О.	3314	0,76 %
Костенко Ю.І.	1324	0,3 %
Супрун Л.П.	1347	0,3 %
Противсіх В.В.	1049	0,24 %
Богословська І.Г.	981	0,22 %
Бродський М.Ю.	363	0,08 %
Пабаг О.В.	283	0,06 %
Ратушняк С.М.	284	0,06 %
Рябоконт О.В.	171	0,03 %
Не підтримую жодного з кандидатів		4,11 %

Джерело: Результати голосування на виборах Президента України 17 січня 2010 року у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>

Порівнюючи результати голосування у Чернівецькій та Закарпатській областях, варто звернути увагу на те, що головним сюрпризом президентських виборів у Закарпатській області стала перемога В. Януковича в першому турі, який набрав 29,7% голосів виборців, що прийшли на виборчі дільниці, тоді як Ю. Тимошенко набрала 26,23% голосів. І у Закарпатській, і у Чернівецькій облас-

тях за межі подальшого суперництва за владу був виведений чинний Президент України В. Ющенко, що відповідало загальноукраїнській тенденції. Показник електоральної підтримки В. Ющенка – 5% – для діючого Президента став мізерним рейтингом, який унаочнив неспроможність не стільки самої політики В. Ющенка, скільки механізмів, стратегії і тактики її реалізації та зафіксував світовий рекорд падіння популярності серед президентів сучасності: до цього часу найнижчий результат (7,4%) був отриманий президентом Словаччини Р. Шустером на виборах 2004 року. На думку директора Київського центру політичних досліджень і конфліктології М. Погребінського, важливим результатом голосування 17 січня 2010 року є те, що внаслідок «благополучного відходу В. Ющенка від влади», «щоб не було ніяких ілюзій – закінчилася одна епоха, почалася інша»¹.

Важливим результатом першого туру виборів у Чернівецькій області стали результати отримані А. Яценюком та С. Тігіпком. І якщо результат А. Яценюка як політика регіонально близького був більш-менш очікуваним, то «феномен С. Тігіпка», який отримав третій по Україні та четвертий в області результат, багато хто сприймав як сенсацію. На нашу думку, такий результат С. Тігіпка вказує на те, що значна частина виборців втомилася від звичних осіб і брендів, і перебуває в пошуку «третьої сили», якою виявилось «нове покоління, молодих політиків». Водночас, достатньо високий показник С. Тігіпка демонструє суспільний запит на неконфліктне політичне середовище, спокійний, стриманий стиль політичної діяльності. Для Західного регіону України результат С. Тігіпка може бути оцінений як політичний прорив.

Кількість голосів, поданих «за» політика С. Тігіпка, спровокувала гостру полеміку навколо питання перерозподілу голосів аутсайдерів першого туру. У боротьбу за них активно включилися і В. Янукович, готовий підтримати ідеї за зміни в країні всіх кандидатів на пост глави держави, і Ю. Тимошенко, яка закликала кандидатів підтримати її і обіцяла всім, хто віддасть їй свої голоси у другому турі, реалізацію їх програм та ідей. Багато в чому Ю. Тимошенко активізувала гасла часів *Помаранчевої революції*, головним чином пов'язані з актуалізацією дихотомії *демократ – недемократ*, розраховуючи таким чином переконати на свою користь електорат В. Ющенка, О. Тягнибока та А. Гриценка, актуалізуючи у їх свідомості принцип голосування за принципом «меншого зла». Відповідно до традицій перерозподілу голосів у другому турі виборів для України, найбільш імовірною була переорієнтація значної частини ви-

¹ Половинчак Ю. Перший – пройшов! / Ю. Половинчак [Текст] // Україна: події, факти, коментарі. Інформаційно-аналітичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 7.

борців П. Симоненка, І. Богословської та О. Мороза на ситуативну електоральну підтримку В. Януковича.

Набагато важливішим як для другого туру виборів, так і для поствиборчого політичного процесу в Україні було переструктурування голосів С. Тігіпка і А. Яценюка, які сконцентрували достатньо критичну для фіналістів президентської гонки кількість голосів виборців. С. Тігіпка та А. Яценюк відмовилися від публічної підтримки фаворитів першого туру виборів та заклику своїх прихильників віддати голоси за будь-якого учасника другого туру. І якщо електорат А. Яценюка швидше за електоральними орієнтаціями та ціннісними перевагами був більш прогнозований, то вибір електорату С. Тігіпка був інтригою другого туру. Збірний портрет прихильника політика в цьому плані остаточної відповіді не дає. Перший тур виборів засвідчив, що виборець С. Тігіпка – це переважно виборець Центру, Півдня і Сходу України, що дозволяло прогнозувати його переорієнтацію на кандидата В. Януковича. Водночас, електорат С. Тігіпка об'єднав виборців, які розчарувалися політиками з «обійми», налаштовані на зміни як в політичному процесі, так і в структурі політичної еліти. На цьому тлі образ В. Януковича як консервативного політика поступався більш мобільному іміджу Ю. Тимошенко.

Реакція регіональних осередків Партії регіонів та БЮТ на результати голосування виборців Чернівецької області у першому турі суттєво відрізнялася. Якщо Партія регіонів стримано коментувала результати виборів, не акцентуючи уваги на провокативних моментах, то лідер БЮТу в Чернівецькій області П. Гасюк, виступаючи на прес-конференції, заявив що на Буковині БЮТ покращив результат: у 2007 році Буковина була на 11 місці за рівнем підтримки, сьогодні – на 9. На думку П. Гасюка, підтримка Ю. Тимошенко могла бути ще вищою, але свою ганебну роль зіграла влада В. Ющенко, зокрема, і у Чернівецькій області: «Непоганий економіст Куліш виявився поганим політиком. ...Вже на початку виборчої кампанії обласна влада співпрацювала з Партією регіонів. Низький відсоток тих, хто прийшов на вибори, і високий тих, хто «проти всіх» – це і є результат співпраці влади і Партії регіонів. Це їхня робота проти Юлії Тимошенко. Але прості партійці з «Нашої України» ще дадуть об'єктивну оцінку своїм лідерам і змістять їх з керівництва»¹.

Результати першого туру президентських виборів спричинили актуалізацію «проросійського» чинника електоральних процесів. Так, координатор Блоку Національних Сил Буковини В. Бойчук, під час проведення прес-конференції «День Соборності України – 20-річчя «живого ланцюга» єднання Сходу і Заходу України» за-

¹ Хто Ющенко породив, того Ющенко вбив [Текст] // Час. – 2010. – Число 7.

кликав буковинські національні сили об'єднатися в другому турі виборів президента, аби не допустити перемоги проросійського кандидата. У свою чергу, голова ОО НРУ, член ради БНСБ О. Бурденюк додав, що наразі українці мають покладатися тільки на власні сили. Він, зокрема, наголосив, що все залежить від національної свідомості українців, а хто голосує за В. Януковича, обирає двомовність в Україні ¹.

Провід Організації українських націоналістів (бандерівців) у своїй заяві, надаючи оцінку результатам першого туру голосування, підкреслював, перший тур президентських виборів в Україні наочно довів, що відсутність політичної консолідації навколо національної ідеї трансформується у загрозу втрати українського обличчя нашої державності. Причинами такого стану речей визначалися розбрат між кандидатами з проукраїнського табору, відсутність прозорих діалогів усередині політичної еліти, розгубленість і розчарованість виборців тощо: «Перший тур став показовим уроком для тих, хто своєю самовпевненістю, байдужістю і політичною недалекоглядністю сприяв виходу в другий тур проросійського кандидата, людини з кримінальним минулим – Віктора Януковича. На сьогоднішній день цей політичний лідер та його команда і світоглядом, і практично представляють інтереси Кремля. [...] Організація українських націоналістів закликає всю українську патріотичну спільноту підтримати українські національні цінності, виплекані віковими змаганнями українського народу за свободу та задекларовані під час Помаранчевої революції. Висловлюючи підтримку курсу на збереження незалежності і соборності України, ми підтримуємо формування ефективної та відповідальної влади, національний протекціонізм в економіці, боротьбу з корупцією, піднесення рівня духовності української нації, відродження української мови та розвиток культури, відстоювання національних інтересів у міжнародній політиці. Ми не повинні втратити здобутків останніх років щодо євроінтеграційних процесів, свободи слова, відновлення національної пам'яті та нашої правдивої історії. Провід ОУН(б) закликає усіх активізувати роботу щодо недопущення до влади антиукраїнського клану Януковича. Маємо відповідально і мобілізовано підійти до фіналу виборчої кампанії та одноставно відстояти вибір на розвиток України!» ². Проте, у заяві прямо не йшлося про те, що у другому турі президентських виборів провід ОУН(б) закликає до голосування за Ю. Тимошенко. Результати голосування наведені у Таблиці 4.

¹ Корпан М. «Надія – на Україну» / М.Корпан [Текст] // Час. – 2010. – Число 4.

² Заява Проводу Організації Українських Націоналістів (бандерівців) [Текст] // Час. – 2010. – Число 5.

Таблиця 4

**Результати голосування на виборах Президента України
7 лютого 2010 року у Чернівецькій області**

Прізвище, ім'я, по батькові кандидата	Кількість поданих голосів «за»	% поданих голосів «за»
Тимошенко Ю.В.		66,47 %
Янукович В.Ф.		27,64 %

Джерело: Результати голосування на виборах Президента України 2 лютого 2010 року у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>

Порівнюючи результати голосування у Чернівецькій та Закарпатській областях, зауважимо, що у другому турі виборів Президента України ситуація у Закарпатській області дещо змінилася: перемогу в регіоні здобула діючий Прем'єр-міністр України, набравши 51,66% голосів виборців. Лідер опозиції В. Янукович набрав 41,55%. Проти обох кандидатів у регіоні проголосувало 4,46% виборців. Активність виборців на Закарпатті виявилася найнижчою в Україні: 56,74% – у першому турі і 56,37% – у другому.

Згідно з інформацією фахівців «Національного екзит-полу 2010», що проводився Фондом «Демократичні ініціативи», у другому турі президентських виборів В. Януковичу його постійні прихильники дали 77% голосів, а Ю. Тимошенко – 65%. Решту голосів вони отримали за рахунок електорату своїх конкурентів у першому турі. Зокрема, 4,6% виборців С. Тігіпка проголосували за В. Януковича, а 4,8% – за Ю. Тимошенко. За словами Н. Харченко, інтрига, яку зберігав С. Тігіпка, не підтримуючи жодного кандидата, допомогла йому зберегти підтримку виборців. Прихильники А. Яценюка віддали на користь Ю. Тимошенко 2,9% голосів, а за В. Януковича – 1,0%. Виборці, які голосували за В. Ющенка, в основному підтримали лідера БЮТ (3,1%), лише 0,3% – очільника Партії регіонів. Натомість електорат П. Симоненка (3,54%) у другому турі надав перевагу В. Януковичу. З тих, хто не підтримав жодного у першому турі, 0,7% віддали голоси Ю. Тимошенко і 0,6% – В. Януковичу. З числа виборців, що не взяли участі в голосуванні у першому турі, 2,7% у другому турі вирішили підтримати В. Януковича і 2,4% – Ю. Тимошенко¹.

Однією з найбільш гострих проблем електорального процесу, яка чітко окреслилася на президентських виборах 2010 року, є проблема низької явки виборців. У сучасній політичній науці найбільш

¹ Фахівці дослідили «переорієнтацію» прихильників кандидатів першого туру [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=871481>

поширеними моделями пояснення активності виборців під час виборної кампанії є: по-перше, модель Р. Вольфінгера та С. Розенстоуна, згідно з якою активність участі в голосуванні визначається диспозиціями установок, наявністю відповідних мотивів і психологічними особливостями особистості, її попереднім політичним досвідом, типом політичної культури та комплексом соціально-демографічних характеристик виборця; по-друге, модель І. Повелл та Р. Джекман, які виходять з того, що (1) голосування визначається іншими детермінантами, ніж решта форм політичної участі, (2) активність у голосуванні більшою мірою залежить від інституційного контексту, характеру політичних інститутів і правил політичної гри, виборчих процедур і нормативів, ніж від психологічних якостей виборця, (3) у різних країнах набір детермінант поведінки виборця на виборах далеко не однаковий: приміром, на відміну від США, де спостерігається прямий і досить сильний зв'язок між рівнем освіти виборця, його статтю, віком і політичними інтересами, в Італії та Австрії більшість цих характеристик взагалі не пов'язані з активністю виборця¹. Таким чином, неможливо пояснити поведінку виборця, ігноруючи політичний контекст: особливості виборчих процедур, особливості структури та умов функціонування всієї системи політичних інститутів суспільства; для України слід шукати й описувати специфічну систему та ієрархію факторів, що визначають участь виборця в електоральному процесі. Однак, слід врахувати те, що ця система ще досить тривалий час буде змінюватися від одного електорального циклу до іншого. Причинами таких змін є не тільки перманентна зміна правил виборчого процесу, а й ціннісна еволюція самого виборця.

На нашу думку, причинами поширення абсентеїзму саме на президентських виборах 2010 року є політичні особливості даної виборчої кампанії, насамперед фактична відсутність публічного суперництва за владу, загальна кризова політична та соціально-економічна ситуація в Україні. Однак, на думку експертів НІСД «перебіг виборчої кампанії та самих виборів спростував песимістичні прогнози. Президентські змагання 2010 року виявилися радше рутинною демократичною процедурою, аніж джерелом гострого суспільно-політичного конфлікту, як це сталося наприкінці 2004 року. Причому це є заслугою насамперед українського суспільства, що в черговий раз успішно склало своєрідний іспит на демократичну зрілість»².

Важливим елементом виборчого процесу, за допомогою якого можна фіксувати та запобігати зловживанням, є спостереження за

¹ Zuckerman A. S. *Dying Political Sciences. An Introduction to Political Analysis* / A. S. Zuckerman [Текст]. – Oxford, 1991. – P. 34–39.

² Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. А. В. Єрмолаєва [Текст]. – К. : НІСД, 2010. – С. 7.

його перебігом. Зокрема, Місія спостерігачів ОБСЄ/БДПЛ, привітала проведення першого туру голосування, відзначаючи, що «енергійна передвиборна кампанія надала широкі можливості для вибору», та констатує, що «вибори відбулися в мирній атмосфері з високою явкою виборців». На думку голови Місії спостерігачів на президентських виборах в Україні від Європейського парламенту П. Ковала, перший тур виборів Президента України засвідчив перемогу масових акцій протесту проти фальсифікації виборів 2004 року, названих Помаранчевою революцією¹. Висновок наглядової Місії Міжпарламентської асамблеї СНД підтверджує оцінку західних експертів: перший тур президентських виборів в Україні, що відбувся 17 січня, пройшов без суттєвих порушень і відповідав законодавству країни. Загалом, оцінки міжнародних спостерігачів позитивні та досить однакові – як у частині визнання виборів демократичними та прозорими, так і в переліку недоліків виборчого процесу, що хоч суттєво і не вплинули на результати народного волевиявлення, та потребують врахування й виправлення в майбутньому.

Спостерігачі відзначили, що списки виборців все ще залишаються проблемою українських виборів. Вітаючи Україну зі створенням першого централізованого електронного реєстру виборців, міжнародні організації, що надіслали спостерігачів, відзначають величезні проблеми з точністю списків та їх веденням. Крім того, експертами наголошується, що виборче законодавство під час виборів неодноразово змінювалося, що демонструє його недосконалість, а ухвалення в останню хвилину змін до виборчого закону створило плутанину навколо самого закону і його трактування.

Міжнародні спостерігачі організації «За справедливі вибори» стверджують, що другий тур президентських виборів 2010 року у Чернівцях та Чернівецькій області відбувся з меншою кількістю порушень, ніж у перший тур. Зокрема, йдеться про те, що вони були краще організованими, адже майже всі виборчі дільниці відповідали вимогам. Це пояснюється виправленням організаційних помилок, які були у першому турі, та наявністю лише двох кандидатів на пост Президента, що спрощувало процес голосування. Водночас, член Міжнародної організації «За вільні вибори» Михайл Курелар зауважив, що в області зафіксовано низку порушень: у с. Топорівці Новоселицького р-ну урни частково були закриті з допомогою звичайного паперу; на деяких виборчих дільницях не вистачало кабінок для голосування; на двох дільницях Сторожинецького р-ну (дільниця № 26) одну урну використовували, а інша не мала документів на вико-

¹ Мін'юст: Місія спостерігачів ОБСЄ передала остаточний звіт про вибори Президента України у 2010 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=243522156&cat_id=35884

ристання, тут виникли й проблеми з голосуванням на дому; у селі Кам'янка Глибоцького р-ну (дільниця № 76) за дві години до закриття дільниць урна для голосування на дому знаходилася вже під наглядом виборчої комісії (заяв для такого голосування було 143). Під час підрахування голосів в урні виявилось лише 135 бланків. Незважаючи на те, що за оцінками експертів вибори в Україні проходили достатньо толерантно, а виборчі дільниці на Буковині працювали належним чином, умови роботи членів виборчих комісій не завжди відповідали міжнародним стандартам – у приміщеннях було холодно та не вистачало освітлення¹.

Громадське спостереження за виборчим процесом на території Чернівецької області здійснювалося зусиллями регіонального осередку Комітету виборців України, Товариством «Український Народний Дім» та Буковинським центром виборчих технологій. За їхніми оцінками виборчий процес у Чернівецькій області був забезпечений на відповідному матеріально-технічному та організаційному рівнях як з боку органів місцевої влади, так і з боку ОВК та ДВК, що сприяло вільному волевиявленню виборців Чернівецької області на принципах змагальності, прозорості і демократичності виборчого процесу. Саме тому підстав для того, щоби визнати вибори недійсними у межах виборчих округів Чернівецької області чи окремих виборчих дільниць немає, а порушення, які зафіксовані громадськими спостерігачами у день голосування та підрахунку голосів, мали технічний характер, або були такими, і не могли вплинути на результат волевиявлення виборців².

З таким висновком погодилися представники обласних штабів обох кандидатів у президенти, що брали участь у другому турі виборів. Так, керівник обласного штабу Ю. Тимошенко, народний депутат Петро Гасюк, коментуючи результати другого туру виборів у Чернівецькій області наголосив, що виборча кампанія пройшла спокійно, незначні порушення не вплинули на результат, оскільки Україна наближається до стандартів цивілізованих країн. За словами керівника обласного виборчого штабу кандидата В. Януковича Миколи Романюка, під час агітаційного періоду конкуренти використовували проти його кандидата брудні технології, розвішували листівки з нецензурними виразами, але у день голосування все відбувалося чесно і прозоро. «Результати, отримані Віктором Януковичем у Чернівецькій області, вважаю позитивними. Ми ставили перед собою планові показники на другий тур – і ми їх досягли. Буковина показала найкращий результат із західних областей. У перемозі на-

¹ Колісніченко М. Вибори у Чернівецькій області пройшли без особливих порушень / М. Колісніченко; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sslova.cv.ua/?p=92937>

² КВУ: підстав для того, щоби визнати вибори на Буковині недійсними, немає [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/02/08/215916>

шого кандидата я не сумнівався. Справедливість є і за неї ми боролися п'ять років», – заявив Микола Романюк ¹.

Незважаючи на загалом позитивну оцінку організації виборчого процесу на території Чернівецької області, не слід її ідеалізувати. Так, 8 лютого 2010 року станом на 0.30 год. Чернівецька область була єдиним регіоном, звідки до ЦВК не надійшло жодного електронного протоколу, хоча за даними обласної організації КВУ, 7 лютого станом на 23.30 у приміщенні ОВК № 206 вже були представники з 87 дільниць з протоколами. Тим часом комісія прийняла лише протоколи з 5 дільниць. Станом на 22.45 у приміщенні ОВК № 207 зареєструвалася вже 51 дільниця, але на цей час ще не було оголошено жодного протоколу. ОВК № 205 перші протоколи з ДВК прийняла лише о 23.30. Станом на 23.00 в приміщенні ОВК № 204 було вже 15 ДВК, але протоколи почали приймати лише о 23.50 ². На думку голови обласної організації КВУ О. Мостіпаки, найбільш реальною виглядає версія про те, що члени ДВК намагалися затягти процес здачі документів, щоб отримати добові за дві доби виборів. На користь цієї версії може слугувати і той факт, що вже після 24.00 електронні протоколи з Чернівецької області до ЦВК стали надходити без жодних затримок і область була у числі перших, де ще до ранку ЦВК було опрацьовано 100% електронних протоколів у всіх чотирьох виборчих округах.

У день голосування всі виборчі комісії розпочали свою роботу вчасно, хоча були й незначні незручності – на виборчій дільниці с. Слобода-Комарівці Сторожинецького р-ну протягом 1,5 години від початку виборів тривало налагодження електропостачання, яке було відсутнє у зв'язку з обривом на лінії електропередач ³. Також, не всі виборчі дільниці були забезпечені відповідними до встановлених нормативів приміщеннями для голосування. Проте, на це існують об'єктивні причини, зокрема, відсутність в окремих населених пунктах таких приміщень. Невирішеним залишилось питання встановлення металевих решіток на вікнах у приміщеннях, де розташовані окружні виборчі комісії, адже наразі немає механізму фінансування бюджетних установ з бюджетів різних рівнів.

У м. Сторожинець (ТВО № 205, ДВК № 3) члени комісії не пропускали на дільницю журналіста видання «Точка зору». Всупереч за-

¹ Вибори –2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.molbuk.com/tema/25380-vibori-2010.html>

² ДВК на Буковині затримували здачу протоколів, бо хотіли отримати більше добових. Жодної політики в цьому не було [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://org.cv.ua/news.php?page=26>

³ Під час виборів Президента України на Буковині дотримано усіх норм чинного законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=6366&Itemid=1

кону, вони висунули як обов'язкову вимогу необхідність дозволу від окружної виборчої комісії. Інцидент було вичерпано після прибуття на місце юристів мобільної групи та відповідних роз'яснень членам дільничної комісії певних важливих пунктів «Закону про вибори». На дільниці № 32 (округ № 204) через невідповідність приміщення – замість необхідних за нормами закону 90 квадратних метрів воно мало лише 35 – виникла тиснява, великі черги. В приміщенні ледве вміщалися самі члени комісії та спостерігачі (понад 30 людей). Багато виборців (на цій дільниці їх зареєстровано 2498) через цю вкрай неприємну ситуацію розвернулися і пішли додому.

У Чернівцях (ТВО № 204, ДВК №1) голова дільничної комісії Н. Черненко боролася зі спостерігачами: змушувала сидіти на своїх місцях, погрожувала вигнати, якщо вони будуть багато ходити, забороняла підходити до членів комісії і столів, де видають бюлетені, наказувала, щоб менше фотографували. У територіальному виборчому окрузі № 205, ДВК № 5 член комісії від БІОТ видав два бюлетені в одні руки. Члени дільничної комісії склали скаргу в ОВК, щоб порушника виключили зі складу комісії ¹. Найпоширенішим порушенням на виборах Президента України на Буковині була менша кількість бюлетенів для голосування на ділянках, ніж кількість виборців. Такі факти зафіксовані у всіх округах області.

У Чернівецькій області 22 тисячі 372 громадян (3,2%) виявили бажання голосувати вдома, що теж додало труднощів у роботі дільничних виборчих комісій, адже за обмеженого фінансування транспортних послуг необхідно було здійснювати виїзд до кожного, хто висловив бажання проголосувати вдома ². Зокрема, ОВК № 206 виділила окремим ДВК замість двох запланованих, лише по одному автомобілю для відвідування тих, хто голосуватиме вдома. Це призвело до того, що на окремих ДВК цього округу не всі ті, хто мали проголосувати вдома, встигли це зробити. Через відсутність двох автомобілів на виборчій дільниці № 47 ТВО № 206, що у с. Горобова Герцаївського р-ну, не змогли проголосувати 50 виборців із числа тих, хто зголосився голосувати вдома ³.

Загалом у ТВО № 206 Чернівецької області в другому турі президентських виборів зафіксовано найменшу явку – 57,29%. З них вдома голосувало 4671 або 3,2%. У ТВО № 207 вдома проголосувало 8765 або 4,9%, у ТВО № 205 – 6888 або 3,6%. Як і в першому турі, найменше

¹ Токарчук О. Хроніка виборчих перекосів, або чому мешканці «Гравітону» не знали, де голосувати / О. Токарчук [Текст] // Свобода слова. – 2010. – 22 січня.

² Під час виборів Президента України на Буковині дотримано усіх норм чинного законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=6366&Itemid=1

³ В одному із сіл Буковини не змогли проголосувати 50 виборців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/02/08/215925>

таких виборців було у Чернівцях (ГВО204) – 2364 виборці або 1,2%. Чернівецьке представництво ГМ «Опора» вважає, що ситуація щодо голосування вдома не могла суттєво вплинути на результати голосування.

Насамкінець, вважаємо за потрібне зупинитися на проблемі етнонаціональних аспектів електорального вибору. Сучасна етнонаціональна структура Чернівецької області характеризується, з одного боку, безперечним кількісним переважанням корінного автохтонного українського етносу, з іншого – існуванням палітри національних меншин і етнічних груп з власними інтересами, потребами та специфікою соціокультурного сприйняття соціального, економічного й політичного. Як правило, у поліетнічних суспільствах етнонаціональні групи рано чи пізно усвідомлюють необхідність обирання стратегії взаємодії з титульною нацією, яка може орієнтувати громадян, що ідентифікують себе з тією чи іншою національною спільнотою, на вихід політизованої етнічної групи зі складу певної держави чи отримання політичних прав автономії; на протест у надії підвищити колективний статус у рамках держави проживання чи на готовність сприйняти і змиритися зі своїм становищем, використовувати будь-які можливості, що можуть відкритися для них в конкретній політичній системі. Фактично окреслена проблема виводить нас на необхідність аналізу етнонаціональних моделей політичної участі, що реалізуються чи можуть потенційно бути реалізованими в політичному процесі.

Упродовж 2002 – 2004 років зусиллями кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Центром підвищення кваліфікації державних службовців ЧОДА здійснювалося дослідження мотивації, характеру і форм політичної участі, типових для трьох найбільших етнонаціональних груп, які проживають на території Чернівецької області – українців, румунів, молдаван. Процеси політизації етнічності та її мобілізаційний потенціал на території області вимірювався за допомогою звернення до таких індикаторів як рівень зацікавленості політикою в Україні та сусідніх державах (Румунії та Молдові), членство у політичних партіях, підтримка представниками етнонаціональних груп, що проживають на території області певних ідеологем та ін.

Нами були зроблені висновки, що формуванню на території Чернівецької області етнонаціональних моделей політичної участі, що ґрунтуються на етнонаціональних чинниках, перешкоджатимуть заходи, що сприяють переорієнтації політичного інтересу румунів та молдаван Чернівецької області на внутрішньополітичні процеси, які відбуваються в Україні в цілому та на території облас-

ті, зокрема; дії з актуалізації, поруч зі сформованою та функціонуючою етнонаціональною ідентичністю, ідентичностей на рівнях регіону як певної системної цілісності та України як загальнонаціональної, в політичному сенсі, цілісності; сприяння використанню тих форм політичної участі румунів та молдаван, що проживають на території Чернівецької області, які реалізуються за допомогою використання традиційних структур входу до політичної системи, зокрема політичних партій загальнонаціонального рівня; на прикордонних територіях стримуючим механізмом політизації етносу може слугувати процес формування бікультурної орієнтації, яка означає здатність людини ефективно функціонувати у мультикультурному оточенні. Це забезпечить мінімізацію політичної діяльності та політичного впливу національно-культурних товариств та громадських організацій, які в стабільних політичних системах актуалізують політичні проблеми із незначною періодичністю ¹.

Президентські вибори 2010 року засвідчили, що етнонаціональне розмаїття прикордонних територій продовжує використовуватися українськими політиками в електоральних ситуаціях та бути елементом оцінки внутрішньополітичних процесів з боку зацікавленого закордоння. Наприклад, 18 січня 2010 року Інтернет-ресурс «Romanian Global News» опублікував статтю «Долю румунів з України розігрують між Януковичем і Тимошенко», у якій стверджується, що «понад півмільйона румунів України, згуртовані переважно у Міжрегіональне об'єднання «Румунська спільнота» – федерацію, яка об'єднує близько 20 румунських асоціацій, проголосували значною мірою за проросійського кандидата від Партії регіонів Віктора Януковича» ².

Проте, немає можливості стверджувати, що вибір «500-тисячної румунської громади України» був однозначним: у чотирьох районах Чернівецької області, де разом з українцями проживають румуни та молдовани, у I турі голосувало всього 130 тис. виборців, а за результатами I туру в 206 територіальному виборчому окрузі (включає Новоселицький (64,3% румуномовного населення, переважно молдовани) Герцаївський (93,7% румунів) та Глибоцький райони (51,4% румунів) В. Янукович отримав 30,24% голосів, а Ю. Тимошенко – 27,00%. Вивчаючи результати I туру голосування у відомих переважно румуномовних селах Глибоцького р-ну, маємо наступне: у

¹ Ротар Н. Етнонаціональні чинники політичної участі громадян України / Н.Ротар [Текст] // Наукові записки / Курасівські читання-2005. – К.: ІПіЕНД, 2006. – Сер. «Політологія та етнологія», Вип. 30, кн. 1. – С. 358–359.

² Soarta romanilor din Ucraina jucata intre Ianukovici si Timosenko [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2010.rgnpress.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=41144

Димці Ю. Тимошенко отримала 43,0%, В. Янукович – 15,76%; в Йорданештах: Ю. Тимошенко – 28,13%, В. Янукович – 29,36%; Карапчеві: Ю. Тимошенко – 28,31%, В. Янукович – 24,51%; Верхніх Синівцях: Ю. Тимошенко – 29,96%, В. Янукович – 31,91%; Сучевенах: Ю. Тимошенко – 33,59%, В. Янукович – 28,31%; Опришенах: Ю. Тимошенко – 36,78%, В. Янукович – 24,55%; Теремблечі: Ю. Тимошенко – 35,85%, В. Янукович – 25,11%. Окремо варто виділити приміські села Валя Кузьміна (Ю. Тимошенко – 39,01%, В. Янукович – 18,21%), Коровію (Ю. Тимошенко – 34,73%, В. Янукович – 10,78%), Молодію (2 дільниці; Ю. Тимошенко – 34,09% і 22,45%, В. Янукович – 20,43% й 32,09%) та Чагор (2 дільниці; Ю. Тимошенко – 36,37% і 37,47%, В. Янукович – 12,67% й 8,89%).

За експертними оцінками, в Закарпатській області не змогли проголосувати неписьменні роми, а також угорці та румуни, які не володіють українською. Насамперед йдеться про представників ромського населення, яких, як стверджують лідери ромських національно-культурних товариств, близько 50 тис. Проблеми з прочитанням бюлетенів виникали і в угорців та румунів. На деяких виборчих дільницях кількість таких осіб становить до 70%¹.

Таким чином, Чернівецька область, порівняно з 2007 року – роком парламентських виборів, на президентських виборах 2010 року, відтворила більшість своїх електоральних характеристик. Саме тому, найбільш актуальними для прогнозування політичного розвитку області сьогодні є такі особливі риси електоральної культури як відповідальність виборця, тобто інтерес до виборів, зацікавленість у результатах голосування та бажання розібратися в ситуації й компетентність виборця – вміння оцінити ситуацію, співвіднести свої інтереси з пропозиціями та особистими перевагами кандидатів і партій. Специфіка електоральної участі виборців Чернівецької області пов'язана з особливостями політичної культури регіону, яка в основі своїй ірраціональна. Байдужість до державності у поєднанні з вірою у всесія держави, що накладаються на політичний утопізм, споживчу структуру інтересів та інерцію патерналістського / неоетатистського сприйняття влади призвели до того, що електоральні процеси в Україні є передбачуваними у своїй непередбачуваності.

¹ Ворошилов О. Регіональний аспект президентських виборів – 2010: Закарпаття / О. Ворошилов [Текст] // Україна: події, факти, коментарі. Інформаційно-аналітичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 35.

Вибори Президента України в Закарпатській області: аналіз результатів та поствиборче розташування політичних сил

Початок виборчої кампанії. Для участі у президентських виборах 2010 року ЦВК України зареєструвала 18 кандидатів. З них М. Бродський, О. Мороз, П. Симоненко, В. Ющенко і В. Янукович балотувались на посаду Президента країни й у 2004 році. Серед усіх кандидатів – вісім були висунуваннями політичних партій, а десять – самовисунуваннями. Політичними партіями були висунуті: Ю. Костенко (УНП), В. Литвин (Народна партія), О. Мороз (СПУ), П. Симоненко (виборчим блоком партій КПУ, ПП «Справедливість», ПП «Союз лівих сил», СДПУ(о)), Л. Супрун (НДП), Ю. Тимошенко (ВО «Батьківщина»), О. Тягнибок (ВО «Свобода»), В. Янукович (Партія регіонів). Уже в процесі виборчої кампанії С. Тігіпка став лідером ПП «Сильна Україна», а А. Яценюка підтримала ГО «Фронт змін» (згодом стала партією). Таким чином, офіційно у виборах брали участь вісім політичних партій, які висунули своїх кандидатів. Інші ж політичні партії або мовчазно споглядали за перебігом подій, або заявляли про свою підтримку того чи іншого кандидата.

Експерти напередодні виборів фаворитами виборчої кампанії назвали В. Януковича, Ю. Тимошенко, В. Ющенка, С. Тігіпка, А. Яценюка. Мета участі інших кандидатів у президентських виборах була різною. По-перше, низка кандидатів брали участь у виборах для того, щоб «розкрутити» власні політичні бренди напередодні наступних місцевих і парламентських виборів (у тому числі і фаворити виборчої кампанії). По-друге, деякі претенденти на найвищий пост в державі стали технічними фігурами, які співпрацювали зі своїми кандидатами-фаворитами. Роль технічних кандидатів також була різною: вони використовувалися фаворитами для забезпечення виборчих комісій «своїми» членами, критикували та очорнювали конкурентів своїх «господарів» і т. д. Серед таких можна назвати М. Бродського, С. Ратушняка (хоча він і заявляв про свою самостійність), І. Богословську, В. Противсіх, О. Рябокonia, О. Пабата.

Значна роль у агітації кандидатів належала їх передвиборчим програмам. Їх назви у багатьох кандидатів визначали головний лозунг (месидж) президентської кампанії. І. Богословська проголошувала – «Дорога правди. Робота. Порядок. Віра», М. Бродський – «Друзі,

давайте жити дружно», А. Гриценко «Присягаю народу України», Ю. Костенко – «Роби українське, купи українське, захищай українське, бо це твоє» (український економічний націоналізм), О. Пабат – «За нас!» (нагадує «шариковське» – «Щоб всі!»), О. Рябокони – «Через побудову громадянського суспільства до процвітання України», П. Симоненко – «Хто винен?», Ю. Тимошенко – «Україна переможе. Україна – це Ти», С. Тігіпко – «Україна: проект розвитку», В. Ющенко «Вільна, справедлива та сильна Україна», В. Янукович – «Україна – для людей», А. Яценюк – «Новий курс»¹.

Аналіз передвиборчих програм кандидатів дозволяє зробити низку висновків відносно того, як бачать вони вирішення основних проблем суспільного розвитку:

1. Незважаючи на неефективність державного управлінського механізму, жоден з кандидатів на пост Президента не запропонував як поліпшити його ефективність.

2. Систему виборів до ВР України більшість кандидатів бачать пропорційною з відкритими партійними списками. Вибори до місцевих органів влади на їх думку мають проходити за мажоритарною системою (В. Литвин, Ю. Тимошенко, С. Тігіпко, І. Богословська та інші). Ряд кандидатів пропонували скоротити чисельність ВР України до 300 депутатів (В. Литвин, О. Тягнибок).

3. Слід відзначити, що ряд кандидатів пропонують повернутися до президентсько-парламентської форми правління з домінуванням інституту президента (А. Гриценко, С. Тігіпко, О. Тягнибок та інші), а П. Симоненко взагалі пропонує ліквідувати пост президента загалом.

4. Головний акцент передвиборчих програм кандидатами зроблено на соціальні питання. Саме в цьому блоці найбільша кількість популістських лозунгів і обіцянок. Найбільш популістською в цьому аспекті є програма І. Богословської.

5. Більшість кандидатів проголошують українську мову єдиною державною мовою (Ю. Тимошенко, В. Ющенко, О. Тягнибок, Ю. Костенко), інші проголошують про надання російській мові статусу державної (В. Янукович, П. Симоненко).

6. Неоднозначною є думка кандидатів відносно прерогатив зовнішньої політики. Яскраво вираженими є проросійський напрям (П. Симоненко, В. Янукович) та багатовекторний з європейською домінацією (Ю. Тимошенко, В. Ющенко).

7. Однозначною є точка зору кандидатів про необхідність реформування системи освіти в Україні. При чому ряд з них обіцяють повернення до 10-річної системи освіти (А. Гриценко, І. Богословська), відміну незалежного оцінювання знань (В. Янукович), принципів Болонського процесу.

¹ Програми кандидатів на пост Президента України // Режим доступу до : <http://president2010.info/ua/news>

Регіональна агітація кандидатів. Виборча кампанія в Закарпатті пройшла досить спокійно. Незначна електоральна вага Закарпаття (6 електоральних округів), структурованість та певна усталеність вибору закарпатців (голосування на президентських виборах 2004 року, парламентських 2006 та 2007 рр.) стали основними причинами того, що ряд кандидатів за всю виборчу кампанію так і не спромоглися відвідати Закарпаття.

Побували в найзахіднішому регіоні В. Литвин, В. Ющенко, А. Гриценко, Ю. Костенко, П. Симоненко, А. Яценюк. Візити претендентів на найвищий пост у державі були невиразними, а відтак і рейтингу їм не додали. Перебування в Закарпатті В. Литвина і А. Яценюка завершилися резонансними (скандальними) подіями. В ході візиту В. Литвин прийняв рішення про виключення з Народної партії міського голови Ужгорода С. Ратушняка.

Керівниками виборчих штабів кандидатів у Президенти в Закарпатській області були призначені: В. Ющенко – С. Аржевітін (народний депутат України, фракція «НУ – НС» у ВР України), В. Януковича – О. Левида (голова ЗОО Партії регіонів, підприємець), Ю. Тимошенко – О. Кеменяш (народний депутат України, фракція «БЮТ» у ВР України, підприємець), А. Гриценка – А. Варцаба (керівник ужгородського бізнес-інкубатора), С. Тігіпка – М. Попович (підприємець), В. Литвина – М. Сятиня (підприємець), С. Ратушняка – В. Химинець (підприємець), О. Тягнибока – О. Куцин (голова ЗОО ВО «Свобода»), А. Яценюка – Р. Бровді (голова ЗОО «Фронт змін», підприємець), О. Мороза – В. Граб (голова ЗОО СПУ), Ю. Костенка – І. Габор (голова ЗОО УНР, викладач УжНУ). Штаби інших кандидатів так і не були розгорнуті впродовж виборчої кампанії.

5 грудня 2009 року в м. Ужгород відбулася установча конференція Закарпатської обласної організації Української Народної Ради, котра створювалася з метою підтримки кандидата в Президенти України В. Ющенко. Обласну організацію очолив Михайло Басараб. Проте, непорозуміння в центральному органі в Києві не дало змоги виробити конкретну позицію на підтримку єдиного кандидата.

У порівнянні з минулою передвиборчою кампанією учасниками виборчого процесу було змінено акцент агітаційної роботи. Зокрема, діяльність партійних осередків і штабів стала менш помітною, а головні площі міст і містечок краю майже взагалі перестали використовуватися для масової агітації. Систематичних зустрічей з трудовими колективами області практично не було. Ця кампанія у цьому відношенні була менш розмаїтою, ніж у попередні періоди. Основний акцент було зроблено на зовнішню рекламу – біл-

борди з фотоілюстрацією лідера та ключовими фразами перед-виборчої програми. Набагато менше було задіяно й листівкової пропаганди.

Акцент при проведенні агітаційної роботи, як правило, робився на загальнонаціональній проблематиці: якою має бути форма правління України, чи доцільним є впровадження двох державних мов, конституційна реформа, вихід з економічної кризи та інше. В той же час регіональні проблеми у виборчій агітації партій і виборчих блоків практично не обговорювались. Чималий резонанс в області мав «свинячий грип», який використовували і в політиці.

Необхідно констатувати, що жодна політична сила не змогла належним чином розрекламувати себе на обласному рівні. У цілому, якщо брати до уваги комплекс заходів, то у Закарпатській області найбільш потужно агітацію провели представники наступних політичних сил: БЮТ (Ю. Тимошенко), «Фронт змін» (А. Яценюк), ВО «Свобода» (О. Тягнибок), Партія регіонів (В. Янукович), ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпка).

Вулична агітація та поширення листівок штабами партій та блоків, а також їх прихильників була зведена до мінімуму (агітаційні палатки були виставлені лише місцевими штабами В. Януковича, Ю. Тимошенко, В. Литвина, А. Яценюка). Натомість значно посилилося використання засобів масової інформації в агітаційних цілях, зокрема через інформаційну мережу Internet, телевізійний простір, обласну пресу. Майже всі провідні політичні лідери мали відкритий і рівноправний доступ до самореклами на обласному телебаченні.

Мер Ужгорода наглядно використовував і «рухливу» агітацію. Значна кількість маршрутних автобусів у місті була обклеєна агіт-матеріалами на кшталт «Закарпатці – за Сергія Ратушняка!». Перші біл-борди С. Ратушняка з'явилися в місті 19 грудня 2009 року.

Характеристика основних груп впливу. Напередодні виборів суттєвих змін у позиціонуванні владно-бізнесової еліти краю не спостерігалось. За виключенням розколу в НСНУ і створенні В. Балогою політичної партії «Єдиний центр» та появи нових впливових груп підтримки С. Тігіпка та А. Яценюка. Як і на попередніх виборах у Закарпатті зберігся майже чіткий розподіл груп впливу на чотири умовні елітно-бізнесові групи, кожна з яких підтримувала свого кандидата, маючи при цьому відповідні кадрові, матеріальні, медіа-ресурси:

- 1) ПП «Єдиний центр» (В. Балого);
- 2) Партія регіонів (О. Ледида);
- 3) ВО «Батьківщина» (О. Кемеш);
- 4) С. Ратушняка і його група підтримки.

Також слід відзначити, що тривалий час В. Балого публічно не підтримував жодного кандидата, і тільки напередодні голосування в першому турі заявив про підтримку В. Ющенка.

Аналіз результатів першої туру. У Закарпатській області було утворено шість територіальних виборчих округів, які включали в себе 776 виборчих дільниць (див. Табл. 1).

Таблиця 1

ТВО	Територіальні межі
№ 69 (м. Ужгород)	м. Ужгород, Ужгородський район, м. Чоп
№ 70 (м. Мукачєво)	м. Мукачєво, Мукачівський район
№ 71 (м. Свалява)	Свалявський, Воловецький, В.Березнянський, Перечинський, Міжгірський р-ни
№ 72 (м. Хуст)	Хустський, Іршавський райони
№ 73 (м. Тячів)	Тячівський, Рахівський район
№ 74 (м. Берегове)	Берегівський, Виноградівський район

Явка виборців у першому турі склала 56,8% (539 279, що взяла участь у голосуванні з 949054 виборців). В Закарпатській області явка виборців становила найнижчі показники по всій Україні. Тенденції найнижчої активності закарпатців у голосуванні підтверджувалися практично по всіх районах області. Якщо детальніше глянути на активність виборців у районному розрізі, то порівнюючи з 2007 року відсоток участі у голосуванні закарпатців дещо виріс. Якщо тоді найактивніше голосували у Воловецькому (65,1%), Великоберезнянському (64,5%), Ужгородському (64,2%), Перечинському (60,8%) районах та місті Чоп (63,4%), то 7 лютого 2010 року цей показник був наступним: Воловецький район – 71,3%, Великоберезнянський – 69,4%, Перечинський – 67,3%, Ужгородський – 63,2%. Натомість найменшою активністю відзначилися Тячівський район, де явка виборців сягнула всього 48%, місто Берегове – 48,4%, Рахівський район – 52,4%, Хустський район – 53,4%.

Результати голосування в Закарпатті були дещо несподіваними як для краян, так і України в цілому (див. Табл. 2)¹.

¹ Закарпатські особливості виборів // РІ.О. – 2010. – 23 січня; Закарпаття голосувало (голосування за основних кандидатів у розрізі міст і районів) // Місцевий час. – 2010. – 23 січня.

Таблиця 2

№	ПІБ	РЕЗУЛЬТАТ	№	ПІБ	РЕЗУЛЬТАТ
1	Янукович В.	29,65 %	10	Симоненко П.	1,08
2	Тимошенко Ю.	26,23	11	Тягнибок О.	1,02
3	Яценюк А.	10,17	12	Противсіх В.	0,31
4	Тігіпко С.	10,00	13	Костенко Ю.	0,27
5	Ющенко В.	5,93	14	Богословська І.	0,25
6	Литвин В.	3,25	15	Супрун Л.	0,17
7	Рагушняк С.	2,61	16	Бродський М.	0,11
8	Мороз О.	1,58	17	Пабат О.	0,08
9	Гриценко А.	1,19	18	Рябокоть О.	0,02

У Таблиці 3 подані результати голосування за кандидатів на пост Президента України в розрізі територіальних виборчих округів.

Таблиця 3

ПІБ	№ 69	№ 70	№ 71	№ 72	№ 73	№ 74
Янукович В.	21,36	29,03	27,20	30,55	32,73	38,41
Тимошенко Ю.	30,18	24,71	29,61	21,69	29,41	20,84
Яценюк А.	8,35	11,68	9,40	13,05	7,25	11,73
Тігіпко С.	15,03	12,46	7,87	9,89	7,89	6,70
Ющенко В.	3,74	5,38	5,65	6,80	8,48	5,33
Литвин В.	2,70	2,65	4,41	4,93	2,24	2,22
Мороз О.	0,78	1,15	2,63	1,52	1,22	2,21
Гриценко А.	2,34	1,14	0,97	1,04	0,56	1,07
Симоненко П.	1,21	1,36	1,27	0,80	0,95	0,94
Тягнибок О.	1,32	1,03	1,00	1,08	0,97	0,63

За результатами першого туру голосування можна зробити наступні висновки:

1. Закарпатська область – це одна із західних областей України, де переміг В. Янукович, набравши 29,65% голосів виборців. В інших західних областях України він набрав значно меншу кількість голосів виборців: Тернопільська – 9,2%, Волинська – 9,6%,

Івано-Франківська – 5,11%, Львівська – 5,67%¹. Найбільшу кількість голосів виборців В. Янукович отримав у Берегівському, Тячівському, Хустському районах. Традиційно заробітчанські Хустський і Тячівський райони (з російською орієнтацією працевлаштування) віддали свої голоси за проросійського кандидата. Не останню роль в агітації за В. Януковича зіграло і московське православ'я. В 74 виборчому окрузі (Берегівський район), де проживають в основному угорці В. Янукович отримав найбільшу кількість голосів виборців на Закарпатті – 54%.

Угорський електорат в Закарпатті різниється дисциплінованим голосуванням. При цьому відбувається воно за впливу двох конкуруючих політичних сил ПУУ (М. Ковач) та ДПУУ (І. Гайдош). На цих виборах у першому турі перші вирішили не підтримувати жодного кандидата, а другі віддали свої голоси В. Януковичу, провівши при цьому хорошу агітаційну роботу. Свої голоси віддали за В. Януковича і представники інших національних меншин краю. Таким чином, страх перед українським націоналізмом і проросійська орієнтація В. Януковича – це одні з чинників, які спонукали населення краю віддавати свої голоси за нього. Крім цих чинників, можна вказати й наступні: загальна політична апатія місцевого населення; сталий електорат регіоналів в області; розпорошеність голосів кандидатів «демократичного табору» та інші.

2. Ю. Тимошенко отримала 26,23% голосів виборців, що на 3,42% менше ніж у лідера перегонів В. Януковича. Найбільшу кількість голосів виборців вона отримала в м. Ужгород, Воловецькому, Свалявському, Великоберезнянському, Рахівському районах².

3. С. Тігішко та А. Яценюк мали приблизно однаковий рейтинг по всьому Закарпаттю. Це свідчить про те, що закарпатці, як і українці в цілому, також хотіли бачити у вітчизняному політикумі нову третю силу, оскільки в нинішніх політиках вони розчаровані.

4. Чинний Президент України В. Ющенко отримав на Закарпатті 5-у позицію. Причини падіння його рейтингу є зрозумілими і не потребують зайвих коментарів.

5. Перший кандидат від Закарпаття на пост Президента України набрав у Закарпатті 2,61% голосів виборців, що засвідчує про низький його електоральний рейтинг в області. Навіть в обласному центрі, мером якого він був, С. Ратушняк отримав 5,36% голосів виборців. Його виборча кампанія базувалась: а) на впевненості про прихильність місцевого електорату; б) скандалі з А. Яценюком, з приводу його національності, який через засоби масової інформації отримав

¹ Андрій Сербайло: «У першому турі ми виконали програму мінімум» // Місцевий час. – 2010. – 23 січня.

² Там само.

міжнародний резонанс; в) принциповому протистоянні з угрупованням В. Балогі. Бажаних результатів основні месиджі кампанії С. Ратушняка не принесли ¹.

6. Президентські вибори показали, що націоналістична ідеологія не має абсолютно ніякої підтримки в області, оскільки Закарпаття поліетнічний регіон. Саме тому націонал-патріотичні сили отримали надзвичайно малу кількість голосів виборців: В. Ющенко – 5,93% (але це рейтинг не правої ідеології, а скоріш його електоральний потенціал як інкумбента), О. Тягнибок – 1,02%, Ю. Костенко – 0,27%.

7. Не підтримують закарпатці і комуністичну ідеологію. Лідер комуністів П. Симоненко набрав 1,08% голосів виборців. Слід зазначити, що від виборів до виборів КПУ набирає все меншу кількість голосів виборців у регіоні.

8. Незважаючи на те, що на Закарпатті більшість жителів проживає в сільській місцевості, В. Литвин, який у своїх рекламних роликах звертався до жителів села, отримав на Закарпатті 3,25% голосів виборців у регіоні.

9. Загалом вибори відбулися на Закарпатті без суттєвих порушень виборчого процесу. Ці вибори навіть називають найспокійнішими за всю історію незалежної України. Найбільш типовими були наступні порушення: а) неточні списки виборців; б) підкуп виборців; в) значна кількість зіпсованих бюлетенів; г) дія адміністративного ресурсу ².

10. Якщо уявити, що результати президентських виборів в першому турі це результати виборів до Закарпатської обласної ради за партійними списками, то склад обласної ради був би наступним: Партія регіонів – 32 депутатські мандати, БЮТ – 28, ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко) – 10, ПП «Фронт змін» (А. Яценюк) – 10, НСНУ (В. Ющенко) – 7, Народна партія (В. Литвин) – 3. Це порівняння, звичайно є умовним, оскільки у виборах до обласної ради брали б участь угорські партії та ряд інших. Але в такому разі кількість мандатів у головних фаворитів була б меншою. В 2006 році до обласної ради були обрані наступні політичні сили: ВБ «Наша Україна» – 30 депутатських мандатів, БЮТ – 25, Партія регіонів – 15, Блок Литвина – 7, ПУУ (КМКС) – 5, ДПУУ – 4, СПУ – 4. У той же час таке порівняння показує настільки суттєво змінилась розстановка політичних сил у Закарпатській області.

Хроніка регіональних подій між першим і другим турами. Напередодні другого туру виборів Президента України в Закарпатті сталася низка цікавих подій, які мали суттєвий вплив на подальший перебіг виборчої кампанії. Їх коротка хроніка виглядає таким чином:

¹ Підсумки голосування в Ужгороді по дільницях // РІ.О. – 2010. – 23 січня.

² Президентська кампанія 1 туру – перемогли гроші: (прес-конференція П. Федаки та Ю. Келемана) // РІ.О. – 2010. – 23 січня.

1. В. Балоба заявив про підтримку в другому турі кандидата В. Януковича і за даними ЗМІ пообіцяв йому 250 тисяч голосів виборців.

2. Місцеві лідери вдалися до публічних заяв на підтримку того чи іншого кандидата.

3. На підтримку В. Януковича В. Балогою та ПП «Єдиний центр» задіяний адмінресурс області (наради з працівниками освіти, медицини, культури тощо). У той же час такі заходи реальних результатів, як показала політична практика, не принесли, а скоріше навпаки зіграли проти В. Януковича, про що неодноразово говорили лідери закарпатських регіоналів¹.

4. Крайовий лідер «Фронту змін» Р. Бровді заявив про паралельний підрахунок явки виборців на всіх 776 виборчих дільницях області². Така акція була зроблена з метою унеможливити фальсифікувати явку виборців краю. Якщо врахувати, що біля 20% закарпатців на заробітках, то зробити це цілком можливо. Наприклад, на президентських виборах 1999 року в першому турі 31 жовтня голосувало 61,33% закарпатців, а в другому турі 14 листопада – 85,98%, що на 24,65% більше. Це в свою чергу становило понад 200 тисяч виборців.

5. Розкол інтелігенції з приводу підтримки того чи іншого кандидата. Наприклад, в газеті «Новини Закарпаття» інтелігенція краю підтримала В. Януковича³, а в газеті «Трибуна» інша частина інтелігенції («май інтелігентніша», на думку деяких журналістів) підтримала Ю. Тимошенко⁴.

6. Напередодні другого туру В. Балоба розіслав значну кількість поштових листів жителям області (за даними ЗМІ 500 тисяч). У ньому говорилося про брудні часи правління В. Медведчука, про брутальні Мукачівські вибори, про побиття студентів у м. Свалява та про арешт банд угруповання на ужгородському стадіоні «Авангард» у листопаді 2004 року. Закінчується лист фразою: «Кожен голос за Ю. Тимошенко – це голос за повернення В. Медведчука». Лист був відправлений з метою зменшити рейтинг Ю. Тимошенко. Але цього не сталося і В. Балоба був звинувачений у тому, що своїм листом тільки заподіяв шкоду іміджу В. Януковича⁵.

¹ Президентська кампанія 1 туру – перемогли гроші: (прес-конференція П. Федаки та Ю. Келемана) // РІ.О. – 2010. – 23 січня.

² Роберт Бровді: «Фронт змін» довів свою спроможність запобігти фальсифікаціям на Закарпатті» // Срібна Земля. Фест. – 2010. – 11 – 17 лютого.

³ Звернення представників інтелігенції до мешканців Закарпатської області // Новини Закарпаття. – 30 січня.

⁴ Звернення представників української інтелігенції Закарпаття // Трибуна. – 2010. – 30 січня.

⁵ На Закарпатті переконливо перемогла Тимошенко. Балоба своєю підтримкою зробив ведмежу послугу Януковичу // Ужгород. – 2010. – 13 лютого.

Загалом же виборча кампанія напередодні другого туру виборів Президента України в Закарпатській області проходила досить толерантно і спокійно.

Аналіз результатів другого туру. Якщо ж результати другого туру в Україні були в цілому прогнозованими, то результат волевиявлення закарпатців спрогнозувати було досить важко. Відтак і результат виборів для всіх був знову несподіваним. У другому турі виборів у Закарпатській області перемогу отримала Ю. Тимошенко, незважаючи на те, що в першому турі переміг В. Янукович (див. Табл. 4) ¹.

Таблиця 4

ПІБ	№ 69%	№ 70%	№ 71%	№ 72%	№ 73%	№ 74%	Закарпатська область, %
Тимошенко Ю.	58,87	43,46	59,23	50,17	53,48	51,46	51,8
Янукович В.	33,49	48,31	34,98	42,82	41,04	41,78	41,6

За даними ЦВК у виборах взяли участь 541 тисяч 245 громадян, що становило 56,37% від загальної кількості закарпатських виборців. ПП «Фронт змін» проводила паралельний підрахунок явки виборців і їх дані співпали з даними окружних виборчих комісій. В акції «Чесний вибір» було задіяно 776 активістів на всіх без винятку дільницях регіону. Закарпатська область найпершою у другому турі повідомила результати виборів.

Підняти явку виборців обіцяла партія «ЄЦ», але у часовому проміжку між 17 січня і 7 лютого 2010 року багато закарпатців виїхало на заробітки. І вийшло так, що мобілізація одних виборців не змогла компенсувати від'їзд інших. А згадана акція «Чесний вибір» очевидно запобігла використанню масових фальсифікацій.

Сутність же електорального вибору в другому турі більшість місцевих політиків охарактеризували наступним чином: «закарпатців змусили голосувати не за, а проти того чи іншого кандидата» (Р. Бровді, ГО «Фронт змін») ²; «це були вибори не за, а проти В. Януковича і Ю. Тимошенко» (В. Феєр, Партія регіонів) ³.

Уже після проголошення ЦВК В. Януковича переможцем виборів про підсумки президентської кампанії 15 лютого 2010 року в Ужгородському прес-клубі говорив лідер місцевих «регіоналів» Олек-

¹ Закарпаття за Юлю. Балага остаточно втратив контроль над областю // Місцевий час. – 2010. – 13 лютого; На Закарпатті переконливо перемогла Тимошенко. Балага своєю підтримкою зробив ведмежу послугу Януковичу // Ужгород. – 2010. – 13 лютого.

² Роберт Бровді: «Фронт змін» довів свою спроможність запобігти фальсифікаціям на Закарпатті // Срібна Земля. Фест. – 2010. – 11 – 17 лютого.

³ На Закарпатті переконливо перемогла Тимошенко. Балага своєю підтримкою зробив ведмежу послугу Януковичу // Ужгород. – 2010. – 13 лютого.

сандр Ледада. Він зокрема зазначив, що «Центральний апарат партії та особисто наш лідер високо оцінили команду, яка працювала на Закарпатті. У нашій області отримано найбільш позитивний результат у Центрально-Західній Україні – за Януковича проголосувало більше 41% виборців».

Поствиборча політична практика та перспективи нової влади.

1. Виборча кампанія викрила низку проблем у регіональних партійних організаціях краю. По-перше, впродовж усієї виборчої кампанії П. Федака, який був виключений з ВО «Батьківщина» за порушення фракційної дисципліни при голосуванні в міській раді Ужгорода, говорив про недоліки в організації виборчої кампанії БЮТ. Він звинувачував колишніх своїх однопартійців у тому, що ті не проводять належним чином виборчу кампанію Ю. Тимошенко, а переймаються лише власним іміджем. Між першим і другим туром голосування він став одним із ініціаторів створення громадського руху на підтримку єдиного кандидата від демократичних сил Ю. Тимошенко. До так званого руху ввійшли «Просвіта», Конгрес української інтелігенції, НРУ, кияни-закарпатці та мер Ужгорода С. Ратушняк¹. Саме завдяки цій організації, за словами його очільника, Ю. Тимошенко вдалося отримати перемогу в Закарпатській області. В реаліях все далеко не так, оскільки всі вище названі організації активної роботи на теренах краю не проводили. Звинувачення обласного і міського керівництва БЮТ – це звичайна боротьба за лідерство в партії.

2. Виокремилася ряд центрів впливу і в обласній організації Партії регіонів, про що свідчили заяви регіональних лідерів цієї партії. Але розбіжності вони трактували як демократизм у роботі їхньої організації.

3. В Ужгороді відбулася обласна конференція ЗОО ПП «Сильна Україна» (13 лютого 2010 р.). Лідером регіональної організації був обраний підприємець М. Попович. Відразу в області було зареєстровано 18 осередків партії – у 13 районах та 5 містах обласного значення.

4. 23 лютого 2010 року БЮТ виграв справу у Львівському апеляційному адміністративному суді про відкликання 14 депутатів Закарпатської обласної ради, які на виборах 2006 року пройшли до обласної ради за списками БЮТ, і які в подальшому покинули фракцію й приєдналися до широкої коаліції. Депутати були відкликані згідно з рішенням міжпартійного з'їзду БЮТ від 30 червня 2008 року.

5. Традиційним став розкол місцевої інтелігенції у політичному питанні. Вибори черговий раз показали не стільки відсутність єдиної думки місцевих інтелігентів, скільки факт маніпулювання їхньою думкою, а відтак через них – волевиявленням крайового електорату.

¹ Закарпаття голосувало (голосування за основних кандидатів у розрізі міст і районів) // Місцевий час. – 2010. – 23 січня.

6. Чи не вперше за роки незалежності України в Закарпатті адмінресурс не був задіяний на повну силу під час виборчих перегонів. Принаймні той тиск, який робився в державних установах, медичних та освітніх закладах краю не виправдався згідно з результатами голосування. Використання адмінресурсу в Закарпатській області стало відчутним напередодні другого туру голосування. Зокрема, це стосується підтримки кандидата в Президенти В. Януковича. Крім того, що його підтримали прихильники Партії регіонів (що є логічним), значної підтримки було отримано з боку партії «Єдиний центр», а також угорської та румунської національних меншин. Щоправда, як це не парадоксально, у першому турі за абсолютного «мовчання» Віктора Балоги та його команди В. Янукович набрав більше голосів виборців.

7. І хоча Закарпаття стало єдиною областю Західної України, де В. Янукович набрав понад 40 відсотків голосів виборців, усе ж загалом і тут він став «президентом меншості». Щодо загальної перемоги Ю. Тимошенко на Закарпатті, то навіть очільник ПР на Закарпатті О. Ледида пояснив її переважанням в області «помаранчевих» симпатій. Коментуючи ж виборчий процес головний закарпатський «регіонал» констатував, що: «ситуація на Закарпатті близька до європейської».

8. Варто підкреслити відсутність проблем у роботі дільничних комісій, які в цілому оперативної й без надзвичайних ситуацій справилися зі своїми обов'язками. Внаслідок цього Закарпатська область першою передала Центральній виборчій комісії 100 відсотків даних з дільниць з виборів Президента України 2010 року.

9. Що ж до перших наслідків президентських виборів, то ними стануть, передусім, перестановка сил в органах державної влади й місцевого самоврядування. І це все буде відбуватися на фоні підготовки до майбутніх місцевих виборів, формування якісного адмінресурсу. Цікавою була думка О. Ледиди щодо подальших змін у краї: «Закарпаття відрізняється від Тернополя, Івано-Франківська, Донецька і Луганська, бо тут нема жодної ради, де б якась політична сила мала більшість. Отже, треба сідати за стіл і домовлятися, у тому числі про кадрові питання».

У Закарпатті, як і в Україні загалом, відбулися кардинальні кадрові зміни. 18 березня 2010 року – Указом Президента України В. Януковича головою Закарпатської обласної адміністрації був призначений голова ЗОО Партії регіонів О. Ледида. Заступники О. Ледиди – І. Бушко (перший), В. Феєр, В. Гоблик, І. Качур, В. Закурений (керівник апарату ОДА). Через певний час Президент України призначив і нових голів районних адміністрацій (всі представники Партії регіонів). Відбулися нові кадрові призначення і в силових структурах області (МВС, СБУ).

10. 23 квітня 2010 року – в Ужгороді створено Комітет народного опору, що мав протидіяти антинародній політиці Президента України, який 21 квітня 2010 року підписав договір з Росією про продовження перебування флоту РФ ще на 25 років. До Комітету ввійшли ЗОО УРП «Собор», КУН, НРУ, УНП, ВГО та ПП «Громадянська позиція», крайове товариство «Просвіта», Українська партія.

8 травня 2010 року – в Ужгороді відбулася чергова 25 звітновиборча конференція Народного руху України. На конференції обрано нового голову ЗО НРУ В. Олєфіра. Також були обрані керівні органи Руху (заступники голови, Провід, Рада і т. д.). Це свідчення того, що партії, які програли вибори переформатовують свої сили напередодні місцевих виборів.

11. Залишилося відкритим питання з більшістю в обласній раді. 7 травня 2010 року – відбулося засідання, на якому 14 депутатів, які свого часу вийшли з БЮТ щоб створити фракцію «Батьківщина», були позбавлені депутатських мандатів. На їх місце ввійшло 14 нових депутатів за списком БЮТ. Заступником голови обрано А. Сербайла (лідер БЮТ). Більшості в раді так і не було створено. Рада не підтримала відозви про засудження договору з Росією щодо Чорноморського флоту. Сесія прийняла бюджет області. Від регіоналів був забраний бюджетний комітет. Його очолив член БЮТ. Також було прийнято рішення про підпорядкування фонду комунального майна обласній раді (до цього фонд підпорядковувався голові ОДА). На сесії синхронно голосували фракція «Нашої України» і БЮТ. Це 55 мандатів з 90.

Але офіційно про переформатування коаліції заяви не зроблено. Партія регіонів у свою чергу проводила відповідну роботу зі створення іншої більшості: Партія регіонів – 15, Блок Литвина – 7, ПУУ (КМКС) – 5, ДПУУ – 4, СПУ – 4. Всього 35 депутатів. Таким чином, позиційна боротьба за вплив у обласній раді на Закарпатті поглибилася. Новий формат більшості був сформований лише після нових виборів.

12. Варто звернути увагу на ще одну особливість Закарпаття. Очевидно, що після певного затишшя знову проявляли себе сепаратистські тенденції. Уже в процесі виборчих перегонів з'явилися дві нові громадські організації краю, що діють у цьому напрямку. «Політичне русинство» неодноразово спробує на міцність нову владу. І в залежності від того, як відреагує на цей хід «центр» буде залежати ставлення до всього українства не тільки окремих діячів краю, громадських організацій, а й регіональної влади в цілому.

Частина 10

**Місцеві вибори
2010 року**

Місцеві вибори в Чернівецькій області: нові змістовні й технологічні тенденції

Увага науковців до місцевих виборів невинуватено незначна, порівняно з вивченням загальнонаціональних президентських або парламентських виборчих кампаній. Проте такий підхід не можна визнати виправданим, адже місцеві вибори виконують щонайменше декілька важливих для політичного та суспільного розвитку функцій. По-перше, вони забезпечують формування органів місцевого самоврядування із тим депутатським корпусом й очільниками їх виконавчих структур, які найбільше наближені до очікувань і сподівань виборців. По-друге, вони виступають засобом пропозиції та механізмом обрання альтернативних напрямків розвитку місцевих громад. По-третє, вони перевіряють дієздатність тих чи інших політичних сил щодо їх спроможності на отримання, утримання чи збільшення своїх владних повноважень і можливостей не лише в окремих регіонах, але й в країні в цілому. По-четверте, в їх ході політичні гравці мають можливість із максимальною варіативністю та адаптивністю до місцевих умов запропонувати та апробувати різні стратегії, сценарії й технології власної політичної діяльності, перевірити на дієвість свій інтелектуальний, кадровий, організаційний і, що теж важливо, політтехнологічний ресурси. Нарешті, ці вибори переконливо демонструють спрямованість і якість демократичного процесу. Вони дозволяють виявити зрушення в політичній культурі як претендентів на роль політичної еліти, так і їх пересічних співгромадян, частина з яких претендує на роль учасників і активістів громадянського суспільства.

У цьому сенсі вибори до місцевих рад 2010 року в Україні продемонстрували виконання всіх цих очікуваних від них функцій. Вони набули особливої важливості ще й з того погляду, що для політиків, які отримали владу внаслідок останніх президентських виборів в Україні, йшлося про вирішення завдання розширення своїх владних ресурсів за рахунок експансії партійного впливу на регіони, в яких вони раніше не мали бажаної підтримки населення. А опозиційним політичним силам місцеві вибори надавали певний шанс на повернення свого символічного та реального владного капіталів, шляхом відвоювання або хоча би утримання здобутих раніше позицій в органах місцевого самоврядування. Виходячи із цього, розглянемо нові змістовні й технологічні аспекти кампанії з місцевих виборів 2010 року на прикладі Чернівецької області, порівнюючи їх з основними характеристиками попередніх місцевих виборів.

Насамперед відзначимо, що характерною особливістю виборів в Україні стали кардинальні зміни виборчого законодавства напередодні їх проведення. При цьому, такі зміни переважно спрямовані не на вдо-

сконалення виборчої системи, а на здобуття додаткових конкурентних переваг для їх ініціаторів, які заздалегідь розробляють виборчі технології під заплановані правові новації. Тобто, виборча система України вже традиційно є об'єктом застосування т. зв. *технологій виборчої інженерії*, під якими розуміють засоби адаптації найважливіших виборчих процедур для ефективної реалізації інтересів правлячих еліт щодо завоювання і/або збереження ними політичної влади у країні, регіоні, місті тощо¹.

У цьому відношенні місцеві вибори 2010 року в Україні мали свої особливості, насамперед через те, що нове виборче законодавство було прийняте за два місяці до початку виборчого процесу, а за 12 днів до його старту ще й зазнало суттєвих змін. Відзначимо, що прийняття виборчих законів у такий стислий термін суперечить міжнародним виборчим стандартам і практикам, запропонованим Венеціанською комісією, згідно з якими законодавство не повинно змінюватися пізніше ніж за рік до дня голосування². До того ж, такі дії неприховано ставлять у більш вигідне становище ті політичні сили, яким відомий характер запланованих нововведень і які власне є їх ініціаторами (замовниками).

Найважливішою із законодавчих новацій у 2010 році стало запровадження змішаної системи виборів до більшості місцевих рад, яка ніколи раніше не застосовувалася в Україні на місцевих виборах. У цьому контексті варто відзначити, що з точки зору ефективності інституційного будівництва та поглиблення процесів демократизації, використана у 2006 році пропорційна система себе не виправдала, і більше того, дискредитувала. Передусім тому, що призвела до надмірної політизації роботи органів місцевого самоврядування, обрання до них значної кількості недостатньо кваліфікованих депутатів та відсутності будь-яких механізмів їх відповідальності перед виборцями.

Однак заміна дискредитованої пропорційної виборчої системи на змішану зовсім не була спрямована на подолання зазначених та багатьох інших недоліків, а мала на меті насамперед надання додаткових переваг для провладних політичних сил, і передусім для Партії регіонів. По-перше, саме змішана система дозволяла цій партії забезпечити представництво своїх депутатів у тих регіонах, де вона не користувалася належним рівнем електоральної підтримки, насамперед за рахунок особистісного ресурсу кандидатів. По-друге, як свідчить досвід використання цієї системи на парламентських виборах 1998 – 2002 років, мажоритарна складова більш «сприятлива» для застосування адмінресурсу, а тому може бути використана для різного роду «корекції» результатів голосування за партійні списки. По-третє, за фактичної відсутності меха-

¹ Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 2001. – С. 68.

² Кодекс належної практики у виборчих справах // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: [пер. з англ.] / за ред. Ю.Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – С. 57.

нізмів відкликання виборцями депутати-мажоритарники значно менше залежні від партій, які їх висунули, що суттєво спрощувало вплив з боку представників діючої влади на них у післявиборчий період.

Важливим аспектом нового виборчого законодавства також стало обмеження можливості балотування одразу на декілька виборчих посад, що певною мірою вплинуло на формування партійних списків. На відміну від попередніх місцевих виборів 2006 року, коли існувала можливість висунування одних і тих самих кандидатів до рад різних рівнів, у виборчому законі зразка 2010 року залишилася можливість балотуватися одночасно за списком і в мажоритарному окрузі лише до однієї ради. Такі законодавчі новації, з одного боку, сприяли певним партіям у веденні виборчої кампанії, з іншого – створювали перешкоди для окремих із них. Зокрема, від цих нововведень насамперед виграли найбільш впливові політичні сили, що могли не тільки сформувані повноцінні виборчі списки, але й висунути кандидатів у всіх або принаймні в більшості мажоритарних округів. При цьому, майже всі з них пішли шляхом одночасного висунування найбільш рейтингових кандидатів-списочників у мажоритарних округах, що підвищувало шанси на збільшення власного партійного представництва у місцевих радах за рахунок звільнення місць у списках кандидатами, обраними за мажоритарною складовою. До того ж, такий підхід дозволяв поєднати роботу кандидатів в округах із агітацією за список та забезпечити ефективне «зшивання» паралельних виборчих кампаній. Найбільше ж програли від запровадження такої системи маловпливові та/або малочисельні політичні партії, які не мали належного кадрового ресурсу для висунування кандидатів у всіх мажоритарних округах, що суттєво знижувало їх шанси на успіх.

Наступною законодавчо обумовленою особливістю місцевих виборів 2010 року стало збереження, і навіть посилення, монопольного права політичних партій висувати кандидатів на виборні посади. І якщо за попередньої пропорційної системи ця монополія в цілому була хоча би формально логічною, то за системи змішаної зазвичай зберігається принаймні право на самовисунування кандидатів у мажоритарних округах. Однак, на останніх виборах законодавець такого права навіть не передбачив. Перш за все, таким чином законодавець фактично звузив пасивне виборче право громадян України до обмеженого каналу входження у систему місцевого самоврядування через політичні партії.

Враховуючи, що за найбільш оптимістичними оцінками членами політичних партій в Україні є лише 2 – 3% громадян, це означало, що використання пасивного виборчого права на місцевих виборах для переважної більшості громадян стало недосяжним. Цього успіху в розбудові вітчизняної демократії творцям закону видалося недостатньо, тому ними було додатково запроваджено виключне право партій на висунування кандидатів на посади міських голів. Останнє дозволило чинній владі отримати суттєвий важіль впливу на низку самостійних

щодо неї мерів, які до цього намагалися дистанціюватися від партійної приналежності, серед яких опинився і чинний міський голова Чернівців М. Федорук. Останньому, щоправда, вдалося уникнути висунання від Партії регіонів, будучи висунутим на посаду, яку він обіймав упродовж останніх 16 років, від політично нейтральної й маловідомої виборцям партії «Єдність». Але цей маневр не врятував його від застосування щодо нього наступних сценаріїв партійно-політичного впливу.

Крім того, скасування можливості створення виборчих блоків також зіграло на користь саме Партії регіонів. По-перше, це зобов'язувало інші політичні сили брати участь у виборах виключно під партійним брендом. Серед таких найбільш «розкрученим» є саме Партія регіонів. Натомість «Батьківщина», Народна партія, «Наша Україна» та ряд інших політичних сил, які в декількох останніх кампаніях брали участь у складі блоків та доволі успішно експлуатували особистий імідж своїх лідерів, були позбавлені можливості робити це надалі і змушені повернутися до свого невиразного партійного позиціонування. По-друге, на попередніх виборах у багатьох регіонах України добре себе зарекомендувала практика створення регіональних і місцевих виборчих блоків, часом із маловпливових політичних партій, проте очолюваних авторитетними місцевими лідерами. Наприклад, у Чернівецькій області, таким об'єднанням став блок „Хотинщина“, утворений районними організаціями Партії промисловців і підприємців України та Християнсько-демократичного союзу, якому вдалося здобути 7 місць у Хотинській районній раді. Такі виборчі об'єднання потенційно могли скласти серйозну конкуренцію Партії регіонів на місцях, а тому завбачливе позбавлення їх права висувати кандидатів стало ще одним додатковим ресурсом електорального результату партії влади.

Щоправда, були спроби обійти цю законодавчу особливість. Зокрема, у Чернівцях було висунуто виборчий список та кандидатів у мажоритарних округах від Республіканської партії України на чолі з відомим місцевим бізнесменом, журналістом і політичним діячем В. Забродським, які себе позиціонували як «Команда Забродського – команда позапартійних». Проте, незважаючи на чималі, як для місцевого рівня, витрачені ресурси, учасники цього проекту так і не змогли подолати виборчий бар'єр за списком, а в мажоритарній частині переміг лише один кандидат від нього. Отже, політтехнологічний задум авторів закону спрацював і в цьому питанні також.

Принципово важливою особливістю законодавства про місцеві вибори 2006 – 2010 років стала відсутність у ньому механізмів забезпечення адекватного представництва територіальних громад у районних та обласних радах. Так, використана у 2006 року пропорційна виборча система жодним чином не пов'язувала майбутніх депутатів із конкретними виборчими округами чи населеними пунктами. Як наслідок, більшість обраних депутатів облради представляли м. Чернівці, а районних рад –

райцентри, а закон не вимагав від них представництва інтересів інших територіальних громад. Очевидно, що таке, закладене законодавцем, становище місцевих рад додатково викривлювало, якщо не радикально спотворювало принцип належного представництва інтересів виборців у повсякденній діяльності органів місцевого самоврядування.

Перехід до змішаної системи виборів теоретично мав би виправити зазначений недолік за рахунок мажоритарної складової, і саме цей аспект був використаний ініціаторами зміни виборчого законодавства для обґрунтування необхідності її запровадження. Проте законодавець підійшов до вирішення цієї проблеми, керуючись принципом рівності територіальних одиниць, у результаті чого кількість депутатських місць, що мали буди розподілені за мажоритарною системою, у районних радах дорівнювала кількості територіальних громад, а в обласних – кількості районів та міст обласного значення, при чому кількість населення, яке проживає в них, до уваги не бралася. Крім того, закон не вимагав від потенційних кандидатів проживання на території відповідних громад і районів, чим було відкрито шлях для балотування своєрідних «електоральних варягів», які могли бути жодним чином не пов'язані з округами, від яких вони обиралися. І якщо в результаті таких нововведень районні ради отримали бодай формальне представництво територіальних громад, то на рівні обласних рад було закладено законодавчі передумови для нового викривлення цього представництва. Найбільш різким прикладом такого викривлення у Чернівецькій області може слугувати той факт, що м. Чернівці з населенням у понад 250 тис. чол. і м. Новодністровськ з населенням трохи більше 10 тис. чол. отримали однакову квоту в обласній раді у 4 депутати-мажоритарники.

Наступною цікавою законодавчою новелою став принцип розподілу місць у бюлетенях між списками партій не шляхом жеребкування, як це прийнято у демократичних країнах і як це раніше робилося в Україні, а в порядку черговості подання ними документів на реєстрацію до територіальних виборчих комісій. Як наслідок, маючи важелі адміністративного впливу, Партії регіонів вдалося отримати перший номер у більшості виборчих округів, у тому числі на теренах Чернівецької області. За даними ГМ «Опора», «регіонали» здобули перший номер у бюлетенях до Верховної Ради АР Крим, до 21-єї з 23-х обласних рад, до 19-ти з 23-х міських рад обласних центрів та в столиці АР Крим. У свою чергу, ВО «Батьківщина» змогла отримати перший номер лише у двох областях та одному обласному центрі; ще в трьох обласних центрах по одному першому місцю дісталось КПУ, Народній партії та партії «Совість України». Крім того, спостерігачі ГМ «Опора» фіксували випадки, отримання Партією регіонів перших номерів навіть тоді, коли її представники подавали документи зовсім не першими, оскільки в такому випадку з формальних причин іншим партіям відмовляли в реєстрації. Також у Херсоні ПР спочатку зареє-

стрували під № 8, але вже в другій половині дня ТВК скасувала своє рішення і перереєструвала її під № 1. Інший резонансний випадок стався у Дніпропетровську, де членів ТВК Бабушкінського району міста просто не допустили на робочі місця, де саме в цей день було ухвалено рішення про реєстрацію списків кандидатів від Партії регіонів, КПУ і Народної партії¹. Сенс завзятої боротьби ПР саме за перший номер у виборчому бюлетені є абетковою істиною для дослідників виборчих маніпуляцій, тому подальшого аналізу не потребує.

Одним із показових прикладів застосування технологій виборчої інженерії на місцевих виборах 2010 року став алгоритм формування виборчих комісій та фактична ліквідація реальних механізмів оскарження результатів голосування. Цим самим було закладено формально-легальні передумови для перенесення передвиборної боротьби із відкритого простору публічної політики, на рівень виборчих комісій, і як наслідок – для потужної «тнізації» подальшого виборчого процесу.

Щодо першого аспекту привертає увагу передача права формування територіальних виборчих комісій від органів місцевого самоврядування до ЦВК, що повністю підконтрольна правлячій парламентській коаліції, а також надання пріоритетного права на участь у формуванні ТВК і ДВК насамперед партіям, представленим у Верховній Раді України. Крім того, комісіям було дозволено працювати в будь-якому складі, але не менше трьох осіб, та скасовано необхідність затвердження протоколів шляхом голосування. Зміст і спрямованість таких змін також не потребує розгорнутого аналізу в контексті вище окреслених тенденцій.

Що стосується оскарження результатів виборів, то згідно з ст. 85 закону суб'єкт виборчого процесу міг оскаржити рішення, дії чи бездіяльність, що стосується виборчого процесу, до відповідної виборчої комісії чи суду². Однак процедури судового оскарження сам закон не містить, апелюючи до Кодексу адміністративного судочинства України, а термін, що відводився для оскарження, становив всього два дні. Водночас, згідно з ч. 4 ст. 27 протоколи виборчих комісій про підрахунок голосів, про встановлення підсумків голосування та про результати місцевих виборів складаються без прийняття рішень відповідними виборчими комісіями³. Таким чином, результати місцевих виборів,

¹ ПР зареєстрована номером один майже у всіх виборчих списках [Електронний ресурс] / ГМ «Опора». – Режим доступу: <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2010/10/07/28577>.

² «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», Закон України від 10 липня 2010 року, зі змінами від 30 серпня 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2487-17>.

³ «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», Закон України від 10 липня 2010 року, зі змінами від 30 серпня 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2487-17>.

по-суті, не могли бути оскаржені в суді, оскільки вони встановлювалися виборчими комісіями без прийняття відповідних рішень.

Аналізуючи законодавчі особливості місцевих виборів 2010 року варто також згадати ще одну пропоновану новацію, яка проте так і не була впроваджена. Мова йде про спробу обмежити кількість суб'єктів виборчого процесу через заборону висувати кандидатів партійним організаціям, зареєстрованим менш, аніж за рік до дня голосування. У результаті таких нововведень у реалізації пасивного виборчого права значною мірою могли бути обмежені прихильники двох важливих політичних гравців – партії «Фронт змін» та «Сильна Україна». Проте з остаточної редакції закону цю норму було вилучено, певною мірою під впливом міжнародного співтовариства, але і не без врахування внутрішньополітичних чинників. Справа в тому, що участь зазначених політичних сил у виборах була вигідна Партії регіонів, оскільки вони могли стати потенційними союзниками у новообраних радах там, де вона могла не виграти самостійно.

Наостанок звернемо увагу на суттєве скорочення терміну виборчого процесу, що також мало в своїй основі чіткий політтехнологічний розрахунок, пов'язаний із ресурсним забезпеченням суб'єктів виборчої кампанії. Російські дослідники Є. Малкін і Є. Сучков, які основними ресурсами виборчої кампанії вважають самого її суб'єкта, час, гроші та команду, а адміністративний ресурс розглядають як додатковий, відзначають, що у взаємодії ресурсів діє закон взаємокомпенсації¹. Відповідно, нестача такого неконтрольованого ресурсу як час, може бути компенсована за рахунок адмінресурсу, додаткових фінансів та злагодженої роботи професійної команди. Вочевидь, ініціатори скорочення тривалості виборчого процесу розраховували, що опозиційні сили просто не будуть спроможні розгорнути повноцінні виборчі кампанії у такий стислий термін, у той час, як Партія регіонів зможе компенсувати брак часу наявним у неї адмінресурсом.

Переходячи від аналізу законодавчо сформованих політтехнологічних рамок виборчого процесу до розгляду його розгортання на теренах Чернівецької області, відзначимо тенденції щодо зміни розстановки сил на політичній арені регіону. Напередодні місцевих виборів 2010 року соціологи фіксували падіння рейтингу т. зв. «помаранчевих сил», насамперед «Нашої України», певне підвищення популярності Партії регіонів та вихід на політичну арену області «Фронт змін». Зокрема за даними соціопитування, проведеного у травні-червні 2010 року викладачами і студентами кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича спільно з експертами Чернівецького міського центру культурно-освітніх ініціатив „Метасвіт” та Центру підвищення ква-

¹ Малкін Е. Политические технологии / Е.Малкин, Е.Сучков. – М.: Русская панорама, 2006. – С. 48-53

ліфікації державних службовців, на виборах місцевих органів влади 23,5% буковинців були готові підтримати БЮТ, 16,6% – Партію регіонів і 16,4% – «Фронт змін», 3,38% – «Нашу Україну», 1,63% – ВО «Свобода», 1,13% – Блок Литвина, 0,5% – СПУ. При цьому понад 17% мешканців області не виявили бажання підтримувати яку-небудь політичну силу, і 11,3% не збиралися брати участі у виборах ¹.

Деяко інші тенденції показало опитування, проведене кафедрою політології та державного управління ЧНУ на початку липня 2010 року. Згідно з його результатами, на виборах Чернівецької облради 21,24% опитаних підтримали би БЮТ, 20,12% – ПР, 14,29% – «Фронт змін», 4,6% – «Нашу Україну», по 3,11% – «Сильну Україну» і «Свободу», 2,86% – Блок Литвина, 1,61% – КПУ та 1,12% – «Громадянську позицію». 7,58% респондентів не підтримали жодної партії і 13,42% – не пішли б на вибори ².

У таких умовах, особливо враховуючи зміну виборчої системи, перед основними претендентами на виборні посади стояло завдання оптимальної побудови виборчих списків та висунування таких кандидатів-мажоритарників, які були здатні забезпечити їм належне представництво у радах різних рівнів. Однак регіональні стратегії ключових політичних гравців тут виявилися різними. Скажімо, перед ВО «Батьківщина» на цьому етапі виникли певні проблеми, пов'язані з втратою свого кадрового потенціалу, зумовленою внутрішньопартійними конфліктами та опозиційним статусом цієї політичної сили. Зокрема, на виборах 2010 року від ВО «Батьківщина» не балотувалися такі депутати попереднього скликання, як підприємці та керівники підприємств В. Беженар, В. Довганич, Р. Клічук, Н. Слободянюк, В. Токарюк, А. Гогунець, В. Любимський, М. Крайс, І. Ластівка, О. Охотський; державні службовці та працівники органів місцевого самоврядування І. Рибак, Н. Коцур, Т. Єремійчук, І. Худіковська та ін. Тим не менше, цій партії вдалося зберегти свій «кістяк» та забезпечити висунування належної кількості кандидатів як у виборчих списках, так і в більшості мажоритарних округів. Список до обласної ради очолила заступник голови обласного осередку партії С. Віщук, а друге місце посів чинний на той момент голова облради І. Шилепницький. У свою чергу, список до Чернівецької міської ради включав більшість чинних на той момент депутатів на чолі з головою міської організації В. Кишляруком.

Значних кадрових втрат у період між виборами зазнала і «Наша Україна», особливо на рівні депутатів облради. Так, колишній керівник «нашоукраїнської молодіжки» С. Добржанський перейшов до «Сильної України», М. Малярчук очолив обласну організацію «Громадянської позиції», М. Сенічак – «Єдиного центру», П. Кобевко був висунутий від

¹ Кафедра політології ЧНУ провела соцдослідження: на Буковині найбільше довіряють Яценюку, Федоруку і Папієву ?! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukinfo.com.ua/show/news?lid=8204>

² Опитування проведене 5-11 липня 2010 р.; опитано 810 респондентів.

Української народної партії. Не стали кандидатами від «Нашої України» і такі відомі депутати минулого скликання, як І. Демчак, М. Ткач, Б. Баглей, В. Василов, а також Л. Русу, який напередодні виборів опинився в центрі скандалу з розкраданням бюджетних коштів. У таких умовах кадрову основу цієї партії на виборах до обласної ради склали «залишки» колишнього депутатського корпусу, до якого долучилися науковець М. Павлюк та сам голова обласної парторганізації, экс-губернатор В. Куліш, на особистому іміджі якого і був зроблений основний акцент виборчої кампанії. У свою чергу, чернівецька міська організація, контрольована відомими місцевими бізнесменами В. Чинушем та В. Максимюком, у цілому зберегла свій кадровий ресурс та висунула на вибори більшість чинних на той момент депутатів міської ради, а основну ставку в ході кампанії зробила на роботу в мажоритарних округах.

З іншого боку, доволі значний кадровий приплив відчув на собі «Фронт змін», керівництво якого досить активно попрацювало над розбудовою партійної структури і, як наслідок, змогло залучити до своїх лав досить відомих місцевих громадських діячів та бізнесменів, чимало з яких до того часу не виявляли особливої активності у політичному житті краю. Серед таких можна відзначити директора ТОО «Радіо Буковина» Т. Смолдирєву, керівника товариства «Знання» Я. Курка, голову Чернівецького бізнес-центру М. Порчук, экс-керівника обласної ДПА О. Фищука, підприємців М. Плаксія, В. Бурштейна, І. Кардащука, Г. Придія, Ю. Вагаманюка, О. Завалецького, М. Прозоровського. Поповнили лави ФЗ і низка державних службовців та керівників державних і комунальних підприємств, представників творчої та наукової інтелігенції. Очолив список до обласної ради місцевий бізнесмен М. Бурбак, а до міської – голова міської партійної організації О. Стецевич та керівник комунального підприємства «Містобуд» і син шанованого чернівчанами колишнього голови Чернівецької міської ради народних депутатів О. Каспрук.

Що стосується Партії регіонів, то ще задовго до виборів її керівництвом було розгорнуто кампанію з рекрутування до своїх лав якнайбільшої кількості відомих та авторитетних діячів, як із числа членів інших партій, так і позапартійних. У липні 2010 року у ЗМІ навіть з'явилась інформація про поширення через структуру органів виконавчої влади т.зв. «об'єктивок» – запитів щодо політичної орієнтації впливових людей краю та перспектив співпраці з ними¹, від якої, щоправда, місцеві «регіонали» публічно відхрестилися. У результаті проробленої штабної роботи, керівникам партії вдалося суттєво наростити свій кадровий потенціал в області, і поруч із усталеним за попередні роки активом, на місцевих виборах 2010 року кандидатами від неї стали, наприклад, син настоятеля Банченського монастиря М. Жар, депутати облради минулого скликання від «Нашої України» Г. Березовський і С. Бучко, від ГП

¹ На Буковині влада теж почала збирати об'єктивки на впливових людей [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2010/07/26/5251041/>

«Пора» – М. Бойчук, колишній голова облради О. Смотрич, керівник Чернівецької дирекції «Укрпошти» М. Цюпак, президент ФК «Буковина» В. Орлецький, генеральний директор ВАТ «Електронмаш» М. Березовський, голова ТОВ «Агрофірма ім. Суворова» Г. Турун, директор ТОВ «Дністрові Роси» В. Телешман, начальник облавтодору Р. Майор, головні лікарі низки медичних установ – В. Ушпак, А. Вдовічен, В. Багрій, Т. Лучик, М. Плегуча, М. Мігайчук, начальник головного управління охорони здоров'я ОДА І. Шкробанець тощо.

Крім того, керівництво обласної організації Партії регіонів активно включало до виборчих списків посадовців різних рівнів та працівників державних підприємств, установ та організацій, забезпечуючи тим самим свою виборчу кампанію додатковим адміністративним ресурсом. Так, лише в першій десятці списку до обласної ради було 6 працівників державних структур на чолі з головою облдержадміністрації М. Папівим. Загалом же із 48 депутатів, обраних від ПР до обласної ради поточного скликання, 29 є працівниками державних інституцій, серед яких сам губернатор, 3 його заступники, 4 голови райдержадміністрацій, 7 начальників обласних управлінь, 11 керівників державних підприємств, установ та організацій. У районних радах ситуація аналогічна: зі 172 представників депутатського корпусу 106 – працівники державних установ, підприємств і організацій, з яких, у свою чергу, 5 голів і 29 працівників райдержадміністрацій.

Серед інших претендентів на виборчі посади варто зупинитися на партії «Сильна Україна», очолюваній в області молодими місцевими активістами В. Темерівським, Д. Мучніковим та С. Добржанським. Напередодні місцевих виборів 2010 року ця політична сила організувала масштабний всеукраїнський проект під назвою «народний праймеріз», який, за задумом його ініціаторів, мав на меті визначити найбільш рейтингових кандидатів, що повинні були увійти до виборчих списків цієї партії. Насправді ж, цей проект став нічим іншим, як гучною PR-акцією, оскільки в остаточному підсумку кандидатами до місцевих рад стали зовсім не ті, хто переміг під час народного обговорення. У цілому ж варто відзначити, що на відміну від «Фронту змін», партія «Сильна Україна» не доклала необхідних зусиль для розбудови партійної структури у Чернівецькій області та формування зрозумілої виборцям програми своєї діяльності. Серед її висуваних переважали маловідомі широкому загалу кандидати, а ідея «молодих лідерів» не знайшла широкої підтримки серед буковинців. Не знайшлося в організації й достойного місцевого лідера, що міг би очолити список до облради, і в результаті першим номером став відомий політолог та заступник голови «Сильної України» К. Боднарченко, частина біографії якого була пов'язана з Чернівцями.

Досить амбіційно розпочав свою кампанію в Чернівецькій області й обласний осередок Республіканської партії України, що став організаційною платформою для висування кандидатами до місце-

вих рад вже згадуваної «Команди Забродського». Кадрову основу цього виборчого проекту склали переважно підприємці, студенти і представники інтелігенції, особисто наближені до його лідера – В. Забродського, який одночасно балотувався на посаду міського голови Чернівців. Проте більшість висунутих цією політичною силою кандидатів були маловідомі широкому загалу, а тому і не змогли забезпечити їй належну електоральну підтримку. Крім того, в умовах обмеженості в часі місцевих виборів, такий «технологічний» проект навряд чи міг бути успішним, оскільки в його рамках було складно розгорнути повноцінну виборчу кампанію у стислі терміни.

Інший амбіційний політичний проект на теренах Чернівецької області був пов'язаний з Українською народною партією, що об'єднала патріотично налаштованих представників інтелігенції та громадських діячів. Фактично, цей проект був розпочатий задовго до виборів як Блок Національних Сил Буковини, утворений обласними організаціями Народного руху України, Української народної партії, УРП «Собор», ВО «Свобода», Конгресу українських націоналістів і УНА-УНСО та очолюваний достатньо відомими місцевими діячами П. Кобевком, В. Бойчуком, І. Антоноюком, О. Бурденюком та ін. Однак через зміни виборчого законодавства, цей блок не зміг взяти участь у виборах, і платформою для висування кандидатів стала саме УНП. Самостійним шляхом пішла на вибори «Свобода», яка до того часу вже набула певної електоральної ваги на теренах краю. Серед її кандидатів переважали регіональні функціонери та активісти цієї політичної сили, очолювані В. Мельничуком та Н. Горуком.

Місцеві вибори 2010 року з політтехнологічної точки зору виявилися менш цікавими від попередніх, що відбувались у 2006 році, значною мірою через те, що основна боротьба розгорнулася не у сфері відритої для громадськості публічної політики, а в залаштунковому просторі місцевого політичного процесу, засобами кулуарних дій, насамперед, у виборчих комісіях. Серед основних характерних рис цієї кампанії можна виокремити наступні:

1) Абсолютно байдуже, якщо не зневажливе, ставлення Партії регіонів до своїх колег по парламентській коаліції (КПУ та Народної партії), а також інших політичних сил, представлених у виконавчій владі, зокрема до СПУ і «Сильної України». Ця обставина стала переконливим свідченням того, що «регіонали» не розглядають нинішній парламентський союз як стійке і довготривале утворення, намагаються уникати посилення своїх партнерів та прагнуть до максимальної концентрації владних ресурсів у своїх руках.

2) Високий протестний потенціал населення Чернівецької області, що знайшов вираження не тільки у рекордно низькій явці виборців, що склала трохи більше 50%, але й у досить високому сумарному результаті опозиційних партій у пропорційній частині виборів. Проте, на відміну від попередніх кампаній, цей протестний потенціал виразився не тіль-

ки у голосуванні проти партій, що уособлюють владу, але й проти значної частини опозиції, представленої т. зв. «помаранчевими силами». Остання обставина була доволі вдало використана відносно новими політичними гравцями, насамперед «Фронтом Змін» і ВО «Свобода».

3) Широке застосування технологій адресної електоральної комунікації, обумовлене як відсутністю паралельних парламентських виборів, так й особливостями нової виборчої системи, яка вимагала активної роботи кандидатів-мажоритарників безпосередньо у виборчих округах.

4) Активне використання зовнішньої реклами, значна частина якої була виготовлена непрофесійно, а відповідно – виявилася недієвою. Особливо в цьому сенсі запам'яталися надмірна кількість реклами партії «Єдиний центр» та висунутого від неї кандидата на посаду міського голови Чернівців М. Сенічака, а також величезні банери «Команди Забродського», які тільки дезорієнтували виборця своєю «помпезністю» і надмірною кількістю облич.

5) Практична відсутність активних публічних дій з боку Партії регіонів, що на тлі результатів цієї політичної сили, свідчить про застосування нею «тіньових» засобів ведення виборчої кампанії, і зокрема адмінресурсу. При цьому слід зазначити, що в порівнянні з кампаніями 1998 – 2004 років, коли адмінресурс великою мірою був спрямований на роботу з виборцями, у 2010 році відбулося перенесення фокусу його застосування на роботу з кандидатами та членами виборчих комісій. Перший аспект проявився в описаній вище діяльності з рекрутування відомих та авторитетних лідерів до числа кандидатів від партії, а другий – у формуванні дояльного складу виборчих комісій та налагодженні їх роботи у необхідному для цієї партії напрямку.

6) Практично повна відсутність у дискурсі виборчої кампанії позицій щодо обговорення концепцій, альтернативних програм і шляхів подальшого розвитку області та окремих територіальних громад в її складі. Українські політичні партії і раніше не особливо приділяли увагу програмним складовим своїх виборчих кампаній. Однак після того, як у новому законодавстві було скасовано необхідність подання передвиборних програм при реєстрації кандидатів, більшість суб'єктів виборчого процесу радо скористались цими можливостями і обмежились у цьому сенсі порожніми гаслами та обіцянками, не обтяжуючи себе розробкою бодай формальних програмних документів.

7) Наявність значної, принаймні, очевидно більшої, ніж на попередніх виборах, кількості сигналів про спроби підкупу виборців та застосування інших девіантних виборчих технологій¹.

¹ Комітет виборців: моніторинг дотримання виборчого законодавства. Інформаційний зріз (Чернівецька область) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukinfo.com.ua/index.php?mcmd=shownews&lid=10988>; Місцеві вибори 2010: хроніка подій від ГМ «Опора» [Електронний ресурс] / ГМ ОПОРА у Чернівецькій області. – Режим доступу: <http://bukinfo.com.ua/index.php?mcmd=shownews&lid=10976>; Тенденції виборчої кампанії у Чернівецькій області. Погляд ГМ «Опора» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buknews.cv.ua/2010/10/16/26998/>.

Внаслідок дії вищенаведених чинників, результати місцевих виборів 2010 року у Чернівецькій області виявилися доволі неочікуваними, часом – парадоксальними, хоча в цілому і вписувались у загальну картину по Україні. Серед головних її несподіванок – високий результат Партії регіонів, щоправда, досягнутий насамперед за рахунок мажоритарної складової виборчої системи (див. Табл. 1 - 3).

Таблиця 1

Партійно-фракційний склад Чернівецької обласної та міської рад за результатами виборів 2010 року¹

Партія	% голосів	Кількість місць		
		б/м	о/м	Разом
Партія регіонів	22,90%	18	30	48
Фронт змін	15,18%	12	11	23
ВО «Батьківщина»	16,91%	14	3	17
Наша Україна	6,13%	5	4	9
ВО «Свобода»	3,90%	3	1	4
Соціалістична партія України		--	1	1
Народна партія		--	1	1
Громадянська позиція		--	1	1
				104

Таблиця 2

Партійно-фракційний склад Чернівецької міської ради за результатами виборів 2010 року²

Партія	% голосів	Кількість місць		
		б/м	о/м	Разом
ВО «Батьківщина»	18,10%	8	9	17
Фронт змін	20,69%	9	7	16
Партія регіонів	16,62%	8	8	16
Наша Україна	3,49%	2	4	6
ВО «Свобода»	6,34%	3	--	3
Республіканська партія України		--	1	1
Третя сила		--	1	1
				60

¹ Складено за: Результати місцевих виборів - 2010 на Буковині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fenixbud.com.ua/ru/news/view/3446>; Результати виборів депутатів місцевих рад / Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

² Складено за: Результати місцевих виборів - 2010 на Буковині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fenixbud.com.ua/ru/news/view/3446>; Результати виборів депутатів місцевих рад / Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

Таблиця 3

**Партійно-фракційний склад районних рад Чернівецької області
за результатами виборів 2010 року¹**

Районна рада Партія	Партія регіонів		ВО «Батьківщина»		Фронт Змін		Наша Україна		ВО «Свобода»		Народна партія		Сильна Україна		Інші	РАЗОМ
	б/м	о/м	б/м	о/м	б/м	о/м	б/м	о/м	б/м	о/м	б/м	о/м	б/м	о/м		
Вижницька	3	6	4	3	4	2	2	2	--	--	2	2	--	--	4	34
Герцаївська	8	11	3	2	3	--	--	--	--	--	1	--	--	--	--	28
Глибоцька	8	10	6	6	4	2	3	3	--	--	2	1	2	3	--	50
Заставнівська	10	6	9	10	6	7	5	9	2	--	--	--	2	1	1	68
Кельменецька	7	1	7	9	5	6	2	1	--	--	2	2	--	1	7	50
Кіцманська	4	2	8	5	7	1	3	7	2	2	--	4	--	--	13	58
Новоселицька	11	17	5	3	4	--	2	1	1	--	2	2	1	2	11	62
Путильська	5	9	2	--	2	1	1	--	--	--	2	2	--	--	4	28
Сокирянська	6	10	7	5	4	1	1	1	--	--	--	4	2	1	2	44
Сторожинецька	8	10	7	6	4	--	3	3	--	--	2	2	1	--	6	52
Хотинська	9	11	4	1	7	5	4	3	--	--	2	7	2	--	9	44

Таким чином, уперше на теренах Чернівецької області Партії регіонів удалося за результатами виборів посісти перше місце й обійти «Батьківщину» та «Нашу Україну», які раніше користувалися значно вищим рівнем підтримки буковинців. Більше того, їй вдалося перемогти в мажоритарних округах там, де ПР ніколи не мала вагомої електоральної бази, зокрема у Путильському, Вижницькому, Заставнівському районах. Щоправда, зниження популярності «Батьківщини» та «Нашої України» також є закономірним явищем, обумовленим як втратою кадрового потенціалу, так і неефективною роботою їх лідерів на національному і регіональному рівнях. До того ж, якщо на попередніх виборах «регіонали» мали більший відсоток підтримки у Чернівцях, ніж у цілому в районах області, то у 2010 році в останніх їм вдалося набрати на 6,28% більше у пропорційній частині виборів. Можна припустити, що це певною мірою зумовлено вищою ефективністю застосування адмінресурсу у сільській місцевості.

¹ Складено за: Результати виборів депутатів місцевих рад / Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

Що стосується районних рад, то найбільше представництво ПР цілком прогнозовано отримала у румуномовних Герцаївському і Новоселицькому районах, а несподівано високим виявився її результат на виборах Путильської районної ради, де «регіонали» здобули половину депутатських місць, щоправда знову-таки за рахунок мажоритарників. Водночас у пропорційній частині виборів значного успіху ПР вдалося досягти на виборах Заставнівської райради, де раніше, як зазначалося, ця партія не користувалася особливою популярністю. До цього результату значною мірою доклався відомий місцевий бізнесмен і політичний діяч М. Бойчук, який у період виборів займав посаду голови РДА і протягом кампанії декілька разів опинявся у центрі скандалів, пов'язаних з адміністративним втручанням у виборчий процес.

Найгірший результат Партія регіонів отримала на виборах Кіцманської районної ради, здобувши в ній лише 6 із 58 мандатів. Однак у цьому районі «регіонали» успішно реалізували «технологічний» проект у вигляді партії «За права людини», яку на всеукраїнському рівні очолює омбудсмен Н. Карпачова, а на обласному – ексначальниця фінуправління Чернівецької ОДА, а під час виборів – голова Кіцманської РДА Є. Пушко-Цибуляк. Завдяки позитивному особистому іміджу останньої, а також наявності важелів адміністративного впливу, цій партії вдалося здобути 9 мандатів (усі депутати є працівниками державних органів, установ і організацій районного рівня!), а згодом – посаду голови райради, яку посів відомий місцевий політичний діяч, заступник голови райдержадміністрації В. Ящук.

У контексті аналізу результатів, досягнутих Партією регіонів на місцевих виборах 2010 року у Чернівецькій області, привертає увагу значна частка безпартійних у структурі депутатського корпусу цієї політичної сили. Так, із 236 депутатів обраних від ПР до Чернівецької обласної, міської та районних рад, тільки 55% є членами цієї партії, у той час як 45% – безпартійні. Для порівняння, в інших політичних силах, представлених у цих самих радах, це співвідношення суттєво різниться на користь більшої частки членів відповідних партій. Зокрема, серед депутатів «Нашої України» лише 18% безпартійних, Народної партії – 14%, «Батьківщини» – 10%, а серед представників «Фронту змін» взагалі немає безпартійних депутатів¹. Ця обставина чітко підтверджує, що напередодні виборів керівництво обласної організації Партії регіонів провело серйозну роботу, спрямовану на рекрутування до своїх лав місцевих лідерів різних рівнів, що стало важливим чинником її електорального успіху.

¹ Співвідношення між кількістю партійних і безпартійних депутатів розраховано за: Результати виборів депутатів місцевих рад / Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

Іншою несподіванкою місцевих виборів 2010 року став порівняно високий результат ВО «Свобода», особливо на виборах Чернівецької міської ради, що є проявом тенденції до радикалізації політичних уподобань мешканців області. Водночас ця партія не повністю реалізувала свій потенціал на рівні районних рад, що, вочевидь, є наслідком її недостатньої роботи з розбудови партійних структур на районному рівні. Зокрема, їй так і не вдалося здобути підтримки у Вижницькому і Путильському районах, мешканці яких традиційно зорієнтовані на національно-демократичні й національно-патріотичні сили. З іншого боку, ВО «Свобода» досить неочікувано отримала представництво у Новоселицькій райradі – у переважно румуномовному районі, населення якого теоретично не мало би підтримати таку радикально налаштовану партію. Тим не менше, «Свободі» вдалося тут подолати виборчу квоту, щоправда здобувши при цьому лише один мандат.

Стосовно «Фронту змін», то його електоральний успіх був цілком прогнозованим і, на нашу думку, зумовлений як фактором популярності його лідера – А. Яценюка, який є вихідцем із Буковини, так і досить кваліфікованою роботою керівництва цієї політичної сили з розбудови партійної структури на місцях, що дозволила їй суттєво наростити свій кадровий ресурс. Найбільш результативними для «фронтовиків» виявилися виборчі кампанії до Чернівецької обласної і міської рад, а також до Кельменецької та Хотинської районних рад. Найгірший же електоральний результат ця партія отримала на виборах Герцаївської, Сторожинецької і Новоселицької райrad, де ФЗ не вдалося здобути жодного мандату у мажоритарних округах.

Фаворити минулих місцевих виборів 2006 року – ВО «Батьківщина» і «Наша Україна», цього разу отримали значно скромніший електоральний результат та суттєво знизили рівень свого представництва в органах місцевого самоврядування Чернівецької області. Тим не менше, «Батьківщина» отримала представництво в усіх радах, що розглядаються нами, при чому в Чернівцях і трьох районах (Заставнівському, Кельменецькому і Кіцманському) не тільки посіла перші місця у багатомандатних округах, але й випередила ПР за кількістю обраних мажоритарників. В інших же районах та в цілому по області ВО «Батьківщина» поступилася Партії регіонів як у пропорційній, так і в мажоритарній частині виборів. У свою чергу, «Наша Україна» не здобула жодного мандату в Герцаївській райradі, отримала досить скромне представництво у Путильській, Новоселицькій і Сокирянській, а найкращого результату досягла на виборах Заставнівської районної ради.

Низького результату на цих виборах, особливо на тлі витрачених на кампанію ресурсів, досягла партія «Сильна Україна». За підсумками голосування, її представникам довелося задовільнитися лише не-

значною кількістю мандатів у 7 районних радах області (найбільше – 5 мандатів у Глибоцькій райраді). Як наслідок, сама ця партія, на відміну від «Фронту змін», поки що так і не стала впливовим гравцем у політичному полі регіону. Повним аутсайдером виборчих переговорів 2010 року у Чернівецькій області став «Єдиний центр», який хоч і розпочав свою кампанію досить амбіційно, проте в підсумку спромігся провести лише 4-х своїх депутатів до Хотинської районної ради.

Трохи краще завершилися вибори 2010 року для місцевих осередків Народної партії. І хоча в облраді цій політичній силі вдалося вибороти лише один мандат у мажоритарному окрузі, проте вона отримала представництво майже в усіх районних радах (крім Герцаївської), при чому в деяких із них це представництво є достатньо вагомим (наприклад у Хотинській та Путильській) та дозволяє цій партії зберегти певний вплив на місцевому рівні. Зазначимо, що такий електоральний результат Народної партії значною мірою став можливим завдяки особистісному впливові висунутих від неї кандидатів, серед яких було чимало відомих місцевих підприємців, а також посадовців і керівників різних рівнів.

Що стосується інших політичних сил, які отримали представництво в аналізованих нами радах, то насамперед слід звернути увагу на СПУ, що раніше мала чималу електоральну підтримку в окремих районах Чернівецької області. Проте, цього разу рівень її представництва суттєво знизився, великою мірою через тривалу кризу, в якій перебуває ця політична сила на національному рівні. У цілому ж, за результатами голосування у жовтні 2010 року, соціалісти отримали 1 місце в облраді, яке посів депутат минулого скликання, помічник начальника УМВС у Чернівецькій області В. Палій, а також по декілька місць у райрадах на традиційній території свого впливу – у Кельменецькому, Новоселицькому, Сторожинецькому і Хотинському районах. Щоправда, цей результат значно скромніший за здобутий СПУ на минулих виборах.

На окрему згадку заслуговують 4 з 28 депутатських мандатів Путильської районної ради, здобуті Партією промисловців і підприємців України. Досягнути такого результату цій маловпливовій на сьогоднішній день політичній силі вдалося насамперед за рахунок балотування за її списками тодішнього голови райради А. Дутчака, а також низки впливових підприємців, зайнятих у сфері деревообробки – провідної галузі місцевого господарства, до якої причетна значна кількість мешканців району.

Нарешті, хотілося би також звернути увагу на факт проходження до Новоселицької районної ради 5-х депутатів від Комуністичної партії України, при чому як за мажоритарною, так і за пропорційною складовими. Ця обставина дає підстави констатувати, що в цьому ра-

йоні залишаються невеликі осередки підтримки виборцями комуністичних ідей, у той час як на обласному рівні електоральна база комуністів зменшується від виборів до виборів. Крім того, успіх КПУ у цьому випадку також може бути частково зумовлений низькою явкою виборців, у той час як комуністичний електорат славиться своєю дисциплінованістю та активною участю у виборах.

Водночас варто зазначити, що фактично жодній політичній силі (крім ПР у Герцаївській райраді) не вдалося здобути більшості у місцевих радах Чернівецької області, у зв'язку з чим на порядку денному постало питання майбутнього коаліційного будівництва. І саме у цій площині події розгорнулись таким чином, що, по суті, нівелювали результати голосування десятків тисяч громадян, та ще раз засвідчили націленість Партії регіонів на встановлення максимального, якщо не тотального, контролю за владними ресурсами в країні.

Так, 19 листопада 2010 року головою Чернівецької обласної ради був обраний представник Партії регіонів В. Ватаманюк, якого 72-ма голосами підтримали фракції Партії регіонів, «Нашої України» та частина «Батьківщини». Остання натомість отримала посаду заступника голови облради, яку посів В. Маніліч. «Фронт змін» у цих виборах участі не брав, а «Свобода» підтримала свого кандидата Н. Горука, чим формально забезпечила альтернативний характер голосування. Згодом ситуація подібним чином повторилася і в Чернівецькій міській раді, в якій також утворився несподіваний для виборців неформальний союз Партії регіонів, «Батьківщини» і «Нашої України», радикально опозиційний до міського голови М. Федорука. Ця опозиційність спочатку проявилася під час виборів секретаря міськради, коли навіть «регіонали» не підтримали запропоновану мером кандидатуру свого однопартійця О. Паскаря. Натомість депутати обрали секретарем заледве відомого чернівецькій міській громаді В. Михайлишина – вихідця з Чернівців, який тривалий час працював у Києві. Згодом конфлікт між мером і депутатами з новою силою розгорнувся під час прийняття регламенту міської ради, на який міський голова наклав вето, що потім було подолане за участі депутатів від ВО «Свобода». Чергове загострення конфлікту відбулось у процесі формування виконкому, а його ескалація припала на 31 березня 2011 року і завершилася висловленням недовіри міському голові та достроковим припиненням його повноважень.

На післявиборчі події у Чернівецькій області зреагувало центральне керівництво партії «Батьківщина», невдоволене синхронністю голосування своїх депутатів разом із політичними опонентами. Спочатку з її лав було виключено частину депутатів облради, у тому числі заступника голови облради В. Маніліча та голову обласної партійної організації, народного депутата України П. Гасюка. Натомість

виконуючим обов'язки цієї організації призначено І. Мунтяна. Згодом така сама доля чекала і на депутатів міської ради, у якій на сьогоднішній день фактично немає фракції ВО «Батьківщина», яка за результатами виборів нараховувала 17 осіб.

Схожим чином, однак без особливого резонансу, коаліційний процес розгорнувся і на районному рівні. У цілому тут можна виділити декілька моделей його перебігу, опираючись на наявні дані про партійну приналежність керівників райрад та специфіку їх обрання. Згідно із першою моделлю, посади голови районної ради та його заступника були здобуті представниками Партії регіонів, звичайно ж не без підтримки інших політичних сил. Так, зокрема, сталося у Герцаївському, Глибоцькому, Заставнівському і Новоселицькому районах, коли чимало депутатів від партій, що на центральному і регіональному рівні декларують свою опозиційність до чинної влади, водночас підтримали представників цієї ж влади на виборах керівників районних рад.

Згідно з другою моделлю, коаліційні переговори привели до необхідності поділу керівних посад між політичними силами, яким належали важливі позиції в тих чи інших місцевих радах. У таких випадках посада голови районної ради, як правило, дісталася «регіоналам», а заступника – комусь із інших політичних сил, при цьому, знову-таки, часто опозиційних. Так, головою Кельменецької райради став Д. Власов від ПР, а його заступником А. Горобець із «Фронту змін»; у Кіцманській райраді головою обрали В. Ящука, обраного від згаданої партії «За права людини», а заступником – М. Гунчака з ФЗ; Путильську райраду очолив «регіонал» Д. Ославський, а його заступником став представник ПППУ і экс-голова цієї ж ради А. Дутчак; головою Сторожинецької райради став П. Брижак (ПР), а його заступником – І. Іліка (СПУ). У Хотинській райраді посада голови дісталася «регіоналу» Д. Руденку, якому взагалі обрали двох заступників: Б. Радомського (Народна партія) і Т. Кравецьку («Фронт змін»). Винятком із цієї моделі стала Вижницька районна рада, яку очолив представник «Нашої України» О. Гриндей, а його заступником став «регіонал» В. Гайдук, однак і в цьому випадку можна сказати, що Партія регіонів зберегла належний рівень контролю за цією радою.

У Сокирянському районі взагалі склалась унікальна ситуація. Незважаючи на кадрові ротації в області після обрання Президентом України В. Януковича, посаду голови місцевої РДА вдалося зберегти відомому на теренах району бізнесмену і політичному діячу В. Козаку, який формально є членом ВО «Батьківщина». Саме від цієї політичної сили він був висунутий в депутати на місцевих виборах 2010 року, і забезпечивши їй, а також Партії регіонів, достой-

не представництво у районній раді, спромігся не тільки зберегти за собою посаду голови РДА, але й очолити Сокирянську районну раду.

Остання обставина також є характерною рисою поствиборчої ситуації у Чернівецькій області, оскільки більшість керівних посад в районних радах після виборів обійняли голови та заступники голів відповідних райдержадміністрацій, і чимало з них продовжують їх суміщати. Зокрема, крім згаданого голови Сокирянської РДА В. Козака, посаду голови Заставнівської райдержадміністрації та відповідної райради певний час суміщав М. Бойчук. Крім того, голова Кіцманської районної ради В. Ящук одночасно є заступником голови РДА району, а заступники голови Вижицької (М. Гайдук) і Герцаївської (І. Чорней) райрад продовжують працювати в РДА на аналогічних посадах.

У цілому, ситуація, що склалась у Чернівецькій обласній, міській та окремих районних радах подібна до ситуації у Верховній Раді України після президентських виборів 2010 року і, до речі, неодноразово спостерігалася у парламенті минулих скликань. Корінь проблеми лежить у недоліках інституційного дизайну вітчизняної політичної системи, для якого характерні відсутність чіткого, відпрацьованого порядку формування коаліцій та ефективних механізмів відповідальності депутатів як перед виборцями, так і перед своїм партійним керівництвом. Ці, вочевидь свідомо закладені законодавцем особливості вітчизняної виборчої та партійної системи відкривають широкі можливості для застосування поствиборчих технологій, здатних суттєво змінювати і навіть спотворювати результати волевиявлення громадян. У таких умовах навіть перемога на виборах зовсім не гарантує отримання владних посад, а в окремих випадках кращі позиції дістаються політичним силам із відносно низьким електоральним результатом. Загальний алгоритм таких технологій коаліційного будівництва можна описати наступним чином: 1) відволікання уваги політичних сил, коаліція з якими небажана або потенційно неможлива; 2) проведення переговорів з потенційними учасниками коаліції та відповідне їх мотивування (на цьому етапі застосовуються різні прийоми від розподілу посад і підкупу до залякування); 3) утворення коаліції; 4) перерозподіл владних ресурсів згідно існуючих домовленостей.

Таким чином, не маючи більшості у радах Чернівецької області (крім Герцаївської райради), Партія регіонів змогла не лише утворити, а ще й очолити майже всі правлячі місцеві коаліції, при чому за участю тих політичних сил, які на загальнонаціональному рівні позиціонують себе як опозиційні щодо існуючої влади. Цим самим було забезпечено повний контроль за цими органами місцевого

самоврядування. Враховуючи те, що головою обласної організації ПР є голова Чернівецької ОДА, а більшість депутатів водночас є працівниками органів виконавчої влади і бюджетних установ, при чому деякі суміщають роботу в керівництві районних рад та державних адміністрацій, цей контроль ризикує перетворитися на повну підпорядкованість не лише виконавчої влади на місцях, але й органів місцевого самоврядування одній політичній силі. Подальші наслідки для демократичних перспектив України та задоволення інтересів більшості її громадян такої політичної експансії нескладно передбачити.

Підводячи підсумки, зазначимо, що перехід до змішаної системи місцевих виборів цілком виправдав розрахунки його ініціаторів. Новації виборчого законодавства надали Партії регіонів суттєві переваги у веденні виборчої кампанії, завдяки яким їй вдалося здобути вагомому електоральну підтримку та суттєво покращити рівень свого представництва у місцевих радах Чернівецької області, насамперед за рахунок кандидатів-мажоритарників. Звідси можна зробити висновок, що обрана модель місцевих виборів пройшла успішну апробацію з точки зору очільників цієї політичної сили, тому існує велика імовірність її поширення на парламентські вибори. Недарма, одразу по завершенню виборчого процесу Президент В. Янукович озвучив ідею переходу саме до змішаної системи виборів до Верховної Ради України¹, а відповідний законопроект вже у квітні 2011 року був презентований Міністром юстиції України О. Лавриновичем.

Новий закон про місцеві вибори у редакції 2010 року не виправив недоліків попереднього. Формально-легальні ресурси формування влади, як і в 2006 році, були віданні лише партіям. Як наслідок, українські виборці сьогодні де-факто позбавлені можливостей безпосередньої реалізації свого визначеного Конституцією пасивного виборчого права. Виправити цю ситуацію могло би запровадження процедури самовисування у мажоритарних округах, а також надання права висувати кандидатів коаліціям об'єднань громадян. Проте, враховуючи українські реалії й наміри влади, перспективи їх впровадження є досить сумнівними.

Не були закладені у нове законодавство і механізми відповідальності новобраних депутатів перед виборцями, а також забезпечення адекватного представництва територіальних громад, що уможливило і вже призводить до спотворення реального волевиявлення громадян, негативно позначається на ефективності функціонуванні ін-

¹ Віктор Янукович висловився за необхідність ухвалити після виборів 31 жовтня «загальні виборчі правила» для всіх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/10/08/249284>

ституту місцевого самоврядування в Україні та його легітимності. До того ж, новий закон обтяжив виборчий процес новими проблемами, зокрема довільно обмеживши коло гравців на основних етапах виборчої кампанії (висування кандидатів, формування комісій тощо), а також надавши мало часу для належного виконання ключових виборчих процедур.

На місцевих виборах 2010 року можна було спостерігати реанімацію адмінресурсу, що за часів президентства Л. Кучми був невід'ємною складовою виборчого процесу в Україні. Однак, якщо раніше цей адмінресурс був спрямований насамперед на роботу з виборцями, то під час останньої кампанії його основним об'єктом стали регіональні еліти та члени виборчих комісій, а у післявиборчий період – депутатський корпус новообраних місцевих рад. У свою чергу, це призводить до подальшої «тінізації» виборчого процесу та применшує роль виборців як одного з його ключових суб'єктів.

Політизація та партизація депутатського корпусу, а також прагматизація його післявиборчої діяльності поруч і очевидно залежністю від виконавчої влади спричиняють «викривлення» системи представництва інтересів громадян. Реально депутати органів місцевого самоврядування виражають не інтереси територіальних громад, а обслуговують інтереси партійних лідерів, які у свою чергу, перебуваючи на високих керівних постах в органах виконавчої влади, є виразниками інтересів владного «центру». Ця обставина дозволяє констатувати переважання тенденції до включення депутатського корпусу місцевих рад до нашвидкуруч розбудованої «вертикалі влади» та подальшої її концентрації в руках керівного складу Партії регіонів, що в перспективі відсутності належної політичної протидії цілком може призвести до монополізації нею влади в країні на всіх рівнях.

Характерні особливості виборів до місцевих органів влади у Закарпатті

Нормативно-правова основа проведення виборів. Місцеві вибори в Закарпатті, як і у всій Україні, проводилися 31 жовтня відповідно до нового Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Закон встановив змішану виборчу систему виборів до обласних, районних, міських та районних у містах рад народних депутатів, відповідно до якої 50% депутатів обирається за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, а інші 50% – за пропорційною. Депутати-мажоритарники, мери міст відповідно до закону повинні були висуватись на вибори конференцією відповідної партії. Тільки мешканці сіл могли обирати депутатів без партійного посередництва. Партійні списки і надалі залишалися закритими. Виборцю була запропонована перша п'ятірка в списку. Вплинути на розташування кандидатів у списку виборців не міг. В той же час балотуватись можна було лише в сільську, міську, районну чи обласну раду. Виборчий бар'єр встановлено законом на рівні 3%.

У закон про місцеві вибори народні обранці внесли норму, згідно з якою партійні блоки не мали права брати участь у виборах. Суб'єктами виборчого процесу могли бути лише політичні партії. Враховуючи те, що Верховною Радою була скасована і грошова застава, то у виборах брала участь велика кількість політичних партій. Законом про місцеві вибори був скасований також імперативний мандат¹.

Таким чином, новий закон про місцеві вибори надав політичним партіям монопольну можливість впливати на перебіг електорального процесу, що в свою чергу матиме суттєве значення для розвитку партійної системи України загалом. Водночас така редакція закону сприяла авторитарним тенденціям у партійному будівництві, оскільки кандидатів у депутати висувала партійна конференція, яка підпорядкована лідерам партії.

Відповідно до нового закону про вибори до місцевих рад 27 серпня 2010 року сесія Закарпатської обласної ради прийняла рішення про кількість депутатів рад різного рівня. Як результат чисельність більшості районних рад була зменшена. Чисельність районних рад визначалась відповідно до нового закону з розрахунку один депутат-мажоритарник від села, яке має сільську раду плюс

¹ Солонтай О. На замітку виборцям: 31 жовтня місцеву владу обиратимемо по-новому / О. Солонтай // «РІО». – 2010. – 4 вересня.

така ж сама кількість депутатів за партійними списками. Склад міських і районних рад згідно даного рішення поданий у Таблиці 1 (в дужках вказано на скільки збільшено/зменшено депутатський корпус).

Таблиця 1

**Кількість депутатів районних і міських рад
Закарпатської області**

Район	Кількість депутатів	Місто	Кількість депутатів
Берегівський	62 (- 28)	Ужгород	60 (+ 10)
Великобerezнянський	40 (- 5)	Мукачево	42 (+ 1)
Виноградівський	64 (- 26)	Берегово	36 (+ 2)
Воловецький	30 (- 15)	Хуст	36 (0)
Іршавський	52 (- 26)	Чоп	30 (0)
Міжгірський	46 (-23)	Виноградів	38
Мукачівський	78 (0)	Іршава	30
Перечинський	30 (-15)	Перечин	30
Рахівський	42 (-21)	Рахів	30
Свалявський	28 (-14)	Свалява	32
Тячівський	74 (0)	Тячів	30
Ужгородський	66 (+ 4)		
Хустський	52 (-26)	Закарпатська обласна рада	108 (+ 18)

Після тривалих дискусій сесія прийняла рішення про збільшення кількості депутатів обласної ради з 90 до 108 чоловік. Загалом кількість міських депутатів по області збільшиться на 19 чоловік, а кількість депутатів районних рад зменшиться на 215 чоловік ¹.

Аналіз результатів місцевих виборів 2010 року в Україні. За результатами волевиявлення громадян перемогу на місцевих виборах в Україні отримала Партія регіонів. Більшість мандатів, за підрахунками аналітиків журналу «Тиждень», партія отримала за рахунок мажоритарних округів ².

Таким чином, в АРК та 11 областях України (Луганська, Харківська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська, Мико-

¹ Бойко В. Ратушняк і Жолтані борються за друге місце / В. Бойко // Срібна Земля. Фест. – 2010. – 14 – 20 жовтня.

² Влада мажорів (результати місцевих виборів 2010 в Україні) // Тиждень. – 2010. – 12 – 18 листопада.

лаївська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська, Київська) одноосібно сформує більшість в обласних радах Партія регіонів. Ще в 7 областях (Полтавська, Сумська, Чернігівська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Рівненська) більшість в обласній раді сформує коаліція на чолі з Партією регіонів. У Волинській області перемогу отримала ВО «Батьківщина». В Закарпатській області – ПП «Єдиний центр». У Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях перемогу на виборах отримала ВО «Свобода»¹. Успіх партії – результат відсутності на правому фланзі українського політичного спектру потужних і послідовних політичних сил. Адже ті політичні партії, які ототожнювали себе з українською правицею (ПП «Наша Україна», УРП «Собор», НРУ, УНР та ряд інших) остаточно втратили довіру громадян і після цих виборів навряд чи їм вдасться реанімувати свій вплив та свої партійні структури. Амбіційність їх лідерів, непослідовність дій не дозволили їм об'єднатися.

Феноменом місцевих виборів 2010 року була поява регіональних партій, про більшість з яких до початку кампанії не чули не лише виборці, а й інколи політичні аналітики. Це свідчить про те, що в суспільстві з'явився запит на третю силу. Малі партії необхідні політикуму з декількох причин.

По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоб балотуватися на міських голів.

Серед малих партій, які досягли успіхів на виборах, можна виокремити:

1. Партії – сателіти Партії регіонів:

А) ПП «Совість України» (лідер Х. Хачатурян). Досягнення: мер Вінниці В. Гройсман – 77,8%, мер Полтави О. Мамай – 61,4%, Вінницька міськрада – 66%, Полтавська міськрада – 74%.

Б) Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» (А. Маслов). Досягнення: В. Погорелов, мер Ужгорода – 33%, Ужгородська міськрада – 2 депутати.

В) ПП «Єдиний центр» (В. Балоба). Досягнення: перемога на виборах в Закарпатській області.

Г) Партія вільних демократів (М. Бродський). Досягнення: мер Черкас С. Одарич – 25,4% та Черкаська облрада – 23,3%.

¹ Кому дісталась влада в радах (результати місцевих виборів 2010 в Україні) // Коментарі. – 2010. – 12 листопада.

2. Партії – комерційні проекти.

Практика заробляти кошти на політсилах, створених для продажу, в Україні відома давно, але особливого поширення вона набула на цих місцевих виборах. Серед них, слід відзначити:

А) ПП «Рідне місто» (О. Ковалюк). Досягнення: мер Сум – 61, 23%. Сумська міськрада – 31,6% та інші. Щоб привернути до себе увагу вона відкрито рекламувала свої послуги на офіційному веб-сайті: «ПП «Рідне місто» запрошує представників місцевих еліт, громадські організації, ініціативні групи до співпраці та готова надати структури для участі у виборах 31 жовтня»¹.

Б) ПП «Третя сила» (В. Гаврилюк). Партія має декілька мандатів у Київській облраді та Івано-Франківській, Чернівецькій, Херсонській міських радах.

В) Республіканська християнська партія (М. Покровський).

Г) ПП «Всеукраїнський патріотичний союз» (С. Ганжа).

3. Партії – проекти відомих особистостей:

А) ПП «УДАР» (В. Кличко). Партія отримала декілька мандатів в обласних та міських радах в основному центрального та західного регіону.

Б) ПП «Єдність» (О. Омельченко).

4. Регіональні партії націоналістичного спрямування:

А) ВО «Свобода» (О. Тягнибок). Партія виграла вибори в Західному регіоні України.

Б) ПП «Русское єдінство» (С. Аксьонов) та ПП «Союз» (Л. Миримський). Партії мають впливовість в АРК.

В) ПП «Родіна» (І. Марков). Вплив обмежується м. Одесою та Одеською областю. Це найбільший кремлівський партійний проект в Україні.

Г) Угорські партії: «КМКС» – Партія угорців України (М. Ковач) та Демократична партія угорців України (І. Гайдош). Їх вплив обмежується місцями компактного проживання угорської національної меншини в Закарпатській області.

Отже, за результатами місцевих виборів в Україні перемогла Партія регіонів. Якщо ж врахувати зміни в законодавстві про місцеві вибори (заборона приймати участь у виборах партійним блокам) та поствиборчі тенденції політичного розвитку в Україні, то можна зробити висновок про формування в Україні партійної системи з домінуючою партією. Опозиційними до Партії регіонів залишились ВО «Батьківщина» (при чому не всі регіональні осередки) та ПП «Фронт змін». Лідер останньої політсили А. Яценюк, коментуючи результати виборів, заявив, що його політична організація залишається в опозиції і в жодні коаліції в місцевих радах не вступає.

¹ Третьою не буде (Більшість регіональних партій, які пройшли до місцевих рад, підіграватимуть владі) // Тиждень. – 2010. – С. 18 – 20.

Розташування партійно-політичних сил напередодні виборів у Закарпатті. Відповідно до Закону початок виборчої кампанія припадав на 11 вересня, а завершення на 4 жовтня 2010 року.

Місцеві вибори в Україні проводилися незадовго після президентських виборів 2010 року, на яких перемогу отримав В. Янукович. Відтак фаворитом виборів автоматично ставала Партія регіонів.

Напередодні виборів в Україні, як показують статистичні дані, утворюється ряд нових політичних партій. Так, після Помаранчевої революції заявили про себе такі організації, як ПП «Наша Україна», ГП «ПОРА», ПП «Народна самооборона», ПП «Єдиний центр», ПП «Європейська партія України», ВО «Свобода» та ряд інших.

Напередодні президентських виборів 2010 року з'являються наступні політичні сили – ПП «Фронт змін» (А. Яценюк), ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко), ПП «Громадянська позиція» (А. Гриценко). Саме ці партійні організації та ряд усталених партійних брендів і будуть головними суб'єктами виборчого процесу на місцевих виборах в Україні.

В цілому ж загальні тенденції розвитку партійної системи України відображаються і на політичному житті Закарпаття. Напередодні виборів Обласним управлінням юстиції в Закарпатській області було зареєстровано 152 осередки політичних партій – потенційних суб'єктів виборчого процесу.

Якщо на попередніх виборах у Закарпатті боротьба велася між уже усталеними 4 групами впливу (скорочено: БЮТ, Партія регіонів (до неї СДПУ(о)), група впливу С. Ратушняка та ПП «НСНУ» (В. Балого), то на нинішніх місцевих виборах головне протистояння – це боротьба за вплив у обласній, районних та місцевих радах між Партією регіонів та ПП «Єдиний центр». Виключенням є місця компактного проживання угорців, які голосують за угорські партії. Доречним в даному контексті пригадати лист до угорців краю лідера КМКС – ПУУ М. Ковача.

Звертаючись до угорців Закарпаття, М. Ковач просить їх не голосувати за українські партії, оскільки «... кожен голос, відданий за українську партію та українського кандидата, послаблюють відстоювання інтересів угорців, загрожують нашому майбутньому, ускладнюють життя кожного угорця». Натомість лідер угорської громади краю закликає «будувати угорські школи, організувати Притисянський район, та налагодити тісні зв'язки з Угорщиною»¹.

Звернення М. Ковача було неоднозначно сприйняте в середовищі закарпатського поліетнічного соціуму, особливо в етнічно зміша-

¹ Лендел В. На Закарпатті угорців закликають не голосувати за українські партії, які «загрожують їхньому майбутньому» [Електронний ресурс] / Віктор Лендел // Закарпаття онлайн. – Режим доступу : <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-73507-Na-Zakarpatti-uhortsiv-zaklykaiut-ne-holosuvaty-za-ukrainski-partii-iaki-zahrozhuut-ikhnomu-maibutnomu>

них родинях міського населення області ¹. В той же час нагадаємо та зауважимо, що категоричність висловлювань М. Ковача вже не один раз збурювала політично активну громадність Закарпаття. Так у серпні 2009 року, звертаючись до представників угорської громади краю, лідер КМКС – ПУУ зауважив, що «... Україну слід сприймати яке ворожу фортецю, звідки методично тримають під вогнем закарпатську угорську спільноту...» ².

Інший лідер угорської меншини Закарпаття, мер м. Берегово І. Гайдош (голова ДПУУ) задія мобілізації останньої, став одним з ініціаторів проведення разом з місцевими виборами референдуму про перейменування м. Берегово в м. Берегсас. Саме такою (за винятком 1920 – 1938 років) була офіційна назва міста з початку XVI ст. до 1945 року. За проведення референдуму на сесії міської ради Берегова 3 вересня проголосувало 27 депутатів, при цьому 1 депутат утримався ³.

Основні суб'єкти виборчого процесу в Закарпатській області, які вели боротьбу за депутатські мандати, були такі:

1. *Партія регіонів* – одна з партій, яка має розгалужену структуру в області. Ця політична сила пройшла через помаранчеву революцію та постпомаранчевий період розвитку, при цьому не втративши кадровий потенціал. Партія має доступ до телебачення, радіо, газет («Закарпатська правда», частково «Новини Закарпаття»). Одними з найбільших є в неї і фінансові ресурси. Крім цього партія є інкумбентом (та, що знаходиться при владі), а це в свою чергу на виборах додає в межах 5 – 6 % голосів виборців.

2. *ПП «Єдиний центр»* – поствладна політична партія, яка утворилася шляхом виходу частини її членів з ПП НСНУ. Лідер партії ексголова президентського секретаріату В. Балоба. Партія має розгалужену структуру у всіх адміністративних одиницях Закарпаття. Оскільки партія була нещодавно при владі, то вона має в своїх рядах відомих особистостей, які і представляють її на всіх рівнях ⁴. Списки політичної партії з точки зору кадрового потенціалу заслуговують на увагу і були чи не найкращими. В них і відомі лікарі, успішні підприємці, ректор Ужгородського національного університету, викладачі, вчителі і т.д. Політична сила має власну газету «Старий замок», доступ до телеканалів. У своєму активі має інерційний (який зменшується) потенціал інкумбента та частковий до-

¹ Батурина Е. Полет над гнездом... вороны или : Кому ключи от города? / Елена Батурина // Новинка. – 2010. – 11 сентября.

² Гаврош О. Чому Міклош Ковач не любить Українську державу [Електронний ресурс] / Олександр Гаврош // Закарпаття онлайн. – Режим доступу : <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-48871-Chomu-Miklosh-Kovach-ne-liubyt-Ukrainsku-derzhavu>

³ Гайдош І. Хай буде Берегсас! [Електронний ресурс] / Іштван Гайдош // Міська газета «Берегово». – Режим доступу : http://www.beregovo.uz.ua/ua/index.php?option=com_content&view=article&id=697:2010-10-26-10-29-53&catid=12:2009-05-09-22-50-19&Itemid=12

⁴ На посаду мера претендує 9 чоловік, а в міські депутати – аж 547 // Ужгород. – 2010. – 9 жовтня.

ступ до адмінресурсу. Потужними були фінансові можливості організації. Перш за все, це підтримка В. Балого та фірми «Барва». На думку експертів місцеві вибори будуть мати суттєве значення для подальшого її функціонування. 14 серпня у Києві відбувся III з'їзд ПП «Єдиний центр», який затвердив її передвиборну програму «Якісна Україна».

3. ВО «Батьківщина» – це політична сила, яка має чи не одну з найдавніших історій на теренах краю. В той же час політична партія не має суттєвого впливу на політичний процес в регіоні. Її лідер – свалівський бізнесмен, народний депутат України О. Кеменяш. Після поразки на президентських виборах Ю. Тимошенко рейтинг партії в області суттєво понизився, а багато членів покинули її лави. Партія уособлює протестний, опозиційний електорат краю. Фінансові можливості партії обмежені (відсутність біл-бордів тому яскраве свідчення). Має газету «Місцевий час», яка відновила свою діяльність напередодні виборів до місцевих органів влади.

4. ПП «Фронт змін» – партія, яка з'явилася на Закарпатті порівняно недавно, напередодні президентських виборів 2010 року. Лідером партії на Закарпатті був підприємець Роберт Бровді. Під час президентських виборів він активно займався розбудовою організації і вона мала постійно зростаючий рейтинг. Після президентських виборів і від'їзду Р. Бровді до Києва про партію на Закарпатті стали забувати. Власних ЗМІ не має, у інформаційному просторі області останнім часом практично відсутня. Рекламної кампанії напередодні місцевих виборів майже не проводить, за винятком біл-бордів з А. Яценюком та його ж політичної реклами на місцевому та загальнонаціональному телебаченні. Партійні списки партії складаються з маловідомих жителям області політиків. Для діяльності характерна керована, обмежена опозиційність. Позиціонувала себе як третя сила.

5. ПП «Сильна Україна» – політична партія, утворена її лідером С. Тігітком для участі у президентських виборах. Основа партії – осередки ПП «Трудова Україна». Активної роботи після президентських виборів не проводила. Відтак її рейтинг тримається на іміджі С. Тігіпка та місцевого лідера М. Поповича. Власних ЗМІ не має. Для агітації використовує відомі газети області.

6. ПППУ – після зміни лідера відновила свою роботу й потужно працювала в області. Така організаційна, суспільно-політична, благодійна робота в перспективі могла принести свої дивіденди і вона могла стати однією з потужних політичних сил області. Партія мала свою газету, доступ до телеканалів, фінансовий потенціал. Позиціонувала себе як провладна політична сила. Нею був висунутий С. Ратушняк на посаду міського голови м. Ужгород.

7. Народна партія – політична сила, яку на загальнонаціональному рівні очолював В. Литвин. Оскільки рейтинг В. Литвина зменшу-

вався, то відповідно і рейтинг партії також. На Закарпатті політичну партію очолював підприємець М. Сятиня. До цієї партії входив і мер міста Ужгорода С. Ратушняк, але був виключений з неї під час президентської виборчої кампанії 2010 року. Партія мала потужну фракцію у міській раді м. Ужгорода і доступ до ЗМІ (в основному газети) – «Трибуна», «РІО», «Моя Новинка».

8. «КМКС» – Угорська партія України та Демократична партія угорців України – це дві політичні партії, які представляють інтереси угорської національної меншини краю. Вказані партії підтримуються відповідними політичними силами в Угорщині: «КМКС»-ПУУ (М. Ковач) підтримують праві сили (ФІДЕС), які отримали перемогу на виборах до парламенту Угорщини в квітні 2010 року, ДПУУ (І. Гайдощ) – ліві (соціалісти, які були при владі до квітневих виборів).

Слід зазначити, що кожен вибори «народжують» нові партійні структури та відроджують забуті. Не є виключенням і місцеві вибори 2010 року. Якщо говорити про Закарпаття, то це, перш за все, *Українська партія*, яку на загальнонаціональному рівні очолював мер м. Калущ. В Закарпатті її очолює колишній член БЮТ П. Федака. До цієї партії перейшли багато його однопартійців. Саме вони і утворили першу п'ятірку на виборах до міської ради м. Ужгорода. Організація є новою в області, а відтак чисельність її незначна, як і не розбудована структура. Слід також зазначити участь у місцевих виборах таких партійних структур, як ПП «УДАР» (В. Кличко) та Молодіжної партії (М. Жолтані).

Інші політичні сили є маловідомими для закарпатського електорату, оскільки активної участі в суспільно-політичному житті краю вони не приймають. В той же час, слід відмітити і ряд відомих колись політичних брендів, які нині суттєвого впливу на політичний розвиток Закарпаття не мали, але участь у виборах будуть приймати. Це, перш за все, УРП «Собор», ПРП, КПУ, СПУ, НРУ, ПЗУ, ГП «ПОРА» та ряд інших.

Вибори до Закарпатської обласної та районних рад. Напередодні виборів Закарпатським обласним управлінням юстиції було зареєстровано 152 обласні осередки політичних партій. Своїм правом участі у виборах до обласної ради скористалися 31 осередок політичних партій. Серед 31 політичної партії, внесеної до бюлетеня для таємного голосування можна виокремити наступні групи:

1. Фаворити місцевих виборів: Партія регіонів, ПП «ЄЦ», ВО «Батьківщина», ДПУУ, ПУУ.
2. Партії, які позиціонували себе як третя сила: ПП «ФЗ», ПП «Удар», Українська партія.
3. Партії-сателіти Партії регіонів: ПППУ, ПП «СУ».
4. Колишні лідери виборчих перегонів, а нині напівзабуті партійні бренди: ПП «НУ», НП, ПЗУ, СПУ, ГП «Пора», КПУ, СДПУ(о).

5. Маловідомі для закарпатського електорату партійні структури: ПП «Зелені», Козацька українська партія, ПП «Народна влада», ПП «Правда» та ряд інших.

Загалом на Закарпатті у місцевих виборах взяли участь 54,8% виборців, Це 519771 із 949185 виборців загалом. Найвищою була явка виборців у Перечинському (76,6%), Воловецькому (71,5%), В. Березнянському (70,9%), Ужгородському (69,3%) районах, а найнижчою в м. Мукачево (41,8%), Тячівському (42,6%) та Рахівському (44,7%) районах.

Напередодні виборів 27 обласних осередків політичних партій оприлюднили заяву про дотримання вимог законодавства щодо організації та проведення виборчої кампанії, про невикористання фальсифікацій та брудних технологій. Заяву підписали практично всі партії, які були внесені в бюлетені для таємного голосування.

У день перед народним волевиявленням міськрайорганами внутрішніх справ Закарпатської області зареєстровано 93 повідомлення, пов'язані з порушенням виборчого законодавства. Найбільша кількість порушень зареєстрована по м. Ужгород (21 заява) та Ужгородському району (15). Найпоширенішими порушеннями були підкуп виборців (27 заяв), погроза фізичною розправою (6), пошкодження майна (8). За жодною з поданих заяв кримінальні справи не були порушені.

Аналізуючи результати виборів 2010 року до обласної ради, слід порівняти їх з результатами попереднього волевиявлення закарпатців в 2006 році. До обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: Блок «Наша Україна» – 30 депутатів (23% голосів виборців), БЮТ – 25 депутатів (19,2%), ПР – 15 (11,5%), Народного Блоку Литвина – 7 (5,2%), СПУ – 4 (3,1%). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: Партії угорців України, яка набрала 3,3 відсотка голосів виборців (5 депутатів) та Демократичної партії угорців України – 3,1 відсотка (4 депутати)¹.

Результати виборів до обласної ради в 2010 році за партійними списками є наступні: ПП «Єдиний центр» – 24,3%, Партія регіонів – 18,2%, ВО «Батьківщина» – 8,6%, ПП «Фронт змін» – 6,1%, КМКС – ПУУ – 3,8%, ПП «Сильна Україна» – 3,1%, ДПУУ – 3,0%, ПП «НУ» – 2,6%, ПП «Удар» – 2,4%, НП – 1,5%, ВО «Свобода» – 1,5%, ПП «Зелені» – 1,4%, КПУ – 1,2%, СПУ – 0,7%, СДПУ(о) – 0,4%. Разом з мажоритарниками політичні партії мають наступну кількість мандатів у обласній раді: ПП «Єдиний центр» – 46 місць, Партія регіонів – 37, ВО «Батьківщина» – 8, ПП «Фронт змін» – 5, ДПУУ – 4, ПП Сильна Україна» – 4, КМКС – ПУУ – 3, СПУ – 1². Порівняльний аналіз представництва політичних партій у обласній раді V та VI скликання поданий у *Таблиці 2*.

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар ; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 97.

² Нова обласна рада з новим головою // Новини Закарпаття. – 2010. – 27 листопада.

Таблиця 2

**Порівняльний аналіз представництва політичних партій
у Закарпатській обласній раді V та VI скликання**

Назва політичної сили	Обласна рада V скликання (2006 рік, 90 депутатів)	Обласна рада VI скликання (2010 рік, 108 депутатів)
ПП «Єдиний центр»	–	46
БЮТ	25	–
ВО «Батьківщина»	–	8
Партія регіонів	15	37
НБ Литвина	7	–
«КМКС» – ПУУ	5	3
ДПУУ	4	4
СПУ	4	1
ВБ «Наша Україна»	30	–
ПП «Наша Україна»	–	–
ПП «Фронт змін»	–	5
ПП «Сильна Україна»	–	4

У 11 районах з 13 перемогу отримала ПП «ЄЦ». Партія регіонів отримала перемогу лише в Тячівському та Хустському районах. Найкращі електоральні показники політичних партій в районах області: ПП «ЄЦ» (Мукачівський район) – 52%, Партія регіонів (Тячівський район) – 26, 71%, ВО «Батьківщина» (Свалявський район) – 15,78%, ПП «ФЗ» (Хустський район) – 12,57%, ПП «СУ» (Великобережнський район) – 4,86%, ДППУ (м. Берегово) – 21,58%, ПУУ (м. Берегово) – 11,13%, ПП «НУ» (Рухівський район) – 9, 24%, ВО «Свобода» (м. Ужгород) – 3,24%, НП (Ужгородський район) – 2,12%¹.

Таким чином, 3-відсотковий виборчий бар'єр у всіх районах області та містах обласного підпорядкування подолали лише 3 партії – ПП «ЄЦ», Партія регіонів, ВО «Батьківщина», ПП «ФЗ» не пододала виборчий бар'єр лише у м. Берегово.

Крім вище вказаних фаворитів виборчих перегонів ряд депутатів провели до місцевих рад за мажоритарними округами наступні політичні партії: Українська народна партія, Народна партія, ПП «Удар». Колись рейтингова партія «Наша Україна» має своїх представників лише в Тячівській (1 депутат), Іршавській (5), Хустській (2) районних радах.

¹ Кого вибрали, того маємо ... // Новини Закарпаття. – 2010. – 6 листопада; Результати виборів в Закарпатській області // Старий Замок. Паланок. – 2010. – 4-10 листопада; Результати виборів міського голови та депутатів міської ради м. Ужгорода // Ужгород. – 2010. – 6 листопада.

Знову як і на попередніх виборах праві партії не мали успіху на теренах краю. Перш за все, це ВО «Свобода», яке експерти назвали відкриттям місцевих виборів 2010 року, оскільки партія отримала перемогу в Західних областях України.

Таким чином, до обласної, районних та міських рад міст обласного підпорядкування обрано 965 депутатів. Найбільше депутатських мандатів отримали наступні політичні сили: ПП «ЄЦ» – 388 мандатів (40%), Партія регіонів – 262 (26%), ВО «Батьківщина» – 71 (7,3%), ПП «Фронт змін» – 49 (5%), ДПУУ – 38 (3,9%), ПП «Сильна Україна» – 36 (3,7%), КМКС-ПУУ – 35 (3,6%), ПП «Наша Україна» – 21 (2,1%), Народна партія – 20 (2%), ПП «Відродження» – 8 (0,8%), ПП «УДАР» – 8 (0,8%), КПУ – 2 (0,2%), СПУ – 2 (0,2%). Інші політичні партії отримали по 1 мандату¹.

Із завершенням місцевих виборів в Україні співпала ІХ Угорська постійна нарада з проблем закордонних співвітчизників. На ній було заявлено, що квітневі вибори 2010 року в Угорщині мають такі політичні та суспільні наслідки, які дозволяють, не дивлячись на існування державних кордонів, згуртувати воєдино угорську націю. На нараді було визначено, що стратегічною метою національної політики є досягнення угорцями в Карпатському басейні різних форм автономії. Для Закарпаття – це створення Притисянського району чи Угорського автономного територіального округу.

Щодо референдуму про перейменування м. Берегово в м. Берегсас, то його результати виявились досить суперечливими. Після проведення виборів та референдуму в обласних та загальнонаціональних засобах масової інформації була озвучена попередня інформація про те, що 52 % жителів Берегова висловилися за перейменування міста. Вже 2 листопада Закарпатська обласна організація ВО «Батьківщина» подала скаргу в обласну ТВК щодо процедурних порушень під час проведення референдуму².

Однак, згідно з протоколом Берегівської міської виборчої комісії в голосуванні взяло участь 10062 чоловік із 19563 виборців. «За» перейменування висловилося 4688 (46,6 %), «проти» – 4358 чол., 1016 бюлетенів визнано недійсними³.

Попри низьку явку виборців на референдумі (51,4 %), такі результати можна пояснити й тим, що впродовж останніх років м. Бе-

¹ Кого вибрали, того маємо... // Новини Закарпаття. – 2010. – 6 листопада; Результати виборів в Закарпатській області // Старий Замок. Паланок. – 2010. – 4-10 листопада; Результати виборів міського голови та депутатів міської ради м. Ужгорода // Ужгород. – 2010. – 6 листопада.

² Берегово перейменують угорською мовою в Берегсас [Електронний ресурс] // Politicón. – Режим доступу : <http://politicón1.at.ua/forum/63-952-1>

³ Протокол Берегівської міської виборчої комісії «Про підсумки голосування з місцевого референдуму у м. Берегове Закарпатської області» (Голова комісії: В.Щуренко; секретар комісії: В.Зеленський) // Спецвипуск газети «Берегово». – 2010. – 9 листопада.

регове стало містом, де угорці мають відносну (а не абсолютну) перевагу в етнонаціональній структурі населення районного центру. За результатами перепису населення 2001 року в майже 27-ти тисячному Берегові угорці складають 48,1 %, українці – 38,9 %, цигани – 6,4 %, росіяни – 5,4 %¹.

Крім цього, в середовищі берегівчан під час передвиборчої кампанії набули поширення принаймні три пояснення щодо доцільності збереження назви «Берегово». По-перше, ця назва вже стала звичною для значної частини населення, особливо з числа молодого покоління. По-друге, зміна назви призвела б до великих витрат на заміну документації. По-третє, ідея та проведення референдуму – це своєрідна піар-кампанія мера І. Гайдоша, який цим самим захотів привернути до себе та ДПУ ще більшу увагу виборців міста.

Загалом же успіх угорських партій на місцевих виборах в Закарпатті дає можливість стверджувати, що автономістські устремління угорської національної меншини будуть проявлятися і надалі.

Після завершення виборчої кампанії та оприлюднення результатів волевиявлення С. Ратушняк озвучив текст звернення до Президента України, в якому говорилося, що на виборах в Закарпатті ПП «ЄЦ» була застосована технологія купівлі голосів виборців. Це, в свою чергу суттєво змінило результат волевиявлення громадяни області. Відтак він просив анулювати результати виборів. Текст звернення підписали наступні лідери політичних сил: Ю. Бедь (Народна партія), О. Черепаня (НРУ), П. Федака (Українська партія), Є. Ясінський (УРП «Собор»), О. Сачко (КУН), П. Зуєв (УНП), Р. Натуркач (ПП «Сила і честь»), М. Байко (ПППУ), А. Синишин (ПП «Народна самооборона»), Ю. Келеман (ОУН)².

Це була основна причина того, що в Ужгороді тривалий час (до 18 листопада) не були офіційно оголошені результати виборів у трьох мажоритарних округах по виборах депутатів обласної ради (№ 7, 8, 9). Ужгородська ТВК 9 листопада у своїй постанові прийняла рішення провести переголосування у вказаних округах у зв'язку неможливістю встановлення об'єктивних підсумків голосування через чисельні порушення вимог чинного законодавства. Але переголосування так і не відбулося. Після призначення В. Балого (лідер ПП «ЄЦ») міністром з надзвичайних ситуацій та його домовленості з Партією регіонів поствиборча ситуація в Закарпатті стала зрозумілою: латентний конфлікт між Партією регіонів та ПП «ЄЦ» був вичерпаний і вони домовилися про співпрацю. Акцією примирення ключових політиків краю було висадження сакур 13 листопада на

¹ Зан М.П. Етнічні процеси на Закарпатті (1989 – 2001 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 «Етнологія» / Михайло Петрович Зан. – Ужгород, 2003. - С. 63, 284.

² Звернення до президента з приводу фальсифікацій // РІО. – 2010. – 13 листопада.

вул. Легоцького. Участь в акції взяли В. Балога, голова Закарпатської ОДА О. Ледида, мер м. Ужгород В. Погорелов, депутати обласної та міської рад. «Ця акція ще раз довела: вибори закінчились. І на цих виборах на Закарпатті ворогів не було. Були лише політичні опоненти», – сказав у своєму інтерв'ю О. Ледида¹.

Як результат такої угоди 23 листопада на першій сесії обласної ради 6 скликання її головою був обраний рідний брат В. Балоги – І. Балога. За нього проголосували 95 з 105 депутатів присутніх на сесії. Першим заступником був обраний представник Партії регіонів В. Закурений. А вже на другій сесії 30 листопада був обраний і другий заступник голови обласної ради – голова обласного осередку ВО «Батьківщина» А. Сербайло. Закарпаття в черговий раз продемонструвало Україні, що закони політичної боротьби тут не діють: якщо на рівні держави ВО «Батьківщина» опозиціонує Партії регіонів, то в Закарпатській області вона утворила з нею та ПП «ЄЦ» більшість у обласній раді.

Вибори міської ради м. Ужгород. У 2010 році до Ужгородської міської ради брали участь у виборах за партійними списками 41 політична партія. Кількість мандатів, які отримали політичні партії в багатомандатному та одномандатному мажоритарному виборчих округах є наступна:

1. ПП «Єдиний центр» – 18 (6 парт. сп. + 12 мажорит.).
2. Партія регіонів – 15 (6 парт. сп. + 9 мажорит.).
3. ВО «Батьківщина» – 9 (7 парт. сп. + 2 мажорит.).
4. ПП «Фронт змін» – 4 (3 парт. сп. + 1 мажорит.).
5. ПП «Сильна Україна» – 3 (2 парт. сп. + 1 мажорит.).
6. ПП «УДАР» – 2 (парт. сп.).
7. КМКС - ПУУ – 2 (парт. сп.).
8. ПП «ЕКО + 25» – 2 (парт. сп.).
9. Народна партія – 1 (мажорит.).
10. Українська партія – 1 (мажорит.).
11. Молодіжна партія – 1 (мажорит.).
12. ПП «Зелені» – 1 (мажорит.) [11].

Таким чином, 3-відсотовий бар'єр голосів виборців подолали 8 політичних партій. В той же час результати виборів у 2006 році були наступними: Блок Юлії Тимошенко – 20,3% (17 депутатських мандатів), ВБ «Наша Україна» – 13,9% (12 мандатів), «Народний Блок Литвина» – 9,2% (8 мандатів), Партія регіонів – 7,1% (6 мандатів), ГП «ПОРА» – 4,3% (4 мандати), СПУ – 4,1% (3 мандати)².

¹ На весні на вулиці Легоцького вперше зацвітуть сакури, посаджені міністром МНС та головою Закарпатської ОДА // Новини Закарпаття. – 2010. – 16 листопада.

² Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 100.

Отже, подальша розбудова партійної системи, здавалося, приведе до утворення в Україні партійної системи з домінуючою партією (на зразок російської з домінуючою партією «Єдина Росія»). Утворення в свій час ПП «Єдиний центр» в кабінетах Президентської адміністрації (з дозволу В. Ющенка) мало саме таку мету. Але тоді утворити таку політичну силу завадили Партія регіонів та БІОТ. На нинішній день перешкод для створення такої партії в Україні не має. ВО «Батьківщина» втрачає свій рейтинг у зв'язку з тим, що багато однопартійців Ю. Тимошенко або її залишили, або не ведуть активної політичної роботи. ПП «Єдиний центр» – це партія одного регіону – Закарпаття, а інші політичні сили суттєвого впливу на партійне життя держави не мають.

За результатами місцевих виборів у Закарпатській області можна зробити наступні висновки:

1. Переможцями виборів до місцевих органів влади на Закарпатті стали ПП «Єдиний центр» та Партія регіонів (разом 83 депутатські місця з 108). На першій сесії обласної ради латентний конфлікт між Партією регіонів та ПП «Єдиний центр» був вичерпаний і вони утворили більшість у обласній раді. Головою обласної ради був обраний голова обласного осередку ПП «Єдиний центр» І. Балоба. Такий результат – свідчення того, що головним політичним гравцем на теренах краю залишився В. Балоба.

2. ВО «Батьківщина», яке представляло політичну силу Ю. Тимошенко багато втратило у порівнянні з попередніми виборами і отримало лише 8 депутатських місць у обласній раді. Слід також відмітити, що багато членів цієї партії перейшли у процесі виборчої кампанії до інших партійних структур.

3. Третій результат за наслідками виборів мали ПП «Фронт змін» та ПП «Сильна Україна». Такий результат на виборах не ознака діяльності осередків на місцях, а скоріше рейтинг лідерів, які очолюють партійні структури на загальнонаціональному рівні.

4. Угорські партії (КМКС – ПУУ, ДПУУ) як і на попередніх виборах розділили між собою голоси, як правило, угорськомовного електорату. Як одна так і друга партії мають своїх представників в обласній раді та в деяких міських та районних радах.

4. Колись відомі та рейтингові обласні партійні структури: КПУ, ПЗУ, СДПУ(о), ГП «ПОРА», ПП «Наша Україна», СПУ, УРП «Собор», Народна партія мали з різних причин досить слабку підтримку громадян краю. Не мало на Закарпатті підтримки і ВО «Свобода», яке отримало перемогу на місцевих виборах в західних областях України.

Частина 11

Парламентські перегони
2012 року

Парламентські вибори в Чернівецькій області

Парламентські вибори 2012 року проходили за особливих внутрішньополітичних умов. Однією з них виступило ув'язнення Ю. Тимошенко у 2012 році, що, на наш погляд, суттєво вплинуло на результати волевиявлення населення. Концептуально діяльність кандидатів та партій у 2012 році була орієнтована на майбутні президентські вибори. Для влади та опозиції це була перевірка можливостей на 2015 рік. Водночас, одним із завдань влади на парламентських виборах виступило збереження контролю за наступним складом Верховної Ради України та формування жорсткої ієрархізованої системи державного управління з метою створення умов для перемоги на президентських виборах 2015 року В. Януковича чи його «ставленика».

Традиційно вибори проходили у спектрі протистояння «влада – опозиція». Опозиційний спектр прагнули зайняти багато партій, зокрема: політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Політична партія «УДАР (Український демократичний альянс за реформи) Віталія Кличка», політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода». Про свою опозиційність періодично заявляли Партія Наталії Королевської «Україна – вперед!», політична партія «Наша Україна», Радикальна партія Олега Ляшка. Можемо констатувати, що опозиційний спектр був доволі «розпорошений», а загальнодержавна політична ситуація впливала на особливості перебігу виборчої кампанії у регіонах.

За рішенням центральної виборчої комісії на території Чернівецької області було утворено чотири виборчі округи¹. Проте межі округів, порівняно з попередніми виборами, частково змінили. Зокрема, до округу № 203 з центром у м. Новоселиця передали шість виборчих дільниць Садгирського району м. Чернівці та одинадцять дільниць Сторожинецького району. Стосовно 201 виборчого округу такий розподіл можна пояснити тим, що загальна кількість виборців міста Чернівці (Першотравневий, Шевченківський, Садгирський райони) перевищувала граничну норму відхилення кількості виборців (12%) від середнього значення по Україні. З одного боку таке рішення дозволило більш рівномірно розподілити кількість мешканців серед утворених в Чернівецькій області округів. А з іншого – виборчі

¹ Про утворення одномандатних виборчих округів на постійній основі у межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Постанова ЦВК від 28 квітня 2012 р. № 82 // Голос України. – 2012. – № 81.

дільниці з компактним проживанням українського населення м. Чернівці були включені до румуномовного округу.

Комітет виборців України у звіті зауважив, що інтереси національних меншин при утворенні одномандатних округів у Чернівецькій області було враховано далеко не в повній мірі, адже частина Садгірського району Чернівців (який раніше входив до єдиного виборчого округу № 202 з центром у Чернівцях), а саме – виборчі дільниці № 730481-730486 – відійшла до одномандатного виборчого округу № 203 (з центром у місті Новоселиця), що призвело до віднесення приблизно 9 000 українськомовних виборців до округу, в якому чисельно переважає румуномовне населення. Крім того, до одномандатного округу № 203 відійшли частина сіл Сторожинецького району (Великий Кучурів, Кам'яна, Михальча, Снячів, Глибочок, Тисовець), більшість виборців яких є українськомовними. З іншого боку, ряд румуномовних сіл Сторожинецького району, які раніше (під час парламентських виборів 2002 р.) відносились до колишнього округу № 204, було включено до виборчого округу № 202, що призвело до віднесення приблизно 10 000 румуномовних виборців до округу, в якому чисельно переважає українськомовне населення ¹ (див. Табл. 1).

Комітет виборців України зробив висновок, що інтереси румуномовних виборців Чернівецької області при утворенні округів не були враховані ². На наш погляд, дане твердження не можна використовувати відносно області, адже зазначений перерозподіл категорично не утискував інтереси румуномовних виборців.

Водночас, вважати такий поділ спробою використати його на користь одного з кандидатів, на чому акцентувала Чернівецька обласна організація Громадська мережа «Опора», теж не можна. Адже зазначений підхід є надто спрощеним. Постанова ЦВК «Про утворення одномандатних виборчих округів на постійній основі у межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя» датована 28 квітня 2012 року, на той час ще не були визначені кандидати від влади по округах області. На наш погляд, румуномовні населені пункти Сторожинецького району (Верхні Петрівці, Нижні Петрівці, Аршиця, Їжівці, Чудей, Красноільськ, Буденець, Череш, Стара Красношора та Нова Красношора) віднесли до 202 округу з метою зменшити результат опозиційних партій («Батьківщина», «Свобода»), які традиційно мали тут високу підтримку серед населення. Звісно, такий тактичний хід мав спрацювати і проти опозиційного кандидата,

¹ Комітет виборців України. Звіт за результатами довгострокового спостереження за підготовкою до виборів народних депутатів України у травні 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civicua.org/main/data?t=2&c=1&q=1839785>

² Там само.

який балотувався у цьому виборчому окрузі, та допомогти провладному, адже виборці румуномовних сіл складали близько 13% від загальної кількості виборців округу. А частину українських сіл Сторожинецького району (Михальча, Кам'яна, Великий Кучурів, Годилів, Снячів, Глибочок, Тисовець), де підтримка Партії регіонів невисока, віднесли до 203 округу.

Тобто, при утворенні виборчих округів орієнтувалися не на підтримку серед населення конкретного кандидата, а на кінцевий результат. Дуальність ситуації проявлялася у наступному: зазначені дії мали на меті допомогти владі отримати вищий відсоток голосів виборців за Партію регіонів та провладного кандидата у 202 виборчому окрузі. Водночас, опозиція отримувала додаткові голоси (частина Садгирського та Кіцманського районів) у 203 окрузі, де традиційно голосують за владу.

Таблиця 1

Одномандатні виборчі округи в Чернівецькій області

№ одномандатного виборчого округу	Центр виборчого округу	Межі виборчого округу	Кількість виборців (тис.)
Парламентські вибори 2012 р.			
201	м. Чернівці, Шевченківський район.	Першотравневий, Шевченківський райони, частина Садгирського району міста Чернівців (виборчі дільниці № 730480, 730487 - 730492).	175 930
202	м. Сторожинець	Вижницький, Кіцманський, Путильський райони, частина Сторожинецького району (виборчі дільниці № 730338 - 730351, 730355 - 730361, 730364 - 730366, 730368 - 730375, 730378, 730381 - 730387, 730390 - 730394).	177 406
203	м. Новоселиця	частина Садгирського району міста Чернівців (виборчі дільниці № 730481 - 730486), Герцаївський, Глибочокський, Новоселицький райони, частина Сторожинецького району (виборчі дільниці № 730352 - 730354, 730362, 730363, 730367, 730377, 730379, 730380, 730388, 730389).	175 110
204	м. Хотин	м. Новодністровськ, Заставнівський, Кельменецький, Сокирянський, Хотинський райони.	175 867
Парламентські вибори 2002 р.			
202	м. Чернівці	м. Чернівці	204100

203	м. Кіцмань	Вижницький, Кіцманський, Путильський, Сторожинецький (з населеними пунктами Сторожинецької міської, Банилово-Підгірнівської, Бобовецької, Великокучурівської, Зруб-Комарівської, Кам'янської, Комарівської, Слобода-Комарівської, Костинецької, Михальчанської, Новобросковецької, Панківської, Снячівської, Старобросковецької, Старожадівської, Тисовецької сільських рад) райони.	153100
204	м. Новоселиця	Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький, Сторожинецький (за винятком населених пунктів, включених до виборчого округу № 203) райони. Орієнтовна кількість виборців – 165,8 тисячі.	165800
205	м. Хотин	м. Новодністровськ; Заставнівський, Кельменецький, Сокирянський, Хотинський райони.	177900

Виборче законодавство в Україні постійно оновлюється, а причиною оновлення виступає політичний інтерес правлячої еліти, зміст якого зводиться до прагнення отримати чи зберегти впливи на суспільно-економічну ситуацію в країні. Новий Закон України «Про вибори народних депутатів України»¹ зафіксував проведення парламентських виборів 2012 року на основі змішаної виборчої системи, яка вже функціонувала в державі у 1998 та 2002 років. Прийняття такого нормативного акту виступило швидше компромісом між владою та опозицією, ніж прогресом виборчого законодавства. Та й підвищення виборчого бар'єру до 5% в поєднанні з «заборонаю» брати участь у виборчому процесі блокам свідчило про політичну доцільність.

Також слід звернути увагу на нову технологію формування складу окружних та дільничних виборчих комісій. Спрощено її зміст зводився до наступного: хто (влада чи опозиція разом з наближеними до них партіями-проектами) подасть більше кандидатів до складу комісії, той у результаті жеребкування ймовірно витіснить опонента кількістю представників. Дослідження Центру Разумкова вказує на те, що до складу ОБК увійшла велика кількість представників мало-відомих партій, що висунули кандидатів лише в одномандатних виборчих округах. Практично відразу після затвердження первинного складу комісій почалися їх масові ротації. Формальною підставою для цього стала закріплена в законі можливість заміни членів ОБК у зв'язку з особистою заявою про складення повноважень члена комісії і внесення подання про його заміну суб'єктом, за поданням якого

¹ Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10-11.

кандидатуру цього члена було внесено до складу комісії¹. Ідентичною була ситуація під час формування складу дільничних виборчих комісій.

Стосовно окружних виборчих комісій Чернівецької області, то до їх складу потрапили представники політичних партій, депутатські фракції яких зареєстровані в Апараті Верховної Ради поточного скликання: Народна партія, ВО «Батьківщина», Партія регіонів, Наша Україна – Народна самооборона та Комуністична партія України. Розглядаючи склад окружних виборчих комісій Чернівецької області, Комітет виборців України звернув увагу на те, що в усіх чотирьох окружних виборчих комісіях були представники таких політичних партій як: «Молодь до влади», «Руський блок», політичне об'єднання «Єдина родина», «Руська єдність», «Русь єдина», «Братство», «Союз анархістів України», «Народно-трудовий союз України», Ліберальна партія України, Християнсько-демократична партія України, Українська партія «Зелена планета» (див. Табл. 2).

Всі ці партії в Чернівецькій області не висували кандидатів в одномандатних виборчих округах та не відзначалися активною діяльністю. В той же час, до окружних виборчих комісій не потрапили представники політичних партій, які проводили виборчу кампанію, мали власних кандидатів в мажоритарних округах – це такі як: ВО «Свобода», політична партія «УДАР», Соціалістична партія України, Українська платформа «Собор»².

Ротація складу окружних виборчих комісій не минула і Чернівецьку область, зокрема на 23 вересня було проведено 26 заміни членів в усіх комісіях, що становило 36% від загального складу. На перших етапах влада та опозиція технічно заповнювали місця у комісіях з метою отримання там більшості, адже остання дає можливість приймати необхідні рішення шляхом голосування. Далі проходив процес заміни членів комісій на відповідальних чи «перевірених» людей.

Аналогічна ситуація прослідковувалася і в процесі формування складу дільничних виборчих комісій Чернівецької області. Проте, на відміну від ОВК, тут заміни сягали до 75%. Окремі комісії не могли вчасно розпочати роботу, бо голова, заступник голови чи секретар не з'являлися на засідання, не мали досвіду роботи в комісії чи взагалі не знали, що їх подали до складу ДВК. Навряд чи можна вести мову про ефект зазначеної технології формування складу ДВК, адже досить часто у складі однієї комісії були родичі від різних суб'єктів

¹ Парламентські вибори 2012 р.: виборче законодавство, суб'єкти виборчого процесу та їх повноваження // Національна безпека і оборона. – 2012. – №7-7. – С. 26.

² Склад ОВК в Чернівецькій області відверто здивував експертів КВУ // Електронний ре-сурс. – Режим доступу: http://www.buktoloka.cv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=435%3A2012-08-27-14-24-53&catid=12%3Aelection&Itemid=15&lang=uk.

подання, окремі комісії взагалі мали вигляд «сімейних кланів». Для населення робота в ДВК була можливістю додаткового заробітку.

Таблиця 2

**Партійне представництво
в окружних виборчих комісіях Чернівецької області**

	Партія	Виборчий округ				Всього
		№ 201	№ 202	№ 203	№ 204	
1	фракція Партії регіонів	1	1	1	1 ГК	4
2	фракція “Блок Юлії Тимошенко” – “Батьківщина”	1	1	1	1	4
3	фракція Блоку “НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМОБОРОНА	1	1 ЗГК	1	1	4
4	фракція Комуністичної партії України	1	1 ГК	1	1	4
5	фракція Народної партії	1	1	1	1	4
6	Політична партія “Народно-трудовий союз України”	1 ГК	1	1 СК	1 ЗГК	4
7	Всеукраїнська політична партія “БРАТСТВО”	1	1	1	1 СК	4
8	Політична партія “Молодь до ВЛАДИ”	1 ЗГК	1	1	1	4
9	Партія “Руський блок”	1 СК	1	1 ЗГК	1	4
10	Партія Наталії Королевської “Україна – Вперед!”	1	1	1 ГК	1	4
11	партія Всеукраїнське політичне об’єднання “Єдина Родина”	1	1 СК	1	1	4
12	Політична партія “Руська Єдність”	1	1	1	1	4
13	Політична партія України “РУСЬ ЄДИНА”	1	1	1	1	4
14	Ліберальна партія України	1	1	1	1	4
15	Українська народна Партія	1	1	1	1	4
16	Християнсько-демократична партія України	1	1	1	1	4
17	Українська партія “Зелена планета”	1	1	1	1	4
18	Політична партія “Союз анархістів України”	1	1	1	1	4
	Всього	18	18	18	18	72

ГК – голова комісії

ЗГК – заступник голови комісії

СК – секретар комісії

Джерело: Склад ОВК в Чернівецькій області відверто здивував експертів КВУ // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.buktoloka.cv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=435%3A2012-08-27-14-24-53&catid=12%3Aelection&Itemid=15&lang=uk

За результатами голосування перемогу в Чернівецькій області отримала політична партія ВО «Батьківщина» (див. Табл. 3). Її результат, порівняно з Блоком Юлії Тимошенко 2007 року, понизився на 6,57%. І це при тому, що наразі до складу «Батьківщини» увійшов «Фронт змін» Арсенія Яценюка. На 3,98%, порівняно з 2007 року, покращила результат Партія регіонів. Розчарування населення у діях Президента та Партії регіонів призвело до того, що частина їх по-

тенційного електорату з лівого спектру відійшла до Комуністичної партії України, яка отримала 5,46% голосів проти 2,29% у 2007 році. Новостворена політична партія «Удар» завдяки розчарованому електорату «Батьківщини» та Партії регіонів вийшла на третє місце в області. Відсутність у проекті В. Кличка ідеологічної основи дозволила цій партії отримати значну підтримку у всіх виборчих округах області. На наш погляд, зазначена партія має подальшу перспективу в політичному процесі України.

Таблиця 3

Результати голосування по Чернівецькій області

№ з/п	Назва партії	% за
1	Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	39.60
2	Партія регіонів	20.77
3	Політична партія "УДАР (Український демократичний альянс за реформи) Віталія Кличка"	19.13
4	Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	8.71
5	Комуністична партія України	5.46

Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» отримала найбільшу підтримку у 201 та 202 округах, де проживає домінуюча кількість етнічних українців (див. Табл. 4). У румуномовному окрузі №203 5% голосів виборців «Свобода» отримала завдяки ділянкам Садгірського і Сторожинецького районів із домінуючою кількістю українців, які були включені до нього та частині українських сіл Новоселицького району.

Таблиця 4

Партії, які набрали 5% та більше в округах Чернівецької області

Назва партії	Виборчий округ №201	Виборчий округ №202	Виборчий округ №203	Виборчий округ №204
Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	39.40 %	48.68 %	32.76 %	37.62 %
Партія регіонів	15.89 %	13.18 %	30.02 %	24.03 %
Політична партія "УДАР (Український демократичний альянс за реформи) Віталія Кличка"	19.04 %	19.18 %	21.32 %	17.23 %
Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	14.53 %	9.41 %	5.00 %	7.35 %
Комуністична партія України	6.42 %	3.19 %	4.66 %	5.92 %

Хоча у всіх виборчих округах Чернівецької області перемогу отримала Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», ситуація з мажоритарниками була іншою. Зокрема, у двох виборчих округах виграли М.Т. Федорук та О.Г. Фищук від «Батьківщини», у інших двох – Г.Д. Федоряк, А.О. Семенюк від Партії регіонів.

Паритетність ситуації влаштовувала провідних учасників виборчого процесу. Проте, на етапі висування кандидатів траплялися непорозуміння (див. Табл. 5).

Для прикладу, з'їзд Об'єднаної опозиції затвердив у Чернівецькій області кандидатів-мажоритарників у 201, 202 та 204 виборчих округах. Тоді як 203 виборчий округ залишився за ВО «Свобода», виборчий з'їзд якої затвердив тут кандидатом Степана Спіжавку. Про те, що Об'єднана опозиція та ВО «Свобода» узгодили між собою кандидатів на мажоритарні округи та синхронізували процес висування кандидатів-мажоритарників, було повідомлено на всеукраїнському рівні¹. Але у 203 окрузі самовисуванцем зареєструвався член партії ВО «Батьківщина» Іван Паламар. Згодом прес-служба Чернівецького виборчого штабу Об'єднаної опозиції повідомила, що бюро Чернівецької обласної партійної організації ВО «Батьківщина» задовольнило заяву Івана Паламара про його призупинення членства в партії, але він не знявся з реєстрації кандидатом у народні депутати. Наступне на чому слід акцентувати, - це відсутність кандидата від «Батьківщини» чи «Свободи» у 204 виборчому окрузі, де балотувався від Партії регіонів А. Семенюк, родич голови Чернівецької обласної державної адміністрації М. Папієва.

Подібні непорозуміння траплялися і в Партії регіонів. Навесні передвиборчу кампанію у 203 окрузі розпочав депутат обласної ради від ПР, директор ТОВ «Родничок» І. В. Семенюк. Проте, обласна партійна конференція кандидатом в народні депутати від цього округу висунула голову правління ПАТ «Чернівцігаз» Г. Федоряка. У 202 виборчому окрузі із домінуючим складом українців висунули М. Й. Бауера, який сприймався населенням як етнічний румун і не мав іміджевих стартових можливостей для виграшу. Причому у 2002 році він обрався народним депутатом України від румуномовного виборчого округу.

Таблиця 5

**Висування партіями кандидатів
в одномандатних виборчих округах Чернівецької області**

Політична сила	201	202	203	204
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	+	+		
Партія регіонів	+	+	+	+
Політична партія «УДАР (Український демократичний альянс за реформи) Віталія Кличка»	+	+	+	+
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»			+	
Комуністична партія України	+	+	+	+

¹ Об'єднана опозиція та «Свобода» не поділили округ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buknews.com.ua/page/obiednana-opozytsiia-ta-svoboda-ne-podilyly-okruh-foto.html>; Перший сюрприз від самовисуванців: Паламар, Спіжавка і Мельник поборюватимуть один одного [Електронний ресурс]. - <http://buknews.com.ua/page/pershyi-syurpryz-vid-samovysuvantsiv-palamar-spigavka-i-melnyk-poboryuvatymut-odyn-odnoho-na-odnomu-okruzi.html>

Всі кандидати-мажоритарники від Партії регіонів в Чернівецькій області відмежовувалися від цієї партії під час виборчої кампанії, не використовували її кольорову гаму, слогани, лозунги. В. Михайлішин, кандидат 201 виборчому округу, застосовував у своїй наочній рекламі кольорову гаму та шрифти «Батьківщини», а його агітатори говорили виборцям, що він висуванець від опозиції. У штабах М. Бауера забороняли інформувати виборців про приналежність кандидата до Партії регіонів. З технологічної точки зору така стратегія на теренах Чернівецької області є ефективною, адже тут рівень підтримки Партії регіонів невисокий. А результат досить часто включає відсоток голосів, який забезпечений використанням адмінресурсу. З морально-етичної – це обман виборців, адже можна було зареєструватися самовисуванцем. Водночас, кандидати від опозиції використовували партійні бренди і це мало позитивний результат.

Виборча кампанія пройшла за традиційним для України сценарієм позиціонування політичних партій відносно ставлення до влади. А опозиційна ніша виявилася розпорошеною та неоднорідною, що і вплинуло на кінцевий результат. Двополюсний характер виборів не сприяв особливій виборчій кампанії нових політичних проектів. Від них вимагалось визначитися у системі координат «влада-опозиція».

Парламентські вибори 2012 року продемонстрували запит електорату Чернівецької області на центристські політичні проекти без вираженої ідеологічної основи, з елементами соціального популізму та «яскравим» лідером. В подальшому такі квазіпартії матимуть політичну перспективу. Водночас, невдоволення серед населення соціально-економічним розвитком країни активізує радикально налаштований та соціально незахищений електорат і сприяє підтримці політичних партій/проектів лівого та правого спектрів.

Парламентські вибори в Закарпатській області

Парламентські вибори 2012 року мали дати відповідь на декілька важливих запитань, пов'язаних з майбутнім суспільно-політичним розвитком України. По-перше, який у майбутньому буде формат української партійної системи. По-друге, чи зможе Партія регіонів стати домінуючою партією в українському соціумі. В даному аспекті слід врахувати те, що лідер партії отримав перемогу на президентських виборах 2010 року, а Партія регіонів пізніше на місцевих виборах. Відповіді на поставлені запитання в кінцевому результаті дозволять визначитися з майбутнім вектором розвитку української держави загалом.

Саме тому підготовка до виборів почалася задовго до їх початку з прийняття закону про вибори. Парламентські вибори 2012 року як і всі попередні знову відбулися за новими правилами. Закон про вибори був підтриманий 17 листопада 2011 року у Верховній Раді більшістю голосів. За нього проголосувала як провладна Партія регіонів, так і опозиційні сили. І це природно, оскільки вони створювали умови для майбутніх виборів, а відповідно і преференції для себе.

Законом була запроваджена змішана система виборів: 225 депутатів обираються за закритими партійними списками, 225 – в одномандатних мажоритарних виборчих округах. Така норма суперечить рекомендаціям Венеціанської комісії, яка пропонувала запровадити вибори за відкритими партійними списками. В той же час така норма закону дозволяє провладній партії формувати більшість у Верховній Раді із кандидатів-самовисуванців.

Було ліквідовано інститут партійних блоків та встановлено 5-відсотковий виборчий бар'єр. Це означає, що невеликі опозиційні партії можуть розраховувати на входження до парламенту лише через мажоритарні округи. Інший шлях проходження до ВРУ представників невеликих опозиційних партій – включення їх членів до виборчого списку великих партій. Ці норми закону сприяють проходженню до парламенту великих партій. У той же час вони спонукають до об'єднання малі політичні партії, що в майбутньому повинно привести до структурування партійного простору.

Запровадження змішаної виборчої системи закритих списків з 5-відсотковим виборчим бар'єром дало можливість експертам гово-

рители про перемогу Партії регіонів ще задовго до виборів. Як покажуть результати виборів, саме так і сталося.

Що ж до інших нововведень виборчого законодавства, то слід зупинитись на наступних: скасування голосування проти всіх, встановлення більш жорстких норм для голосування вдома, визначення грошової застави, відсутність максимальної межі виборчих фондів, нові вимоги щодо розповсюдження інформації про опитування виборців тощо¹.

Отже, Закон про вибори депутатів ВР України, прийнятий 17 листопада 2011 року, мав ряд позитивних характеристик і в той же час ряд процедурних норм, які вигідні виключно великим партіям, і перш за все Партії регіонів. До таких норм Закону слід віднести: його змішаний характер, 5-відсотковий загороджувальний бар'єр, заборона брати участь у виборах партійним блокам, формула розподілу депутатських мандатів Т. Хейра, закриті партійні списки, величина виборчої застави тощо.

Структурування політичного простору України напередодні парламентських виборів 28 жовтня 2012 року. Після завершення президентських виборів та місцевих виборів 2010 років і поразки в них опозиційних сил, останніми були зроблені правильні висновки про необхідність об'єднання. І розпочалось таке об'єднання створенням Комітету опору диктатурі. Комітет опору диктатурі (КОД) – політичне об'єднання, яке було утворене 5 серпня 2011 року і до складу якого увійшли парламентські й опозиційні на той час політичні партії «За Україну!», ВО «Свобода», ВО «Громадянська позиція», ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», Партія захисників Вітчизни, Європейська партія України, КУН, НРУ, УСДП, ПП «Наша Україна», ПП «Народна самооборона», УНП, ПП «Пора», ПРП, РХП, Українська партія та інші. Члени об'єднання підписали Меморандум про узгодження спільних опозиційних дій і недопущення політичних репресій в Україні. Одноставності в діях лідерів політичних сил, які утворили КОД не було. Навіть більше того, після прийняття Закону про вибори (17 листопада 2012 року) лідер ВО «Громадянська позиція» А. Гриценко, заявив про вихід з Комітету. Аналогічну заяву зробив і лідер ВО «Свобода» О. Тягнибок. Але незважаючи на суперечності 22 січня 2012 року в День Соборності і Свободи опозиція підписала угоду про спільні дії. В угоді йшлося про завоювання більшості в парламенті за результатами виборів 28 жовтня 2012 року. Йдеться про те, що політичні партії, які підписали угоду домовилися не конкурувати на виборах в мажоритарних округах, а діяти за принципом «один округ – один кандидат від опозиції».

¹ Капустин А. Мажоритарка. Десять лет спустя / А. Капустин // Зеркало недели. – 2012. – 15 – 21 сентября.

Але так не сталося, тому що ПП «УДАР» (В. Кличко), ВО «Свобода» (О. Тягнибок) вирішили брати участь у виборах окремо. І як покажуть результати виборів це було правильне рішення. Об'єднана опозиція була представлена ВО «Батьківщина». 23 квітня ВО «Батьківщина» і ПП «Фронт змін» підписали Декларацію єдності для перемоги на парламентських виборах. 15 червня був підписаний документ щодо входження до Об'єднаної опозиції ВО «Громадянська позиція» А. Гриценка. Всього до складу Об'єднаної опозиції, яка спільно йде на парламентські вибори 2012 року увійшло 6 партій: ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», НРУ, ПП «Народна Самооборона», ПП «За Україну», ПП «Реформи і порядок».

Того ж 15 червня прес-служба ВО «Батьківщини» повідомила про виключення зі складу КОД ПП «Наша Україна» за «систематичні порушення рішень КОДу та співпрацю з режимом В. Януковича».

Відтак ПП «Наша Україна» почала шукати собі союзників для участі у виборах. І вже 7 липня у будинку вчителів у Києві політичні партії «Наша Україна», Українська народна партія та Конгрес українських націоналістів підписали декларацію про об'єднання. До декларації також приєдналось понад 30 громадських організацій, серед них «Просвіта», «Меморіал», Союз офіцерів України, інші молодіжні, громадські організації патріотичного спрямування. В декларації наголошується, що крім спільної участі у виборах, партії ставлять за мету формування єдиної української політичної сили. Нове політичне об'єднання правих політичних сил зберегло назву партії «Наша Україна». Раніше із переговорів про об'єднання вийшла партія П. Жебрівського Українська платформа «Собор».

Спостерігаючи за об'єднанням опозиційних сил рішення про об'єднання з Партією регіонів прийняла на своєму з'їзді ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпка). Слід відразу констатувати, що таке об'єднання суттєво підсилило потенціал Партії регіонів напередодні парламентських виборів. Тривалий час в ЗМК йшлося про об'єднанчі перемовини Партії регіонів і ПП «Єдиний центр», але об'єднання не відбулося з декількох причин. Перш за все небажання очільника партії В. Балогі залишитись без власної партійної організації. Приклад С. Тігіпка є в цьому відношенні досить повчальним. По-друге, партія має власну структуру і вплив лише в Закарпатській області, електоральний потенціал якої незначний, а голосування виборців є прогнозованим і толерантним. По-третє, закарпатські регіонали також проти об'єднання через страх втратити вплив у регіоні.

Отже, головними суб'єктами виборчого процесу 2012 року були наступні політичні партії: Партія регіонів, ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція), ПП «УДАР», ВО «Свобода», Комуністична партія України

Загалом участь у виборчому процесі взяли 87 партій. 22 політичні партії зареєстрували свої списки. Напередодні виборів Українська платформа «Собор» відмовилась брати участь у виборах. Таким чином, до виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. Всього ЦВК зареєстровано 5207 кандидатів, з них за партійними списками 2554, в одномандатних округах 2653 (само висуванців 1151, висунуто політичними партіями 1502) ¹.

За партії, які подолали виборчий бар'єр, було подано 18991017 голосів виборців. За партії, які не подолали виборчий бар'єр, було подано 1806189 голосів виборців. Виборча квота становила 84404. Відтак, 17 депутатських мандатів залишилось не розподіленими (1806189/84404) і в результаті перерозподілу їх отримали ті політичні сили, які подолали виборчий бар'єр. Загалом же можна зробити висновок, що український виборець чітко ідентифікував себе з певними політичними силами, а відтак політичні фантоми успіху на виборах уже вкотре не мали.

З 21 політичної партії, які брали участь у виборах, 16 завідомо не могли подолати 5-відсотковий бар'єр виборців. Їх кампанія була невиразною і непомітною. В той же час ці партії внесли виборчу заставу у розмірі 2 млн. грн. Відтак логічним є запитання навіщо вони брали участь у виборах ².

По-перше, ряд партій у результаті жеребкування отримали велику кількість місць у ОВК: ЛПУ – 219 місць, ПП «Русь єдина» – 225, ПП «Руська єдність» – 221, ПП «Руський блок» – 223, ПП «Союз анархістів України» – 220 і т. д. В такий спосіб партія влади формувала «ручні окружні комісії» для остаточного підрахунку голосів виборців. Прості математичні підрахунки свідчать, що, укомплектувавши ОВК представниками маргінальних, але підконтрольних партій, регіонали здобули більшість практично у всіх окружних виборчих комісіях ³.

По-друге, іншим завданням таких партій було відтягування голосів у опозиційних партій. Перш за все, це такі псевдоопозиційні партії, як ПП «Україна – Вперед!» та ПП «Наша Україна», які в сумі набрали 2,68% голосів виборців. Загалом же аутсайтери виборчої кампанії набрали 6, 81% (1 398 169) голосів виборців.

¹ Результати виборів // <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp001>

² Фединець Р. Завдання партії виконано. Навіщо маргінальні партії брали участь у виборах / Р. Фединець // Тиждень. – 2012. – 9 – 15 листопада. – С. 18 – 19.

³ Результати виборів // <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp001>

Результати виборів. 11 листопада, згідно з чинним законодавством, ЦВК оприлюднила результати парламентських виборів 2012 року. Обрано було 445 народних депутатів. Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, ПП «Удар» – 40, ВО «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1, самовисуванці – 43 (див. Табл. 1). У 5 мажоритарних округах (94, 132, 194, 197, 223) ЦВК визнала вибори недійсними через численні порушення при підрахунку голосів. ВР України рекомендувала ЦВК провести у вказаних округах повторні вибори.

Зовсім іншим були б результати виборів, як би вони проводилися на пропорційній основі: Партія регіонів і КПУ отримали б 144 і 64 місця відповідно, опозиція (ВО «Батьківщина», ПП «УДАР», ВО «Свобода») – 242, а це стабільна більшість у парламенті ¹.

Таблиця 1

Результати виборів до ВР України 2012 року

Назва партії / результат	Загально-держ. виборчий округ мандати/ відсотки	Одномандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц. виб. сист. з 5% виб. бар'єром
Партія регіонів	72 (30 %)	113	185	144
ВО «Батьківщина»	62 (25, 54 %)	39	101	124
ПП «УДАР»	34 (13,96 %)	6	40	68
КПУ	32 (13, 18 %)	–	32	64
ВО «Свобода»	25 (10, 44 %)	12	37	50
ПП «Єдиний центр»	–	3	3	–
Народна партія	–	2	2	–
ПП «Союз»	–	1	1	–
Радикальна партія О. Ляшка	–	1	1	–
Самовисуванці	–	43	43	–

Якщо говорити про регіональний зріз, то можна зробити наступний висновок: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севас-

¹ Крамар О. Спотворене волевиявлення / О. Крамар // Тиждень. – 2012. – 2 – 8 листопада. – С. 8 – 11.

тополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) в 15 областях та м. Києві. Як і на попередніх виборах Схід та Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр за ВО «Батьківщину». В той же час за результатами виборів можна спостерігати взаємопроникнення Партії регіонів на Захід, а ВО «Батьківщина», ПП «УДАР», ВО «Свобода» на Схід (див. Табл. 2).

Таблиця 2

Лідерство політичних партій за результатами голосування в регіонах України

Назва партія	Лідерство за результатами голосування в загальнодержавному виборчому окрузі
Партія регіонів	Автономна республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська (всього 9), областей області, м. Севастополь.
ВО «Батьківщина»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (всього 15), м. Київ

Отже, соціокультурне розмежування на Схід та Захід, яке має об'єктивний та історично обумовлений характер, і надалі залишається домінуючим у структуруванні партійної системи України, про що яскраво засвідчують результати виборів. Але слід констатувати той факт, що ВО «Батьківщина», ПП «УДАР», ВО «Свобода» набрали значну кількість голосів на Сході, а Партія регіонів на Заході. Йдеться про позитивну тенденцію формування загальнонаціональної підтримки політичних партій.

Вибори показали, що суспільство потребує третьої політичної сили. Оскільки, ті хто розчарувались у правлячій партії голосували за комуністів, а ті що у ВО «Батьківщині» за ПП «УДАР» і ВО «Свобода». ВО «Свобода» залишилась єдиною ідеологічною політичною силою причому націонал-патріотичного спрямування. Її високий рейтинг – це результат як антиукраїнської політики Партії регіонів, радикалізації суспільних настроїв, так і кропіткої багаторічної роботи у між-виборчий період у всіх регіонах України.

Вибори засвідчили неусталеність партійних уподобань виборців. Якщо підрахувати індекс Педерсена, то для України після парламентських виборів 2012 року він становить 30,6. Стабільними вважаються партійні системи, які мають індекс Педерсена до 15. Інший емпіричний показник, який характеризує формат партійних систем – це індекс ефективної кількості парламентських пар-

тій. За результатами виборів 2012 року він становить 4, 5. У 2007 році він мав значення 3, 3. Динаміка зростання індексу $(4, 5 / 3, 3 = 1, 3)$ показує про збільшення ефективної кількості парламентських партій, це по-перше. І, по-друге, індекс ЕКПП (4, 5) вказує на відсутність домінуючої партії. Таким чином, можна говорити про наявність в Україні тенденції до формування двоблокової партійної системи.

Парламентські вибори в Закарпатті. 9 квітня під головуванням В. Шаповала відбулося засідання Центральної виборчої комісії, на якому вона встановила кількість одномандатних виборчих округів. Відповідно до відомостей Державного реєстру виборців кількість виборців станом на 9 квітня 2012 року становить 36 253 147 (Закарпатській області – 960 018). Орієнтовна середня кількість виборців в одномандатному виборчому окрузі становить 161 125 (визначається шляхом ділення кількості виборців на кількість одномандатних виборчих округів – 225). Відтак у Закарпатській області ЦВК затвердила 6 виборчих округів. Для порівняння у Донецькій – 21, Дніпропетровській – 17, Харківській – 14.

28 квітня стали відомі межі шістьох одномандатних округів по Закарпатській області. Як виявилось, вони були сформовані таким чином, що ніхто з експертів не міг пояснити, яким принципом керувалися при встановленні їх меж. Після затвердження меж округів в Ужгороді відбулася прес-конференція з цього приводу, в якій взяли участь В. Чубірко (ПП “Єдиний центр”), В. Лунченко (ПП “Фронт змін”), В. Брензович (КМКС – ПУУ) та соціолог Ф. Шандор. Всі вони акцентували увагу на наступних недоречностях при нарізці округів: а) відсутність угорського округу, який включав би місця компактного проживання угорців; б) Великоберезнянський і Перечинський райони, які розташовані в Ужанській долині, не повинні бути в одному окрузі з верховинськими районами; в) Мукачево і Мукачівський район розділені по різних округах; г) 70 виборчий округ включає 5 районів області та інші¹.

Таким чином, нарізка виборчих округів у Закарпатті виглядала наступним чином:

Одномандатний виборчий округ № 68. Центр – місто Ужгород. Межі: міста Ужгород, Чоп, Ужгородський район. Кількість виборців – 159 208.

Одномандатний виборчий округ № 69. Центр – місто Мукачево. Межі: місто Мукачево, частина Берегівського, Іршавського, Мукачівського районів. Кількість виборців – 160 169.

¹ Нарізка округів. Балугу жорстко кинули // Р.І.О. – 2012. – 12 травня; Петерварі Н. Закарпаття нарізали: інтрига зберігається / Н. Петерварі // Закарпатська правда. – 2012. – 12 – 18 травня.

Одномандатний виборчий округ № 70. Центр – місто Свалява. Межі: Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський, Перечинський, Свалявський райони, частина Мукачівського району. Кількість виборців – 166 422.

Одномандатний виборчий округ № 71. Центр – місто Хуст. Межі: місто Хуст, Хустський район, частина Іршавського, Тячівського районів. Кількість виборців – 154 245.

Одномандатний виборчий округ № 72. Центр – місто Тячів. Межі: Рахівський район, частина Тячівського району. Кількість виборців – 173 489.

Одномандатний виборчий округ № 73. Центр – місто Виноградів. Межі: місто Берегове, Виноградівський район, частина Берегівського, Іршавського районів. Кількість виборців – 147 026¹.

Розташування партійно-політичних сил у Закарпатті. За результатами місцевих виборів 2010 року у Закарпатті перемогу отримали ПП «Єдиний центр» та Партія регіонів. Із часу проведення місцевих виборів партійна карта місцевих рад Закарпаття зазнала певних змін, оскільки періодично відбувались міжфракційні переходи. Найчастіше депутати виходили з інших фракцій і приєднувались до фракції Партії регіонів, але домінуючими напередодні виборів залишились ПП «Єдиний центр» та Партія регіонів.

Крім двох найпотужніших партій можна виокремити і наступних активних учасників виборчих перегонів: ВО «Батьківщина» (О. Кеменяш), ПП «УДАР» (Український демократичний альянс за реформи Віталія Кличка) (В. Пацкан), ВО «Свобода» (О. Куцин), Комуністична партія України (В. Алексій).

Особливість електорального поля Закарпаття в тому, що на ньому діють дві партії, які фактично є національно-політичними утвореннями: Партія угорців України (КМКС – ПУУ) та Демократична партія угорців України. Відносини між цими двома політичними силами є достатньо конфліктними, оскільки вони конкурують за фінансову підтримку від уряду Угорщини та право надавати рекомендації для спрощеної процедури оформлення угорської візи. Найдивніше в історії взаємин двох угорських організацій те, що їх зближенню не сприяє офіційна Угорщина, яка залежно від політичної ситуації в Будапешті обирає за фаворита то одну, то іншу сторону. Партія влади ФІДЕС традиційно підтримує ПУУ – ТУКЗ, а угорські соціалісти – ДПУУ. Лідери двох угорських партій І. Гайдош (ДПУУ) та М. Ковач (ПУУ – ТУКЗ) коментуючи причини антагонізму зви-

¹ Нарізка округів. Балогу жорстко кинули // РІО. – 2012. – 12 травня; Петерварі Н. Закарпаття нарізали: інтрига зберігається / Н. Петерварі // Закарпатська правда. – 2012. – 12 – 18 травня.

нувачують у цьому один одного. Так, І Гайдош каже, що М. Ковач виступає за закритість угорської громади від решти закарпатців та зловживає націоналістичною риторикою. М. Ковач своїх опонентів називає угорськомовними представниками влади, яка ніколи не підтримувала угорську громаду¹.

Таким чином, конфлікт в угорській меншині не дозволив їй висунути одного кандидата, а відтак цим скористалися інші претенденти на депутатський мандат.

Технологію використання голосів представників національних меншин завжди використовували провладні сили. Якщо, на місцевих виборах 2010 року втіленням методу залучення прихильності угорського електорату став референдум в м. Берегово, щодо його перейменування на м. Берегсаз (що є історичною угорською назвою міста), то на парламентських виборах 2012 року в якості «передвиборчої агітації» провладними силами був прийнятий Закон України «Про засади мовної політики в Україні». В результаті на Закарпатті було прийнято три регіональні мови: угорську, румунську та русинську. Угорську було визнано регіональною в угорськомовних селах Виноградівщині та Берегівщині, а румунську в румунських селах Тячівського та Рахівського районів.

Характерною особливістю Закарпаття було і те, що на теренах краю участь у виборах брали дві опозиції: Об'єднана опозиція та ПП «Єдиний центр».

Отже, за результатами виборів у Закарпатті 5% подолали 5 партій, що відображає загальноукраїнську тенденцію. У підсумку перемогу отримала Партія регіонів (30, 87%). Друге місце – ВО «Батьківщина» (27, 69%). Третя позиція у ПП «УДАР» – 20, 03%, четверта у ВО «Свобода» – 8, 35%, а п'яте місце у КПУ – 5, 03%. У той же час високий результат ВО «Свобода» та КПУ засвідчує про радикалізацію політичних настроїв населення краю, оскільки вказані партії на останніх виборах (як парламентських, так і місцевих) не могли інколи набрати і 2% голосів виборців.

По мажоритарним округам до ВРУ від Закарпаття пройшли:

- 68 округ. З результатом 31,14% В. Ковач випередив свого опонента С. Ратушняка (19, 51%). В цьому окрузі Об'єднана опозиція не змогла висунути єдиного кандидата, відтак її голоси були розпорошені між трьома кандидатами (А. Сербайло (ВО «Батьківщина») – 12,07%, П. Чучка (ВО «Батьківщина») – 16, 8%), Р. Буланов (ПП «УДАР») – 6, 62%. Разом понад 35%

¹ Мартин В. Історія антагонізму / В. Мартин // РІ.О. – 2012. – 24 березня; ТУКЗ – ДЕМ-СУУ: історія антагонізму // Трибуна. – 2012. – 13 квітня.

- голосів виборців). У результаті вибори нею були програні. Наслідки опитування громадської думки автора матеріалу в серпні 2012 року щодо рейтингу кандидатів були такими: В. Ковач – 25,2%, С. Ратушняк – 16,5%;
- 69 округ. Перемогу отримав В. Балога, набравши 49,42% голосів. Друге місце у В. Шутка (Партія регіонів) – 14, 20%. Рейтингове опитування автора у серпні 2012 року мало такий результат: В. Балога – 51,6%, В. Шутко – 7, 5%;
 - 70 округ. З результатом 60,2% переміг М. Ланьо, друге місце з результатом в 36,07% отримує лідер закарпатської ВО «Батьківщина» О. Каменяш. Це єдиний округ в Закарпатті, де практично всі кандидати зняли свої кандидатури і виборчому бюлетені залишилося 3 прізвища. Головна причина – тиск з боку провладного кандидата М. Ланьо. Опитування не проводилося;
 - 71 округ. Перемогу здобув П. Балога (ПП «Єдиний центр» з результатом в 35,13%, друге місце посів С. Деркач (Партія регіонів). Різниця між ними становила 217 голосів виборців. С. Деркач оскаржив рішення ОВК у суді, але безрезультатно. Переможцем виборів ЦВК оголосила П. Балогу. 8 лютого Вищій адміністративний суд України визнав вибори на цьому окрузі недійсними і зобов'язав ЦВК провести повторні вибори. За результатами виборів свою посаду втратив очільник РДА. Рейтингове опитування автора у вересні 2012 року показало наступний рейтинг кандидатів: С. Деркач – 35,3%, П. Балога – 34,4%;
 - 72 округ. З результатом 54,67% переміг В. Петьовка (ПП «Єдиний центр»). Високий рейтинг В. Петьовки результат багаторічної його співпраці з жителями Тячівського та Рахівського районів. Друге місце з результатом 23,09% отримав голова Тячівської РДА М. Шелевер. Програвши вибори, він був звільнений з посади голови РДА. Рейтингове опитування автора у липні 2012 року: В. Петьовка – 31,6%, М. Шелевер – 21,6%;
 - 73 округ. З відривом у 5% перемогу отримав регіонал І. Бушко (41,22%). Очільник закарпатської організації ПП «Єдиний центр» І. Балога набрав 36, 1 % голосів виборців. Рейтингове опитування автора у жовтні 2012 мало наступний результат: І. Бушко – 39,9%, І. Балога – 35,2%¹.

¹ Результати виборів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp001>

Отже, згідно з результатами виборів, Закарпаття у ВР України представлене 11 народними депутатами. В мажоритарних округах – 3 кандидатами від Партії регіонів та 3 кандидатами від ПП «Єдиний центр». За партійними списками до ВР України від Закарпаття були обрані: Н. Шуфрич, С. Мошак, І. Гайдош (Партія регіонів), В. Лунченко (Об'єднана опозиція, ПП «Фронт змін»), В. Пацкан (ПП «Удар»).

Поствиборче структурування партійно-політичних сил регіону. Відразу після виборів 16 листопада фракцію ПП «ЄЦ» покинули – Ю. Переста, В. Суліма, О. Яцканич та В. Мурга, причиною був названий «застій» діяльності партії навколо В. Балогі.

Наслідком парламентських виборів 2012 року стала наявність вакантних місць в обласній раді, через обрання п'ятьох колишніх депутатів до ВРУ – В. Ковача, М. Ланьо, В. Балогі, П. Балогі та І. Бушка. Проведення проміжних виборів до Закарпатської обласної ради було призначено на 3 березня 2013 року Закарпатською обласною виборчою комісією у Постанові від 4 січня 2013 року «Про призначення проміжних виборів депутатів Закарпатської обласної ради VI скликання». Відповідно до ст. ст. 14, 15, 81 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», вибори були призначені в одномандатних округах № 5, 22, 29,36 та 51.

За першими даними, разом по всіх округах було зареєстровано аж 132 кандидати. Дивлячись на те, що ці довибори відбувалися значно з меншою інтригою і нижчою зацікавленістю з боку населення, кількість кандидатів була рекордно великою. Слід зазначити, що в процесі підготовки виборів цей список зменшився в декілька разів. Внаслідок цих подій первинне враження про конкуренцію зникло. Як і очікувалось, більшість кандидатів виявились суто «технічними». Їх місія полягала в складанні дільничних виборчих комісій, після виконання якої зняття кандидатури було лише питанням часу.

Регіональні опозиційні осередки – ВО «Батьківщина» (Ю. Феке-те), «Фронт змін» (М. Білецький), ВО «Свобода» (О. Куцин), Партія «Реформи і порядок» (І. Берез) – зробили другу спробу узгодження єдиних кандидатів по одномандатним округам, чого не вдалося зробити під час парламентських виборів. Угода була підписана 7 лютого, згідно з якою кандидатами від опозиційних партійних сил стали наступні особистості:

- одномандатний мажоритарний округ № 22 – Я. Данко від Закарпатської обласної організації ПП «Фронт змін»;

- одномандатний мажоритарний округ № 36 – О. Куцин від Закарпатської обласної організації ВО «Свобода»;
- одномандатний мажоритарний округ № 51 – Й. Боднар від Закарпатської обласної організації ПП «УДАР».

По одномандатним виборчим округам № 5 та 29 згоди так і не було досягнуто, через складність визначення найбільш рейтингового кандидата. Хоча ПП «ЄЦ» вважається опозиційною силою в регіоні, дана політична сила не долучилася до підписання Угоди, але той факт, що опозиційні партії не висунули єдиних кандидатів по округах, де впевнено лідирував ПП «ЄЦ», все-таки говорить про домовленість. З усіх партій (31), які висунули своїх кандидатів по виборчим округам, тільки ПР, та КПУ мали представників по всіх п'яти округах.

У підсумку, можна сказати, що проміжні вибори до обласної ради тільки ще раз підтвердили двомірне співвідношення партійно політичних сил «ПР-ЄЦ» в регіонів. «ЄЦ» підсилила свій статус опозиційної сили краю, а всеукраїнська опозиційна партія – ВО «Батьківщина», не представила ні одного мажоритарника по округах. З опозиціонерів, тільки О. Куцин (ВО «Свобода») зміг зіставити більш-менш дієву конкуренцію своєму опонентові по округу № 36. Кандидати, які змогли здобути перемогу на проміжних виборах, в свою чергу просто замінили своїх однопартійців у обласній раді: ОМВО № 5 – В. Балого (ПП «ЄЦ») – А. Балого (ПП «ЄЦ»), ОМВО № 22 – І. Бушко (ПР) – А. Івашко (ПР), ОМВО № 29 – П. Балого (ПП «ЄЦ») – О. Балого (ПП «ЄЦ»), ОМВО № 36 – М. Ланьо (ПР) – Ю. Садварі (ПР), ОМВО № 51 – В. Ковач (ПР) – О. Антал (ПР). Єдиною відмінністю цих виборів стало те, що якщо парламентські вибори за результатами по одномандатним округам стали нічиєю для ПР та ПП «ЄЦ» – 3:3, то за результатами проміжних виборів перевагу з рахунком 3:2 отримала ПР.

Таким чином, вибори на Закарпатті черговий раз продемонстрували регіональну специфіку голосування. Якщо в Західному регіоні перемогу отримало ВО «Батьківщина», то на Закарпатті провладна Партія регіонів. Регіональні особливості організації і проведення парламентських виборів на Закарпатті зумовлені такими основними чинниками: географічним розташуванням регіону, історичним минулим, соціально-демографічними характеристиками електорату, специфікою формування регіональної політичної еліти, специфікою формування партійної структури регіону.

Незважаючи на всі вище перераховані партійно-політичні влодобання електорату та вказані характеристики результатів виборів, можна констатувати – останні проведені парламентські вибори

основоположно не змінили пріоритетне розташування партійно-політичних сил регіону.

Головний же висновок виборчої кампанії 2012 року є наступним: в Україні залишається неідеальним цивілізований механізм оновлення вищого представницького органу влади відповідно до суспільних настроїв у державі, що є характерною ознакою так званої електоральної демократії.

Частина 12

**ЗМІ у регіональних
виборчих процесах**

Президентська кампанія 2010 року в новинних випусках чернівецьких телеканалів

Загальні зауваги до методики моніторингу. Насамперед зазначимо, що при написанні цієї частини роботи ми опиралися на емпіричний матеріал, отриманий за допомогою моніторингу аудіовізуальних ЗМІ Чернівецької області під час президентської виборчої кампанії 2010 року. В ході моніторингу досліджували випуски новин чернівецьких телеканалів.

Для того, щоб зважено представити дані цього моніторингу, окреслити виявлені тенденції, дати їм оцінки, необхідно викласти основні критерії, за якими його проводили, та описати параметри, що бралися до уваги.

Термін моніторингу. Моніторинг проводили впродовж п'яти місяців – жовтня 2009 - лютого 2010 року. Точкою відліку верхньої межі прийнято вважати 19 жовтня 2009 року, коли офіційно стартувала кампанія з виборів Президента України. Останнім днем моніторингу стало 12 лютого 2010 року, оскільки цією датою закінчувався перший тиждень після проведення другого туру і наявні на той час попередні офіційні результати голосування дозволили чітко говорити про фактичне закінчення передвиборчої боротьби.

Також з метою зручності аналізу отриманих даних ми розподілили виборчу кампанію на тижні, перелік яких представлений у *Таблиці 1*.

Об'єкти моніторингу. Ними стали три чернівецькі телеканали, вірніше, їхні випуски новин, зокрема «Чернівецький репортер» (ТРК «Чернівці»), «Теми дня» (ТВА), «Новини» (ЧОДТРК – Чернівецька державна обласна телерадіокомпанія). Слід відзначити, що впродовж терміну моніторингу вказані випуски новин виходили в прайм-тайм, а саме: «Чернівецький репортер» об 19⁰⁰ із повторами в 21²⁰, близько 23³⁰ та наступного ранку; «Новини» об 19⁰⁰ із повтором у ранковому ефірі наступного дня; «Теми дня» об 21³⁰ із повтором після опівночі та наступного ранку. Хронометраж випуску новин на всіх телеканалах, як правило, не перевищував 20 хвилин.

Предмет моніторингу. Інформаційні повідомлення у випусках новин (новинні сюжети) про будь-які події, явища, процеси, особи, суспільно-політичні інститути в означений період, що мали прямий або опосередкований стосунок як до виборчого процесу в цілому, так і до виборчої кампанії будь-якого кандидата.

**Кампанія з виборів Президента України 2010 року
в тижневому розрізі**

Тиждень кампанії / Дата	
1	19-23 жовтня
2	26-30 жовтня
3	2-6 листопада
4	9-13 листопада
5	16-20 листопада
6	23-27 листопада
7	30 листопада – 4 грудня
8	7-11 грудня
9	14-18 грудня
10	21-25 грудня
11	28 грудня – 1 січня
12	4-8 січня
13	11-15 січня
14	18-22 січня
15	25-29 січня
16	1-5 лютого
17	8-12 лютого

Для обрахунку отриманих даних та їх подальшого статистично-го та якісного аналізу за тематикою ми розрізняли інформаційні повідомлення у випусках новин за наступними категоріями:

- **іміджеві матеріали** – новинні сюжети, котрі мають яскраво виражений іміджевий характер, містять інформацію про будь-яку передвиборчу діяльність кандидатів. Цю категорію новин нам довелося розбити на дві підгрупи залежно від прив'язки інформаційного приводу до території області, зокрема:
 - **іміджевий матеріал, не пов'язаний з областю** – інформаційний привід сюжету (візит, зустріч з виборцями, заява тощо) не має стосунку до Чернівецької області й відбувається за її межами.
 - **іміджевий матеріал, пов'язаний з областю** – інформаційний привід сюжету (візит, зустріч з виборцями, заява тощо)

має прямий стосунок до Чернівецької області й відбувається в її межах;

- *неіміджеві матеріали* – сюжет містить інформацію, що не стосується діяльності кого-небудь із кандидатів на посаду Президента, чи їх прихильників, довірених осіб, працівників виборчих штабів тощо. Цю категорію новин нам довелося розбити на три підгрупи, зокрема:
 - *загальна інформація про виборчий процес* – сюжет містить інформацію про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, пов'язану з виборами; про роботу виборчих комісій усіх рівнів; про хід та результати голосування тощо;
 - *діяльність НУО в контексті виборів* – сюжет містить інформацію про будь-яку діяльність неурядових, громадських організацій в контексті виборів – без прив'язки до будь-якого кандидата;
 - *інше* – новинний сюжет присвячений будь-яким іншим питанням, що не можуть бути віднесені до вказаних вище категорій, зокрема політичній, соціальній чи економічній ситуації перед виборами; турботі про знедолених; допомозі окремим верствам населення; питанням соціальних виплат.

Авторство та структура інформаційних матеріалів. У ході моніторингу, практично з перших днів кампанії, проявилася одна із її особливостей – велика кількість іміджевих матеріалів у випусках новин, замаскованих під начебто нейтральний інформаційний сюжет. Найбільш яскравою ознакою таких матеріалів були: а) відсутність титрування, тобто автори сюжету (журналіст та оператор) не були вказані; б) автори сюжету вказані, однак вони не штатні (чи постійні позаштатні) працівники місцевих телерадіокомпаній; в) абсолютно ідентичні сюжети в один і той же день (чи з розривом до трьох днів) в ефірі двох, а то й трьох телерадіокомпаній.

Щоправда, варто наголосити, що все ж таки лєвова частка новинних сюжетів була підготовлена власними працівниками чернівецьких телекомпаній та належним чином титрувалася в ефірі.

Також було з'ясовано, що новинні сюжети на виборчу тематику мають різну структуру: одні побудовані за схемою «підводка диктора» – «власне сюжет» (який включає закадрову мову журналіста-автора, синхрони учасників події, синхрони коментарів експертів, синхрони посадових осіб органів публічної влади, синхрони кандидатів та їх прихильників тощо); другі – за схемою «підводка диктора» – «синхрон кандидата»; треті – за схемою «усне повідомлення диктора» тощо.

Тому, щоб відобразити вказані особливості, при підрахунку ми розбили усі сюжети на наступні категорії:

- «*тільки диктор*» – сюжет передбачає, що диктор лише начитує певну інформацію, без жодних коментарів чи синхронів. Відео до такого сюжету відсутнє;
- «*диктор + синхрон*» – диктор робить підводку до сюжету, а далі йде синхрон кандидата в Президенти або коментар його прихильника. Супроводжується відеорядом з, як правило, ньюзмейкером в кадрі;
- «*власний журналіст*» – структура сюжету відповідає першій схемі, матеріал титрований і підготовлений штатними співробітниками телекомпанії;
- «*невідомий журналіст*» – структура сюжету відповідає першій схемі, матеріал нетитрований, зазвичай з'являється на кількох телеканалах, підготовлений невідомими авторами, які не є співробітниками телекомпанії, деколи закадровий текст замість «невідомого автора» начитує диктор.

Тональність матеріалів. Кожна інформаційна згадка, що стосувалася наведених напрямків, оцінювалася за чотирибальною шкалою тональності представлених матеріалів. А саме: *нейтральні* повідомлення – як правило, не містять яскраво виражених оціночних суджень та мають інформаційний (описовий) характер події; *позитивні* повідомлення – містять оціночні твердження позитивного характеру та спрямовані на формування у глядача позитивної оцінки стосовно події, інституту чи особи, про які йдеться в повідомленні; *негативні* повідомлення – містять оціночні твердження негативного характеру та спрямовані на формування у глядача негативної оцінки події (особи); *збалансовані* повідомлення – в них представлені дві чи більше несхожих (протилежних) точок зору учасників події (сторін конфлікту).

Метод підрахунку даних. Кожен випуск новин записувався в аудіоформаті, після чого виборчі сюжети переводилися в текстову форму. Далі посекундно хронометрувалася кожна новина (її структурні елементи, в т.ч. синхрони дійових осіб). Отримані дані заносилися до стандартизованих таблиць.

Хронометраж та синхрони. При підрахунку часу новинного сюжету та диференціації синхронів використовувалися наступні категорії:

- *загальна тривалість* – загальний час новинного повідомлення. У загальній тривалості кожного сюжету враховувалася “підводка”, яка служить для переходу від однієї теми до іншої та/або коротко пояснює зміст наступної новини й займає в середньому 10 – 15 секунд.;

- *підводка* – текст, що начитується диктором (крім випадків, коли весь сюжет складається лише з такої начитки. В такому разі класифікується як «мова журналіста»);
- *мова журналіста* – закадровий текст, що начитується журналістом впродовж сюжету та супроводжується відповідним відеорядом;
- *мова кандидата* – синхрон (пряма мова) кандидатів у Президенти;
- *мова прихильника* – синхрон (пряма мова) співробітників виборчих штабів, довірених осіб тощо кандидатів у Президенти або пересічних громадян-учасників події, що висловлюють позитивне (прихильне) ставлення до кандидата чи створеного ним інформаційного приводу;
- *мова влади* – синхрон (пряма мова) посадових осіб та службовців органів державної влади та місцевого самоврядування (крім випадків, коли вони є кандидатами в президенти), членів виборчих комісій різних рівнів, представників правоохоронних органів тощо;
- *мова експерта* – синхрон (пряма мова) науковців, експертів, представників громадських організацій, які дають оцінку будь-яким аспектам виборчого процесу та виборчої кампанії;
- *мова політика* – синхрон (пряма мова) представників політичних партій (у випадках, коли не вказана їх пряма належність до категорії «мова прихильника»);
- *мова громадянина* – синхрон (пряма мова) пересічних громадян, які висловлюються (виражають своє ставлення) з будь-яких питань виборчого процесу та виборчої кампанії та не можуть бути класифіковані як «мова прихильника» через відсутність позитивного (прихильного) ставлення до кандидатів.

Належність будь-якої особи до вказаних категорій визначалася на підставі титрування та/чи змістовної частини мовленого ними.

Технічні засоби обробки та аналізу даних. Отримані в процесі моніторингу кількісні результати (кількість сюжетів, їх авторство, належність кандидату, хронометраж, синхрони тощо) після формально-логічного та змістовного аналізу оброблялися в програмному середовищі SPSS Statistics.

Таким чином, ми можемо констатувати (й обґрунтовано сподіватися), що використана нами методика моніторингу новинних випусків чернівецьких телевізійних каналів дозволила коректно зібрати, описати, обрахувати та проаналізувати емпіричний матеріал. Це, у свою чергу, робить оцінки та висновки нашого дослідження науково зваженими та об'єктивними.

Кількісні та якісні особливості присутності кандидатів у Президенти в ефірі чернівецьких телевізійних каналів. Аналізуючи виборчу тематику на телебаченні, можна побачити, що в період активної, «видимої» фази виборчої кампанії кількість інформації про ті чи інші аспекти виборів починає активно зростати.

Пояснити посилену увагу ЗМІ до виборчої тематики можна через концепт «інформаційного приводу». Тобто в активній фазі виборчої кампанії практично щодня відбувається багато подій (починаючи «червоними датами» календарного плану основних організаційних заходів з підготовки та проведення виборів та закінчуючи плановими масовими чи агітаційними заходами виборчих штабів), які потенційно є цікавими та актуальними для широкої громадськості, а відтак потребують посиленої уваги мас-медіа до себе.

Як приклад можна навести 19 жовтня 2009 року – день офіційного старту президентської виборчої кампанії 2010 року, – коли на чернівецьких телеканалах в ефір вийшло три новинні сюжети на цю тематику. Так, у випуску «Новини» на ЧОДТРК після інформації про початок опалювального сезону та сюжету щодо пенсійної реформи диктор з посиланням на офіційний сайт Президента України зачитав інформацію про те, що «сьогодні в Україні офіційно розпочалася кампанія з виборів Президента України. Відповідно до календарного плану основних організаційних заходів з підготовки та проведення виборів Президента України, оприлюдненого ЦВК, висування кандидатів на пост Президента України розпочинається 20 жовтня і завершиться 6 листопада 2009 року» (загальний час – 103 секунди). А вже шостим за рахунком в цьому випуску став іміджевий сюжет (загальний час – 53 секунди) про С. Тігіпка, який відвідав реабілітаційний комплекс для наркозалежних та окреслив своє бачення вирішення проблеми наркоманії. Того ж дня С. Тігіпка став героєм ще одного іміджевого новинного сюжету в «Чернівецькому репортері» на ТРК «Чернівці». Впродовж 101 секунди глядачі спостерігали за тим як цей політик організував концерт для ветеранів напередодні «65 років з часу визволення України від фашистських загарбників».

Всього ж за 85 днів, впродовж яких здійснювався моніторинг, в ефірі з'явилося 285 сюжетів на виборчу тематику (загальна тривалість – 34343 секунди), що складає в середньому 3,35 сюжетів на день. Протягом кампанії налічується лише 12 днів (14,12%), коли не було жодного інформаційного повідомлення про вибори.

Пік відсутності уваги (очевидно, через брак інформаційних приводів) спостерігався на 12 тижні кампанії, який припав на новорічно-різдвяні свята (всього 1 сюжет).

Максимум припав на 13 та 14 тижні (тобто, за п'ять днів до та після першого туру, який відбувся 17 січня 2010 року), відповідно 32 та 30 сюжетів. Найбільш насиченими були дні 26 жовтня 2009 року (11 сюжетів), 18 січня (10 сюжетів, перший день після першого туру) й 8 лютого 2010 року (11 сюжетів, перший день після другого туру).

Можна побачити, що найбільше вибори висвітлювала ТРК «Чернівці» – 125 сюжетів (43,86%) загальною тривалістю – 14137 секунд (41,16%), на другому місці телекомпанія ТВА – 91 сюжет (31,93%) загальною тривалістю – 12449 секунд (36,25%), й нарешті ЧОДТРК – 69 сюжетів (24,21%) загальною тривалістю – 7757 секунд (22,59%).

Якщо глянути на ці цифри в тижневому розрізі, то виходить, що в середньому телеканал «Чернівці» подавав по 7,35 сюжета на тиждень, ТВА, відповідно, – 5,35, і на ЧОДТРК цей показник склав – 4,06 сюжета. Таке «відставання» державного мовця від приватних телекомпаній пояснюється насамперед особливостями виборчого законодавства. Справа в тому, що впродовж 5 – 8 тижня кампанії ЧОДТРК, згідно з вимогами частини 4 статті 61 Закону України «Про вибори Президента України», змушена була між 19 та 22 годинами виділяти усім зареєстрованим кандидатам на пост Президента ефірний час для проведення передвиборної агітації. А оскільки ЧОДТРК та ТВА ділять ефірну частоту, і з 19 години 30 хвилин на ній мовить ТВА, то державній телекомпанії довелося зменшувати час на випуски новин, а в окремі дні взагалі відмовлятися від них. На приватних же телемовників норми вказаної статті не розповсюджуються, тому їм не було необхідності економити ефірний час за рахунок новинних випусків.

Більш цікавим є аналіз тематичної спрямованості новинних сюжетів, які розкривали перебіг виборчої кампанії. Доволі очікуваним, з точки зору загальних тенденцій діяльності українських ЗМІ під час виборів 2010 року, виявилось домінування у випусках новин відверто іміджевих матеріалів, які маскувалися під об'єктивне інформування. Як зазначають медіа-експерти, «прихована реклама, або джинса, за період виборів стала не просто звичним явищем. Вона фактично замінила реальне висвітлення виборчої кампанії». Насмілимося стверджувати, що означена особливість стосувалася не лише загальнонаціональних друкованих медіа, про які йдеться в цитованому матеріалі, але й регіонального телебачення. На користь такого твердження свідчать дані, представлені у *Таблиці 2*.

Таблиця 2

Загальний тематичний баланс новиних сюжетів*

	ЧОДТРК		ТРК ЧЕРНІВЦІ		ТВА		ВСЬОГО	
	сюжети	час, сек.	сюжети	час, сек.	сюжети	час, сек.	сюжети	час, сек.
Іміджеві матеріали	33	3667	91	9827	65	8328	189	21822
Неіміджеві матеріали	36	4090	34	4310	26	4121	96	12521
ВСЬОГО	69	7757	125	14137	91	12449	285	34343

* показники «іміджеві матеріали» є сумою категорій «іміджевий матеріал, не пов'язаний з областю» та «іміджевий матеріал, пов'язаний з областю». Показники «неіміджеві матеріали» є сумою категорій «загальна інформація про виборчий процес», «діяльність НУО в контексті виборів» та «інше».

Відзначимо, що в категорії «неіміджеві матеріали», звісно, переважає загальна інформація про виборчий процес. Про організаційні, технічні та інші аспекти організації голосування, його хід та результати виборів повідомлялося в діапазоні від 40,35% до 22,25% по часу для ЧОДТРК та ТВА відповідно. Детальніше розподіл уваги чернівецьких телеканалів до тематики, безпосередньо не пов'язаної з діяльністю жодного з кандидатів, унаочнюють дані представлені в Таблиці 3.

Таблиця 3

Тематичний баланс неіміджевих новинних сюжетів

	ЧОДТРК				ТРК ЧЕРНІВЦІ				ТВА			
	к-сть	%*	час, сек.	%*	к-сть	%*	час, сек.	%*	к-сть	%*	час, сек.	%*
Загальна інформація про виборчий процес	27	39,13	3130	40,35	27	21,6	3386	23,95	17	24,91	2770	22,25
Діяльність НУО в контексті виборів	6	8,70	684	8,82	3	2,4	477	3,37	5	4,91	751	6,03
Інше	3	4,35	276	3,56	4	3,2	447	3,16	4	3,86	600	4,82

* до загальної кількості по телеканалу (включно з категорією «іміджеві матеріали»)

Детальніше аналізуючи тематику іміджевих матеріалів, особливо увагу слід звернути на те, що їм відведено практично дві третини як від загальної кількості сюжетів (66,32%), так і від відведеного на

виборчу тематику часу (63,54%). Натомість інформації, що не стосувалася передвиборчої діяльності кандидатів в Президенти, відводилося, відповідно, 33,68% кількості повідомлень та 36,46% часу. Зазначимо, що з цієї тенденції «вибивається» лише ЧОДТРК, якій вдалося змістити баланс висвітлення на користь неіміджевих матеріалів до п'яти відсоткових пунктів (повідомлення – 52,17%, час – 52,73%). ТРК «Чернівці» та ТВА, навпаки, більше інформували громадськість саме про передвиборчу діяльність кандидатів. Причому цифри говорять про дво-трикратну домінацію іміджевих матеріалів: на ТРК «Чернівці» – 72,8% VS 27,2% по кількості та 69,51% VS 30,49% по часу; на ТВА – 71,43% VS 28,57% по кількості та 66,90% VS 33,1% по часу.

Досить цікавим та промовистим може стати порівняння обсягів висвітлення діяльності кандидатів. Кількісні результати цих кандидатів та обсяг висвітлення представлені у *Таблиці 4*.

Передусім варто охарактеризувати загальну картину, яка зводиться до того, що вдалося зафіксувати новинні матеріали про діяльність 13 кандидатів на пост Президента. Жодного разу в ефірі чернівецьких телеканалів не з'явилося сюжетів про таких учасників перегонів як Михайло Бродський, Василь Протівсіх, Сергій Ратушняк, Олег Рябоконт, Людмила Супрун. Кількісні показники висвітлення описуються 180 сюжетами та 20492 секундами. Як бачимо, ці цифри дещо менші порівняно з категорією «іміджеві матеріали», хоча за логікою вони мали б бути однаковими. Проте 9 сюжетів (та, відповідно, належна їм кількість часу), що оброблені як іміджеві чи як такі, що містять ознаки антиреклами, ми не змогли віднести на користь жодного із кандидатів через відсутність в них зрозумілої приналежності до кого-небудь. Зрозуміло, що розподіл висвітлення між телеканалами не є рівномірним, тому подаємо в порядку спадання: ТРК «Чернівці» – 89 сюжетів та 9459 секунд (49,45% та 45,16%, відповідно), ТВА – 60 сюжетів та 7536 секунд (33,33% та 36,78%), ЧОДТРК – 31 сюжет та 3497 секунд (17,22% та 17,07%).

Таблиця 4

Кількість іміджевих новинних сюжетів

	ЧОДТРК	ТРК ЧЕРНІВЦІ	ТВА	ВСЬОГО
Сергій Тігіпко	2	28	23	53
Віктор Янукович	6	25	6	37
Юлія Тимошенко	9	7	8	24
Володимир Литвин	2	10	6	18
Віктор Ющенко	5	8	4	17
Інші	3	8	5	16
Арсеній Яценюк	4	3	8	15

Якщо визначати середню кількість сюжетів на кожного кандидата (загальна кількість сюжетів поділена на 13 кандидатів) та середню тривалість сюжету (час усіх кандидатів поділений на кількість усіх сюжетів), то отримуємо наступну картину:

Рисунок 1

		Середня тривалість				
80 секунд	102 секунди	111 секунд	113 секунд	120 секунд	144 секунди	162 секунди
Янукович	Тігіпко	Литвин		Яценюк	Ющенко	Тимошенко
13 сюжетів						
	Яценюк	Ющенко	Литвин	Тимошенко	Янукович	Тігіпко
	15 сюжетів	17	18	24	37	53
Середня кількість сюжетів						

Варто також зазначити, що між кандидатами спостерігалися суттєві диспропорції в обсягах висвітлення. Мається на увазі, що на першу шістку (Сергій Тігіпко, Віктор Янукович, Юлія Тимошенко, Володимир Литвин, Віктор Ющенко, Арсеній Яценюк) припадає 91,11% від усіх сюжетів та 90,24% (18492 секунди) відведеного на них часу. Інші учасники виборчих перегонів (Інна Богословська, Олег Тягнибок, Олександр Пабат, Петро Симоненко, Анатолій Гриценко, Олександр Мороз, Юрій Костенко) розділили між собою лише 16 сюжетів. Причому показники часового аутсайдера «великої шістки» Арсенія Яценюка всього на 3,3 хвилини менші, аніж сукупне висвітлення цих семи кандидатів тривалістю в 2000 секунд.

Тому подальший наш аналіз ми свідомо обмежимо тими учасниками виборів, які проявили найбільшу активність свого публічного позиціонування на чернівецьких телеканалах.

Таблиця 5

**Рейтинг висвітлення діяльності кандидатів в президенти
в новинних випусках чернівецьких телеканалів**

місце	ЧОДТРК		ТРК «Чернівці»		ТВА	
	сюжети	час	сюжети	час	сюжети	час
1	Юлія Тимошенко	Юлія Тимошенко	Сергій Тігіпко	Сергій Тігіпко	Сергій Тігіпко	Сергій Тігіпко
2	Віктор Янукович	Віктор Янукович	Віктор Янукович	Віктор Янукович	Юлія Тимошенко, Арсеній Яценюк	Юлія Тимошенко
3	Віктор Ющенко	Віктор Ющенко	Володимир Литвин	Віктор Ющенко	Віктор Янукович, Володимир Литвин	Арсеній Яценюк

4	Арсеній Яценюк	Арсеній Яценюк	Віктор Ющенко, інші	Володимир Литвин	Інші	Віктор Янукович
5	Інші	Інші	Юлія Тимошенко	Юлія Тимошенко	Віктор Ющенко	Інші
6	Сергій Тігіпко, Володимир Литвин	Володимир Литвин	Арсеній Яценюк	Інші		Віктор Ющенко
7		Сергій Тігіпко		Арсеній Яценюк		Володимир Литвин

У цьому контексті згадаємо про те, що згідно з результатами моніторингу, який протягом виборчої кампанії проводили «Телекритика» та Інститут масової інформації у рамках проекту «У-Медіа», інші кандидати, принаймні, в телевізійних новинах з'являлися вкрай рідко¹. Тобто, як бачимо регіональний досвід, принаймні, в цьому аспекті не лише не відрізняється від загальноукраїнських тенденцій, але й може служити ілюстрацією того, що виборчі штаби зробили однакові ставки на більшу чи меншу присутність своїх кандидатів в аудіовізуальних ЗМІ.

Наскільки їм вдалося цього досягти, можна судити не тільки із загальних обсягів висвітлення (при цьому пам'ятаємо, що значна медіа-присутність, як правило, означає необхідність затратити значні фінансові ресурси), але й з динаміки впродовж кампанії. Коли глянемо на те, яким чином висвітлення кандидатів розподілилося за тижнями кампанії, то побачимо, що Сергій Тігіпко мав його впродовж 13 тижнів, Віктор Янукович – 10, Юлія Тимошенко – 9, Віктор Ющенко – 8, Арсеній Яценюк – 6 та Володимир Литвин – 5. Якщо оцінювати висвітлення за часовими параметрами, то послідовність, яка спостерігається в *Таблиці 4*, зміниться, і кандидати розташуються за порядком спадання в наступному порядку: Сергій Тігіпко, Юлія Тимошенко, Віктор Янукович, Віктор Ющенко, Володимир Литвин та Арсеній Яценюк.

Можна побачити, що з початку кампанії лише команди Тігіпка та Януковича розпочали планомірну роботу з насичення інформаційного простору «власним продуктом». Саме цих кандидатів телеглядачі мали змогу спостерігати кожного (без винятку) з перших дев'ятох тижнів кампанії. Віктор Янукович, починаючи з 10 тижня кампанії, зник з випусків новин і з'явився лише після 17 січня 2010 року, коли на 14 тижні кампанії зафіксовано 5 сюжетів; й знову – до кінця 17 тижня жодного іміджевого матеріалу. Команда Сергія Тігіпка ж по-

¹ Довженко О. Медійний вимір президентської виборчої кампанії 2009/2010: проміжні підсумки / О. Довженко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/medialiteracy/print/50432>.

слідовно та активно просувала патрона в місцевих електронних ЗМІ аж до 15 січня, щоправда взявши перерву на 12 (новорічно-різдвяний) тиждень кампанії. Причому пік інформаційної активності припав на останній (тринадцятий) тиждень перед першим туром – тоді зафіксовано аж 9 іміджевих матеріалів; нарешті прес-конференція обласного виборчого штабу 4 лютого 2010 року додала до статистики цього кандидата ще два сюжети.

У інших кандидатів ставка на постійність висвітлення спостерігається менш яскраво. Так, присутність Арсенія Яценюка в телепросторі обмежується 2 – 3, 6, 13 – 14 тижнями кампанії, причому 3 з 15 сюжетів побачили світ уже після першого туру, який дав кандидату четверту позицію. Така порівняно незначна медіа-присутність радше є наслідком орієнтації штабу Яценюка на зовнішню рекламу та адресні технології роботи з виборцями (наметова агітація).

Відсутність яскраво вираженої послідовності в роботі з новинними службами місцевих телеканалів у перші півтора місяці кампанії демонстрували також команди Юценка та Литвина – спільно вони спромоглися на п'ять сюжетів. Ситуація змінилася з сьомого (2 сюжети Юценка) та восьмого (3 сюжети Литвина) тижня кампанії. Зокрема, соратники спікера розмістили по чотири матеріали на 10 та 11 тижні, перервалися на різдвяну пору й спробували 5 сюжетами на тринадцятому тижні нагадати електорату про свого лідера. Інформаційні приводи, створені чернівецькими керівниками кампанії чинного на той час Президента, стали підґрунтям для восьми сюжетів протягом восьмого-десятого тижня. Далі тижнева перерва, один сюжет на ТРК «Чернівці» 5 січня 2010 року, дивна з політтехнологічної точки зору перерва протягом п'яти останніх для агітації днів. Й нарешті прес-конференція 21 січня, на якій керівник обласного виборчого штабу, перший заступник голови ОДА спробував пояснити причини програшу як в Україні, так і в області, – реакція: по одному сюжету на кожному з телеканалів.

Не без особливостей відбувалося висвітлення діяльності тодішнього прем'єр-міністра Юлії Тимошенко: порівняно активний старт – фактично провал в середині кампанії – нарощування медіа-зусиль за тиждень до 17 січня та між двома турами – завершення на 17 тижні. Причому із семи сюжетів на другому-третьому тижні кампанії (що співпали з епідемією грипу) по одному стосувалися висунення Юлії Тимошенко кандидатом керівник обласного виборчого штабу та обіцянки прем'єра виділити кошти на добудову дитячої лікарні, і троє повідомлень (одне з яких тривалістю більше 7,5 хвилин) висвітлювали візит урядової комісії в рамках боротьби з епідемією грипу, очолюваний керівником уряду. Суттєве відставання від Віктора Януковича в першому турі активізувало команду Юлії Тимошенко

– вісім сюжетів протягом 14 – 16 тижня. Й нарешті 10 лютого (це тиждень, коли не було жодного іміджевого матеріалу суперника) усі телеканали висвітлили прес-конференцію, на якій народний депутат від БЮТ пояснював причини невдачі діями начебто контрольованої президентом виконавчої влади, окреслював перспективи судового оскарження результатів виборів та найближче майбуття власної політичної сили.

Таблиця 6

Синхрони кандидатів

	ЧОДТРК	ТРК ЧЕРНІВЦІ	ТВА	ВСЬОГО
Сергій Тігіпка	69	871	676	1616
Віктор Янукович	161	1025	49	1235
Володимир Литвин	50	463	212	725
Юлія Тимошенко	445	122	58	625
Арсеній Яценюк	32	109	442	583
Віктор Ющенко	26	123	86	235
ВСЬОГО	783	2713	1523	5019

Слід звернути увагу й на такий показник, котрий фіксувався під час моніторингу, як синхрон кандидатів у президенти. Під цим терміном ми розумітимемо окремих коментар, який учасник виборчих перегонів озвучує самостійно. Як видно із *Таблиці 6* всього у випусках новин зафіксовано 114 сюжетів із синхронами перелічених у ній осіб. Загальна тривалість синхронів складає 5019 секунд, тобто на них було відведено 27,14% від часу, витраченого на висвітлення діяльності шести основних кандидатів. Найбільше, прямої мови з'явилося звісно на ТРК «Чернівці» – 54,05%, на частку ТВА припало 30,34% і на ЧОДТРК прямій мові політиків дісталось 15,6%.

Тепер спробуємо охарактеризувати особливості медіакампаній трьох кандидатів, котрі і в кількісному, і в часовому вимірі випередили всіх інших. Мова піде про Сергія Тігіпка, Віктора Януковича та Юлію Тимошенко.

Перше, що впадає у вічі, то це безсумнівне лідерство Сергія Тігіпка як за кількісними, так і за часовими параметрами. На 53 сюжети цього кандидата припадає 5407 секунд, тобто в середньому по 102 секунди на кожен. Найбільш ймовірно така значна медіаприсутність пояснюється, по-перше, необхідністю стартувати в публічному просторі практично «з нуля» (адже з кінця 2004 до середини 2009 року Тігіпка як політик зник з поля зору широкої громадськості), по-друге, розкручувати та підтримувати імідж запитуваної суспільством «тре-

тої сили». Найбільше уваги передвиборчій активності голови новоствореної «Сильної України» (появу якої, до речі, активно висвітлювалася впродовж 1 – 2 грудня 2009 року) приділила ТРК «Чернівці» – за 16 тижнів кампанії в ефірі з'явилося 28 сюжетів на 2955 секунд (52,83% та 54,65% від загальних показників кандидата). Телекомпанія ТВА відстала всього на 5 сюжетів й загальна тривалість висвітлення склала 2295 секунд (43,4% та 42,44%). Два сюжети Сергія Тігіпка (157 секунд) на ЧОДТРК в балансі його присутності в ефірі склали 3,77% кількості сюжетів та 2,9% часу. Звертає на себе увагу й те, що Сергію Тігіпко належить найбільше синхронів – 32,2% від загального показника та 29,9% часу від тривалості його іміджевих матеріалів. Якщо виводити середню кількість синхрону на сюжет, то цей показник складе тридцять з половиною секунд.

Як уже зазначалося, особи, які відповідали за медіа-присутність Віктора Януковича, розпочали кампанію досить жваво і, попри зменшення активності з десятого тижня, їм вдалося забезпечити своєму кандидату 37 сюжетів тривалістю 2948 секунд. Серед шести кандидатів, котрих ми розглядаємо, матеріали майбутнього президента були найкоротшими – в середньому 80 секунд на сюжет. При цьому звертає на себе увагу висока частка прямої мови Віктора Януковича, – його 1235 секунд складають 24,6% від усіх синхронів та 41,89% (до речі, найвища частка серед усіх кандидатів) від власного часу висвітлення. В середньому на кожен сюжет цього кандидата припадає 33 секунди синхрону. Дозволимо собі стверджувати, що активне використання синхронів, помножене на короткі сюжети, було обрано стратегією висвітлення. У глядача з телекартинки мало б складатися враження, що Віктор Янукович не тільки має власне, фахове та виважене бачення вирішення суспільних проблем, але й може (на відміну від 2004 року) доступно й сильно пояснити його спільноті.

Варто також звернути увагу, що хоча за часом висвітлення Віктор Янукович відстав від свого основного конкурента на 951 секунду, однак суб'єктивно в процесі моніторингу здавалося, що в ефірі більше було саме його, а не Юлії Тимошенко. Це пояснюється, по-перше, більшою кількістю (на 13 одиниць) сюжетів переможця виборів. По-друге, хоча сюжети Януковича (*див. Рисунок 1*) були коротшими, але завдяки обраній його командою стратегії висвітлення, про яку вже йшлося, створювали враження високої активності кандидата. Як і у випадку Сергія Тігіпка, розподіл уваги чернівецьких телеканалів до Віктора Януковича був очікуваним: ТРК «Чернівці» – 25 сюжетів на 1617 секунд (67,57% та 54,65% від загальних показників кандидата); ТВА – 6 сюжетів на 730 секунд (16,12% та 24,76%); ЧОДТРК – 6 сюжетів, тривалість – 547 секунд (16,12% та 18,55%).

Нарешті, що стосується висвітлення діяльності Юлії Тимошенко, то тут ситуація більш прозаїчна, ніж у двох попередніх випадках. По-перше, не вдалося простежити в її команди чіткої стратегії висвітлення на регіональному телебаченні. По-друге, певне це стало причиною враження, що порівняно з Януковичем Юлії Тимошенко було відчутно менше, порівняно з Тігіпком – її практично не було. По-третє, великі обсяги висвітлення (24 сюжети, 3899 секунд) слід сприймати спокійно, враховуючи, що, наприклад, один із сюжетів про діяльність прем'єр-міністра 5 листопада 2009 року тривав 456 секунд. По-четверте, розподіл висвітлення діяльності Тимошенко між телеканалами був більш збалансованим. Так, ЧОДТРК видала в ефір 9 сюжетів на 1446 секунд (37,5% та 37,09% від загальних показників кандидата), ТВА – 8 сюжетів на 1314 секунд (33,3% та 33,7%), ТРК «Чернівці» – 7 сюжетів на 1139 секунд (29,17% та 29,21%). Тобто, говорити про якісь особливі преференції у висвітленні передвиборчої діяльності, що їх отримала прем'єр-міністр, не доводиться. Що ж стосується синхронів срібного призера виборчих перегонів, то вони порівняно невеликі – 625 секунд, тобто 12,45% від загального часу синхронів усіх кандидатів та 16,03% від тривалості своїх сюжетів.

Звісно, до початку кампанії можна було припускати вищий, порівняно з іншими, рівень уваги мас-медіа до кандидатів, що займають високі державні посади, оскільки а) вибори 2004 року показали їхню чутливість до «провладних висуванців»¹, б) вказані особи мають більше можливостей творити інформаційні приводи (підписання важливих правових документів, робочі візити, участь в офіційних делегаціях тощо), які зручно використовувати для прихованої агітації. Натомість в кампанії 2009 – 2010 року з боку телеканалів не спостерігалось запопадливості в подачі інформації про діяльність високих державних чинів.

Підтвердженням останнього спостереження можуть бути так само не надто високі показники медійної уваги до чинного на той час Президента України – Віктора Ющенка, котрий отримав 17 сюжетів тривалістю 2442 секунди. Причому найбільше висвітлення він отримав не на державному каналі (як того можна було очікувати), а на приватній ТРК «Чернівці» – 8 сюжетів тривалістю 1229 секунд (47,06% та 50,33% від загальних показників кандидата). Можливо, цьому факту посприяло те, що, як подекуюють в журналістських колах Чернівців, вплив на телекомпанію має директор найбільшого в області промислового підприємства ТОВ «Чернівецький машзавод» Віктор Сідляр, котрий був довіреною особою кандидата Віктора

¹ Гаврада І. Державна політика України щодо мас-медіа крізь призму президентських виборчих кампаній / І. Гаврада // Україна після президентських виборів: становлення демократії та розвиток громадянського суспільства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції / Укл. Романюк А. С., Скочиляс Л. С. – Львів: ЦІД ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 68.

Ющенко в 204-му виборчому окрузі. До речі, сам Віктор Сідляр впродовж кампанії кілька разів створював інформаційні приводи, які лягали в основу відповідних новинних сюжетів.

Отож напрошується узагальнення, що в останній президентській кампанії в питанні обсягів висвітлення передвиборчої діяльності все ж таки більшу роль відігравали не стільки високі чини кандидатів чи адміністративний ресурс (який можна було застосувати в державних телерадіокомпаніях), скільки наявність фінансових ресурсів, достатніх для ведення планомірної, багатотижневої роботи з виготовлення іміджевих матеріалів для новинних служб регіональних телеканалів та подальшого їх розміщення.

Цей висновок стане більш обґрунтованим, коли звернутися до розгляду того, яким чином розподілилися преференції чернівецьких телеканалів в категорії «іміджеві матеріали». Для цього скористаємося узагальненими даними з Таблиці 7. Перше, що звертає на себе увагу – кількість сюжетів, інформаційні приводи яких мають «нечернівецьку прописку», незначним чином перевищує кількість подій (а, отже, й відповідних їм новин), які вдалося зорганізувати штабам кандидатів в межах міста та/чи області. Водночас, за обсягом висвітлення «місцеві новини» на 13 відсоткових пунктів випереджають «небуковинські новини». Ця тенденція спостерігається й у розрізі телеканалів – зокрема, для ЧОДТРК це співвідношення виглядає як +1537 секунд на користь місцевих інформаційних приводів, для ТВА +2290 секунд. Лише ТРК «Чернівці» продемонструвала послідовну подачу до ефіру сюжетів немісцевої тематики як за кількістю (+27), так і за часом (+983 секунди).

Таблиця 7

Тематичний баланс іміджевих новинних сюжетів

	ЧОДТРК			ТРК ЧЕРНІВЦІ			ТВА			ВСЬОГО		
	К-ть	час, сек.	час, %*	К-ть	час, сек.	час, %*	К-ть	час, сек.	%*	К-ть	час, сек.	час, %*
Іміджевий матеріал, пов'язаний з областю	23	602	0,96	2	422	5,00	3	309	3,75	8	2333	6,52
Іміджевий матеріал, не пов'язаний з областю	0	065	9,04	59	405	5,00	2	019	6,25	01	9489	43,48
ВСЬОГО	23	667	-	1	827	-	65	328	-	89	1822	-

* до загальної кількості по телеканалі (без врахування категорії «неіміджеві матеріали»)

Водночас, наголосимо, велика частка іміджевих матеріалів, не пов'язаних з областю (більше 53,44%), по-перше, стала однією із характерних ознак цієї виборчої кампанії на місцевому телебаченні.

Звідси, по-друге, цей високий показник може слугувати підтвердженням імовірної практики використання політичної джинси штабами основних кандидатів.

Так, згідно з проміжними висновками медіа-експертів напередодні першого туру, «головна ставка «першої шістки» була зроблена на телевізійну джинсу, а найбільш ходовим форматом, як і під час попередніх двох виборчих кампаній, залишалось коротке повідомлення (БЗ, БЗ/СХ¹), присвячене агітаційному заходу, поїздки, заяві, передвиборній обіцянці кандидата»².

Варто нагадати про ч. 10 статті 64 Закону України «Про вибори Президента України», яка говорить, що «включення до інформаційних теле-, радіопрограм передвиборних агітаційних матеріалів кандидатів на пост Президента України або політичної реклами забороняється. Політична реклама повинна бути відокремлена від інших матеріалів і означена як така».

Феномен «джинси» не залишився поза увагою головного регуляторного органу в телерадіопросторі – Національної ради з питань телебачення та радіомовлення. Зокрема, в її звіті йдеться про наступне: «найбільш типовим порушенням у діяльності телерадіокомпаній України, пов'язаним із висвітленням виборчого процесу, було включення до інформаційних передач (новин) матеріалів, які мають агітаційний зміст. За висновками експертів, інформація про кандидатів на пост Президента України, яка міститься у програмах новин, є більш впливовою на електоральну поведінку українського виборця порівняно з іншими формами передвиборної агітації, наприклад, політичною агітацією чи рекламою. Особливістю нинішньої кампанії було використання інформаційних повідомлень про кандидатів на пост Президента України, які перетворювали новини на різновид агітаційного матеріалу»³.

Боролася ж Нацрада з порушеннями цитованої норми закону за допомогою надсилання листів-повідомлень керівникам телерадіоорганізацій щодо виявлених ознак порушення виборчого законодавства. Всього представники Національної ради в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі надіслали 32 таких повідомлення, два з

¹ БЗ – без закадру, редакторський жаргонізм, в нашому дослідженні відповідає категорії «тільки диктор».

БЗ/СХ – без закадру/синхрон, редакторський жаргонізм, в нашому дослідженні відповідає категорії «диктор+синхрон»

² Довженко О. Медійний вимір президентської виборчої кампанії 2009/2010: проміжні підсумки / О. Довженко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/medialiteracy/print/50432>.

³ Звіт про вибори 2009-2010 року Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nrada.gov.ua/upload/ZVIT_VYBORY_17_03_2010.doc.

яких – від 26 листопада та 8 грудня 2009 року, – адресувалося ЧАКТ «ТВА»¹.

Нагадаємо, що «ознаки замовності має будь-який журналістський матеріал або навіть фрагмент матеріалу, де за рахунок порушення стандартів (повноти (вичерпності) повідомлення, точності/достовірності повідомлення, балансу думок, і/ або за рахунок журналістських оцінок та висновків) спотворюється нейтральність подачі інформації і створюється очевидно позитивний або, навпаки, очевидно негативний імідж (політику (чиновнику, бізнесмену тощо); партії (організації, установі, компанії, фірмі); ідеї (заклику, руху, бренду, твору тощо); або товару (послуги)»².

Й справді, можна чітко простежити, що переважна більшість сюжетів категорій «невідомий журналіст» та «диктор+синхрон» володіють всіма чи кількома ознаками, наведеними Ігорем Кулясом. До речі, такі сюжети складають більше третини (36,84%) від загальної кількості (див. *Таблицю 8*). У цьому аспекті знову ТРК «Чернівці» переважає своїх конкурентів – сумарно 56 сюжетів, тоді як ТВА має 35, а ЧОДТРК замикає трійку з порівняно скромними 14 повідомленнями.

Таблиця 8

Розподіл сюжетів за авторством та структурою

	Тільки диктор	Диктор + синхрон	Власний журналіст	Невідомий журналіст
ЧОДТРК	9	10	46	4
ТРК ЧЕРНІВЦІ	5	26	64	30
ТВА	5	4	51	31
ВСЬОГО	19	40	161	65

Якщо аналізувати часові параметри, то дані з *Таблиці 9* вказують, що в категорії «невідомий журналіст» вперед виривається ТВА із показником 2955 секунд. Однак, коли ж взяти ці категорії сумарно, то ТРК «Чернівці» із показником 4566 секунд проти 3199 в ТВА знову повертає собі перше місце. Державна телекомпанія із сумарним показником в 1149 секунд, в будь-якому випадку, не змогла б втрутитися в перегони.

Принагідно, можна припустити, що редакційна політика ЧОДТРК в цій кампанії була спрямована на відмову від розміщення

¹ Інформація про листи-повідомлення керівникам телерадіоорганізацій щодо виявлених ознак порушення виборчого законодавства, направлені представниками Національної ради в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nrada.gov.ua/upload/Dodatok.1_2010_vuboru.pdf.

² Куляс І. Два слова про природу «джинси» / І. Куляс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/medialiteracy/print/49926>.

іміджевих матеріалів «чужого виробництва». Про це свідчить й те, що із чотирьох сюжетів категорії «невідомий журналіст» три справді готувалися не журналістами компанії, в одного сюжету проблем з авторством не було, але він був неналежним чином титрований. Щоправда із чотирнадцяти сюжетів, про які йде мова, 9 мали яскраво виражений іміджевий характер (3 – В. Януковича, 2 – С. Тігіпка, по 1 – В. Литвина, О. Тягнибока та А. Яценюка, 1 антиреклама Ю. Тимошенко) і п'ять стосувалися роботи органів влади та діяльності виборчих комісій.

Слід зазначити, що, як і у випадку загальнонаціональних каналів, серед матеріалів із ознаками замовного характеру переважали короткі повідомлення (БЗ, БЗ/СХ) про агітаційні заходи, пресконференції, виступи, передвиборні обіцянки та заяви кандидатів у президенти або, рідше, їхніх соратників та довірених осіб. Значно рідше траплялися сюжети із відсутньою другою стороною конфлікту або репортажі з виборчих турів¹.

Таблиця 9

Розподіл сюжетів за тональністю, у секундах

	Нейтрально	Позитив	Негатив	Критично, зважено
ЧОДТРК	3563	3998	196	0
ТРК ЧЕРНІВЦІ	3446	10028	410	253
ТВА	2589	9157	427	276
ВСЬОГО	9598	23183	1033	529

Порівняно невеликою була й кількість негативних за змістом повідомлень (критика опонентів, компромат тощо). Серед них вдалося зафіксувати лише п'ять сюжетів загальною тривалістю 296 секунд, котрі у синхроні кандидата в Президенти містили негативну оцінку діяльності конкурента, його звинувачення, – наприклад, у невиконанні закону про негайне підвищення соціальних виплат. Лєвова частка подібних випадів міститься в іміджевих матеріалах В. Януковича і спрямована проти Ю. Тимошенко. Більш детально з тональністю матеріалів можна ознайомитися на основі даних із *Таблиці 9*.

Оскільки окремі дослідники в переліку головних імовірних замовників джінси та платного політичного піару в телевізійних новинах та пресі називають вже досліджуваних нами політиків – Віктора Януковича, Юлію Тимошенко, Віктора Ющенка, Володимира Лит-

¹ Можливості доступу кандидатів до всеукраїнських телеканалів були неоднаковими. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/medialiteracy/print/50677>

вина, Арсенія Яценюка, Сергія Тігіпка¹, – то можна співставити висвітлення діяльності кандидатів в Президенти з авторством та структурою сюжету. В Таблиці 10 показані числові дані, що характеризують цю залежність.

Таблиця 10

Співвідношення обсягу висвітлення кандидата із структурою та авторством сюжету

	Тільки диктор	Диктор + синхрон	Власний журналіст	Невідомий журналіст
Сергій Тігіпко	62	219	1171	3657
Юлія Тимошенко	0	46	3482	113
Віктор Янукович	98	1607	1015	228
Віктор Ющенко	0	0	2442	0
Володимир Литвин	0	57	1320	616
Арсеній Яценюк	45	48	1171	539
ВСЬОГО	205	1977	10601	5153

**аналізуються лише сюжети категорії «іміджеві матеріали»*

Отож, ми бачимо, що кожному з учасників перегонів були притаманні свої особливості у формі подачі та способі доведення іміджевих матеріалів до кінцевого споживача – виборця. Очевидно, що ці особливості зумовлені насамперед стратегічними підходами й тактичними аспектами, обраними виборчими штабами для забезпечення висвітлення в регіональних медіа. Наприклад, привертає увагу, що центральний штаб Віктора Ющенко не займався виробництвом та розміщенням матеріалів для регіональних ЗМІ. Усі сюжети, що стосувалися висвітлення цього кандидата, були вироблені зусиллями штатних працівників чернівецьких телеканалів. Причому іміджеві матеріали, пов'язані з областю, сягнули до 2053 секунд, тобто в основі 84,07% його сюжетів лежали місцеві інформаційні приводи.

Практично така ж ситуація притаманна медіа-кампанії Юлії Тимошенко – до 95,36% її іміджевих матеріалів мали стосунок чернівецькі репортери. До речі, 3482 секунди зробили прем'єр-міністра лідером у категорії матеріалів «власний журналіст» (32,86% від загальної кількості). Щоправда в Тимошенко дещо вища, аніж у Ющенко, частка інформаційних приводів, прямим чином не пов'язаних з територією Буковини – 20,21%. І лише 113 секунд аналізованого матеріалу склали сюжети, марковані категорією «невідомий журналіст».

¹ Довженко О. Медійний вимір президентської виборчої кампанії 2009/2010: проміжні підсумки / О. Довженко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/medialiteracy/print/50432>

Більш цікавими та різношерстими виглядають результати висвітлення таких кандидатів як Арсеній Яценюк та Володимир Литвин. Маючи практично однаковий обсяг висвітлення (різниця в 190 секунд на користь нинішнього спікера парламенту) ці кандидати показали й досить схожі підходи до способів нагадати громадськості про себе. Зокрема, в їхньому загальному балансі висвітлення переважають іміджеві матеріали категорії «власний журналіст»: 66,23% – у Литвина та 64,95% у Яценюка. За категорією «невідомий журналіст» час висвітлення у Литвина склав 30,91%, а у Яценюка – 29,89%. Щоправда діаметрально протилежні показники характерні, коли взяти до уваги інформаційні приводи. У лідера «Фронту змін» 62,72% часу іміджевих матеріалів прив'язано до місцевої, чернівецької тематики і лише 37,27% – не мають чіткого стосунку до області. Натомість у очільника Народної партії ці показники складають, відповідно, – 29,55% та 70,45%.

Докорінно різні моделі взаємодії з чернівецькими телеканалами (і, припускаємо, не тільки з ними – в інших регіонах картина могла б бути такою ж) продемонстрували політтехнологи Віктора Януковича та Сергія Тігіпка. Причому ці моделі різняться не тільки між собою, але й за основними показниками не співпадають також з чотирма описаними вище схемами виготовлення та розміщення медіа-матеріалів. Однак, спершу про ті моменти, які можна вважати спільними. По-перше, обоє кандидатів були на порядок активнішими в питанні своєї медіа-присутності на місцевому телебаченні, аніж їхні опоненти. По-друге, основну ставку зробили не стільки на створення інформаційних приводів на теренах області (з подальшим їх висвітленням), скільки на централізованому виготовленні та розповсюдженні уже готових іміджевих матеріалів, які вряди-годи мали стосунок до області. Достеменно невідомо, як технологічно забезпечувався такий формат роботи з телеканалами, однак можемо припустити, що місцеві штаби кандидатів навряд чи мали доступ до процесу розміщення сюжетів. Швидше за все цим питанням займалося одне чи кілька київських (менш ймовірно – регіональних західноукраїнських) PR-агентств. Так само нічого невідомо про фінансовий бік цієї схеми. Однак, попри це, по-третє, місцева тематика остаточно забута не була – їй приділялася певна увага; найменші відсоткові не схожості між цими кандидатами стосуються саме такої категорії іміджевих матеріалів як «власний журналіст». Іншими словами, чернівецькі репортери виготовили 1171 секунд ефіру для Тігіпка та 1015 секунд для Януковича, що склало відповідно 22,92% та 34,43% в часовому балансі сюжетів цих кандидатів. А далі схожості закінчуються.

Коли брати до уваги категорію сюжетів «невідомий журналіст», то лише 7,73% часу Януковича (228 секунд) можна нею позначити.

Сергій Тігіпка із показником 3657 секунд (71,58% від усього часу в цій категорії) є абсолютним та недосяжним лідером. Найближчий його переслідувач Володимир Литвин в абсолютних числах відстав на 3041 пункт. Звернемо увагу на те, що в цій категорії іміджевих матеріалів Тігіпка жоден сюжет не має подієвої прив'язки до Чернівецької області. Тобто усі 3657 секунд (100%) категорії «невідомий журналіст» водночас належать до категорії «іміджевий матеріал, не пов'язаний з областю».

В цілому ж частка матеріалів з місцевою тематикою в іміджевих матеріалах Сергія Тігіпка складає 17,38%, а 82,62% припадає на повідомлення про передвиборчу діяльність кандидата поза межами області. Трохи іншими є аналогічні показники в медіа-кампанії Віктора Януковича: 36,66% часу віднесено до категорії «іміджевий матеріал, пов'язаний з областю», а 63,67% – до категорії «іміджевий матеріал, пов'язаний з областю».

Ці факти переконують нас у тому, що лівова частка іміджевих матеріалів «немісцевого» походження обґрунтовано викликає підозри у використанні політичної «джинси». Причому стосується це твердження не лише вказаного кандидата, але й інших претендентів на президентське крісло. Для наочності наведемо основні лейтмотиви кількох сюжетів: Сергій Тігіпка відвідав Одеський морський торговельний порт та ліцей військово-фізичної підготовки (7 грудня 2009 року, ТРК «Чернівці»); Сергій Тігіпка відвідав сміттєпереробний завод «Ол-нова» на Львівщині (16 грудня 2009 року, ТРК «Чернівці»); в Криму Віктор Янукович критично оцінив висловлювання Юлії Тимошенко про закінчення економічної кризи (3 грудня 2009 року, ТРК «Чернівці»); Віктор Янукович здійснив робочу поїздку на Херсонщину, під час якої прокоментував заяву Юлії Тимошенко про неможливість впровадження закону підвищення соціальних стандартів (11 грудня 2009 року, ТРК «Чернівці»); Володимир Литвин заявив, що суди потрібно відділити від політики (29 грудня 2009 року, ТРК «Чернівці» та ТВА); у Верховній Раді зареєстровано законопроект Блоку Литвина про позаблоковий статус України та відмову від вступу до НАТО (28 грудня 2009 року, ТРК «Чернівці» та 29 грудня 2009 року, ТВА); на прес-конференції в Сімферополі Арсеній Яценюк прокоментував соціологічні рейтинги кандидатів у Президенти (25 листопада 2009 року, ТВА); Арсеній Яценюк припускає, що після виборів можливе об'єднання БЮТ та Партії регіонів (26 листопада 2009 року, ТВА).

Нарешті слід проаналізувати й таку категорію сюжетів як «диктор+синхрон». Коли вести мову про їхню частку в загальному масиві іміджевих матеріалів, то вона складає 11,02%, тоді як на категорії «власний журналіст» та «невідомий журналіст» припадає, від-

повідно 59,1% та 28,73%. Проте невелика частка цих матеріалів зовсім не свідчить про їхню так би мовити «незначущість».

Перше, що звертає на себе увагу, то це невелика тривалість таких сюжетів – як правило, 35 – 50 секунд. По-друге, їхня структура найчастіше не надто складна і вишукана: спершу диктор повідомляє про інформаційний привід, створений кандидатом або означає тему, з якої дається коментар політика, а відтак слідує власне синхрон кандидата. До позитивів такого способу подачі інформації віднесемо, по-перше, лаконічність думок та стислість їх викладу – споживачеві, по-суті, пропонується готова інтерпретація, оцінка чи рішення; по-друге, компактність сюжету не розсіює увагу глядача; по-третє, незначний час передбачає менші фінансові затрати на розміщення. Як видно з *Таблиці 10*, таких сюжетів зовсім не було у Віктора Ющенка, в дуже незначній мірі (до 60 секунд) вони були притаманні Юлії Тимошенко, Арсенію Яценюку та Володимирі Литвину. В балансі Сергія Тігіпка 219 секунд сюжетів «диктор+синхрон» складають всього лише 4,29% від усього часу його іміджевих матеріалів. Лише у Віктора Януковича домінує такий тип подачі інформації про передвиборчу діяльність. Причому 1607 секунд Януковича складають 81,28% від часу, відведеного на цей тип сюжетів, та 54,51% від всього часу висвітлення цього кандидата.

Таким чином, проаналізувавши висвітлення президентської виборчої кампанії 2009 – 2010 років в новинах чернівецьких телеканалів, ми прийшли до наступних висновків.

По-перше, новинні служби телеканалів активно долучилися до висвітлення перебігу передвиборчої боротьби як в аспекті повідомлення загальної інформації про виборчий процес, так і в частині донесення до виборців інформації про діяльність кандидатів. Причому як по кількості сюжетів, так і по часу спостерігалось майже двократне переважання другої категорії.

По-друге, діяльність кандидатів висвітлювалася достатньо нерівномірно. Яскраво виокремлюється шість учасників виборчих перегонів (Сергій Тігіпка, Віктор Янукович, Юлія Тимошенко, Володимир Литвин, Арсеній Яценюк), котрі отримали висвітлення, яке в рази переважало інформацію про інших кандидатів. Причому не варто закидати телеканалам якусь ангажованість в цьому питанні, оскільки поява на телеекранах залежала насамперед від наявності інформаційних приводів, що їх могли створити кандидати, і від фінансових ресурсів, які вони могли використати в процесі свого іміджування.

По-третє, команди кожного кандидата з «великої шістки» обрали власні, часто несхожі між собою, стратегії висвітлення та способи підготовки й розміщення іміджевих матеріалів. Від обраної схеми ро-

боти з телевізійними медіа та, відтак, аудиторією залежала періодичність, повнота, змістовна частина та смислові акценти інформації, що її могли отримати виборці.

По-четверте, велика кількість іміджевих матеріалів закономірно випливає з логіки передвиборчої боротьби, в ході якої кандидат ставить собі за мету стати (залишатися) впізнаваним, донести до виборця позитивну інформацію про себе та свою кампанію, утримати наявних та залучити нових прихильників тощо. Серед іншого вказані цілі досягаються шляхом присутності в медіапросторі.

По-п'яте, значна частина іміджевих сюжетів (особливо в категоріях «диктор+синхрон» та «невідомий журналіст») викликає обгрунтовані підозри у використанні політичної «джинси». І якщо одні телеканали сповідували політику нерозміщення таких матеріалів, то інші навпаки – відкрили їм доступ до ефіру. І хоча таку позицію зрозуміти можна, особливо коли взяти до уваги її потенційні фінансові вигоди, то виправдати розміщення «джинси» в новинних випусках доволі важко.

По-шосте, на відміну від кампанії 2004 року не вдалося зафіксувати установки на висвітлення провладних кандидатів та замовчування діяльності опозиційних. Тобто вести мову про те, що влада використовувала адміністративних ресурс щодо телеканалів чи намагалася втручатися в редакційну політику, не доводиться.

По-сьоме, в кампанії 2009 – 2010 років (принаймні в її медіа частині) основну роль зіграв фінансовий чинник. Ті, кандидати, що мали не лише розроблену стратегію і тактику взаємодії із телевізійними медіа, але й могли підкріпити їх надійною фінансовою основою, отримали значні переваги у висвітленні власної діяльності. Комерціалізація мас-медіа в політичних кампаніях (так би мовити, «цензура гривні»), яка розпочалася в 2005 – 2006 роках, на президентських виборах 2010 року отримала своє логічне продовження і, можливо, досягла апогею.

І останнє – дуже незначна кількість негативу та компромату, принаймні на регіональних телеканалах, свідчить як про відсутність ставки на них з боку виборчих штабів, так і робить честь журналістському цеху.

Агітаційні кампанії в Закарпатті у контексті залучення регіональних ЗМІ

ЗМІ в сучасних умовах суспільного розвитку виступають основним ретранслятором масової інформації та посередником між політикою і громадськістю. Саме засоби масової інформації сприяють ознайомленню з позицією громадсько-політичних лідерів, партійних та державних елітних груп. Відтак, засоби масової інформації виконують функції передачі політичної інформації, тобто такої інформації, що має суспільне значення і вимагає уваги з боку державних органів або ж впливає на них.

Виходячи з цього, ЗМІ є важливою складовою політичної системи сучасного громадянського суспільства. У демократично налаштованій системі України ЗМІ повинні задовольняти інтереси суспільства, здійснюючи контроль за діяльністю органів влади різних рівнів, що й дає можливість називати мас-медіа «четвертою владою». Завдяки своїй функціональній змістовності ЗМІ створюють можливість для комунікації між політиками, політичними рухами, органами державної влади та суспільством, а також здійснюють значний вплив на політичний вибір громадян.

Щоправда, політична інформація подається ЗМІ як об'єктивно-нейтрально, так і суб'єктивно-оціночно. Реальну професійну ціну мас-медіа можна визначити у період виборчих кампаній, прослідкувавши міру подання достовірної інформації. Приклад загальноукраїнських та регіональних виборчих процесів та ролі в них ЗМІ є достатньо показовим.

У перші роки незалежності ЗМІ отримали свободу слова як професійний дар. Вільний доступ до офіційної інформації та ретрансляція її в маси були сприйняті як чи не найбільший здобуток української незалежності. Це підтвердила кампанія виборів першого Президента України та критична публіцистика адресована комуністській номенклатурній системі. Це стало першою перевіркою ефективності й дієвості ЗМІ в нових умовах розвитку «без цензури».

Проте, вже у середині 1990-х років політична цензура розпочне реванш, що відобразиться на «корегуванні» журналістської політики щодо контролю за владою. Загальнодержавна тенденція відразу ж відобразиться на регіональному вимірі. З цього часу розпочинається так звана «кланізація» і «комерціалізація» українських ЗМІ, що позбавило функціональності мас-медіа у виборчих кампаніях, а ступінь

об'єктивності і незалежності ЗМІ змінився представництвом різних позицій тих чи інших «спонсорів». Як наслідок, президентські вибори 1999 року порушили принцип забезпечення рівних умов для всіх учасників виборчого процесу, доступу до інформації тощо. А початок ХХІ століття взагалі характеризувався незанимаючими раніше у новітню добу Української державності утисками незалежної та опозиційної преси, що стало наслідком утвердження політики цензури, появи «темників», що визначали редакційну політику мас-медіа і їх перетворення на засоби провладної пропаганди. Цю версію на практиці підтверджує політика СДПУ(о) як в центрі, так і в регіонах, зокрема в Закарпатті (наприклад, державна («Новини Закарпаття» та ін.) й партійна («Соціал-демократ» та ін.) періодика).

З іншого боку ХХІ століття привнесло якісно нові обставини залучення медіапростору в політичні процеси, а особливо під час проведення виборів різних рівнів. Поширеним стало не тільки безпосереднє висвітлення ходу виборчих кампаній, а й участь журналістів та медійних експертів у роботі круглих столів, публічних дискусій тощо. Типовою для того часу стала ситуація в Закарпатті напередодні парламентських виборів 2002 року.

Зокрема, виборча кампанія 2002 року в Закарпатській області розпочалася ще до прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України». Відправною точкою став «бойкот» роботи сесії обласної ради. Ситуація навколо цього органу розколола політичні сили області на прибічників партії СДПУ(о) і тих, хто виступає проти тривалого її домінування в регіоні. У цей процес були втягнуті всі регіональні ЗМІ.

Трохи раніше, 20 вересня 2001 року, відбувся круглий стіл політичних партій та громадських об'єднань, які підписали спільну заяву про засудження дій СДПУ(о) в Закарпатській області. На зібранні були присутні представники ЗМІ та лідери наступних обласних осередків партій та громадських об'єднань: В. Бедь (голова ЗОО ПРП), Р. Войтчук (голова ЗОО ДемПУ), В. Гурзан (голова ЗОО КУН), В. Дуфинець (голова ЗОО ПНЕРУ), О. Карабінюш (голова ЗОО ПП «Трудова Україна»), О. Малець (голова ЗОО УРП), М. Мартин (голова ЗОО ВО «Батьківщина»), Е. Матвійчук (група «Солідарність» в обласній раді), О. Марченко (перший секретар ЗОО СПУ), О. Орос (голова ЗОО УКРП), В. Панов (голова ЗОО ЛПУ), В. Розман (голова ЗОО НДП), М. Шутко (секретар обласної організації КПУ), Є. Ясінський (голова ЗОО УНП «Собор») та ін. Не поставили підпис під заявою наступні партії: ПП «Яблуко», Партія «Демократичний союз», ПЗУ, СДПУ(о), УНР, НРУ, ППП, ПСПУ, СелПУ, УСДП та ряд інших¹.

¹ Круглий стіл політичних партій та громадських організацій // Європа-Центр – 2001. – №38. – С.5.

Представники ЗМІ детально відслідковували хід агітаційної кампанії. Майже через місяць відбулися збори керівників обласних осередків політичних партій, на яких було зроблено низку важливих кроків.

По-перше, було утворено Закарпатський громадський форум як постійно діючий міжпартійний координаційний центр. До Президії цієї організації ввійшли: В. Бедь (ПРП), М. Мартин (ВО «Батьківщина»), О. Марченко (СПУ), І. Мигович (КПУ), В. Опіярі (ПНЕРУ), О. Ткаченко (ВПО «Жінки за майбутнє»). Головне завдання форуму полягало у забезпечення громадського контролю за дотриманням законності та об'єктивності при проведенні виборів у березні 2002 року, в тому числі за допомогою активного використання регіонального медіапростору.

По-друге, було підписано звернення до Президента України про дестабілізуючі дії СДПУ(о) в Закарпатській області. Однак, звернення до Президента не підписала низка партій, які утворили Громадський форум (наприклад, ЛПУ(о), АПУ, СелПУ, Партія «Демократичний союз», ЛПУ, ВПО «Жінки за майбутнє»)¹.

Після того, як спроба усунути лідерами СДПУ(о) голову Закарпатської обласної ради І. Іванча не вдалася, політичне життя регіону заспокоїлося. Партії почали займатися поточною роботою: відбувалися чергові звітно-виборчі збори, утворювалися партійні блоки на рівні області, висувалися кандидати, проходили зустрічі між лідерами партій і т.д.

На медійний простір в Закарпатті значний вплив мало структурування регіональних груп впливу. На той час чітко викристалізувались чотири такі групи:

1. *Холдинг «Барва»* (В. Балога, В. Петьовка, А. Колібаба, І. Кріль, Е. Матвійчук, В. Бедь, О. Ледида).

Головні цілі, які переслідувала в своїй діяльності ця група полягали в наступному:

- 1) повернення до влади в області;
- 2) перемога у трьох мажоритарних округах (Мукачівський, Рахівський, Берегівський) на виборах до ВР України;
- 3) забезпечення ВВ В. Ющенка «Наша Україна» не менше 20 відсотків голосів;
- 4) перемога на виборах до місцевих органів влади.

Дана група заручилася політичною підтримкою наступних політичних сил: ЗОО ПРП, ЗКО НРУ, ЗКО УНР, ЗОО ПП «Солідарність», а також 20 депутатів обласної ради.

¹ Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 220.

Медіасоюзниками групи виступали: газети «Старий замок», «Європа-Центр», «Срібна Земля», «Срібна Земля - Фест», ТРК «М-студія».

2. *ЗОО СДПУ(о)* (І. Різак, Н. Шуфрич, С. Бобик, В. Дядченко).

Головні цілі, які переслідувала в своїй діяльності ця група полягали в наступному:

- 1) відновлення домінуючого впливу на Закарпатті;
- 2) перемога на виборах в Ужгородському, Мукачівському, Березівському, Іршавському виборчих округах;
- 3) перемога на виборах до місцевих органів влади.

Дана група заручилася політичною підтримкою наступних політичних сил: СДПУ(о), Партія «Демократичний союз».

Медіасоюзниками групи виступали: газети «Соціал-демократ», «Орбіта-логос», корпункт ТРК «Інтер», ТРК «Хуст».

3. *ГО «Громадянський альянс Закарпаття»* (В. Гісем, В. Макієнко, В. Панов, В. Приходько, Г. Москаль, Ф. Харута, М. Каламуняк, В. Русин, П. Трачук).

Головні цілі, які переслідувала в своїй діяльності ця група полягали в наступному:

- 1) підтримка ініціативних, авторитетних громадян на виборах усіх рівнів;
- 2) збереження влади;
- 3) перемога на виборах у всіх мажоритарних округах;
- 4) перемога на виборах до обласної ради.

Дана група заручилася політичною підтримкою наступних політичних сил: ЗОО НДП, ЗОО ПП «Трудова Україна», ЗОО АПУ, ЗОО ЛПУ, ЗОО ЛПУ(о), ЗОО ДемПУ, ЗОО ХДПУ.

Медіасоюзниками групи виступали: газети «Вісті тижня», «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», «Репортер», «Слово», «Р.І.О.», ТРК «ІСТV».

4. *Група «Р.І.О.»* (С. Ратушняк, О. Антал, М. Качалаба).

Головні цілі, які переслідувала в своїй діяльності ця група полягали в наступному:

- 1) реванш на виборах мера Ужгорода;
- 2) перемога на виборах в Ужгородському мажоритарному окрузі;
- 3) відновлення економічної могутності «Р.І.О.»-синдикату;
- 4) провести в обласну раду не менше 12 депутатів.

Дана група заручилася політичною підтримкою наступних політичних сил: ГО «Нове Закарпаття», ЗОО УП «Єдність», ЗОО СДПУ.

Медіасоюзниками групи виступали: газети «Р.І.О.», «Ехо Карпат»¹.

¹ Групи впливу в Закарпатті // Вісті тижня. – 2002. – №3. – С.1.

Період 2004 – 2005 років привніс як негативні, так і позитивні зміни в роботі ЗМІ. Брудна президентська виборча кампанія і тотальна цензура влади мали зворотний ефект, що вплинуло на свідомість громадянської та професійної позиції журналістів. На відміну від попередніх виборчих кампаній, виборці отримали доступ до об'єктивної інформації, а плюралізм і свобода слова ставали буденною практикою медіапростору.

Проте невдовзі (2006 – 2009 рр.) ЗМІ перетворили політичний плюралізм на комерційний проект, коли поширення/непоширення інформації залежало від добре проплаченої пропозиції фінансово-політичних кланів. Наступні парламентські вибори, які відбувалися у 2006 році суттєво не вплинули на структурування впливових груп у Закарпатті. Деякі з них зазнали реформатування, внаслідок сходження з політичної арени СДПУ(о). Більші зміни все ж торкнулися складових політичної підтримки груп та медіасоюзників.

Отже, основну боротьбу за депутатські мандати до представницьких органів влади усіх рівнів вели:

1. *Група «Барва»* (В. Балога, Міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, В. Петювка, мер м. Мукачево, А. Колібаба, голова Ужгородської райдержадміністрації).

Дана група заручилася політичною підтримкою наступних політичних сил: Політична партія «Народний Союз Наша Україна» (ПП «НСНУ»), Партія «Реформи і порядок» (ПРП), Партія промисловців і підприємців України (ПППУ).

Медіасоюзниками групи виступали: телерадіокомпанія «М-студія», «Старий Замок. Паланок», «West-експрес», частково «Новини Закарпаття».

2. *Група «БЮТ»* (О. Кеменяш – народний депутат України, А. Сербайло, голова Закарпатської обласної організації Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (ЗОО ВО «Батьківщина»).

Дана група монополюно підпорядковувалась Всеукраїнському об'єднанню «Батьківщина».

Медіасоюзниками групи виступали: газета «Післямова», частково газети «Трибуна», «Р.І.О.», «Моя новинка».

3. *Група «Р.І.О.»* (С. Ратушняк, народний депутат України, М. Сятиня, народний депутат України).

Дана група монополюно підпорядковувалась Народній партії (НП). Медіасоюзниками групи виступали: газети «Р.І.О.», «Трибуна», «Моя новинка».

4. *Бізнес структури, керівники яких представляли Партію регіонів* (О. Ледида, голова ЗОО Партії регіонів, В. Харута).

Дана група монополюно підпорядковувалась Партії регіонів України.

У медіапросторі ця політсила використовувала ситуативну співпрацю зі ЗМІ Закарпатської області¹.

Значна частина недержавних ЗМІ остаточно відчула у передвиборчій торгівлі медійною площею перспективний бізнес. Між власниками мас-медіа та виборчими штабами укладаються угоди (часто не публічні) про інформаційну підтримку під час виборчої кампанії. Ця практика широко й надалі використовувалася регіональними ЗМІ.

На наступних парламентських виборах 2007 року (як і на попередніх) акцент при проведенні агітаційної роботи, як правило, робився на загальнонаціональній проблематиці. Серед типових проблем, що акумулювалися політичними силами – суб'єктами виборчих перегонів, були наступні: якою має бути виборча система, форма правління України, чи доцільним є впровадження імперативного мандату, двох державних мов та інше. Регіональні проблеми у виборчій агітації партій і виборчих блоків практично не обговорювались.

Найбільш впливові осередки політичних партій Закарпаття (Народний Союз «Наша Україна», ВО Батьківщина, Партія регіонів, Народна партія) зробили після парламентських виборів 2006 року багато різноманітних благодійних акцій. Публічні благодійні заходи активно використовувались партіями-лідерами й у попередні виборчі кампанії. Але, необхідно констатувати, що жодна політична сила не змогла належним чином розрекламувати себе на регіональному рівні.

За інформацією штабів партій та блоків було зведено до мінімуму вуличну агітацію та поширення листівок. Натомість значно посилилося використання засобів масової інформації в агітаційних цілях, зокрема через інформаційну мережу Internet, телевізійний простір, газети. Масовим стало розміщення рекламних роликів у місцевому телерадіоєфірі та політичної реклами на зовнішніх носіях (білборди, сіті-лайти).

Прикметно, що всі провідні політичні сили мали відкритий і рівноправний доступ до самореклами на обласному телебаченні (Телерадіокомпанія «Тиса»). Інший популярний телеканал краю – «М-студія» – подавав більш односторонню політичну рекламу на користь ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» (Мукачівський ресурс родини Балогі (група «Барва»)).

Щоправда, у порівнянні з 2006 роком у Закарпатській області вплив друкованих засобів масової інформації на свідомість громадян був дещо менш дієвим. Незважаючи на традиційну для передвиборчого періоду комерціалізацію засобів масової інформації, цього разу

¹ Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапеч, М. Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 276.

не було використано жодного «друкованого» спецпроекту різних політичних сил, що спостерігалось у 2006 році.

Зокрема, такі короткочасні газетні бренди як «West-експрес» (виходила у 2005 – 2006 роках для пропаганди проурядових політичних сил) і «Післямова» (створена напередодні виборів з метою підтримувати «БЮТ») реанімувати її власникам не знадобилося. Щоправда, залишилася практика подання тією чи іншою політичною силою політичних матеріалів на правах реклами.

Основний пласт суспільно-політичної інформації зосереджувався на шпальтах випробуваних часом друкованих періодичних видань «Новини Закарпаття», «Ужгород», «Срібна Земля – Фест», «Р.І.О.», «Трибуна». Найбільша увага ними приділялася аналізу діяльності впливових у краї політичних партій і блоків – ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона», «Блоку Юлії Тимошенко», «Блоку Литвина».

Газета «Р.І.О.» основну частку політичної інформації подавала на користь «Народного блоку Литвина», оскільки негласним власником видання залишався мер Ужгорода, колишній член фракції Народної партії у Верховній Раді – Сергій Ратушняк. Неприховану антипатію щодо ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» та політики президента Віктора Ющенка загалом можна пояснити особистим (у тому числі бізнесовим) конфліктом між крайовими лідерами «Блоку Литвина» Сергієм Ратушняком та ПП «НСНУ» Віктором Балогою. Частково таку ж політику проводила й газета «Трибуна», щоправда в менш агресивній формі. Мукачівські ж газети «Паланок» і «Старий Замок» навпаки ідеалізували пропрезидентську політичну силу – ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона». Провладний зміст матеріалів продиктований їх близькістю до тоді вже глави Секретаріату Президента України Віктора Балого та його оточення.

Найбільш об'єктивну оцінку політичних подій, врівноважений аналіз передвиборчих перегонів у Закарпатській області подавали газети «Срібна Земля – Фест» і «Новини Закарпаття». Натомість чітко виражену антипатію до конкурентів виражали друковані видання «Р.І.О.» та з часом все більше «Трибуна», політичні вподобання котрих підживлювалися опозиційними до пропрезидентських політичних сил партійними структурами.

Слід також відзначити, що на рівні Закарпатської області виборча кампанія проходила без використання брудних технологій та взаємних звинувачень. На цей час припинилось навіть «латентне протистояння» НСНУ і БЮТ. Це підкреслює той факт, що виборча кампанія 2007 року була жорстко регламентована центральними органами партій і виборчих блоків, які обмежили свободу місцевих осередків політичних партій. Фінансувались у виборчій кампанії ак-

ції, які були сплановані в основному центральними офісами партій і блоків¹.

Головною причиною менш слабкої агітаційної кампанії всіх політичних сил у регіоні стало (1) інформаційне перенасичення громадськості у минулій виборчій кампанії та (2) фінансова економія виборчих штабів.

На 2009 – 2010 роки під президентські вибори агітаційна кампанія за участі медіа-простору набувала жорсткого і нерівноправного характеру. ЗМІ стали ще більш залежними від власників та контрольованими (державними лідерами та фінансовими групами).

У порівнянні з попередніми виборчими кампаніями у Закарпатській області вплив друкованих засобів масової інформації на свідомість громадян був значно меншим. Формат «друкованого» спецпроекту використали тільки виборчі штаби А. Яценюка «Новий курс» та Інформаційний бюлетень прихильників Ю. Тимошенко «Люблю Ужгород».

Залишилася практика подання у пресу тим чи іншим штабом політичних матеріалів на правах реклами. Щоправда масштаби її стали набагато більшими і розмаїтими. Причому друковані засоби масової інформації на цей раз не нехтували матеріалами ідеологічних противників, а, як би не було парадоксально, поряд друкували агітаційні статті навіть непримиримих суперників (перед другим туром).

Основний пласт суспільно-політичної інформації зосереджувався на шпальтах випробуваних часом друкованих періодичних видань «Новини Закарпаття», «Ужгород», «Срібна Земля. Фест», «Р.І.О.», «Трибуна», «Закарпатська правда».

На цей час припала ще одна специфічна роль регіональних ЗМІ у виборчих процесах, а саме участь у ідеологічному розколі місцевої інтелігенції з приводу підтримки того чи іншого кандидата. Наприклад, в газеті «Новини Закарпаття» інтелігенція краю підтримала В. Януковича², а в газеті «Трибуна» інша частина інтелігенції («май інтелігентніша», на думку деяких журналістів) підтримала Ю. Тимошенко³.

Після виборів відчутною стала зміна владного курсу щодо плюралізму та демократії. З новою силою відновилася цензура та посилилися утиски ЗМІ. Ставлення до мас-медіа змінювалося тільки

¹ Остапеч Ю. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті / Ю. Остапеч, А. Ключкович, М. Токар // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів, 2007. – С.66 – 68.

² Звернення представників інтелігенції до мешканців Закарпатської області // Новини Закарпаття. – 2010. – 30 січня.

³ Звернення представників української інтелігенції Закарпаття // Трибуна. – 2010. – 30 січня.

внаслідок формального визнання свободи слова і тільки в черговий передвиборчий період.

Під час парламентської виборчої кампанії 2012 року учасники коаліції неурядових організацій «Громадськість Закарпаття – за чесні вибори і спроможних народних депутатів» з метою якісного оцінювання відповідності регіональних друкованих медіа та їх публікацій загальноприйнятим критеріям до ЗМІ склали рейтинги обласних газет та їхніх публікацій за результатами громадського моніторингу «Вибори-2012» в Закарпатті. Зокрема, громадський моніторинг медіа і публікацій проводився для 14 регіональних та одного міського видання (газета «Ужгород») у період з лютого по жовтень 2012 року. Всього було проаналізовано понад 800 публікацій¹.

До аналітики увійшли редакційні та журналістські статті, замітки, коментарі, інтерв'ю та такі інформаційні матеріали, які безпосередньо чи опосередковано висвітлювали перебіг кампанії парламентських виборів у різних виборчих округах регіону. Щоправда, не бралася до уваги політична реклама (стандартні профінансовані матеріали), а виключно тематичні інформації.

Таким чином, результати моніторингу було згруповано у 14 тематичних рейтингів:

1. *Найбільша кількість розміщених публікацій про вибори:*

1 – «Трибуна» (120).

2 – «РІО» (115).

3 – «Закарпатська правда» (105).

2. *Найбільша відносна кількість публікацій про вибори на користь багатьох і різних партій та кандидатів:*

1 – «Срібна Земля-Фест».

2 – «РІО».

3 – «Неділя».

3. *Найбільша відносна кількість публікацій про вибори на користь однієї партії чи кандидатів від цієї партії:*

1 – «Старий Замок – Паланок».

2 – «Закарпатська правда».

3 – «Новини Закарпаття».

4. *Найбільша відносна кількість публікацій про акції «сприяння» і «благодійництва» кандидатів і партій (за роз'ясненням ЦВК, цілий ряд подібних акцій можна розцінити як підкуп виборців):*

1 – «Старий Замок – Паланок».

2 – «Закарпатська правда».

3 – «Європа – Центр».

¹ Лукша О. Преса Закарпаття у дзеркалі виборів / Олег Лукша [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakarpattia.net.ua/Zmi/103445-Presa-Zakarpattia-u-dzerkali-vyboriv>

5. Різностороннє, об'єктивне і неупереджене інформування про перебіг виборчої кампанії на всеукраїнському рівні:

- 1 - «РІО».
- 2 - «Срібна Земля-Фест».
- 3 - «Європа - Центр».

6. Кількість об'єктивних, професійних і аналітичних публікацій про вибори при сталій незалежній позиції (для журналістів):

- 1 - Федака С. Д.
- 2 - Ільницький В. І.
- 3 - Гармасій І. М.

7. Нерівноступуність до газет і протекціонізм для окремих кандидатів і партій (для заснованих владою або місцевими радами газет):

- 1 - «Новини Закарпаття».
- 2 - «Ужгород».

8. Сталість і вибірковість вибору об'єктів критики як інструмент виборної технології:

- 1 - «Старий Замок - Паланок» (зокрема щодо керівництва Тячівської РДА).
- 2 - «РІО» (зокрема щодо «клану Балог»).
- 3 - «Трибуна» (зокрема щодо «клану Балог»), «Неділя» (зокрема щодо партії «УДАР»).

9. Скандальні події, пов'язані з виборчою кампанією і висвітлені в медіа:

1 - Гучне святкування Дня Хуста за підтримки кандидатів від партії «Єдиний центр» у День жалоби за жертвами політичних репресій у травні 2012 року.

2 - Повідомлення ряду газет про маніпуляції із соціологічними дослідженнями на користь окремих кандидатів.

3 - Невдала спроба телеінтерв'ю кандидата П. П. Чучки з лайкою, виставлена на сайті www.youtube.com з коментарями у ряді газет.

10. Спроби створення «сенсацій», «скандалів» та ін., пов'язаних з виборами, через медіа:

1 - Повідомлення про силове зіткнення на шосе міністра МНС Балогі В.І. та його охоронців з кандидатом по «гірському» округу Ланьо М.І.

2 - Серія публікацій про «кричущі» проблеми, бездіяльність і зловживання влади у Тячівському районі.

3 - Повідомлення в ряді газет про приїзд на Закарпаття групи «чорних піар-технологів».

11. Відносна кількість публікацій про життя простих виборців та їхні реальні проблеми (особливо у гірських районах):

- 1 - «Місцевий час».
- 2 - «Срібна Земля-Фест».
- 3 - не визначено.

12. Найбільш вдалі та об'єктивні інтерв'ю на тему виборів:

1 – «Калейдоскоп оголошень» (серія інтерв'ю із Сербайлом А. А., Куцином О. І. та організатором проекту громадськості «Довести спроможність бути народним депутатом»).

2 – «РІО».

3 – «Срібна Земля-Фест».

13. Відносна кількість повідомлень у медіа про факти масового підкупу голосів виборців (основне і широко вживане порушення законодавства про вибори):

1 – не визначено.

2 – «РІО».

3 – «Європа – Центр».

14. Активність співпраці редакцій газет під час виборчої кампанії з об'єднаннями громадських організацій (мережа «Опора», рух «Чесно», Комітет виборців України, наша коаліція та ін.):

1 – «Новини Закарпаття».

2 – «РІО».

3 – «Срібна Земля-Фест»¹.

Восени 2013 року позиція української загальнодержавної та регіональної журналістики стала ключовою у розпочатому переформуванні владних відносин із суспільством крізь принципову політику відстоювання свободи слова у вітчизняному медіапросторі та його захисту від загрозливих тенденцій інформаційних воєн антиукраїнських сил.

Отже, друковані ЗМІ в Закарпатті за давньою традицією використовують свою площу для інформування місцевого населення про політичне життя. Цьому сприяє і той факт, що феномен партійної періодики на регіональному рівні є достатньо слаборозвиненим, хоч і має давні історичні традиції.

Серед інтернет-порталів у регіоні останні декілька років за тематичним наповненням та різноманітністю інформації щодо виборчих кампаній лідерські позиції утримують «Закарпаття онлайн» та «Мукачево.нет»².

Підсумовуючи вищенаведене, варто наголосити на тому, що з незалежністю та об'єктивністю регіональних ЗМІ є значні проблеми. Особливим індикатором їх професійності є саме виборчі кампанії, які показали, що більшість регіональних медіа залежні від політичних, партійних та бізнесових симпатій власників ЗМІ.

¹ Лукша О. Преса Закарпаття у дзеркалі виборів / Олег Лукша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/Zmi/103445-Presa-Zakarpattia-u-dzerkali-vyboriv>

² Закарпаття онлайн продовжує утримувати лідерство як найякісніший сайт Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/News/74857-Zakarpattia-onlain-prodovzhuie-utrymuvaty-liderstvo-iak-naiiakisnishyi-sait-Zakarpattia>

Варто погодитися із співорганізатором коаліції «Громадськість Закарпаття – за чесні вибори і спроможних народних депутатів» О. Лукшою, котрий резюмував, що «на Закарпатті більшість впливових і тиражних газет не наближаються навіть до відносної незалежності видання, що проявляється у формах подання інформації та відсутності балансу позицій і думок, у тенденційності, нерідко – у дефіциті об'єктивності та замовному характері публікацій. Головними причинами цього є партійна чи приватна власність видань вкупі із загостренням боротьби партійно-олігархічних чи бізнесових кланів за владу саме у виборчий період. На жаль, немало місцевих журналістів змушені ставати виконавцями замовних мас-медійних «баталій» у гонитві за голосами виборців»¹.

Таким чином, державний та приватний медіаресурс у незалежній Україні відігравав і продовжує відігравати значну роль у виборчих кампаніях щодо впливу на електорат і виконуючи одну з ключових інформаційно-агітаційних функцій під час виборів різних рівнів у такому політичному регіоні як Закарпаття. Медійна потенція регіональних виборчих штабів говорить про те, що жодному суб'єкту виборчих перегонів не вдавалося монополювати заволідити медіапростором Закарпаття. Однак, це аж ніяк не применшує особливе значення ЗМІ під час виборів, коли вони виступають найвпливовішим фактором впливу на прикінцевий вибір громадян.

¹ Лукша О. Парламентські вибори на Закарпатті у «кривому дзеркалі» обласної преси / Олег Лукша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/Zmi/103260-Parlamentski-vybory-na-Zakarpatti-u-kryvomu-dzerkali-oblasnoi-presy>

Частина 13

**Гендерні аспекти
виборчих процесів**

Гендерний вимір електоральної участі населення Чернівецької області

Еволюція політичних систем і структур, оптимізація процесу досягнення ними цілей, у тому числі політичних, залежить насамперед від того, наскільки суспільство оволоділо системою управління, організації й впорядкування суспільної діяльності. На кожному історичному етапі розвитку суспільства ступінь такого оволодіння визначається ступенем пізнання багатогранності суспільних відносин, культурою суб'єкту політичного процесу, характером політичної діяльності, яка посідає значне місце в системі політичних відносин та життєдіяльності суспільства.

Суспільство, в свою чергу, є соціальним організмом, який виконує свої специфічні функції. Механізмом, що забезпечує життєдіяльність суспільства, є діяльність, спрямованість якої постійно ускладнюється. Сама діяльність виступає основою встановлення зв'язків і відносин між індивідами, соціальними групами та суспільством. Такі соціальні відносини є засобом використання соціальної енергії, особливою формою руху соціальної матерії. Енергійна діяльність викликає активне начало у структурі соціальних відносин. Цілеспрямовані відносини вносять у соціальне середовище впорядкованість, забезпечують самоорганізацію й еволюційні зміни в напрямку творення нових форм життєдіяльності. Однією з таких форм є політична участь. Адже, політичні інтереси і політичні позиції індивідів реалізуються через участь у різноманітних формах політичного процесу – інституційних і стихійних. Спектр їх дуже значний, що є суттєвим показником розвитку самоврядних засад демократії громадянського суспільства. Можна стверджувати, що „чим більш досконалий та універсальний механізм включення людини в політику, тим більш демократичним є суспільство”¹.

Участь у політичному житті є безпосереднім показником самовизначення особистості як суб'єкта політичного процесу, індикатором розуміння людиною свого соціального статусу та політичних можливостей. Саме участь людини в політиці у кінцевому варіанті доводить, наскільки ця сфера життєдіяльності здатна слугувати не тільки інтересам великих соціальних груп, але й потребам пересічного громадянина.

Окрема особистість здатна виконувати функції професійного політика, людини, яка діє в межах групових інтересів, і разом з тим,

¹ Мадатов А.С. Проблемы политического участия в демократическом процессе / А. Мадатов [Текст] // Социально-гуманитарные знания. – 1999. - № 2. – С. 55.

здійснюючого автономну лінію поведінки незалежно від потреб тієї чи іншої спільноти. Сьогодні для України найбільш актуальною є проблема політичної участі громадян в цілому, і електоральної, зокрема у процесах трансформаційних перетворень політичної системи нашого суспільства.

Зазначимо, що ми розуміємо політичну участь як засіб, за допомогою якого будь-який представник політичної системи (в даному випадку – особистість) впливає або намагається впливати на результати її діяльності. Політична участь – це дія або сукупність дій, що виявляється як реакція на політичні події та процеси з метою впливу на позицію і діяльність суб'єктів політики. Політична участь може бути індивідуальною або колективною, організованою або стихійною, постійною або ситуативною, мирною або насильницькою, законною або незаконною. Традиційно політична участь визначається як вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів та процес вироблення політичних рішень. У такому контексті вона передбачає діяльність, спрямовану на підтримку партій і кандидатів у виборчому процесі, дії громадян по делегуванню повноважень, політичну суб'єктність громадян у міжвиборчому політичному дискурсі, участь у діяльності партій та груп інтересів тощо ¹.

На думку відомого політолога М. Каазе «... під політичною участю розуміється будь-яка діяльність, що добровільно здійснюється громадянами з метою здійснення впливу на прийняття рішень на різних рівнях політичної системи; участь у політиці розглядається, перш за все, як усвідомлена цілеспрямована діяльність» ². Тобто, участь людей у політиці є одним з засобів виразу та реалізації власних політичних і позаполітичних інтересів.

У системі світового оновлення і реформування Україна прагне до творення громадянського суспільства на нових гуманітарних засадах, що є передумовою демократичного устрою. Системи демократичного громадянського суспільства будуть життєздатними тільки за умови формування демократичної культури соціуму, а творення такої соціальної культури у широкому розумінні передбачає також своєю невід'ємною складовою формування гендерної культури.

Творення гендерної політики передбачає подолання стандартних умов тоталітарного життя й утвердження рівності прав, людських взаємин між чоловіками і жінками в суспільстві. Гендерна культура і політика поєднують у собі збалансовану стратегію забез-

¹ Ротар Н. Ю. Полічна участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Монографія. / Н.Ю. Ротар [Текст]. – Чернівці: Рута, 2007. - С.19.

² Там само. - С. 21-22.

печення умов людського життя, творення нових цінностей, спрямованих на людський розвиток.

Важливою складовою становлення демократії є гендерна демократія, яка стверджує імперативи громадянських, політичних і соціальних прав людини без дискримінації статі. Становлення соціальної, правової, демократичної держави передбачає консолідацію суспільства, яка є можливою тільки на засадах рівноправності та забезпечення паритетності статей. Об'єктивно така гендерна збалансованість, гендерна рівновага веде до загальної збалансованості суспільства.

Зміна чоловічих стандартів, звернених до традицій патріархальності, подолання патріархальних звичаїв у ставленні до визначення традиційних ролей чоловіка і жінки як на індивідуальному, так і громадсько-політичному рівнях, – найбільш реальні і ефективні знаряддя участі у цьому обох статей, за умови втілення нового з боку кожної статі. Досягти цього можна шляхом спільно вироблених ідей, закріплення їх у державних програмах, документах, рішеннях державних органів, партійних і громадських структур, впровадження гендерної ідеології та гендерної політики. Долання традиційних гендерних стереотипів, творення нових форм та загальнолюдських стандартів для жінок і чоловіків, гендерної культури нового взірця – потреба перебудови України у контексті світового співтовариства, розбудови нових форм міжнародного спілкування й міжнаціональних відносин.

Таким чином, актуальність вивчення гендерних особливостей політичної участі зумовлюється значенням політологічного аналізу гендерних аспектів електоральної поведінки як важливого засобу розуміння політичної ситуації і для подальшого використання одержаних даних в системних дослідженнях громадських проблем – економічних, соціальних, соціально-психологічних, національних, релігійних.

Зважаючи на те, що сьогодні українське суспільство перебуває в стані системних трансформацій, в ньому формується специфічне розуміння і перспективне бачення політичної участі населення в залежності від статевої ідентичності. Тому, нашою метою є концептуалізація гендерних аспектів електоральної участі населення Чернівецької області у політичних процесах та визначення характеру масових настроїв в суспільстві щодо участі жінок в політичному процесі.

Наукова розробка досліджуваної проблеми в українській політичній науці розпочалася тільки в 1990-х роках. Однак в зарубіжній політичній науці до цієї проблеми почали звертатися з початку 1960-х років. Це, насамперед, були дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців, присвячені визначенню гендерних аспектів політичної участі тієї чи іншої людини як суб'єкта політичного процесу.

Гендерне вимірювання політики і проблеми жіночої політичної участі стали важливою сферою дослідницького інтересу в Західній Європі та США у 1970-х роках. Незважаючи на те, що протягом останніх 40 років під впливом соціокультурних змін і жіночого руху відбулися й істотні зрушення в політичній участі жінок, рівень політичного представництва жінок майже у всьому світі залишається нижчим, ніж чоловіків. По мірі того, як змінювалося положення жінки в політиці, змінювалися інтерпретації й акценти наукових досліджень жіночої політичної участі.

Так, у 1950 – 60-х роках статева приналежність розглядалася як один із багатьох чинників, що визначають політичну поведінку і тому проблеми участі жінок у політиці, відповідно, не були особливою сферою наукових досліджень. У 1970-ті роки інтерес до проблеми співвідношення статі і політики значно зріс, оскільки під впливом феміністського руху і розширення участі жінок у виробництві набагато більша кількість жінок стала зацікавленою в політичній участі. Акцент у дослідженнях починає все більше зміщуватися в напрямку соціально-економічних проблем та проблем політичної соціалізації. У ці роки відбувся не тільки значний притік жінок у політику і переоцінка жіночої політичної поведінки, але й змінилося відношення до багатьох питань, які раніше вважалися особистими, приватними. Розлучення, аборти, насильство і розподіл сімейних обов'язків стали предметом суспільних дискусій, тобто раніше «заборонені» теми з'явилися в політичному порядку денному¹.

У 1980-ті роки встановилася відносно конвенційна обумовленість причин низького рівня представництва жінок в політиці. Серед найбільш значущих чинників політичної участі основна увага науковців зосереджувалась на політичній соціалізації, структурних та ситуаційних (біографічних) чинниках. Різна політична соціалізація орієнтує чоловіків і жінок на різні ролі та, відповідно, різне ставлення до політики і активної діяльності взагалі. Політична сфера вважається невідповідною сферою для реалізації життєвого потенціалу жінки.

Другий блок причин представлений структурними чинниками участі, тобто тими, що пов'язані, насамперед, із соціальною структурою суспільства. Серед них, зокрема, виділяють нерівномірність в розподілі ресурсів, які чоловіки і жінки можуть використовувати в політиці.

Третій блок складають ситуаційні (біографічні) чинники, які пов'язані з особливостями життєвого шляху жінки в сучасному суспільстві. До цих пір у більшості своїй жінки несуть відповідальність за ведення домашнього господарства та виховання дітей, і саме тому не мають достатньо часу або енергії для політичної діяльності.

¹ Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз / Н. Гапон [Текст]. – Л.: Літопис, 2002. – С. 44 - 46.

Окрім цих трьох блоків чинників, науковці також вказують і на такі причини низької політичної участі жінок, як дискримінація, що перешкоджає їх політичній активності та виявляється як в небажанні надати жінкам ключові політичні посади, так і в небажанні виборців голосувати за жінок. Однак варто зауважити, що в даний час і електорат, і чоловіки-політики стають лояльнішими по відношенню до жінок¹.

Упродовж останніх десятиліть дослідники теми «жінки та політика» проробили роботу, яка ставить під сумнів пануючі в політичній науці стереотипи і підходи. Під впливом міждисциплінарних перспектив дослідження жіночої проблематики науковці ставили нові питання й застосовували нові стереотипи до вивчення гендера і політики. Наслідком цього стало використання *гендера* як аналітичної категорії для вивчення політичних структур і процесів. Це порівняно нове досягнення, оскільки раніше *гендер* широко використовували як аналітичну категорію тільки для дослідження поведінки окремих осіб.

Гендерне вимірювання політики є досить молодим напрямком політичної науки. Зростання інтересу до проблеми визначення рівня активності жінок у сфері політики хронологічно збіглося зі збільшенням їх відсоткового представництва у владних структурах різних країн Західної Європи у 1970-х роках. Принагідно зазначимо, що в системі гендера враховується не стільки різниця між статями, скільки та увага до статі, яка приділяється їй суспільством.

Теорія гендера отримала подальшу розробку, насамперед в жіночих та феміністичних студіях. Проте, на відміну від останніх, гендерні студії акцентують увагу не проблемах жінки: вони зосереджуються на взаємовідношенні жінок і чоловіків у суспільстві. Гендерні студії стали тим відгалуженням феміністичної теорії, що підкреслює неможливість адекватно зрозуміти становище жінки в суспільстві без аналізу і розуміння гендерних відносин у ньому загалом.

У науковій літературі поширеним є розуміння гендера як категорії і як структури. Як категорія процесу, гендер передбачає навчання, входження в роль, оволодіння правилами поведінки, що відповідають чи не відповідають певному гендерному статусу². Гендер як структура включає в себе структуру моделей поведінки і, в першу чергу, структуру співробітництва, структуру сфер праці, а також сфер соціального простору – публічного (чоловічого) і приватного (жіночого). Відповідно в системі гендера враховується не тільки різ-

¹ Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз / Н. Гапон [Текст]. – Л.: Літопис, 2002. – С. 46 - 47

² Богачевська-Хом'як М. Гендер довкола гендеру / М. Богачевська-Хом'як [Текст] // Критика. – 1998. – Березень. – С. 21

ниця між статями, а й увага, яка приділяється статі зі сторони суспільства¹.

Поняття *гендер* інтерпретується по-різному, в залежності від тієї соціальної теорії чи дослідницької парадигми, в рамках якої вивчається співвідношення *чоловік – жінка* у середовищі влади. В одному випадку дослідники гендерних відносин керуються ліберально-феміністською інтерпретацією статево-рольового підходу, підкреслюючи різницю, взаємодоповнення і рівність ролей чоловіка і жінки². В іншому – гендерні відносини розглядаються як відносини влади і нерівності, в умовах яких патріархальне суспільство пригнічує жінку. Зокрема, Е. Гідденс визначає суть гендера як «соціальні очікування стосовно поведінки, що розглядаються як відповідні для чоловіків або жінок. Гендер означає не фізичну різницю між чоловіком і жінкою, а особливості чоловічості та жіночості, що формуються соціально»³.

Сьогодні в соціогуманітарних науках поширеними є три основні напрямки розуміння та аналізу поняття гендер: теорія соціального конструювання гендера, розуміння гендера як стратифікаційної категорії та інтерпретація гендера як культурної метафори.

У межах *теорії соціального конструювання* гендер розглядається як організована модель соціальних відносин між чоловіками і жінками, яка не тільки характеризує їх міжособистісне спілкування, а й визначає їх соціальні відносини в основних суспільних інститутах. Даний підхід базується на двох постулатах: 1) гендер конструюється шляхом соціалізації, розподілу праці, сім'єю, засобами масової інформації та системою гендерних ролей; 2) гендер конструюється і самими індивідами, шляхом гендерної ідентифікації, прийняттям суспільних норм і ролей⁴. Втілюючи в своїх діях очікування, пов'язані з гендерним статусом, індивіди конструюють гендерні відмінності і одночасно обумовлені ними системи панування та владарювання. Стосовно цього Джоан Скотт зазначила, що «...усвідомлення гендерної приналежності – це елемент конструювання соціальних відносин, який ґрунтується на сприйнятті та усвідомленні статевих відмінностей, а стать – це пріоритетний спосіб вираження владних відносин»⁵.

¹ Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований / Р. Хоф; [Пер. с нем.] // Пол, гендер, культура / Под ред. Э. Шоре, К. Хайдер [Текст]. – М., РГГУ. – 1999 – С. 27

² Воронина О. Феминизм и гендерное равенство / О. Воронина [Текст]. – М., 2004. – С. 134.

³ Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс [Текст]. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 665.

⁴ Уэст К. Создание гендера / К. Уэст, Д. Зиммерман; [Пер. с англ. Е. Здравомысловой]. – Гендерные тетради. – Вып. 1. – Труды Спб-филиала ИС РАН [Текст]. – Спб., 1997. – С. 96 – 97.

⁵ Scott J. Gender: a Useful Category of Historical Analysis / J. Scott // American Historical Review. – 1986. – № 91 – P. 1057.

Розуміння гендера як *стратифікаційної категорії* полягає у тому, що гендер ієрархізує соціальні відносини та ролі між чоловіками і жінками. Гендерна стратифікація – це процес, шляхом якого гендер стає основою соціальної стратифікації, а усвідомлені відмінності між гендерами – систематично оцінюваними і оціночними¹.

Відповідно до розуміння гендера як *культурної метафори*, чоловіче і жіноче на онтологічному та гносеологічному рівнях існують як елементи культурно-символічних порядків. Інтеграція чоловічого і жіночого як онтологічних складових у систему інших базових категорій трансформують і їх власний природно-біологічний зміст. Стать стає культурною метафорою, яка, як зазначає Е. Фі, «... передає відносини між духом і природою. Дух – чоловік, природа – жінка, а пізнання виникло як деякий агресивний акт володіння... Порівняння чоловіка з духом в його пануючому чоловічому втіленні, а жінки – з природою у стані підкорення було і залишається невичерпною темою західної культури»².

Після того, як на початку 1980-х років, гендер виступає предметом політологічних досліджень у США і Канаді, значення цієї категорії усталюється: воно починає означати *стать* як *соціальний конструкт* на противагу поняттю *sex* (біологічної статі), що традиційно використовувалося для означення морфологічних і фізіологічних відмінностей чоловіка та жінки³. Психолог Рода Унгер запропонувала використовувати поняття *стать* (*sex*) тільки для означення біологічних механізмів. Категорію гендер, на її думку, необхідно застосовувати для означення соціальних, культурних і психологічних аспектів маскулінного та ремінінного⁴. Введення поняття «гендер» спричинювалось також необхідністю подолати концепції, що розглядали різні статеві риси і ролі як вияв певних природних властивостей. Поняття гендера виявилось надзвичайно продуктивним не лише для теоретичних концепцій, але й для тих політичних теорій і практик, які виходили з необхідності змін соціального становища жінок у суспільстві. Сьогодні гендер виступає одним із базових елементів дослідження соціальної структури суспільства поряд з класовими, віковими і національними характеристиками особистості⁵.

¹ Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций / Под общ. Ред. О. Ворониной [Текст]. – М.: МЦГИ – МВШСЭН – МФФ, 2001. – С. 70 – 71.

² Fee E. Critiques of Modern Science: the Relationship of Feminism to Other Radical Epistemologies / E. Fee // *Feminist Approaches to Science*. – P. 44.

³ Воронина О. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе / О. Воронина [Текст] // *Общественные науки и современность*. – 2000. – № 4. – С. 11.

⁴ Rhoda U. Toward a re-definition of sex and gender / U. Rhoda // *American Psychologist*. – 1979. – N 34. – P.87.

⁵ Абубикирова Н. Что такое „гендер“? / Н. Абубикирова [Текст] // *Общественные науки и современность*. – 1996. – №6. – С. 123.

Сучасна наукова думка виділяє два основні підходи до проблеми статі, що сформувались упродовж ХХ століття і є характерними для багатьох філософських проблем: есенціалістський та конструктивістський. У галузі гендерної філософії ці терміни досить показово визначають тенденцію зміни класичного мислення сучасним, тобто посткласичним. Перший тип ставить перед собою проблему природи об'єктивної реальності, протиставляючи дух і матерію, об'єктивне і суб'єктивне, внутрішнє і зовнішнє, чоловіче і жіноче та ін. Другий тип, що бере свій початок ще з кантівської філософії, переводить проблему буття в площину мовного вираження суб'єктивних уявлень про нього. Пріоритетною метою є вивчення того, як формуються ці уявлення та яким чином вони можуть бути виражені¹. Саме в цьому і полягає специфіка завдань, що стоять перед гендерними дослідженнями на відміну від традиційної теорії статей: формування та функціонування гендерних символів на рівні соціальних структур, на індивідуальному рівні та в міжособистісних відносинах.

Подальшу розробку теорія гендера отримала, насамперед, у жіночих та феміністичних студіях. Проте, на відміну від останніх, гендерні студії роблять акцент не на проблеми жінки: вони зосереджуються на взаємовідношенні жінок і чоловіків у суспільстві. Спостерігається поступове зміщення акцентів: від аналізу жіночого фактора і констатації домінування чоловіків до аналізу того як гендер впливає, конструюється і відтворюється в усіх соціальних процесах. Гендерні студії стали тим відгалуженням феміністичної ідеології, що підкреслює неможливість адекватно зрозуміти становище жінки в суспільстві без аналізу і розуміння гендерних відносин у ньому загалом. Як вдало зауважила Рената Хоф, «... відмінність жіночих досліджень від досліджень про жінок полягає у включенні життєвого досвіду жінок, що не тільки змінює тип аргументації, а й вносить у неї інший пізнавальний зміст... Вперше стало зрозумілим, що більшість з наявних суспільних теорій суперечать життєвій практиці жінок»².

Гендерні дослідження сьогодні становлять цілком самостійний напрямок навчальної та наукової роботи. Актуальність наукових досліджень гендерних проблем підтверджують численні міжнародні наукові програми й конференції. Гендерні дослідження активно підтримуються ЮНЕСКО, Міжнародним дослідницьким і навчальним

¹ Введение в гендерные исследования: Учебное пособие для студентов вузов / Под об. ред. Костиковой И.В. [Текст]. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М.: Аспект Пресс, 2005. – С. 12.

² Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований / Р. Хоф; [Пер. с нем.] // Пол, гендер, культура / Под ред. Э. Шоре, К. Хайдер [Текст]. – М., РГГУ. – 1999. – С. 27 - 28.

інститутом розвитку жінок при ООН. Спеціалізовані агенції ООН відіграють значну роль у створенні навчальної та дослідницької гендерної інфраструктури в усьому світі. На початку 1980-х років усі суспільні дисципліни в європейських країнах, США, Канаді зазнали впливу гендерної тематики, що дозволило визначати її як самостійний науковий напрямок.

Предметом гендерних досліджень визначаються існуючі в суспільстві уявлення стосовно відмінностей між чоловіками та жінками, а точніше – уявлення про особливості чоловіків і жінок, їх відмінні риси. Дані уявлення отримали визначення «маскулінності» та «фемінності»¹. Варто зауважити, що гендерні дослідження можуть розглядати ці риси і нейтрально-об'єктивістськи – як факт суспільної свідомості (це предмет соціологічних досліджень), і політично позитивно – як тенденцію до демократії (наприклад, коли мовиться про толерантне відношення до сексуальних меншин), і критично (наприклад, коли мова йде про маніпулювання традиційними уявленнями про маскулінність та фемінність у рекламі товарів споживання).

Метою гендерних досліджень є визначення стереотипів сприйняття людей і міжособистісних відносин, стереотипів формування власної експресивної моделі поведінки та оцінки, стереотипів конструювання ідеалу – з точки зору належності до визначеної статі. Ці так звані гендерні стереотипи є сталими для даного суспільства в конкретний історичний момент уявлення стосовно різниці між чоловіками і жінками. Гендерні стереотипи функціонують на індивідуальному та суспільному рівнях. Таким чином, гендерні дослідження включають проблеми соціалізації, самоідентифікації, самоактуалізації та соціальної стратифікації. Гендерні проблеми отримали свою артикуляцію у феміністських дослідженнях. Диференціація понять *стать* і *гендер* вивела дослідження на новий теоретичний рівень². На сьогоднішній день гендер виступає одним із базових елементів дослідження соціальної структури суспільства, поряд з класовими, віковими і національними характеристиками особистості.

Останнім часом гендерні дослідження інтенсивно розвиваються і в постсоціалістичних країнах. У вітчизняній науці сформувались два підходи до вивчення гендера³. Перший напрямок часто називають

¹ Введение в гендерные исследования: Учебное пособие для студентов вузов / Под об. ред. Костиковой И.В. [Текст]. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М.: Аспект Пресс, 2005. – С. 16.

² Абукирова Н. Что такое „гендер“? / Н. Абукирова [Текст] // Общественные науки и современность. – 1996. – №6. – С. 123.

³ Цікул І. Гендер як один з індикаторів виміру електоральної участі населення України / І. Цікул [Текст] // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 229-230. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 245.

вають фемінологією, що визначається як наука про положення і функціональні ролі жінки в суспільстві. Цей напрямок знаходиться під впливом статево-рольового підходу. В центрі уваги дослідників – соціальне положення і соціальний захист жінок. У даному випадку акцент робиться на компліментарності функцій статі і необхідності соціально-політичного забезпечення рівних прав. Незважаючи на те, що в рамках підходу використовуються поняття *дискримінація*, *гендерна асиметрія* (а іноді і *патріархат*), нерівність та пригнічення не виступають істотними категоріями аналізу. Нерівність за ознакою статі розглядається як перешкода, яку можна подолати за допомогою відповідних соціальних реформ.

Інша галузь дослідження гендерних відносин ідентифікує себе як феміністський напрям. Даний напрям є аналогом західних досліджень жінок, що апелюють до категорії різниці, до суттєвих особливостей жіночого досвіду як такого, в тому числі і пов'язаного з пригніченням, нерівністю, патріархатом. Тут гендер виступає як основна категорія аналізу. Ця категорія передбачає презумпцію глобального пригнічення жінок. Дослідження досвіду насилля над жінками, сексуальних домагань, наприклад, частіше всього здійснюється в рамках даного підходу.

Характеризуючи гендерні аспекти політичної участі, в першу чергу слід піддати аналізу не статеві пропорції представництва інтересів в політиці, а соціум, який, по-перше, впливає на формування статі, по-друге, визначає уяву про можливості тієї чи іншої статі в політичному житті суспільства і, по-третє, створює обмеження і переваги політичної активності особистості, виходячи з її статевого статусу.

Таким чином, гендерний підхід насамперед дає змогу визначати те, що дозволяє і заперечує суспільство людині в системі влади і політичної субординації у відповідності до її статевої приналежності. Беручи до уваги варіативність поняття гендер, слід зауважити, що сам підхід охоплює декілька напрямків, які визначають теоретичний ракурс проблеми гендерних аспектів політичної участі. Так, в межах першого, гендерно-чутливого, напрямку увага науковців зосереджується на дослідженні індивідуальної різниці та різниці в системі поглядів чоловіків і жінок, за умови що, їхні статусні статеві ознаки визначаються як рівні. Представники другого – гендерно-нейтрального підходу визнають статево рівність тільки в ситуації відсутності або мінімальної ваги гендерної різниці і відповідних ціннісних орієнтацій. Прихильники останнього – гендерно-стереотипного напрямку повністю визнають гендерні відмінності і ними пояснюють нерівність статей та їх можливостей в політичному процесі ¹.

¹ Цікул І. Гендер як один з індикаторів виміру електоральної участі населення України / І. Цікул [Текст] // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 229-230. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 243 – 247.

Необхідно зазначити, що представники всіх трьох напрямків виходять з дискурсивної дихотомії *біологічне-соціальне*, яка не зовсім чітко відбиває суть гендерної проблеми в українському суспільстві. Так, якщо в західноєвропейських країнах проблема активізації участі жінок в політиці полягала у виході за межі біологічно зумовлених ролей і розширення кола ролей поза біологічного плану, то в колишньому СРСР навпаки соціальне, порівняно з біологічним, було першочерговим у розумінні суспільних можливостей і призначення жінки. Саме тому, гендерні дослідження на пострадянському просторі, що виникають на початку 1990-х років, проводяться за межами проблеми статевої ідентичності. На думку дослідників, це визначається низкою проблем, що характеризуються повільним відтворенням українських національних традицій у змістовному навантаженні поняття *жіноче*; виникненням гендерних досліджень до моменту інституційного оформлення жіночих рухів; ототожненням феміністичних і гендерних ідей, диференціація яких в західній політології, як раніше зазначалось, відбулася ще у 1970 – 80-х роках ¹.

Останнім часом одним з пріоритетних напрямків української політичної науки стає гендерний аналіз українського суспільства загалом та політичної сфери зокрема ². В науковій літературі гендерний аналіз визначається як збір якісної інформації, розуміння гендерних тенденцій в економіці та суспільстві, використання цих знань для розв'язання потенційних проблем та прийняття рішень у повсякденній роботі. В даному випадку гендер виступає як інтегральна частина політичного процесу, а не доповнення до нього. Використання гендерного підходу під час розробки політичного курсу і планування програми передбачає збір як кількісних, так і якісних даних, вимагає піддавати сумніву базові припущення, і враховувати як соціальні та економічні фактори, що впливають на жінок і чоловіків, можуть позначитися на можливих результатах політичного курсу. Дуже важливо усвідомити, що не всі жінки і не всі чоловіки одна-

¹ Ващенко О. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики / О. Ващенко [Текст] // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6. – С. 78 – 91; Лазарис К. Гендерные исследования в Средиземноморском регионе / К. Лазарис [Текст] // Социс. – 1992. – № 5. – С. 47 – 52; Силласте Г.Г. Гендерная социология как частная социологическая теория / Г. Силласте [Текст] // Социс. – 2000. – № 11. – С. 5 – 15; Чемберлен М.К. Развитие гендерных исследований в США / М. Чемберлен [Текст] // Социс. – 1992. – № 5. – С. 38 – 42.

² Кулачек О. Розвиток гендерної політики в Україні: реалії та перспективи / О. Кулачек [Текст] // Вісник УАДУ. – 2001. – № 4. – С. 297 – 303; Мельник Т. Вибори – 2002: Гендерний аналіз: Доповіль / Т. Мельник [Текст] // Матеріали міжнародної конференції “Гендерний погляд на вибори 2002”. Київ, 17 – 18 травня 2002 р. – К., 2002. – С. 3 – 37; Хоткина З. Гендерные исследования в России и СНГ. Кто есть кто / З. Хоткина [Електронний ресурс] // http://www.owl.ru/win/books/dbars_who_is_who/

кові, що відмінність між групами жінок може бути набагато більшою, ніж відмінність між жінками і чоловіками.

Після проголошення незалежності Україна обрала орієнтиром свого розвитку демократичне суспільство, яке означає рівні можливості для всіх громадян незалежно від соціального стану, етнічного походження, статі. В Україні рівність прав жінок і чоловік гарантована Конституцією (розділ II, ст. 24)¹. Підписавши Загальну декларацію прав людини, Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок»², ратифікувавши міжнародні договори про права то свободи особистості, підсумкові документи IV Всесвітньої конференції із становища жінок (Пекін, 1995)³, Верховна Рада України 12 липня 1995 року прийняла постанову «Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». У ній зазначається, що українська держава зобов'язується проводити політику по включенню жінок в усі процеси сучасного суспільства, залучати до розробки і прийняття економічних, політичних, соціальних і правових рішень, підвищувати роль жінки у національному, культурному, соціально-економічному, духовному розвитку суспільства та в процесі державотворення.

Не зважаючи на те, що по завершенні майже двох десятиріч посткомуністичних трансформацій в Україні чітко не окреслені переваги і перспективи гендернорівної політичної участі, окремі аспекти викладених вище обґрунтувань починають використовуватися під час аналізу політичного процесу. Зокрема, в контексті аргументу щодо нового концептуального погляду на сферу політики, відома українська дослідниця Т. Мельник оцінюючи наслідки гендерної асиметрії у Верховній Раді підкреслює, що «...мало можна розраховувати на орієнтації щодо прискорення розвитку соціальної сфери всієї життєдіяльності з боку парламенту при пануючому в країні технократичному чоловічому мисленні»⁴.

Аналіз діяльності жінок в сфері української політики за останні роки виявив невідповідність між інтенсивністю жіночих ініціатив та їх підтримкою суспільством. Так, зростаюча кількість жіночих організацій не забезпечила їх політичного впливу як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Проголосивши рівність прав чоловіків і жінок, у нашій державі разом з тим ще не налаго-

¹ Конституція України [Текст] – К.: Преса України, 1999. – С. 10.

² Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main/cgi?nreg=995_105

³ Пекинська платформа дій [Електронний ресурс] // <http://www.ozis.kn.ua/ppd.html>

⁴ Мельник Т. Вибори – 2002: Гендерний аналіз: Доповідь / Т. Мельник // Матеріали міжнародної конференції “Гендерний погляд на вибори 2002”. Київ, 17 – 18 травня 2002 р. – К., 2002. – С. 30.

джено роботу з формування ідеології гендерного паритету, що, на нашу думку, певною мірою позначається на ставленні пересічного українця до питань делегування повноважень в системі представництва.

Для Чернівецької області, як і для всієї України, притаманна відсутність гендерної рівноваги у політичній сфері (Рис. 1). Незважаючи на високий професійний рівень та потенціал жінок, відсутність у національному законодавстві прямих суперечностей норм міжнародного права щодо рівноправності статей у різних сферах суспільного життя і поширення механізмів забезпечення рівності прав жінок і чоловіків, реальне представництво жінок у Чернівецькій обласній, міській та районних радах залишається на низькому рівні. Прикладом підтвердження даного факту слугують результати виборів до Чернівецької міської ради (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Гендерний склад Чернівецької міської ради

Рік обрання	Загальна кількість депутатів	Кількість чоловіків	% чоловіків	Кількість жінок	% жінок
2002	60	51	85	9	15
2006	60	51	85	9	15
2010	60	50	83,4	10	16,6

Наведені дані яскраво демонструють, що відсоток жінок у представницькому органі місцевого самоврядування м. Чернівці є досить низьким. Зважаючи на тенденції поступового наближення кількісного представництва жінок-депутатів до середнього світового показника представленості жінок в органах влади, аналіз гендерного складу Чернівецької міської ради свідчить про незбалансованість міжстатевих відносин, існування гендерної нерівності в регіоні, нерівний доступ жінок до процесу прийняття рішень та обмеженість впливу на прийняття рішень стосовно основних напрямків розвитку області та районів.

Згідно з даними Управління Голодержслужби України в Чернівецькій області, кількість державних службовців у містах і районах області станом на початок 2008 року становила 5030 осіб, із них 3461 жінка та, відповідно, 1569 чоловіків. У 2009 році спостерігається збільшення загальної кількості державних службовців до 5295 осіб. Відбулося також пропорційне збільшення жінок (3642) і чоловіків (1653) ¹. Загальні показники кадрового складу органів виконавчої влади Чернівецької області свідчать, що рівень представництва жінок у названих структурах є набагато вищим, ніж у представницьких.

Аналіз гендерного складу інститутів виконавчої влади наптовхує на висновок, що в даній сфері владних відносин дискримінованими є переважно чоловіки, а не жінки. Однак такі абсолютні цифри не повністю окреслюють рівень представництва жінок у процесі прийняття управлінських рішень. Для визначення даного показника варто звернутися до аналізу гендерного складу державних службовців за категоріями посад. Серед загальної кількості державних службовців у 2008 році на керівних посадах перебувало 846 жінок, а у 2009 – 891 жінка ². Однак переважна більшість з них мають IV – VI категорії і тільки одиниці перебувають на посадах III категорії. Тобто, із просуванням по службі питома вага жінок значно зменшується. Так середній показник представництва жінок серед керівників третьої категорії у структурі органів виконавчої влади Чернівецької області становить всього 14%, що є свідченням обмеженості доступу жінок до рівня прийняття важливих для суспільства рішень. Відповідно, якщо зобразити участь жінок Чернівецької області в державному житті у вигляді піраміди, то найбільшу кількість останніх буде сконцентровано в її основі.

Наведені вище дані засвідчують, що, відповідно до вертикальної гендерної професійної сегрегації, суть якої полягає у нерівномірному розподілі за посадовою ієрархією, можливості жінки обійняти посаду в інститутах виконавчої влади, по мірі того, як змінюється її статусний рівень від виконання до прийняття рішень, є досить обмеженими. Сьогодні для Чернівецької області характерним є низьке представництво жінок на рівні прийняття та ухвалення рішень у державному секторі. Однак, ієрархічність виконавчої влади вимагає рівномірної присутності жінок і чоловіків у її структурах, особливо у вертикальному зрізі, тобто на її вищих і середніх ланках, де розробляються та реалізуються важливі суспільно-політичні програми.

¹ Статистичні та аналітичні матеріали / Управління Голодержслужби в Україні. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://guds.gov.ua/sub/chernovytska/ua/publication/content/457>

² Там само.

Сьогодні в області, як і у державі загалом, прослідковується класичний приклад феномену «скляної скелі» стосовно представництва жінок на вищих ланках управління у структурах виконавчої влади: чим вищим є рівень управління, тим меншим є відсоток жінок-керівників у його апараті. З одного боку, це є свідченням високого професіоналізму жінок як спеціалістів, а з іншого – показником того, що вони беруть участь у процесі підготовки рішень та їх виконання, тоді як доступ до прийняття таких рішень є для них обмеженим. Подолання феномену «скляної скелі» нерозривно пов'язане з формуванням гендерно виваженої системи добору кадрів в органах виконавчої влади, оскільки сьогодні, на жаль, слід визнати, що система добору і призначення керівників усе ще базується, в першу чергу, не на професіоналізмі, а на політичному принципі відданості «певним» ідеалам.

Необхідним складовим елементом забезпечення стабільного розвитку суспільства виступає досягнення рівності між чоловіками і жінками на загальнодержавному та місцевому рівнях. Створити, а особливо зберегти таке становище буде можливим тільки шляхом реалізації заходів, спрямованих на забезпечення рівноправної участі статей у процесі прийняття суспільно важливих рішень та контролю за дотримання принципу гендерної рівності у формуванні та діяльності владних інституцій.

Досліджуючи проблеми впливу статі на характер і форми політичної участі, доречним буде звернутися до аналізу таких явищ, як конвенційна і неконвенційна політична участь. Під конвенційною політичною участю ми розуміємо (зазвичай розуміється) політичну поведінку, що використовує інституційні канали представництва, особливу участь у виборчих кампаніях і голосування на виборах, що будується у співвідношенні з нормами права чи традиціями, які регулюють участь людей у політиці при даному режимі. Прикладами такої участі виступають участь у легальних заходах мирного характеру, демонстраціях, підписи під петиціями, голосування, зустрічі з кандидатами тощо. Такого роду участь не пов'язана з потенційною загрозою насилля, нанесенням фізичної або матеріальної шкоди. Неконвенційна політична участь, зазвичай так чи інакше пов'язана з порушенням законів, воно часто призводить до застосування насильницьких методів, хоча у багатьох випадках і не ставить це собі за мету.

Неконвенційна політична поведінка передбачає порушення норм права і проявляється у прямій колективній дії, обминаючи систему представництва інтересів і залишаючись водночас у межах закону. Прикладами такої участі можуть слугувати несанкціоновані мітинги, страйки, блокування руху автотранспорту, відмова від

сплати податків, нанесення майнових збитків (закидання камінням вітрин, дорожніх знаків і т. п.), фізичні зіткнення, наприклад, з поліцією. Аналізуючи форми політичної участі жінок і чоловіків, наголошується факт домінування серед жінок конвенційних форм політичної участі. Найбільш поширеною формою реалізації ними своїх політичних інтересів а, отже, і політичної участі є участь у виборах. Статистичні дані останніх десятиліть показують неухильне зростання кількості жінок-виборців (зараз в більшості країн вони складають практично половину електорату).

Однак вплив статі на ступінь участі може суттєво відрізнятись навіть у межах одного регіону. В західному регіоні України, для якого у більшій мірі притаманне збереження рис традиційного соціального порядку, участь жінок у політиці є значно нижчою, ніж, наприклад, у східних чи центральних областях. До того ж, на адекватне сприйняття суспільством проблеми рівної гендерної участі у політиці накладає відбиток і рівень соціально-економічного розвитку нашої країни.

Тенденції рівної участі жінок у політичних процесах визначаються насамперед інтенсивністю структурних змін в українському суспільстві, темпами соціально-економічних перетворень та використанням усіх існуючих сьогодні політичних можливостей, регламентованих українським законодавством у політичній сфері. Відповідно окреслюючи перспективи становлення масових орієнтацій населення на рівну гендерну участь у політичних процесах, на нашу думку, варто зосередитись на: (1) формуванні у масовій свідомості установок, які не будуть приписувати жінкам виключно ті соціальні ролі, що сприяють їх відчуженню від процесів участі у політиці; (2) поступовому формуванні політичних традицій, які б трансливали однаково позитивне ставлення до виконавців лідерських ролей представниками обох статей; (3) подоланні низьких стандартів життєвого рівня, в умовах яких жінка позбавлена часу для участі у політичних процесах.

Гендерний аналіз передумов та результатів участі населення Закарпатської області у виборчому процесі

Забезпечення високої якості людського розвитку є головним пріоритетом у найбільш розвинутих країнах світу. Досягнутий в таких країнах високий рівень соціально-економічного добробуту, освіти та тривалості життя поставив на порядок денний забезпечення нової якості людського розвитку – гендерну рівність – забезпечення рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Гендерна рівність, на сучасному етапі, розглядається як рівні можливості для різних соціальних груп жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участі в національному, політичному, економічному, соціальному і культурному розвитку, отримання рівних винагород за результатами участі.

Невід’ємним інструментом забезпечення гендерної рівності є гендерна демократія, як система волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві, як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплені й реально забезпечені в усвідомленні політико-правових принципів, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів та потреб.

В Україні, котра поставила за мету розвиток у бік демократії, але зазнала, за період побудови незалежності, різноманітних політичних і соціально-економічних проблем та криз, питання забезпечення гендерного рівноправ’я накладаються на актуальні питання економічного, соціального та духовного розвитку країни, основними з яких є:

- забезпечення базових економічних та соціальних стандартів життя населення, як чоловіків, так і жінок;
- захист головних політичних, соціальних та духовних цінностей населення;
- захист вразливих груп населення від несприятливих для них умов тощо.

Тим не менш, все ширше суспільне визнання отримує думка, що підвищення ефективності вирішення цих проблем та сприяння якісному відродженню нашого суспільства можливо забезпечити за умов широкого впровадження в суспільно-політичний розвиток інструментів гендерного рівноправ’я – формування толерантної гендерної культури та забезпечення гендерної демократії.

Питання розвитку гендерного рівноправ'я потребують проведення відповідних аналітичних досліджень, щодо впровадження гендерних підходів у практику оцінки ефективності управління соціально-економічним та політичним розвитком; застосування гендерного аналізу до сфери політичної активності та участі жінок і чоловіків, а також можливостей представництва жінок й чоловіків з різних соціально-гендерних груп населення у органах державної влади та місцевого самоврядування.

На прикладі Закарпатської області спробуємо дослідити основні гендерні особливості, передумови та результати участі жінок та чоловіків Закарпатської області у виборчому процесі. Для цього будемо використовувати два різновиди гендерного аналізу:

1. Аналіз соціально-економічного становища жінок та чоловіків регіону (т.зв. аналіз гендерно-сегрегованих показників регіонального розвитку), який допоможе визначити соціально-демографічний та економічний потенціал жінок і чоловіків регіону.

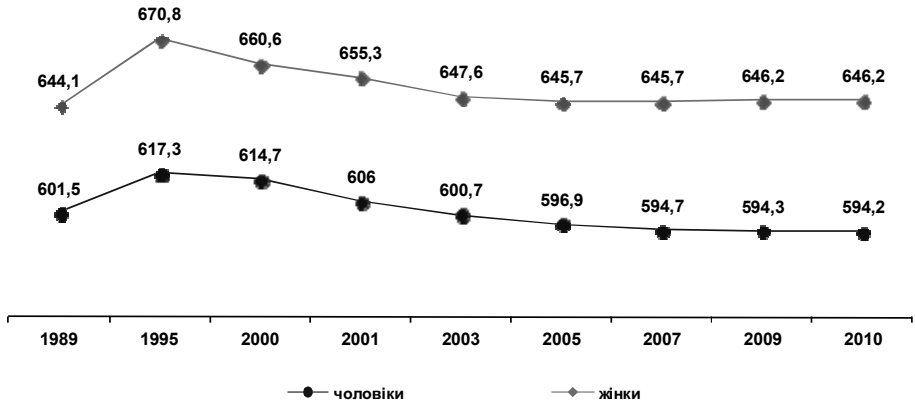
2. Аналіз представництва жінок та чоловіків в органах державної влади і місцевого самоврядування регіону. У межах даного аналізу спробуємо дати гендерну оцінку списків кандидатів на місцевих виборах 2010 року, дослідити гендерні аспекти волевиявлення громадян, результати виборів і гендерний склад представницьких органів влади.

Аналіз соціально-економічного становища жінок та чоловіків Закарпатської області. У межах першого аналізу слід дослідити гендерно-сегреговані показники соціально-демографічного розвитку області та показники рівня соціально-економічної активності населення. Базовим роком для порівняння показників визначено 2010 рік, оскільки тоді дані першого соціально-економічного аналізу буде легше співставити з даними другого аналізу – аналізу представництва жінок і чоловіків у органах державної влади та місцевого самоврядування за результатами попередніх місцевих виборів 2010 року у Закарпатській області.

Характеристика соціально-демографічних показників. За позитивним приростом основних соціально-демографічних показників Закарпатська область посідає одне з перших місць серед решти областей України. Так, у загальній чисельності постійного населення області у 2010 році, чисельність жінок склала 646,4 тис. осіб (52,2%), чоловіків відповідно – 594,1 тис. (47,8%) (Схема А). Перевага чисельності жінок характерна для всіх адміністративно-територіальних одиниць області. У віковій групі до 40 років переважають чоловіки, а після 40 років – жінки. Незначна різниця кількості жінок та чоловіків, тобто відносний баланс, спостерігається у віці 35 – 39 років.

Схема А

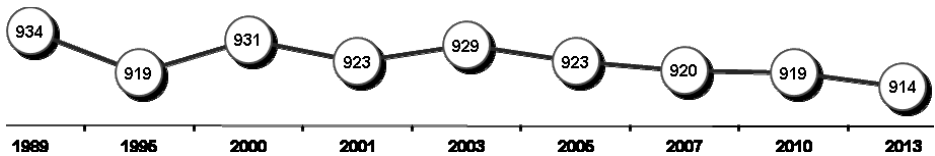
**Динаміка чисельності постійного населення
Закарпатської області за статтю (тис. осіб)**

Загалом, упродовж міжпереписного періоду у Закарпатській області відбулися зміни статевої структури регіону. Якщо у 1989 році на 1 000 жінок припадало 934 чоловіка, то у 2001 році – 923¹, у 2010 році – 919, а станом на 1 січня 2013 року – вже тільки 914 чоловіків, слід зазначити, що це один з найкращих показників по Україні (Схема Б).

Схема Б

Чисельність чоловіків на 1 000 жінок (осіб)

Закарпатська область одна з небагатьох в Україні у якій протягом останніх п'яти років спостерігається природній приріст населення, однак це показник має суттєві відмінності якщо аналізувати його за статтю (Таблиця 1). Як видно із наведених даних високі показники приросту населення в Закарпатській області досягаються за рахунок природного приросту жіночого населення.

¹ Всеукраїнський перепис населення 2001. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_zakar

Таблиця 1

Показники природного приросту населення (осіб)

	1995	2000	2001	2003	2005	2007	2010	2012
чоловіки	785	88	-619	-250	-555	-207	1017	1044
жінки	1520	409	56	32	-151	554	1120	1489

Слід наголосити, що в основі усіх вищевказаних процесів знаходяться економічні та соціальні проблеми, існуючі у сьогоdnішньому суспільстві, які однаковою мірою позначилися й на жінках і на чоловіках, з одного боку зменшивши народжуваність серед жінок, а з іншого боку – значно підвищивши рівень смертності серед чоловіків. Як і в решті областей України в Закарпатській області простежується накопичення демографічних проблем, які можуть бути зменшені за умов покращення економічного та, як наслідок, соціального становища населення, та впровадження активної соціально-демографічної політики.

Характеристика показників рівня соціально-економічної активності населення. Показники рівня соціально-економічної активності населення області визначають та відображають: 1) можливості жінок та чоловіків щодо ефективного використання власних знань, досвіду та вмій; 2) відповідність видів соціально-економічної діяльності природним (біологічним) особливостям обох статей; 3) можливості жінок та чоловіків щодо професійного зростання, гідної оплати праці та соціального захисту тощо.

У 2010 році на середніх та великих підприємствах, установах та організаціях Закарпатської області було зайнято 122,4 тис. жінок, що складає близько 58% загальної кількості зайнятих осіб в економіці (Схема В). Загальний показник рівня безробіття по області складав близько 38 тисяч осіб, це близько 7% населення працездатного віку ¹, серед них 59,4% – чоловіки й 40,6% – жінки (Схема Г).

¹ Гендерне обличчя Закарпатської області. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2006. – С. 39.

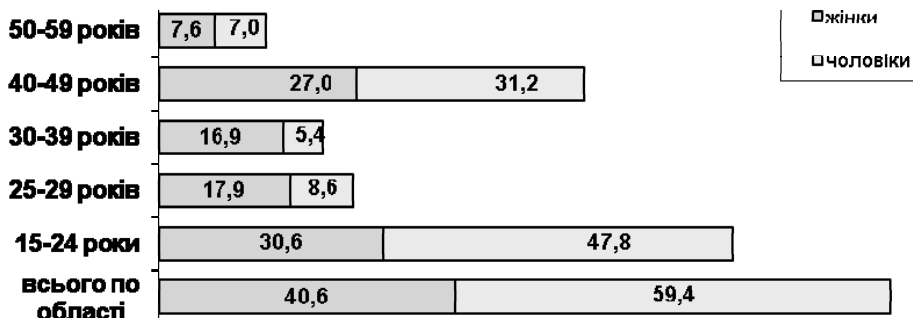
Схема В

Показники соціально-економічної активності населення
у 2010 році (тис. осіб)

Схема Г

Рівень безробіття жінок та чоловіків за віковими групами
(2010 р.)
(відсотки до населення відповідної вікової групи за статтю)

Не менш важливим показником рівної економічної участі жінок і чоловіків у житті регіону є показники рівня середньомісячної зарплатної плати (Таблиця 2).

Таблиця 2

Середньомісячна заробітна плата працівників за видами економічної діяльності (грн.)

	2010		
	жінок, грн.	чоловіків, грн.	заробітна плата жінок у відсотках до заробітної плати чоловіків
Всього по області	1 533	1 852	80,0
Сільське господарство та пов'язані з ним послуги	1 053	1 136	91,0
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	1 402	1 228	85,5
Рибне господарство	1 251	1 447	84,3
Промисловість	1 396	1 750	77,2
Будівництво	1 548	1 749	87,0
Оптова й роздрібна торгівля побутовими товарами та їх ремонт	1 155	1 460	75,8
Готелі і ресторани	1 000	995	100,6
Транспорт і зв'язок	1 767	2 320	73,9
Фінансова діяльність	2 574	3 365	75,0
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	1 699	1 487	116,5
Державне управління	2 224	2 904	76,3
Освіта	1 510	1 686	88,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1 285	1 426	88,5
Колективні, громадські та особисті послуги, діяльність у сфері відпочинку та розваг, культури та спорту	1 421	1 485	95,0

Вищенаведені дані вказують на яскраво виражену дискримінацію жінок щодо оплати праці, зарплата яких в середньому по області складала близько 80% від заробітної плати чоловіків. Цей показник пояснюється тим, що переважна більшість чоловіків, майже у всіх галузях виробництва займають керівні посади, а, отже, й високооплачувані, натомість жінки зосереджені, переважно, на виконавчих ланках, де оплата праці є значно меншою. Крім того, в Україні існує й

інша тенденція у сфері оплати праці, коли іноді за умов однакового освітньо-професійного рівня, жінки отримують в середньому на 10 – 12% відсотків меншу зарплату, ніж чоловіки. Це явище є, з одного боку, відображенням гендерних стереотипів, а з іншого, відображенням ринкової вартості жіночої праці. Зменшення дискримінації жінок в оплаті праці є складною проблемою, яка потребує відповідних механізмів регулювання як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях.

Отже, із опрацьованого матеріалу бачимо, що соціально-економічне становище жінок і чоловіків у Закарпатській області є доволі неоднорідним. У першу чергу очевидним є факт стрімкого скорочення чоловічого населення області, так за формального збереження загального природного приросту населення області, природній приріст чоловічого населення низький. По-друге, доволі значним є розрив у показниках економічної активності жінок та чоловіків, особливо, що стосується рівня доходів і зокрема, заробітної плати жінок та чоловіків, розрив у якій складає в середньому близько 20%, а за деякими видами економічної діяльності доходить й до 30%.

Зрозуміло, що якщо суспільство розвивається ефективно і динамічно, в ньому забезпечуються права людини, створюються адекватні умови для розвитку різних секторів суспільства та різних соціальних груп, це означає, що влада (особи, які приймають політичні рішення) є фаховою, адекватною та представляє інтереси усіх соціально-гендерних груп населення.

Якщо ж у суспільстві відбувається демографічна та соціально-економічна стагнація, то, звичайно, це ставить під сумнів репрезентативність, професійність і моральність органів влади, у такій ситуації погляди громадськості звертаються до кадрового складу органів влади і до аналізу ефективності та адекватності тих політичних рішень, які приймаються.

Закарпатська область, на жаль, не відзначається надвисокими темпами соціально-економічного розвитку, від чого й потерпає все населення регіону, але з різних причин, більш залежними є саме жінки, адже загальновідомо, що в основному вони зайняті у сфері домашньої неоплачуваної праці, мають меншу зарплату, порівняно з чоловіками, їх першими звільняють з роботи, їм важче знайти роботу та ін.

Виникає питання, а чи є у жінок можливості участі у виборчому процесі та як наслідок адекватні механізми та інструменти впливу на процеси прийняття владних рішень в області?

Аналіз представництва жінок і чоловіків в органах державної влади та місцевого самоврядування Закарпатської області. Серед важливих чинників адекватного впливу жінок на рівень прийняття політичних рі-

шень щодо регіонального соціально-економічного розвитку в Україні, як правило виділяють такі:

1) забезпечення рівних юридичних та політичних прав щодо можливостей волевиявлення та представництва громадян під час виборів;

2) гендернозрівноважене представництво депутатів у місцевих виборних органах влади та керівників органів місцевого самоврядування;

3) гендернозрівноважене представництво державних службовців, особливо керівників органів регіональної державної влади.

Спробуємо дати гендерну оцінку усім вищенаведеним аспектам та здійснити їх аналіз на прикладі Закарпатської області.

1) Щодо забезпечення рівних юридичних та політичних прав щодо можливостей волевиявлення та представництва громадян під час виборів, слід зазначити, що у Конституції України гарантовані рівні виборчі права для всіх громадян незалежно від їх статі (стаття 24). Депутатом будь-якого виборного органу влади в Україні може бути обрана особа будь-якої статі, що досягла 21-річного віку, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Жінки й чоловіки в Україні мають рівні конституційні права та свободи. І жінки, й чоловіки є рівними перед законом і беруть участь у виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Конституція України наголошує, що не може бути привілеїв чи обмежень за статтю та іншими ознаками. При цьому конституційно проголошуються гарантії не лише рівності прав, а й можливостей.

Законодавством України гарантовано право усім громадянам незалежно від статі брати участь у виборах на рівних засадах, безпосередньо обирати депутатів шляхом голосування за кандидатів у депутати, вільно формувати свою волю і вільно виявляти її при голосуванні.

Законодавчо визначається участь жінок та чоловіків на всіх етапах виборчого процесу без наявності гендерної дискримінації, а саме: при складанні списків виборців, утворенні виборчих округів, виборчих дільниць та виборчих комісій; висуванні та реєстрації кандидатів у депутати, проведенні передвиборчої агітації; голосуванні; підрахунку голосів виборців і встановленні підсумків голосування та результатів виборів депутатів, реєстрації обраних депутатів; офіційному оприлюдненні виборчою комісією результатів виборів.

Отже, законодавство України декларативно не містить будь-яких дискримінаційних обмежень щодо статей, проголошуючи їх рівність

у виборчому процесі. Проте виборче законодавство не враховує наявність у країні фактичної гендерної нерівності в органах державної влади та місцевого самоврядування на загальнонаціональному та регіональному рівнях. Поясненням цього може бути низький відсоток представництва жінок в парламенті країни – Верховній Раді України – діяльність якої є переважно продуктом чоловічого волевиявлення та світобачення.

Як зазначають деякі науковці та правники виборче законодавство України, декларуючи гендерну рівність, фактично містить приховану дискримінацію¹. У ньому відсутні юридичні норми, які стосувалися б створення можливостей для забезпечення рівного представництва жінок та чоловіків у виборчому процесі. Ні законодавство про вибори, ні Закон України «Про політичні партії в Україні», а ні Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» не містять чітких фіксованих процедур і механізмів щодо реального, фактичного забезпечення рівних можливостей для жінок та чоловіків у виборчому процесі, з метою подолання гендерної асиметрії у представницьких органах влади на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

Становлення партійної системи в Україні потребує подолання практики відсторонення жінок від політики, яке потрібно визнати за фактом низького представництва жінок у органах державної влади та місцевого самоврядування. Відсторонення жінок від політичних партій не сприяє становленню і розвитку демократичного устрою. Формування партійних списків на паритетних засадах сприятиме ліквідації існуючого незбалансованого співвідношення статей у виборних органах державної влади та місцевого самоврядування.

Яскравим прикладом відсутності гендерної зрівноваженості у системі формування партійних списків кандидатів стали місцеві вибори 2010 року в Україні. Зокрема, як показали їх результати у Закарпатській області, середній відсоток представництва жінок у списках кандидатів обласних організацій політичних партій до обласної ради складав близько 16,4%. Із 31 обласної організації політичних партій, що брали участь у виборах, кандидатури жінок були представлені у списках 23 партій. Загалом, місцеві організації політичних партій запропонували 469 кандидатів, із них 392 – чоловіків та 77 – жінок, 24 жіночі кандидатури було представлено у першій п'ятірці виборчого списку. Серед них найбільшу кількість жіночих кандидатур було представлено у виборчому списку Закарпатської обласної організації Єдиного центру – 16 жінок-кандидаток, однак 10 із них представлені після 45 позиції, тобто у т.з. «непрохідній» частині списку і тільки двоє у першій п'ятірці (Таблиця 3).

¹ Мельник Т. Час обирати жінок / Т. Мельник, Л. Кобелянська. – К.: К.І.С., 2006. – С. 8.

Таблиця 3

Гендерне представництво у виборчих списках кандидатів політичних партій на виборах 2010 року до Закарпатської обласної ради

№	Місцева організація політичної партії *(у порядку розміщення у виборчому бюлетені)	Загальна кількість кандидатів у списку	Кандидати-чоловіки	Кандидати-жінки	К-сть жінок у першій п'ятірці списку
Всього					
	31 місцева організація	469	392	77	24
1.	Закарпатська обласна організація Партії регіонів	54	52	2	1
2.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина»	51	44	7	–
3.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Фронт змін»	15	15	–	–
4.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Зелені»	6	5	1	1
5.	Закарпатська обласна організація Єдиного центру	70	54	16 (10 після 45 позиції у списку)	2
6.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Народно-трудовий союз України»	5	4	1	1
7.	Закарпатська крайова організація Української партії	6	5	1	1
8.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «УДАР (Український демократичний альянс за реформи) Віталія Кличка»	4	4	–	–
9.	Закарпатська обласна організація Комуністичної партії України	16	14	2	1
10.	Закарпатська обласна організація Народної партії	18	17	1	–
11.	Закарпатська обласна організація Партії зелених України	6	6	–	–

12.	Закарпатська обласна організація Партії захисників Вітчизни	5	5	–	–
13.	Закарпатська обласна партійна організація Аграрної партії України	8	5	3	1
14.	Закарпатська обласна організація Соціалістичної партії України	11	9	2	–
15.	Закарпатська обласна організація Соціал-демократичної партії України (об'єднаної)	6	5	1	1
16.	Закарпатська обласна організація Демократичної партії угорців України	15	14	1	–
17.	Закарпатська обласна організація Української політичної партії «Християнський рух»	6	4	2	2
18.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Козацька Українська партія»	7	7	–	–
19.	Закарпатська обласна партійна організація Української партії «Зелена планета»	1	1	–	–
20.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «КМКС» Партія угорців України»	14	12	2	1
21.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Сильна Україна»	29	26	3	–
22.	Закарпатська обласна організація Партії «Народна влада»	11	6	5	2
23.	Закарпатська обласна партійна організація Політичної партії «Партія екологічного прорятунку «ЕКО+25%»	5	5	–	–
24.	Закарпатська обласна організація Партії «Справедливість»	5	3	2	2
25.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського об'єднання «Свобода»	29	18	11 (8 після 20 позицій у списку)	–
26.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Нова політика»	14	14	–	–

27.	Закарпатська обласна територіальна партійна організація Політичної партії «Правда»	6	5	1	–
28.	Закарпатська обласна організація Української народної партії	6	4	2	2
29.	Закарпатська обласна партійна організація Всеукраїнської партії «Нова сила»	8	3	5	4
30.	Закарпатська обласна організація Громадянської партії «Пора»	5	3	2	2
31.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Наша Україна»	27	23	4	–

2) Відносно гендернозрівноваженого представництва депутатів у місцевих виборних органах влади та керівників органів місцевого самоврядування, то за результатами місцевих виборів 2010 року депутатами Закарпатської обласної ради стали 104 особи, із них 96 – чоловіків та 8 жінок. Із 23 місцевих організацій політичних парій, які запропонували у своїх виборчих списках кандидатури жінок до обласної ради пройшли 7. Однак до обласної ради потрапили жіночі кандидатури лише 2 політичних партій, а саме Єдиного центру (7 депутаток) та Партії регіонів (1 депутатка), решта жіночих кандидатур були представлені у т.з. «непрохідній» частині виборчих списків, тому й не потрапили до обласної ради (Таблиця 4).

Таблиця 4

**Гендерно-сегрегований депутатський склад
Закарпатської обласної ради VI скликання**

№	Політичні партії та виборчі блоки	Чоловіки	Жінки
1.	Закарпатська обласна організація Єдиного центру	39	7
2.	Закарпатська обласна організація Партії регіонів	36	1
3.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина»	8	–
4.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Фронт змін»	5	–
5.	Закарпатська обласна організація Демократичної партії угорців України	4	–
6.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Сильна Україна»	4	–
7.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «КМКС» Партія угорців України»	3	–
8.	Закарпатська обласна організація Соціалістичної партії України	1	–

Цікавим з точки зору гендерного представництва жінок на рівні прийняття рішень є розподіл депутатів Закарпатської обласної ради у складі Постійних комісій обласної ради. Як видно із наведеної нижче Таблиці 5, у комісіях з питань бюджету, транскордонного співробітництва, питань управління майном, приватизації, територіального та земельного устрою, агропромислового комплексу та розвитку села, а також з питань екології та використання природних ресурсів не представлено жодної жінки-депутатки, а отже, й про можливість прийняття гендерно-зрівноважених рішень у цих сферах говорити доволі складно.

Таблиця 5

**Гендерно-сегрегований склад постійних комісій
Закарпатської обласної ради VI скликання**

№	Комісії	Чоловіки	Жінки
1.	З питань бюджету	11	–
2.	З питань розвитку продуктивних сил, виробничої інфраструктури, банківської діяльності та інвестицій	6	2
3.	З питань транскордонного співробітництва	9	–
4.	З питань управління майном та приватизації	8	–
5.	З питань територіального та земельного устрою, агропромислового комплексу і розвитку села	10	–
6.	З питань законності та правопорядку	8	–
7.	З питань освіти, науки, культури, духовності, молодіжної політики, фізкультури і спорту, національних меншин та інформаційної політики	8	1
8.	З питань охорони здоров'я	8	1
	З питань праці, зайнятості та соціального захисту населення	6	2
9.	З питань екології та використання природних ресурсів	9	–
10.	З питань розвитку туризму та рекреації	7	1
11.	З питань регламенту, депутатської етики та адміністративно-територіального устрою	7	1

Збільшення чисельності гендерного представництва жінок-кандидаток та жінок-депутаток спостерігається на рівні міських, селищних та сільських рад. Так, за результатами місцевих виборів 2010 року участь у виборчому процесі на рівні міських, селищних та

сільських рад у Закарпатській області брали 11 079 жінок-кандидаток та 10 867 чоловіків-кандидатів. До органів місцевого самоврядування відповідно потрапили 3 125 жінок-депутаток та 2 844 чоловіків-депутатів¹. Виходячи з цих даних можна стверджувати, що участь жінок-кандидаток у місцевих виборах є більш результативною, порівняно з районним та обласним рівнями, де чисельність жінок і серед кандидатів і серед обраних депутатів є доволі низькою. Так само низьким залишається представництво жінок серед кандидатів на посади міських, селищних та сільських голів, на місцевих виборах 2010 року було представлено 78 жінок-кандидаток у міські, селищні та сільські голови. Із них 42 жінки стали головами рад відповідних рівнів (Таблиця 6).

Таблиця 6

Результати виборів міських, селищних та сільських голів у Закарпатській області за статтю, 2010 р.

Орган місцевої влади	Всього, осіб	Жінки	Чоловіки
Міста обласного значення	5	1	4
Міста районного значення	6	5	1
Селищні ради	19	2	17
Сільські ради	307	42	265

3) Узагальнюючи показники представництва жінок та чоловіків на посадах державних службовців у Закарпатській області слід зауважити, що станом на 1 січня 2010 року² у Закарпатській області налічувалося 8 910 державних службовців, із них 70,1% жінки та 29,9% – чоловіки (Таблиця 7). Незважаючи на такий високий показник представництва жінок серед державних службовців Закарпатської області, тільки 37,2% із них обіймають керівні посади, тобто мають реальну можливість впливати на прийняття тих чи інших політичних рішень. Окрім того, на керівних посадах, на яких приймаються головні управлінські рішення щодо місцевого розвитку (перша-четверта категорії) превалюють чоловіки, на всіх інших посадах, які по суті є тільки виконавчими – жінки.

¹ Місцеві вибори 2010. Закарпатська область. Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/WP0011>

² Гендерне обличчя Закарпатської області. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2006. – С. 63.

Таблиця 7

**Порівняльна таблиця представництва жінок і чоловіків
в органах державної влади Закарпатської області
до облікової кількості державних службовців відповідних груп
(на 1 січня відповідного року)**

	2010 рік			2012 рік		
	Всього осіб	Питома вага, %		Всього осіб	Питома вага, %	
		жінки	чоловіки		жінки	чоловіки
Загальна чисельність працівників органів державної влади (держслужбовців)	8 618	70,4	29,6	8 910	70,1	29,9
Керівники	2 727	56,9	43,1	2 827	57,2	42,8
з них мають посадові категорії						
першу	2	–	100,0	2	–	100,0
другу	5	–	100,0	5	–	100,0
третю	49	18,4	81,6	48	14,6	85,4
четверту	507	19,7	80,3	512	21,1	78,9
п'яту	1 145	71,0	29,0	1 190	70,8	29,2
шосту	1 019	61,9	38,1	1 070	61,7	38,3
Спеціалісти	5 891	76,7	23,3	5892	76,5	23,5
з них мають посадові категорії						
першу	–	–	–	–	–	–
другу	–	–	–	–	–	–
третю	–	–	–	–	–	–
четверту	6	50,0	50,0	6	66,7	33,3
п'яту	364	64,8	35,2	377	63,1	36,9
шосту	2 281	73,8	26,2	2 301	73,6	26,4
сьому	3 240	80,1	19,9	3 208	80,2	19,8

Як видно із наведених вище таблиць у Закарпатській області зберігається стійка тенденція до нерівномірного представництва жінок та чоловіків у органах державної влади та місцевого самоврядування. В області відсутні передумови подолання гендерного дисбалансу, як

на верхніх так і на нижчих щаблях влади. Незмінність гендерного дисбалансу на керівних посадах органів влади, свідчить про стереотипність кадрової політики, малочисельне представництво жінок-кандидаток на місцевих виборах та відсутність дієвих механізмів формування паритетного представництва жінок і чоловіків у органах державної влади та місцевого самоврядування.

Підсумовуючи аналіз представництва жінок і чоловіків у органах державної влади та місцевого самоврядування Закарпатської області, можна зробити наступні висновки:

- В українському законодавстві відсутні чіткі юридичні норми, механізми та інструменти які стосувалися б створення можливостей для забезпечення рівного представництва жінок та чоловіків у виборчому процесі, зокрема щодо просування жінок до списків кандидатів політичних партій.
- В органах державної влади і органах місцевого самоврядування, в цілому, а також по групах керівників і спеціалістів, в кількісному співвідношенні превалюють жінки, однак простежується яскраво виражений дисбаланс в представництві чоловіків і жінок на різних рівнях керівних посад.
- Дисбаланс у представництві жінок і чоловіків в органах влади на керівному рівні є системним явищем, яке формує нерівноцінний доступ жінок і чоловіків до важелів впливу на прийняття важливих рішень щодо соціального, політичного та економічного розвитку регіону.
- Закономірність в обійманні жінками найменш престижних і низькооплачуваних посад в органах державної влади і місцевого самоврядування є особливо негативним явищем, так як, фактично, є моделлю, що тиражує відповідні відносини на всі сфери суспільства.
- Незмінність гендерного дисбалансу на керівних посадах органів влади, свідчить про стереотипність кадрової політики та відсутність дієвих механізмів формування паритетного представництва жінок у владі.
- Відсутність наочного прогресу в забезпеченні питань гендерного рівноправ'я у владних структурах, свідчить про стереотипність підходів жінок і чоловіків до даних питань.

Для забезпечення рівноцінного доступу жінок та чоловіків до механізмів та важелів впливу на процеси прийняття владних рішень, необхідно змінювати стереотипи кадрової політики, забезпечувати гендерно-збалансований кадровий резерв органів влади, а також працювати над підвищенням обізнаності фахівців владних структур на всіх щаблях щодо гендерної проблематики.

Отже, проведення аналізу гендерних аспектів соціально-економічного та політичного розвитку Закарпатської області показує, що для якісного глибинного аналізу процесів, які відбуваються в соціально-економічній та політичній сферах з позицій гендерного підходу не вистачає сформованої системи показників, які відображали б не тільки кількісні, а й якісні сторони процесів, що відбуваються в регіоні.

Спроба окреслити гендерні аспекти розвитку Закарпатської області підтвердила актуальність головної проблематики, над якою слід працювати у подальшому, а саме:

- забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків у соціально-трудовах та економічних відносинах;
- забезпечення рівного доступу і представництва жінок поряд із чоловіками в органах державної влади та місцевого самоврядування;
- розвиток механізмів та інструментів забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків.

Зважаючи на результати даного гендерного аналізу органам державної влади та місцевого самоврядування варто було б забезпечити розгляд і впровадження в плани соціально-економічного розвитку Закарпатської області, заходів з урахуванням аспектів гендерного підходу, а також переглянути гендерний кадровий склад органів державної влади та місцевого самоврядування. У свою чергу, громадським, експертним, науковим організаціям необхідно забезпечити експертну оцінку дій влади щодо вирішення цих питань. Науковцям, представникам громадських організацій, ЗМІ, державним інституціям потрібно активізувати зусилля щодо висвітлення та дослідження гендерної проблематики, зокрема у сенсі гендерних особливостей розвитку того чи іншого регіону України та політичної активності населення. Розвиток гендерного рівноправ'я, його інструментів та механізмів має розглядатись, як інструмент формування потужного імпульсу до цивілізованого розвитку нашого суспільства, забезпечення соціально-економічного, політичного та духовного розвитку, забезпечення якнайкращих умов самореалізації різних соціальних груп жінок та чоловіків.

Післямова

Досвід Буковини і Закарпаття: політико-історична екстраполяція

Мотивація порівняльного аналізу електоральних процесів у двох регіонах України за час її новітньої незалежності – Буковині та Закарпатті – це аргумент авторського колективу монографії на користь історичних і політичних традицій малих регіонів, які акцентують увагу державної влади на ефективності цілеспрямованої політики «Центру» щодо «Регіону».

Дослідження електоральної специфіки регіонів змушує насамперед до вироблення відповідної державної регіональної політики, що сприятиме ефективності участі населення в політичному житті. Особливо актуальним є вивчення специфіки регіонів, які мають спільні особливості. Це дає можливість виділити традиційні тенденції електоральної поведінки населення у регіонах та їх впливу на прийняття владою важливих суспільно-політичних рішень.

Детальний екскурс у минуле та обставини сучасного розвитку наштовхують на однозначну спільність рис умовного політичного портрету двох регіонів України – Закарпатської та Чернівецької областей. Його змістовне наповнення підтверджується перебігом регіональних політичних процесів, поліетнічністю та поліконфесійністю регіонів, географічною специфікою територій, їх прикордонним статусом, кількістю населення, соціокультурними аспектами формування електоральної поведінки та неабияк подібною історичною долею. Як показує практика, Закарпатська і Чернівецька області впродовж усієї електоральної історії України високим показником виборчої активності не відзначалися.

Суспільно-політичне життя двох подібних між собою регіонів України ініціювало вибудову нових адміністративно-територіальних систем відповідно до обставин і вимог часу, а також спонукало до відстоювання принципів владних відносин з «Центром» згідно з історичними традиціями. ХХ століття надало можливості багатьом сучасним українським областям реалізувати декілька різноманітних варіантів політичних відносин у контексті функціонування різних політичних режимів. Але ця можливість була надана внаслідок світових і конкретно європейських трансформаційних процесів, подекуди надзвичайно трагічних.

XX століття в політичній історії принесло цілу низку кардинальних змін, котрі змушували суспільство мобільно реагувати на них, адаптовуватися або ж не сприймати змісту інституційних проявів у кожному конкретному випадку. Складність процесу трансформації політичних систем (або ж конкретних політичних режимів) у географічних межах обох регіонів (Буковини й Закарпаття) полягала в тому, що цей ареал перебував на рубежі декількох державних утворень, на зіткненні політико-міжнародних інтересів країн Центрально-Східної Європи, на стратегічній осі «Схід – Захід».

Історичний екскурс свідчить про непрості суспільно-політичні відносини місцевих жителів з політичною елітою різного рівня. Однак це стосувалося передусім періоду, коли громадяни названих територій були насильно усунуті від можливостей прийняття суспільно значимих політичних рішень, а відтак не могли впливати власними силами на перебіг поточних подій. Це віддзеркалювалося також на ефективності політичного розвитку земель. Тому, лише починаючи з початку XX століття, коли в цьому процесі почали брати безпосередню участь місцеві жителі, на трансформації політичних відносин позначилися умови історико-географічного, світоглядно-ментального й політико-правового характеру.

Так, лише одне невелике за територією Закарпаття впродовж XX століття носило різні офіційні назви географічної території, що відображало специфіку розвитку політичної системи держави, до якої регіон відносився. Не менш складні трансформації відбувалися і в Буковині. Такі швидкоплинні зміни вимагали адаптації політичних інститутів територій до вимог тієї чи іншої політичної системи, яка щоразу поглинала досить слабо розвинуті й ситуативно стабільні/нестабільні регіональні політичні підсистеми. Виходячи з останнього слід розуміти й вплив трансформаційних процесів на партійні та електоральні системи. Оскільки державні утворення, до складу яких у різний час входили Буковина і Закарпаття, мали відмінні одну від одної політичні системи, в межах яких функціонували різноманітні політичні режими, то відповідно різними були й методи формування органів державної та місцевої влади, характер участі громадян у суспільних процесах.

Необхідно врахувати й історичну своєрідність розвитку регіонів, яка впливала на різноманітні політичні зміни за останнє століття. Тому, досліджуючи дану проблему, слід виходити із детального аналізу окремих компонентів, які дають можливість об'єктивно змалювати комплексну картину суспільно-політичних відносин у згаданих територіях.

Незважаючи на різний політичний статус земель у межах державних утворень, які територіально поглинали Буковину і Закар-

паття, їх внутрішньополітичне становище мало спільні ознаки, що впливало й на традиції та перспективи суспільно-політичних відносин. Регіональна специфіка політичного життя характеризувалася можливостями проведення автономної політики в контексті владних відносин. Це можна прослідкувати в змісті аналізу таких ключових характеристик:

1) *Процес зміцнення нової політичної системи в перші десятиліття ХХ століття, формування режиму диктату й нерівномірності політичних відносин осі «центр – регіон».*

Запровадження нових політичних режимів надало особливої динаміки суспільно-політичному розвитку в даних регіонах. Якщо в Буковині політичний режим визначався жорсткістю окупаційних умов, владним контролем з одного боку і зростанням національно-політичної свідомості громадян з другого, то в Закарпатті, яке увійшло до складу Чехословацької Республіки під назвою Підкарпатська Русь у 1919 році, політичний режим відзначався більш позитивними й реальними умовами лібералізації суспільно-політичних відносин.

Незважаючи на активну державотворчу позицію місцеве населення як Буковини, так і Закарпаття не спромоглося скористатися історичним шансом і утворити єдине державне утворення. Під впливом офіційних кіл Бухареста (Румунія) і Праги (Чехословаччина) було проголошено мирне єднання з жителями карпатських регіонів, хоча в обох випадках мала місце військова окупація. Були узгоджені офіційні документи, що підкріплювали входження провінцій до Румунії і Чехословаччини відповідно. Таким чином, на нові землі переносилася політична система монархічної Румунії, де владний контроль підсилювався повноваженнями румунських військових, та демократичної Чехословаччини, де відчутним було засилля державно-бюрократичного апарату.

У цей же час характерно визрівали нерівномірності політичних відносин осі «центр – регіон». Незважаючи на різні політичні режими, як румунська політична влада, так і чехословацька офіційно тримали на відстані питання реалізації автономно-регіональних політичних можливостей Буковини і Закарпаття.

2) *Система владних відносин в цілому і динаміка політичних процесів.*

Владний контроль здійснювався через діяльність спеціальних політичних інститутів. Еволюція загального керівництва Буковиною (крайовий уряд, міністри-делегати, президент регіональної комісії з уніфікації, держсекретарі, генеральні директори) практично гальмувала регіональні владні повноваження. Прийняття нової Конституції Румунії 1923 року покликало подальші зміни в адміністративному структуруванні у напрямку унітаризації дер-

жави. Це особливо проявилось в реалізації деяких реформ, основною ціллю яких і було порушення рівноваги відносин між «Центром» та «Регіоном» на користь диктату першого.

Подібні процеси, щоправда більш ліберальні, відбувалися і в Закарпатті. Згідно з прийнятим чехословацькою владою Генеральним статутом про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі, було утворено Директорію як дорадчий орган в автономних справах. Адміністратор разом з військовим командуючим концентрували в своїх руках виконавчу владу. Проте стосунки між місцевою і центральною владою майже постійно перебували в стадії конфлікту, оскільки надані у Генеральному Статуті широкі повноваження автономній владі не реалізовувались. У всіх управлінських органах відбувалося засилля чеських службовців, позаяк уряд вважав, що місцеві жителі ще не готові професійно виконувати управлінські функції в органах місцевої влади.

З прийняттям Конституції чехословацька влада змушена була піти на деякі поступки у визначенні статусу Підкарпатської Русі, оскільки продовження конфлікту між центральною і місцевою владами не сприяло стабільності політичної ситуації в державі. Тому трансформація політичної системи, а тим більше її стабілізація та поступова адаптація закарпатських регіональних інститутів до чехословацької політичної системи стала значним кроком уперед у порівнянні з попередніми спробами подібного характеру.

3) *Адміністративні реформи, здійснені впродовж 1920 – 1930 років відповідно румунськими й чеськими владними інститутами.*

Конституція Румунії 1923 року покликала негайне адміністративно-територіальне реформування. Відправною точкою став Закон 1924 року «Про адміністративну уніфікацію». На території Буковини було утворено систему повітів, котрі свідомо порушували однонаціональну компактність населення. Через це вплив на політичне життя українців окремо взятого повіту значно зменшувався. У 1929 році було запроваджено нову адміністративну одиницю – міністерські директорати, які ліквідували у 1931 році. У цей час усі важелі владних повноважень зосереджувалися в руках крайових губернаторів. У 1938 році відбулось остаточне завершення багатоступеневої адміністративної реформи, внаслідок якої було утворено 10 областей – цинутів, що остаточно ліквідувало традиційно усталену територіально-політичну цілість Буковини (завершилась «політика уніфікації»). Мета її полягала все ж у дисбалансі системи владних відносин, у чіткій перевазі контрольного центру над підконтрольним регіоном. Централістську політику підкріплювали й інші реформи, зокрема виборча і реформа землеволодіння (аграрна).

Упродовж 1919 – 1920 років чехословацький уряд провів реорганізацію адміністративно-територіального устрою в Підкарпатській Русі. У вересні 1919 року в краї створюють політичний і шкільний реферати-відділи, а також охорони здоров'я. Згодом виникають судовий реферат, поліцейний реферат, реферат публічних робіт, реферат пошт і телеграфів, господарський та фінансовий реферат, реферат соціальної опіки.

Конституція Чехословацької Республіки 1920 року надавала досить широкі права майбутньому Союму (регіональному парламенту) Підкарпатської Русі. Згідно з нормами Конституції Союми міг приймати закони, які стосувалися питань мови, релігії, освіти, а також функціонування місцевої адміністрації. Окрім цього Союму було надано право приймати спеціальні закони, які стосуються Підкарпатської Русі та діють на її території, у випадку надання йому такого права парламентом Чехословаччини, у тому випадку, якщо прийняті закони не суперечать чинному законодавству Чехословаччини. Таким чином, розпочалася інтенсивна інтеграція Закарпаття в політичну і державну систему Чехословацької Республіки. Цьому сприяли й інші реформи, зокрема земельна й освітня. Проте на практиці зміни носили суперечливий, половинчатий і незавершений характер.

4) *Політика румунізації та чехізації освітньо-мовного простору.*

Одним із суттєвих важелів владної політики центру по відношенню до регіонів був процес мовного диктату з боку представників титульних націй. Можна сказати, що це лежало в основі політичних режимів Румунії і Чехословаччини. Скорочення українських класів у школах та університетах (вищий навчальний заклад у Закарпатті, незважаючи на обіцянки чехословацької влади так і не було відкрито) підтверджував класичний варіант дій нової влади будь-де й будь-коли щодо посилення мовного контролю, зокрема в освітньо-виховному просторі. Це стосувалося й використання української мови при богослужіннях і призначення до українських парафій священників-українців, заборони поширювати україномовну літературу, заміни прізвищ. Усе це вписувалося в рамки ідеологічних концепцій румунізації та чехізації. Незважаючи на певні пом'якшення, навчально-виховний процес усе ж реально підсилював загальнодержавний контекст єдності румунської та чехословацької націй.

5) *Політико-партійне життя регіонів, специфіка партійного структурування і протистояння.*

Незважаючи на стан облоги, введений офіційним Бухарестом, впродовж 1918 – 1928 років політико-партійне життя було достатньо активним. У цей час неабияк зросла й кількість політичних

організацій. Як у Закарпатті, так і в Буковині партії формувалися як загальнодержавні, так і автономно-регіональні. Спільною була й ознака утворення партій за національною приналежністю жителів (румунські/чеські, українські, єврейські, німецькі, угорські, русофільські). Відповідно до організаційного структурування й ідеологічного спрямування формувалися програмні й статутні основи партій; одні стояли на засадах централізаторської політики провідних державних націй, інші – відстоювали автономні ідеї (як приклад: Демократична партія об'єднання, Українська народна партія (автономні) – Націонал-ліберальна партія, Націонал-цераністська партія (загальнодержавні) в Румунії та Автономний земледільський союз, Християнська народна партія, Руська хліборобська (земледільська) партія (автономні) – Чехословацька соціал-демократична партія, Аграрна партія (загальнодержавні)). Практика регіональної партійності в обох випадках мала свої традиції, а тому окремі політичні сили були носіями виключно регіональних інтересів.

Переважна більшість партій функціонувала завдяки авторитетові її харизматичного лідера (І. Ністор, І. Бретіану, В. Боднареску, К. Кракалія в Буковині, А. Волошин, А. Бродій, С. Фенцик в Закарпатті). Протистояння державної й регіональної партійної еліти було зумовлене й тим, що румунські партійні функціонери, так само як і чеські, вважали, що місцеві лідери неспроможні вміло керувати партійними організаціями, а отже це повинні робити професіонали, функціонери з більшим стажем.

Своєрідністю була й участь духовенства в політико-партійному житті (Т. Стусяк у Буковині, А. Волошин у Закарпатті). Досить потужно в політичних партіях були представлені селянство й дрібні землевласники (як приклад: Націонал-ліберальна партія в Буковині та Автономний земледільський союз, Християнська народна партія, Руська хліборобська (земледільська) партія в Закарпатті). Характерними були й часті об'єднання партій (наприклад Ліга національно-християнського захисту, Націонал-християнська партія в Буковині та Об'єднана угорська партія, Карпаторуська республіканська земледільська партія в Закарпатті). Для потенційного електорату новим було те, що політичні реалії 1920 – 1930 років сприяли становленню багатопартійної системи, а як наслідок – дали поштовх різнобічному розвитку політичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в цілому.

6) Радикалізація українського національного руху.

Незважаючи на різні умови політичного розвитку, як у Буковині, так і в Закарпатті відбувалася поступова еволюція українського національного руху. Його радикалізація була на пряму пов'язана

з порушенням рівноваги владних відносин у контексті осі «Центр – Регіон». Вона знайшла вираження в діяльності українських політичних організацій (як приклад: Українська народна організація, Українська народно-демократична партія в Буковині, Українська селянська партія, Українське національне об'єднання в Закарпатті).

«Українське питання» постійно актуалізувалося. Про це свідчать чисельні звернення та меморандуми українських політичних організацій та їх лідерів до центральних урядів та Ліги націй. Проте внаслідок розпорошення українських сил не вдавалося ефективно вирішувати необхідні питання національної єдності. Тому логічними звучали ідеї єднання українців на політичній арені в єдину монолітну організацію. В Румунії такою стала Українська національна партія (1927), а в Закарпатті – Українське національне об'єднання (1939). Діяльність останньої стала вершиною державотворчих змагань закарпатських українців у часи проголошення Карпатської України в 1939 році, які в повну силу заявили про себе як про політичну націю.

Радикалізація національного руху наприкінці 1930-х років була й результатом загрози фашизації регіонів. Діяльність українців мала надзвичайно важливе значення для консолідації населення на вирішення актуальних проблем тогочасності.

7) Характер виборчих процесів.

Надзвичайно подібними були виборчі процеси в обох регіонах. Традиційною на той час у багатьох країнах була пропорційна виборча система. Деякі представники політичних сил включались до списків загальнодержавних партій (А. Мигасюк, В. Лукинюк, Л. Івасюк, Ю. Шпитко та ін. в Буковині та А. Волошин, Ю. Ревай, О. Борканюк, Е. Бачинський та ін. у Закарпатті). Окремі партії брали участь як самостійні суб'єкти виборчих процесів. У Закарпатті, крім цього, окремі національні партії йшли на вибори як самостійно, так і блокуючись із більш потужними загальнодержавними організаціями.

Виходячи з цього, відносини між центральною та регіональною владами в Буковині й Закарпатті в першій половині ХХ століття здійснювалися крізь призму українського національного відродження та протистояння з політикою центральної влади. Внаслідок складних зовнішньополітичних обставин згадані регіони опинилися в різних політичних системах/режимах, а представники регіональної політичної еліти перебували в стадії протистояння з централістськими органами влади через недотримання останніми політичних зобов'язань.

8) *Радянізація регіонального простору.* Радянський період в обох регіонах відзначений повнотою індустріальних процесів, які на-

були стандартного виявлення зразку комуно-радянської моделі. Одночасно розпочалося повноправне вливання суспільно-політичних регіональних інституцій у загальнодержавну радянську політичну систему й аспекти політизації українців Буковини і Закарпаття втрачають свої регіональні особливості в порівнянні з іншими регіонами України. Цей процес, що повністю реалізовувався під споконвічною ідеєю єдності українського народу, завершився. Кадрова політика радянської влади була спрямована на якнайшвидше утвердження нової політичної системи й адаптації до неї відповідних інститутів. Для цього було й здійснено заміну статусу регіональних утворень на рівнозначну адміністративно-територіальну одиницю – області у складі УРСР.

Як результат, поряд із політичними аспектами реалізовувалися й економічні (приведення до стандартів п'ятирічок, колективізація), культурно-національні (розширення значення поняття «українці»), соціальні заходи (введення радянського паспортного режиму з обов'язковою пропискою). Але були й інші незручності, які в перші роки радянської влади негативно впливали на її імідж. Це надзвичайна мілітаризація регіонів через перенасиченість військовослужбовцями, жорсткий прикордонний режим, антирелігійна політика, впровадження командно-адміністративної системи управління всіма суспільними сферами.

Таким чином, процес адаптації до радянської політичної системи в Буковині та Закарпатті відбувався в досить складних умовах післявоєнної відбудови. Якщо економічні успіхи мали об'єктивно позитивний характер, то політичний контроль життєдіяльності місцевих жителів залишив негативний слід на радянській політичній регіонів.

9) *Незалежна Україна.* У новітні часи незалежної України розпочався затяжний процес відходу від тоталітарної моделі командно-адміністративної системи в розрізі пріоритету регіональної політики. Органи державної влади та різноманітні суб'єкти виборів намагаються враховувати у своїй діяльності запити населення на місцях. Однак у повній мірі регіональна політика держави є не збалансованою та практично не ефективною. Рекомендації фахівців і дослідників не завжди використовуються державними службовцями для покращення специфічних умов розвитку кожного регіону зокрема, а також з урахуванням його соціально-економічних можливостей і потреб. Часто «Центр» не тільки на розуміє «Регіон», а й не хоче цього робити...

Отже, в розрізі аналізу сучасних процесів соціально-політичної трансформації українського суспільства пріоритетним є врахо-

вування територіальних особливостей електорального простору та електоральної поведінки при розробці регіональної політики Української держави та консолідації української нації. Адже саме електоральні настрої територіальних соціумів виступають чутливим індикатором політичного взаєморозуміння «Центру» і «Регіону».

Сподіваємось, що доробок авторського колективу запропонованої монографії сприятиме кращому розумінню специфіки регіонального політичного розвитку Буковини (Чернівецька область) та Закарпаття (Закарпатська область) як вітчизняними й зарубіжними поціновувачами історії, краєзнавцями, країнознавцями, політологами й соціологами, так і державними службовцями, громадсько-політичними діячами.

Вибрана бібліографія

- Бабинська Н. Чернівецька преса у виборчих кампаніях 1998 та 2002 рр. / Н. Бабинська, І. Буркут // Буковинський журнал. – 2004. – № 3 – 4. – С. 28 – 45.
- Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України: Монографія / Михайло Басараб, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 1; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Карпати, 2009. – 336 с.
- Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 2001. – 216 с.
- Бевз Т. Проблеми української державності 1918 р. та румунський фактор / Т. Бевз, В. Яремчик // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці: Букрек, 2002.
- Буковина. Історичний нарис. – Чернівці, 1996.
- Буркут І. Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону) / І. Буркут. – Чернівці: Прут, 2005. – 572 с.
- Буркут І.Г. Сучасна Буковина: 1991 – 2005 роки в підсумках соціально-економічного і політичного розвитку краю / І.Г.Буркут, О.І.Герасько, М.В.Романів. – Чернівці: Книги XXI, 2006. – 216 с.
- Буркут І.Г. Виборчі технології: регіональний досвід / І.Г.Буркут, О.В. Колесников. – Чернівці: Букрек, 2009. – 240 с.
- Ващенко О. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики / О. Ващенко [Текст] // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6. – С. 78 – 91.
- Виборчий процес-2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / Укл.: Романюк А.С., Сковчиляс Л.С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім.І.Франка, 2006.
- Воронина О. Феминизм и гендерное равенство / О. Воронина [Текст] – М., 2004. – 320 с.
- Ворошилов О. Регіональний аспект президентських виборів – 2010: Закарпаття / Олександр Ворошилов [Текст] // Україна: події, факти, коментарі. Інформаційно-аналітичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 34 – 39.
- Гаврада І. Державна політика України щодо мас-медіа крізь призму президентських виборчих кампаній / І. Гаврада // Україна після президентських виборів: становлення демократії та розвиток громадянського суспільства: Матеріали всеукраїнської науково-

- практичної конференції / Укл.: Романюк А. С., Сковчиляс Л. С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 63 - 71.
- Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз / Н. Гапон [Текст] – Л.: Літопис, 2002. – 310 с.
- Гиря В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті) / Володимир Гиря: Монографія; Серія «Studia Regionalistica» / № 4; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2012. – 200 с.
- Гуйтор М. Електоральні процеси в Чернівецькій області на прикладі виборів 2004 року / Микола Гуйтор // Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти. – Львів: ЦПД, 2005. – С. 120 – 125.
- Гуйтор М. Перспективи застосування технологій виборчої кампанії в Україні на загальнонаціональному та регіональному рівнях (на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей) / Микола Гуйтор // Політологічні та соціологічні студії: Збірник наукових праць. – Т. IX. – Чернівці: Букрек, 2010. – С.126 – 138.
- Добржанський А.В. “Буковинизм” как разновидность регионального самосознания в Австро-Венгрии конца XIX – начала XX вв. / А.В. Добржанський // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – ИСБ РАН, 1997. – С. 74 – 83.
- Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редкол.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
- Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПЕД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
- Зан М. Етноконфесійний ренесанс на Закарпатті (до питання про реабілітацію греко-католицизму) / Михайло Зан // Carpatica – Карпатика. – Випуск 20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.151 – 160.
- Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / Михайло Зан // Carpatica – Карпатика. Випуск – 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи. – Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2002. – С. 140 – 166.
- Конончук С.Г. Становлення публічної політики в регіонах України / Конончук С.Г., Лациба М.В., Тищенко Ю.А. – К.: УНЦПД, 2006. – 368 с.
- Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка: історична спадщина та сучасні тенденції / Анатолій Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 46 – 67.

- Круглашов А. Місцева еліта: регіональна чи периферійна? / Анатолій Круглашов // Віче. – 1998. – №5. – С. 3 – 13.
- Круглашов А. Регіональна етнополітична стабільність: історична ретроспектива (на прикладі Чернівецької області) / Анатолій Круглашов // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т. III. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 11 – 39.
- Круглашов А. Роль громадських організацій у регіональному управлінні соціальними процесами / Анатолій Круглашов // Наше гасло. – 2004. – № 1 – 2. – С. 212 – 216.
- Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948) / Павло Роберт Магочій. – Ужгород: Поличка „Карпатського краю“, 1994. – 295 с.
- Мельник Т. Вибори – 2002: Гендерний аналіз: Доповіль / Т. Мельник // Матеріали міжнародної конференції “Гендерний погляд на вибори 2002”. – Київ, 17 – 18 травня 2002 р. – К., 2002. – С. 3 – 37;
- Мельник Т. Час обирати жінок / Т. Мельник, Л. Кобелянська. – К.: К.І.С., 2006. – 70 с.
- Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О.Г. Осауленка; Відп. за вип. Н.С. Власенко, Л.М. Стельмах. – К.: Державний комітет статистики України, 2003. – 245 с.
- Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Юрій Остапець, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / № 2; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Карпати, 2009. – 408 с.
- Остапець Ю. Вплив місцевих виборів 2010 року на еволюцію партійної системи України та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області) / Юрій Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 14. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 183 – 198.
- Остапець Ю. Моніторинг виборчого процесу у Закарпатській області / Юрій Остапець, Маріан Токар // Виборчий процес-2006 в Україні : політико-правові аспекти та регіональні особливості. Інформаційно-аналітичний звіт. – Львів, 2006. – С. 91 – 101.
- Остапець Ю. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті / Юрій Остапець, Анатолій Ключкович, Маріан Токар // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів, 2007. – С.63 – 76.
- Остапець Ю. Президентські вибори 2010 року в Закарпатській області: аналіз результатів / Юрій Остапець, Маріан Токар // Політологічні та соціологічні студії. – Т. X: Виборчі процеси в Україні та

- постсоціалістичних країнах: Зб. наук. праць / Наук. ред. А.М. Круглашов. – Чернівці: Букрек, 2011. – С. 316 – 345.
- Остапець Ю. Регіональні особливості парламентських виборів 2002 р. в Закарпатській області / Юрій Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Історія. – Випуск 7. – Ужгород, 2002. – С. 96 – 102.
- Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору: Довідник / Віктор Пащенко. – Ужгород: «Видавництво О. Гаркуші», 2006. – 136 с.
- Пащенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології / Віктор Пащенко. – Ужгород: Вид-во «Карпатська вежа», 2008. – 87 с.
- Перебіг виборчої кампанії-2004 на Буковині. Регіональна аналітика. Огляд. №36, вересень 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/publications/perebig-viborchoii-kampaniit2004-na-bukovini/view_print
- Перегляд результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Загальна кількість наявного населення Закарпатської області // http://www.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_zakar/ Дата перегляду 1 березня 2007 р.
- Перегляд результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Загальна кількість наявного населення Чернівецької області // http://www.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_chrnv/ Дата перегляду 1 березня 2007 р.
- Поліщук І.О. Маніпуляційні технології у президентській виборчій кампанії – 2009 – 2010 в Україні / І.О. Поліщук; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_31/Gileya31/P10_doc.pdf
- Поп І. Енциклопедія Подкарпатской Руси / Иван Поп; Карпаторусский Этнологический Исследовательский Центр США / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К.А. Шабак; Ред. чеш., слов., польск., болг. текстов Д. Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к.ф.н. В. Падяк. – Ужгород: Изд-во В.Падяка, 2001. – 431 с.
- Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Український незалежний центр політичних досліджень; За заг. ред. Ю. Тищенко. – К.: УНЦПД, 2006. – 332 с.
- Регіональний портрет України / За заг. ред. Ю.Тищенко. – К.: УНЦПД, 2003. – 350 с.
- Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів: ЦПД – „Астролябія”, 2005.
- Ротар Н. Етнонаціональні чинники політичної участі громадян України / Наталія Ротар // Наукові записки / Курасівські читання-2005. – К.: ІПіЕНД, 2006. – Сер. «Політологія та етнологія», Вип. 30, кн. 1. – С. 350 – 359.

- Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Монографія / Наталія Ротар. – Чернівці: Рута, 2007. – 472 с.
- Специфіка виборчих технологій: порівняльний аналіз 1998 – 2002 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polityka.in.ua/tomenko.php?id=pc03-2002-07>
- Токар М. Етнічна палітра громадських організацій Закарпаття / Маріан Токар // Регіоналістика: Інформаційно-аналітичний журнал Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики. – 2011. – № 1. – С. 31–34.
- Токар М. Політика в контексті відносин «центр – регіон»: політико-історичний досвід Буковини і Закарпаття / Маріан Токар // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів: Збірник наукових праць / Під заг. ред. А.М.Круглашова. – Чернівці: Букрек, 2009. – Т.ІІІ. – С.105 – 116.
- Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939): Монографія / Маріан Токар. – Ужгород, 2006. – 380 с.
- Токар М. Регіональна політична еліта: тенденції творення / Маріан Токар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Вип. 13. – Ужгород, 2009. – С. 297 – 300.
- Токар П. Національний рух на Закарпатті: 1988 – 1993 рр.: Соціолого-політологічний аналіз / Петро Токар. – Ужгород, 2002. – 148 с.
- Токар П. Політичні партії в Закарпатті / Петро Токар, Надія Токарчик. – Ужгород, 1998. – 118 с.
- Угрин Л. Вплив регіональних ідентичностей на політичний процес в Україні [Електронний ресурс] / Леся Угрин // Регіональний вимір політичного процесу в Україні: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. – Львів: ЦПД, 2007. – С. 4 – 16. – Режим доступу: http://westukr.itgo.com/ugryn_cpd_conf_0701.html
- Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – 528 с.
- Corbea-Hoisei A. Chernovitzer Greachichten. Uber eine stadischer Kultur in Miteleuropa.- Bohrlau Verlag, 2003.
- Hausleinter M. Romanization of the Bukovina, 1918 – 1944.- www.BukovinaJewsWorldUnion.org.
- Ingrao Ch. Ten untaught lesson about Central Europe: An Historical Perspective.- Habsburg Occasional Papers, N 1, 1996, p. 10 (15 p.).
- Kárpátalja 1919 – 2009: történelem, politika, kultúra; Főszerkesztő: Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Szerkesztőbizottság: Csernicsekó István, Oficinszkij

- Román, Osztapec Jurij, Szarka László, Tokar Marian. – Budapest: Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. – 640 o.
- Liverzeanu Irina Central Politics in Greater Romania. Regionalism, National Building, and ethnic Struggles, 1918 -1930. – Cornel University Press, 1995:
- Luceac I. Familia Hurmuzaki: intre ideal si realizare. Cernaut – Timisoara, 2000.
- Ostafi-Ost G. Ethnic si economic in Bukovina. – Bukowina. Blaski I cieni “Europa w maniaturye”. Warszawa, 1995.
- Strutinskie W., Jaceniuk F. Polscy Bukovincszncy. – Bikowina. Po stonie dialogu. – Sejne, 1999.

Відомості про авторів

Бурдяк Віра Іванівна – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: vira_burdjak@rambler.ru

Веренько Василь Іларійович – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: verenko@bigmir.net

Гаврада Ігор Остапович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: igor_gavrada@mail.ru

Гуйтор Микола Миколайович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: mykola_05@mail.ru

Зан Михайло Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету, науковий співробітник Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики / E-mail: mykhailo_zan@mail.ru

Ключкович Анатолій Юрійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету / E-mail: klanat@mail.ru

Колесников Олексій Володимирович – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: kolesnikov_ua_cv@rambler.ru

Колодій Маріанна Михайлівна – старший викладач кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету / E-mail: marianna-kolodij@yandex.ru

Круглашов Андрій Анатолійович – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: akruglyi@mail.ru

Круглашов Анатолій Миколайович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, директор Науково-дослідного інституту європейської інтеграції та регіональних досліджень / E-mail: akruglas@hotmail.com

Молочко Павло Олександрович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: molochko@pochtamt.ru

Остапець Юрій Олександрович – кандидат політичних наук, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук Ужгородського національного університету, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики / E-mail: ostapec@rambler.ru

Ротар Наталія Юріївна – доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: nata_rotar@ukr.net

Сакрієр Оксана Леонідівна – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: sakrier_ksu@mail.ru

Токар Маріан Юрійович – кандидат історичних наук, професор кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету, директор Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики / E-mail: martokar@mail.ru

Цікул Ірина Василівна – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / E-mail: irina.cikul@mail.ru

Наукове видання

**Електоральні процеси України
в регіональному вимірі:
Буковина і Закарпаття**

МОНОГРАФІЯ

Коректура авторська
Верстка • Мирослава Токар
Дизайн обкладинки • Катерина Малько

Підписано до друку 22.09.2014. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Book Antiqua.
Умовн. друк ар. 44,85. Тираж 300 прим.
Замов. № 525.

Видано та віддруковано у ТОВ "Поліграфцентр "Ліра":
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25
www.lira-print.com

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.

Е 50 **Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.**

ISBN 978-617-596-169-8

Буковина і Закарпаття – два регіони України, які мають подібні історичні та сучасні тенденції суспільно-політичного розвитку. У монографії досліджуються регіональні політичні процеси крізь призму електоральної участі та культури виборців, елітотворчих традицій, партійного структурування тощо. На основі взаємозв'язку історичних та етнополітичних фактів аналізується характер політичного життя у регіональному вимірі ХХІ століття.

Видання розраховане на широке коло читачів, політологів, соціологів, істориків, краєзнавців, студентів.

УДК 323.1 (477. 87 / 477. 85)

ББК 66.3 (4 УКР – 4 ЗАК) 6